

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ & ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ:
ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΘΕΜΑ: ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΣ

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΦΟΙΤΗΤΡΙΑΣ:
ΜΕΝΕΛΑΪΔΟΥ ΤΑΤΙΑΝΑ

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ: 2013

Επιβλέπων καθηγητής:
ΙΑΚΩΒΟΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Ημερομηνία Έγκρισης:
3-7-2013

Η έγκριση της Μεταπτυχιακής Εργασίας από το τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Α.Π.Θ. δεν υποδηλώνει αναγκαστικά ότι αποδέχεται το Τμήμα τις γνώμες του συγγραφέα.

«Και η αλήθεια βρέθηκε δύσκολα, γιατί αυτοί που μετείχαν στον πόλεμο δεν έλεγαν την πραγματικότητα, αλλά όσα θυμούνταν ή όσα τους συνέφεραν».

Θουκυδίδης,
Ιστορία, (Α, 22).

*Αφιερωμένο σε όσους αγωνίστηκαν και αγωνίζονται για την αξιοπρέπεια, τη δικαιοσύνη και την ελευθερία.
Με ευγνωμοσύνη.*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	σ. 6
Εισαγωγή: Η επιστήμη της ιστορίας ως κατανόηση του παρελθόντος	σ. 7-9
Κεφάλαιο 1^ο: Από περικλεή γενιά	
A.Ο πατέρας του Οδυσσέα Ανδρούτσος: το λιοντάρι της κλεφτουριάς	σ. 10-20
Κεφάλαιο 2^ο: Ένας ήρωας γεννιέται	
A.Ο Οδυσσέας: Περιγραφή και νεανικά χρόνια στην αυλή του Αλή πασά	σ.21-25
B.Στο αρματολίκι της Λιβαδειάς και προεπαναστατική δράση	σ.26-32
Γ.Μάχη στη Γραβιά και πρώτες συγκρούσεις	σ.33-37
Κεφάλαιο 3^ο: Προκαλεί και προκαλείται	
A.Άφιξη των Φαναριωτών και σύσταση του Αρείου Πάγου	σ.38-40
B.Στην Εύβοια. Ραδιουργίες του Αρείου Πάγου	σ.41-43
Γ.Προδοτική συμπεριφορά του Αρείου Πάγου στην Αγία Μαρίνα	σ.44-47
Δ.Αποστολή Νούτσου και Παλάσκα. Το δράμα της Δρακοσπηλιάς	σ.48-55
Κεφάλαιο 4^ο: Ηττάται κι όμως νικά, νικά κι όμως ηττάται	
A.Στο κάστρο της Αθήνας. Αρχιστράτηγος της Ανατολικής Ελλάδας	σ.56-60
B.Ήττα στο Δαδί. Τα «καπάκια»	σ.61-66
Γ.Συνέλευση στο Άστρος	σ.67-71
Δ.Διασπαστικές ενέργειες του Αρείου Πάγου στην Εύβοια	σ.72-75
E.Έλευση του λόρδου Μπάιρον και συνέλευση στα Σάλωνα	σ.76-82
Κεφάλαιο 5^ο: Απομονώνεται και σύρεται στην προδοσία	
A.Στην Πελοπόννησο. Περιθωριοποίηση και νέες δολοφονικές απόπειρες	σ.83-88
B.Εξώθηση στη σύμπραξη με τους Τούρκους	σ.89-94
Γ.Παράδοση στον Γκούρα	σ.95-9
Κεφάλαιο 6^ο: Δολοφονείται και καθίσταται αθάνατος	
A.Δολοφονία του Οδυσσέα	σ.100-104
B.Απόπειρα δολοφονίας του Τρελόνη	σ.105-106
Γ.Μετά τη δολοφονία	σ.107
Δ.Τιμές και αναγνώριση μετά θάνατον	σ.108-110
Συμπεράσματα	σ.111-112
Επίλογος: Η επιστήμη της ιστορίας ως οραματισμός του μέλλοντος	σ.113-114

Παραρτήματα

Παράρτημα Α΄: Δημοτικά τραγούδια από τον Ανδρουτσαίικο κύκλο	σ.115-126
Παράρτημα Β΄: Επιστολές και έγγραφα της περιόδου	σ.127-192
Παράρτημα Γ΄: Περιγραφή της σπηλιάς του Οδυσσέα	σ.193
Παράρτημα Δ΄: Αφήγηση του Κωνσταντίνου Καλατζή για τη δολοφονία	σ.194-195
Βιβλιογραφία	σ.196-214

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

«Σε κάθε παιδί που γεννιέται ξαναγεννιούνται οι δυνατότητες της ανθρώπινης φυλής», κατά τη σοφή ρήση του γνωστού παιδαγωγού James Agee.¹ Πώς όμως μεγιστοποιούνται αυτές οι δυνατότητες, και από υψηλές προσδοκίες μετουσιώνονται σε απτές πραγματικότητες, ευεργετικές για το κοινωνικό σύνολο;

Το ανθρώπινο γένος στην εξελικτική του πορεία μέσα από ποικίλες πολιτιστικές διαδρομές επέλεξε να προάγει την παιδεία, ευελπιστώντας στην πραγμάτωση του πανανθρώπινου οράματος για έναν καλύτερο κόσμο και μια πιο ολοκληρωμένη ανάπτυξη των μελών του. Η μόρφωση ήταν πάντα η *alma mater* όλων των εθνών. Χαρακτηριστικά, μια αρχαία κινέζικη παροιμία λέει: «Σκέφτεσαι για μια εβδομάδα, πάρε μια ανθοδέσμη, σκέφτεσαι για ένα μήνα, πάρε μια γλάστρα, σκέφτεσαι για ένα έτος, φύτεψε ένα δέντρο, σκέφτεσαι για εκατό χρόνια, μόρφωσε ένα λαό».

Ωστόσο, η εβραϊκή μυθολογία παρουσιάζει τους πρωτόπλαστους να εκδιώκονται από τον παράδεισο τιμωρημένοι και καταραμένοι, επειδή τόλμησαν να γευτούν τους καρπούς από το δέντρο της γνώσης! Ίσως, αν υπάρχει μια κρυμμένη αλήθεια στον κατά τα άλλα ακατανόητο, κατά τη γνώμη μου, μύθο, αυτή να είναι πως ο άνθρωπος φύσει «τοῦ εἰδέναι ὀρέγεσθαι». Η γνώση δεν είναι πανάκεια. Είναι όμως φάρος, που φωτίζει τα σκοτάδια της τρικυμισμένης μας ζωής και μας καθοδηγεί σε απάνεμα λιμάνια, για ανεφοδιασμό, όταν αντιμετωπίζουμε δυσεπίλυτα προβλήματα. Η μόρφωση καθιστά δυνατούς τους φαινομενικά αδύναμους, καθώς χαλυβδώνει τη θέληση και μετατρέπει σε ελεύθερα σκεπτόμενα άτομα τους πολίτες κάθε κοινωνίας.

Τα πανεπιστήμια, ναοί της γνώσης, όπου λατρεύεται ο Θεός της Σοφίας, είναι κατεξοχήν τα ιδρύματα που υπηρετούν άριστα τους στόχους και τις ελπίδες των ευνομούμενων κρατών, δηλαδή την αέναη και αρμονική πρόοδο όλων των ανθρώπων, προστατεύοντάς τους από τον ολισθηρό δρόμο της δεισιδαιμονίας και την επικίνδυνη ροπή προς τη δουλοπρέπεια. Μακάριοι οι άνθρωποι που επιλέγουν τη γνώση για πυξίδα τους στη ζωή. Ευλογημένοι οι άνθρωποι που αποφασίζουν να μοιραστούν τις γνώσεις τους με άλλους, αφιερώνοντας το βίο τους στην έρευνα και τη διδασκαλία, καθότι «το βαρύτερο φορτίο είναι το φως που δεν μπορούμε να δώσουμε», σύμφωνα με τον Γιάννη Ρίτσο.

Θερμές ευχαριστίες στους καθηγητές μου, κυρίους

Ιωάννη Κολιόπουλο

και

Ιάκωβο Μιχαηλίδη,

που με τίμησαν με την εμπιστοσύνη τους και μου πρότειναν να μελετήσω υπό την καθοδήγησή τους κάποια μορφή από την περίοδο της ελληνικής επανάστασης του '21.

Ευχαριστώ από καρδιάς και τις κυρίες Βάσω Κωστοπούλου και Σοφία Σαχπεκίδου, της βιβλιοθήκης Μεσαιωνικών και Νεοελληνικών Σπουδών, που με την ευγένεια, την καλλιέργεια και το χιούμορ τους μετέτρεψαν τη βιβλιογραφική αναζήτηση σε ευχάριστη συναναστροφή. Επίσης, νιώθω την ανάγκη να εκφράσω ένα μεγάλο

¹ Neil Salkind, *Θεωρίες της ανθρώπινης ανάπτυξης*, Αθήνα, Πατάκη, 1995, σ.334.

ευχαριστώ στον κύριο Νικόλαο Παλικισιανό, της Κεντρικής Βιβλιοθήκης, ο οποίος με γλυκύτετη ευγένεια έδινε πάντα απάντηση σε κάθε ερώτημά μου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η επιστήμη της ιστορίας ως κατανόηση του παρελθόντος

«Το έθνος πρέπει να μάθει να θεωρεί εθνικό ό,τι είναι αληθές»².

Σύμφωνα με τον Πωλ Βαλερύ, «η ιστορία είναι το πιο επικίνδυνο από όλα τα προϊόντα του χημικού εργαστηρίου του ανθρώπου. Διεγείρει τα όνειρα, δηλητηριάζει τα έθνη, γεννά στην ψυχή τους στρεβλές μνήμες, γιγαντώνει, μέχρις υπερβολής, τις αντιδράσεις τους, ανοίγει τις παλιές πληγές τους, τα στερεί από το πνεύμα της ειρήνης και τα μπολιάζει με μεγαλομανία και μανία καταδιώξεως». ³ Πραγματικά, αυτές μπορεί να είναι οι συνέπειες της ιστορίας, όταν απουσιάζει η ευσυνειδησία και περιφρονείται η επιστημονική δεοντολογία. Αντίθετα, η ιστορία ως επιστήμη –και επομένως, μη χωριζόμενη της αρετής– είναι η αναμφισβήτητη αλήθεια, απαλλαγμένη από κάθε σκοπιμότητα, συκοφαντία ή κολακεία και κάθε μορφή παραποίησης, που απορρέει από τις προσωπικές πεποιθήσεις ή τις συναισθηματικές προδιαθέσεις του επιστήμονα ιστορικού. ⁴

Η μελέτη της ιστορίας από όλους είναι απαραίτητη όχι μόνο για τη γνώση του παρελθόντος, αλλά και για την ολοκληρωμένη βίωση του παρόντος, καθώς «κάθε εποχή απαρτίζεται όχι μόνο από το δικό της παρόν, αλλά και από το “παρόν” άλλων εποχών». ⁵ Δυστυχώς, η αδιαμφισβήτητη αυτή αλήθεια δεν έχει γίνει κατανοητή επαρκώς, με δυσάρεστες επιπτώσεις στη διασφάλιση της ομαλής πορείας του Έθνους. Ακόμη και τα πλέον κρίσιμα γεγονότα της νεότερης περιόδου, όπως ο Αγώνας της ανεξαρτησίας, έχουν ερευνηθεί περιστασιακά και αφού είχε ήδη καταστραφεί ένα μεγάλο τμήμα των πρωτογενών πηγών. ⁶ «Το δράμα μας είναι ότι οι διανοούμενοι δεν κατάλαβαν τίποτε από το Εικοσιένα και κατά βάθος το λογάρισαν παρακατιανό μπροστά στα κατορθώματα του Ευρωπαϊκού πνεύματος. Θέλετε την απόδειξη; Είναι μία και πανηγυρική: Η έλλειψη έργων που να μελετάνε τις μορφές του αγώνα». ⁷ Επιπλέον, οι περισσότεροι σύγχρονοι των γεγονότων άνθρωποι «υπερβολικώς έγραφαν τα πράγματα και τα συμβαίνοντα κατά τον αγώνα», αγωνιώντας πιο πολύ για την υστεροφημία τους παρά για τη ζωή τους. ⁸

Αλλά και στις ποικίλες βιογραφίες των μεγάλων προσωπικοτήτων που γράφτηκαν κατά καιρούς σπάνια βρίσκουμε τον αληθινό άνθρωπο, με όλες τις συναισθηματικές διακυμάνσεις και τις αδυναμίες της ανθρώπινης φύσης. Συνήθως, μοιάζουν περισσότερο με αγιογραφίες, ενώ συχνά δίνουν την αίσθηση στον αναγνώστη πως ξετυλίγει «αιγυπτιακές μούμιες, τυλιγμένες σ’ αμέτρητα κερωμένα

² Διονύσιος Σολωμός, *Άπαντα*, Αθήνα, Μπίρη, 1968, σ.374.

³ Γιάννης Σκαρίμπας, *Το '21 και η αλήθεια*, Αθήνα, Κάκτος, 1975, τ.Α', σ.20.

⁴ Σπυρίδωνας Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή Πασά του Τεπελενλή*, Αθήνα, Δωδώνη, 2004, τ.Α', σ.4· Απόστολος Παπαγιαννόπουλος, *Ρωσσοαγγλογάλλος. Οι δυνάστες του ελληνικού λαού στην προεπαναστατική Ελλάδα (Μεγάλες Δυνάμεις, Ιερατείο, Φαναριώτες, Κοτζαμπάσηδες)*, Θεσσαλονίκη, Ρέκος, 1981, σ.58· Δημήτριος Βερναρδάκης, *Καποδίστριας και Όθων (Επιστολιμαία Βιβλιοκρισία)*, Αθήνα, Γαλαξίας, 1962, σ.22.

⁵ Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Ιστορία του Ευρωπαϊκού Πνεύματος*, Αθήνα, Λαμπράκης, 2010, τ.ΙΗ', σ.510.

⁶ Μπάμπης Άννινος, *Η απολογία του Οδυσσέα Ανδρούτσου*, Αθήνα, Μπάιρον, 1983, σσ.9-13· Σ. Ανώνυμος, «Ιστοριογραφία του Αγώνος», *Πανδώρα*, τ.Η' (1858), σ.486. Για μια ικανοποιητική σταχυολόγηση σχετικών συγγραμμάτων βλ. Σάζων Θωμόπουλος, *Βιβλιογραφία της επανάστασης του '21, αυτοτελή έργα (1821-1986)*, Αθήνα, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, 1987.

⁷ Κωστής Μπασιάς, «Το εικοσιένα», στο Τσιρόπουλος (επιμ.), *Το Εικοσιένα: Η κιβωτός του Νέου Ελληνισμού*, Αθήνα, Ευθύνη, 1993, σ.137.

⁸ Απόστολος Βακαλόπουλος, *Φήμες και διαδόσεις κατά την ελληνική επανάσταση του 1821. (Συμβολή στην ψυχολογία των επαναστατικών όχλων)*, [Ανάτυπο], Θεσσαλονίκη, Μ. Τριανταφύλλου, 1947, σ.18.

σάβανα, που μέσα τους όμως δεν έχουνε παρά μόνο ξερά κόκαλα». ⁹ Άλλοτε πάλι είναι ανεκδοτολογικού χαρακτήρα, βρίθουν προκαταλήψεων, ή, ακόμη χειρότερα, λίβελαι, που στοχεύουν στο διασυρμό ηρώων αντίπαλων παρατάξεων και την ικανοποίηση εγωιστικών παθών, αδιαφορώντας για το ηθικό χρέος κάθε ιστορικού απέναντι στην κοινωνία. Γιατί «αμαρτάνει και ενώπιον του Θεού και ενώπιον των ανθρώπων ο ιστορικός εκείνος που ιεροσυλεί τα δικαιώματα των αγωνιστών». ¹⁰ Όμως και στις περιπτώσεις εκείνες που ένα θέμα έχει ερευνηθεί αρκετά, η προσδοκία αξιοποίησης μιας μικρής μαρτυρίας στη διερεύνηση ενός προβλήματος γενικότερης εμβέλειας συνιστά σε τελευταία ανάλυση και το λόγο συνεχούς αναζήτησης για τη συμπλήρωση της εικόνας του παρελθόντος. Άλλωστε η ανάδειξη της σημασίας μιας μαρτυρίας ή ενός συνόλου τεκμηρίων εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τον τρόπο προσέγγισης και τα ερωτήματα με τα οποία θα θελήσει –ή θα μπορέσει– να τα συνδέσει ο ερευνητής. Έτσι, η προσπάθεια μελέτης μιας ηρωικής και αμφιλεγόμενης προσωπικότητας, όπως ο Οδυσσέας, παραμένει πάντα συναρπαστική.

Ειδικά, όταν τα περισσότερα γενικά συγγράμματα για την επανάσταση του 1821 βασίζονται κυρίως στα απομνημονεύματα των αγωνιστών, οι οποίοι λίγο ή πολύ παραθέτουν εμπιστάς τις απόψεις τους, χωρίς ωστόσο αυτό να αναιρεί τη χρησιμότητά τους, ενώ απογοητεύει η εικόνα της υπάρχουσας ειδικής βιβλιογραφίας για τον Ανδρούτσο που συνίσταται από έργα της περασμένης τριακονταετίας στην καλύτερη περίπτωση, όπως το έργο του Σόλωνα Γρηγοριάδη, «Οι αφορισμένοι από το κατεστημένο. Οδυσσέας Ανδρούτσος», που εκδόθηκε το 1979, αλλά δεν ανεβρίσκεται ούτε στο εμπόριο ούτε σε κάποια πανεπιστημιακή ή δημοτική βιβλιοθήκη, ή τα έργα του Τάκη Λάππα, «Οδυσσέας Ανδρούτσος» και «Οδυσσέας Ανδρούτσος. Βιογραφία του ηρωικού μαχητή της Γραβιάς, του σταυραετού της Ρούμελης», που εκδόθηκαν στα 1961 και 1964 αντίστοιχα, αλλά ο εντοπισμός τους καθίσταται προβληματικός, μιας και παρόλο που φαίνεται να υπάρχουν αντίτυπα σε πανεπιστημιακές βιβλιοθήκες, έχουν απολεσθεί προ πολλού, πέραν του ότι κατά τη συγγραφή τους αγνοούνται νεότερες μελέτες και δημοσιεύσεις για θέματα που αφορούν τον Οδυσσέα και μεμονομένα περιστατικά του βίου του, τα οποία ωστόσο ρίχνουν φως σε σκοτεινά σημεία και μας βοηθούν να κατανοήσουμε τα γεγονότα και να διακρίνουμε ανάμεσα σε ανυπόστατες φήμες και πραγματικά συμβάντα. Ο περιορισμός αυτός ισχύει και για το έργο του Τάκη Σταματόπουλου «Ο εσωτερικός αγώνας πριν και κατά την επανάσταση του 1821», που, αν και ολοκληρώθηκε στα 1975, η έκδοσή του ξεκίνησε στα 1957, ενώ στο εκτενές τμήμα του δεύτερου τόμου που αναφέρεται στον Οδυσσέα η διαπραγματεύση είχε ήδη κλείσει γύρω στα 1960, όπως ο ίδιος ο συγγραφέας ομολογεί, και μπορεί στην εποχή του να θεωρήθηκε πρωτοποριακό, όμως σήμερα ο ενθουσιασμός που το συνόδευε έχει κοπάσει.

Βεβαίως, δεν καταφέρνουν να ξεπεράσουν τα προβλήματα αυτά τα ακόμη παλιότερα έργα του Μπάμπη Αννίνου «Το Χάνι της Γραβιάς» και «Η απολογία του Οδυσσέως Ανδρούτσου», (1904 και 1924 αντίστοιχα), που αν και διακρίνονται –με βάσει τα δεδομένα της εποχής τους– για την επιστημονική τους πληρότητα, είναι φυσικό να χωλαίνουν λόγω έλλειψης πληροφοριών που ήρθαν στο φως της δημοσιότητας αρκετές δεκαετίες αργότερα. Φυσικά, από αυτόν τον σκόπελο δεν ξεφεύγει ούτε ο αείμνηστος Ιωάννης Βλαχογιάννης, με το έργο του «Ιστορικά Ζητήματα. Οδυσσεύς Ανδρούτσος», που τυπώθηκε στα 1895. Ομοίως, το σύγγραμμα του Γούδα «Βίοι παράλληλοι. Ανδρούτσοι» (1876) και το έργο «Οδυσσεύς Ανδρούτσος. Ιστορική πραγματεία, αναγνωσθείσα εν τω Φιλολογικώ Συλλόγω

⁹ Edward John Trelwany, *Με τον Βύρωνα και τον Ανδρούτσο*, Θεσσαλονίκη, Θύραθεν, 2010, σ.26.

¹⁰ Κάρπος Παπαδόπουλος, *Τα κατά Γ. Βαρνακιώτην*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Τσουκαλάς και Υιός, 1957, σ.162.

Παρνασσώ» του Κωνσταντίνου Παπαμιχαλόπουλου, που κυκλοφόρησε μόλις στα 1873. Πώς θα ήταν άλλωστε δυνατό να κάνουν χρήση των Αρχείων της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, του Αθηναϊκού Αρχείου, του Αρχείου του Αλή Πασά, του Κωλέττη, του Μαυροκορδάτου ή του Ιγνατίου Ουγγροβλαχίας, για να τεκμηριώσουν τους ισχυρισμούς τους, όταν για χρόνια η πρόσβαση σ' αυτά έμοιαζε με την πορεία προς τον Γολγοθά. Αν τώρα συνυπολογίσει κανείς και τη συναισθηματική φόρτιση, που – ανθρώπινο είναι– επηρέαζε την κρίση τους, εφόσον τα πάθη δεν είχαν καταλαγιάσει ακόμη και ήταν νωπές οι μνήμες των αντιπαραθέσεων, όχι πάντα αναίμακτων, αντιμαχόμενων φατριών στα πρώτα πενήντα χρόνια από τη σύσταση του ελληνικού κράτους, καταλαβαίνει κανείς ότι οι δυσκολίες, εξωτερικές και εσωτερικές, που αντιμετώπιζε ο επιστήμονας ιστορικός πολλαπλασιάζονταν, καθιστώντας πολλές φορές ατελέσφορη την όποια καλή προαίρεση από μέρους του για αντικειμενικότητα. Παρόμοια σφάλματα εντοπίζει κανείς δυστυχώς και σε εργασίες μικρότερης έκτασης και εμβέλειας από συγγραφείς σαφώς υποδεέστερων ικανοτήτων και κύρους.

Παράλληλα, πολλά μικρά δημοσιευμένα άρθρα, που αφορούσαν πρόσωπα με τα οποία συνέδεσε το βίο του ο Οδυσσέας ή σημαίνουσες προσωπικότητες της εποχής του, ενώ πρόσφεραν σημαντικές, κάποιες φορές, πληροφορίες, έμεναν στο σκοτάδι, τη στιγμή που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν σαν κομματάκια ενός πολύπλοκου παζλ, που θα οδηγούσε στην κατανόηση και συνολική αποτίμηση της αινιγματικής προσωπικότητας του Ανδρούτσου. Γίνεται εμφανές πως το δέλεαρ αλλά και οι νέες δυνατότητες που ανοίγονται στον ερευνητή είναι μεγάλα. Απλώς και μόνο η αρίθμηση των άπειρων τίτλων ιστορικών περιοδικών που εκδόθηκαν τα τελευταία πενήντα χρόνια αυξάνει τις ελπίδες για την ανεύρεση κάποιου άρθρου -κρυμμένου θησαυρού σε ένα τεύχος από αυτά, ή τη λύση κάποιου μυστηρίου της ποικιλότροπα ταραχώδους ζωής του ήρωα της Γραβιάς. Επιπλέον, με τη βοήθεια των νέων τεχνολογιών, που επιτρέπουν στον επιστήμονα, ανέξοδα και χωρίς κόπο, να δει και να διαβάσει σε ψηφιακή μορφή πληθώρα συγγραμμάτων του προπερασμένου αιώνα, τα κίνητρα για την αναζήτηση της αλήθειας ισχυροποιούνται και η έρευνα μοιάζει περισσότερο με ταξίδι. Η περιπέτεια της γνώσης ξεκινάει!

Με αυτές τις σκέψεις και ευελπιστώντας να προσθέσω τον δικό μου κόκκο άμμου στο χτίσιμο της μεγάλης γέφυρας της επιστήμης, που πετυχαίνει πάντα να μας ενώνει και να μας περνά απέναντι, αφήνοντας πίσω μας το Έρεβος της άγνοιας και των δεινών που πηγάζουν από αυτήν, επέλεξα να ασχοληθώ με τη μυθιστορηματική φυσιογνωμία του Οδυσσέα Ανδρούτσου, κατόπιν και της επισήμανσης του κυρίου Κολιόπουλου πως, κατά τη– σοφή, όπως σχεδόν πάντα– γνώμη του, θα έπρεπε να προσανατολιστώ στη μελέτη μιας μόνο μορφής του Αγώνα του '21, καθώς έτσι θα μου δινόταν μια θαυμάσια ευκαιρία να αξιοποιήσω και τις γνώσεις μου στην ψυχολογία (από το δεύτερο πτυχίο μου) και να προσεγγίσω το θέμα μου πολύπλευρα και με ενισχυμένη τη φαρέτρα μου από τα όπλα και των δύο επιστημών. Φυσικά, ακολούθησα τη συμβουλή του και ελπίζω με την εργασία μου αυτή, που καταθέτω προς κρίση στην επιστημονική κοινότητα, να έχω, έστω εν μέρει, καταφέρει να φανώ αντάξια της εμπιστοσύνης που μου έδειξε και των προσδοκιών του από μένα. Χρησιμοποιώντας για τεκμηρίωση όσο το δυνατόν πιο πολλές πρωτογενείς πηγές, όπως αρχεία, αλλά και απομνημονεύματα ή αναμνήσεις των αγωνιστών, Ελλήνων και ξένων, σε διαρκή αντιπαραβολή μεταξύ τους, ώστε να αποφύγω τη μονόπλευρη παρουσίαση των γεγονότων, και σε συνεχή διάλογο με τις πληροφορίες που προέρχονται από αυτοτελή έργα και άρθρα, λιγότερο ή περισσότερο γνωστά, των τελευταίων διακοσίων χρόνων, χωρίς να λησμονώ και την αξία των εφημερίδων εκείνης της εποχής για την –στο μέτρο του δυνατού– αυθεντική παρουσίαση μιας ολόκληρης περιόδου, σας δίνω σήμερα τον καρπό των κόπων μου.

Κεφάλαιο 1^ο: Από περικλεή γενιά

Α.Ο πατέρας του Οδυσσέα Ανδρούτσος: το λιοντάρι της κλεφτουριάς

«Εδώ ν' Ανδρούτσος ξακουστός, Ανδρούτσος ξακουσμένος,
μένα με ξέρ' ο βασιλιάς, με ξέρ' ο κόσμος ούλος».¹¹

Ο παππούς του Οδυσσέα ήταν κλέφτης από τις Λιβανάτες, αλλά, όταν κάποτε αρρώστησε, βρήκαν ευκαιρία οι δικοί του να τον πείσουν να παντρευτεί και να φρονιμέψει, όπως και έγινε. Πέντε παιδιά προέκυψαν από αυτό το γάμο, δυο κόρες και τρεις γιοι, τελευταίος ο κλέφτης.¹² Γύρω στα πενήντα του ο παππούς του, ξαναέφυγε στα βουνά.¹³ Το επώνυμο της οικογένειας ήταν Μουτσανάς¹⁴ κι όχι Βερούσης, όπως υποστηρίζουν κάποιοι συγγραφείς,¹⁵ ή Βαρούσης,¹⁶ αν και ο Ανδρούτσος, ο πατέρας του Οδυσσέα, «του ήρωα που του εμπιστευτήκε η καινούρια Ελλάδα να φυλάει τις Θερμοπύλες»,¹⁷ στην κατάθεση που έδωσε, όταν πιάστηκε από τις βενετσιάνικες αρχές είπε πως λέγεται «Ανδρεούτσος, Λιβανίτος, του ποτέ Βουλούση, από το Λάνδι της Ρούμελης».¹⁸ Το όνομά του ήταν Ανδρικός, αλλά είναι γνωστότερος περισσότερο ως Ανδρούτσος,¹⁹ παρόλο που γράφεται και με τους δύο τρόπους,²⁰ αν και η σωστή εκφορά του ονόματος είναι Ανδρίτσος και όχι Ανδρούτσος, όπως επικράτησε.²¹ Γεννήθηκε στις Λιβανάτες της Λοκρίδας, ένα μικρό, τότε, χωριό κοντά στην Αταλάντη.²² Όμως, σε έγγραφο του Γενικού Προβλεπτή Κερκύρας (30/1/1790) αναφέρεται «Καπιτάν Ανδρούτσος εκ Λιβαδειάς», ενώ σε γράμμα του Κουρτ Αχμέτ πασά (10/3/1787) σημειώνεται πως κατάγεται από την Εύβοια,²³ από μια πηγή υποστηρίζεται εσφαλμένα πως ήταν από τη Λιβαδειά, από μια

¹¹ Δημήτρης Σταμέλος, *Το λιοντάρι της Κλεφτουριάς. Ανδρούτσος, ο πατέρας του Οδυσσέα*, Αθήνα, Εστία, 1984, σ.108.

¹² Αυτόθι, σ.19.

¹³ Αυτόθι, σσ.20-21.

¹⁴ Αυτόθι, σσ.22-23· Ιωάννης Φιλήμων, *Ιστορικών Δοκίμιον περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, Αθήνα, Ελευθερη Σκέψις, 2003, τ.Γ', σ.429· Αντώνιος Γεωργαντάς, *Αναμνήσεις*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Τσουκαλάς και Υιός, 1957, σ.153· Γιάννης Βλαχογιάννης, «Το όνομα του Ανδρούτσου και της γυναίκας του», *Νέα Εστία* τ.ΚΗ' (1940), σ.1218.

¹⁵ Δημήτριος Γρ. Καμπούρογλου, *Αρματολοί και Κλέφτες*, Εν Αθήναις, Άγκυρα, 1916, σ.82· Ανδρέας Σκανδάμης, *Δώδεκα μορφές του '21*, Καβάλα, Καπρίνη, 1939, σ.108· Περικλής Ροδάκης, *Κλέφτες και Αρματολοί*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1999, τ.Α', σ.328· Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, *Ποιήματα και Πεζά*, Αθήνα, Ίκαρος, 1981, τ.Β', σ.450· Γεώργιος Μαραβελέας, *Η επανάσταση του 1821 σε σαράντα μονογραφίες*, Αθήνα, ΔΕΚ/ΓΕΣ, 1983, σ.49· Τάκης Λάππας, «Ο Καπετάν Ανδρούτσος», *Ελληνική Δημοουργία*, τ.Ε' (1950), τχ.51, σ.428· Ηλίας Βασιλιάς, «Περί τον Ανδρέαν Κονεμένον», *Ηπειρωτική Εστία*, τ.Η' (1959), τχ.81, σ.15.

¹⁶ Μπάμπης Άννινος, «Το χάνι της Γραβιάς» στο Έφη Αλτάνη (επιμ.), *Άπαντα για τον Οδυσσέα Ανδρούτσο*, Αθήνα, Μέρμηγκας, 2005, σ.57· Αναστάσιος Γούδας, «Παράλληλοι βίοι. Ανδρούτσου», Αυτόθι, σ.161.

¹⁷ Claude Fauriel, *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1999, τ.Α', σ.120.

¹⁸ Σταμέλος, *ό.π.*, σσ.24-25.

¹⁹ Fauriel, *ό.π.*, σ.120, υποσημ.1.

²⁰ F. C. H. Rouqueville, *Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως ήτοι η Ανεξαρτησία της Ελλάδος*, Κατερίνη, Μάτι, 2006, τ.Α', σ.35.

²¹ Γεώργιος Ζήσιος, «Ιστορικά σημειώσεις», *Εβδομάς*, έτος Β' (1885), τχ.64 (19 Μαΐου 1885), σ.235.

²² Σταμέλος, *ό.π.*, σ.25· Νέαρχος Φυσεντζίδης, *Ανέκδοτοι αυτόγραφοι επιστολαί των επισημοτέρων Ελλήνων οπλαρχηγών και διάφορα προς αυτούς έγγραφα της διοικήσεως μεθ' ιστορικών σημειώσεων*, Αλεξάνδρεια, Ταχυδρόμος, 1893, σ.298· Γούδας, *ό.π.*, σ.161· Κωνσταντίνος Παπαμιχαλόπουλος, *Οδυσσεύς Ανδρούτσος. Ιστορική πραγματεία, αναγνωσθείσα εν τω Φιλολογικώ Συλλόγω Παρνασσώ*, Εν Αθήναις, Παρθενώνας, 1873, σ.2· Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία της ελληνικής επαναστάσεως του 1821*, Αθήνα, Ο.Ε.Δ.Β., 1971, σ.289.

²³ Σταμέλος, *ό.π.*, σ.26.

παλιά οικογένεια αρματολών ή κλεφτών,²⁴ και από δύο άλλες πηγές πως γεννήθηκε «εν Στειρίω της Φωκίδος»²⁵.

Ο Ανδρούτσος γεννήθηκε γύρω στα 1750-1752,²⁶ αν και κάποιοι συγγραφείς πιστεύουν ότι γεννήθηκε στα 1740,²⁷ κάτι μάλλον απίθανο. Από μια παλιά ζωγραφιά των αρχών του 19^{ου} αιώνα σε μοναστήρι των Μετεώρων, την οποία διέσωσε ο Αθανάσιος Ιατρίδης σε λιθογραφία και τη δημοσίευσε το 1859, γνωρίζουμε τη λεβεντιά, το παράστημα, τη διαπεραστική ματιά και τη γεμάτη αυτοπεποίθηση και αξιοσύνη μορφή του Ανδρούτσου,²⁸ ενώ μια σύντομη περιγραφή του υπάρχει σ' ένα έγγραφο που περιλαμβάνει κατάθεσή του, όταν πιάστηκε από τους Βενετούς.²⁹ Επίσης, και φήμες τον παρουσίαζαν με όμορφο και αγέρωχο παρουσιαστικό.³⁰

Βγήκε στο κλαρί στα δεκαεφτά του χρόνια,³¹ ή το πολύ στα δεκαοκτώ του,³² όταν πήρε το κεφάλι του αγά της Αταλάντης με γύφτικο μαχαίρι, επειδή του ζήτησε με προσβλητικό τρόπο να μεταφέρει τους φόρους της εξουσίας σε αποθήκη του χωριού Αρκίτσα, και έτσι μπήκε στο ασκέρι του Βλαχοθανάση.³³ Σύμφωνα με μια άλλη εκδοχή, μάλλον εσφαλμένη, βγήκε στην παρανομία στα είκοσί του περίπου, όταν αιματοκύλισε μια ομάδα Τούρκων που πρόσβαλε την τιμή των θηλυκών μελών της οικογένειάς του.³⁴ Αργότερα τράβηξε κατά τα μέρη της Λιβαδειάς και στην περίοδο της ακμής του ο ταϊφάς του έφτανε τους εφτακόσιους νομάτους.³⁵ Οι πληροφορίες που ανεβάζουν σε 2.000 τα μέλη του ταϊφά του,³⁶ πρέπει να θεωρηθούν υπερβολές. Πάντως, ο μητροπολίτης Αθηνών Βαρθολομαίος το 1770, θέλοντας να επιστρέψει στην Αθήνα από τη Λιβαδειά, όπου είχε αποσυρθεί, δέχτηκε απειλές κατά της ζωής του, καταγγελλόμενος ως προστάτης και συνεργός του ήρωα Ανδρούτσου, εναντίον του οποίου είχε σταλεί στρατός ενισχυμένος και από τη φρουρά της Αθήνας, ενώ το 1772 ο ίδιος μητροπολίτης αναγκάστηκε να μεταβεί στην Πόλη, για να εξευμενίσει το Πατριαρχείο, στο οποίο οι Τούρκοι κατήγγειλαν ότι συνεννοούνταν με τον Ανδρούτσο.³⁷ Οι αλληπάλληλες σημαντικές επιτυχίες που του αποδίδονταν

²⁴ Fauriel, *ό.π.*, σ.120. Βλ. και Dimo et Nocolo Stephanopoli, *Voyage de Dimo et Nicolo Stephanopoli en Grèce, pendant les années V et VI (1797 et 1798 v.st). D'après deux missions, dont l' une du Gouvernement français, et l' autre du général en chef Buonaparte. Avec figures, plans et vues levés sur les lieux*, Παρίσι, De l' Imprimerie de Guilleminet, an VIII (1800), τ.Α', σ.218, όπου ως γενέθλιος τόπος αναφέρεται επίσης η Λιβαδειά.

²⁵ Σωκράτης Τσιβανόπουλος, *Σκηνογραφία αρχαίας και νέας ελληνικής ιστορίας και βίοι επιφανών Ελλήνων επί Τουρκοκρατίας και της Επανάστασης, κατά το πρόγραμμα του Υπουργείου*, Εν Αθήναις, Φοίνιξ, 1892, σ.108· Βλαχογιάννης, *ό.π.*, σ.1218.

²⁶ Σταμέλος, *ό.π.*, σ.26.

²⁷ Κωνσταντίνος Σάθας, «Οδυσσεύς Ανδρούτσου», *Χρυσολίς*, έτος Γ' (1865), τ.Γ', φύλ. ΝΣΤ', σ.227· Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, σ.2· Λάππας, «Ο Καπετάν Ανδρούτσος», *ό.π.*, σ.428.

²⁸ Σταμέλος, *ό.π.*, σ.27· Φώτης Κόντογλου, «Στολή αφθαρσίας», στο Τσιρόπουλος (επιμ.), *Το Εικοσιένα: Η κιβωτός του Νέου Ελληνισμού*, Αθήνα, Ευθύνη, 1993, σ.115.

²⁹ Σταμέλος, *ό.π.*, σ.28.

³⁰ Fauriel, *ό.π.*, σ.125.

³¹ Σταμέλος, *ό.π.*, σ.31.

³² Σάθας, «Οδυσσεύς Ανδρούτσου», *ό.π.*, σ.227· Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, σ.2.

³³ Σταμέλος, *ό.π.*, σ. 35· Κωστής Παπαγιώργης, *Τα καπάκια*, Αθήνα, Καστανιώτη, 2009, σ.197· Τάκης Σταματόπουλος, *Χρονικά και Μελέτες*, Αθήνα, Κάλβος, 1977, σ.18· Ροδάκης, *ό.π.*, σ.328· Λάππας, *ό.π.*, σ.428.

³⁴ Walter Savage Landor, *Imaginary Conversations of Literary men and Statesmen*, Λονδίνο, James Duncan, 1829, τ.Δ', σ.199. Ο Βρετανός αυτός συγγραφέας, αντισυμβατικός και φιλελεύθερος, αν και όχι πολύ δημοφιλής, γνώριζε προσωπικά τον Τρελόνη, από την περίοδο της Ιταλίας, ενώ πήρε πληροφορίες για την οικογένεια και το βίο του Οδυσσέα από συγγενικό πρόσωπο του ήρωα, όπως ισχυρίζεται.

³⁵ Σταμέλος, *ό.π.*, σσ.36-37. Οι Σάθας, *ό.π.*, σ.227, και Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, σ.2, λένε τριακόσιους.

³⁶ Landor, *ό.π.*, σ.199.

³⁷ Θ. Φιλαδέλφειας, *Ιστορία των Αθηνών επί Τουρκοκρατίας. Από τον 1400 μέχρι τον 1800*, Αθήνα,

(Καρούτες,³⁸ Μαλαντρίνο,³⁹ μοναστήρι του Οσίου Λουκά⁴⁰) τρώμαξαν τους Τούρκους, που προσπάθησαν να τον εξευμενίσουν, τάζοντάς του το αρματολίκι της Λιβαδειάς. Ωστόσο, δεν υπάρχει καμιά εξακριβωμένη πληροφορία που να τεκμηριώνει την άποψη ότι ο Ανδρούτσος πήρε το αρματολίκι της Λιβαδειάς,⁴¹ «που τόσο επιθυμούσε»,⁴² παρά τις αντίθετες διαβεβαιώσεις πως εξαιτίας των επιτυχιών και της φήμης του η τουρκική κυβέρνηση αναγκάστηκε «να τον αναγνωρίσει αρματολών πάσης σχεδόν της Στερεάς Ελλάδος»,⁴³ και πως ασκούσε τα καθήκοντά του υπό την εποπτεία των Ιωαννίνων, ενώ το αρματολίκι ήταν προίκα της οικογένειάς του από απομνημονεύτων χρόνων,⁴⁴ ή ότι πήρε από νωρίς τον τίτλο του αρματολού της περιοχής, αλλά έγινε ύποπτος στις τουρκικές αρχές, πιθανόν λόγω της επιδειχθείσης περηφάνιας του, και αναγκάστηκε να βγει κλέφτης στα βουνά.⁴⁵

Είναι αξιοσημείωτο ότι, μ' αφορμή τα δημοτικά μας τραγούδια που τον αποκαλούν αρματολό⁴⁶, τόσο οι δικοί μας όσο και οι ξένοι μελετητές συμπέραναν πως για κάποιο διάστημα θα κρατούσε επίσημα το αρματολίκι της Λιβαδειάς. Όμως, η δράση του ενάντια σε Τούρκους, αρματολούς κι άρχοντες, το ανελέητο κυνηγητό του από τον Αλή πασά, οι χαρακτηρισμοί που του δίνουν διάφορα έγγραφα σαν «ζορμπά», «κλέφτη», «κακοποιό», η καταδίωξη του και η παρακολούθησή του από τις βενετσιάνικες αρχές, όταν βρισκόταν στην Πρέβεζα, η ασταμάτητη αγωνία του, όλη η ζωή του που ανάπαυση δε γνώρισε, βεβαιώνουν, πως μονάχα κλέφτης υπήρξε, και μάλιστα ασυμβίβαστος.⁴⁷ Η επισήμανση αυτή είναι απαραίτητη, γιατί, αν και συχνά άτομα από τη μία ομάδα μεταπηδούσαν στην άλλη, οι κλέφτες στην πλειοψηφία τους, χωρίς να έχουν αποκτήσει βέβαια πλήρη συνείδηση της ελληνικής εθνικής τους ταυτότητας ή να επιδιώκουν τη σύσταση κάποιου κρατικού μορφώματος σε εθνική βάση, είχαν ορισμένα χαρακτηριστικά που πλησίαζαν το εθνικό συναίσθημα και εξέφραζαν τη λαϊκή βούληση για ελευθερία και την ελπίδα για ανεξαρτησία, ενώ οι αρματολοί πολύ πιο σπάνια, καθώς ήταν προσκυνημένοι κλέφτες. Αντίθετα, οι κλέφτες, ενσαρκώνοντας το πνεύμα της αντίστασης κατά της σκλαβιάς, έδειχναν το δρόμο του καθήκοντος και της τιμής, αποκαθαίροντας το ρύπο του ραγιαδισμού.⁴⁸

Νότης Καραβίας, 1991, τ.Β', σσ.107-108, 120-121.

³⁸ Σταμέλος, *ό.π.*, σσ.45-46· Σταματόπουλος, *Χρονικά, ό.π.*, σ.19.

³⁹ Σταμέλος, *ό.π.*, σ.48· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σ.19· Λάμπας, *ό.π.*, σ.430.

⁴⁰ Σταμέλος, *ό.π.*, σσ.49-52· Λάμπας, *ό.π.*, σ.428.

⁴¹ Σταμέλος, *ό.π.*, σ.38· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.197· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σ.32. Βλ. και Σπύρος Ασδραχάς, «Ο κλέφτης Ανδρούτσος», *Ηπειρωτική Εστία*, τ.Ε' (1956), τχ.49, σ.444, όπου επί λέξει σημειώνεται ότι «τα θρυλούμενα για τον Αρματολό Ανδρούτσο είναι πλάνη».

⁴² Λάμπας, *ό.π.*, σσ.428,430.

⁴³ Γούδας, *ό.π.*, σ.161· Stephanopoli, *ό.π.*, σ.218· Ηλίας Βασιλάς, «Ο Ανδρούτσος στην Πρέβεζα (1776-1798)· μια ανέκδοτη επικήρυξή του από τους Τούρκους» *Ηπειρωτική Εστία*, τ.Ε' (1956), τχ.47, σ.242, όπου αναφέρεται: «Το 1787 ο Ανδρούτσος διωρίσθη από τον Σουλτάνον, που ήξερε το τεράστιο κύρος του, Δερβέναγας της Στερεάς». «Αδέσποτη» χαρακτηρίζει ο Ασδραχάς, *ό.π.*, σ.444, την πληροφορία του Βασιλά, τονίζοντας πως «ίσα-ίσα για τα χρόνια 1786 και πέρα οι πηγές μαρτυρούν ρητά πως ο Ανδρούτσος όχι μόνον δεν ήταν αρματολός, αλλ' αντίθετα βρισκόταν σε άγριο διωγμό». Ο Landor, *ό.π.*, σ.200, λέει πως ο Αλή πασάς του εκχώρησε το αρματολίκι της Λιβαδειάς και τμήματος της Ρούμελης.

⁴⁴ Eugène Yémeniz, *Scènes et récits de guerres de l'indépendance Grèce*, Παρίσι, Michel Lévy Frères, 1859, σ.65.

⁴⁵ Fauriel, *ό.π.*, σ.120.

⁴⁶ Βλ. ενδεικτικά Παράρτημα Α' της παρούσης εργασίας.

⁴⁷ Σταμέλος, *ό.π.*, σσ.79-80· Ροδάκης, *ό.π.*, σ.328.

⁴⁸ Βλ. Φώτιος Χρυσανθόπουλος ή Φωτάκος, *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασως*, Αθήνα, Εταιρεία Πελοποννησιακών Σπουδών, 1974, τ.Α', σσ.27-29· Δημήτριος Αιτιάν, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Τσουκαλάς και Υιός, 1956, σσ.18-19· Καμπούρογλου, *ό.π.*, σσ.34-40, 45-48, 53-55· Τάκης Κανδηλώρος, *Ο αρματολισμός της Πελοποννήσου*, Αθήνα, Δεναξά και

Από το 1776, ο Ανδρούτσος το χειμώνα γύριζε στη βενετοκρατούμενη Πρέβεζα⁴⁹ και περνούσε τον περισσότερο καιρό στο αρχοντικό του Δημήτριου Τσαρλαμπά, με την οικογένεια του οποίου δέθηκε ιδιαίτερα, γεγονός που οδήγησε στο γάμο του με την, κατά δέκα χρόνια περίπου μικρότερή του,⁵⁰ μοναχοκόρη του Τσαρλαμπά, Ακριβή, στις 13 Μαΐου του 1786.⁵¹ Από αυτό το γάμο απέκτησαν ένα παιδί, τον Οδυσσέα.⁵² Όμως, ο ίδιος ο Ανδρούτσος στα γράμματά του αργότερα, όταν πιάστηκε από τους Βενετούς κι ύστερα, όταν τον παρέδωσαν στους Τούρκους, γράμματα σταλμένα στην «Ακριβή συμβία», όπως αποκαλεί τη γυναίκα του, γράφει: «ας έχουν την ευχή μου τα παιδιά μου»,⁵³ «Ακριβή σε χαιρετώ, τα παιδιά μας τους φιλώ τα μάτια συν τω Χριστός ανέστη».⁵⁴ Επιπλέον, σε γράμμα του στη μάνα και στ' αδέρφια της γυναίκας του παραγγέλλει: «τα παιδιά μου και ανενίδια μου και φαμέλια μου να τους τηράξετε ωσάν τα ίδια παιδιά σας»,⁵⁵ Αυτές οι φράσεις μας υποχρεώνουν να αναρωτηθούμε μήπως είχε κι άλλα παιδιά που δεν ξέρουμε τι απόγιναν. Ίσως πέθαναν μικρά, ίσως ήταν κορίτσια που παντρεύτηκαν.⁵⁶

Πάντως, η παραμονή του Ανδρούτσου στην Πρέβεζα, είχε δημιουργήσει προβλήματα στις σχέσεις των Βενετών και των Τούρκων, και ήταν αφορμή προστριβών του Αλή με τις τοπικές αρχές, που ασκούσε μεγαλύτερη πίεση όσο οι παλικαριές του Ανδρούτσου αύξαναν,⁵⁷ όπως φανερώνουν οι επιστολές του προς τους Βενετσιάνους ιθύνοντες, ενώ ταυτόχρονα, επειδή είναι επίσημα έγγραφα αναμφισβήτητου κύρους, αποτελούν για τα έτη 1786-1790 αδιάψευστες πηγές πως ο Ανδρούτσος δεν ήταν αρματολός, καθώς μιλούν καθαρά για τα «κακουργήματα του

Σία, 1924, σσ.6-12· Ροδάκης, *ό.π.*, σσ.164-168, 172-186, 191-199, 235-237· Παν. Παπαδόπουλος, *Φράγκοι, Ενετοί και Τούρκοι στην Πελοπόννησο 1204-1821*, Αθήνα Αφοί Νάστου, 1969, σσ.181-187,194· Δημήτρης Φωτιάδης, *Η επανάσταση του Εικοσιένα*, Αθήνα, Μέλισσα, 1971, τ.Α', σσ.124-131· Τάσος Βουρνάς, *Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας*, Αθήνα, Αφοί Τολίδη, 1974, τ.Α', σσ.31-34· Τάκης Σταματόπουλος, *Ο εσωτερικός αγώνας πριν και κατά την επανάσταση του 1821*, Αθήνα, Κάλβος, 1979, τ.Α', σσ.55-56,71· Douglas Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας (1770-1923)*, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1984, σσ.41-42· Απόστολος Βακαλόπουλος, *Τα ελληνικά στρατεύματα του 1821. Οργάνωση, ηγεσία, τακτική, ήθη, ψυχολογία*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1991, σσ.62-66· Douglas Dakin, *Ο αγώνας των Ελλήνων για την ανεξαρτησία 1821-1833*, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1999, σσ.33-34· William Martin Leake, *An Historical Outline of the Greek Revolution with a few remarks on the present state of affairs in that country*, Λονδίνο, C. Roworth, Bell-Yard, Temple Bar., 1826, σσ.30-31, 33-34· Λεωνίδας Στρίγκος, «Πορεία της επανάστασης. Πάλη για την εξουσία», στο *Η επανάσταση του Εικοσιένα. Επιστημονικό συμπόσιο, 21-23 Μάρτη 1981*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1985, σ.129· Απόστολος Βακαλόπουλος, «Τα αίτια της Ελληνικής Επανάστασης του 1821», στο *Αφιέρωμα εις τα 150 χρόνια από της επαναστάσεως του 1821*, Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1971, σ.12.

⁴⁹ Αραβαντινός, *ό.π.*, σ.109. Ο Βασιλάς, *ό.π.*, σ.241, υποστηρίζει εσφαλμένα ότι ο Ανδρούτσος παρουσιάστηκε για πρώτη φορά εκεί μόλις στα 1787!

⁵⁰ Σταμέλος, *ό.π.*, σ.58.

⁵¹ Αυτόθι, σ.60· Γούδας, *ό.π.*, σ.162.

⁵² Γούδας, *ό.π.*, σ.162· Σταμέλος, *ό.π.*, σ.64. Αυτό τουλάχιστον μαρτυρούν οι περισσότερες πηγές.

⁵³ Σταμέλος, *ό.π.*, σσ.158-159. Ηλίας Βασιλάς, «Τέσσερα γράμματα του Καπετάν Ανδρούτσου στη γυναίκα του», *Ηπειρωτική Εστία*, τ.Ε' (1956), τχ.49, σ.441, επιστολή Α' και Β'.

⁵⁴ Σταμέλος, *ό.π.*, σ.168. Βασιλάς, *ό.π.*, σ.441, επιστολή Δ'.

⁵⁵ Σταμέλος, *ό.π.*, σ.159. Βασιλάς, *ό.π.*, σ.441, επιστολή Β'.

⁵⁶ Σταμέλος, *ό.π.*, σσ.64-65. Μια πιθανή εξήγηση θα μπορούσε να συναχθεί από την πληροφορία που μας δίνει ο Αραβαντινός, όταν αναφερόμενος στον Φίλιππο Καμμένο γράφει ότι αυτός ήταν σύζυγος της γυναίκας που «κατόπιν ενυμφεύθη ο περικλειής Ανδρούτσος». Βλ. Αυτόθι, τ.Β', σ.412. Καθώς η Ακριβή ήταν 25 ετών κατά το γάμο της με τον Ανδρούτσο, ίσως να είχε συνάψει νωρίτερα άλλο γάμο και να είχε αποκτήσει παιδί ή παιδιά από αυτόν. Όμως, οι πηγές αναφέρουν τον Φίλιππο Καμμένο ως το δεύτερο σύζυγο της Ακριβής. Η πιο λογική ερμηνεία που μένει προκύπτει από την πληροφορία που παραθέτει ο Βλαχογιάννης, *ό.π.*, σ.1218, πως η Ακριβή, η μητέρα του Οδυσσέα, ήταν η δεύτερη σύζυγος του Ανδρούτσου. Ίσως λοιπόν να είχε παιδιά και από τον πρώτο του γάμο.

⁵⁷ Σταμέλος, *ό.π.*, σ.81.

απαισίου» κλέφτη,⁵⁸ όπως το γράμμα του Αλή στον Γενικό κατά θάλασσα Προβλεπτή Φαλιέρ, γραμμένο τον Αύγουστο του 1789, όπου ζητάει «να τιμωρηθή δια θανάτου ένας τέτοιος άνθρωπος»,⁵⁹ καθώς και τα δυο γράμματα που στέλνει στον Γενικό Προβλεπτή, το πρώτο τον Νοέμβριο του 1789, όπου, μεταξύ άλλων, γράφει: «ο κακός αρχηγός των εγκληματιών Ανδρούτσος και οι σύντροφοί του το καλοκαίρι κάμνουν επιδρομές εναντίον των μερών του Μεγάλου Αυθέντου... Υμείς ειδοποιημένοι περί τούτου, θέλετε λάβετε τα κατάλληλα μέτρα...»,⁶⁰ και το δεύτερο τον Δεκέμβριο του 1790, όπου λέει ότι αν ξαναρχίσει να διαπράττει «κακουργήματα», τότε «θα καταδιωχθεί και από τους δύο μας μέχρι εξοντώσεως».⁶¹

Εντούτοις, η φιλία ανάμεσα στον Αλή και τον Ανδρούτσο στα πρώτα χρόνια τουλάχιστον πρέπει να θεωρηθεί γεγονός. Ίσως μάλιστα και να έγιναν μπράτιμοι, όπως συνηθιζόταν τότε. Μόνο αργότερα, όταν προσπάθησε ο Αλής να διασφαλίσει τα δικαιώματά του στις περιοχές που εξουσίαζε, καταδίωξε το Ανδρουτσαϊκό ασκέρι, όπως και όλους τους κλέφτες. Αλλά, καθώς ο Αλής προετοίμαζε τη χωριστική πολιτική του απέναντι στην Πύλη, οι επιδρομές του Ανδρούτσου τού ήταν χρήσιμες, χωρίς ωστόσο να θέλει να φανεί ανεκτικός απέναντί του στο Δοβλέτι.⁶² Ίσως η διστακτικότητα του Αλή, οφειλόταν, ως ένα βαθμό, και στην επιρροή που είχε στον πληθυσμό ο Ανδρούτσος, ενώ επιδίωκε πάντα να τον εξολοθρεύσει, παραμονεύοντας να βρει την κατάλληλη ευκαιρία.⁶³ Η διβουλία του συνεχιζόταν για αρκετό καιρό, μέχρι που έγινε φανερό πως οι υποσχέσεις των Βενετών για περιορισμό της δράσης του Ανδρούτσου είχαν παραπλανητικό χαρακτήρα,⁶⁴ οπότε σε γράμμα του Αλή προς τον Βενετό Γενικό κατά θάλασσα Προβλεπτή, στις 18 Δεκεμβρίου του 1791, έγραψε χαρακτηριστικά: «αν η Υμετέρα Εξοχότης, η οποία εμφορείται από τόσον ζήλον και τόσην καλήν διάθεσην, φροντίσει δια την εξόντωσίν του...».⁶⁵

Ωστόσο, υπάρχει και το ενδεχόμενο συνεργασίας του Ανδρούτσου με τον Αλή, όταν ο τελευταίος διαπραγματευόταν με τον Κατσώνη πιθανή συμμαχία με τη Ρωσία.⁶⁶ Η κάλυψη που παρείχε η Ρωσία στον Ανδρούτσο επηρέαζε για μεγάλο διάστημα την πολιτική της Βενετίας. Είναι ενδεικτική η παρέμβαση του Γενικού Πρόξενου της Ρωσίας στην Κέρκυρα Μπενάκη, όταν στα 1789 ο Αλής διαμαρτυρήθηκε έντονα για την παραμονή του Ανδρούτσου στην Πρέβεζα, υπέρ του τελευταίου, έπειτα και από πληροφορίες που είχε ότι προετοιμάζεται άγρια καταδίωξή του και πιθανή παράδοσή του στον Αλή.⁶⁷ Εξίσου αποκαλυπτικό είναι και το Υπόμνημα του Δόγη, με ημερομηνία 21 Σεπτεμβρίου 1789,⁶⁸ καθώς και το γράμμα της Ακριβής προς τον Μπενάκη για τις ενέργειες των στρατιωτικών αρχών της Πρέβεζας, με ημερομηνία 7 Σεπτεμβρίου 1789.⁶⁹ Οι επαφές και οι συζητήσεις για το

⁵⁸ Κωνσταντίνος Μέρτζιος, «Ανέκδοτα ιστορικά στοιχεία περί Αλή Πασσά Τεπελενλή», *Ηπειρωτική Εστία*, τ.Γ' (1954), τχ.21, σσ.6-7.

⁵⁹ Σταμέλος, *ό.π.*, σσ.81-82· Μέρτζιος, *ό.π.*, τχ.22, σσ.122-123.

⁶⁰ Σταμέλος, *ό.π.*, σσ. 83-84· Μέρτζιος, *ό.π.*, σ.123.

⁶¹ Σταμέλος, *ό.π.*, σσ.85-86· Μέρτζιος, *ό.π.*, σσ.123-124.

⁶² Σταμέλος, *ό.π.*, σ.87· Γούδας, *ό.π.*, σ.161· Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, σ.3· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.198. Για την αδελφοποιία, βλ. Ροδάκης, *ό.π.*, σ.234. Για τους τρόπους επιβολής της Αληπασαδικής εξουσίας στις Ηπειρωτικές επαρχίες βλ. Μιχάλης Κοκκολάκης, *Το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι: χώρος, διοίκηση και πληθυσμός στην τουρκοκρατούμενη Ηπειρο (1820-1913)*, Αθήνα, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, [Διδακτορική Διατριβή], 1993, σ.119.

⁶³ Stephanopoli, *ό.π.*, σ.218.

⁶⁴ Σταμέλος, *ό.π.*, σ.88.

⁶⁵ Αυτόθι, σ.89· Μέρτζιος, *ό.π.*, τχ.23, σσ.264-265.

⁶⁶ Σταμέλος, *ό.π.*, σ.89. Βλ. για τον Κατσώνη: Στέφανος Κουμανούδης, «Φανέρωσις του εξοχότατου χιλιάρχου Λάμπρου Κατσώνη», *Πανδώρα*, τ.ΙΕ', φυλλ. 349 (1 Οκτωβρίου 1864), 309-312.

⁶⁷ Σταμέλος, *ό.π.*, σσ.92-93.

⁶⁸ Αυτόθι, σσ.93-96.

⁶⁹ Βλ. Αυτόθι, σσ.96-97.

πρόβλημα που δημιουργούσε ο Ανδρούτσος στις σχέσεις των Δυνάμεων της περιοχής συνεχίζονταν με προσοχή, σε μια προσπάθεια να παρθούν συνετές αποφάσεις, όπως φανερώνει η αλληλογραφία των ιθυνόντων της εποχής.⁷⁰

Όμως, είναι βέβαιο ότι η συνεργασία του Ανδρούτσου με τον Κατσώνη υπήρξε πολύπλευρα ευεργετική για την επανάσταση. Η ενίσχυση της αυτοπεποίθησης του λαού από τις νίκες τους είναι ίσως η θετικότερη επίπτωση μακροπρόθεσμα.⁷¹ Η πρώτη τους συνάντηση και η απόφαση για πολεμική σύμπραξη δεν έχει εντοπισθεί χρονικά ακόμη.⁷² Πάντως, από το 1789 ο περίφημος κλέφτης ήρθε συνεπικουρος του Κατσώνη στις ναυτικές του επιχειρήσεις,⁷³ που έκαναν πολλούς να ομολογήσουν «ότι οι σημερινοί Έλληνες είναι γνήσιοι και άξιοι απόγονοι των ηρώων της Σαλαμίνας»,⁷⁴ ενώ μνημονεύεται πως ο Κατσώνης τον Φεβρουάριο του 1790, πήρε μαζί του τον Ανδρούτσο, επικεφαλής 800 αρματολών και πήγε στην Τένεδο, απ' όπου ξεχύθηκαν τα πλοία για λαφυραγώγηση⁷⁵ και η πρώτη τους πολεμική επιχείρηση έγινε το καλοκαίρι του 1790 στην Κέα.⁷⁶ Ακολούθησαν σημαντικές ναυμαχίες στην Τένεδο, την Άνδρο και την Κέα, όπου και προξένησαν μεγάλες καταστροφές στις τουρκικές δυνάμεις.⁷⁷

Η κατάληψη της Κέας από τους Ανδρούτσο και Κατσώνη ήταν μια ξεχωριστή επιτυχία, καθώς λογάριζαν να μετατρέψουν το νησί σε ορμητήριο και καταφύγιο.⁷⁸ Έτσι, οχύρωσαν το λιμάνι και η φρουρά του ανατέθηκε στον Ανδρούτσο και τετρακόσια παλικάρια του.⁷⁹ Όμως η κυριαρχία στο νησί δεν κράτησε πολύ. Σε μια σύγκρουση με την τουρκική αρμάδα κινδύνεψαν ν' αφανιστούν όλοι και αποφάσισαν να φύγουν.⁸⁰ Χαρακτηριστική είναι η αναφορά του Γενικού κατά θάλασσα Προβλεπτή στον Δόγη από την Κέρκυρα στις 23 Ιουνίου του 1790.⁸¹ Την άνοιξη του 1790 ο Ανδρούτσος κούρσεψε το Τρικέρι, παίρνοντας πολλούς αιχμαλώτους από

⁷⁰ Βλ. Αυτόθι, σσ.97-98. Βλ. και Μέρτζιος, ό.π., σ.268, την επιστολή του Αλή πασά προς τον Γενικό Προβλεπτή Άγγελο Έμο, με ημερομηνία 10 Μαΐου 1792.

⁷¹ Εμμανουήλ Ξάνθος, *Απομνημονεύματα περί Φιλικής Εταιρείας*, Αθήνα, Πάπυρος, 1997, σ.14.

⁷² Σάθας, «Οδυσσεύς Ανδρούτσου», ό.π., σ.227· Γούδας, ό.π., σ.162. Ο Βασιλάς, «Ο Ανδρούτσος στην Πρέβεζα...», ό.π., τχ.47, σ.242, τοποθετεί τη συνάντηση των δύο ανδρών μεταξύ 1788 και 1790.

⁷³ Σταμέλος, ό.π., σ.99· Ροδάκης, ό.π., σσ.330-331· Παπαγιαννόπουλος, ό.π., σ.43· Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, National Geographic Society, 2009-2010, τ.ΙΘ', σ.59· Λάμπας, ό.π., σ.431. Ο Βασιλάς, «Τέσσερα γράμματα του Καπετάν Ανδρούτσου ...», ό.π., τχ.49, σ.439, προσπαθώντας να είναι πιο ακριβής, διευκρινίζει πως ο Κατσώνης συναντήθηκε με τον Ανδρούτσο την άνοιξη του 1789, όταν έφτασε στην Πρέβεζα με την «Αθηνά της Άρκτου» από το Τριέστι. Ο Παναγιώτης Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, Αθήνα, Ρίζος, 1969, σ.279, αναφέρει το έτος 1791, αλλά μάλλον πρέπει να θεωρήσουμε πως η συνεργασία των δύο αντρών άρχισε νωρίτερα.

⁷⁴ Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος, *Νεότερος Ελληνισμός. Η επώδυνη πορεία 1774-1833*, Θεσσαλονίκη, Αντώνης Σταμούλης, 2010, σ.56.

⁷⁵ Κωνσταντίνος Σάθας, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα*, Αθήνα, Λιβάνη, 1995, τ.Δ', σ.59.

⁷⁶ Σταμέλος, ό.π., σ.100· Δημήτριος Λάκων, *Ο Λάμπρος Κατσώνης*, Αθήνησι, Δ. Μαυρομάτης, 1855, σσ. 4,33. Ο Φωτιάδης, ό.π., σ.119, λέει πως από το 1790 ο πατέρας του Οδυσσέα πολεμεί μαζί με τον Κατσώνη.

⁷⁷ Σταμέλος, ό.π., σ.101· Παπαγιαννόπουλος, ό.π., σσ.105-106· Φυσεντζίδης, ό.π., σ.298· Παπαγιώργης, ό.π., σ.199· Νίκος Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1986, σ.59.

⁷⁸ Σταμέλος, ό.π., σ.102.

⁷⁹ Αυτόθι, σ.103· Παναγιώτης Αραβαντινός, ό.π., σ.279. Απόστολος Βακαλόπουλος, «Ο Λάμπρος Κατσώνης και η δράση του κατά το 1788», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΑ', σ.92.

⁸⁰ Παπαγιώργης, ό.π., σ.199· Παπαρρηγόπουλος, ό.π., σσ.59-62· Άννινος, «Το χάνι της Γραβιάς», ό.π., σσ.58-60.

⁸¹ Σταμέλος, ό.π., σ.104.

τούρκικα και ρωμαίικα αρχοντόσπιτα, για να ζητήσει κατόπιν λύτρα.⁸² Αλλά, όταν τον Ιανουάριο του 1792 η Ρωσία υπέγραψε συνθήκη ειρήνης με την Τουρκία, η ίδια η αυτοκράτειρα αποκήρυξε τον Κατσώνη και κάθε περαιτέρω δράση του. Εκείνος, ωστόσο, αρνήθηκε να υπακούσει και μαζί με τον Ανδρούτσο κατέφυγαν σ' ένα απόκρημνο λιμάνι της Μάνης, το Πόρτο-Κάγιο, απ' όπου συνέχισαν, χωρίς καμιά συμπαράσταση από τους ντόπιους, τον πόλεμο, ώσπου αναγκάστηκαν, ύστερα από ένα τριήμερο μακελειό, να το εγκαταλείψουν, για να σωθούν,⁸³ ενώ, σύμφωνα με κάποιες πηγές, η αποχώρηση του Κατσώνη έγινε ύστερα από συνεννόηση με τον μπέη της Μάνης Τζανέτο Γρηγοράκη, που είχε περιέλθει σε δύσκολη θέση από τις απειλές του Καπουδάν πασά.⁸⁴ Ο Κατσώνης έφυγε για τα Κύθηρα, ενώ ο Ανδρούτσος, αφού διέσχισε όλο τον Μοριά έφτασε στη Βοστίτσα, απ' όπου διεκπεραιώθηκε στη Ρούμελη με όσους διασώθηκαν από το ασκέρι του.⁸⁵

Τη συγκλονιστική πορεία του προς τη σωτηρία, αντιμετωπίζοντας χιλιάδες εχθρούς, δίνοντας συνεχείς μάχες, στις οποίες οι απώλειες των Τούρκων έφτασαν τις τέσσερις χιλιάδες σύμφωνα με τις πηγές,⁸⁶ ενώ οι απώλειες του Ανδρούτσου ήταν μόνο 96 άνδρες,⁸⁷ παρομοίασαν με την αντίστοιχη του Ξενοφώντα.⁸⁸ Βέβαια,

⁸² Αυτόθι, σσ.106-108· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.199.

⁸³ Γιάννης Βλαχογιάννης, *Κλέφτες του Μοριά*, Αθήνα, Αλέξανδρος Πάλλης, 1935, σ.68, υποσημ.1, και σ.129· Παπαρηγόπουλος, *ό.π.*, σ.62· Φιλαδέλφας, *ό.π.*, τ.Α', σ.112· Σταμέλος, *ό.π.*, σσ.109-113· Α. Βακαλόπουλος, «Ο Λάμπρος Κατσώνης...», *ό.π.*, σ.93· Διονύσιος Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάσταση*, Αθήνα, Μέλισσα, 1956-1960, τ.Α', σσ.96-97· Απόστολος Βακαλόπουλος, *Νέα ελληνική ιστορία*, (1204-1985), Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1992, σ.138· Σταματόπουλος, *Χρονικά*, *ό.π.*, σ.32· Ροδάκης, *ό.π.*, σ.333· Παν. Παπαδόπουλος, *ό.π.*, σ.239· Λύσανδρος Παπανικολάου, «Τα προεπαναστατικά κινήματα (1769-1821)», στο *Η επανάσταση του Εικοσιένα. Επιστημονικό συμπόσιο, 21-23 Μάρτη 1981*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1985, σ.324· Ο Σάθας, «Οδυσσεύς Ανδρούτσου», *ό.π.*, σ.227, γράφει εσφαλμένα ότι ο στολίσκος του Κατσώνη καταστράφηκε στα 1796! Ο Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, σ.3, αποκλίνει χρονικά αρκετά, γράφοντας επίσης πως τα εν λόγω γεγονότα διαδραματίστηκαν στα 1796! Οι αδελφοί Stephanopoli, *ό.π.*, σ.219, τοποθετούν τη δράση του Ανδρούτσου στα Ορλωφικά! Ο Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος, *Νεοελληνική Ιστορία (1204-1940)*, Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη, 1989, σ.102, γράφει απλώς για τον Κατσώνη ότι «οι ναυτικές επιχειρήσεις που ανέλαβε απέτυχαν οικτρά».

⁸⁴ Άννινος, *ό.π.*, σσ.60-61· Σάθας, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα*, *ό.π.*, σσ.65-68.

⁸⁵ John Alexander, *Brigandage and Public Order in the Morea 1685-1806*, Αθήνα, β.η., 1985, σ.59· Ιακωβος Rizos Neroulos, *Histoire moderne de la Grèce depuis la chute de l'empire d'Orient*, Γενεύη, Abraham Cherbuliez Libraire, 1828, σ.51· Σταμέλος, *ό.π.*, σσ.114-119· Φωτιάδης, *ό.π.*, σ.122· Λάμπας, *ό.π.*, σ.431· Άννινος, *ό.π.*, σ.61· Γούδας, *ό.π.*, σ.162. Ο Βλαχογιάννης, *Κλέφτες*, *ό.π.*, σ.69, ωστόσο, διατείνεται πως ο Ανδρούτσος κατέφυγε με πλοίο στην Πρέβεζα και ποτέ πια δεν πάτησε στη Ρούμελη. Ο Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ.298, υποστηρίζει πως ο Ανδρούτσος, ύστερα από τη φυγή του Κατσώνη, θέλησε να ξεσηκώσει όλο το Μοριά σε επανάσταση, αλλά απέτυχε. Βλ. και Ροδάκης, *ό.π.*, σσ.333-334, όπου αντικρούει την άποψη που διατύπωσε ο Μέρτζιος σ' ένα άρθρο του στην «Καθημερινή», στις 13-10-1950, σύμφωνα με το οποίο ο Ανδρούτσος δε διέσχισε τον Μοριά, αλλά ακολούθησε τον Λάμπρο στα βενετοκρατούμενα νησιά.

⁸⁶ Stephanopoli, *ό.π.*, σσ.219-221. Από αυτό το έργο άντλησαν στοιχεία ο Fauriel, *ό.π.*, σσ.121-123, και ο Rouqueville, *ό.π.*, σ.35, τοποθετώντας εσφαλμένα την πορεία του Ανδρούτσου στα 1770, στα Ορλωφικά. Στα 1770 τοποθετεί τη δράση του και ο Georg, Gottfried Gervinus, *Ιστορία της Επανάστασης και Αναγεννήσεως της Ελλάδος*, Εν Αθήναις, Χ. Φιλαδέλφας, 1864-1865, τ.Α', σσ.35-36. Ο Βλαχογιάννης, *ό.π.*, σ.130, σχολιάζοντας την περιγραφή των αδελφών Stephanopoli, υποστηρίζει πως η συμφωνία που αναφέρεται ότι πέτυχε ο Ανδρούτσος με τον πασά, να του δοθεί άδεια να περάσει ανόχλητος τον Μοριά, μοιάζει απίστευτη, άποψη με την οποία διαφωνεί ο Κυριάκος Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τ.Β', 1700-1800, Αθήνα, Πολιτιστικές Εκδόσεις, 1994, σ.733, καθώς θεωρεί ότι τέτοιες συμφωνίες γίνονταν από ανάγκη και όχι από φιλανθρωπία. Πάντως, την ίδια ακριβώς συμφωνία επαναλαμβάνει ο Fauriel, *ό.π.*, σ.122, προφανώς αντιγράφοντας. Βλ. και Κάρλ Μέντελσον-Μπαρτόλντι, *Επίτομη Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, Αθήνα, Τεγόπουλος, 2011, σ.21.

⁸⁷ Τσιβανόπουλος, *ό.π.*, σ.108· Παπαρηγόπουλος, *ό.π.*, σ.62.

⁸⁸ Καμπούρογλου, *ό.π.*, σ.88· Yémeniz, *ό.π.*, σσ.66-68. Μάλιστα, κάνει και αυτός το σφάλμα να τοποθετεί την πορεία του Ανδρούτσου στα Ορλωφικά, ενώ μετά την επιστροφή του στη Ρούμελη λείπει

γράφτηκαν και απίστευτες υπερβολές, όπως ότι τον καταδίωκαν 30.000 πεζοί και ιππείς και πως πολέμουσε ακατάπαυστα επί ένα ολόκληρο έτος!⁸⁹ Διάφορες ιστορικές πηγές διασώζουν πως στην αξέχαστη αυτή πορεία του Ανδρούτσου στον Μοριά βοήθησαν οι κλέφτες του τόπου, ιδιαίτερα ο Ζαχαριάς⁹⁰ –μάλιστα μνημονεύεται και ένα γεύμα εν μέσω μάχης, το οποίο διασώζει η παράδοση, καθώς και ανταλλαγή τιμητικών δώρων μεταξύ των δύο ηρώων,⁹¹ ένα σπαθί που χάρισε ο Ζαχαριάς στον Ανδρούτσο, κι εκείνος του χάρισε ένα ρόπαλο,⁹² ενώ αργότερα ο Ζαχαριάς έκανε και μια εκστρατεία κατά της Αίγινας, για να εκδικηθεί τους Τούρκους για όσα δεινά προκάλεσε στον Ανδρούτσο, επιχείρηση που στέφθηκε με επιτυχία και ενθουσίασε τους Ρουμελιώτες καπεταναίους και τον ίδιο τον Ανδρούτσο, ώστε άρχισαν αλληλογραφία μαζί του,⁹³ και παράλληλα, έκαναν και σχέδια για ευρύτερη συνεργασία⁹⁴– και ο Κολοκοτρώνης,⁹⁵ αν και αμφισβητήθηκε η σύμπραξή του τελευταίου και υποστηρίχτηκε πως χάριν φιλοτιμίας αναφέρεται και το όνομά του, καθώς ήταν τότε μόλις 22 ετών, δεν έγινε καμιά καταδρομή εναντίον του από τους Τούρκους για την υποτιθέμενη συνδρομή του, ενώ στα Απομνημονεύματά του δε δίνει καμιά ουσιαστική πληροφορία που να φανερώνει τη συμμετοχή του.⁹⁶

Εντωμεταξύ, οι βενετικές αρχές παρακολουθούσαν ανελλιπώς τις ενέργειες του Ανδρούτσου και ενημέρωναν με διαρκείς αναφορές τη Διοίκηση, όπως φαίνεται και από δύο σχετικά έγγραφα: το πρώτο του Διοικητή της Ιθάκης στον Γενικό Προβλεπτή, με ημερομηνία 20 Ιουλίου 1792, στο οποίο ο Ανδρούτσος ονομάζεται «παγκάκιστος Αλβανός», και το δεύτερο του Γενικού Προβλεπτή προς τον Δόγη, με ημερομηνία 8 Αυγούστου 1792, στο οποίο γίνεται αναφορά στον Ανδρούτσο ως «πρώην αρματολού».⁹⁷ Ο Ανδρούτσος, ύστερα από μια σύντομη παραμονή στην

πως έμεινε αρκετά χρόνια στην Αράχοβα, αργότερα πολέμησε με τους Σουλιώτες στην Ήπειρο και τελικά γύρισε στην Πρέβεζα. Αυτόθι, σ.69. Μαζί του συμφωνεί και ο Fauviel, *ό.π.*, σ.124. Οι Σάθας, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, ό.π.*, σ.68, και Άννινος, *ό.π.*, σ.61, αναφερόμενοι και αυτοί σε κάθοδο των Μυριών, κατεβάζουν τον αριθμό των σκοτωμένων Τούρκων στους 1500.

⁸⁹ Σάθας, «Οδυσσεύς Ανδρούτσου», *ό.π.*, σ.227· Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, σ.3.

⁹⁰ Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, σ.3· Σταματόπουλος, *Χρονικά, ό.π.*, σσ.32-33· Σταματόπουλος, *Ο εσωτερικός αγώνας, ό.π.*, σσ.27-28· Παν. Παπαδόπουλος, *ό.π.*, σ.239· Κόκκινος, *ό.π.*, σ.52· Μ. Μαλακάσης, «Ιστορικά σελίδες», *Παναθήναια*, τ.Γ' (1903), σσ.294-330. Βλ. και Κανέλλος Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Τσουκαλάς και Υιός, 1957, τ.Α', σ.34, όπου σημειώνεται ότι το μοναδικό κατόρθωμα του Ζαχαριά, τον οποίο παρουσιάζει σαν ληστή που κακοποιούσε άοπλους και αδύνατους χριστιανούς, ήταν πως συνόδευσε τον Ανδρούτσο στην ηρωική εκείνη διαδρομή. Ο Αναγνώστης Κοντάκης, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Τσουκαλάς και Υιός, 1957, σ.25, τοποθετεί εσφαλμένα την όλη δράση και την πορεία του Ανδρούτσου στα 1796.

⁹¹ Καμπούρογλου, *ό.π.*, σσ.82,85-87· Αμβρόσιος Φραντζής, *Επιτομή της Ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος, αρχομένη από του έτους 1715 και λήγουσα το 1835, διηρημένη εις τόμους τρεις*, Εν Αθήναις, Βασίλειος Γρηγοριάδης, 1975, τ.Α', σ.37, υποσημ., όπου όμως εσφαλμένα η πορεία του Ανδρούτσου με τον Ζαχαριά τοποθετείται χρονικά στα 1798 -τα λάθη στις ημερομηνίες είναι το αδύνατο σημείο του Φραντζή-, ενώ παρατίθεται και το γνωστό γεύμα εν μέσω μάχης.

⁹² Κανδηλώρος, *ό.π.*, σ.204.

⁹³ Αυτόθι, σσ.207-210. Αυτά τα στοιχεία που δίνει ο Κανδηλώρος, τα απορρίπτει συλλήβδην, επιχειρηματολογώντας αρκετά πειστικά, ο Βλαχογιάννης, *ό.π.*, σσ.68-69,132-133.

⁹⁴ Stephanopoli, *ό.π.*, σσ.218-219· Ροδάκης, *ό.π.*, σ.364· Γ. Αντωνόπουλος, *Ζαχαριά Μπαρμπιτσιώτη Βιογραφία*, Αθήνα, Αλέξανδρος Πάλλης, 1935, σσ.277-279. Ο Ιωάννης Ζαμπέλιος, *Τραγωδία-Οδυσσεύς Ανδρούτσου*, Εν Ζακύνθω, Σ. Ραφάνης, 1860, σ.318, πιστεύει -μάλλον όμως σφάλλει- πως μαζί με τον Ζαχαριά τον βοήθησε και η οικογένεια Μαυρομιχαλαίων.

⁹⁵ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, *Διήγηση συμβάντων της ελληνικής φυλής*, Αθήνα, Πάπυρος, 1997, σ.217· Νικόλαος Σπηλιάδης, *Απομνημονεύματα ήτοι Ιστορία της Επανάστασης των Ελλήνων*, Αθήναι, Ινστιτούτο Ανάπτυξης «Χαρίλαος Τρικούπης», 2007, τ.Β', σ.395, υποσημ.157· Φιλαδέλφειας, *ό.π.*, σ.114· Alexander, *ό.π.*, σσ.59-60· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.199· Ροδάκης, *ό.π.*, σ.334.

⁹⁶ Βλαχογιάννης, *ό.π.*, σσ.133-135.

⁹⁷ Σταμέλος, *ό.π.*, σσ.131-132. Ο Νικόλαος Κασομούλης, *Ενθυμήματα στρατιωτικά της Επανάστασης των Ελλήνων 1821-1833*, Αθήνα, Βεργίνα, 2005, τ.Α', σσ.121-122, παρουσιάζει τον Μουχτάρ πασά,

Ιθάκη και ένα σύντομο πέραςμα από την οικογένειά του στην Πρέβεζα, για το οποίο η Βενετσιάνικη διοίκηση είχε πλήρη ενημέρωση, –όπως φανερώνουν και δύο έγγραφα, το πρώτο από τον Έκτακτο Προβλεπτή της Αγίας Μαύρας προς τον Γενικό Προβλεπτή στη Ζάκυνθο, με ημερομηνία 29 Αυγούστου 1792 και το δεύτερο από τον Γενικό Προβλεπτή της Πρέβεζας στον Έκτακτο Προβλεπτή της Αγίας Μαύρας, με ημερομηνία 31 Αυγούστου 1792⁹⁸,– έφυγε στις 29 Αυγούστου, με προορισμό τη Ρωσία, για να ζητήσει καινούρια βοήθεια για την πατρίδα. Ταυτόχρονα, το σπίτι του σφραγίστηκε και έγινε καταγραφή των πραγμάτων μπροστά σε μάρτυρες. Από το σχετικό έγγραφο καταγραφής φαίνεται η αρχοντιά της οικογένειας.⁹⁹ Είκοσι μέρες μετά την αναχώρησή του ο Ανδρούτσος βρισκόταν στο Σπάλατο, του οποίου ο διοικητής είχε ειδοποιηθεί έγκαιρα, ώστε να προβεί στη σύλληψή του. Έτσι, στις 20 Σεπτεμβρίου ο Ανδρούτσος και οι πέντε σύντροφοί του έπεσαν στα χέρια των Βενετών.¹⁰⁰ Εκεί έμειναν μέχρι τα μέσα Νοεμβρίου, οπότε και μεταφέρθηκαν στις Φυλακές της Ζάρας, όπου και συνεχίστηκαν οι ανακρίσεις για μήνες.¹⁰¹

Η Ρωσία όλο αυτό το διάστημα πίεζε για την απελευθέρωσή τους. Η μομφή πως η Ρωσία απέφυγε να αναμειχθεί, δείχνοντας τη συνηθισμένη της αδιαφορία για τον ανθρώπινο πόνο,¹⁰² ήταν άτοπη. Χαρακτηριστικές είναι δύο επιστολές του Γενικού Πρόξενου της Ρωσίας στη Δαλματία προς τον Γενικό Προβλεπτή, η μία γραμμένη στις 20 Μαΐου και η άλλη στις 30 Μαΐου του 1793, όπου το όλο θέμα τοποθετείται μέσα στο γενικότερο πλαίσιο των διεθνών σχέσεων και του δικαίου, που πρέπει να ισχύει χωρίς συμβιβασμούς.¹⁰³ Αλλά και τα διαβήματα της οθωμανικής κυβέρνησης ήταν αλλεπάλληλα. Μια πρώτη απόφαση-ψήφισμα της Βενετσιάνικης Γερουσίας για την παράδοσή τους, δεν πραγματοποιήθηκε κάτω από τη ρωσική πίεση, όμως με ψήφισμα στις 24 Αυγούστου του 1793 ο Γενικός Προβλεπτής έλαβε εντολή να παραδώσει τον Ανδρούτσο και δύο από τους συντρόφους του, τον Παπά-Γκινάκα και τον Πάνο Τζίρα, που ήταν Οθωμανοί υπήκοοι.¹⁰⁴ Την τραγική μοίρα που του επιφύλασσε η «άπιστη και δόλια» Γαληνότατη Δημοκρατία¹⁰⁵ πληροφορήθηκε ο Ανδρούτσος στα τέλη του Αυγούστου. Έτσι, την 1^η Σεπτεμβρίου έγραψε δύο γράμματα, ένα στη γυναίκα του και ένα στην πεθερά του και τους κουνιάδους του, για να τους ενημερώσει σχετικά,¹⁰⁶ ενώ, «ασπλάχνως και ανόμως»,¹⁰⁷ στα μέσα του

διορισμένο από τον πατέρα του Αλή, να πολεμάει τον Ανδρούτσο και όσους συμμετείχαν στο κίνημα του Κατσώνη, ενώ γράφει, αγνοώντας τα πραγματικά περιστατικά, πως σκοτώθηκε σε μια μάχη, πληροφορία που ο ίδιος διορθώνει παρακάτω, σ.125, λέγοντας πως τον συνέλαβαν οι Τούρκοι σε μια μάχη και τον έστειλαν στην Πόλη.

⁹⁸ Σταμέλος, *ό.π.*, σσ.133-135· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.200. Ο George Waddington, *A visit to Greece in 1823 and 1824*, Λονδίνο, William Clover, 1825, σ.78, λέει ότι ο Ανδρούτσος, μετά τη δραματική εξέλιξη της υπόθεσης με τον Κατσώνη, είχε αποσυρθεί στα Ιωάννινα.

⁹⁹ Σταμέλος, *ό.π.*, σ.136. Οι αδελφοί Stephanopoli, *ό.π.*, σ.221, υποστηρίζουν πως, ύστερα από την επιστροφή του στον τόπο του, έζησε ειρηνικά για δεκαπέντε χρόνια με την οικογένειά του στην Πρέβεζα, και έφυγε από την εστία του, όταν θέλησε να κάνει ένα ταξίδι στη Ρωσία.

¹⁰⁰ Σταμέλος, *ό.π.*, σσ.138-139· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.200· Τσιβανόπουλος, *ό.π.*, σ.109. Ο Rouqueville, *ό.π.*, σ.62, αντιτείνει πως, αφού πήγε στην Πετρούπολη, για να πάρει το βαθμό του ταγματάρχη, τον συνέλαβαν οι Ενετοί «κατά την επάνοδό αυτού εν Κατάρω». Ο Μαραβελέας, *ό.π.*, σ.49, γράφει εσφαλμένα πως «πιάστηκε στην Κέρκυρα από τους Βενετούς». Ο Landor, *ό.π.*, σ.200, νομίζει πως η σύλληψή του από τους Βενετούς έγινε στην Αγία Μαύρα. Ο Ροδάκης, *ό.π.*, σ.361, γράφει πως εκδόθηκε γύρω στα 1795. Ο Ζαμπέλιος, *Τραγωδία-Οδυσσεύς Ανδρούτσου*, *ό.π.*, σ.318, δίνει άλλη εκδοχή: λέει πως από τη Βοστίτσα «πλεύσας ηλώθη παρά των εκεί διαπλεόντων Τούρκων».

¹⁰¹ Σταμέλος, *ό.π.*, σσ.142-143· Λάππας, *ό.π.*, σ.431· Βασιλάς, «Περί τον Ανδρέαν...», *ό.π.*, σ.15.

¹⁰² Landor, *ό.π.*, σ.200.

¹⁰³ Σταμέλος, *ό.π.*, σσ.145-147.

¹⁰⁴ Σταμέλος, *ό.π.*, σσ.154-156· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.200.

¹⁰⁵ Yémeniz, *ό.π.*, σ.69.

¹⁰⁶ Σταμέλος, *ό.π.*, σσ.158-159.

¹⁰⁷ Κανδηλώρος, *ό.π.*, σ.204· Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ.298.

Σεπτεμβρίου παραδόθηκε στους Τούρκους,¹⁰⁸ όπως αναφέρεται στην επιστολή του Γενικού Προβλεπτή από τη Ζάρα προς τον Δόγη, με ημερομηνία 19 Σεπτεμβρίου 1793.¹⁰⁹

Στην Πόλη, ο Ανδρούτσος ρίχτηκε στις φυλακές του Ναύσταθμου, ένα φοβερό κάτεργο, γνωστό και ως Μπάνιο, όπου πέρασε τα τέσσερα υπόλοιπα χρόνια της ζωής του, γράφοντας γράμματα στα αγαπημένα του πρόσωπα και ελπίζοντας στην απελευθέρωσή του.¹¹⁰ Η Ακριβή δε σταμάτησε ν' αγωνίζεται, παρακαλώντας πότε τις βενετσιάνικες και πότε τις γαλλικές αρχές να μεσολαβήσουν στην Πύλη, για να σωθεί ο πολύτιμος σύντροφός της.¹¹¹ Μάλιστα, διασώζεται και ένα χαρακτηριστικό επεισόδιο από τον αγώνα και την αγωνία της, όταν απευθύνθηκε στους αδερφούς Stephanopoli με ένα υπόμνημα-ικεσία προς τον στρατιωτικό διοικητή της Κέρκυρας για μεσολάβησή του στο Γάλλο Πρεσβευτή στην Πόλη, ζητώντας τους να του το παραδώσουν. Σ' αυτό έγραφε, ανάμεσα στ' άλλα, πως το μόνο έγκλημα του άντρα της ήταν «το έγκλημα όλων των φίλων της ελευθερίας: σήκωσε τα όπλα ενάντια στην τυραννία». Το υπόμνημα παραδόθηκε και ο στρατηγός έδειξε αξιέπαινη ευαισθησία, όπως και ο Γάλλος Πρεσβευτής στην Πόλη, αλλά ο Βεζίρης ήταν ανένδοτος.¹¹² Όμως ούτε από την πλευρά της Ρωσίας σταμάτησαν οι προσπάθειες για τη σωτηρία του Ανδρούτσου, όπως προκύπτει από ένα έγγραφο του Βάλου στην Πόλη προς τον Δόγη, με ημερομηνία 10 Απριλίου 1795,¹¹³ και ο ισχυρισμός πως «η Τσαρίνα δια τον Ανδρούτσον ουδεμίαν έλαβε φροντίδα, όπως σωθή εκ των ονύχων των δημίων του»,¹¹⁴ είναι άδικος.

Μάταιες αποδείχτηκαν όλες οι πρωτοβουλίες. Στα τέλη του Δεκεμβρίου του 1797, ο αετός της Ρούμελης άφησε τον κόσμο των ζωντανών, για να περάσει στο θρύλο. Άλλοι υποστηρίζουν πως πέθανε από χολέρα ή ευλογία,¹¹⁵ άλλοι πως αποκεφαλίστηκε, ενώ προσπαθούσε να δραπετεύσει από το κάτεργο¹¹⁶ και άλλοι πως τον κρέμασαν ή τον έπνιξαν μέσα στη φυλακή νύχτα, για να τρομοκρατήσουν τους υπόλοιπους δεσμώτες, και πέταξαν το νεκρό κορμί του στο Βόσπορο,¹¹⁷ «χειρές δολοφόνου»¹¹⁸ άλλοι πως τον έπνιξαν στα νερά του Βοσπόρου,¹¹⁹ ή ακόμη πως απεβίωσε από τις κακουχίες ή, πιθανότερο, τον δηλητηρίασαν οι Τούρκοι.¹²⁰ Κάποιοι δε διευκρινίζουν την αιτία του θανάτου, μόνο λένε πως πριν βασανίστηκε με

¹⁰⁸ Σάθας, *ό.π.*, σ.227· Αννινος, *ό.π.*, σ.61· Γούδας, *ό.π.*, σ.163. Ο Fauriel, *ό.π.*, σ.124, πλανάται, νομίζοντας πως στάλθηκε με το πρώτο τουρκικό πλοίο στην Πόλη αμέσως μετά τη σύλληψή του. Ο Παναγιώτης Αραβαντινός, *ό.π.*, σ.257, σφάλει επίσης, θεωρώντας πως η δράση του Ανδρούτσου τερματίστηκε το 1792, όταν αιχμαλωτίστηκε στην ατυχή ναυμαχία του Λάμπρου Κατσώνη.

¹⁰⁹ Σταμέλος, *ό.π.*, σσ.160-161.

¹¹⁰ Αυτόθι, σσ.165-169· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.201· Σάθας, *ό.π.*, σ.227· Λάππας, *ό.π.*, σ.432· Stephanopoli, *ό.π.*, σ.221.

¹¹¹ Σταμέλος, *ό.π.*, σ.169· Λάππας, *ό.π.*, σ.432· Κανδηλώρος, *ό.π.*, σ.234.

¹¹² Stephanopoli, *ό.π.*, τ.Β', σσ.145-149.

¹¹³ Σταμέλος, *ό.π.*, σ.173.

¹¹⁴ Κανδηλώρος, *ό.π.*, σ.215.

¹¹⁵ Ο Fauriel, *ό.π.*, σ.125, αναφέρει, εσφαλμένα, πως πέθανε από πανούκλα, λίγο πριν ή λίγο μετά το 1800, ενώ ο Rouqueville, *ό.π.*, σ.62, αποφαινεται πως πέθανε από την πανώλη του 1797, όπως και ο Ιωάννης Βλαχογιάννης, «Γιώργος Ανδρούτσος», *Νέα Εστία*, τ.ΚΗ' (1940), σ.1055.

¹¹⁶ Γούδας, *ό.π.*, σ.163· Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ.298.

¹¹⁷ Σταμέλος, *ό.π.*, σ.186· Βαλαωρίτης, *ό.π.*, σ.450· Ζαμπέλιος, *Τραγωδία-Οδυσσεύς Ανδρούτσου*, *ό.π.*, σ.318. Ο Βασιλάς, «Ο Ανδρούτσος στην Πρέβεζα...», *ό.π.*, τχ.47, σ.243, γράφει «εστραγγαλίσθη», ενώ στο τχ.49, σ.440, «απηγχονίσθη».

¹¹⁸ Σάθας, «Οδυσσεύς Ανδρούτσου», *ό.π.*, σ.227· Φωτιάδης, *ό.π.*, σ.122· Μαραβελέας, *ό.π.*, σ.49· Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, σ.4, ο οποίος σφάλει στο χρόνο, δίνοντας ως έτος εκτέλεσης το 1803.

¹¹⁹ Αβραάμ Κώστας, *Ρουμελιώτες αγωνιστές του '21*, Αθήνα, Καραβάκος, 1957, σ.226· Υέμενιζ, *ό.π.*, σ.69.

¹²⁰ Αννινος, *ό.π.*, σ.61.

διάφορους τρόπους.¹²¹

Η πίκρα και η απόγνωση για το χαμό του ακαταδάμαστου της Ρωμιοσύνης ήταν ανείπωτες. Πολλοί ορκίστηκαν να εκδικηθούν το θάνατό του.¹²² Γλυκιά παρηγοριά και ελπίδα ο μοναχογιός του Οδυσσέας, σύμφωνα με τη ρήση του Ευαγγελίου: «Εάν ο σίτος σου αποθάνη, καρπόν ου φέρει».¹²³

¹²¹ Σκανδάμης, *ό.π.*, σ.108· Ροδάκης, *ό.π.*, σ.362· Τσιβανόπουλος, *ό.π.*, σ.109· Παπαρρηγόπουλος, *ό.π.*, σ.62· Λάππας, *ό.π.*, σ.432· Σάθας, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, ό.π.*, σ.69. Ο Καμπούρογλου, *ό.π.*, σ.90, επίσης δε διευκρινίζει τον τρόπο θανάτου του, αλλά λέει πως «εφονεύθη τις είδε δια ποίων βασάνων», υποστηρίζοντας εσφαλμένα πως η παράδοση του Ανδρούτσου από τους Βενετούς στους Τούρκους έγινε όταν εκείνος κατέφυγε στα Επτάνησα. Ο Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.201, παρουσιάζει όλες τις πιθανές εκδοχές του θανάτου του, χωρίς να παίρνει θέση.

¹²² Σταμέλος, *ό.π.*, σ.187.

¹²³ Φιλήμων, *ό.π.*, τ.Β', σ.235.

Ο ΓΙΟΣ ΤΟΥ ΚΛΕΦΤΗ: Ο ΟΔΥΣΣΕΑΣ

Πολλά μορφαί τῶν δαιμονίων
πολλά δ' ἄέλπτως κραινοῦσι θεοί·
καί τὰ δοκηθέντ' οὐκ ἐτελέσθη,
τῶν δ' ἀδοκῆτων πόρον ἠΐρε θεός.
Τοιόνδ' ἀπέβη τόδε πρᾶγμα.¹²⁴

¹²⁴ (Με πολλούς τρόπους μπαίνουν οι θεοί στη ζωή μας
πολλά μας μοιράζουν χωρίς να προσμένουμε.
Όσα προσμένουμε δε γίνονται
Κι όσα απρόσμενα –ο Θεός-
Βρίσκει τρόπο να τα εκτελέσει.
Και τούτη η ιστορία έτσι έγινε).
Ευριπίδης, *Βάκχαι*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1993, σιχ.1388-1392.

Κεφάλαιο 2^ο: Ένας ήρωας γεννιέται

Α. Περιγραφή και νεανικά χρόνια στην αυλή του Αλή πασά

Ο Οδυσσέας Ανδρούτσος είναι από τις πιο δυναμικές και συνάμα τις πιο τραγικές φυσιογνωμίες του Εικοσιένα. Ήταν ο αντιπροσωπευτικός τύπος του αντρειωμένου παλικαριού. Μάλλον ψηλός, με πλατιά στήθη και μεγάλο μέτωπο. Τα πλούσια μαλλιά του ήταν καστανόξανθα, όπως και το μουστάκι του. Η όψη του, όταν οργιζόταν, γινόταν φοβερή. Οι φυσικές του δυνάμεις, όπως τις περιγράφει η παράδοση, ήταν εκπληκτικές. Μπορούσε να κρατάει με τα δυο του χέρια υψωμένα δυο τραγιά, από ένα στο καθένα, ενώ άλλοι τα έγδερναν. Η ταχυποδία του ήταν παροιμιώδης. Λένε ότι καυχήθηκε στον Αλή πως μπορούσε να συναγωνιστεί σε ανήφορο, στη γρηγοράδα, το πιο καλό του άλογο. Το αγώνισμα έγινε, νικητής βγήκε ο Οδυσσέας και ο Αλής του χάρισε τρεις πολύτιμους «ιμαμέδες» (επιστόμια τσιμπουκιού από κεχριμπάρι). Ξακουστή ήταν και η ευθυβολία του, αλλά και στο κοντάρι ήταν αξεπέραστος. Στο πάλεμα κανένας δεν του γλίτωνε. Από τους αγωνιστές της επανάστασης ήταν ο πιο ευνοημένος από τη φύση και την καταγωγή, έτσι ώστε αναγνωρίστηκε από όλους ως ο φυσικός αρχηγός της Ανατολικής Ελλάδας.¹²⁵ Μάλιστα, μέρος της δημοτικότητάς του αποδίδεται στη γοητεία που ασκούσε λόγω του εντυπωσιακού παρουσιαστικού του και της πολυθρύλητης ταχυποδίας του παρά στα στρατιωτικά του έργα.¹²⁶

Γεννήθηκε το 1790,¹²⁷ στην Ιθάκη,¹²⁸ στο σπίτι του παπά Γιάννη Καραβία, όπου φιλοξενούνταν η μάνα του. Τον βάπτισαν η χήρα του Λάμπρου Κατσώνη, η περίφημη για την ομορφιά της Μαρουδιά (Μαρία), κόρη του Σοφιανού από τη Τζια, -και όχι ο ίδιος ο Κατσώνης, όπως εσφαλμένα υποστηρίχτηκε¹²⁹- και ο Ιθακήσιος Γιάννης Ζαβός, δίνοντάς του το όνομα του ομηρικού ήρωα Οδυσσέα. *Nomen est omen*: το όνομα είναι οιανός!¹³⁰ Στα επτά του ορφάνεψε και η μητέρα του ξαναπαντρεύτηκε, παίρνοντας για άντρα της τον Φίλιππο Καμμένο, με τον οποίο απέκτησε τέσσερις γιους και μια κόρη, την Ταρσίτσα. Τα παιδικά του χρόνια τα

¹²⁵ Waddington, *ό.π.*, σσ.78-79· William Humphreys, “Journal of a Visit to Greece”, στο *A Picture of Greece in 1825; as exhibited in the personal Narratives of James Emerson, Esq., Count Pecchio and W. H. Humphreys, Esq.*, Λονδίνο, Henry Colburn, 1826, τ.Β', σ.211· Rouqueville, *ό.π.*, τ.Β', σ.16· Ζαμπέλιος, *Τραγωδίαi-Οδυσσεύς Ανδρούτσου*, *ό.π.*, σ.336· Γούδας, *ό.π.*, σσ.164-166· Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, σ.6· Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ.298· Σκανδάμης, *ό.π.*, σσ.107-108· Άννινος, *ό.π.*, σ.94· Μιχάλης Περάνθης, «Οδυσσέας Ανδρούτσος», *Ελληνική δημιουργία*, τ.Ε' (1950), τχ.51, σσ.461-462· Κόκκινος, *ό.π.*, τ.Β', σ.23· Φωτιάδης, *ό.π.*, τ.Β', σ.71· Ροδάκης, *ό.π.*, τ.Β', σ.258· Τάκης Λάππας, *Οι ήρωες του '21 στα παιδικά τους χρόνια*, Αθήναι, Ατλαντίς-Μ. Πεχλιβανίδης και Σία, 1954, σσ.83-84· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.203, όπου παρατίθεται και φυσιογνωμική μελέτη ως προσπάθεια απόδειξης της έμφυτης κακίας του Οδυσσέα! Ο Βαλαωρίτης, *ό.π.*, σ.371, γράφει ότι ο Ναπιέρ είδε τον Οδυσσέα στην αυλή του Αλή πασά να συναγωνίζεται τα ταχύτερα άλογα του βεζίρη.

¹²⁶ Maxime Raybaud, *Memoires sur la Grèce, pour servir à l'Histoire de la guerre de l' Independance*, Παρίσι, Tournachon-Malin Libraire, 1824-1825, τ.Β', σ.202.

¹²⁷ Ωστόσο, οι Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ.298, Παπαρρηγόπουλος, *ό.π.*, σ.170, Κωστής Παλαμάς, *Άπαντα*, Αθήνα, Γκοβόστης, 1962-1984, τ.ΙΣτ', σ.399, Λάππας, *Οι ήρωες του '21*, *ό.π.*, σ.74, και Φιλήμων, *ό.π.*, τ.Γ', σ.201, θεωρούν ως έτος γέννησής του το 1788, ενώ οι Τσιβανόπουλος, *ό.π.*, σ.123, και Βασιλάς, «Περί τον Ανδρέαν...», *ό.π.*, σ.15, το 1785, που όμως αποκλείεται, αφού οι γονείς του παντρεύτηκαν μόλις τον Μάιο του 1786.

¹²⁸ Yémeniz, *ό.π.*, σ.70. Ο Κασομούλης *ό.π.*, σ.81, υποσημ.2, πλανάται, όταν γράφει ότι ο Οδυσσέας γεννήθηκε στο χωριό Λιβανάτες της Αταλάντης. Οι Landor, *ό.π.*, σ.200, και Βασιλάς, *ό.π.*, σ.15, επίσης, γράφοντας Πρέβεζα.

¹²⁹ Τσιβανόπουλος, *ό.π.*, σ.123· Σκανδάμης, *ό.π.*, σ.108· Γούδας, *ό.π.*, σσ.162-163· Τάκης Κανδηλώρος, «Ανδρούτσος Οδυσσεύς», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ.Δ', σ.666· Κόκκινος, *ό.π.*, σ.22· Μαραβελέας, *ό.π.*, σ.108· Βασιλάς, «Ο Ανδρούτσος στην Πρέβεζα...», *ό.π.*, τχ.47, σ.242 και τχ.49, σ.439.

¹³⁰ Άννινος, *Η απολογία*, *ό.π.*, σσ.16-17.

έζησε στερημένα, ιδίως μετά την κατάληψη της Πρέβεζας από τον Αλή, στα 1798, οπότε μπορούμε να υποθέσουμε βέβαια πως η οικονομική κατάσταση της οικογένειας Τσαρλαμπά υπέστη σοβαρό πλήγμα. Αργότερα, ίσως κατά τα 1806, όταν ο Αλή πασάς έγινε απόλυτος κύριος της Πρέβεζας, μαθαίνοντας ότι ο Ανδρούτσος, ο μπράτιμος του (αδελφοποιητός), το λιοντάρι της Ρούμελης, είχε αφήσει ορφανό ένα γιο που του έμοιαζε, ζήτησε και τον πήρε στα Γιάννενα,¹³¹ την πόλη που για την οικονομική και μορφωτική της σημασία ο Άγγλος διπλωμάτης David Urquhart αποκάλεσε «Μάντσεστερ και Παρίσι της Ρούμελης», όταν την επισκέφτηκε λίγα χρόνια αργότερα, στα 1830.¹³² Καταμαρτυρείται και μια συνομιλία του Ναπιέρ με τον Αλή σε μια εκδρομή αργότερα, όπου ο Αλή πασάς ούτε λίγο ούτε πολύ του καυχήθηκε ότι όλοι οι αυλικοί του, μεταξύ των οποίων και ο Οδυσσεύς Ανδρούτσος, ήταν άτομα που είχε σκοτώσει κάποιον συγγενή τους και μην έχοντας κανέναν στον κόσμο τού ήταν τώρα απόλυτα αφοσιωμένοι.¹³³

Η στρατιωτική αυλή του Αλή στα Γιάννενα υπήρξε αληθινή Ακαδημία πολέμου και εξέθρεψε πολλούς από τους μεγάλους πολεμάρχους της Επανάστασης, όπως τους Ανδρούτσο, Καραϊσκάκη, Διάκο, Μάρκο Μπότσαρη, Βαλτινό, Βαρνακιώτη, Ίσκο, Τσόγκα, Γρίβα.¹³⁴ Ο Οδυσσεύς σύντομα αναδείχθηκε σε διοικητής του σώματος των παλικαριών, σωματοφυλάκων, του Αλή.¹³⁵ Σ' αυτό το σχολείο έμαθε ο Οδυσσεύς εκτός από «την τέχνη του πολεμείν και τον τρόπο του υποτάσσεσθαι εις τους Μουσουλμάνους», τα περίφημα «καπάκια».¹³⁶ Στην αυλή του Αλή πασά ήταν αναμενόμενο να γίνει φιλύποπος, φιλέκδικος και σκληρός προς τους

¹³¹ Άννινος, «Το χάνι της Γραβιάς», ό.π., σ.61· Φωτιάδης, ό.π., σ.70· Παπαγιώργης, ό.π., σσ.201-202· Ζαμπέλιος, *Τραγωδία-Οδυσσεύς Ανδρούτσου*, ό.π., σσ.318-319, όπου υποστηρίζει, όπως και ο Παπαμιχαλόπουλος, ό.π., σ.4, πως ήταν περίπου δεκαπέντε ετών, όταν τον πήρε κοντά του ο Αλής. Επιπλέον, αναφέρει και μια δεύτερη ετεροθαλή αδερφή, ονόματι Κόρη, παντρεμένη στους Παζούς με το γιο του Αθανασίου Βελιανίτου Μάρκο. Ο Βασιλάς, «Περί τον Ανδρέαν...», ό.π., σ.16, γράφει πως στην ηλικία των δεκαπέντε ο Αλής τον κατέταξε στη σωματοφυλακή του. Ο Κώστας, ό.π., σ.226, αποφαίνεται ότι έφυγε για τα Γιάννενα στα 1806. Ο Σκανδάμης, ό.π., σ.108, γράφει πως ο Αλή πασάς τον πήρε κοντά του στην ηλικία των δέκα, ο Φιλήμων, ό.π., σ.440, λέει στα δεκατρία του, ο Landor, ό.π., σ.200, υποστηρίζει ότι ήδη, όταν ήταν 12 ετών, ο Αλής του εμπιστεύτηκε τη θέση του κομιστή της καπνοσύριγγας, ενώ ο Σάθας, ό.π., σ.227, γράφει ότι ήταν «εικοσαετής» -ηλικία πολύ προχωρημένη και μάλλον πρόκειται για λάθος. Ο Κανδηλώρος, «Ανδρούτσος Οδυσσεύς», ό.π., σ.666, δίνει ως έτος μετεγκατάστασής του στα Γιάννενα το 1798, όταν ο Αλή πασάς κυριεύσε την Πρέβεζα. Ας μην ξεχνάμε πως η ηλικία κατά την οποία δέχεται κάποια ερεθίσματα το άτομο έχει ιδιαίτερη σημασία για τη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του. Ο Βαλαωρίτης, ό.π., σ.374, γράφει ότι ο Ναπιέρ, συμβουλευόντας τον Αλή να ηγηθεί της Ελληνικής Επανάστασης, του θυμίζει ότι στη νεότητά του έφαγε ψωμί και αλάτι με τον Έλληνα πολεμιστή και τώρα εμπιστεύεται την ύπαρξή του στο γιο του Ανδρούτσου, ο οποίος «σ' έσωσε άλλοτε από βεβαίου θανάτου». Ο Gervinus, ό.π., σσ.335-336, ισχυρίζεται το εξής απίθανο: ότι δήθεν η μητέρα του Οδυσσεύα ήταν «Αλβανή εκ Πρεβέζης»!

¹³² Κοκκολάκης, ό.π., σ.390. Για την πνευματική και οικονομική ζωή στην πόλη των Ιωαννίνων τότε βλ. William Martin Leake, *Travels in Northern Greece*, Λονδίνο, J. Rodwell, 1835, τ.Δ', σσ.139-150, 205-210, 266-270, και Henry Holland, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia & c. Dyring the years 1812-1813*, Λονδίνο, Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown, 1815, σσ.148-151· Τάκης Ζέρβας, «Ο Αλή πασάς και η εποχή του», *Ηπειρος*, τ.ΙΑ' (1988), σ.125.

¹³³ Rouqueville, ό.π., τ.Α', σ.176, υποσημ.1.

¹³⁴ Αραβαντινός, ό.π., τ.Α', σ. ιγ'· Κωνσταντίνος Μεταξάς, *Ιστορικά απομνημονεύματα εκ της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Τσουκαλάς και Υιός, 1957, σ.170· Σκανδάμης, ό.π., σ.109· Άννινος, ό.π., σ.62· Κανδηλώρος, «Ανδρούτσος Οδυσσεύς», ό.π., σ.666· Κόκκινος, ό.π., τ.Α', σ.53, τ.Β', σ.22· Βουρνάς, ό.π., σ.28· Ροδάκης, ό.π., τ.Α', σ.401· Σβορώνος, ό.π., σ.60· Γεώργιος Γαζής, *Λεξικόν της Επανάστασεως και άλλα έργα*, Ιωάννινα, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, 1971, σ.18· Αλεξάνδρα Πεταλά, «Αξιωματούχοι στην αυλή του Αλή πασά», *Μνήμων*, τ.Β' (1972), σ.267.

¹³⁵ Rouqueville, ό.π., σ.264.

¹³⁶ Κανδηλώρος, *Ο αρματολισμός*, ό.π., σ.440.

εχθρούς του,¹³⁷ αγάριστος, άρπαγας, απειθής, φιλάργυρος, φίλαρχος και ιδιοτελής,¹³⁸ καθώς εντασσόμενος στην υπηρεσία του ήταν εύκολο να διδαχθεί κάθε μοχθηρία που μπορεί να φανταστεί κανείς.¹³⁹ Όπως επιγραμματικά διατυπώθηκε, το μεγαλύτερο των δεινών που προκαλούσε ο Αλή πασάς ήταν «η υπό της δεσποτικής αυτού επιδράσεως προκαλούμενη φαυλότης».¹⁴⁰

Εκεί ο Οδυσσέας έδειξε τις φυσικές ικανότητές του, το θάρρος, την επιμονή και την αποφασιστικότητά του στην πραγμάτωση ενός στόχου του και ξεχώρισε με την ατίθαση αλλά και περήφανη προσωπικότητά του και την έμφυτη πανουργία του. Ορμητικός καθώς ήταν, δε δίστασε να τα βάλει με τζοχανταραίους του Αλή και τον ίδιο τον Ταχίρ Αμπάζη, προκαλώντας την οργή του Αλή, που λίγο έλειψε να τον κρεμάσει και σώθηκε μόνο με την επέμβαση του Αλέξη Νούτσου, αλλά διακρίθηκε και στο πεδίο των μαχών, στο Βεράτι, το Αργυρόκαστρο και το Γαρδίκι, ενώ έσωσε και τον Θανάση Βάγια, μεταφέροντάς τον στους ώμους του, όταν τραυματίστηκε. Δε συμμετείχε στη σφαγή των Γαρδικιωτών, γιατί, έχοντας πληγωθεί στο πόδι, χρειάστηκε έξι μήνες νοσηλείας, για να θεραπευθεί, με τη φροντίδα της μητέρας του, που μετέβη στα Γιάννενα γι' αυτό. Μορφώθηκε αρκετά για την εποχή του, «ιδίως αγαπών την ιστορίαν και τας αρχαιότητας», έμαθε άπταιστα τα αρβανίτικα και τα ιταλικά –τα οποία φαίνεται είχε αρχίσει να τα μαθαίνει από την Ιθάκη. Με τα ιταλικά συνεννοούνταν αργότερα με τους διαφόρους φιλέλληνες. Επίσης, στην προσπάθειά του να συγκροτήσει ένα δίκτυο σχέσεων υποστήριξης, καταγράφηκε στο σύστημα των Μπεκτασήδων, πιθανόν γιατί θεώρησε πως έτσι θα έβρισκε προστασία σε ώρα ανάγκης, καθώς πολλοί ήταν οι Αλβανοί Μπεκτασήδες στην Ήπειρο.¹⁴¹

Οι Μπεκτασήδες ήταν ιδιαίτερο τάγμα με δογματικές διαφορές από τους υπόλοιπους μουσουλμάνους, αλλά και διαφοροποιήσεις ως προς το τυπικό από τους ομόθρησκους τους, ενώ ήταν ελευθέριοι και δεν έκαναν διακρίσεις ανάμεσα στους ανθρώπους με κριτήριο τη θρησκεία ή την καταγωγή αλλά την εντιμότητα.¹⁴²

¹³⁷ Φιλήμων, *ό.π.*, σ.201· Yémeniz, *ό.π.*, σ.71.

¹³⁸ Αλλά χαρακτηρίζεται επίσης ένδοξης καταγωγής, όμορφος, με στρατηγικό και πολιτικό νου, προνοητικός, σοβαρός, γενναίος, μεθοδικός και φιλομαθής. Βλ. Γαζής, *ό.π.*, σσ.108-109.

¹³⁹ Waddington, *ό.π.*, σ.78. Εκτός από σχολείο πολέμου η αυλή του τυράννου ήταν και «τόπος ραδιουργιών και αλληλοκατηγοριών», επισημαίνει ο Βασιλάς, *ό.π.*, σ.16. Ο Heinrich Wilhelm Thiersch, *Συνοπτική Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, Εν Αθήναις, Εθνικό Πνεύμα, 1879, σ.44, γράφει ότι ο Οδυσσέας «ην εκ των οπλαρχηγών της αποτροπαίου σχολής του Αλή πασά, ασεβής ως ο διδάσκαλος αυτού».

¹⁴⁰ Rouqueville, *ό.π.*, σ.176. Παρόμοια περιγράφει και ο Gervinus, *ό.π.*, σ.49, τον Αλή πασά. Βλ. και C. Woodhouse, *Ο πόλεμος της Ανεξαρτησίας*, Αθήνα, Εστία, 1978, σ.68.

¹⁴¹ Φιλήμων, *ό.π.*, σσ.440-441,201· Waddington, *ό.π.*, σσ.80-82· Σάθας, *ό.π.*, σ.227· Ζαμπέλιος, *Τραγωδία-Οδυσσεύς Ανδρούτσου*, *ό.π.*, σ.319· Γούδας, *ό.π.*, σ.164· Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, σσ.5,8· Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σσ.298-299· Σκανδάμης, *ό.π.*, σ.109· Άννινος, *ό.π.*, σ.87· Βαλαωρίτης, *ό.π.*, σσ.314-315· Άννινος, *Η απολογία*, *ό.π.*, σ.18· Περάνθης, «Οδυσσέας Ανδρούτσος», *ό.π.*, σσ.461-462· Κόκκινος, *ό.π.*, τ.Β', σσ.22-23,31· Φωτιάδης, *ό.π.*, σ.71· Αντώνιος Βασιλείου, *Δέκα Ανέκδοτες Επιστολές του Οδυσσέα Ανδρούτσου προς τον Γεωργάκη Παχώνα (καπετάνιο της Θήβας)*, Αθήνα, Αφοί Ρόδη, 1971, σ.10· Κώστας, *ό.π.*, σ.226· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σσ.202-204, όπου δίνεται η πληροφορία ότι οι συγγενείς του προτίμησαν να τον κάνουν Μπεκτασή, όταν ήταν ακόμη παιδί, για να μην επιλεγεί για τα σώματα των γενιτσάρων. Ωστόσο, πουθενά αλλού δεν αναφέρεται κάτι παρόμοιο, ούτε έχουμε άλλο ανάλογο περιστατικό. Βλ. και Κανδηλώρος, *ό.π.*, σ.666, όπου δυσπιστεί για την πληροφορία. Άλλωστε δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι το παιδομάζωμα είχε ατονήσει και η τελευταία φορά που είναι γνωστό ότι επιβλήθηκε είναι στη Νάουσα το 1705. Την εποχή αυτή οι γενίτσαροι, στους οποίους είχε δοθεί άδεια να παντρεύονται, είχαν σχηματίσει μια κληρονομική κάστα με πολλά προνόμια. Βλ. σχετικά Dakin, *Η ενοποίηση*, *ό.π.*, σ.30.

¹⁴² Για τους Μπεκτασήδες βλ. Φιλήμων, *ό.π.*, σ.90· Κόκκινος, *ό.π.*, σ.31· Gervinus, *ό.π.*, σ.40· Νικηφόρος Μοσχόπουλος, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως κατά τους Τούρκους ιστοριογράφους εν αντιπαραβολή και προς τους Έλληνας ιστορικούς*, Αθήναι, Λεοντιάδης και Υιός, 1960, σ.365· Halil Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η κλασική εποχή 1300-1600*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1995,

Εξαιτίας αυτών των γνωρισμάτων τους, αλλά και επειδή ήταν φιλικά διακείμενοι απέναντι στους χριστιανούς, προς τους οποίους έδειχναν μεγάλη ανοχή, θεωρούνταν αιρετικοί από τους άλλους μουσουλμάνους. Επομένως, ακόμη και στην ελάχιστη πιθανή περίπτωση να υπήρξε προσηλυτισμός του Ανδρούτσου στο τάγμα, και να μην ήταν από μέρους του απλώς μια επιπρόσθετη μεθοδευμένη διαχείριση του περίπλοκου κοινωνικού περιβάλλοντος προς όφελός του σε επισφαλείς συνθήκες, όπου αυξανόταν σταδιακά ο κίνδυνος για απρόβλεπτες εξελίξεις, η μομφή εναντίον του πως ήταν αιρετικός,¹⁴³ πρέπει να θεωρηθεί ως μια επιπλέον απόπειρα να πληγεί η προσωπικότητά του, καθότι η θρησκευτική ταυτότητα αποτελούσε στη συνείδηση των επαναστατημένων ραγιάδων το κρίσιμο στοιχείο στο διαχωρισμό μεταξύ ομοεθνών-ομόθρησκων και αλλοεθνών-αλλόθρησκων και άρα εχθρών.

σσ.330-331, 335-339.

¹⁴³ Γαζής, *ό.π.*, σ.108.

Β.Στο αρματολίκι της Λιβαδειάς και προεπαναστατική δράση

«Του Γένους τη βαθεία νυχτιά
φωτίζουν τα' άρματά τους
κι άνοιξη μες τη χειμωνιά
έφερναν τα σπαθιά τους».¹⁴⁴

Ο Αλής, εκτιμώντας τις ικανότητές του, του ανέθεσε τα λημέρια του πατέρα του Ανδρούτσου, το αρματολίκι της Λιβαδειάς, μια σχετικά πολυπληθή και πλούσια σε φορολογικά έσοδα επαρχία. Η αναβάθμιση αυτή στο στρατό του πασά προοιωνιζόταν λαμπρές προοπτικές αύξησης του κύρους και της οικονομικής του ισχύος. Πριν φύγει, ο Οδυσσέας αρραβωνιάστηκε την εξαιρετικής ομορφιάς Ελένη, κόρη του Χρήστου Καρέλη από τις Καλαρρύτες, η οποία ήταν θαλαμηπόλος της κυρά-Βασιλικής. Στα 1816 ο Ανδρούτσος έφτασε στη Λιβαδειά, πόλη με 10.000 κατοίκους εκείνη την εποχή και στα 1817 στρατηγικό πέρασμα στο δρόμο προς τον Μοριά και την Εύβοια.¹⁴⁵ Παρόλο που έγιναν διάφορες άλλες υποθέσεις για το έτος διορισμού του στο αρματολίκι της Λιβαδειάς, βάσει προφορικών παραδόσεων και φημών,¹⁴⁶ ένα είναι βέβαιο: πως ήταν αρματολός της Λιβαδειάς, όπως προδίδει μια αναφορά του Οδυσσέα υπό αυτή την ιδιότητα από τη Λιβαδειά προς τον Αλή, με ημερομηνία 15 Οκτωβρίου 1817, έγγραφο που διασώζεται στο αρχείο του Αλή πασά.¹⁴⁷ Σε σύντομο διάστημα από την άφιξή του «διήγειρε το μίσος των αρχόντων» και «την επηρμένην οφρύν των κοτζαμπάσηδων τούτων ο Οδυσσεύς κατέρριψε».¹⁴⁸ Ο λαός τον αγάπησε αμέσως λόγω της αντιπαλότητάς του προς τους προύχοντες, όπως τον Λάμπρο Νάκο, που απομυζούσαν τη φτωχολογιά. Πρώτη ενέργεια του Οδυσσέα ήταν να τους κόψει τη «χουλιάρα» από τις επαρχίες. Οι άρχοντες της Λιβαδειάς «είχαν πάθη και αφορμάς» με τον Ανδρούτσο, ο οποίος φρόντιζε να βρει το δίκιο του πάντα όποιος πολίτης αδικούνταν.¹⁴⁹ Επιπροσθέτως, λύτρωσε τον τόπο από τους κλέφτες που λυμαινόταν την περιοχή. Καταδίωξε και διέλυσε τις κλέφτικες ομάδες και ανάγκασε τους πιο πολλούς, όπως τον Πανουργιά, τον σημαντικότερο κλέφτη, να μείνουν κοντά του, πείθοντας τον Αλή πασά ότι ο προσεταιρισμός τους θα μπορούσε να αποβεί ωφέλιμος. Με το σκόρπισμα των κλεφτών κυριαρχούσε απόλυτη ασφάλεια στην περιοχή του. Τον Διάκο τον πήρε μαζί του ως πρωτοπαλικάρο του και

¹⁴⁴ Ψάλλει για τους αρματολούς και τους κλέφτες ο Αχιλλέας Παράσχος. Βλ. Σπύρος Μελάς, «Οι ποιηταί για το '21», *Ελληνική Δημιουργία*, τ.Γ' (1949), τχ.27, σ.350.

¹⁴⁵ Ζαμπέλιος, *Τραγωδία-Οδυσσεύς Ανδρούτσου*, ό.π., σσ.319-321· Γούδας, ό.π., σσ.166-167,168· Τσιβανόπουλος, ό.π., σ.123· Αννινος, «Το χάνι της Γραβιάς», ό.π., σ.64· Σκανδάμης, ό.π., σ.110· Κανδηλώρος, ό.π., σ.666· Σταματόπουλος, *Ο εσωτερικός αγώνας*, ό.π., σ.93, τ.Β', σσ.23-26· Παπαγιώργης, ό.π., σσ.204-206.

¹⁴⁶ Ο Landor, ό.π., σ.200, αναφέρει ότι ο Ανδρούτσος ήταν μόλις 18 ετών, όταν ο Αλής του εμπιστεύτηκε το αρματολίκι της Λιβαδειάς, αλλά είναι απίθανο να αναδείχθηκε σε μια τέτοια επίζηλη θέση σε τόσο νεαρή ηλικία. Ο Yémeniz, ό.π., σ.71, γράφει απλώς πως αυτό έγινε πολλά χρόνια πριν ξεσπάσει η Ελληνική επανάσταση. Ο Βασιλάς, ό.π., σ.16, πιστεύει πως ο Αλή πασάς τον έστειλε αρματολό στη Λιβαδειά στα 1818. Ο Κώστας, ό.π., σ.226, δίνει ως έτος διορισμού του στο αρματολίκι της Λιβαδειάς το 1819. Βλ. και Αννινος, *Η απολογία*, ό.π., σ.52,υποσημ.1, και σ.84,υποσημ.2, όπου γράφει, όπως και ο Παπαμιχαλόπουλος, ό.π., σσ.5-6, πως ο Οδυσσέας νυμφεύθηκε στα 1820 και πήρε για προίκα από τον Αλή το καπετανάτο της Λιβαδειάς. Ο Waddington, ό.π., σ.79, υποστηρίζει πως η νύφη δόθηκε στον Οδυσσέα ως ανταμοιβή και αναγνώριση των προσφερόμενων υπηρεσιών του στον Αλή.

¹⁴⁷ Βλ. *Αρχείο Αλή Πασά: συλλογής Ι. Χωτζή: Γενναδίου Βιβλιοθήκης της Αμερικάνικης Σχολής Αθηνών*, Αθήνα, Ινστιτούτο Νεοελληνικών ερευνών, Ίδρυμα Εθνικών Ερευνών, 2007, τ.Β', σσ.894-895. Η εν λόγω αναφορά, όπως και το μεγαλύτερο μέρος των επιστολών και εγγράφων που αναφέρονται στο κείμενο, παρατίθενται στο Παράρτημα Β' της παρούσης εργασίας, με χρονολογική σειρά.

¹⁴⁸ Σάθας, ό.π., σσ.227-228.

¹⁴⁹ Ιωάννης Σγουρδάκης, *Άριστος οδηγός: Η πείρα περί του τις πταίει και του τι το ιαματικόν φάρμακον της φθισίωσης Ελλάδος*, Εν Αθήναις, Ροδάμανθος, 1876, σσ.10-11.

συνδέθηκαν με αδελφική φιλία. Μάλιστα, όταν αργότερα ο Αλής έδωσε στον Ανδρούτσο την εντολή να σκοτώσει τον Διάκο, δεν εκτέλεσε τη διαταγή, αναλαμβάνοντας την ευθύνη, χωρίς να το ομολογήσει ποτέ στον Διάκο,¹⁵⁰ και όταν κάποτε ξέσπασε μια διαμάχη ανάμεσα στον Οδυσσέα και τον Διάκο, που δεν εξελίχθηκε θετικά για τον Οδυσσέα, σύντομα οι δύο άντρες συμφιλιώθηκαν.¹⁵¹

Μετά έπρεπε να εκτελέσει και την πιο δύσκολη εντολή του Αλή, ο οποίος εποφθαλμιούσε τη Θήβα και την Αθήνα, που ανήκαν σε ξεχωριστή διοίκηση (σαντζάκι), στην Εύβοια. Έπρεπε να δημιουργηθούν ταραχές, ώστε ο πασάς της περιοχής να εκτεθεί στα μάτια του Σουλτάνου. Έστειλε τον Μανίκα με 60 παλικάρια στην Εύβοια που λεηλάτησαν την περιοχή της Λίμνης και γύρισαν πίσω. Στη συνέχεια έμαθε ότι σε λίγο θα περνούσε από εκεί ο νεοδιορισμένος βοεβόδας, πηγαίνοντας για τον Μοριά, οπότε έστειλε τον Μανίκα με τον Γκούρα στην Πέτρα να παραφυλάξουν. Ωσπου να πάει ο Μανίκας, ο βοεβόδας είχε περάσει. Βλέποντας όμως μια συνοδεία από Τούρκους και νομίζοντας ότι ήταν ο βοεβόδας, τους σκότωσαν όλους. Ήταν ο Τατάρ αγάς (ο αρχιταχυδρόμος του Σουλτάνου) και η συνοδεία του. Αυτή η επιχείρηση ήταν η πρώτη στην οποία λάμβανε μέρος ο Γκούρας. Ός τότε τον είχε για να βαστάει από την αλυσίδα τον σκύλο του Σαμψώνη. Ικανοποιημένος ο Αλής από τις ενέργειες αυτές, ζήτησε από τον Οδυσσέα να εξολοθρεύσει τον προσωπικό του εχθρό, τον Σουλεϊμάν Μπουλούκμπαση, που είχε καταφύγει στην Αθήνα. Τότε ο Ανδρούτσος έστειλε τον Γκούρα, ο οποίος σκότωσε τον Σουλεϊμάν, αλλά, κατόπιν βαλλιστικής έρευνας, τον έπιασαν οι ζαπτιέδες (αστυνομικοί) και τον οδήγησαν στην Εύβοια, στις οποίες τον πασά υπάγονταν και η Αθήνα. Εκεί ο πασάς αποφάσισε να τον κρεμάσει σε λίγες μέρες. Ο Οδυσσέας, για να αποτρέψει τη θανάτωση του προστατευόμενου του, συνέλαβε τον αυλάρχη του πασά της Εύβοιας, Μπας αγά, που βρισκόταν εκείνες τις μέρες στη Λιβαδειά, καθώς και έναν άλλο αγά, τον Σιλιχτάρ, και ταυτόχρονα απείλησε ότι θα εκστρατεύσει κατά της Αθήνας και θα την κάψει. Τρομοκρατημένος ο πασάς από την πρωτάκουστη απειλή, αναγκάστηκε να υποχωρήσει, στέλνοντας με συνοδεία τον Γκούρα στη Λιβαδειά, και ο Οδυσσέας άφησε ελεύθερους τους αγάδες. Το περιστατικό αυτό αναστάτωσε τη Ρούμελη. Όλοι θαύμασαν το θάρρος του: ένας νεαρός αρματολός τόλμησε να τα βάλει με τον πασά της Εύβοιας και τον ανάγκασε να υποκύψει. Ύστερα από αυτήν την παράτολμη επιχείρηση Τούρκοι και Έλληνες τον έβλεπαν με άλλο μάτι και του έδωσαν την προσωνομία Γκιαούρ πασάς.¹⁵²

Επίσης, σε μια ακόμη περίπτωση έδειξε ο Ανδρούτσος χαρακτηριστική τόλμη, όταν έφτασε στο Ζητούνι ο Ιμπραήμ πασάς με τρεις χιλιάδες άνδρες, κατευθυνόμενος προς την Πελοπόννησο, όπου είχε διοριστεί ως βαλής, έχοντας μαζί του έναν τατάρ αγά (αρχιταχυδρόμο), ονόματι Ναλκαρήνη, ο οποίος ξυλοκόπησε άγρια τον εμίν αγά (υποταχυδρόμο) της Λιβαδειάς, εχθρό του και διορισμένο από τον Αλή. Μόλις το

¹⁵⁰ Κάρπος Παπαδόπουλος, *Ανασκευή των παρά του κυρίου Δ. Σουρμελή αναφερομένων περί του στρατηγού Οδυσσέως Ανδρούτσου, του συνταγματάρχου Κάρολου Φαβιέρου και του ελληνικού τακτικού σώματος*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Τσουκαλάς και Υιός, 1957, σ.27· Φιλήμων, *ό.π.*, σ.79· Neroulos, *ό.π.*, σ.345· Ιωάννης Ζαμπέλιος, *Τραγωδία-Διάκος*, Εν Ζακύνθω, Σ. Ραφτάνης, 1860, σσ.157-158· Σπυρίδων Φόρτης, *Βιογραφία Αθανασίου Διάκου*, Εν Αθήναις, Νικόλαος Ρουσόπουλος, 1874, σσ.17-18· Σκανδάμης, *ό.π.*, σ.131· Κόκκινος, *ό.π.*, τ.Α', σ.301, τ.Β', σ.23· Φωτιάδης, *ό.π.*, σ.42· Κώστας, *ό.π.*, σ.227· Βαλαωρίτης, *ό.π.*, σ.315.

¹⁵¹ Fauriel, *ό.π.*, σ.219.

¹⁵² Φιλήμων, *ό.π.*, σ.441· Waddington, *ό.π.*, σσ.83-84· Ζαμπέλιος, *Τραγωδία-Οδυσσεύς Ανδρούτσου*, *ό.π.*, σσ.321-322· Αντώνιος Γεωργαντάς, «Βίος του Ιωάννου Γκούρα», *Παρνασσός*, τ.Στ' (1882), σσ.571-574· Κανδηλώρος, *ό.π.*, σ.666· Κόκκινος, *ό.π.*, τ.Β', σσ.23-24· Γούδας, *ό.π.*, σσ.167-168· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σσ.206-207. Και ο Thiersch, *ό.π.*, σσ.44-45, γράφει ότι οι Τούρκοι «εκάλουν αυτόν Γκιαούρ πασάν», ενώ θεωρεί ότι ο Οδυσσέας ήταν «ο τραχύτερος των οπλαρχηγών του υπέρ ελευθερίας αγώνος».

έμαθε αυτό ο Οδυσσέας έστειλε τον Διάκο και ξυλοκόπησε χωρίς οίκτο τον αρχιταχυδρόμο στη μέση της αγοράς της Λιβαδειάς. Εύλογα, οι Λιβαδεείς προεστοί, που φοβήθηκαν για αντίποινα από μέρος του Ιμπραήμ πασά, κρύφτηκαν και έβαλαν στη θέση τους μεταμφιεσμένους κάποιους υποδεέστερους κοινωνικά να υποδεχθούν τον πασά που θα περνούσε από την πόλη. Αλλά ο πασάς, έχοντας πληροφορηθεί ότι ο Ανδρούτσος είχε οχυρωθεί με εκατόν πενήντα άνδρες στη μονή που ήταν πάνω από την πόλη, αφού απέπεμψε τον αρχιταχυδρόμο, διάβηκε μαζί με όλο το στρατό του με απόλυτη τάξη, χωρίς να ενοχλήσει κανέναν.¹⁵³

Εκείνο τον καιρό ο Αλής πάντρεψε τον εγγονό του και παρακίνησε τον Οδυσσέα να κάνει και αυτός το γάμο του, που όντως πραγματοποιήθηκε με εξαιρετική μεγαλοπρέπεια και κατόπιν ο Ανδρούτσος γύρισε πάλι στη Λιβαδειά. Το 1818 κατηχήθηκε στη Φιλική Εταιρεία από τον Κωνσταντίνο Σακελλίωνα.¹⁵⁴ Οι Φιλικοί είχαν εντάξει στην οργάνωση από το προσωπικό του Αλή τούς γραμματείς του Χρήστο Οικονόμου και Αλέξη Νούτσο, το γιατρό Ιωάννη Κωλέττη και μερικούς ακόμη αρματολούς,¹⁵⁵ ενώ ο Οδυσσέας αναφέρεται ως μέλος μιας ομάδας φίλων του Καποδίστρια, που δρούσαν συνωμοτικά ήδη από πριν και αργότερα έγιναν όλοι Φιλικοί.¹⁵⁶ Ο Ανδρούτσος, μόλις μυήθηκε στο μεγάλο μυστικό, άρχισε να προετοιμάζεται «φυλάσσω κρυφώς εις διάφορα μέρη πολεμοφόδια και συνάγων και θάπτων εις την γην χρήματα». Όταν ο Αλής, κηρύχθηκε από τον Σουλτάνο φερμανλής τον Μάιο του 1820, στο πολεμικό συμβούλιο που έγινε στα Γιάννενα πήγε και ο Οδυσσέας.¹⁵⁷ Είναι πολύ πιθανό ο Ανδρούτσος να συμμετείχε από πριν στις προετοιμασίες του Αλή πασά για αντίσταση κατά του Σουλτάνου, όπως αφήνει να διαφανεί και ένα γράμμα που του απευθύνεται από τη Θήβα, με ημερομηνία 18 Μαρτίου 1820, το οποίο είναι καταφανώς συνθηματικό, παρά τη λογικοφανή του δομή, ενώ δεν αποκλείεται το όνομα του Ζούχα σέχη, αποστολέα της επιστολής και απεσταλμένου του Αλή για την είσπραξη του φόρου, να μην είναι το πραγματικό, αλλά πίσω από αυτό να κρύβεται κάποιο πρόσωπο της εμπιστοσύνης του Αλή. Στην επιστολή αυτή ζητείται από τον Οδυσσέα να ετοιμάσει τους άνδρες του, ώστε να επιτεθεί κατά της Θήβας και να υποχρεώσει τους Θηβαίους να καταβάλουν το «τζελέπικο» σε άσπρα και παράλληλα αναφέρονται ονόματα ενόπλων στην υπηρεσία του Αλή πασά και οι τόποι διαμονής τους, ενώ προτείνεται και συγκεκριμένο σχέδιο δράσης, σε περίπτωση που παραστεί ανάγκη.¹⁵⁸ Είναι γεγονός πάντως πως όλοι οι καπεταναίοι και οι δερβεναγάδες δέχτηκαν να βοηθήσουν τον Αλή. Οι Έλληνες στα φανερά τον υποστήριζαν, όπως οι Ίσκος, Βαρνακιώτης, Ζιώγας και άλλοι, αλλά στα κρυφά ετοιμάζονταν για το ξεσκήωμα των ραγιάδων.¹⁵⁹

¹⁵³ Γούδας, ό.π., σ.168.

¹⁵⁴ Βαλαωρίτης, ό.π., σ.315· Βασιλείου, ό.π., σ.10· Παπαγιώργης, ό.π., σ.208· Κόκκινος, ό.π., σ.24· Γούδας, ό.π., σ.169. Εντούτοις, ο Μάνθος Οικονόμου, «Μάνθος Οικονόμου. Ιστορική μονογραφία», *Ηπειρωτική Εστία*, τ.Η' (1959), τχ.88-89, σ.623, υποστηρίζει ότι τον Οδυσσέα, όπως και πολλούς άλλους Ηπειρώτες, μύησε στη Φιλική Εταιρεία ο Μάνθος Οικονόμου, μάλλον όμως η πληροφορία εντάσσεται στην προσπάθεια εκθροισμού της συμβολής του Οικονόμου στον Αγώνα.

¹⁵⁵ Dakin, *Η ενοποίηση*, ό.π., σ.63.

¹⁵⁶ C. Woodhouse, "Kapodistrias and the Philiki Etaireia, 1814-1821", στο Richard Clogg (επιμ.), *The Struggle for Greek Independence*, Λονδίνο, Macmillan, 1973, σ.106. Ωστόσο, σχετικά με αυτή τη συνωμοτική δράση αξίζει να σημειωθεί, όπως ομολογεί ο ίδιος ο Ιωάννης Καποδίστριας, *Αυτοβιογραφία*, Αθήνα, Γαλαξίας, 1962, σ.131, πως απέτρεψε τον Αλέξανδρο Υψηλάντη, από οποιαδήποτε εμπλοκή του στη Φιλική Εταιρεία, όταν εκείνος τον επισκέφθηκε στην Πετρούπολη το χειμώνα του 1820 και ζήτησε τη γνώμη του.

¹⁵⁷ Fauriel, ό.π., σ.219· Φιλήμων, ό.π., σ.441· Παπαγιώργης, ό.π., σ.208.

¹⁵⁸ Βλ. *Αρχείο Αλή Πασά*: ό.π., τ.Γ', σσ.414-415.

¹⁵⁹ Ιωάννης Μακρυγιάννης, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα, Μέμνηγκας, 1975, σσ.173-174.

Ο Αλή πασάς σε μυστικό συμβούλιο με τους Νούτσο, Μάνθο, Λογοθέτη και Τσολάκογλου πρότεινε να γίνει μέλος και αρχηγός της Φιλικής Εταιρείας και τους έπεισε να του αποκαλύψουν το μυστικό.¹⁶⁰ Μάλιστα, στα ανέκδοτα απομνημονεύματα του Βασιλείου Πετιμεζά υπάρχει η πληροφορία ότι ο βαλής Βελής πασάς, τον οποίο ο Ανδρούτσος συνάντησε στη Ναύπακτο, αποκάλυψε τα σημεία και τις συνθηματικές κινήσεις της Φιλικής Εταιρείας και όλα τα σχετικά με την οργάνωση, όντας σε πλήρη ενημέρωση, και έδωσε εντολή στον Οδυσσέα να μεταβεί στο Αίγιο προς συνάντηση του Λόντου, ώστε να υπάρξει συντονισμός με τον Ασημάκη Ζαΐμη και τους άλλους άρχοντες του Μοριά και από κοινού με επικεφαλής τον Αλή να σηκωθούν κατά του Σουλτάνου, όπως και έπραξε ο Οδυσσέας, αλλά δε δόθηκε συνέχεια, γιατί ξέσπασε ο πόλεμος της Πύλης κατά του Αλή.¹⁶¹ Σύμφωνα όμως με μια άλλη πληροφορία, ο Νούτσος και ο Οδυσσέας σε συνεννόηση με πολλούς άλλους του υπέδειξαν την αρχηγία του κινήματος με τον όρο να βαπτισθεί ο Αλή πασάς χριστιανός και εκείνος υποσχέθηκε σημαντική οικονομική και υλική βοήθεια, που έμειναν ευσεβείς πόθοι, καθώς απουσίαζε η ειλικρίνεια από αμφοτέρα τα μέρη.¹⁶² Ο Νούτσος πάντως συντέλεσε, ώστε να πειστούν τόσο ο Αλής όσο και οι Τουρκαλβανοί ότι οι Έλληνες αγωνίζονταν μόνο για τη δική του σωτηρία.¹⁶³ Βέβαια, το αρχικό σχέδιο του Νούτσου ήταν η δημιουργία ενός ελληνοαλβανικού κράτους υπό την επικυριαρχία του Αλή, αλλά γρήγορα κατάλαβε ότι οι Έλληνες είχαν άλλους σκοπούς και προσχώρησε κι ο ίδιος στην ελληνική επανάσταση, ως γραμματέας του Μαυροκορδάτου.¹⁶⁴

Στον Ανδρούτσο εμπιστεύτηκε ο Αλής την αρχηγία της Λιβαδειάς, με αποστολή να υπερασπιστεί τα τρίστρατα και τους δρόμους που οδηγούσαν στα Σάλωνα μέσω Δελφών. Γυρίζοντας ο Οδυσσέας στη Λιβαδειά, έμαθε ότι ο Μπεχλιβάν πασάς ή Μπαμπά πασάς κατέβαινε με μεγάλο στρατό να χτυπήσει την πόλη σαν αληπασαλίδικη. Αμέσως έφυγε και ξαναγύρισε στα Γιάννενα.¹⁶⁵ Οι Έλληνες διαμαρτύρονταν γιατί δεν μπορούσαν να καθίσουν κλεισμένοι στο κάστρο. Τότε ο Οδυσσέας έπεισε τον Αλή πως θα ήταν πιο χρήσιμοι απ' έξω και εκείνος δέχτηκε. Αφού λοιπόν ο Ανδρούτσος μάζεψε 1500 Έλληνες, πήγε με λευκό μπαϊράκι στο σουλτανικό στρατόπεδο, δήθεν ότι περνάει στην πλευρά τους. Ο Ισμαήλ πασάς

¹⁶⁰ Γεώργιος Κρέμος, «Ιστορικά επανορθώματα, Α΄. Αλή Πασάς», *Παρνασσός*, τ.Ζ' (1883), σσ.974-975· Κανδηλώρος, *ό.π.*, σ.666.

¹⁶¹ Κανδηλώρος, *ό.π.*, σ.666.

¹⁶² Αραβαντινός, *ό.π.*, τ.Β', σσ.281-282. Ο Ahmet Mufit, *Αλή Πασάς ο Τεπελενλής (1744-1822)*, Ιωάννινα, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, 1980, σ.141, επισημαίνει πως «η συμφωνία μεταξύ Αλή και (Φιλικής) Εταιρείας δεν στηριζόταν σε πραγματική και ειλικρινή φιλία για εξυπηρέτηση κοινών συμφερόντων, αλλά το κάθε μέρος απέβλεπε στην εξυπηρέτηση του δικού του σκοπού».

¹⁶³ Φιλήμων, *ό.π.*, τ.Β', σ.255.

¹⁶⁴ Dakin, *Η ενοποίηση*, *ό.π.*, σ.74. Βλ. και Dakin, *Ο αγώνας*, *ό.π.*, σ.94.

¹⁶⁵ Αραβαντινός, *ό.π.*, σσ.284,288· George Finlay, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, Αθήνα, Ο Κόσμος, 1954, τ.Α', σσ.107,236· Παναγιώτης Αραβαντινός, *ό.π.*, σσ.325-327· Φιλήμων, *ό.π.*, τ.Γ', σ.74· Rouqueville, *ό.π.*, τ.Β', σσ.16,53· Colonel Olivier Voutier, *Απομνημονεύματα του Συνταγματάρχου Βουτιέ για τον σύγχρονο πόλεμο των Ελλήνων*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Τσουκαλάς και Υιός, 1957, σ.248· Κανδηλώρος, *ό.π.*, σ.666· Σάθας, *ό.π.*, σ.228· Gervinus, *ό.π.*, σ.337· Ροδάκης, *ό.π.*, τ.Β', σ.155· Panagiotis Stathis, "From Klephts and Armatoloi to Revolutionaries", στο Antonis Anastasopoulos and Elias Kolovos (επιμ.), *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850: Conflict, Transformation, Adaptation*. International Conference in Rethymno, 13-14 December 2003, Ρέθυμνο 2007, σ.177, υποσημ.40· Dakin, *Ο αγώνας*, *ό.π.*, σ.95. Ο Mufit, *ό.π.*, σ.122, ωστόσο, αναφέρει ότι «ο Μπαμπά πασάς, χωρίς δυσκολία, νίκησε τον Καρατάσο στις Θερμοπύλες και τον Οδυσσέα στη Λιβαδειά, επειδή οι Έλληνες των περιοχών αυτών συντάχτηκαν με το σουλτανικό στρατό». Ο Γούδας, *ό.π.*, σ.169, όμως, αντιτείνει πως ο Ανδρούτσος μέσω της Ακαρνανίας αναχώρησε κατευθείαν για τα Επτάνησα και όλες οι ενέργειες που του αποδίδονται κατόπιν σχετικά με την αντίσταση του Αλή δεν είναι αλήθεια.

τους δέχτηκε με ευχαρίστηση αρχικά, αλλά σύντομα τους απομάκρυνε, εξοργίζοντάς τους, γεγονός που συντέλεσε στη ληστρική σε βάρος των βασιλικών στρατευμάτων συμπεριφορά τους το επόμενο διάστημα και, επομένως, στην αποδυνάμωση του σουλτανικού στρατοπέδου.¹⁶⁶

Όμως ο Ανδρούτσος δεν έμεινε ήσυχος. Κάλεσε τους αρχηγούς των Αλβανών, Ομέρ Βρυώνη, Άγο Μουχουρδιάρη, Σιλιχτάρ, Άγο Βασιάρη, και άλλους στην Άρτα και τους έπεισε ότι έπρεπε να βοηθήσουν τον ευεργέτη τους Αλή, βάζοντάς τους να υπογράψουν και ένα χαρτί, που προέβλεπε τη δημιουργία δύο αυτόνομων κρατών, κατατείνοντας ουσιαστικά έτσι στην εξουδετέρωση ενός ισχυρού εχθρού στην επικείμενη επανάσταση. Δυστυχώς, όμως το σχέδιο δεν εφαρμόστηκε, καθώς ο φιλόδοξος Ομέρ Βρυώνης επέλεξε, προσβλέποντας στην προσωπική του ανάδειξη, να αφοσιωθεί στον Σουλτάνο, προσπαθώντας να πείσει και τους άλλους Αλβανούς οπλαρχηγούς να αθετήσουν το λόγο τους, όπως και το πέτυχε.¹⁶⁷ Ο Οδυσσεάς τότε κατέβηκε στην Πρέβεζα, όπου είχε αφήσει τη γυναίκα και τη μάνα του για ασφάλεια, και, αφού τις πήρε μαζί του, πέρασε στην Ιθάκη και από εκεί στους Παξούς, όπου έμεινε ως το τέλος του 1820, ενώ στη Λιβαδειά είχαν εκλέξει τον Διάκο στη θέση του, γιατί είχαν δυσαρεστηθεί μαζί του.¹⁶⁸ Σύμφωνα μάλιστα με αυτόπτη μάρτυρα, ύστερα από μια λογομαχία, που περιγράφεται διεξοδικά, μεταξύ Ανδρούτσου-Διάκου, η οποία οδηγήθηκε στα άκρα, ο Διάκος εκλέχτηκε καπετάνιος,¹⁶⁹ ενώ η πληροφορία πως ο Οδυσσεάς αναχωρώντας «ενεπιστεύθη την εξουσίαν της οπλαρχηγίας του προς τον Διάκον»,¹⁷⁰ αποτελεί απλώς ωραιοποίηση μιας δυσάρεστης αλήθειας.

Στο λοιμοκαθαρητήριο της Ιθάκης πήγαινε συχνά, για να συναντήσει έναν Αλβανό οπλαρχηγό, που προερχόμενος από τα Ιωάννινα, μόλις είχε δραπετεύσει από το κάστρο της λίμνης, αφήνοντας τον Αλή πασά σε δεινή θέση. Εκεί τον συνάντησε ο Γάλλος, φιλέλληνας, ποιητής Pierre Lebrun τον Νοέμβριο του 1820, στο δρόμο της επιστροφής του για το Παρίσι, ύστερα από ένα ολιγόμηνο ταξίδι στην Ελλάδα, ακολουθώντας το παράδειγμα του Chateaubriand και του Μπάιρον. Από το ταξίδι αυτό τηρούσε λεπτομερές ημερολόγιο, ένα «Οδοιπορικό», όπου υπάρχουν αναφορές και στον Ανδρούτσο, για τον οποίο λέει ότι ήταν διάσημος για το πολυμήχανο μυαλό του και το θάρρος του, αλλά κυρίως για την ευκινησία και την ταχυποδία του, ενώ τον περιγράφει ως άνδρα μάλλον μεσαίου αναστήματος με μικρά γκρίζα μάτια,

¹⁶⁶ Σπυρίδωνας Αραβαντινός, *ό.π.*, σ.301· Παναγιώτης Αραβαντινός, *ό.π.*, σσ.333-334· Voutier, *ό.π.*, σ.248· Rouqueville, *ό.π.*, σσ.63-64· Thomas Gordon, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, Αθήνα, Μπάιρον, 1976, τ.Α', σ.11· Μοσχόπουλος, *ό.π.*, σσ.104-105· Κανδηλώρος, *ό.π.*, σ.667· Κόκκινος, *ό.π.*, σ.24· Κώστας, *ό.π.*, σ.227. Ο Μυφίτ, *ό.π.*, σσ.126-127, αντίθετα, παρουσιάζει τον Αλή να αναθέτει στον Ανδρούτσο την αποστολή να διασπάσει την ενότητα του σουλτανικού στρατού, ενώ υποστηρίζει ότι ο Ισμαήλ πασάς, μη εννοώντας την πρόθεση του Οδυσσεά, τον ενέταξε στο στρατό του και εκείνος «διέσπειρε τη διχόνοια μεταξύ των στρατιωτών του Ισμαήλ, προκαλώντας αντιζηλίες, μίσση και αντιπάθειες, με αποτέλεσμα οι στρατιώτες ν' αρχίσουν να δραπετεύουν από το στρατόπεδο».

¹⁶⁷ Σάθας, *ό.π.*, σσ.228-229· Rouqueville, *ό.π.*, σσ.121-122· Κανδηλώρος, *ό.π.*, σ.667· Βαλαωρίτης, *ό.π.*, σσ.326-327· Κώστας, *ό.π.*, σ.227. Απεναντίας, ο Οικονόμου, *ό.π.*, σ.627, υποστηρίζει πως ο Μάνθος Οικονόμου, κατόπιν συνεννοήσεως με τον Ισμαήλ Πασόμπεη, παρακίνησε σε λιποταξία προς το σουλτανικό στρατόπεδο το άθος των Αλβανών αξιωματικών του Αλή πασά, επιδιώκοντας να τον καταστρέψει -εκδοχή που δεν μπορούμε να αποκλείσουμε.

¹⁶⁸ Λάμπρος Κουτσονίκας, *Γενική ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Τσουκαλάς και Υιός, 1956, σ.52· Rouqueville, *ό.π.*, σ.64, υποσημ.1· Gervinus, *ό.π.*, σ.141· Γούδας, *ό.π.*, σ.169· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.209. Woodhouse, *ό.π.*, σ.96· Φόρτης, *ό.π.*, σ.18. Ο Σπηλιάδης, *ό.π.*, τ.Α', σ.75, λέει ότι ο Οδυσσεάς έφυγε για την Αγία Μαύρα με την οικογένειά του. Ο Landor, *ό.π.*, σ.201, αναφέρει ότι ο Ανδρούτσος έφυγε για την Ιθάκη.

¹⁶⁹ Ενώ ο Οδυσσεάς έφυγε για την Αγία Μαύρα. Βλ. Σγουρδάκης, *ό.π.*, σσ.10-11, υποσημ.1. Ο Friedrich Gustav Hertzberg, *Ιστορία της ελληνικής επανάστασης*, Εν Αθήναις, Γ. Φέξης, 1916-1917, τ.Α', σ.85, υποστηρίζει ότι ο Διάκος «έμεινε ως ιδιώτης ουδέτερος».

¹⁷⁰ Ζαμπέλιος, *Τραγωδία-Οδυσσεύς Ανδρούτσου*, *ό.π.*, σ.322.

κόκκινο μουστάκι και καστανά μαλλιά, εξαιρετικά καλοντυμένο με ωραία άρματα, έξυπνο αλλά με τραχύ ύφος και βλέμμα επιφυλακτικό και δύσπιστο.¹⁷¹

Στις αρχές Ιανουαρίου του 1821, ειδοποιημένος απ' τους Φιλικούς, πήγε στη Λευκάδα, όπου, την τελευταία Κυριακή της αποκριάς, συνάντησε στο σπίτι του Ζαμπέλιου τους Καραϊσκάκη, Βαρνακιώτη, Πανουργιά, Τσόγκα, Μακρή, Κοντογιάννη, Στουρνάρα, Ηλία Μαυρομιχάλη και Τομπάζη, συζήτησαν για την επανάσταση και καθορίστηκε που θα πάει ο καθένας, αποφάσεις που επισφράγισαν με συμφωνία και κατόπιν λειτουργήθηκαν στο ερημοκλήσι της Θεοτόκου στη Βλαχέραινα. Στις 15 Μαρτίου ο Οδυσσέας έφτασε μ' ένα καράβι στην Πάτρα και κρύφτηκε από τον πρόξενο της Ρωσίας Βλασσόπουλο.¹⁷² Πριν φύγει συναντήθηκε με τους Ιωάννη Παπαδιαμαντόπουλο, Δρόσο Μανσόλα και Μακρυγιάννη και ενημέρωσαν ο ένας τον άλλο.¹⁷³ Στις 19 το βράδυ ξεμπαρκάρισε στην απέναντι στεριά. Από εκεί στις 22 Μαρτίου έγραψε και το περίφημο γράμμα του προς τους Γαλαξιδιώτες, μία από τις πιο μεστές επιστολές που γράφτηκαν από οπλαρχηγούς του '21.¹⁷⁴ Όλες οι διακρίσεις που επισημαίνει ο Οδυσσέας σε βάρος των ομοεθνών του στη συγκεκριμένη επιστολή του ήταν σύμφωνες, εν πολλοίς, με τις διατάξεις του μωαμεθανικού δικαίου στην πιο σκληρή του εκδοχή.¹⁷⁵

Κατόπιν τράβηξε για τον Βάλτο, προκειμένου να ξεσηκώσει τους Βαρνακιώτη, Ίσκο και Τσόγκα, αλλά παρά τα θερμά του λόγια, στάθηκε αδύνατο. Σκέφτηκε τότε άλλον τρόπο να τους αναγκάσει σε ξεσηκωμό. Φτάνοντας στο μοναστήρι της Τατάρνας και μαθαίνοντας ότι ο Τουρκαλβανός δερβέναγας Χασάν μπέης Γκέκας θα περνούσε από εκεί, έστησε χωσιά (ενέδρα) στο γεφύρι της Τατάρνας, και τον σκότωσε με την ακολουθία του, εξήντα άντρες. Τους ξαρμάτωσε, χωρίς να αφήσει να τους πάρουν τα χρήματα που κουβαλούσαν μαζί τους, για να δείξει ότι δεν επρόκειτο για ληστεία αλλά για επαναστατική πράξη, καθιστώντας δύσκολη τη θέση των δισταχτικών καπεταναίων.¹⁷⁶ Αν τότε δεν έπαιζαν

¹⁷¹ Εμμανουήλ Κριαράς, «Ο φιλέλληνας ποιητής Pierre Lebrun και το οδοιπορικό του ανά την Ελλάδα», *Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου*, Έτος Β' (1940), σσ.132-133.

¹⁷² Γεωργαντάς, *ό.π.*, σ.139· Φιλήμων, *ό.π.*, σσ.6,441· Σκανδάμης, *ό.π.*, σ.110· Σάθας, *ό.π.*, σ.229· Ζαμπέλιος, *Τραγωδία-Διάκος*, *ό.π.*, σσ.157-158· Ζαμπέλιος, *Τραγωδία-Οδυσσεύς Ανδρούτσου*, *ό.π.*, σσ.322-323· Αγαπητός Αγαπητός, *Οι ένδοξοι Έλληνες του 1821 ή οι πρωταγωνιστάι της Ελλάδος, Εταιριστάι, κατηχητάι, κληρικοί, πολιτικοί, στρατιωτικοί ξηράς και θαλάσσης, δωρητάι, λόγιοι, ευεργέται*, Εν Πάτραις, Α. Αγαπητός, 1877, σ.69· Ιωάννης Ζαμπέλιος, «Τα Λευκαδικά επί της Ελληνικής Επαναστάσεως. (Σημειωματάριον ενός Φιλικού)», *Αρμονία*, τ.Γ' (1902), σσ.81-84· Γούδας, *ό.π.*, σ.170· Hertzberg, *ό.π.*, σ.88· Raybaud, *ό.π.*, τ.Α', σ.330· Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.24-25,318-319· Φωτιάδης, *ό.π.*, σσ.38-39· Κανδηλώρος, *ό.π.*, σ.667· Εφη Αλλαμανή, «Η σύσκεψη της Λευκάδος και προεπαναστατικά γεγονότα στη Δυτική Ελλάδα», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σσ.79-80· Βουρνάς, *ό.π.*, σ.78· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σσ.145-146,209· Κώστας, *ό.π.*, σ.227. Ο Gordon, *ό.π.*, σ.110, γράφει πως στην Πάτρα ο Ανδρούτσος φιλοξενήθηκε στο σπίτι του Ζακυνθινού Κωνσταντίνου Γερακάρη.

¹⁷³ Μακρυγιάννης, *ό.π.*, σσ.158-159· Φιλήμων, *ό.π.*, σ.77.

¹⁷⁴ Οδυσσέας Ανδρούτσος, «Ανέκδοτες επιστολές», *Πανδώρα*, τ.ΙΕ', φυλλ.348 (15 Σεπτεμβρίου 1864), σσ.288-289· Γούδας, *ό.π.*, σσ.170-172· Αννινος, *Η απολογία*, *ό.π.*, σσ.18-20· Αννινος, «Το χάνι της Γραβιάς», *ό.π.*, σσ.65-66· Οδυσσέας Ανδρούτσος, «Στ' άρματα, αδέρφια», στο Τσιρόπουλος (επιμ.), *Το Εικοσιένα: Η κιβωτός του Νέου Ελληνισμού*, Αθήνα, Ευθύνη, 1993, σ.11· Κανδηλώρος, *ό.π.*, σ.667· Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.25-28· Φωτιάδης, *ό.π.*, σ.39· Σκανδάμης, *ό.π.*, σ.110· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.210· Σταματόπουλος, *ό.π.*, τ.Β', σσ.19-21· Βαλέτας, *ό.π.*, σ.88· Κώστας, *ό.π.*, σσ.227-229. Για τη σημασία που είχε το Γαλαξίδι ήδη από τα τέλη της πρώτης χιλιετίας μ.Χ., βλ. Ευθύμιος Ιερομόναχος, *Χρονικό του Γαλαξειδίου*, Αθήνα, Ακρίτας, 1985.

¹⁷⁵ Βλ. Dakin, *Η ενοποίηση*, *ό.π.*, σσ.29-30.

¹⁷⁶ Φιλήμων, *ό.π.*, σ.441· Γεωργαντάς, *ό.π.*, σ.139· Αιτιάν, *Απομνημονεύματα*, *ό.π.*, σ.43· Gordon, *ό.π.*, σσ.108-110· Σάθας, *ό.π.*, σ.229· Γούδας, *ό.π.*, σ.173· Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, σ.14· Κανδηλώρος, *ό.π.*, σ.667· Φωτιάδης, *ό.π.*, σ.71· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σ.22· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σσ.210-211. Ο Ροδάκης, *ό.π.*, σσ.196-197, υποστηρίζει πως τον Οδυσσέα και τον Πανουργιά τους έστειλε ο Αλή πασάς να

αποφασιστικό ρόλο ο Ανδρούτσος, ο Διάκος και άλλοι καπεταναίοι, η Ρούμελη θα έμενε ουδέτερη, ενώ ζημιώθηκε η εθνική υπόθεση, επειδή καθυστέρησε να ξεσηκωθεί αυτή η περιοχή.¹⁷⁷ Εντούτοις, ο ρόλος που αποδόθηκε στον Οδυσσέα ως ηγέτη μιας αντιφεουδαρχικής, λαϊκής, ταξικής επανάστασης, με διαμορφωμένη πολιτική συνείδηση, που κατάφερε «να ενώσει όλους τους οπλαρχηγούς σ' ένα κομμάτι εθνικής σωτηρίας και λαϊκής αντίστασης»,¹⁷⁸ ανήκει μάλλον στη σφαίρα της φαντασίας.

Έναν Τούρκο ταχυδρόμο και έναν Αρβανίτη σκότωσε στα στενά του Ζεμενού, στο χάνι και ο Μπούσγος στις 25 προς 26 Μαρτίου, για να διακοπεί η επικοινωνία Λιβαδειάς-Αμφισσας. Στο βοεβόδα της Λιβαδειάς Χασάν Αγά, που ζήτησε εξηγήσεις από τους πρόκριτους, κατάφερε ο Διάκος να υποστηρίξει με πειστικό τρόπο πως ήταν όλα ψεύδη και, αναφέροντας ότι ο Οδυσσέας βγήκε ζορμπάς στον Μοριά με 10.000 άνδρες, του απέσπασε μπουγιουρντί που του επέτρεψε τον εξοπλισμό των χωρικών, δήθεν για την αντιμετώπιση του Ανδρούτσου.¹⁷⁹ Στ' Άγραφα έμαθε ο Οδυσσέας τη μαρτυρική θυσία του Διάκου,¹⁸⁰ που έπεσε υπακούοντας στο κάλεσμα του περιώνυμου παϊάνα των Αθηναίων στη Σαλαμίνα: «ὦ παῖδες Ἑλλήνων ἴτε, ἔλευθεροῦτε πατρίδ', ἔλευθεροῦτε δὲ παῖδας, γυναῖκας, θεῶν τε πατρῶων ἔδη, θήκας τε προγόνων· νῦν ὑπὲρ πάντων ἁγῶν». ¹⁸¹ Εύστοχα η Ελλάδα έχει παραλληλιστεί με τη μητέρα των Μακκαβαίων, που είδε να βασανίζονται και να σφάζονται μπροστά στα μάτια της τα παιδιά της ένα-ένα.¹⁸²

ξεσηκώσουν τον ελληνικό πληθυσμό για αντιπερισπασμό στον αποκλεισμό του, αλλά εκείνοι, μνημένοι στη Φιλική, «δούλεψαν με πίστη για την ελληνική επανάσταση».

¹⁷⁷ Έφη Αλλαμανή, «Η έναρξη της Επαναστάσεως στην Ανατολική Στερεά Ελλάδα και οι πρώτες πολεμικές συγκρούσεις», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σ.96· Γιάννης Κορδάτος, *Η κοινωνική σημασία της ελληνικής επανάστασεως του 1821*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1991, σσ.161-162,170. Ωστόσο, μέμφεται τον Ανδρούτσο, γιατί δεν κατάφερε να αφουγκραστεί το λαό και τις αγωνίες του.

¹⁷⁸ Γιώργος Βαλέτας, *Το προδομένο Εικοσιένα*, Αθήνα, Κορυδαλλός, 1946, σσ.60-62, απεικόνιση που σαφώς οφείλεται περισσότερο στις πολιτικές πεποιθήσεις του συγγραφέα και απειροελάχιστα στη δράση και τα κίνητρα του περιγραφόμενου προσώπου.

¹⁷⁹ Φιλίμων, *ό.π.*, σ.81· Φόρτης, *ό.π.*, σσ.21-23· Κόκκινος, *ό.π.*, τ.Α', σ.302· Έφη Αλλαμανή, «Εναρξη της Επαναστάσεως στην περιοχή της Λιβαδειάς. Μάχη της Λιβαδειάς και απελευθέρωσή της. Απελευθέρωση του Ταλαντίου», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σ.99.

¹⁸⁰ Αγαπητός, *ό.π.*, σ.69· Neroulos, *ό.π.*, σ.346· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.212.

¹⁸¹ Αισχύλος, *Πέρσαι*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1991, στιχ.402-405.

¹⁸² Κόντογλου, *ό.π.*, σ.115.

Γ.Μάχη στη Γραβιά και πρώτες συγκρούσεις

«Ιδού στάδιον δόξης λαμπρόν/ το μικρόν τούτο χάνι».¹⁸³

Ο Ομέρ Βρυώνης, σαν παλιός φίλος, του έγραψε γράμμα, αναγγέλλοντάς του το θάνατο του Διάκου και τάζοντάς του, αν προσκυνούσε, το αρματολίκι όλης της Ανατολικής Ελλάδας, προσπάθησε να τον προσεταιρισθεί, ενώ όρισε ως τόπο συνάντησης για συνεννόηση τη Γραβιά. Στις 3 Μαΐου ο Οδυσσέας έφτασε στη Γραβιά μαζί με τον Χρήστο Κοσμά κι ανταμώθηκε με τους επαναστάτες Πανουργιά και Δυοβουνιώτη, των οποίων το ηθικό ήταν πεσμένο, ύστερα από το σκόρπισμα της Αλαμάνας. Τα πάντα είχαν παραλύσει. Η κατάσταση συνιστούσε ευνοϊκό πεδίο για την ανάδειξη του σε ηγετική μορφή. Έγινε σύσκεψη για την αναχαίτιση των Τούρκων. Τελευταίος μίλησε ο Ανδρούτσος, που πρότεινε να κλειστεί στο πληθόχτιστο χάνι, με εκατό περίπου αγωνιστές, ενώ οι Πανουργιάς, Δυοβουνιώτης και Κοσμάς με 1.500 άνδρες περίπου αποφασίστηκε να καταλάβουν τα στενά της οδού, τα αριστερά προς το Χλωμό οι δύο πρώτοι και τα δεξιά προς το Σύντσικα ο Κοσμάς, για να βοηθήσουν τους έγκλειστους. Όταν στις 8 Μαΐου φάνηκαν από μακριά οι Μεχμέτ και Βρυώνης, ο Οδυσσέας, σέρνοντας το χορό, προέτρεψε να τον ακολουθήσουν όσoι τολμηροί ήθελαν να κλειστούν μαζί του στο χάνι, στο οποίο εισήλθαν εκατόν δεκαεφτά γενναίοι και το οχύρωσαν. Οι εχθροί με 8.000 άνδρες πλησίασαν και, μετά την καθιερωμένη προσευχή, χωρισμένοι σε τρία σώματα, επιτέθηκαν και διασκόρπισαν τους άνδρες των τριών οπλαρχηγών που ήταν έξω, με αποτέλεσμα το σύνολο του στρατού να στραφεί εναντίον των κλεισμένων στο χάνι. Η πρώτη τουφεκιά σκότωσε τον ηλικιωμένο δερβίση τους, έπειτα από μια σύντομη υβριστική στιχομυθία με τον Οδυσσέα, ο οποίος στην άτιμη προσφορά του Ομέρ Βρυώνη πως θα τον έκανε οπλαρχηγό σ' όλες τις επαρχίες της Ρούμελης, απάντησε με το καριοφίλι του, διαρρηγνύοντας με μια συμβολική πιστολιά τους δεσμούς του με το παρελθόν του. Δεν ανήκε πια στα Γιάννενα, τον είχε κερδίσει η Επανάσταση του Γένους. Αποκρούοντας όλες τις επιθέσεις επί μία ημέρα και προκαλώντας μεγάλες απώλειες στον εχθρό, που σχεδίαζε να φέρει κανόνια από το Ζητούνι την επόμενη, ο πολύμητις Ανδρούτσος κατάφερε ν' απαγκιστρωθεί, ανοίγοντας τη νύχτα κρυφά έξοδο και περνώντας μέσα από τις εχθρικές δυνάμεις, με μηδαμινές απώλειες. Μετά την εποποιία της Γραβιάς, η φήμη του Ανδρούτσου απλώθηκε παντού. Ήταν η πρώτη μεγάλη νίκη του Αγώνα και αποφασιστικής σημασίας, γιατί εμπόδισε τους δυο πασάδες να κατέβουν στην Πελοπόννησο, κάτι που θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο την επανάσταση, που ήταν ακόμη στα σπάργανα.¹⁸⁴

¹⁸³ Γεώργιος Ζαλοκώστας, *Έργα*, Αθήνα, Σιδέρη, 1956, σ.101.

¹⁸⁴ Μακρυγιάννης, *ό.π.*, σ.210· Rouqueville, *ό.π.*, σ.295· Γεωργαντάς, *ό.π.*, σσ.139-140· Gordon, *ό.π.*, τ.Β', σσ.129-130· Leake, *An Historical Outline*, *ό.π.*, σ.87· Γαζής, *ό.π.*, σ.108· Κανδηλώρος, *ό.π.*, σ.667· Βουρνάς, *ό.π.*, σ.86· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σσ.213-216· Παλαμάς, *ό.π.*, σ.399· Βασιλείου, *ό.π.*, σ.11. Ο Κωνσταντίνος Παπαμιχαλόπουλος, *Λόγος Παναηγηρικός επί τοις αποκαλυπτηρίοις του εν Γραβιά μνημείου, εκφωνηθείς τη 29 Μαΐου 1888*, Εν Αθήναις, Παρασκευάς Λεωνής, 1888, σσ.18-25, αναφέρει δύο νεκρούς, τους Θανάση Καστάνη και Θανάση Σεφέρη, ενώ ο Σπυρίδωνας Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασσεως*, Αθήνα, Λιβάνης, 1993, τ.Α', σσ.220-222, προσθέτει και δύο τραυματίες. Βλ. και Μητροπολίτης Παλαιών Πατρών Γερμανός, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα, Εκδόσεις της Δημόσιας Βιβλιοθήκης της Σχολής Δημητσάνης, 1975, σ.38, όπου γίνεται λόγος για 80 έγκλειστους στο χάνι, ενώ οι απώλειες των εχθρών υπολογίζονται στους 150 και των Ελλήνων στους τρεις. Παρόμοια και ο Διονύσιος Σουρμελής, *Ιστορία των Αθηνών κατά τον υπέρ της ελευθερίας αγώνα, αρχομένη από της επαναστάσεως μέχρι της αποκαταστάσεως των πραγμάτων*, Εν Αθήναις, Χ. Τεγόπουλος - Ν. Νίκας, 1853, σ.120, που όμως περιορίζει τις απώλειες των Ελλήνων σε έναν νεκρό μόνο! Ο Χριστόφορος Περραιβός, *Απομνημονεύματα*, Θεσσαλονίκη, Αγροτικές Συνεταιριστικές Εκδόσεις, 1977, σσ.57-58, υπολογίζει τους έγκλειστους σε 117 και τους νεκρούς σε τρεις, ενώ των Τούρκων τους νεκρούς σε 423, εκτός των πληγωμένων. Ο Ζαμπέλιος, *Τραγωδία-Οδυσσέας Ανδρούτσου*, *ό.π.*, σ.323, κάνει λόγο για 445 νεκρούς Τούρκους, αλλά νομίζει ότι η μάχη

Ταυτόχρονα, εμφύχωσε το αγωνιζόμενο έθνος, ενώ πτόησε τους εχθρούς,¹⁸⁵ που, όπως άλλοτε ο Ξέρξης, ένιωσαν πως, «αν και υπερείχαν σε αριθμό ανδρών, υστερούσαν σε πραγματικούς πολεμιστές».¹⁸⁶ Η αναλογία ήταν ένας εναντίον εξήντα έξι υπέρ των Τούρκων. Δίκαια λοιπόν τον αποκάλεσαν «μοντέρνο Λεωνίδα».¹⁸⁷ Όλοι οι σοβαροί μελετητές παραδέχονται ότι ο Ανδρούτσος «στη Γραβιά έσωσε την Επανάσταση», ακόμη και όταν αμέσως μετά σπλώνουν το όνομά του, διατυπώνοντας ερωτήματα του τύπου: «Γιατί να μη σκοτωθεί ο Οδυσσεύς εκείνη τη μέρα; Επέζησε και έκτοτε δεν έκανε τίποτα σπουδαίο, αν και ομολογουμένως απέκτησε δύναμη».¹⁸⁸ Ωστόσο, κάποιοι αμφισβήτησαν την αγνότητα των κινήτρων που οδήγησαν τον Οδυσσέα στο πολυθρύλητο ανδραγάθημά του, θεωρώντας πιθανότερο να έδρασε

πραγματοποιήθηκε στις 7 Ιουνίου! Οι Κουτσονίκας, *ό.π.*, σσ.57-58, Μιχαήλ Οικονόμου, *Ιστορικά της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, ή ο Ιερός των Ελλήνων Αγών*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Τσουκαλάς και Υιός, 1957, τ.Α', σσ.132-133, Σάθας, *ό.π.*, σ.229, και Άννινος, «Το χάνι της Γραβιάς», *ό.π.*, σσ.66-80, αναφέρουν 100 άνδρες να κλείνονται στο χάνι. Για 117 έγκλειστους συν το νοικοκύρη του χανιού και δύο παραγιούς, έξι νεκρούς από την πλευρά των Ελλήνων και 300 νεκρούς με διπλάσιους τραυματίες από την πλευρά των Τούρκων κάνουν λόγο οι Α. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της ελληνικής επανάστασης, ό.π.*, σσ.80-81, Φωτιάδης, *ό.π.*, σσ.71-75, Ιωάννα Διαμαντούρου, «Ο Αγώνας στην Ανατολική Στερεά. Η μάχη της Γραβιάς», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σ.115, Αγαπητός, *ό.π.*, σσ.69-72, Τσιβανόπουλος, *ό.π.*, σ.124, και Φιλήμων, *ό.π.*, σσ.198-204, ενώ ο τελευταίος στη σ.440 δημοσιεύει και ιδιόχειρη επιστολή-κάλεσμα του Οδυσσέα στον Μπούσγο, στην οποία δηλώνεται και η ημερομηνία άφιξής του στη Γραβιά. Την ίδια επιστολή δημοσιεύει και ο Γούδας, *ό.π.*, σ.173, ενώ περιγράφοντας τη μάχη, σσ.174-178, αναφέρει 117 έγκλειστους και έναν μόνο Έλληνα νεκρό, αλλά 500 νεκρούς Τούρκους! Ο Κάρπος Παπαδόπουλος, *Πρόδρομος του Απανθίσματος του Ελληνικού Αγώνος*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Τσουκαλάς και Υιός, 1957, σ.114, βεβαιώνει πως φονεύθηκαν 1.200 Τούρκοι, αλλά πρόκειται προφανώς για υπερβολή. Οι Παπαμιχαλόπουλος, *Οδυσσεύς Ανδρούτσος, ό.π.*, σσ.15-23, Hertzberg, *ό.π.*, σσ.88-90, Gervinus, *ό.π.*, σσ.211-212,301, και Μέντελσον, *ό.π.*, σ.90, αναφέρουν 120 γενναίους, που δέχθηκαν να κλειστούν στο χάνι της Γραβιάς και δύο νεκρούς, αλλά ο τελευταίος λέει πως τον προπορευόμενο δερβίση τον χαιρέτησε φιλικά και μόλις απομακρύνθηκε τον πυροβόλησε. Οι Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ.299, Neroulos, *ό.π.*, σ.346, Σπηλιάδης, *ό.π.*, σσ.118-119, μνημονεύουν 117 λεβέντες, ενώ ο τελευταίος υπολογίζει πάνω από 800 Τούρκους νεκρούς και τραυματίες μαζί, αλλά στην υποσημ.62 δίνει την πληροφορία πως ίσως το γέρο δερβίση να τον σκότωσε ο Μουσταφάς, ο πιστός μουσουλμάνος ακόλουθος του Οδυσσέα. Τα ίδια υποστηρίζουν και οι Άννινος, *Η απολογία, ό.π.*, σ.65, Σκανδάμης, *ό.π.*, σσ.111-118, Παπαδόπουλος, *Ανασκευή, ό.π.*, σσ.54-55, όπου όμως κατά τον τελευταίο οι έγκλειστοι στο χάνι Έλληνες περιορίζονται στους 84. Ο Αινιάν, *ό.π.*, σσ.167-168, κάνει λόγο για 130 περίπου άνδρες. Ο Κώστας, *ό.π.*, σσ.230-231, μιλάει για 120 εθελοντές και μόνο δύο νεκρούς από την πλευρά των Ελλήνων, αλλά ξεπερνάει σε υπερβολή κάθε άλλον, υποστηρίζοντας ούτε λίγο ούτε πολύ ότι οι Τούρκοι είχαν 340 νεκρούς και 2.500 τραυματίες! Βλ. και Ζαλοκώστας, *ό.π.*, σσ.97-98, όπου ο Κώστας Καιροφύλας, προλογίζοντας το ποίημα «Το Χάνι της Γραβιάς», αναφέρει 120 Έλληνες εθελοντές και μόνο 6 νεκρούς. Ίδιους αριθμούς δίνει και ο Παπαρρηγόπουλος, *ό.π.*, σ.171. Ο Κόκκινος, *ό.π.*, τ.Β', σσ.29-34, λέει ότι οι Έλληνες δε διέθεταν πάνω από 1.300 άνδρες συνολικά και είχαν έξι νεκρούς. Ο Ιάκωβος Μιχαηλίδης, *1821. Η Γέννηση ενός έθνους-κράτους*, Αθήνα, Σκάι, 2010, τ.Γ', «Πολιτικές επιλογές και στρατιωτικές επιχειρήσεις. 1821-1827», σ.45, κάνει μια σύντομη μόνο αναφορά στη μάχη. Ο Αλέξανδρος Σούτσος, *Η Τουρκομάχος Ελλάς, ποίημα επικόν εις άσματα δώδεκα*, Αθήναι, Ι. Αγγελόπουλος, 1850, σσ.68-69, πιστεύει πως η μάχη έλαβε χώρα στις 27 Ιουλίου! Ο Μοσχόπουλος, *ό.π.*, σ.164, υποσημ.2 και 3, παρατηρεί πως ο Τούρκος ιστορικός Αχμέτ Δζεβδέτ πασάς, αντιπαρέρχεται με λίγες γραμμές τη μάχη του χανιού της Γραβιάς, όπου λέει ότι ο Ομέρ Βρυώνης διασκόρπισε τους επαναστάτες και κατέλαβε το χάνι, ενώ γράφει, προφανώς μπερδεύοντας τα γεγονότα, ότι υπέστη ήττα στον καζά της Υπάτης, όπου εκεί, αντίθετα, σημείωσε επιτυχία εναντίον των Δουβουνιώτη, Πανουργιά και Σουλιώτη. Ο Anton, Graf Prokesch von Osten, *Ιστορία της Επανάστασης των Ελλήνων κατά του Οθωμανικού κράτους εν έτει 1821 και της ιδρύσεως του Ελληνικού Βασιλείου διπλωματικώς εξεταζομένη*, Αθήνησι, Αθηνά, 1868, τ.Α', σ.112, σφάλλει στο μήνα της μάχης, γράφοντας Ιούλιο. Ο Μαραβελέας, *ό.π.*, σσ.109-111, αναφέρει 120 παλικάρια, τέσσερις νεκρούς και δύο τραυματίες για τους Έλληνες, αλλά ως ημερομηνία της σύγκρουσης δίνει την 6^η Μαΐου.

¹⁸⁵ Για την ψυχολογική σημασία των κατορθωμάτων του Οδυσσέα σ' αυτή την πρώιμη φάση του Αγώνα βλ. Rouqueville, *ό.π.*, τ.Β', σ.296, τ.Γ', σ.92· Μέντελσον, *ό.π.*, σ.90· Παπαμιχαλόπουλος, *Λόγος*

παρωθούμενος από την υπέρμετρη φιλοδοξία του, στοχεύοντας στη γενική αρχηγία των αρμάτων της Ανατολικής Ελλάδας,¹⁸⁹ ενώ αναφερόμενοι στην ηρωική άμυνα που αντέταξε ο Ανδρούτσος στο χάνι της Γραβιάς, υποστήριξαν πως «τούτο ήταν η τελευταία πράξη εξαγοράς μιας ανεπαίσχυντης σταδιοδρομίας που έληξε τέσσερα χρόνια αργότερα για τον Οδυσσέα, με θάνατο προδότη».¹⁹⁰ Παρ' όλα αυτά, η λογοτεχνία για χρόνια εξυμνούσε τον ηρωισμό και τη φιλοπατρία του πρωταγωνιστή της άνισης αναμέτρησης.¹⁹¹

Οι Κιοσέ Μεχμέτ και Ομέρ Βρυώνης, αφού έμειναν οκτώ μέρες στη Γραβιά, για να θάψουν τους νεκρούς και να συνέρθουν, ύστερα από την πανωλεθρία τους, τράβηξαν για τη Βοιωτία. Ο Οδυσσέας μαζί με τους Δυοβουνιώτη και Μανίκα συγκέντρωσε περίπου 4.000 άνδρες στο Καστράκι, για να τους αντιμετωπίσουν, ενώ αποφασίστηκε να επιτεθούν στην Υπάτη οι Γκούρας, Σκαλτσοδήμος και Σαφάκας, αλλά η επιχείρηση απέτυχε, τόσο γιατί ο Κοντογιάννης, του οποίου ζητήθηκε η σύμπραξη, αδράνησε, όσο και γιατί οι ευρισκόμενοι στην Υπάτη, δεχόμενοι νυχτερινό αιφνιδιασμό, αποκλείστηκαν και γλίτωσαν μόνο με έξοδο, ενώ υποχώρησαν και οι Μανίκας και Τσικνιάς, ώστε τελικά διασπάστηκε η ελληνική άμυνα και διαλύθηκε το στρατόπεδο. Μόλις στις 9 Ιουνίου οι δύο πασάδες ξεκίνησαν για τη Λιβαδειά, ο Ανδρούτσος ειδοποίησε τους Λιβαδιώτες να αδειάσουν την πόλη και να ανέβουν στο φρούριο. Όμως ο Λιβαδιώτης Μήτρος Τριανταφυλλίνας, έχοντας μια επιπόλαια αντίληψη ηρωισμού, τους παρακίνησε να μείνουν στην πόλη. Έτσι, όταν στις 10 Ιουνίου μπήκαν οι Τούρκοι στη Λιβαδειά έσφαξαν χίλια γυναικόπαιδα, ενώ αιχμαλώτισαν δύομισι χιλιάδες. Αργότερα, όταν ο Οδυσσέας συνάντησε τον Τριανταφυλλίνα, τον χαστούκισε γι' αυτή την ανυπακοή του. Από τότε ο Τριανταφυλλίνας μεταβλήθηκε σε θανάσιμο εχθρό του Ανδρούτσου.¹⁹²

Πανηγυρικός, ό.π., σ.18.

¹⁸⁶ Ηρόδοτος, *Ιστορίες*, (Ζ', 210) Αθήνα, Επικαιρότητα, 1998, σσ.254-255.

¹⁸⁷ Yémeniz, *ό.π.*, σ.72. Ωστόσο, ο William Miller, *The Ottoman Empire and its Successors, 1801-1827*, Κέμπριτζ, University Press, 1923, σ.72, αποδίδει αυτήν την προσωνυμία στον Διάκο.

¹⁸⁸ Παπαρρηγόπουλος, *ό.π.*, σ.171. Εντούτοις, ο Κ. Βακαλόπουλος, *Νεοελληνική Ιστορία, ό.π.*, σ.122, δεν κάνει καμιά απολύτως μνεία στη μάχη, αναφέροντας μονάχα πως η εκστρατεία του Ομέρ Βρυώνη οδήγησε στη διάλυση των σωμάτων του Δυοβουνιώτη και του Πανουργιά και στο θάνατο του Διάκου.

¹⁸⁹ Λύσανδρος Παπανικολάου, *Η καθημερινή ιστορία του Εικοσιένα*, Αθήνα, Καστανιώτη, 2007, σσ.259-260, όπου φτάνει στο σημείο να ονομάζει «πυροτέχνημα» το κατόρθωμα της Γραβιάς, μηδενίζοντας τη συμβολή του στην αναχαίτιση των Τούρκων πασάδων.

¹⁹⁰ Woodhouse, *ό.π.*, σσ.99-100.

¹⁹¹ Ο Βαλαωρίτης, *ό.π.*, σσ.105-109, στο Δεύτερο Άσμα, που επιγράφεται «Οι Τρεις: Διάκος, Πανουργιάς, Δυοβουνιώτης», βάζει τον Διάκο ν' απαντάει προφητικά «Ο γιος του Ανδρούτσου στη Γραβιά!», στην ερώτηση-αγωνία του Δυοβουνιώτη αν πεθάνουν «τ' άλογο του Ομέρ πασά ποιος θα τ' αποστομώσει;», ενώ στο Τρίτο Άσμα, που επιγράφεται «Εικοστή τρίτη Απριλίου», σσ.110-128, πάλι ο Διάκος παραγγέλλει στους συντρόφους του να φροντίσουν ώστε, αν πεθάνει, «τ' άρματα, το κεφάλι μου...ας τα 'χει ο γιος τ' Ανδρούτσου», και στο Πέμπτο Άσμα, που επιγράφεται «Ομέρ Βρυώνης», σσ.140-151, βάζει τον Αλβανό πασά να εξομολογείται το θαυμασμό του για την παλικαριά του Διάκου, του Ανδρούτσου κ.ά., και παράλληλα ρωτάει με αγωνία τον Διάκο: «Είδες το γιο τ' Ανδρούτσου;» και κείνος απαντά: «Θα τον ευρείς στο δρόμο σου». Αλλά και στο αποκαλυπτήριο άσμα «Ο Ανδριάς του αοιδίμου Γρηγορίου του Ε' Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως» (1872), σσ.186-191, γίνεται μια σύντομη αναφορά στο ξακουστό κατόρθωμα με τους στίχους «Ο γιος τ' Ανδρούτσου στη Γραβιά στυλώνει το κορμί του/, κ' απάνω του, σα να 'τανε θεόχτιστο κοτρόνι/, συντρίβεται η Αρβανιτιά με τον Ομέρ Βρυώνη», έργο για το οποίο δέχτηκε δριμύτατη επίθεση μέσα από τις σελίδες της «Ημέρας» από τον Δ. Βερναρδάκη, ο οποίος ανάμεσα στ' άλλα, υποστήριξε ότι ο Οδυσσέας έδειξε έλλειψη ανδρείας που κλείστηκε μέσα στο Χάνι, για να αντιμετωπίσει τους εχθρούς. Στις 16 Μαΐου 1872, από την Τεργέστη, απάντησε συνολικά ο Βαλαωρίτης. Βλ. Βαλαωρίτης, *ό.π.*, σσ.331-345. Βλ. επίσης Αντώνιος Αντωνιάδης, *Ο Διάκος και το χάνι της Γραβιάς, Τραγωδία*, Εν Αθήναις, Παρασκευάς Λεωνής, 1893.

¹⁹² Φιλήμων, *ό.π.*, σσ.365-366· Γούδας, *ό.π.*, σσ.179-180· Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.42-45· Αλέξανδρος Δεσποτόπουλος, «Ο Αγώνας στην Ανατολική Στερεά και στην Εύβοια. Κατάληψη της Λιβαδειάς από

Στη συνέχεια ο Οδυσσέας με 1.000 άνδρες κατέλαβε το χωριό Σούρπη, όπου ήρθε και ο Γκούρας. Οι Πελοποννήσιοι, για να εμποδίσουν την εισβολή των Τούρκων στα μέρη τους, αποφάσισαν να εκστρατεύσουν εναντίον τους. Μετά την έλευση των ενισχύσεων από τον Μοριά οι Νικήτας Σταματελόπουλος (Νικηταράς) και Ηλίας Μαυρομιχάλης, συνέλαβαν το παράτολμο σχέδιο να χτυπήσουν τους Τούρκους μέσα στο στρατόπεδό τους στη Λιβαδειά, ενώ έφτασε και νέα πελοποννησιακή βοήθεια υπό τους Κυριακούλη Μαυρομιχάλη και Τσαλαφατίνο. Απέτυχε όμως το σχέδιο από ένα τυχαίο γεγονός: ο Γκούρας νόμισε την εμπροσθοφυλακή των Μαυρομιχαιτών για Τούρκους κι άρχισε να τους πυροβολεί, προδίδοντας τον αιφνιδιασμό. Οι Τούρκοι πασάδες μαθαίνοντας τα διατρέξαντα, αποφάσισαν να πραγματοποιήσουν αυτοί το σχέδιο που δεν εκτελέστηκε από τους Έλληνες και, αφού επιτέθηκαν αιφνιδιαστικά τα χαράματα στο χωριό Σούρπη, σκότωσαν τους σκοπούς και τους διασκόρπισαν. Τελικά, οι υπερασπιστές του φρουρίου της Λιβαδειάς απελπίστηκαν και παραδόθηκαν με συνθήκη, αφού την προηγούμενη ένα μέρος αυτών, οι ένοπλοι και εύρωστοι, βγήκαν από μια πύλη κοντά στο Τροφώνιο μαντείο, αλλά καταδιώχθηκαν και είχαν εξήντα απώλειες.¹⁹³

Οι Τούρκοι άρχισαν να μοιράζουν στη Λιβαδειά και τη γύρω περιοχή «ραϊμπουγιουρντιά» (προσκυνοχάρτια). Μερικοί Έλληνες, όπως οι Ηλίας Πασπάλης, Δημήτρης Μπεγιάτζης, Αγγελής Θηβαίος και ο αρχιμανδρίτης Παπαναστάσης, θεληματικά τριγύριζαν και εκβίαζαν τον κόσμο να προσκυνήσει, συμπεριφορά που εξαργίωσε τον Ανδρούτσο, ώστε αργότερα, όταν ανακατέλαβε την πόλη, έδωσε εντολή να πιάσουν τους προδότες, διατάσσοντας να τους σκοτώσουν προς παραδειγματισμό, με εξαίρεση τον Θηβαίο, γιατί αποδείχτηκε ότι εξαναγκάστηκε. Οι δυο πασάδες, Μεχμέτ πασάς και Ομέρ Βρυώνης, αφού άφησαν ισχυρή φρουρά στην πόλη, με βοεβόδα τον Χατζή Μαχμούτ αγά, έφυγαν για τη Θήβα.¹⁹⁴ Το έμαθε ο Ανδρούτσος αυτό και, κατόπιν συνεννοήσεως με τον Παλάσκα, τον οποίο, για να ερεθίσει κατάλληλα, είχε ενημερώσει μέσω ενός τσομπάνη για την αιχμαλωσία της οικογένειάς του κατά την εισβολή του Ισμαήλ πασά Πλιάσα στις Καλαρρύτες, μπήκε στις 2 Αυγούστου τα μεσάνυχτα στην πόλη, πιάνοντας εξαπίνης τους Τούρκους.

τους Τούρκους και ανακατάληψή της από τους Έλληνες» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σ.150· Φωτιάδης, *ό.π.*, σ.78. Οι Σάθας, *ό.π.*, σσ.229-230, και Σταματόπουλος, *ό.π.*, σ.27, δίνουν μια διαφορετική εκδοχή σχετικά με το Καστράκι: λένε πως οι προύχοντες της Λιβαδειάς έστειλαν επιστολή στον Μπούσγο να δολοφονήσει τον Οδυσσέα, αλλά εκείνος συνέλαβε το γραμματοκομιστή και «αναγνούς την επιστολήν κατελήφθη από παραφόρου αγανακτήσεως· παραχρήμα δε διέταξε την διάλυσιν του ελληνικού στρατοπέδου». Ο Οικονόμου, *ό.π.*, σ.169, γράφει εσφαλμένα ότι μπήκαν στη Λιβαδειά στις 25 Ιουνίου.

¹⁹³ Τρικούπης, *ό.π.*, τ.Β', σσ.21-24· Κουτσοβίκας, *ό.π.*, σ.59· Φιλήμων, *ό.π.*, σσ.366-368· Σπηλιάδης, *ό.π.*, σσ.203-205· Οικονόμου, *ό.π.*, σ.170· Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.45-46· Δεσποτόπουλος, *ό.π.*, σ.150· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.218. Ο Κανέλλος Δεληγιάννης, *Ανασκευή της Ιστορίας Σπυριδώνος Τρικούπη*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Τσουκαλάς και Υιός, 1957, σσ.261-263, μνημονεύει και τον Νικολάκη Δεληγιάννη στους Πελοποννήσιους επικεφαλής οπλαρχηγούς και λέει πως υποπτεύθηκαν απιστία, όταν έμαθαν πως έφτασαν στη Λιβαδειά οι εχθροί, χωρίς να τους ειδοποιήσουν οι ντόπιοι οπλαρχηγοί, όπως οι Οδυσσέας και Δυοβουνιώτης, τους οποίους χαρακτηρίζει δόλιους, ενώ υποστηρίζει πως στη μάχη στη Σούρπη οι Οδυσσέας, Δυοβουνιώτης και Γκούρας παρακολουθούσαν «με αναληψίαν χωρίς να τους δώσουν την παραμικράν συνδρομήν». Όμως μάλλον πρόκειται για τη συχνά ευρισκόμενη στο έργο εμπάθεια του Δεληγιάννη κατά συγκεκριμένων προσώπων. Βλ. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, *ό.π.*, τ.Α', σ.246, όπου ομολογεί πως ειδοποιήθηκαν για την εκστρατεία του Κιοσέ στις αρχές Ιουνίου από απεσταλμένους των προκρίτων και οπλαρχηγών της Λιβαδειάς και των Θηβών, ενώ για τα γεγονότα στο χωριό Σούρπη, σ.248, παρουσιάζει άλλη εκδοχή! Φάσκει και αντιφάσκει ο Δεληγιάννης!

¹⁹⁴ Φιλήμων, *ό.π.*, σσ.369-370· Παπαδόπουλος, *Πρόδρομος*, *ό.π.*, σ.117· Γούδας, *ό.π.*, σ.180· Αννινος, *Η απολογία*, *ό.π.*, σσ.28-29· Κόκκινος, *ό.π.*, τ.Γ', σσ.194-195· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σσ.29-30. Αυτά που ισχυρίζεται ο Σουρμελής, *ό.π.*, σσ.120-121, για τις «κρυφές» αιτίες της τιμωρίας του Πασπάλη πρέπει το λιγότερο να θεωρηθούν υπερβολές. Βλ. και Παπαγιώργης, *ό.π.*, σσ.218-219, όπου ο Οδυσσέας περιγράφεται ως «εκρηκτικό κράμα εγκληματικών ορέξεων και εντυπωσιακών αρετών».

Τριακόσιοι, με τον Βελή αγά Γρεβενλή, οχυρώθηκαν στον πύργο του Ρολογιού. Τους άλλους, που βρίσκονταν σκορπισμένοι, τους ξεκαθάρισε αμέσως. Οι οχυρωμένοι, αφού βάστηξαν ένα μερόνυχτο, έχοντας πάνω από εκατό απώλειες, αναγκάστηκαν να παραδοθούν. Γλίτωσε μόνο ο βοεβόδας με όσους είχαν κλειστεί στο κάστρο, ύστερα από παρέμβαση του Κιοσέ Μεχμέτ πασά, που τους φυγάδευσε στη Θήβα. Ο Οδυσσέας, ελευθέρωσε πεντακόσιους ομήρους, παρέδωσε σε πενθήμερη διαρπαγή από τους χωρικούς τις γεμάτες γεννήματα αποθήκες, και έπειτα έβαλε φωτιά κι έκαψε τη Λιβαδειά, για να μη χρησιμεύσει ξανά ως ορμητήριο των Τούρκων.¹⁹⁵

Πεπεισμένος για την ιερότητα του αγώνα των Ελλήνων υποσχόταν δόξα και πάλι δόξα σε μια επιστολή του προς τον οπλαρχηγό Παγώνα, με ημερομηνία 20 Ιουλίου 1821, από τους Ξυλικούς, που βρίσκεται στις κορυφές του Καλλίδρομου, απέναντι από τον Παρνασσό, όπου, όπως αποκαλύπτεται, είχε εγκαταστήσει το πρώτο του στρατόπεδο.¹⁹⁶ Ακολούθησε η λαμπρή νίκη του Γκούρα κατά του Μπευράν πασά στη μάχη των Βασιλικών, της 25^{ης} Αυγούστου, στην οποία ο Ανδρούτσος δεν πρόφτασε να παραβρεθεί, αλλά έφτασε στα Βασιλικά, όταν πια είχε τελειώσει η μάχη, γεγονός που τον στεναχώρησε και πλήγωσε τη φιλόδοξη φύση του. Ωστόσο, διασάλπισε το νικηφόρο αποτέλεσμα, όπως φαίνεται από μια επιστολή του ίδιου του Οδυσσέα προς τον Δημήτριο Υψηλάντη, με ημερομηνία 27 Αυγούστου.¹⁹⁷ Πάντως, η φήμη του Ανδρούτσου εκείνη την εποχή είχε πάρει τέτοιες διαστάσεις, ώστε, όταν κατά τη διάρκεια της μάχης των Βασιλικών ακούστηκε μια φωνή από τις γραμμές των Ελλήνων ότι έρχεται ο Οδυσσέας, που ήταν το φόβητρο των Τούρκων στη Στερεά, το γεγονός ήταν αρκετό, για να πέσει το ηθικό τους.¹⁹⁸

Οι στρατηγικές του ικανότητές και η οξύνειά του σύντομα προκάλεσαν το φθόνο και άρχισαν οι ραδιουργίες επίβουλων ατόμων. Ήδη από τον Ιούνιο του 1821 είχε αρχίσει η εναντίον του καταδρομή για τουρκοφροσύνη από τους εχθρούς του, και, με πρωτεργάτες τους Μήτηρο Τριανταφυλλίνα και Εμμανουήλ Σπυρίδωνος, 42 πρόκριτοι, Λιβαδιώτες και Θηβαίοι, τον κατηγορήσαν προς τον Υψηλάντη στις 30 Ιουνίου με έγγραφο «ως ανάξιον της αρχηγίας, τουρκολάτριν, δωροδοκημένον από τον Ομέρ πασά και αίτιον των δυστυχιών της Λιβαδειάς και των συνομόρων επαρχιών...». Στις 8 Ιουλίου ο Υψηλάντης του έγραψε σε αυστηρή γλώσσα μια νουθετική επιστολή, στην οποία απάντησε ο Οδυσσέας στις 15 Ιουλίου με πικρία για την άδικη κατηγορία, ανταμοιβή στους αγώνες του, και, όταν στα Τρίκορφα ομάδα επίσημων προσώπων από τη Λιβαδειά και τη Βοιωτία τον υπερασπίστηκε θερμά, ο Υψηλάντης στις 26 Ιουλίου σε νέα επανορθωτική επιστολή, γεμάτη ενθουσιώδη θαυμασμό για την απaráμιλλη ανδρεία του Οδυσσέα, ομολογούσε: «γνωρίζων πόσον

¹⁹⁵ Φιλήμων, *ό.π.*, τ.Δ', σσ.121-123· Γούδας, *ό.π.*, σ.180· Rouqueville, *ό.π.*, τ.Γ', σ.115· Γεωργαντάς, *ό.π.*, σ.147· Gordon, *ό.π.*, σ.132· Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.192-195· Δεσποτόπουλος, *ό.π.*, σ.150· Hertzberg, *ό.π.*, σ.130.

¹⁹⁶ Βασιλείου, *ό.π.*, σσ.8-13.

¹⁹⁷ Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.205-206· Γούδας, *ό.π.*, σσ.182-183· Έφη Αλλαμανή, «Η μάχη των Βασιλικών» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σσ.153-158. Οι Παλαιών Πατρών Γερμανός, *ό.π.*, σ.64, και Neroulos, *ό.π.*, σ.383, κάνουν το σφάλμα να αναφέρουν τον Οδυσσέα ως αρχηγό των Ελλήνων, ενώ, βέβαια, ξέρουμε από όλες τις άλλες πηγές πως σ' εκείνη τη σύγκρουση ο Ανδρούτσος ούτε διοικούσε ούτε βρισκόταν εκεί. Βλ. Φιλήμων, *ό.π.*, σσ.133-134,127.

¹⁹⁸ Γεωργαντάς, «Βίος του Ιωάννου Γκούρα», *ό.π.*, σ.577· Hertzberg, *ό.π.*, σσ.168-169· Α. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της ελληνικής επανάστασης*, *ό.π.*, σ.163· Αλλαμανή, *ό.π.*, σ.157· Μαραβελέας, *ό.π.*, σ.113.

είναι φιλοκατήγορος ο φθόνος»,¹⁹⁹ που σαν «ακοίμητος σκόληξ», κατατρώγει τα σπλάχνα, εχθρός άσπονδος «πάσης υπεροχής».²⁰⁰

¹⁹⁹ Φιλήμων, *ό.π.*, σσ.123-126· Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.191-192· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.220· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σσ.28-29· Δεσποτόπουλος, *ό.π.*, σ.151. Βλ. και Κ. Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ.162. Ο Κασομούλης, *ό.π.*, σ.260, μνημονεύει μια επιτροπή σταλμένη από τον Άρειο Πάγο και τον Οδυσσέα που ζητούσε στρατεύματα και πολεμοφόδια, και ενώπιον του Υψηλάντη έκαναν γενικότερα σχέδια, ενώ μέσω αλληλογραφίας συνεννοήθηκαν να συντονίσουν τις ενέργειές τους, αν οι μεν του Οδυσσέα δεν προχωρούσαν κατά της Λάρισας και οι δε να μην έστηναν στρατόπεδο στον Όλυμπο, παρά μόνο να χτυπούσαν κλέφτικα. Ο Βλαχογιάννης, σχολιάζοντας την πληροφορία στην υποσημ.1, τοποθετεί χρονικά την αποστολή της επιτροπής Σεπτέμβριο-Οκτώβριο μήνα, γεγονός αδύνατον, αφού ο Άρειος πάγος συστάθηκε δύο μήνες αργότερα! Αυτά τα σχέδια τα κοινοποίησε αργότερα και στον Διαμαντή. Βλ. Αυτόθι, σσ.293-294.

²⁰⁰ Βερναρδάκης, *ό.π.*, σσ.144-145.

Κεφάλαιο 3^ο: Προκαλεί και προκαλείται

Α. Άφιξη των Φαναριωτών και σύσταση του Αρείου Πάγου

«Της Ελλάδος η ελευθερία
είναι δι' εμέ πτωχία».²⁰¹

Το φθινόπωρο του 1821, οι Φαναριώτες πολιτικοί Μαυροκορδάτος²⁰² και Νέγρης²⁰³ θέλησαν να οργανώσουν διοικητικά τη Ρούμελη και εξέδωσαν εγκυκλίους με τις οποίες καλούσαν τους πληρεξουσίου στα Σάλωνα στις 14 Σεπτεμβρίου για τη δημιουργία τοπικής Αρχής. Στο δεύτερο δεκαήμερο του Νοεμβρίου συστάθηκαν δυο ανεξάρτητες διοικητικές αρχές. Μια Αρχή για τη Δυτική Στερεά Ελλάδα με την ονομασία Γερουσία της Δυτικής Ελλάδας και μια άλλη για την Ανατολική με τον πομπώδη τίτλο Άρειος Πάγος, του οποίου ο οργανισμός, που ονομάστηκε «Νομική Διάταξη», θα μπορούσε να χαρακτηριστεί πολιτικός κυκεώνας, καθώς συσώρευσε άκαιρες διατάξεις και νομοθετήματα, που σφετερίζονταν εξουσίες της μελλοντικής εθνικής συνέλευσης ή και τις περιόριζε κατά το δοκούν, προκαλώντας περισσότερο σύγχυση και νομιμοποιώντας πολιτικές παρεκτροπές.²⁰⁴ Το δημιούργημα του Νέγρη έχει δικαίως περιγραφεί ως «συρφετός ετερογενών ή παραδαλωτών, άμα δε και παραβόλων διατάξεων».²⁰⁵ Άρχισαν τότε μαύρα σύννεφα να σκεπάζουν την Ελλάδα, γιατί οι αποφάσεις αυτές κυφορούσαν επικίνδυνες εξελίξεις για την ομαλή πορεία του Αγώνα της ανεξαρτησίας. Αναφέρεται μάλιστα και μια συνεννόηση μεταξύ Νούτσου και Μαυροκορδάτου για το μοίρασμα της Στερεάς Ελλάδας, από την οποία «εγεννήθησαν έπειτα όλα τα κακά, όσα εις την Ελλάδα συνέβησαν».²⁰⁶ Φαίνεται ωστόσο κάπως υπερβολικό να έγινε παρόμοια διανομή από την πρώτη συνάντηση, αλλά είναι πιθανό να ανταλλάχτηκαν τότε μόνο κάποιες αόριστες υποσχέσεις.²⁰⁷ Βέβαια, ως ένα βαθμό, ήταν απαραίτητες αυτές οι τοπικές διοικήσεις, ώστε, με την ενδυνάμωση των ντόπιων προεστών, να τιθασευτούν οι αχαλίνωτοι οπλαρχηγοί και να χειραφετηθεί από την επιρροή του Αλή πασά, σ' εκείνα τα μέρη, το ελληνικό κίνημα, χωρίς να επέλθει ρήξη με τους Τουρκαλβανούς στασιαστές, τους λεγόμενους

²⁰¹ Κ. Θ. Δημαράς, *Ο Ρωσσοαγγλογάλλος*, Αθήνα 1990, σ.17.

²⁰² Για τον Μαυροκορδάτο βλ. Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.79-82· Εμμανουήλ Πρωτοψάλτης, «Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος και το έργο του κατά την Επανάστασιν του 1821», στο *Αφιέρωμα εις τα 150 χρόνια από της επανάστασεως του 1821*, Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1971, σσ.157-201· Παπαρρηγόπουλος, *ό.π.*, σ.144· Raybaud, *ό.π.*, σ.108· Βερναρδάκης, *ό.π.*, σσ.32-33.

²⁰³ Για τον Νέγρη βλ. Γιώργος Γεωργής, *Στις απαρχές της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1995, σσ.122-123· Gervinus, *ό.π.*, σ.286· Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.97-99.

²⁰⁴ Τρικούπης, *ό.π.*, σσ.114-118· Σπηλιάδης, *ό.π.*, σσ.248-249· *Οικονόμου, ό.π.*, σσ.182-183· Φιλήμων, *ό.π.*, σσ.338-340, όπου επισημαίνεται ότι η Νομική Διάταξη αναμίγνυε «πάσαν ανοησίαν και παν σκάνδαλον» και έμοιαζε με Βαβυλωνία παραλογισμών και παρεκβάσεων· Παπαδόπουλος, *Ανασκευή, ό.π.*, σσ.57-58· Γούδας, *ό.π.*, σ.184· Παπαδόπουλος, *Τα κατά Γ. Βαρνακιώτην, ό.π.*, σ.206· Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ.300· Παπαρρηγόπουλος, *ό.π.*, σ.148· Hertzberg, *ό.π.*, σσ.191-192· Σούτσος, *ό.π.*, σσ.51-52· Κόκκινος, *ό.π.*, τ.Δ', σσ.33-36· Φωτιάδης, *ό.π.*, σσ.202-203· Βασίλειος Σφυρόερας, «Η συνέλευση των Σαλώνων», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σσ.195-197· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σσ.65-66, 221· Ζαμπέλιος, *Τραγωδία-Οδυσσεύς Ανδρούτσου, ό.π.*, σ.324. Ο Rouqueville, *ό.π.*, σ.251, εκφράζεται με σεβασμό και θαυμασμό για τους εκλεγέντες Αρεοπαγίτες. Για τον Άρειο Πάγο και τη Νομική Διάταξη βλ. Ιάκωβος Βισβίτζης, *Η πολιτική δικαιοσύνη κατά την Ελληνική Επανάστασιν μέχρι του Καποδιστρίου*, Αθήνα, Αριστομένης Παπανικολάου, 1941, σσ.10-12, 42-46· Χαράλαμπος Φραγκίστας, «Αι βάσεις των πολιτευμάτων του Αγώνος», στο *Αφιέρωμα εις τα 150 χρόνια από της επανάστασεως του 1821*, Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1971, σσ.36-45.

²⁰⁵ Νικόλαος Δραγούμης, *Ιστορικά Αναμνήσεις*, Αθήνα, Ερμής, 1973, τ.Α', σ.148.

²⁰⁶ Φωτάκος, *ό.π.*, σσ.204-205.

²⁰⁷ Χριστίνα Κίτσου-Πιτούλη, «Μικρή συμβολή στη μελέτη της ζωής και του έργου του Αλέξη Νούτσου», *Ηπειρωτική Εστία*, τ.ΚΓ' (1974), τχ.271-272, σ.589.

αληπασαλήδες.²⁰⁸ Αλλά, όπως έγραφε στα 1822 ένας Φιλικός, ο Αντώνης Κομιτζόπουλος, «οι Έλληνες από τους Φαναριώτες ποτέ καλό δεν είδαν και μωρία ήτο να ελπίζουν τώρα και να τους εμπιστευθούν τη γενική διοίκηση του Έθνους».²⁰⁹

Όταν ο Νέγρης με τον Καρατζά, απατεώνες όπως τους ονομάζει ο Υψηλάντης, πήγαν να ανταμώσουν τον Οδυσσέα, «Πώς ήρθατε;» τους ρώτησε. «Να σας συντρέξουμε και να αγωνιστούμε μαζί σας» του απάντησαν. «Από καλαμαράδες δε θέλουμε βοήθεια στον πόλεμο, αλλά θέλουμε τσαρούχια, μπαρούτι, βόλια και τρόφιμα. Φέρατε απ' αυτά;» «Πού να βρούμε;» απάντησαν. «Οι Έλληνες επαναστάτησαν κατά του τυράννου για να αποκτήσουν τη λευτεριά τους και Τζαράνοι της Βλαχιάς δε γίνονται», αντέτεινε ο Οδυσσέας. Τότε είπε και την περίφημη φράση, προβλέποντας και τη δική του τύχη: «Βλέπετε τουτουνούς τους καλαμαράδες; Αυτοί θα μας φαν το κεφάλι μια μέρα». Παρά τις αντιρρήσεις του όμως ο Ανδρούτσος ψήφισε το σχέδιο, ίσως γιατί ήταν ο μόνος που γόγγυζε κατά των φαναριώτικων ενεργειών, αλλά η φωνή του πνιγόταν κάτω από τη γενική επιδοκιμασία, καθώς οι πρόκριτοι νόμιζαν πως έτσι θα περιόριζαν τη δύναμη των οπλαρχηγών, τη «μαχαιροκρατία», και οι περισσότεροι οπλαρχηγοί πίστευαν πως οι ίδιοι θα είχαν και την πολιτική δύναμη, επειδή είχαν τη στρατιωτική. Ο στρατιωτικός οργανισμός της Ανατολικής Στερεάς έδινε την ανώτατη θέση μέσα στην επαρχία στον καπετάνιο που είχε τη θέση στρατηγού, ο οποίος όφειλε να υπακούει μόνο στο ανώτατο πολιτικό σώμα, στον Άρειο Πάγο, ενώ φρόντιζε και για την κατοχύρωση της θέσης του καπετάνιου και για την κληρονομικότητα του αρματολικιού του, συμβιβάζοντας συμφέροντα και φιλοδοξίες.²¹⁰ Πάντως, ο Οδυσσέας έγραψε ένα χρόνο αργότερα μια επιστολή στον Νέγρη, στηλιτεύοντας τους δόλιους τρόπους του, όταν κατάλαβε ότι σκόπευε, όπως και οι άλλοι Φαναριώτες, να καταστήσει τους Έλληνες υποτελείς,²¹¹ ενώ, σε μια στιχομυθία του με τον Τρελόνη, του είπε πως ο Νέγρης ήταν ο χειρότερος διάβολος, που μπορούσε να πουλήσει και να αγοράσει την Ελλάδα δέκα φορές.²¹²

Έχει υποστηριχθεί πειστικά πως, με πρώτο και καλύτερο τον Οδυσσέα Ανδρούτσο, οι μεγάλοι στρατιωτικοί της Ανατολικής Ελλάδας, που ο Άρειος Πάγος τους είχε πρόσφατα αναγορεύσει κληρονομικούς, ήταν ορκισμένοι εχθροί του εθνικού συγκεντρωτικού κράτους, γιατί τα λεγόμενα εθνικά κτήματα ήταν αναλογικά

²⁰⁸ Παπανικολάου, *ό.π.*, σ.187.

²⁰⁹ Βαλέτας, *ό.π.*, σ.38. Ο Φωτάκος, *ό.π.*, σσ.486-488, δίνει μια παραστατική περιγραφή του τρόπου με τον οποίο, κατά τη γνώμη του, ο Μαυροκορδάτος, και οι Φαναριώτες γενικότερα, διέφθειραν σιγά-σιγά τις καρδιές των Ελλήνων και έσπειραν τη διχόνοια που έφτασε ως τον εμφύλιο.

²¹⁰ Βακαλόπουλος, *Τα ελληνικά στρατεύματα, ό.π.*, σσ.71-73,91-92· Βακαλόπουλος, *Ιστορία της ελληνικής επαναστάσεως, ό.π.*, σσ.166-167· Μέντελσον, *ό.π.*, σ.106· Σγουρδάκης, *ό.π.*, σ.12· Κόκκινος, *ό.π.*, σ.31· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.221. Ο Μιχαλίδης, *ό.π.*, σ.93, αναφερόμενος στα σπέρματα της ρήξης που οδήγησαν στους εμφύλιους πολέμους, γράφει πως ήδη από το καλοκαίρι του 1821, οπότε και έφθασαν οι Φαναριώτες πολιτικοί στην επαναστατημένη χώρα, ο Οδυσσέας και ο Βαρνακιώτης έλεγαν για τους Νέγρη και Μαυροκορδάτο: «Βλέπετε τουτουνούς τους καλαμαράδες; Αυτοί θα μας φαν το κεφάλι μια μέρα». Τον ίδιο διάλογο μεταξύ Οδυσσέα και Φαναριωτών αναφέρει και ο Αχιλλέας Βήτας, «Οι αρχηγοί του αγώνα και το πνεύμα τους», *Ελληνική Δημιουργία*, τ.Γ' (1949), τχ.27, σ.441. Ο Σάθας, *ό.π.*, φύλ.ΝΖ', σσ.257-258, σημειώνει πως τη φράση «Οι Έλληνες... Τζαράνοι της Βλαχιάς δε γίνονται», την είπε στον Υψηλάντη, που ενοχλήθηκε και από τότε έγινε «ο ασπουνδότερος του Οδυσσέως εχθρός», κρίση που δεν επιβεβαιώνουν τα κατοπινά γεγονότα. Βλ. και Άννινος, *Η απολογία, ό.π.*, σ.28, υποσημ.2, όπου επίσης αμφιβάλλει για την ορθότητα της πληροφορίας του Σάθα.

²¹¹ Φραντζής, *ό.π.*, τ.Γ', σσ.180-182. Για την υποτιμητική επιστολή του Ανδρούτσου προς τον Νέγρη βλ. *Ιστορικών Αρχείων Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου*, στη σειρά *Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας*, επιμ. Ε. Πρωτοψάλτη, τ.Ε', τχ.Ι, Εν Αθήναις, Ακαδημία Αθηνών, 1963, σσ.351-353.

²¹² Στέφανος Ξένος, «Αναμνήσεις της Ελληνικής Επανάστασεως», στο Έφη Αλτάνη (επιμ.), *Άπαντα για τον Οδυσσέα Ανδρούτσο*, Αθήνα, Μέρμηγκας, 2005, σ.214.

περισσότερα από κάθε άλλη περιοχή και τα εποφθαλμιούσαν.²¹³ Μάλιστα, στην Α΄ Εθνοσυνέλευση μια από τις πολιτικές ομάδες που εμφανίσθηκαν ήταν και αυτή των καπεταναίων, μαθητών του Αλή πασά, που απαιτούσαν πλήρη στρατιωτική διοίκηση και διαδοχή των παιδιών τους στις επαρχίες τους και, έχοντας ως αρχηγό τους τον Οδυσσέα, αντέπρατταν αντιπολιτευόμενοι τους σκοπούς των πολιτικών, βλάπτοντας κάποιες φορές την πατρίδα.²¹⁴ Σύμφωνα με μια ίσως αυστηρή προσέγγιση,²¹⁵ συχνά «οι πολεμικοί στόχοι των Ελλήνων περιορίζονταν στην επιδίωξη της ελευθερίας που θα τους επέτρεπε να συνεχίσουν –με τους δικούς τους κλέφτικους τρόπους– να κοροϊδεύουν τις αρχές από τα βουνά όπου ζούσαν από τη ληστεία, να αλλάζουν στρατόπεδο κατά πώς τους βόλευε, να δολοφονούν τους θρησκευτικούς τους αντιπάλους, όταν τους δινόταν η ευκαιρία, να περιδιαβαίνουν επιδεικνύοντας κακόγουστα πλουμιστά ρούχα, να κραδαίνουν φοβερά όπλα, να παραγεμίζουν τα πουγκιά τους από ατιμωτικές δωροληψίες».²¹⁶ Γιατί οι Έλληνες παρά το φαινομενικά μοναδικό σκοπό για τον οποίο επαναστάτησαν, υπηρετούσαν ποικιλία δευτερευόντων και αλληλοσυγκρουόμενων στόχων, ώστε η εθνική υπόθεση να κινδυνεύει κάθε στιγμή, καθώς πολλοί στρατιωτικοί ονειρευόντουσαν για τον εαυτό τους ανεξάρτητες σατραπείες, που θα τους επέτρεπαν να γίνουν μικρογραφίες του Αλή πασά.²¹⁷

Μάλιστα, μετά την πτώση του Αλή πασά ο Ανδρούτσος συνέλαβε την ιδέα να διαμελιστεί η επαναστατημένη Ελλάδα σε τρεις στρατιωτικές ηγεμονίες υποτελείς στον Σουλτάνο, κάτω από την ονομαστική επικυριαρχία του Δημήτριου Υψηλάντη: μία στην Πελοπόννησο με επικεφαλής τον Κολοκοτρώνη, μια δεύτερη στην Ανατολική Ελλάδα με επικεφαλής τον ίδιο και μια τρίτη στη Δυτική Ελλάδα με επικεφαλής τον Μάρκο Μπότσαρη. Όσο για την Προσωρινή Διοίκηση, αυτήν λογάριαζε ο Οδυσσέας να την εξουδετερώσει κυριεύοντας την Εύβοια και προσαρτώντας την στο καπετανάτο του, στο οποίο ασκούσε εξουσία, χωρίς να είναι ξεκάθαρο αν λειτουργούσε ως εντολοδόχος της Πύλης, ως τοποτηρητής του έκπτωτου Αλή πασά ή ως εντεταλμένος της ελληνικής επανάστασης ή και υπό τις τρεις ιδιότητες μαζί, ώστε να μπορεί να ελιχθεί ανάλογα με τις εξελίξεις.²¹⁸

²¹³ Παπανικολάου, *ό.π.*, σσ.206-207· Βακαλόπουλος, *Ιστορία της ελληνικής επανάστασης*, *ό.π.*, σσ.76-77. Ο Ροδάκης, *ό.π.*, σσ.57-58,149-150,205-209,259-261, αντίθετα γράφει πως, ενώ οι περισσότεροι παλιοί αρματολοί με κάθε πράξη τους προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν το αρματολίκι τους, χωρίς ποτέ να δεχτούν την ιδέα για δημιουργία ενιαίου συγκεντρωτικού εθνικού κράτους, αποτελούσαν εξαίρεση οι Ανδρούτσος και Καραϊσκάκης και ελάχιστοι ακόμη, που κατάφεραν να ξεκόψουν από τα αρματολίκια τους, έχοντας πιο διευρυσμένους ορίζοντες.

²¹⁴ Παναγιώτης Καλεβράς, *Η εν Ελλάδι πολυκέφαλος πολιτική Λερναία Ύδρα*, Αθήνα, Καναριώτης, 1866, σ.14.

²¹⁵ John Keegan, *Η ιστορία του πολέμου*, Αθήνα, Λιβάνη, 1997, σ.13.

²¹⁶ Αυτόθι, σ.63.

²¹⁷ Dakin, *Ο αγώνας*, *ό.π.*, σ.107· Gervinus, *ό.π.*, σ.337· Yémeniz, *ό.π.*, σ.72· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σσ.101-102. Για την ιδέα του έθνους βλ. σχετικά Γ. Λεονταρίτης, «Εθνικισμός και Διεθνισμός: Πολιτική Ιδεολογία», στο Δ. Τσαούσης (επιμ.), *Ελληνισμός και Ελληνικότητα*, Αθήνα, Εστία, 1983, σσ.27-35· Ν. Διαμαντούρος, «Ελληνισμός και Ελληνικότητα», Αυτόθι, σσ.51-58.

²¹⁸ Παπανικολάου, *ό.π.*, σσ.201-202. Βλ. και Richard Clogg, *That Greece Might Still Be Free*, Cambridge, Open Book Publishers, 2008, σσ.36,103, για την ανεξάρτητη ως και ανεξέλεγκτη συμπεριφορά των διακεκριμένων οπλαρχηγών και την καιροσκοπική στάση του Οδυσσέα ιδιαίτερα.

Β.Στην Εύβοια. Ραδιουργίες του Αρείου Πάγου

For Greeks a blush
For Geece a tear.²¹⁹

Επειδή στην Εύβοια δεν επιτρεπόταν να υπάρχει καπετάνιος από τους πασάδες, οι επαναστάτες ζήτησαν τη συνδρομή του Ανδρούτσου, καπετάνιου της γειτονικής Λιβαδειάς και Λοκρίδας, και εκείνος τους έστειλε τον ξάδερφό του Βερούση Μουτσανά, χωρικό από τις Λιβανάτες, που αποδείχτηκε εντελώς ανάξιος, όπως διαπίστωσε και ο Αλέξανδρος Κριεζής, απεσταλμένος, κατόπιν αιτήσεως των Ευβοέων, από την κοινότητα Ύδρας για τον ναυτικό αποκλεισμό της Χαλκίδας.²²⁰ Ο Οδυσσέας έδειξε αξιοθαύμαστα απροσωπώληπτη διάθεση και δε δίστασε να γράψει στον Κριεζή, αναφερόμενος σκληρά και περιφρονητικά σε «συγγενείς άχρηστους».²²¹ Τελικά, ο Βερούσης, αφού εγκαταλείφθηκε από τους Ευβοείς, κατηγορήθηκε όχι μόνο ως ανάξιος και αδρανής, αλλά και ως μέθυσος, ενώ, όταν κινήθηκε εναντίον της ιδιαίτερης πατρίδας του Αγγελή Γοβγίνα, που τον είχε αντικαταστήσει επάξια, εκδιώχθηκε από το νησί.²²²

Τον Ιανουάριο του 1822 ο Ανδρούτσος έμαθε ότι στην Εύβοια είχε γεννηθεί θέμα αρχηγού, καθώς μια επιτροπή προκρίτων του νησιού είχε δώσει την αρχηγία στον Ηλία Μαυρομιχάλη, ενώ οι οπλαρχηγίσκοι του στρατοπέδου της Εύβοιας είχαν διορίσει αρχηγό τον Βάσο Μαυροβουνιώτη, από τη Σμύρνη. Εκεί ήταν και ο δεσπότης Καρύστου Νεόφυτος, που είχε αποδώσει στον εαυτό του στρατηγικές ικανότητες και ήθελε να αναλάβει αρχηγός. Ο Ανδρούτσος έφτασε στο Αλιβέρι στις 14 Ιανουαρίου με τριακόσιους άνδρες, αφού πριν είχε ειδοποιήσει με γράμμα τον Νεόφυτο για τον επικείμενο ερχομό του, ο οποίος όμως επιθυμούσε να τον ματαιώσει, επειδή φοβόταν το δεσποτικό του χαρακτήρα, και γι' αυτό κάλεσε τους καπεταναίους και τους διάβασε το γράμμα του Οδυσσέα, πιστεύοντας ότι δε θα τον ήθελαν. Εκείνοι όμως τον άκουσαν με χαρά. Αλλά οι καπεταναίοι κατευθύνθηκαν προς τα Στύρα, πριν φτάσει ο Ανδρούτσος, κι έπεσαν απροετοίμαστοι πάνω στους Τούρκους στις 12 Ιανουαρίου, με αποτέλεσμα να σκοτωθεί ο Ηλίας Μαυρομιχάλης με άλλους τριάντα, που είχαν αποκλειστεί σ' ένα μύλο, οι υπόλοιποι να σκορπίσουν, ενώ ο δεσπότης το έβαλε στα πόδια.²²³ Ο ισχυρισμός ότι ο θάνατος του Ηλία και η καταστροφή «έγινεν ένεκα της επιβουλής του Οδυσσέως και του Γκούρα»,²²⁴ είναι προϊόν εμπάθειας. Πριν πάει στην Κάρυστο ο Οδυσσέας να βρει τον Ηλία Μαυρομιχάλη, για του οποίου τη ζωή ανησυχούσε, είχε επισκεφτεί και τον Κριεζή.²²⁵ Αν και ο θάνατος του ιποτικού και γενναίου Ηλία βύθισε σε πένθος όλη την επαναστατημένη Ελλάδα, ωστόσο απάλλαξε τον Οδυσσέα από έναν ενοχλητικό αντίπαλο, τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, που εποφθαλιούσε την Εύβοια.²²⁶

²¹⁹ («Για τους Έλληνες ντροπή για την Ελλάδα ένα δάκρυ». Μπάιρον). Keegan, *ό.π.*, σ.62.

²²⁰ Κουτσονίκας, *ό.π.*, σσ.64-65· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.219· Μαραβελέας, *ό.π.*, σσ.170-171.

²²¹ Αλέξανδρος Κριεζής, *Απομνημονεύματα (Γκιορνάλε δια την ανεξαρτησίαν του Έθνους)*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Τσουκαλάς και Υιός, 1956, σσ.11,20,21,27,28.

²²² Φιλήμων, *ό.π.*, τ.Γ', σσ.373-378. Για τον Γοβγίνα βλ. Κόκκινος, *ό.π.*, τ.Β', σ.37.

²²³ Τρικούπης, *ό.π.*, σσ.144-145· Γεωργαντάς, *ό.π.*, σσ.140-141· Φιλήμων, *ό.π.*, τ.Δ', σσ.276-277· Σπηλιάδης, *ό.π.*, σσ.269-270· Οικονόμου, *ό.π.*, σ.190· Παλαιών Πατρών Γερμανός, *ό.π.*, σ.94· Κουτσοβίνας, *ό.π.*, σσ.69-70· Gervinus, *ό.π.*, σ.338· Κόκκινος, *ό.π.*, τ.Δ', σσ.118-119,123-124· Σταματοπούλος, *ό.π.*, σσ.43-44· Φωτιάδης, *ό.π.*, σσ.204-206· Βασιλείος Σφυρόερας, «Πολιορκία της Καρύστου από τον Οδυσσέα Ανδρούτσο. Ανάκλησή του από τον Άρειο Πάγο», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σ.223· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σσ.222-224.

²²⁴ Δεληγιάννης, *Ανασκευή*, *ό.π.*, σ.275.

²²⁵ Κριεζής, *ό.π.*, σσ.84-87. Μάλλον όμως υπάρχει σφάλμα στην ανάκληση, γιατί γράφει Φεβρουάριο.

²²⁶ Παπανικολάου, *ό.π.*, σ.203.

Φτάνοντας ο Ανδρούτσος στην Καρυστία, τόνωσε το ηθικό των αγωνιστών και των κατοίκων. Οι Τούρκοι με τον Ομέρ μπέη τρομοκρατημένοι κλείστηκαν στο κάστρο, αλλά με τον ερχομό του Οδυσσέα μαζεύτηκαν οι Κυριακούλης, Κριεζώτης, Βάσσος, Τομαράς και όλοι οι σκορπισμένοι επαναστάτες, περίπου 1.500 άνδρες, και αποφάσισαν να το πολιορκήσουν. Ο Ανδρούτσος πλησίασε το κάστρο, του έκοψε το νερό και άρχισε στενή πολιορκία, καθιστώντας πλέον θέμα χρόνου την παράδοσή του. Απροσδόκητα, όμως, στα μέσα Φεβρουαρίου, ο Οδυσσέας πήρε πενήντα άνδρες του και έφυγε για τη Μελισσώνα, δυο ώρες μακριά από την Κάρυστο και από εκεί αναχώρησε για το λιμάνι των Στύρων, πέρασε απέναντι και έφτασε στη Λιβαδειά.²²⁷ Ο ισχυρισμός πως «ειδοποίησεν άπαντα τα εκεί ευρισκόμενα σώματα την αναχώρησίν του»,²²⁸ έγινε μάλλον χάριν συμπάθειας. Γιατί έφυγε έτσι, χωρίς καμιά εξήγηση;

Η αιτία της αναχώρησης του Οδυσσέα παρέμενε άγνωστη, ίσως ο βαρύς χειμώνας, ίσως το δυσάλωτο του φρουρίου, ίσως κάποια άλλη αιτία.²²⁹ Γράφτηκαν πολλά, όπως ότι ήταν αποτέλεσμα προδοτικής συμφωνίας του με τον Ομέρ μπέη, υπόνοια που ενίσχυσε ο καπνός που του είχε στείλει ως δώρο ο Τούρκος μπέης λίγο πριν τη φυγή του.²³⁰ Ο Ναθαναήλ Ιωάννου μάλιστα γράφει στα απομνημονεύματά του ότι ο Ανδρούτσος εξαγοράστηκε τότε από τον Ομέρ μπέη, ισχυρισμό που διέψευσε ο ίδιος ο Ομέρ, όταν ρωτήθηκε στη Θεσσαλονίκη μετά την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας, σύμφωνα με τη μαρτυρία του αυτόπτη Αγγέλου Κεντιστού.²³¹ Ακόμη, η στάση του Οδυσσέα έχει εξηγηθεί μέσα από το πρίσμα της αρματολίτικης νοοτροπίας του και σε συνδυασμό με πληροφορίες που έφταναν στα αυτιά του ότι τάχα οι Νικηταράς και Υψηλάντης πήγαιναν στη Ρούμελη να του πάρουν την αρχηγία και να τον σκοτώσουν.²³² Η συμπεριφορά του έχει ερμηνευτεί επίσης βάσει μιας σκιαγράφησης του Οδυσσέα διόλου κολακευτικής και αρκετά αυθαίρετης, καθώς παρουσιάζεται ως κράμα των χειρότερων ελαττωμάτων των Ελλήνων και των Αλβανών: ψεύτης σαν τον πιο πανούργο Έλληνα και εκδικητικός σαν τον πιο αιμοδιψή Αλβανό, άπληστος, δύσπιστος, με θηριώδη σκληρότητα, που, αμφιβάλλοντας για την τελική επιτυχία της Επανάστασης, επιδίωκε, χωρίς να υποτάσσεται σε κανένα ηθικό φραγμό, να αποκτήσει ανεξάρτητη επαρχιακή Διοίκηση στην Ανατολική Στερεά, αδιαφορώντας για το αν θα ασκούσε την εξουσία του σαν στρατηγός της Ελλάδας ή σαν αξιωματικός του Σουλτάνου.²³³ Υποστηρίχτηκε ότι η επιτυχία των Τούρκων να καταπνίξουν την επανάσταση στην Εύβοια διευκολύνθηκε πολύ «από την προδοτική ή τουλάχιστον εγκληματική αδιαφορία του Οδυσσέα Ανδρούτσου, που εγκατέλειψε τον αγώνα, χωρίς να

²²⁷ Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.250-253· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σ.45· Σφυρόερας, *ό.π.*, σ.223· Μαραβελέας, *ό.π.*, σσ.205-206. Ο Hertzberg, *ό.π.*, τ.Β', σ.12, γράφει ότι οι επαναστάτες ανέρχονταν σε 3.000. Στην πολιορκία αυτή έλαβε μέρος και η Μαντώ Μαυρογένους. Βλ. J. Ginouvier, *Maurogenie ou l' heroine de la Grèce*, Παρίσι, Chez Delaforest Libraire, 1825, [Επανάδοσις Ιωάννου Μελετόπουλου (επιμ.), Αθήναι 1976], σσ.100-102. Μάλιστα, η Μιχαήλα Αβέρωφ, *Η γενιά του Μεγάλου Έπους. Γυναίκες του Εικοσιένα*, Αθήνα, Μακρής, 1966, σ.20, γράφει στη βιογραφία της Μαντώς πως «η τουρκική φρουρά κινδύνευε από την πείνα, όταν ο Οδυσσέας, που είχε στρατοπεδεύσει στα Πλακόστρωτα, κατόρθωσε να κόψει το νερό της πόλης».

²²⁸ Γεωργαντάς, *ό.π.*, σ.141.

²²⁹ Κουτσονίκας, *ό.π.*, σ.70.

²³⁰ Κριεζής, *ό.π.*, σ.88, όπου όμως η πληροφορία δίνεται με επιφύλαξη.

²³¹ Κόκκινος, *ό.π.*, σ.253.

²³² Ροδάκης, *ό.π.*, σσ.265-266.

²³³ Finlay, *ό.π.*, σσ.336-338. Δικαιολογημένα εξανίσταται ο Τάσος Βουρνάς, που έχει επιμεληθεί το σχολιασμό του κειμένου στη συγκεκριμένη έκδοση. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Finlay, *ό.π.*, σ.317 περιγράφει με πολύ αρνητικό τρόπο το ψυχολογικό προφίλ των Ελλήνων γενικά. Εξίσου αρνητική περιγραφή της προσωπικότητας του Οδυσσέα δίνει και ο Gervinus, *ό.π.*, σ.336, την οποία αποδίδει στο ότι «ο Οδυσσεύς ήτο κατά γένος και ανατροφήν κατά το ήμισυ Αλβανός και κατά το ήμισυ Έλληνας»!

καταβάλει καμιά προσπάθεια, έχοντας ως κίνητρο να βρεθεί στο τέλος του πολέμου με το μέρος του νικητή».²³⁴

Ωστόσο, σύμφωνα με ένα έγγραφο που ανακάλυψε και έφερε στο φως ο Τρικούπης, ο Άρειος Πάγος είχε βάλει το χέρι του. Διέταξε τον Ανδρούτσο να φύγει από την Εύβοια. Η αναφορά του Αρείου Πάγου προς τη Βουλή με ημερομηνία 22 Φεβρουαρίου ήταν υπηρεσιακή: «Ο Οδυσσεύς πεισθείς εις τας προτροπάς μας εξήλθε εκ του Ευρίπου και μεταβαίνει προς το γενικόν στρατόπεδον της Ανατολικής Ελλάδος». Δεν ήθελαν να νικήσει και ν' αυξήσει τη δύναμή του ο Ανδρούτσος, που «δεν είχε κανένα λόγο να διαπράξει προδοσία»,²³⁵ ο οποίος στην επιστολή-απάντησή του προς τους Αρεοπαγίτες, με ημερομηνία 15 Φεβρουαρίου 1822, δήλωνε: «ερρίχθηκα εις το δώθε μέρος», ακολουθώντας την προσταγή τους.²³⁶ Ήταν η πρώτη άτιμη ενέργεια των Αρεοπαγιτών απέναντι στον Οδυσσέα, που προτιμούσαν, φαίνεται, να μείνει το νησί στους Τούρκους, αφού μετά την αποχώρηση του Ανδρούτσου έφυγαν όλοι οι οπλαρχηγοί, εκτός του ντόπιου Κριεζώτη, και η δεύτερη εκστρατεία για την απελευθέρωση της Καρύστου τελείωσε με χειρότερο τρόπο από την πρώτη.²³⁷ Όσο για το επιχείρημα ότι ο σκοπός της ανάκλησης του Οδυσσέα ήταν η ενίσχυση της επανάστασης στον Όλυμπο,²³⁸ από πουθενά δε συνάγεται κάτι τέτοιο. «Η ιστορία δεν είναι υπόθεση καλλιγραφίας, δεν είναι “ταμπλό βιβάν”».²³⁹ Οι αλήθειες, όσο πικρές κι αν είναι, πρέπει να λέγονται.

²³⁴ Woodhouse, *ό.π.*, σ.128. Fast conclusions, wrong conclusions!

²³⁵ Τρικούπης, *ό.π.*, σσ.145-146· Hertzberg, *ό.π.*, σ.12· Gervinus, *ό.π.*, σ.339· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σσ.45-47· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σσ.224-225· Βασιλείου, *ό.π.*, σ.16· Μαραβελέας, *ό.π.*, σ.207.

²³⁶ Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.253-254· *Αθηναϊκόν Αρχείον*, *ό.π.*, σ.41· Γούδας, *ό.π.*, σ.189· Σφυρόερας, *ό.π.*, σ.223.

²³⁷ Τρικούπης, *ό.π.*, σσ.146-149· Osten, *ό.π.*, σ.173· Μέντελσον, *ό.π.*, σ.115· Βακαλόπουλος, *Τα ελληνικά στρατεύματα*, *ό.π.*, σ.91· Βακαλόπουλος, *Ιστορία της ελληνικής επανάστασης*, *ό.π.*, σ.217· Φωτιάδης, *ό.π.*, σ.206· Βουρνάς, *ό.π.*, σ.112· Μαραβελέας, *ό.π.*, σ.207.

²³⁸ Gervinus, *ό.π.*, σ.339· Hertzberg, *ό.π.*, σ.15.

²³⁹ Π. Κανελλόπουλος, «Η κιβωτός της ελληνικής αλήθειας», στο Τσιρόπουλος (επιμ.), *Το Εικοσιένα: Η κιβωτός του Νέου Ελληνισμού*, Αθήνα, Ευθύνη, 1993, σ.97.

Γ. Προδοτική συμπεριφορά του Αρείου Πάγου στην Αγία Μαρίνα

«Μεγάλη, τρομερή,
με τα πτερά απλωμένα
καθώς αετός ακίνητος
κρέμεται 'ς τον αέρα
ψηλά η Διχόνοια.

Εγώ, φωνάζει, εγώ
Από τον κόσμο έσβυσα
Ένα λαόν' και ταύτην
Την γην εξολόθρευσα
τώρα εορτάζω».

240

Φεύγοντας ο Ανδρούτσος, πέρασε από την Αττική και τράβηξε για το Δίστομο, όπου ξαφνικά, στις αρχές Μαρτίου, έμαθε ότι στην Αττική είχαν φτάσει οι Υψηλάντης και Νικηταράς μαζί με χίλιους άνδρες. Ο Άρειος Πάγος, επιθυμώντας την εξασθένιση του Οδυσσέα και θεωρώντας μέγα σκάνδαλο την ένωσή του με τον Υψηλάντη, έβαλε και πάλι το δόλιο χέρι του: έστειλε ένα γράμμα στον Οδυσσέα και, κεντρίζοντας την έμφυτη καχυποψία του, του διαμήνυσε ότι ο Υψηλάντης πήγαινε καιροφυλακτώντας τάχα να τον δολοφονήσει και οι φήμες έλεγαν πως ερχόταν να του πάρει την αρχηγία. Αλλά, ενώ αρχικά ο Ανδρούτσος υποπευθύνθηκε απιστία και προσποιήθηκε τον άρρωστο, επιστρατεύοντας τα γνωστά τερτίπια του, για να αποφύγει τη συνάντηση, τελικά, οι δυο άντρες ανταμώθηκαν στο Δίστομο και σύντομα διαλύθηκε η παρεξήγηση και αποκαταστάθηκε η εμπιστοσύνη μεταξύ τους,²⁴¹ παρόλο που αρχικά είχε προΐδεαστεί «κακώς περί του Υψηλάντη»,²⁴² καθότι ο Οδυσσέας «ως πάντες οι ανδρείοι της ιδιοσυγκρασίας αυτού, ήτο ορμητικός αλλ' ουχί και φιλέκδικος».²⁴³ Κατά μια πληροφορία κάποιος Λιβαδιώτης αποκάλυψε στον Οδυσσέα πως επρόκειτο για διαβολή οι σχετικές διαδόσεις εναντίον του Υψηλάντη,²⁴⁴ ενώ οι Αρεοπαγίτες, με υποκίνηση του Εκτελεστικού, έγραψαν επιστολή στην κυβέρνηση στις 10 Μαρτίου, ζητώντας να μετακληθεί ο Υψηλάντης.²⁴⁵

Στο Δίστομο έμαθαν ότι ο Μαχμούτ πασάς Δράμαλης, που ο Σουλτάνος τον είχε διορίσει σερασκέρη της εκστρατείας του Μοριά, κατέβαινε με πολύ στρατό. Ετοιμάσαν τότε, στα τέλη Μαρτίου, σε πολεμικό συμβούλιο στο Μπράλο, ένα σχέδιο για να τον χτυπήσουν και η κεντρική κυβέρνηση ψήφισε να ενισχυθεί το στράτευμα της Ρούμελης, στέλνοντας τελικά 800 Μοραΐτες υπό τον Νικηταρά. Συγκεντρώθηκε στράτευμα από 8.000 άνδρες και αποφάσισαν να χωριστούν σε τρεις κολώνες (τμήματα). Η πρώτη, με τους Οδυσσέα και Νικηταρά, θα χτυπούσε από τη Στυλίδα. Η δεύτερη, με τους Σαφάκα, Δυοβουνιώτη και Σκαλτσοδήμο από την Υπάτη και η τρίτη από τους Κομποτάδες με τον Νάκο Πανουργιά. Ο Ανδρούτσος με τον Νικηταρά αποβιβάστηκαν στον Αχινό, κατέλαβαν τη Στυλίδα και στη συνέχεια την Αγία Μαρίνα. Ενώ όμως είχαν συμφωνήσει να χτυπήσουν όλοι μαζί το Μεγάλο Σάββατο, οι άλλοι πήγαν να γιορτάσουν το Πάσχα και μόλις την Τρίτη της Λαμπρής επιτέθηκαν ανόρεχτα. Έτσι, οι Τούρκοι, ανενόχλητοι, συγκεντρώθηκαν όλοι στην Αγία Μαρίνα, 18.000 περίπου, κατέλαβαν το χωριό Αυλάκι από πάνω και έστησαν τέσσερα κανόνια, ενώ η θέση των Ελλήνων γινόταν πια πολύ δύσκολη, καθώς η

²⁴⁰ Ανδρέας Κάλβος, *Ωδαί*, Αθήνα, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, 1988, σσ.166-167, από τη συλλογή του «Λυρικά» (που εκδόθηκε για πρώτη φορά στο Παρίσι το 1826), η 7^η Ωδή, που επιγράφεται «Το φάσμα».

²⁴¹ Μακρυγιάννης, *ό.π.*, σσ.195-196· Γεωργαντάς, *ό.π.*, σσ.141-142· Φωτιάδης, *ό.π.*, σ.207· Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.254-255,262· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σσ.48-49· Ροδάκης, *ό.π.*, σ.266· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σσ.225-226· Κώστας, *ό.π.*, σ.242· Στρίγκος, *ό.π.*, σ.137. Η Κίτσου, *ό.π.*, σ.592, διευκρινίζει ότι η συνάντηση με τον Υψηλάντη έγινε στις 13 Μαρτίου. Ο Neroulos, *ό.π.*, σ.427, θεωρεί αληθινή την ασθένεια του Ανδρούτσου κατά την άφιξη του Υψηλάντη.

²⁴² Ντίνος Κονόμος, *Ο Γεώργιος Τερτσέτης και τα ευρισκόμενα έργα του*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, 1984, σ.803.

²⁴³ Rouqueville, *ό.π.*, σ.343.

²⁴⁴ Σπηλιάδης, *ό.π.*, σ.290.

²⁴⁵ Αυτόθι, σ.288· Οικονόμου, *ό.π.*, σσ.226, 228.

εκστρατεία από επιθετική εξελισσόταν σε αμυντική.²⁴⁶ Μήπως υπήρχε δόλος κατά του Οδυσσέα από μέρους των άλλων οπλαρχηγών, επειδή όχι μόνο δεν κινήθηκαν στην Υπάτη, αλλά ούτε τον ειδοποίησαν, για να μην κινδυνεύσει το στράτευμα;²⁴⁷

Παράλληλα, ο Άρειος Πάγος, επειδή δεν μπόρεσε να σπείρει τη διχόνοια, άλλαξε τακτική. Μετέφερε την έδρα του από τα Σάλωνα στη Λιθάδα της Εύβοιας, όπου συγκέντρωσε τα καράβια με αρχηγό τον Χατζή-Αντώνιο Βισβίζη και εκεί οι Αρεοπαγίτες κάθονταν στη θάλασσα αδρανείς, χωρίς να προσφέρουν καμιά βοήθεια στους αγωνιστές της Αγίας Μαρίνας ούτε καν για τροφοδοσία, γιατρό και κονταχτισήδες, ενώ ο Ανδρούτσος μάταια τους έγραφε και τους ξανάγραφε, και προσπαθούσε να χορτάσει τους άνδρες του με 80 δράμια μουσκεμένο, ανάλατο καλαμπόκι. Πέρασαν δύο βδομάδες σχεδόν, χωρίς να δείξουν ενδιαφέρον οι Αρεοπαγίτες που ήταν μέσα στο καράβι του Βισβίζη, δηλαδή ο δεσπότης Ταλαντίου Νεόφυτος, οι δάσκαλοι Ανθιμος Γαζής, Γρηγόριος Κωνσταντάς, Ιωάννης Ειρηναίος, κ.ά., επειδή ήθελαν να καταστρέψουν τον Οδυσσέα. Το μόνο που απέμενε πλέον ήταν να φύγουν με πλοία και να περάσουν απέναντι στην Εύβοια. Ο Οδυσσέας έγραψε στον Κριεζή, ζητώντας τη βοήθειά του, ενώ ειδοποίησε και τους Αρεοπαγίτες να του στείλουν πλοία, αλλά αυτοί αρνήθηκαν. Τον διέταξαν μάλιστα να φύγει από τη στεριά. Τον έστελναν δηλαδή σε βέβαιο θάνατο, γιατί «είχαν πάθος με τον Οδυσσέα κι αποφάσιζαν οι καλοί πατριώτες δια την ιδιαίτερα τους διχόνοια με ένα άτομο να χαθούνε τρεις χιλιάδες στράτευμα και περίπου».²⁴⁸ Ήταν πάγια τακτική των ολιγαρχικών ο κατατρεγμός των στρατιωτικών, η συκοφαντική δυσφήμιση μέσω των εφημερίδων τους και το σαμποτάρισμα των πολεμικών τους επιχειρήσεων.²⁴⁹ Όποιον δεν υπάκουε απόλυτα στις διαταγές τους τον κήρυσσαν προδότη της πατρίδας, και επομένως, προκειμένου να πετύχουν τους ιδιοτελείς τους σκοπούς «ο φυσικός αρχιστράτηγος της Στερεάς Ελλάδος έπρεπε να παραγκωνισθεί»,²⁵⁰ καθώς θεωρούνταν ο κατεξοχήν απειθή.²⁵¹

²⁴⁶ Μακρυγιάννης, *ό.π.*, σ.197· Σηηλιάδης, *ό.π.*, σ.289· Οικονόμου, *ό.π.*, σσ.226-227· Finlay, *ό.π.*, σ.375· Τρικούπης, *ό.π.*, σσ.195-197· Παλαιών Πατρών Γερμανός, *ό.π.*, σσ.103-104· Γεωργαντάς, *ό.π.*, σσ.141-144· Φραντζής, *ό.π.*, τ.Δ', σ.12· Σούτσος, *ό.π.*, σσ.52-53· Rouqueville, *ό.π.*, σσ.248-249· Hertzberg, *ό.π.*, σσ.16-17· Gervinus, *ό.π.*, σσ.339-340· Neroulos, *ό.π.*, σ.428· Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.256-258· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σσ.53-54· Βασίλειος Σφυρόερας, «Επιχειρήσεις του Ανδρούτσου, Νικηταρά, Υψηλάντη και άλλων εναντίον του στρατού του Δράμαλη, στην Υπάτη, Στυλίδα και Αγία Μαρίνα», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σ.224· Ροδάκης, *ό.π.*, σ.267· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.226· Βασιλείου, *ό.π.*, σ.16· Dakin, *Ο αγώνας*, *ό.π.*, σ.126· Κίτσου, *ό.π.*, σ.593· Μοσχόπουλος, *ό.π.*, σσ.252-253, χωρίς να δίνεται ιδιαίτερη έκταση στην εξέλιξη της επιχείρησης. Ο Νικηταράς στη διήγησή του για τα γεγονότα υπολογίζει σε 17.000 το στρατό του Δράμαλη. Βλ. Κονόμος, *ό.π.*, σ.803. Ο Alexandros Soutsos, *Histoire de la Révolution Grecque*, Paris, Chez Firmin Didot, Libraire, 1829, σσ.188-189, τον περιορίζει στις 12.000. Βλ. επίσης Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, *ό.π.*, τ.Β', σσ.13-14, όπου ειρωνικά αναφέρεται στην εκστρατεία, λέγοντας ότι ο στρατός του Νικητή ήταν περίπου 60 άτομα και ο Υψηλάντης δεν είχε ούτε έναν στρατιώτη!

²⁴⁷ Κοντάκης, *ό.π.*, σσ.46-48.

²⁴⁸ Μακρυγιάννης, *ό.π.*, σ.198· Κοντάκης, *ό.π.*, σσ.48-49· Κριεζής, *ό.π.*, σ.91· Σφυρόερας, *ό.π.*, σ.224· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σσ.226-227· Σταματόπουλος, *ό.π.*, τ.Α', σσ.232,272, τ.Β', σσ.34-35,53-58. Ο Γεωργαντάς, *ό.π.*, σ.145, τονίζει πως ο Άρειος Πάγος απαιτούσε από τον Οδυσσέα «τυφλήν υπακοήν». Ο Βακαλόπουλος, *Τα ελληνικά στρατεύματα*, *ό.π.*, σ.92, λέει ότι ο Ανδρούτσος αγανακτισμένος έγραψε σε έντονο ύφος στον Άρειο Πάγο, ζητώντας τις απαραίτητες προμήθειες. Βλ. Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.258-260, όπου δημοσιεύεται και η αναφερόμενη από τον Βακαλόπουλο επιστολή. Βλ. και Neroulos, *ό.π.*, σ.428, όπου γίνεται αναφορά σε όλες τις «αντενέργειες» των Αρεοπαγιτών.

²⁴⁹ Ηλίας Παπαστεργιόπουλος, «Ο διωγμός των αγωνιστών του '21», στο *Η επανάσταση του Εικοσιένα. Επιστημονικό συμπόσιο, 21-23 Μάρτη 1981*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1985, σσ.186-195.

²⁵⁰ Βερναρδάκης, *ό.π.*, σσ.41-42· Κόκκινος, *ό.π.*, τ.Γ', σ.143.

²⁵¹ Εντούτοις, ο Τάκης Λάππας, «Ο Ανδρούτσος και ο Άρειος Πάγος», *Νέα Εστία*, τ.ΚΗ' (1940), τχ.326, σ.865, ισχυρίζεται πως ο Οδυσσέας υπάκουε όσο λίγοι στις διαταγές της Διοίκησης, όταν αυτές ήταν γνωστικές, και δημοσιεύει ένα γράμμα του από τα Αρχεία του Κράτους, με ημερομηνία 21 Μαΐου

Ύστερα από αυτό τον κάλεσαν να πάει στο καράβι του Βισβίξη να συζητήσουν, έχοντας όμως σκοπό να τον βγάλουν από τη μέση με ύπουλο τρόπο, διατάσσοντας τον αρχηγό της φρουράς Γιωργή Ζορμπά και τον καπετάν Βισβίξη τη στιγμή που ο Ανδρούτσος θα ανέβαινε στο καράβι να τον δολοφονήσουν. Ανύποπτος ο Οδυσσέας με τον Νικηταρά, πλεύρισαν με το καράβι. Ο καπετάν Βισβίξης, μόλις αντίκρισε τον Οδυσσέα, αρνήθηκε να εκτελέσει την αισχρή απόφασή τους. Οι Αρεοπαγίτες ανένδοτοι, επέμεναν να διατάζουν να φύγει δια ξηράς. Τα πνεύματα αγρίεψαν, αλλά εκείνη τη στιγμή ακούστηκαν πυροβολισμοί, καθώς οι Τούρκοι χτυπούσαν. Ο Ανδρούτσος πήρε την υπόσχεση ότι θα έστελναν καράβια και έφυγε με τον Νικηταρά. Η μάχη κράτησε ως το ηλιοβασίλεμα.²⁵² Το άλλο βράδυ, με ησυχία και τάξη, ο Οδυσσέας κατόρθωσε να επιβιβάσει στα πλοία τους άνδρες, παρόλο που τα νερά ήταν αβαθή, εντοπίζοντας ένα κτήριο μέσα στη θάλασσα σε βάθος τρία μέτρα, απ' όπου φρόντισε να πάρουν οι λέμβοι πρώτα τους λαβωμένους και τους αρρώστους και ύστερα τους άλλους, ώσπου τελευταίος ανέβηκε κι ο ίδιος. Τέσσερις χιλιάδες άνδρες είχαν σωθεί, χωρίς να καταλάβουν τίποτε οι Τούρκοι και οι άνδρες τον λάτρευαν γι' αυτό. Οι Αρεοπαγίτες, μετά τα γεγονότα της Αγίας Μαρίνας, διόρισαν τον Ανδρούτσο χιλιάρχο, βαθμό που δικαιολογημένα ο Οδυσσέας θεώρησε υποτιμητικό,²⁵³ ενώ, με αφορμή την εγκατάλειψη από μέρους του της προσπάθειας, αυτοί οι άκαπνοι «καλαμαράδες» του έγραψαν σε απότομο και επιτιμητικό ύφος, κατηγορώντας τον ως άνανδρο! Ο Οδυσσέας χολωμένος επέστρεψε στους Αρεοπαγίτες το δίπλωμα της χιλιαρχίας στις 16 Απριλίου και εκείνοι αποδέχτηκαν την παραίτησή του.²⁵⁴ Αποτέλεσμα των σφοδρών αυτών διενέξεων μεταξύ Ανδρούτσου και Αρείου Πάγου ήταν να αποτύχουν οι επιχειρήσεις στην Αγία Μαρίνα.²⁵⁵ Ο καπετάν Βισβίξης πλήρωσε ακριβά την ανυπακοή του: πέθανε ξαφνικά

1824, όπου φαίνεται πόσο σεβασμό έδειχνε ο Ανδρούτσος προς την Κυβέρνηση.

²⁵² Οικονόμου, *ό.π.*, σσ.227-229· Γεωργαντάς, *ό.π.*, σ.145· Finlay, *ό.π.*, σσ.375-376· Hertzberg, *ό.π.*, σσ.17-18· Κόκκινος, *ό.π.*, τ.Δ', σσ.260-262· Φωτιάδης, *ό.π.*, σ.207· Σταματόπουλος, *ό.π.*, τ.Β', σσ.59-60· Ροδάκης, *ό.π.*, σσ.267-268· Κώστας, *ό.π.*, σ.243· Κίτσου, *ό.π.*, σ.593. Οι Gervinus, *ό.π.*, σ.340, και Τρικούπης, *ό.π.*, σσ.197-198, παρουσιάζουν τον Ανδρούτσο να ευθύνεται για την εκτροπή της συζήτησης πάνω στο καράβι, υποστηρίζοντας πως η επιμονή τους για τη συνέχιση της ανέφικτης εκστρατείας οφειλόταν στις μεγάλες οικονομικές θυσίες και προσπάθειες που είχαν καταβληθεί για την πραγματοποίησή της και ότι ο σκοπός τους ήταν πατριωτικός. Είναι ενδιαφέρον πως ο Τρικούπης δε λέει τίποτε για τη δολοφονική απόπειρα εναντίον του Οδυσσέα. Βλ και: Σηπλιάδης, *ό.π.*, σσ.290-295, όπου δίνει μια διαφορετική εκδοχή για τον απεγκλωβισμό του στρατεύματος από την Αγία Μαρίνα, σύμφωνα με την οποία ο «πολύμητις Οδυσσεύς» προσκάλεσε τους Αρεοπαγίτες στο στρατόπεδο και τους κράτησε μέχρι να αναγκαστούν να διατάζουν τα δέοντα και έτσι σώθηκε ο στρατός.

²⁵³ Οικονόμου, *ό.π.*, σ.227· Γεωργαντάς, *ό.π.*, σσ.145-146· Παπαδόπουλος, *Ανασκευή, ό.π.*, σσ.58-59· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σ.58· Βασιλείου, *ό.π.*, σ.16. Βλ. και Μακρυγιάννης, *ό.π.*, σσ.199-200, όπου αποδίδει το φταιξιμό στον Κωλέττη, που γνώριζε τον Οδυσσέα από τον Αλή πασά και ήθελε να τον βγάλει από τη μέση, επειδή ήξερε «τι νου. είχε· ήταν ο καλύτερος απ' όλους τους στρατιωτικούς». Ο Βαλέτας, *ό.π.*, σ.63, επίσης θεωρεί πως «όλης αυτής της πλεκτάνης αρχηγός ήταν ο Κωλέττης».

²⁵⁴ Παπαδόπουλος, *Πρόδρομος, ό.π.*, σ.114· Σηπλιάδης, *ό.π.*, σσ.290-291· Finlay, *ό.π.*, σ.376· Hertzberg, *ό.π.*, σσ.20-21· Gervinus, *ό.π.*, σσ.340-341· Σούτσος, *ό.π.*, σ.53· Παπαμιχαλόπουλος, *Οδυσσεύς Ανδρούτσος, ό.π.*, σ.24· Κόκκινος, *ό.π.*, σ.263· Βακαλόπουλος, *Ιστορία της ελληνικής επαναστάσεως, ό.π.*, σ.178· Βασίλειος Σφυρόερας, «Εκδηλώσεις εχθρότητας του Αρείου Πάγου προς τον Ανδρούτσο», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σ.225· Φωτιάδης, *ό.π.*, σ.209· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σ.61· Βακαλόπουλος, *Τα ελληνικά στρατεύματα, ό.π.*, σ.92· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.228· Κανδηλώρος, *ό.π.*, σ.667· Βασιλείου, *ό.π.*, σ.16· Λάπτας, «Ο Ανδρούτσος και ο Άρειος Πάγος», *ό.π.*, σ.866· Ροδάκης, *ό.π.*, σ.268· Κώστας, *ό.π.*, σ.232. Ωστόσο, ο Τρικούπης, *ό.π.*, σ.207, θεωρεί άδικες και σκληρές τις κατηγορίες εναντίον του Οδυσσέα και απερισκεπτη την αποδοχή της παραίτησής του από τον Άρειο Πάγο, που αδυνατούσε να κατανοήσει την κρισιμότητα των περιστάσεων. Οι Dakin, *Ο αγώνας, ό.π.*, σ.126, και Άννινος, «Το χάνι της Γραβιάς», *ό.π.*, σ.90, γράφουν εσφαλμένα πως τον Οδυσσέα τον καθαίρεσε ο Άρειος Πάγος, ενώ ο Μέντελσον, *ό.π.*, σ.116, ορθώς επισημαίνει πως τον ανάγκασε να παραιτηθεί.

²⁵⁵ Βακαλόπουλος, *Νέα ελληνική ιστορία, ό.π.*, σ.183.

υπό ανεξακρίβωτες συνθήκες και ταυτόχρονα κατασχέθηκε το καράβι του, που χρησιμοποιήθηκε ως πυρπολικό, χωρίς να δοθεί καμιά αποζημίωση στην οικογένειά του,²⁵⁶ ενώ η σύζυγός του Δόμνα Βισβίξη αντικατέστησε επάξια τον άντρα της και ο Οδυσσέας βεβαίωσε με έγγραφο του (Μάιος του 1822) πως η Δόμνα έσωσε τους άντρες του και τον ίδιο «δια της προμήθειας τροφίμων και πολεμοφοδίων, άνευ της οποίας ο στρατός θα διελύετο»,²⁵⁷ γι' αυτό τόσο ο ίδιος όσο και ο Υψηλάντης την ονόμαζαν «Ευεργέτιδα».²⁵⁸

Ο λαός της Λιβαδειάς και το στράτευμα μαζί με τους άλλους οπλαρχηγούς, όταν έμαθαν τα διατρέξαντα, πίεσαν τον Οδυσσέα να παραμείνει στη θέση του. Άλλωστε η παραίτησή του ήταν μια πράξη οργής. Απτόητοι οι Αρεοπαγίτες, συνέχισαν το δόλιο έργο τους: διόρισαν αντικαταστάτες του Ανδρούτσου τους Σταμούλη Χοντρό, Δημήτρη Τριανταφυλλίνα και Γιάννη Λάππα, τους οποίους ονόμασαν πεντακοσιάρχους και τους έθεσαν, με έγγραφο της 17^{ης} Απριλίου, κάτω από τις διαταγές των Νικηταρά και Δυοβουνιώτη, ενώ έστειλαν μια επιστολή, με δικό τους άνθρωπο στον Νικηταρά στη Μενδενίτσα, στην οποία του έλεγαν να δολοφονήσει τον Οδυσσέα, προσφέροντάς του ως δέλεαρ την αρχιστρατηγία. Ο Νικηταράς, ο άμεμπτος τιμότηας αγωνιστής και διόλου αρχομανής, εξοργίστηκε και είπε στον κομιστή του εγγράφου: «Δε σκοτώνω ένα τέτοιο άνθρωπο, αλλά φεύγα μη το μάθει ο Ανδρούτσος και λερώσει τα χέρια του», ενώ, ως απάντηση στην επιστολή του Αρείου Πάγου της 26^{ης} Απριλίου, όπου του γινόταν επιτιμητικές συστάσεις για την επιβλαβή για «το συμφέρον του Γένους και της πατρίδας» φιλία του με τον Οδυσσέα, έστειλε από τη Βελίτσα στις 27 Απριλίου ένα γράμμα καταπέλτη, έξοχο μάθημα πατριωτισμού.²⁵⁹ Και ενώ η ανίχνευση του λαβύρινθου των ραδιουργιών που πλέκανε εκείνη την εποχή οι πρώτοι άνδρες της Ελλάδας είναι σχεδόν ανέφικτη, καθώς τα σχέδια τους ήταν πολλά και άλλαζαν ανάλογα με τις περιστάσεις,²⁶⁰ η φήμη ότι «οι προύχοντες μελέτησαν τον θάνατον του Οδυσσέως μέσον του Νικηταρά» κυκλοφόρησε ευρέως.²⁶¹ Ο ίδιος ο Νικηταράς, δίνοντας λακωνικά το στίγμα της παράφορης εξουσιομανίας που είχε καταλάβει πολλούς από τους διοικούντες, θυμόταν με βδελυγμία σχετικά με τα γεγονότα: «Ένας Αρεοπαγίτης μου λέγει δια να σκοτώσω τον Οδυσσέα! Πρωτύτερα μου είχε στείλει η Διοίκησις έναν Γραμματικόν. Τον παίρνω με την κουμπούρα».²⁶²

²⁵⁶ Κόκκινος, *ό.π.*, σ.261· Φωτιάδης, *ό.π.*, σ.208· Παπαδόπουλος, *Ανασκευή, ό.π.*, σ.59,υποσημ.1· Σωτηρία Αλιμπέρτη, *Αι ηρωίδες της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα, Επιτροπή Κυριών, 1933, σ.237. Για τον Αντόνιο και τη Δόμνα Βισβίξη, την τύχη της οικογένειας, καθώς και έγγραφα που αποδεικνύουν την καταδρομή που τους έγινε, βλ. σχετικά Κωνσταντίνος Διαμαντής, «Θράκες αγωνισταί κατά την επανάστασιν του 1821», *Αρχείο του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσολογικού Θησαυρού*, τ.ΚΘ' (1963), τχ. Β', σσ.120-142.

²⁵⁷ Αλιμπέρτη, *ό.π.*, σ.240· Σκανδάμης, *ό.π.*, σ.182. Όμως, ο Γεώργιος Μαμέλης, «Η προσφορά των Θρακών εις την Επανάστασιν του 1821», στο *Αφιέρωμα εις τα 150 χρόνια από της επανάστασεως του 1821*, Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1971, σσ.108-109, αναφερόμενος στη δράση των δύο συζύγων, υποστηρίζει πως το πλοίο του Βισβίξη είχε αχρηστευθεί από τον πόλεμο και γι' αυτό χρησιμοποιήθηκε ως πυρπολικό.

²⁵⁸ Αβέρωφ, *ό.π.*, σ.106.

²⁵⁹ Σπηλιάδης, *ό.π.*, σσ.291,295· Οικονόμου, *ό.π.*, σσ.227-229· Μακρυγιάννης, *ό.π.*, σ.201· Σούτσος, *ό.π.*, σ.53· Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.262-267· Φωτιάδης, *ό.π.*, σσ.208-209· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σσ.62-70· Βακαλόπουλος, *Τα ελληνικά στρατεύματα ό.π.*, σσ.92-93· Σφυρδέρας, *ό.π.*, σ.225· Βουρνάς, *ό.π.*, σ.113· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σσ.228-229· Ροδάκης, *ό.π.*, σσ.268-269· Βαλέτας, *ό.π.*, σσ.63-64. Βλ. και Βακαλόπουλος, *Ιστορία της ελληνικής επανάστασεως, ό.π.*, σ.178.

²⁶⁰ Finlay, *ό.π.*, σ.377.

²⁶¹ Κασομούλης, *ό.π.*, σ.341. Βλ. και Κίτσου, *ό.π.*, σ.593.

²⁶² Κονόμος, *ό.π.*, σ.803.

Δ.Αποστολή Νούτσο και Παλάσκα. Το δράμα της Δρακοσπηλιάς

«Η Διχόνοια που βαστάει
Ένα σκήπτρο η δολερή·
Καθενός χαμογελάει,
«Παρ' το, λέγοντας, και συ».
Κειο το σκήπτρο που σας δείχνει
Έχει αλήθεια ωραία θωριά·

Μην το πιάστε, γιατί ρίχνει
Εισέ δάκρυα θλιβερά.
Από στόμα οπού φθονάει,
Παλληκάρια, ας μην 'πωθή
Πως το χέρι σας κτυπάει
Του αδελφού την κεφαλή».

Ο Μέττερνιχ είχε πει πως δεν είναι άξιοι να κερδίσουν την ελευθερία τους λαοί που υψώνουν αδελφοκτόνο χέρι. Από αυτή τη μομφή μόνοι τους οι Έλληνες μπορούσαν να προστατευθούν, αν κατανικούσαν μέσα τους τη «φαρμακερή ερινύα», τη διχόνοια, που πλανεύοντας μαδάει τις δάφνες της νίκης, διεκτραγωδούσε λίγα χρόνια αργότερα ο Σολωμός στις στροφές 144-146 του «Ύμνου στην Ελευθερία».²⁶³ Είχαν όμως συναίσθηση του διακυβεύματος οι κυβερνώντες; Μετά τις απανωτές αποτυχίες εξόντωσης του Οδυσσέα ο Άρειος Πάγος απευθύνθηκε στη Διοίκηση, η οποία τότε κινούσε τα νήματα. Αφού έγραψαν στην κυβέρνηση, παραπονούμενοι για την παραμονή του Υψηλάντη στο Δαδί, καταγγέλλοντας την αλληλογραφία του με τους οπλαρχηγούς και την ευνοϊκή στάση του απέναντι στον Ανδρούτσο ως βλαπτική, ίσως και συνωμοτική, ενώ τον ίδιο τον Οδυσσέα ως επίβουλο της πατρίδας και της κυβέρνησης, ζητούσαν να αποσταλεί ο Παλάσκας για τη διοίκηση της χιλιαρχίας και να αποσπαστεί ο Νικηταράς από τον Ανδρούτσο.²⁶⁴ Δρώντας και πάλι εκ του πονηρού, οι Αρεοπαγίτες υποσχέθηκαν σε κάποιους καπετάνιους βαθμούς και αξιώματα και τον τόπο του Οδυσσέα, αποσπώντας έτσι γράμματα από αυτούς ότι είναι σύμφωνοι με την έξωσή του,²⁶⁵ πολιτική που μας θυμίζει τη γνωστή φράση του Κριτία προς τον Θηραμένη: «οὐκ ἔγχωροίη τοῖς πλεονεκτεῖν βουλομένοις μή οὐκ ἔκποδῶν ποεῖσθαι τοὺς ἱκανωτάτους διακωλύειν».²⁶⁶

Κατά μια διαφορετική εκδοχή για τα γεγονότα, –όχι ιδιαίτερα πιθανής, καθώς δε διασταυρώνεται από άλλες πηγές– υπήρχε στρατιωτικό σχέδιο παρεμπόδισης της καθόδου στον Μοριά του σερασκέρη Χουρσίτ, με χτύπημα του σταθμού της Φούρκας ταυτόχρονα από τον Οδυσσέα μετωπικά και από τον Υψηλάντη εκ των όπισθεν, ώστε να περικυκλωθεί ο εχθρός, αλλά για άγνωστους λόγους ο Υψηλάντης δε βοήθησε, γεγονός που πυροδότησε την οργή του Ανδρούτσο, ο οποίος με ύβρεις και αποστροφές παρόμοιες μ' αυτές των ομηρικών ηρώων προκάλεσε τη μνησικακία του Υψηλάντη, με αποτέλεσμα ο τελευταίος να απευθύνει έκθεση στην κυβέρνηση για ό,τι διημείφθη, αποκαλώντας τον Οδυσσέα «βάρβαρον έχοντα κτηνώδη αξίαν, άνθρωπον άνευ χαλινού και επιφυλάξεως και άνευ ουδεμίας προς τους νόμους υπακοής». Βάσει αυτής της αναφοράς με την προσθήκη λίγου δηλητηρίου από τον επιτήδειο στο έργο αυτό Νέγρη, η Διοίκηση κάλεσε τον Ανδρούτσο να απολογηθεί.²⁶⁷ Η Διοίκηση τότε, δηλαδή ο Μαυροκορδάτος και ο δόλιος Κωλέττης, έστειλαν στις 18 Απριλίου τον Νούτσο –παλιό φίλο του Ανδρούτσο από τα χρόνια του Αλή πασά– και τον Παλάσκα, αρχικά να συνδιαλλάξουν τον Οδυσσέα με τον Άρειο Πάγο. Ο Κωλέττης επέλεξε τον Νούτσο, γιατί «παρόντος του Νούτσο, ο Κωλέττης ήταν

²⁶³ Βλ. Αλέκος Παπαγεωργίου-Ειρήνη Βασιλειάδου, *Ο Εθνικός Ύμνος. Κείμενο-Αισθητική ερμηνεία*, Αθήνα, Εστία, 1965, σσ.28-29,68-69.

²⁶⁴ Τρικούπης, *ό.π.*, σ.208· Οικονόμου, *ό.π.*, σ.229· Παλαιών Πατρών Γερμανός, *ό.π.*, σσ.107-108· Παπαδόπουλος, *Ανασκευή*, *ό.π.*, σσ.59-60· Hertzberg, *ό.π.*, σσ.21-22· Gervinus, *ό.π.*, σ.341· Βακαλόπουλος, *Τα ελληνικά στρατεύματα*, *ό.π.*, σ.92· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σσ.70-71· Κόκκινος, *ό.π.*, σ.268· Φωτιάδης, *ό.π.*, σ.209· Ροδάκης, *ό.π.*, σ.269.

²⁶⁵ Παλαιών Πατρών Γερμανός, *ό.π.*, σ.108· Οικονόμου, *ό.π.*, σ.229. Ο Κόκκινος, *ό.π.*, σ.268, αποδίδει αυτή την πρωτοβουλία στον Νούτσο.

²⁶⁶ Ξενοφών, *Ελληνικά* (B, IV, 16), Αθήνα, Δημητράκου, 1988, σ.158.

²⁶⁷ Rouqueville, *ό.π.*, τ.Δ', σσ.29-31.

μηδέν» και τον Παλάσκα γιατί είχε βάλει στο μάτι τη γυναίκα του και ήθελε να τους βγάλει και τους δυο από τη μέση.²⁶⁸

Ήδη από τα μέσα Ιουλίου του 1821, όταν ο Παλάσκας είχε μεταβεί στον Οδυσσέα από τον Κιοσέ Μεχμέτ πασά, στον οποίο υπηρετούσε ως τότε, έγινε ύποπτος για κρυφό σχέδιο εις βάρος του Ανδρούτσου, αλλά ο Υψηλάντης, κατόπιν αιτήσεως του Παλάσκα, του υποσχέθηκε προστασία, εκτιμώντας τη χρησιμότητά του.²⁶⁹ Μάλιστα σε γράμμα, για να τον εμψυχώσει, έγραφε: «Υπερεχάρην μάλιστα μαθών και την αδελφικήν φιλίαν, η οποία σε συνδέει με τον γενναίον Οδυσσέα».²⁷⁰ Πάντως, ο Οδυσσέας είχε περιβάλει και τους δύο άνδρες με μεγάλες περιποιήσεις και φιλία, όταν τους φιλοξένησε, πρώτα τον Παλάσκα και δύο μήνες μετά τον Νούτσο.²⁷¹ Στις 28 Φεβρουαρίου ο Πρόεδρος του Εκτελεστικού έγραψε προς τον υπουργό των Εσωτερικών, ζητώντας του να προτρέψει με επιστολή του τον Νούτσο, αναγνωρίζοντας «την αξιότητά του», να μεταβεί στην Πελοπόννησο ή έστω «να δώσει προς το Μινιστέριον των εσωτερικών μίαν ιδέαν γενικήν περί της στάσεως των εν τη Δυτική Ελλάδα πραγμάτων και περί του τρόπου της διευθετήσεως των εκεί υποθέσεων, τόσον στρατιωτικών όσον και πολιτικών»,²⁷² γεγονός που αποκαλύπτει την εκτίμηση που έτρεφε στο πρόσωπό του η Διοίκηση και τους σκοπούς της απέναντί του.²⁷³

Αφού πήγαν ο Νούτσος με τον Παλάσκα την πρώτη φορά και είδαν τις ελλείψεις, ενημέρωσαν σχετικά τη Διοίκηση, αλλά με προτροπή του Κωλέττη και κατόπιν υποκινημένης δυσμενούς αναφοράς των στρατιωτικών αντιπάλων του Ανδρούτσου, τους έστειλαν πάλι, αυτή τη φορά για να αντικαταστήσουν και να συλλάβουν –ή ακόμη και να σκοτώσουν, αν αντιστεκόταν– τον Οδυσσέα, που είχε ειδοποιηθεί για τους διορισμούς –στις 14 Μαΐου, του Νούτσο ως πολιτικού διοικητή της Ανατολικής Στερεάς υπεύθυνου για τα οικονομικά και την επιμελητεία και του Παλάσκα ως στρατιωτικού διοικητή– και τα σχέδιά τους από τον Μάρκο Μπότσαρη. Ο Υψηλάντης ανακλήθηκε εγγράφως από τη Βουλή και ο Ανδρούτσος διατάχθηκε να παρουσιαστεί στην κυβέρνηση και να απολογηθεί για όσα τον κατηγορούσαν. Τελικά, οι δύο απεσταλμένοι, έχοντας πρώτα αντικαταστήσει τη φρουρά του Διστόμου, που είχε επικεφαλής τον Χίνα, διορισμένο από τον Οδυσσέα, με δική

²⁶⁸ Yémeniz, *ό.π.*, σσ.73-74· Κοντάκης, *ό.π.*, σσ.50-51,83-84· Ζαμπέλιος, *Τραγωδία-Οδυσσεύς Ανδρούτσου*, *ό.π.*, σ.325· Κανδηλώρος, *ό.π.*, σ.667· Ροδάκης, *ό.π.*, σ.270· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σσ.230-231. Ο Σπηλιάδης, *ό.π.*, σ.326, υποσημ.135 και 136, χαρακτηριστικά αναφέρει ότι ο Νούτσος πρόσταζε τον Κωλέττη στην Κόρινθο, από συνήθεια, να του φέρει το τσιμπούκι. Βλ. και Μακρυγιάννης, *ό.π.*, σσ.206-208, όπου γράφει για τον Νούτσο ότι ήταν το σημαντικότερο σπίτι της Ρούμελης, πρίγκιπας του Ζαγορίου, τίμιος άνθρωπος και καλοθελητής της ανθρωπότητας, ικανός και αγαπητός σε όλους και για τον Παλάσκα ότι ήταν επίσης τίμιος άνθρωπος και από σπίτι. Επιπλέον, τονίζει ότι αργότερα η χήρα του μακαρίτη Παλάσκα έγινε «μορόζα» (ερωμένη) του Κωλέττη. Το Υπουργείο της Οικονομίας διατάχθηκε μάλιστα, σύμφωνα με έγγραφο της 11^{ης} Ιουλίου 1823, να δίνει τριακόσια γρόσια μηνιαίως, δηλαδή το διπλάσιο «της προσδιορισθείσης δόσεως», στην όμορφη χήρα! Βλ. *Αρχείο Ιωάννη Κωλέττη*, στη σειρά *Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας*, επιμ. Β. Πλαγιανάκου-Μπεκιάρη – Α. Στεργέλλη, τ.Α', τχ. I, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, 1996, σ.264. Για τον Νούτσο και τον Παλάσκα βλ. Γαζής, *ό.π.*, σ.16. και σ.156 αντίστοιχα. Ο Finlay, *ό.π.*, σ.378, κάνει επίσης θετικά σχόλια και για τους δύο, ενώ αντίθετα ο Αραβαντινός, *ό.π.*, σ.465, σε υποσημ. μεγάλης έκτασης κάνει μια μάλλον υποτιμητική αναφορά στο ήθος και το βίο του Αλέξιου Νούτσο, που προβληματίζει. Άλλωστε και αυτός μαθητής της σχολής του Αλή πασά ήταν. Αρνητικά περιγράφει τον Νούτσο και ο Raybaud, *ό.π.*, σσ.289-290. Ο Μέντελσον, *ό.π.*, σ.105, ονομάζει πανούργο και αχαρκτήριστο υπηρέτη του Αλή πασά τον Νούτσο.

²⁶⁹ Φιλήμων, *ό.π.*, σ.273.

²⁷⁰ Βλ. Αυτόθι, σσ.483-484· Κόκκινος, *ό.π.*, σ.104.

²⁷¹ Γεωργαντάς, *ό.π.*, σσ.147-148· Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.269-270.

²⁷² *Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας (1821-1832)*, (από δω και στο εξής *Α.Ε.Π.*), Αθήνα, Βουλή των Ελλήνων, 2002, τ.Α', σ.357.

²⁷³ Κίτσου, *ό.π.*, σ.590.

τους, θέτοντας επικεφαλής τον Σαράτσογλου, και αφού ο Νούτσος επισκέφθηκε τον Υψηλάντη στη Στυλίδα, για να τον πείσει να μεταβεί στην Κόρινθο, έφτασαν με συνοδεία μόνο 50 ανδρών κοντά στο στρατόπεδο του Οδυσσέα, στη θέση Γλουνίτσα, προσποιούμενοι πως πηγαίνουν στο Μεσολόγγι. Ο Υψηλάντης, θορυβημένος, είχε προτρέψει τον Νούτσο να πάει να δει τον Νικηταρά, ελπίζοντας έτσι να αποτρέψει την αιματοχυσία, ενώ στον Ανδρούτσο, που ήρθε αμέσως ύστερα από την αναχώρηση του Νούτσου, απέφυγε κάθε πολιτική συζήτηση και παράλληλα ειδοποίησε τον Νικηταρά να σπεύσει στη Δρακοσπηλιά. Με σπουδή κατευθύνθηκε και ο Οδυσσέας προς το στρατόπεδό του, όπου πλησιάζοντας τούς έβλεπε πια καθαρά. Εκεί, λοιπόν, Νούτσος και Παλάσκας άλλαξαν πορεία και στράφηκαν προς τη Δρακοσπηλιά, γεγονός που εξόργισε τον Ανδρούτσο, ενώ τα παλικάρια του τούς συνέλαβαν, κυκλώνοντας το εκκλησάκι του Αγίου Γεωργίου στο οποίο κατέφυγαν, και, όταν αποκαλύφθηκε το σχέδιο με την ανάγνωση των επιστολών που έφεραν μαζί τους οι δύο άνδρες, τους σκότωσαν στις 25 Μαΐου, κατόπιν στρατιωτικού συμβουλίου και προτροπής του αρχηγού τους να τιμωρήσουν τους εχθρούς του.²⁷⁴ *Dies irae*. Έντρομοι οι έφοροι της Λιβαδειάς ανήγγειλαν στις 28 Μαΐου το συμβάν στον Άρειο Πάγο.²⁷⁵ Ίσως ήταν λογικό να νιώσει απειλούμενος ο Οδυσσέας, αναθρεμμένος στην αυλή του Αλή πασά, όπου η κλήση σε απολογία ήταν συνώνυμη της θανατικής απόφασης.²⁷⁶ «Υποθέτων τα επόμενα δυστυχήματα ως εκ της πράξεως ταύτης», η πληροφορία του φονικού κατατρόμαξε τον αγωνιστή Κασομούλη.²⁷⁷ Στις 3 Ιουνίου ο προστατευόμενος από τον Αλέξη Νούτσο Ανδρέας Κονεμένος, πληροφόρησε με γράμμα του από την Τριπολιτσά, όπου βρισκόταν, την αδερφή του Ανθίτσα, στην οποία ο Νούτσος είχε εμπιστευθεί την ανήλικη κόρη του, για το τραγικό συμβάν, θεωρώντας πως ο «πατέρας» τους, όπως αποκαλεί τον Νούτσο, «εχάθη αδίκως και από μόνην την κάκιστην διάθεσιν αυτού του θηρίου το οποίον ανέθρεψε, ευεργέτησε και πολλάκις από τον θάνατον ελύτρωσε».²⁷⁸

²⁷⁴ Finlay, *ό.π.*, σ.378· Παπαδόπουλος, *Πρόδρομος*, *ό.π.*, σ.115· Παπαδόπουλος, *Ανασκευή*, *ό.π.*, σσ.61-63· Μακρυγιάννης, *ό.π.*, σσ.215-216. Πάντως, οι Άννινος, *Η απολογία*, *ό.π.*, σσ.30-32, Μακρυγιάννης, *ό.π.*, σ.220, και Σουρμελής, *ό.π.*, σ.119, κατακρίνουν τον Οδυσσέα που άφησε να δολοφονηθεί ο Νούτσος, ο οποίος τον είχε γλιτώσει δύο φορές από την κρεμάλα στην αυλή του Αλή πασά. -Σημειωτέον ότι ο Σουρμελής, *ό.π.*, σ.120, κάνει λάθος στην ημερομηνία που έλαβε χώρα το φονικό, γράφοντας 27 Μαΐου. - Το περιστατικό αυτό υπενθυμίζει, αναφερόμενος στα γεγονότα και ο Τρικούπης, *ό.π.*, σσ.208-212, χαρακτηρίζοντας όμως «ανακρίβειες που είχαν διαδοθεί» τα σχετικά περί σχεδίου δολοφονίας του Ανδρούτσου. Βλ. και Σπηλιάδης, *ό.π.*, σσ.326-330, όπου επίσης σημειώνεται ότι ο Νούτσος είχε σώσει τον Ανδρούτσο δύο φορές από το θάνατο επί Αλή πασά και ότι ο Υψηλάντης, θέλοντας να αποτρέψει τον Οδυσσέα από το κακό έστειλε τον Παναγή Ορφανό στον Νικηταρά, για να μεσολαβήσει υπέρ των δύο, αλλά δεν πρόλαβε. Βλ. επίσης Οικονόμου, *ό.π.*, σσ.229-231· Σούτσος, *ό.π.*, σσ.54-56· Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, σσ.24-25· Σκανδάμης, *ό.π.*, σ.120· Γαζής, *ό.π.*, σ.109· Voutier, *ό.π.*, σ.248· Υέμενιζ, *ό.π.*, σσ.74-75· Μέντελσον, *ό.π.*, σ.116· Hertzberg, *ό.π.*, σσ.22-23· Osten, *ό.π.*, σ.173· Gervinus, *ό.π.*, σσ.341-342· Raybaud, *ό.π.*, τ.Β', σσ.204-206· Neroulos, *ό.π.*, σ.429· Dakin, *Ο αγώνας*, *ό.π.*, σ.127· Clogg, *That Greece*, *ό.π.*, σσ.103-104· Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.270-273· Κυριάκος Σιμόπουλος, *Πώς είδαν οι ξένοι την Ελλάδα του '21*, Αθήνα, Πολιτιστικές Εκδηλώσεις, 2004, τ.Α', σσ.315-316, υποσημ.249· Κώστας, *ό.π.*, σσ.232-233· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σσ.73-79· Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σσ.93-94· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σσ.231-233· Κίτσου, *ό.π.*, σσ.595-596· Παπανικολάου, *ό.π.*, σ.203, όπου ονομάζεται άναδρην η δολοφονία τους. Για τη διαταγή διορισμού του Νούτσου ως «γενικού επιτηρητή στην Ανατολική Χέρσο Ελλάδα», βλ. *Α.Ε.Π.*, *ό.π.*, σ.332.

²⁷⁵ Κόκκινος, *ό.π.*, σ.274.

²⁷⁶ Υέμενιζ, *ό.π.*, σ.74. Ακριβώς το ίδιο λέει και ο Rouqueville, *ό.π.*, σσ.31-32, ενώ αφήνει υπονοούμενα για τον Παλάσκα, αλλά για τον Νούτσο λέει έξω από τα δόντια ότι «εθεωρείτο ως ο μάλλον δεδηλωμένος εχθρός της απελευθερώσεως των Ελλήνων, περί της οποίας ουδέποτε ωμίλησεν άνευ μυκτηρισμού» και προσθέτει «ακόλαστος σύντροφος του Μουκτάρ και του Βελή σύντροφος, είχε τας ακολάστους αυτών συνήθειας».

²⁷⁷ Κασομούλης, *ό.π.*, σ.343.

²⁷⁸ Βασιλάς, *ό.π.*, σ.12.

Υποστηρίχθηκε –προς υπεράσπιση του Ανδρούτσου– ότι το φονικό διαπράχθηκε από πέντε πιστούς στρατιώτες του Οδυσσέα «αίφνης και κρυφίως αναχωρήσαντες»,²⁷⁹ χωρίς την εντολή του,²⁸⁰ ή ακόμη πως σε στρατιωτικό συμβούλιο, που έλαβε χώρα εν τη απουσία του Οδυσσέα, όλοι συμφώνησαν, πλην του οπλαρχηγού Μαργιωτίνη, να τους φονεύσουν, αφού είχε ήδη εγκαταλείψει το στρατόπεδο μαζί με λίγους οπαδούς του ο Μήτρος Τριανταφυλλίνας, επειδή, όπως αποκαλύφθηκε λίγο αργότερα, είχε γράψει επιστολές προς τους Νούτσο και Παλάσκα, παρακινώντας τους να πάρουν το στρατόπεδο του Οδυσσέα,²⁸¹ ενώ υπάρχει και η πληροφορία ότι για την επικείμενη άφιξη και τους σκοπούς των δύο ανδρών ενημέρωσε τον Οδυσσέα μέσω επιστολής, που στάλθηκε επίτηδες με έφιππο ταχυδρόμο, ο φίλος του Ιωάννης Σκανδαλίδης, αρχιγραμματέας του Βουλευτικού, και ο Ανδρούτσος, που στενοχωρήθηκε πολύ με την εξέλιξη αυτή, θέλησε να περάσει από στρατοδικείο τους πέντε αυτουργούς, αλλά μεσίτευσε ο Πανουργιάς και περιορίστηκαν στο να τους διώξουν απλώς από το σώμα. Τότε ο Νάκος βρήκε ευκαιρία να διασπείρει εναντίον του Οδυσσέα τη φήμη ότι εκείνος διέπραξε το έγκλημα, αλλά σύντομα η κυβέρνηση αναγνώρισε την αθωότητα του Ανδρούτσου και τον κάλεσε να πολεμήσει τον εχθρό που προήλανε.²⁸²

Σε κάθε περίπτωση, ακόμη κι αν δεχθούμε ότι η απόφαση θανάτωσης των δύο απεσταλμένων πάρθηκε από στρατιωτικό συμβούλιο χωρίς τη συμμετοχή του Οδυσσέα ή και εν απουσία του, κατά κανένα τρόπο δεν μπορούμε να θεωρήσουμε, βάσει αυτής της εκδοχής, ότι ο Ανδρούτσος απαλλάσσεται από την ευθύνη της αιμοσταγούς πράξης, γιατί ήταν υπέρ του δέοντος ευφυής, ώστε να διαβλέπει την εξέλιξη των καταστάσεων, οπότε ακόμη κι αν απουσίαζε την τελευταία στιγμή, αυτό το έκανε για λόγους πολιτικής. Το τραγικό συμβάν άφησε ανεξίτηλο το στίγμα του στον Οδυσσέα.²⁸³ Ωστόσο, πρωταίτιοι του διπλού φονικού πρέπει να θεωρούνται εκείνοι που επιθυμούσαν την υπεροχή στη Ρούμελη και έβλεπαν ως εμπόδιο στα σχέδιά τους την επιρροή του Νούτσου, γι' αυτό και φρόντισαν να ειδοποιήσουν για το διορισμό και την έλευσή του τον Οδυσσέα, του οποίου την παρορμητική φύση γνώριζαν, σπρώχνοντάς τον ουσιαστικά στην άστοχη και απονενομημένη αυτή ενέργεια,²⁸⁴ με την πεποίθηση ότι η διατήρηση της εξουσίας ήταν το μόνο που είχε στο νου του ο Οδυσσέας και έτρεμε από φόβο μήπως κανείς του την αρπάξει.²⁸⁵

²⁷⁹ Αγαπητός, *ό.π.*, σ.73· Ζαμπέλιος, *Τραγωδία-Οδυσσεύς Ανδρούτσου*, *ό.π.*, σ.326.

²⁸⁰ Βασιλείου, *ό.π.*, σ.17· Γαζής, *ό.π.*, σσ.112-113. Ο Soultos, *ό.π.*, σσ.191-194, λέει ότι προηγήθηκε ένα πλούσιο γεύμα πριν. Ο Βασίλειος Σφυρόερας, «Άφιξη των απεσταλμένων της κυβερνήσεως Αλεξίου Νούτσου και Χρήστου Παλάσκα στη Ρούμελη και φόνος τους στη Δρακοσπηλιά. Καθαίρεση του Ανδρούτσου και χορήγηση αμνηστίας» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σ.225, δίνει δύο εκδοχές: σύμφωνα με την πρώτη οι δολοφονίες έγιναν με πρωτοβουλία των ανδρών του Οδυσσέα, ενώ σύμφωνα με τη δεύτερη έγιναν κατόπιν προτροπής του ίδιου.

²⁸¹ Γεωργαντάς, *ό.π.*, σσ.149-151.

²⁸² Ζαμπέλιος, *ό.π.*, σσ.325-327. Αλλά το πλέον ενδιαφέρον είναι πως ο Rouqueville, *ό.π.*, σ.35, γράφει ότι ο Ανδρούτσος έμαθε για το διπλό φονικό, ενώ συσκέπτονταν με τους εφόρους των Σαλώνων για την υπεράσπιση της Φωκίδας, όμως η πληροφορία αυτή δεν επιβεβαιώνεται από πουθενά.

²⁸³ Κίτσου, *ό.π.*, σ.596.

²⁸⁴ Παλαιών Πατρών Γερμανός, *ό.π.*, σσ.115-116· Ροδάκης, *ό.π.*, σ.270. Ενδιαφέρουσα είναι και η δραματική παρουσίαση των γεγονότων από τη λογοτεχνία του 19^{ου} αιώνα. Βλ. Αντώνιος Αντωνιάδης, *Οδυσσεύς Ανδρούτσος*, *Τραγωδία*, Εν Αθήναις, Κ. Αντωνιάδης, 1886, σσ.1-47. Ο Στέφανος Ξένος, *Η Ηρωΐς της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, 1988, τ.Β', σ.97, υποστηρίζει πως ο Νέγρης ώθησε τον Οδυσσέα στη διπλή δολοφονία Νούτσου-Παλάσκα. Βέβαια, επειδή πρόκειται για έργο λογοτεχνικό, κάθε πληροφορία πρέπει να λαμβάνεται υπόψη πάντα με γνώμονα την ελευθερία που δίνει η μυθιστορηματική διήγηση για ανάπλαση της ιστορίας, αφού υπηρετεί άλλους σκοπούς.

²⁸⁵ Α. Κουτσαλέζης, *Διαφέροντα και περιεργα τίνια ιστορήματα*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Τσουκαλάς και Υιός, 1956, σ.272.

Υπήρξε και η άποψη ότι ο Οδυσσεάς σκότωσε τον Νούτσο, για να κλέψει τα μετρητά του –αρκετές χιλιάδες γρόσια– και τα άλλα πολύτιμα αντικείμενα που είχε μαζί του.²⁸⁶ Μάλιστα, η χήρα του Νούτσου αγωνίστηκε και διεκδίκησε, ως επίτροπος της ανήλικης κόρης της Ελένης, κληρονόμου του Αλέξη Νούτσου, την περιουσία του και την όλη υπόθεση ανέλαβε να φέρει εις πέρας ο αδερφός της Σωτήριος Σταύρου, προσπαθώντας να αποδείξει, ανάμεσα στα άλλα, πως ο γαμπρός του έπεσε θύμα των αρπακτικών διαθέσεων του Ανδρούτσου.²⁸⁷ Ενδιαφέρον παρουσιάζουν κάποια στοιχεία στο αρχείο του Σταύρου που αναφέρονται στο θέμα των πραγμάτων και των χρημάτων που φέρεται να άρπαξε ο Οδυσσεάς από τον Νούτσο, όπως η επιστολή με ημερομηνία 26 Σεπτεμβρίου 1822 του Σακελλαρίου, υπηρέτη του Νούτσου, αν και οι πληροφορίες που παραθέτει για την εν λόγω αρπαγή, όπως ο ίδιος ομολογεί, ήταν εξ ακοής, καθώς και μια δεύτερη επιστολή του Κωνσταντίνου Πολυχρονιάδη, που επίσης βασιζόταν σε φημολογίες. Τις πληροφορίες αυτών των δύο επιβεβαίωναν η μαρτυρία του Μάρκου Δεσπότη Δαμήραλη και ενός ηγούμενου στο μοναστήρι της Σκαφιδιάς. Ωστόσο, τα στοιχεία αυτά είχαν μικρή αποδεικτική αξία, προκειμένου να διεκδικήσουν δικαστικώς την περιουσία του Νούτσου που εκλάπη, όπως ο ίδιος ο Σταύρου παραδεχόταν σε επιστολή του προς την αδερφή του τον Οκτώβρη του 1826, παρόλο που ο Νούτσος «είχε πολλά χρήματα, πετράδια, όπλα και διάφορα πολύτιμα άλλα, τα οποία έγιναν έρμαιον της απληστίας του Οδυσσέως και των συναδέλφων του: εις εξ αυτών των δολοφόνων περιέρχεται στολιζόμενος από την σπάθαν του μακαρίτου...», όπως της έγραφε.²⁸⁸ Όμως, λόγω της ασάφειας για το ποιος τελικά καρπώθηκε τα κλοπιμαία και σε ποιο βαθμό αυτό έπαιξε κάποιο ρόλο για τη διάπραξη του εγκλήματος, δεν κατέστη δυνατό να παρουσιαστεί η δολοφονία του Αλέξη Νούτσου σαν μια πράξη που αποσκοπούσε στη διαρπαγή.²⁸⁹

Όλη η υπόθεση άλλωστε είχε έντονη πολιτική χροιά. Φαίνεται πως οι ενέργειες των δύο απεσταλμένων, Νούτσου και Παλάσκα, πραγματοποιήθηκαν βάσει ενός μυστικού πρωτοκόλλου, για το οποίο γινόταν λόγος σε ένα άρθρο των πρακτικών της Εθνοσυνέλευσης της Επιδαύρου και το οποίο δίστασε να αποδεχτεί ο Κολοκοτρώνης, όταν του ζητήθηκε στην Κόρινθο να υπογράψει τα πρακτικά, καθώς προβλεπόταν η δυνατότητα εκτέλεσης μυστικών διαταγών από το Εκτελεστικό, τις οποίες το Βουλευτικό θα πληροφορούνταν από τον υπουργό μετά την πραγματοποίησή τους. Αυτό το πρωτόκολλο ενεργοποιήθηκε, όταν δόθηκε η διαταγή σύλληψης του Ανδρούτσου στον Νούτσο και τον Παλάσκα, δικαιώνοντας την αντίδραση εκείνη του Κολοκοτρώνη.²⁹⁰ Οι Αρεοπαγίτες και ο Κωλέττης, για να καλύψουν την ενοχή τους, διέδωσαν πολλές ψευδείς ειδήσεις εναντίον του Οδυσσέα, όπως ότι ήταν πιθανόν μαζί με τον ανεπίληπτο Υψηλάντη να εμπλέκονταν σε συνωμοσία και ζητούσαν να διεξαχθεί έρευνα. Παράλληλα, η κυβέρνηση εξέδωσε διάταγμα στις 3 Ιουνίου με το οποίο τον καθαιρούσε και τελικά τον επικήρυξε ζωντανό ή νεκρό με 5.000 γρόσια, και στις 4 Ιουνίου διέταξε τους κατοίκους της Λιβαδειάς να τον πιάσουν ζωντανό ή να τον σκοτώσουν, καταδίκασε σε αυστηρές

²⁸⁶ Κίτσου, *ό.π.*, σ.591.

²⁸⁷ Αυτόθι, σσ.599-602.

²⁸⁸ Αυτόθι, σσ.602-603.

²⁸⁹ Αυτόθι, σ.603.

²⁹⁰ Φωτιάκος, *ό.π.*, σσ.289-290· Φωτιάδης, *ό.π.*, σσ.210-211. Για τη σχετική διάταξη Περί Μυστικού Πρωτοκόλλου, βλ. *Α.Ε.Π.*, *ό.π.*, σ.320, που εμπεριέχεται στις Γενικές Διατάξεις του Εκτελεστικού Περί Γενικού Πρωτοκόλλου και Περί Μυστικού Πρωτοκόλλου, της 1^{ης} Μαρτίου 1822. Επίσης, ο Φωτιάκος, *ό.π.*, τ.Β', σ.249, δίνει μια ενδιαφέρουσα πληροφορία: ότι οι στρατιώτες που συνόδευαν τον Νούτσο και τον Παλάσκα ήταν Μισυρλίδες, δηλαδή Έλληνες χριστιανοί από την Αίγυπτο, με τους οποίους ο Κωλέττης είχε πολλή σχέση. Ωστόσο, ο Παπαδόπουλος, *Πρόδρομος*, *ό.π.*, σ.115, λέει πως ήταν Λιβαδιώτες, που αντιπολιτεύονταν τον Οδυσσέα.

ποινές όσους συνέχιζαν να τον ακολουθούν, θεώρησε συνένοχους και άξιους για την ίδια ποινή όλους τους συγγενείς του, ενώ ο δεσπότης Ανδρούσης Ιωσήφ, υπουργός των Εκκλησιαστικών, αφόρισε τους οπαδούς του και τον ίδιο, για να διεγερθεί και το θρησκευτικό συναίσθημα εναντίον του. Κανείς δε φάνηκε πρόθυμος να υπακούσει στις διαταγές και ο Οδυσσέας, οργισμένος και φοβισμένος, κατέφυγε στη Μαύρη Τρύπα, τη σπηλιά στον Παρνασσό, που είχε διαμορφώσει και οχυρώσει σαν απόρθητο φρούριο. Έτσι, ο στρατός της Ρούμελης διαλύθηκε, ενώ οι τουρκικές δυνάμεις ετοιμάζονταν να περάσουν τον Σπερχειό και να υποτάξουν την περιοχή.²⁹¹ Καθώς η δημιουργία τουρκολατρών ήταν μια από τις κύριες φροντίδες των Τούρκων στρατιωτικών, που απέβλεπε στην εξουθένωση του ελληνικού μαχητικού πνεύματος,²⁹² μυστικοί πράκτορες του Χουρσίτ πασά προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν τη διχόνοια, διασπείροντας ψεύδη και παρουσιάζοντας τον Οδυσσέα άλλοτε ως δολοφόνο, άλλοτε ως αιμοσταγή φιλέκδικο και άλλοτε ως προδότη, πουλημένο στον Χουρσίτ πασά έναντι 2.000 πουγκιών.²⁹³

Ταυτόχρονα, από το δρόμο της Ανατολικής Ελλάδας κατέβαινε ένας φημισμένος πολέμαρχος της Τουρκίας, ο Μαχμούτ Δράμαλης, με 23.000 πεζούς και 6.000 ιππείς από τους εκλεκτότερους σπαχήδες, άφθονο πυροβολικό και πλούσια εφόδια. Οι άκαιρες έριδες της κεντρικής εξουσίας με τον Οδυσσέα αφήσανε ανυπεράσπιστη την Ανατολική Στερεά.²⁹⁴ Ενώ η υπόληψη του Ανδρούτσου ελάχιστα μειώθηκε, αφού ο λαός συνέχιζε να τον περιβάλλει με την αγάπη και την εμπιστοσύνη του, θεωρώντας τον ως τον μόνο ικανό να σώσει την πατρίδα στις δεινές εκείνες περιστάσεις, οι Αρεοπαγίτες, χωρίς ουσιαστική εξουσία πλέον και φοβισμένοι από τον Οδυσσέα, που τους καταδίωκε μέχρι θανάτου, μήκαν σε πλοία και περιφέρονταν, ώσπου έφτασαν στο Ξηροχώρι Ευβοίας. Το Βουλευτικό, λαμβάνοντας υπόψη του τα συναισθήματα του λαού και τη σοβαρότητα του διακυβεύματος, πρότεινε, κατόπιν κοινής μεσολαβητικής αναφοράς των οπλαρχηγών Νικηταρά,

²⁹¹ Σπηλιάδης, *ό.π.*, σ.330· Οικονόμου, *ό.π.*, σσ.231-232· Υέμενιζ, *ό.π.*, σ.76· Gervinus, *ό.π.*, σ.342· Hertzberg, *ό.π.*, σ.23, όπου ο Παύλος Καρολίδης, μεταφραστής του έργου, υπογραμμίζει σε υποσημείωση πως ο αφορισμός αφορούσε και τους στρατιώτες του Οδυσσέα, αν δεν τον εγκατέλειπαν. Αγαπητός, *ό.π.*, σ.73· Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, σ.26· Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.274-275· Βακαλόπουλος, *Ιστορία της ελληνικής επανάστασης*, *ό.π.*, σσ.178-179· Σφυρόερας, *ό.π.*, σ.225· Φωτιάδης, *ό.π.*, σ.211· Κανδηλώρος, *ό.π.*, σ.667· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σσ.80-85· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.233· Βουρνάς, *ό.π.*, σ.113· Κώστας, *ό.π.*, σ.233· Βαλέτας, *ό.π.*, σ.39· Μαραβελέας, *ό.π.*, σσ.278-279. Βλ. και Τρικούπης, *ό.π.*, σσ.212-214, όπου επισημαίνεται ότι η σε βάρος του Υψηλάντη τότε φήμη πως σχετιζόταν με το διπλό φονικό της Δρακοσπηλιάς ήταν ψεύτικη και ανυπόστατη. Βλ. επίσης Παλαιών Πατρών Γερμανός, *ό.π.*, σσ.116-117, όπου προσθέτει πως η καχυποψία που δημιουργήθηκε σε βάρος του Υψηλάντη κατόπιν τούτων έγινε αιτία να μην κοινοποιεί το Εκτελεστικό στο Βουλευτικό, στο οποίο προέδρευε εκείνος, τις εθνικές υποθέσεις, παρά μόνο μετά την εκτέλεσή τους. Ο Παπαδόπουλος, *Πρόδρομος*, *ό.π.*, σ.115, και *Ανασκευή*, *ό.π.*, σ.63, υποστηρίζει πως η αμοιβή της επικήρυξης για τον Οδυσσέα ήταν 4.000 γρόσια, ενώ ο Γούδας, *ό.π.*, σ.189, εκσφενδονίζει την αμοιβή στο υπέρογκο ποσό των 500.000 γροσιών! Για μια σύντομη αναφορά στην οχύρωση της σπηλιάς του Παρνασσού βλ. Charles Swan, *Journal of a Voyage up the Mediterranean; principally among the Islands of the Archipelago and in Asia Minor: including many interesting Particulars relative to the Greek Revolution, especially a journey through Maïna to the camp of Ibrahim Pacha, together with observation on the Antiquities, opinions, and usages of Greece, as they now exist. To which is added, an Essay on the Fanariotes, translated from the French of Mark Philip Zallony, a Greek. By the Rev. Charles Swan, late of Catharine Hall, Cambridge, Chaplain to H.M.S Cambrian; author of Sermons on several subjects, and translator of the gesta romanoeum. In two volumes.* Λονδίνο, R. Gilbert, 1826, τ.Β', σσ.83-84. Για την πράξη αφορισμού του Οδυσσέα βλ. *A.E.II.*, *ό.π.*, τ. ΙΔ', σσ.253-254.

²⁹² Βακαλόπουλος, *Τα ελληνικά στρατεύματα*, *ό.π.*, σ.78.

²⁹³ Rouqueville, *ό.π.*, σ.59. Πάντως, κρίνει ως άδικο τον ισχυρισμό κάποιων πως τα δολοφονικά χτυπήματα εναντίον των Νούτσου και Παλάσκα προέρχονταν από τη Διοίκηση με πρόθεση την ηθική καταστροφή του Ανδρούτσου. Βλ: Αυτόθι, σ.37.

²⁹⁴ Finlay, *ό.π.*, σ.382· Παπαδόπουλος, *Πρόδρομος*, *ό.π.*, σ.116· Υέμενιζ, *ό.π.*, σ.77.

Γκούρα, Πανουργιά, Ιωάννη και Γεώργιου Δυοβουνιώτη, κ.ά., στις 24 Ιουνίου άφεση αμαρτιών για τον Ανδρούτσο και το Εκτελεστικό διέταξε τον Άρειο Πάγο να μην εκτελέσει τις εντολές που είχε εναντίον του.²⁹⁵ Επίσης, σε μια επιστολή προς την Υπερτάτη Εθνική Βουλή, με ημερομηνία 5 Ιουλίου, ο Γεωργάκης Νικολού, αναφερόμενος στην αποστολή Νούτσου-Παλάσκα και το φόνο των δύο, έγραψε, εκφράζοντας το κοινό αίσθημα όλων των οπλαρχηγών: «να μην γίνονται παρόμοια εις τους πολεμικούς ότι όλους μας μάς εγγίζεται».²⁹⁶

Την περίοδο αυτή κυκλοφόρησε η φήμη πως ο Οδυσσέας έφαγε μετρητά – 500.000 γρόσια– και γι’ αυτό δε χτύπησε τον Δράμαλη.²⁹⁷ Πάντως, ο Ανδρούτσος μαζί με τον Νικηταρά και περίπου 3.000 ενόπλους από τους οποίους μόνο οι 400 ήταν εμπειροπόλεμοι, αναζήτησαν καταφύγιο και ερείσματα στις πλαγιές του Παρνασσού, με αποτέλεσμα ο Δράμαλης να φθάσει ανενόχλητος στην Κόρινθο,²⁹⁸ – παρόλο που υπήρξαν και μεμονωμένες πληροφορίες πολεμικής αντίστασης του Ανδρούτσου εναντίον του Δράμαλη επί δύο μέρες, κατά τη διάρκεια των οποίων του σκότωσε 1.500 άνδρες.²⁹⁹ Ο Οδυσσέας έγραψε στην κυβέρνηση πως ερχόταν στον Μοριά οι Τούρκοι και ότι έτσι ίσως αποφάσιζαν να μονοιάσουν μεταξύ τους οι Πελοποννήσιοι,³⁰⁰ και ταυτόχρονα υποσχόταν να μην αφήσει να περάσουν άλλοι παίρνοντας επάνω του τον Χουρσίτ πασά. Επιπλέον, με τη σύμφωνη γνώμη του Νικηταρά, όταν ήταν ακόμη στο Δαδί, κατάφερε να πείσει τους δυνατότερους Αλβανούς οπλαρχηγούς, επικεφαλής 6.000 ανδρών, που εκστράτευαν μαζί με τον Δράμαλη να τον εγκαταλείψουν, λέγοντάς τους ότι τους περίμενε ο θάνατος στον Μοριά και υπενθυμίζοντάς τους την εξολόθρευσή τους στα 1769.³⁰¹ Ο Μαυροκορδάτος και ο Κανακάρης ανέφεραν την αποσκίρτηση των αλβανικών σωμάτων του Δράμαλη στους Υδραίους προκρίτους, χωρίς όμως να μνημονεύσουν τον Ανδρούτσο, στον οποίο οφειλόταν η διπλωματική αυτή επιτυχία.³⁰²

²⁹⁵ Τρικούπης, *ό.π.*, σσ.291-292· Σπηλιάδης, *ό.π.*, σ.330· Οικονόμου, *ό.π.*, σσ.232-233· Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, σ.30· Αγαπητός, *ό.π.*, σ.73· Hertzberg, *ό.π.*, σσ.23,53· Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.288-289· Βακαλόπουλος, *Ιστορία της ελληνικής επανάστασης*, *ό.π.*, σ.215· Σφυρόερας, *ό.π.*, σ.226· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σσ.86-89· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.235· Κώστας, *ό.π.*, σ.233· Βακαλόπουλος, *Τα ελληνικά στρατεύματα*, *ό.π.*, σ.94· Neroulos, *ό.π.*, σ.429, όπου ο Οδυσσέας παρουσιάζεται πιο δυνατός και πιο θρασύς μετά από αυτό το φονικό. Βλ. *Α.Ε.Π.*, *ό.π.*, τ.Α', σ.126, για την επιστολή του Προέδρου του Βουλευτικού προς τον Πρόεδρο του Εκτελεστικού, με ημερομηνία 24 Ιουνίου, όπου προτείνεται να δοθή άφεση αμαρτιών στον Οδυσσέα.

²⁹⁶ Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ.138.

²⁹⁷ Κριεζής, *ό.π.*, σσ.86-87. Ο Soustos, *ό.π.*, σ.213, γράφει πως ουσιαστικά άφησε τον Δράμαλη να περάσει και έκλεισε πίσω του «τις πύλες της Ελλάδας, τις Θερμοπύλες», καταδικάζοντάς τον σε λιμό.

²⁹⁸ Οικονόμου, *ό.π.*, σ.234· Voutier, *ό.π.*, σ.211· Κανδηλώρος, *ό.π.*, σ.667· Παπαρηγόπουλος, *ό.π.*, σ.181· Κόκκινος, *ό.π.*, τ.Στ', σσ.102-103· Βουρνάς, *ό.π.*, σ.117· Dakin, *Η ενοποίηση*, *ό.π.*, σ.83· Woodhouse, *ό.π.*, σ.130· Ginouvier, *ό.π.*, σ. 68, όπου ο Ανδρούτσος χαρακτηρίζεται εξίσου πανούργος και ατρόμητος όσο και ο συνονόματός του ομηρικός ήρωας.

²⁹⁹ Neroulos, *ό.π.*, σ.437.

³⁰⁰ Όπως παρατηρεί ο Παπανικολάου, *ό.π.*, σ.205, έτσι υποστήριζε τα συμφέροντα της δικής του παράταξης, δηλαδή του Κολοκοτρώνη.

³⁰¹ Σπηλιάδης, *ό.π.*, σσ.386-387· Φραντζής, *ό.π.*, τ.Β', σσ.85-86· Γεωργαντάς, *ό.π.*, σσ.146-147· Γενναίος Θ. Κολοκοτρώνης, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Τσουκαλάς και Υιός, 1959, σ.76· Φωτάκος, *ό.π.*, τ.Α', σ.354· Rouqueville, *ό.π.*, σσ.60-67· Σάθας, *ό.π.*, σ.259· Γούδας, *ό.π.*, σσ.189-190· Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, σ.30· Ζαμπέλιος, *Τραγωδία-Οδυσσεύς Ανδρούτσου*, *ό.π.*, σ.324· Άννινος, «Το χάνι της Γραβιάς», *ό.π.*, σ.80· Άννινος, *Η απολογία*, *ό.π.*, σσ.24-25· Φωτιάδης, *ό.π.*, σ.250· Osten, *ό.π.*, σ.177· Woodhouse, *ό.π.*, σ.133. Ο Κόκκινος, *ό.π.*, τ.Δ', σσ.325-326, δυσπιστεί για τη γνησιότητα της επιστολής του Ανδρούτσου προς τους Πελοποννήσιους ενόψει της καθόδου του Δράμαλη, ενώ δημοσιεύει επιστολή του Οδυσσέα προς τους πρόκριτους της Ύδρας, με ημερομηνία 13 Ιουλίου, όπου αποκαλύπτει σχέδιο επίθεσης εναντίον του Δράμαλη στα Δερβένια εκ των νώτων, που ναυάγησε. Βλ. Αυτόθι, σ.327.

³⁰² Παπαγιώργης, *ό.π.*, σσ.234-235.

Παράλληλα, ο Οδυσσέας προσποιούνταν πως έδινε προσοχή στις προτάσεις του Χουρσίτ, που προσπαθούσε να τον εξαγοράσει, ώστε με το πρόσχημα αυτό να ανακαλύψει τα σχέδια του και τις διαθέσιμες δυνάμεις του,³⁰³ ενώ υπήρχε η φήμη – συκοφαντία από τους εχθρούς τους– ότι οι Οδυσσέας και Δυοβουνιώτης άνοιγαν και δρόμο, για να εισβάλουν οι εχθροί, γιατί «είχον καπάκι» και τους ενδιέφερε μόνο να μην πειραχθούν οι επαρχίες που είχαν αρματολίκια και τα χάσουν.³⁰⁴ Αντίθετα, στις μεσολαβητικές προσπάθειες του Αρχιεπισκόπου Λάρισας και άλλων ιεραρχών της Μαγνησίας, αρχές Αυγούστου, να αφηθεί ελεύθερη η δίοδος στο σερασκέρη, ο Ανδρούτσος, δείχνοντάς τους ένα κομματάκι ύφασμα, ιερό λείψανο του μάρτυρα Πατριάρχη Γρηγορίου, τους ζήτησε να μην προβούν ποτέ ξανά σε παρόμοια ανώφελα διαβήματα.³⁰⁵ Ακόμη, σε δημοσιευμένη επιστολή του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, με ημερομηνία 6 Αυγούστου 1822, αναφέρεται ότι ο Οδυσσέας χτύπησε τον Χουρσίτ, που κατέβαινε με 3.000 γκέγκιδες «φέροντας ζαερέν των λοιπών» και «τους έκαμε φθοράν, δεν θέλει δυνηθή να περάση».³⁰⁶ Η ωφέλεια του Αγώνα αυτή την περίοδο από τη δράση του Ανδρούτσου εναντίον του Χουρσίτ ήταν ανεκτίμητη.³⁰⁷

Οι Ρουμελιώτες και οι άλλοι καπεταναίοι τάχθηκαν με το μέρος του Οδυσσέα, γιατί γνώριζαν τις άτιμες ραδιουργίες που χρησιμοποιούσαν οι αντίπαλοί του. Ωστόσο, όλες οι ενέργειες «των καλαμαράδων» πήγαν χαμένες. Βρέθηκε όμως ο πιο αγαπημένος από τους συντρόφους του, το ψυχοπαίδι του, όπως τον έλεγε, ο μωροφιλόδοξος και ελαφρόμυαλος –όπως συχνά τον αποκάλεσαν παλιότεροι και νεότεροι μελετητές– Γκούρας να στραφεί εναντίον του. Ο Κωλέττης, που δεν έπαυε να θέλει το χαμό του Ανδρούτσου, του έταξε να τον κάνει χιλιάρχο και να του δώσει την επαρχία της Λιβαδειάς, αν σκότωνε τον Οδυσσέα. Ήδη στις 31 Μαΐου ο συγγενής του Νούτσου Πέτρος Βατεβάλης απηύθυνε, κατ' εντολή των κυβερνώντων, επιστολή στον Γκούρα, προσπαθώντας να τον προσεταιριστεί, ενώ του προτάθηκε και η ανάληψη της αρχηγίας του στρατεύματος της Λιβαδειάς.³⁰⁸ Και «ο πουλημένος και άρπαγος άνθρωπος»³⁰⁹ δέχθηκε, προσέλαβε τον Κομνά Τράκα και θα έκανε και τότε το φοβερό έγκλημα, αν ο Μακρυγιάννης, που δεν ήταν άτιμος, δεν κατόρθωνε να του αλλάξει γνώμη στην Αγόριανη, όταν του πρότεινε να λάβει και αυτός μέρος στη συνωμοσία, οπότε και αποποιήθηκε την προσφορά.³¹⁰

³⁰³ Rouqueville, *ό.π.*, σ.62.

³⁰⁴ Γι' αυτό ποτέ δεν εμπόδισαν ούτε 500 Τούρκους να εισβάλουν στον Μοριά. Βλ. Δεληγιάννης, *ό.π.*, σ.58. Όμως, όπως αποδεικνύει και επίσημη αναφορά των οπλαρχηγών της Ρούμελης στην Κυβέρνηση –βλ. *Α.Ε.Π.*, τ.Α', σ.213–, αλλά και όπως ο Rouqueville, *ό.π.*, σ.71, βεβαιώνει, ο Ανδρούτσος είχε ειδοποιήσει τον Κολοκοτρώνη για την επικείμενη επιδρομή των εχθρών. Επιπλέον, ο Soutsos, *ό.π.*, σσ.228-231, δημοσιεύει επιστολή του Οδυσσέα προς τον Υψηλάντη, όπου υπόσχεται να καταβάλει «κάθε δυνατή προσπάθεια, για να τον σταματήσει» (τον Χουρσίτ).

³⁰⁵ Rouqueville, *ό.π.*, σ.95· Πιπινέλης, *ό.π.*, σ.45· Σταματόπουλος, *ό.π.*, τ.Α', σ.199, τ.Β', σσ.31-32.

³⁰⁶ Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σσ.148-152.

³⁰⁷ Leake, *An Historical Outline*, *ό.π.*, σσ.87-88,92-93.

³⁰⁸ Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.275-276, όπου δημοσιεύει και την επιστολή.

³⁰⁹ Μακρυγιάννης, *ό.π.*, σ.293.

³¹⁰ Αυτόθι, σσ.216-219· Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ.68· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.234· Ροδάκης, *ό.π.*, σ.271. Ο Τρικούπης, *ό.π.*, σ.292, λέει πως ο Γκούρας προτίμησε τη φιλία του Ανδρούτσου, παρά τη μεγαλοδωρία της Ανώτατης Αρχής του έθνους.

Κεφάλαιο 4^ο: Ηττάται κι όμως νικά, νικά κι όμως ηττάται

Α. Στο κάστρο της Αθήνας. Αρχιστράτηγος της Ανατολικής Ελλάδας

Χαίρε ω Αθήνα, πόλις
των ηρώων και σοφών
εις τον Οδυσσέα ευρίσκεις
νέον Κίμωννα λαμπρόν.³¹¹

Τον Ιούνιο του 1822 το κάστρο της Αθήνας είχε καταληφθεί από τους Έλληνες αλλά, λόγω συνεχών ερίδων μεταξύ τους, ιδίως μετά το θάνατο του Παναγή Κτενά, την ανάληψη της φρουραρχίας από τον αδερφό του Σπύρο και την εκδίωξη του τελευταίου από τον οπλαρχηγό Σαρρή και τον συνεργάτη του Λέκκα, οι δύο φρούραρχοι, πιεζόμενοι από την εχθρική στάση του Υψηλάντη απέναντί τους εξαιτίας της ανυπακοής τους, αποφάσισαν να το παραδώσουν στον Ανδρούτσο, ο οποίος «γύρευε κάστρο εις τον ουρανό κι' όταν τ'όβρε εις την γην, έτρεξε σαν όρνιο εις το ψοφίμι».³¹² Ήδη από τις αρχές του φθινοπώρου του 1821, είχε απασχολήσει τους Έλληνες το ζήτημα της αρχηγίας των όπλων της Αττικής και για κάποιο διάστημα προωθήθηκαν ως υποψήφιοι οι Ανδρούτσος, Κυριακούλης Μαυρομιχάλης, Ηλίας Μαυρομιχάλης και Νικηταράς.³¹³ Ο Νικηταράς, στον οποίο κάποιοι είχαν προτείνει να γίνει αρχηγός των Αθηναίων, συμφώνησε «να μείνει ο Οδυσσέας».³¹⁴ Εκείνη την περίοδο ήταν τόση η αξία που απέδιδαν στα κάστρα οι οπλαρχηγοί, ώστε δε δίσταζαν να καταφύγουν σε μηχανορραφίες, προκειμένου να πάρουν υπό την κατοχή τους κάποιο κάστρο, αφού έτσι εξασφαλιζόνταν από την επιβουλή των άλλων συναδέρφων τους, ενώ γίνονταν και πιο ανεξάρτητοι από την κυβέρνηση.³¹⁵ Ειδικά το κάστρο της Αθήνας έδινε ιδιαίτερη αίγλη στον κάτοχό του, δεδομένου ότι ήταν το μόνο στην ελεύθερη Ανατολική Στερεά και η Αθήνα ήταν μάλλον πυκνοκατοικημένη εκείνη την εποχή, με πληθυσμό 9.000 κατοίκους περίπου.³¹⁶

Έτσι, στις 27 Αυγούστου ο Οδυσσέας, ακολουθούμενος από τριακόσια παλικάρια, τον Γκούρα, τον Μακρυγιάννη και άλλους, έφτασε στην Αθήνα, όπου οι κάτοικοι τού επεφύλαξαν λαμπρή υποδοχή. Η άφιξη του Ανδρούτσου στο αστικό κέντρο των Αθηνών σήμαινε την σε βάρος των Αρεοπαγιτών και τοπικών προεστών ανατροπή του συσχετισμού δυνάμεων. Αμέσως εκείνος άρχισε εργασίες, για να δυναμώσει την άμυνα του κάστρου, εφοδιάζοντας το με πολεμοφόδια και τρόφιμα και επισκευάζοντας τις θέσεις για τα κανόνια. Την ίδια εποχή ο πρόξενος της Αυστρίας Γκρόπιος (Gropius), που ήταν και αρχαιολόγος, βρήκε στα ριζά του κάστρου, στους Αγίους Αποστόλους, ένα πηγάδι, την αρχαία κλεψύδρα. Ο Οδυσσέας

³¹¹ Γεωργαντάς, *ό.π.*, σ.159.

³¹² Μακρυγιάννης, *ό.π.*, σ.228· Ανιάν, *ό.π.*, σ.206· Σουρμελής, *ό.π.*, σσ.50-51· Παπαδόπουλος, *Ανασκευή, ό.π.*, σσ.28-30· Γεωργαντάς, «Βίος του Ιωάννου Γκούρα», *ό.π.*, σσ.577-578· Σάθας, *ό.π.*, σ.258· Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, σ.31· Neroulos, *ό.π.*, σ.444· Κανελλόπουλος, *ό.π.*, τ.ΙΗ', σ.109· Σταματόπουλος, *ό.π.*, τ.Β', σσ.90-91· Ροδάκης, *ό.π.*, σ.272. Ο Κουτσονίκας, *ό.π.*, σ.76, γράφει εσφαλμένα πως το κάστρο της Αθήνας παραδόθηκε στους Έλληνες τον Ιούνιο του 1823!

³¹³ Βλ. Κόκκινος, *ό.π.*, τ.Δ', σσ.99-103, τ.Ε', σσ.283-285· *Αθηναϊκόν Αρχείον, Τόμος τιμητικός επί τη 150ετηρίδι της Επαναστάσεως του 1821*, Κωνσταντίνος Διαμαντής (επιμ.), Εν Αθήναις, Δήμος Αθηναίων, 1971, σσ.16-17· Waddington, *ό.π.*, σσ.75-76· Βασίλειος Σφυρόερας, «Αποχώρηση του Ομέρ Βρυώνη από την Αττική. Δεύτερη πολιορκία της Ακροπόλεως», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σ.184.

³¹⁴ Κονόμος, *ό.π.*, σ.804. Ο Miller, *ό.π.*, σσ.80-81, τονίζει ότι η πρόσκληση του Οδυσσέα να καταλάβει την Ακρόπολη έθεσε τέρμα στην αναρχία που προκλήθηκε εκεί.

³¹⁵ Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σσ.181-183· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.240.

³¹⁶ Κ. Κωνσταντινίδης, «Απογραφή των Αθηνών κατά το 1824», *Νέα Εστία*, τ.ΚΣτ', τχ.301 (1 Ιουλίου 1939), σ.899· *Αθηναϊκόν Αρχείον, ό.π.*, σ.14. Ο Waddington, *ό.π.*, σ.98, υπολογίζει σε 13.000 τους κατοίκους της Αθήνας στα 1824. Ο Miller, *ό.π.*, σ.72, αναφέρει 10.000 κατοίκους, σύμφωνα με απογραφή του 1822, όπως διευκρινίζει στην υποσημ.1(σ.72).

έβαλε αμέσως και καθάρισαν το πηγάδι, καθώς το νερό είχε μεγάλη σημασία για την άμυνα του κάστρου. Ήταν η έλλειψη νερού που ανάγκασε τους Τούρκους να παραδοθούν. Βέβαια, το νερό αυτό ήταν γλυφό, όμως αρκούσε για δύομισι χιλιάδες ψυχές. Ο Ανδρούτσος, για να προστατέψει το νερό, έχτισε μια «ντάπια», έναν προμαχώνα. Τις εργασίες χτισίματος του προμαχώνα και των άλλων έργων που κράτησαν αρκετά, τις επέβλεπε ο ίδιος ο Οδυσσέας, κουβαλώντας μέχρι και πέτρες. Επιπλέον, δάνεισε στους Αθηναίους 14.600 γρόσια για τον εφοδιασμό του κάστρου. Όταν ολοκληρώθηκε το σημαντικό αυτό οχυρωματικό έργο, στήθηκε μια επιγραφή που έγραφε:

ΠΡΟΜΑΧΩΝΑ ΤΟΝΔΕ ΠΗΓΑΙΟΥ ΥΔΑΤΟΣ ΑΝΗΓΕΙΡΕ ΕΚ ΒΑΘΡΩΝ
ΟΔΥΣΣΕΥΣ ΑΝΔΡΙΤΖΟΥ ΕΛΛΗΝΑΣ ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ
ΕΤΕΙ ΑΩΚΒ΄ ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΝ.

Αργότερα ο Γκούρας πρόσταξε και χάραξαν τις λέξεις: ΣΥΝ ΤΩ ΓΕΝΝΑΙΩ ΓΚΟΥΡΑ.³¹⁷

Η εξυπνάδα, η άοκνη δράση, αλλά και η καχυποψία του Ανδρούτσου, έκαναν εντύπωση στον Κασομούλη που τον συνάντησε στην Αθήνα εκείνη την περίοδο, ενώ ο Οδυσσέας εξέφρασε και τα δικαιολογημένα παράπονά του κατά των Αρεοπαγιτών ως προς τη στάση τους στην Αγία Μαρίνα και τις αντενέργειές τους «διότι τους έκοψεν την χουλιάραν», καθώς και την πρότασή τους στον Νικήτα να τον σκοτώσει, επικαλούμενος ενώπιον του Νικηταρά τη μαρτυρία του και τη μαρτυρία του υπασπιστή τού Νικηταρά Αναστάσιου Κουτρομπή.³¹⁸

Εκείνες τις μέρες δημιουργήθηκε ζήτημα με τις αιχμάλωτες Οθωμανές, που βρίσκονταν σε ευρωπαϊκά προξενία των Αθηνών και ειδικά στο γαλλικό, καθώς είχε έρθει πλοίο να τις παραλάβει, αλλά οι Αθηναίοι δε συναινούσαν. Όταν κατέπλευσαν στη Σαλαμίνα δύο γαλλικές κορβέτες, ο κυβερνήτης της μίας, ιππότης Ντεριβερσύ, με τη συνοδεία του Δημήτριου Υψηλάντη, πήγε στην Αθήνα, για να τις πάρει, όμως ο Ανδρούτσος, ενώ δέχτηκε αρχικά, επέμενε να κρατήσει έναν αριθμό από τις γυναίκες, ώστε να τις ανταλλάξει με Έλληνες αιχμαλώτους. Οι Γάλλοι, υπάλληλοι του προξενείου, αποπειράθηκαν να τις απελευθερώσουν, αλλά αντέδρασε ο λαός της Αθήνας και κακοποιήθηκαν κάποιοι υπάλληλοι. Ακολούθησε ανταλλαγή επιστολών μεταξύ Ντεριβερσύ και Οδυσσέα σε έντονο ύφος και ο Ντεριβερσύ έστειλε άγγελμα ναυτών με ένα κανόνι, προκειμένου να αποσπάσει τις αιχμάλωτες δια της βίας, οπότε ο Ανδρούτσος και οι έφοροι αποφάσισαν να βοηθήσουν στη φυγάδευσή τους κατά τη διάρκεια της νύχτας προς αποφυγή δυσάρεστων εξελίξεων.³¹⁹

Στις 18 Σεπτεμβρίου του 1822 συνάχθηκαν οι πρόκριτοι Ανατολικής Στερεάς

³¹⁷ Finlay, *ό.π.*, σσ.403-404· Τρικούπης, *ό.π.*, σσ.292-294,297· Παπαδόπουλος, *Πρόδρομος*, *ό.π.*, σ.117· Παπαδόπουλος, *Ανασκενή*, *ό.π.*, σσ.32-34· Raybaud, *ό.π.*, σσ.435-436· Γούδας, *ό.π.*, σ.196· Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, σσ.31-32· Hertzberg, *ό.π.*, σ.70· Άννινος, *Η απολογία*, *ό.π.*, σ.48· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.235· Τάκης Λάππας, *Το κάστρο της Αθήνας στο εικοσιένα*, Αθήναι, Ατλαντίς-Μ. Πεχλιβανίδης και Σία, 1971, σ.110· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σσ.94-95· Ροδάκης, *ό.π.*, σσ.273-274· Κώστας, *ό.π.*, σ.234· *Αθηναϊκόν Αρχείον*, *ό.π.*, σσ.17,48· Σπηλιάδης, *ό.π.*, σσ.404-405,425, όπου όμως ορίζει την 21 Αυγούστου ως ημερομηνία απόκτησης του φρουρίου από τον Ανδρούτσο, όπως και οι Οικονόμου, *ό.π.*, σ.234, Κόκκινος, *ό.π.*, τ.Ε', σ.286, και Σουρμελής, *ό.π.*, σ.51, ο οποίος στη σ.52 γράφει πως ο Οδυσσέας δάνεισε 13.000 γρόσια στους Αθηναίους, ενώ αναφερόμενος στην ανακάλυψη και οχύρωση της πηγής, σσ.54-55, σημειώνει περιχαρής ότι η επιγραφή είχε ήδη αφαιρεθεί στην εποχή του, καθώς ήταν άτοπη. Ο Σάθας, *ό.π.*, σ.258, κάνει επίσης λόγο για 13.000 γρόσια, ενώ υποστηρίζει πως ο Υψηλάντης θεώρησε μεγάλο προσωπικό πλήγμα την απώλεια του κάστρου της Αθήνας και έκτοτε σε συνεργασία με τον Μαυροκορδάτο «ήρχισαν μυρία χαλκεύοντες ψεύδη». Βλ. και Ζαμπέλιος, *Τραγωδία-Οδυσσεύς Ανδρούτσου*, *ό.π.*, σ.337, όπου ανεβάζει σε 18.000 γρόσια το ποσό που ο Ανδρούτσος δάνεισε τους Αθηναίους, αλλά πρόκειται για λάθος. «Χίλιους μαμουτιέδες» δάνεισε στους Αθηναίους, λέει ο Μακρυγιάννης, *ό.π.*, σ.234.

³¹⁸ Κασομούλης, *ό.π.*, σσ.358-361.

³¹⁹ Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.287-289.

Ελλάδας με πρόεδρο το δεσπότη Αθηνών Διονύσιο και, αφού προηγουμένως είχαν καταργήσει τον Άρειο Πάγο, ανέθεσαν στους Εφόρους καθήκοντα μέχρι τη συγκρότηση Εθνικής Συνελεύσεως. Στις 24 Σεπτεμβρίου ανακήρυξαν τον Οδυσσέα Αρχιστράτηγο της Ανατολικής Ελλάδας, υπογράφοντας το δίπλωμα σε ειδική τελετή και παραδίδοντάς του το σπαθί της αρχιστρατηγίας³²⁰ –την πολύτιμη σπάθη του Ομέρ Βρυώνη–³²¹ με το οποίο έζωσε τον Ανδρούτσο ο μητροπολίτης Αθηνών, υπό τις επευφημίες όλων των παρισταμένων, μεταξύ των οποίων ήταν και ο Ιωάννης Λογοθέτης, μέλος του Εκτελεστικού, τον οποίο, κατόπιν τούτου, εγκάλεσε το Εκτελεστικό ενώπιον της Βουλής ως ένοχο πολιτικού εγκλήματος.³²² Ο Ανδρούτσος κατηγορήθηκε ευθέως ότι επίτηδες άφησε τον Δράμαλη να προελάσει στην Πελοπόννησο, για να ανακηρυχθεί αρχιστράτηγος της Ανατολικής Ελλάδας, διαλύοντας πραξικοπηματικά, με τη συνενοχή των μεγαλοκοτζαμπάσηδων της Λιβαδειάς και των γύρω περιοχών, τον Άρειο Πάγο.³²³ Ωστόσο, η δολιότητα που του αποδίδεται είναι μάλλον υπερβολική. Πιο πιθανό μοιάζει να εκμεταλλεύθηκε τις περιστάσεις, για να προωθήσει τις φιλοδοξίες του. Πάντως, τον ζήλευαν όλοι οι αρχηγοί και οι εχθροί του, ειδικά αφοτου τον χειροτόνησαν αρχιστράτηγο.³²⁴ Όμως η άφιξη των οθωμανικών στρατευμάτων του Χουρσίτ στην περιοχή της Ανατολικής Στερεάς αδρανοποίησε κάθε αντίδραση της Διοίκησης εναντίον του Οδυσσέα, του οποίου τις υπηρεσίες είχε τώρα ανάγκη περισσότερο από κάθε άλλη φορά. Ο Μαυροκορδάτος βέβαια διατύπωσε τις υποψίες του, όπως φαίνεται από επιστολή του, με ημερομηνία 16 Σεπτεμβρίου 1822, προς τον Κανακάρη, αντιπρόεδρο του Εκτελεστικού, σχετικά με μια εγκύκλιο του Οδυσσέα προς τον Μάρκο Μπότσαρη, όπου, κατά τον Μαυροκορδάτο, φανερόνταν οι σκοποί του Ανδρούτσου που κινούνταν «προς κατάργησιν της καθεστώσης Διοικήσεως»,³²⁵ αλλά δεν επιδίωξε ανοιχτή ρήξη μαζί του στη συγκυρία αυτή.

Ο Οδυσσέας ήταν μεγαλόψυχος, είχε συγχωρήσει την προηγούμενη απιστία του Γκούρα και, με απίστευτη μεγαλοθυμία, προσδοκώντας ότι θα τον έφερνε ακόμη πιο κοντά του, φρόντισε και με πρότασή του στους Εφόρους, τον έκαναν φρούραρχο

³²⁰ Σπηλιάδης, *ό.π.*, σ.405· Finlay, *ό.π.*, σ.404· Σουρμελής, *ό.π.*, σ.52· Σάθας, *ό.π.*, σ.258· Yémeniz, *ό.π.*, σ.78· Hertzberg, *ό.π.*, σ.70· Gervinus, *ό.π.*, σ.365· Osten, *ό.π.*, σ.199· Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, σ.32· Φωτιάδης, *ό.π.*, σ.274· Dakin, *Ο αγώνας*, *ό.π.*, σσ.126-127· Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σσ.102-103· Βακαλόπουλος, *Ιστορία της ελληνικής επαναστάσεως*, *ό.π.*, σ.216· Βασίλειος Σφυρόερας, «Εσωτερικές ανωμαλίες στην Αθήνα. Ο Οδυσσέας Ανδρούτσος αρχιστράτηγος της Ανατολικής Ελλάδος», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σ.264· Ροδάκης, *ό.π.*, σ.273· Κώστας, *ό.π.*, σ.234· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.241· *Αθηναϊκόν Αρχείον*, *ό.π.*, σ.17. Ο Σούτσος, *ό.π.*, σ.65, νομίζει ότι η συνέλευση των προκρίτων Ανατολικής Στερεάς έγινε στις αρχές του 1822! Ο Τρικούπης, *ό.π.*, σσ.294-295, θεωρεί ως αιτία της κατάργησης του Αρείου Πάγου την αντιζηλία των προκρίτων με τους Αρεοπαγίτες.

³²¹ Το σπαθί της αρχιστρατηγίας, είχε γίνει λάφυρο του Αθηναίου Δήμου Ρουμπέση τον Σεπτέμβριο του 1821 κατά την επίθεση του Βρυώνη στο Δραγουμάνο, και, όταν ο Ρουμπέσης φονεύθηκε, ήρθε στην κατοχή του συναγωνιστή του Αγγέλου Έγγελη. Βλ. Σουρμελής, *ό.π.*, σσ.23-24· *Αθηναϊκόν Αρχείον*, *ό.π.*, σ.14. Ωστόσο, οι Άννινος, «Το χάνι της Γραβιάς», *ό.π.*, σ.84, και Σκανδάμης, *ό.π.*, σσ.118-119, υποστηρίζουν πως ήταν το ίδιο που είχε χαρίσει άλλοτε η αυτοκράτειρα της Ρωσίας στον πατέρα του Οδυσσέα. Για το λάφυρο-σπαθί του Βρυώνη, βλ. και Κόκκινος, *ό.π.*, τ.Β', σ.59.

³²² Κόκκινος, *ό.π.*, τ.Ε', σσ.289-290· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σ.92. Ο Οικονόμου, *ό.π.*, σ.235, γράφει ότι λόγω της συμπράξεώς του ο Λογοθέτης «υπέπεσεν παρά τω Εκτελεστικό εις κατηγορίαν και καταδίδωξιν ένεκεν εγκλήματος καθοσιώσεως». Ο Κασομούλης, *ό.π.*, σσ.340-341, ωστόσο, αναφέρει τον Λογοθέτη ως επικεφαλής ενός μέρους των προυχόντων της Λιβαδειάς που ήταν δυσαρεστημένοι με τον Οδυσσέα.

³²³ Παπανικολάου, *ό.π.*, σσ.205-206.

³²⁴ Μακρυγιάννης, *ό.π.*, σ.240.

³²⁵ Βλ. *Ιστορικόν Αρχείον Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου*, στη σειρά *Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας*, επιμ. Ε. Πρωτοψάλτη, τ.Ε', τχ.ΙΙ, Εν Αθήναις, Ακαδημία Αθηνών, 1965, σ.354.

της πόλης στις 22 Οκτωβρίου.³²⁶ Έτσι, ο Γκούρας αποκτούσε δύναμη που ούτε είχε φανταστεί ποτέ, αλλά ο Οδυσσέας γελάστηκε στην κρίση του, όπως φάνηκε κατόπιν. Οι δυο τους κατάστρωσαν σχέδια, για να αυξήσουν τα πλούτη τους σε βάρος των ευκατάστατων και ευυπόληπτων πολιτών της Αθήνας και εν μέρει τα πραγματοποίησαν. Ακόμη, έδειξαν περισσή σκληρότητα σε κάποιες περιστάσεις, αν και δικαιολογημένη μερικές φορές, όπως όταν έπιασαν έναν παπά που κατασκόπευε τους Έλληνες και πρόδιδε στους Τούρκους όσα μάθαινε. Αυτόν ο Οδυσσέας τον έχτισε ζωντανό «και χτισμένος τελείωσε». Δύο άλλους, κατηγορούμενους επίσης για προδοσία, «νεήλυδας ομογενείς» απαγχόνισε.³²⁷ Ωστόσο, αν και τα περιστατικά που δείχνουν την ωμότητα και τη σκληρότητα του Ανδρούτσου δεν αμφισβητούνται, αυτή ξεθωριάζει μπροστά στην αρματολίτικη νοοτροπία των Γκούρα, Μαμούρη και Κατσικογιάννη, που βασάνισαν πολύ κόσμο στην Αθήνα και στα γειτονικά χωριά Μενίδι και Χασιά.³²⁸ Οι φρουροί που είχε τοποθετήσει στην Ακρόπολη ο Γκούρας ήταν όλοι δικοί του άνθρωποι και όχι Αθηναίοι και, για να τους έχει πρόθυμους στις άνομες ενέργειές του, παράβλεπε και τις δικές τους εγκληματικές πράξεις.³²⁹ Εύλογα λοιπόν ζητούσαν τη σύσταση τακτικού δικαστηρίου οι Αθηναίοι, ώστε να τεθεί φραγμός στις αυθαιρεσίες των Οδυσσέα και Γκούρα.³³⁰

Είναι γεγονός βέβαια πως παρόμοια ωμότητα έδειχναν οι περισσότεροι άνθρωποι της εποχής εκείνης,³³¹ ενώ πολλές από τις αθλιότητες που διαπράττονταν από τους Έλληνες –στρατιώτες και οπλαρχηγούς– οφείλονταν σε μεγάλο βαθμό στη μακροχρόνια σκλαβιά.³³² Άλλωστε, η ανθρώπινη φύση είναι πολυσύνθετη και συχνά τα πιο αντιφατικά στοιχεία βρίσκονται στο ίδιο άτομο, καθώς η αρετή είναι στενά συνυφασμένη με την κακία στην πραγματική ζωή, ενώ μόνο στα λογοτεχνικά έργα υπάρχουν τόσο ευδιάκριτοι ρόλοι: του καλού και του κακού.³³³ Επιπλέον, ως προς την αντιπάθεια που κατηγορείται ότι έδειχνε προς τους παπάδες ο Οδυσσέας, μάλλον ήταν γενική η αρνητική εικόνα τους εκείνη την περίοδο, σύμφωνα με όσα τους καταμαρτυρούν.³³⁴

Εντωμεταξύ, ο Χουρσίτ, που είχε μείνει στη Λάρισα, για να στείλει κι άλλα στρατεύματα στον Δράμαλη, διόρισε αρχηγό τους τον Κιοσέ Μεχμέτ, που, αφού διαίρεσε το στρατό του σε δύο τμήματα, επιχείρησε με 8.000 άνδρες να προχωρήσει νοτιότερα, περνώντας από τη Γραβιά για τα Σάλωνα στα τέλη Σεπτεμβρίου, ενώ άλλες 4.000 άνδρες υπό τον Τσελελεντήμπεη αναγκάστηκαν να ακολουθήσουν την

³²⁶ Μακρυγιάννης, *ό.π.*, σ.229· *Αθηναϊκόν Αρχείον*, *ό.π.*, σ.51· *Α.Ε.Π.*, *ό.π.*, τ.Α', σσ.541-542.

³²⁷ Μακρυγιάννης, *ό.π.*, σσ.240-241· Σπηλιάδης, *ό.π.*, σ.428· Finlay, *ό.π.*, σσ.404-405· Τρικούπης, *ό.π.*, σ.347· Υέμενιζ, *ό.π.*, σ.79· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.243· Σουρμελής, *ό.π.*, σ.52, όπου, με το γνωστό του ύφος, γράφει για την αναμφισβήτητη ωμότητα των τιμωριών: «δια να ευχαριστήση με τοιαύτην θυσίαν τον Δαίμονά του». Βλ. και Παπαδόπουλος, *Ανασκευή*, *ό.π.*, σσ.30-31, όπου διατείνεται πως η απουσία κατά το 1822 στρατιωτικών νόμων καθιστούσε όχι μόνο αποδεκτές αλλά και αναγκαίες τέτοιες παραδειγματικές τιμωρίες για τη σωτηρία «της κινδυνευούσης πατρίδος». Βλ. επίσης Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.291-294, όπου δημοσιεύεται επιστολή του Οδυσσέα προς τους Υδραίους, με ημερομηνία 14 Οκτωβρίου 1822, σχετικά με τους προδότες που συνέλαβε και την ανάγκη βοήθειας της Ρούμελης από τον Μοριά. Βλ. και Σιμόπουλος, *ό.π.*, σσ.244-245, όπου υπάρχει η λεπτομερής αναφορά του Γερμανού εθελοντή Maximilien von Kotsch για τα περιστατικά βασανισμού Ελλήνων κατασκόπων στο στρατόπεδο του Οδυσσέα.

³²⁸ Σουρμελής, *ό.π.*, σσ.53,61,84· Ροδάκης, *ό.π.*, σσ.275-277· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σσ.124-125.

³²⁹ Σουρμελής, *ό.π.*, σ.58· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σ.123.

³³⁰ Βισβίτζης, *ό.π.*, σ.78.

³³¹ Άννινος, «Το χάνι της Γραβιάς», *ό.π.*, σ.87.

³³² Swan, *ό.π.*, τ.Α', σσ.148,214.

³³³ Τάκης Πιπινέλης, *Πολιτική ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, Εν Παρισίοις, Αγών, 1927, σσ.106-107.

³³⁴ Raybaud, *ό.π.*, τ.Α', σ.87· Παπαγιαννόπουλος, *ό.π.*, σσ.111-142· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σσ.93-94· Κ. Βακαλόπουλος, *Νεότερος Ελληνισμός*, *ό.π.*, σσ. 57-59, 80, 83-85.

Ίδια οδός, συναντώντας αντίσταση στο Ζεμενό από τους αξιωματικούς του Ανδρούτσου Λάιο και Λεπενιώτη. Φεύγοντας για τη Ρούμελη ο Οδυσσέας με 300 άνδρες στις 23 Οκτωβρίου, άφησε στο πόδι του τον Γκούρα. Εκεί βρήκε την κατάσταση πολύ σοβαρή, καθώς ο κόσμος είχε αρχίσει να δειλιάζει και πολλοί αρματωμένοι πέρασαν στην Κούλουρη.³³⁵ Σε επιστολή του ο Χαράλαμπος Παπαπολίτης προς τον πρόεδρο της γερουσίας της Πελοποννήσου, με ημερομηνία 13 Οκτωβρίου 1822, σκιαγραφούσε την απελπισία που κυριεύσε όλη την επαρχία, αιτώντας βοήθεια.³³⁶ «Σώστε τους Έλληνες», σάλπιζε αρχές Οκτωβρίου η αμερικανική εφημερίδα *Boston Patriot*, τονίζοντας πως έπρεπε να σταλούν όπλα, πυρομαχικά και χρήματα στον περήφανο ελληνικό λαό που πολεμούσε για την ελευθερία του,³³⁷ ενώ παρόμοιες εκκλήσεις διατυπώνονταν και από πολλά άλλα αμερικανικά έντυπα μέσα, καθότι η ισχυροποίηση της επανάστασης στην Ελλάδα είχε συντελέσει στη μεταστροφή της διεθνούς κοινής γνώμης υπέρ των Ελλήνων, όπως αποκαλύπτουν δημοσιεύματα της εποχής.³³⁸

³³⁵ Τρικούπης, *ό.π.*, σσ.296-297· Οικονόμου, *ό.π.*, σ.235· Σάθας, *ό.π.*, σ.260· Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, σ.32· Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.294-295· Α. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της ελληνικής επανάστασης, ό.π.*, σ.216· Βασίλειος Σφυρόερας, «Κάθοδος τουρκικού στρατού υπό τον Κιοσέ Μεχμέτ στην Ανατολική Στερεά Ελλάδα και κατάληψη των Σαλώνων», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σσ.264-265· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.244· *Αθηναϊκόν Αρχείον, ό.π.*, σσ.18,51. Βλ. και Κουτσονίκας, *ό.π.*, σσ.169-170, όπου αναφέρεται ότι οι δυνάμεις του Οδυσσέα έφταναν τους 1.500 άνδρες. Ο Σουρμελής, *ό.π.*, σ.53, λέει ότι αφού υποχρέωσε τους Αθηναίους να του καταβάλουν 500 μισθούς στρατιωτών, πήρε 350 αμίσθωτους! Ο Παπαδόπουλος, *Ανασκευή, ό.π.*, σσ.31-35, διευκρινίζει ότι οι 500 μισθοί δόθηκαν το 1823 και ξεκαθαρίζει τη σύγχυση. Ο Βασιλείου, *ό.π.*, σσ.14-15, δημοσιεύει επιστολή του Οδυσσέα προς τον Παγώνα από το Μοναστήρι του Δαδίου, με ημερομηνία 2 Αυγούστου 1822, που δείχνει ότι είχε ήδη αρχίσει προετοιμασίες για την αντιμετώπιση του εχθρού.

³³⁶ Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.295-296.

³³⁷ Χρήστος Λάζος, *Η Αμερική και ο ρόλος της στην επανάσταση του 1821*, Αθήνα, Παπαζήση, 1983, σ.399.

³³⁸ Αυτόθι, σσ.394-400.

Β. Ήττα στο Δαδί. Τα «καπάκια»

«Βαβαί πατρίς μου! Πού θέλεις φθάσει;
 Πού συρομένη θέλεις σταθή;
 Άνδρας γενναίους δια της βίας
 Εκτραηλίζετε της κακίας
 Της Εξουσίας, πανούργα μέλη!»³³⁹

Στις 30 Οκτωβρίου ο Οδυσσέας, έχοντας πληροφορηθεί τις εχθρικές κινήσεις, έφτασε με μεγάλη βροχή έξω απ' το Δαδί στο μοναστήρι της Παναγίας. Ο Σαρρής με τους δικούς του βρισκόταν μέσα στο Δαδί, λόγω της διαρκούς βροχής εκείνης της μέρας. Όταν φάνηκαν οι Τούρκοι, ο Οδυσσέας τον ειδοποίησε να πάει κοντά του, όμως αυτός, είτε πιστεύοντας ότι θα αμυνθεί καλύτερα μέσα στα σπίτια είτε επειδή δεν πρόλαβε να εκτελέσει τη διαταγή, έμεινε εκεί, ενώ ο σαλπικτής, χτυπώντας συναγερμό, πρόδωσε άθελά του τις θέσεις των Ελλήνων στους Τούρκους και φανέρωσε την ενέδρα. Με την πρώτη επίθεση του τουρκικού ιππικού, οι άνδρες του Σαρρή σκόρπισαν και ο ίδιος πιάστηκε αιχμάλωτος και μεταφέρθηκε στη Λάρισα – απ' όπου αργότερα κατάφερε να δραπετεύσει και να επιστρέψει στην Αθήνα, ανήμερα τα Χριστούγεννα. Στο ταμπούρι του Ανδρούτσου μέτρησαν 120 Τούρκους σκοτωμένους. Αλλά από δεξιά του ο Κοντογιάννης και ο Κομποταδίτης δεν άντεξαν στην κεραυνοβόλο εκείνη επίθεση και υποχώρησαν. Σώθηκαν σε κακή κατάσταση μόνο χάρη στην έγκαιρη φυγή, εγκαταλείποντας τις αποσκευές τους. Τότε κινδύνεψε να συλληφθεί κι ο Ανδρούτσος, αλλά, προσποιούμενος τον Αλβανό, γλίτωσε χάρη στην εξυπνάδα και την ταχυποδιά του.³⁴⁰

Για να προστατεύσει τον δεινοπαθόντα πληθυσμό, επειδή ερχόταν χειμώνας, και να δοθεί χρόνος ανασυγκρότησης των σωμάτων των οπλαρχηγών, έπρεπε να δουλέψει η πονηριά. Απευθύνοντας λοιπόν ο Οδυσσέας αρχικά μια επιστολή σε υποτακτικό ύφος στο γνωστό του, από την εποχή του Αλή πασά, Τσελελεντήμπεη, άρχισε τις διαπραγματεύσεις για αμοιβαία ανταλλαγή αιχμαλώτων και ανακωχή, αποστέλλοντας το γραμματέα του Αντώνιο Γεωργαντά. Προσποιούμενος τον πιστό ραγιά κατάφερε με εύσχημο τρόπο να μην υπογράψει το προσκυνοχάρτι στη συνάντηση της Αγίας Μαρίας στις 5 Νοεμβρίου, αλλά να πείσει τους Τούρκους για το ζήλο του. Έκανε λοιπόν μια ψεύτικη συμφωνία, «τα καπάκια», με τους Τούρκους, οι οποίοι έφυγαν για τη Λαμία, αφού εξαπατήθηκαν και πήραν μαζί τους για ομήρους τρία ασήμαντα, αλλά πολυτελώς ντυμένα, γεροντάκια, δασκαλεμένα από τον Οδυσσέα να υποκρίνονται ότι ήταν οι προύχοντες της Λιβαδειάς, των Σαλώνων και των Θηβών, κι έτσι, «με έναν τεςκερέ» (ψεύτικο χαρτί), σώθηκε ο τόπος.³⁴¹

³³⁹ Σούτσος, *ό.π.*, σ.40.

³⁴⁰ Μακρυγιάννης, *ό.π.*, σσ.242-243· Σπηλιάδης, *ό.π.*, σσ.425-426· Οικονόμου, *ό.π.*, σ.236· Παπαδόπουλος, *Ανασκευή, ό.π.*, σσ.36-37· Γούδας, *ό.π.*, σ.198· Finlay, *ό.π.*, σ.405· Hertzberg, *ό.π.*, σ.71· Osten, *ό.π.*, σ.199· Gervinus, *ό.π.*, σ.365· Μέντελσον, *ό.π.*, σ.125· Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, σσ.32-33· Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.296-298· Άννινος, «Το χάνι της Γραβιάς», *ό.π.*, σσ.62-64· Βασίλειος Σφυρόερας, «Μάχη στο Δαδί και στο Μοναστήρι της Παναγίας. Ήττα των Ελλήνων», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σ.265· Ζήσιος, «Ιστορικά σημειώσεις», *ό.π.*, σ.235· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σσ.95-96· Κανελλόπουλος, *ό.π.*, σ.109· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.244· Λάμπας, *Το κάστρο της Αθήνας, ό.π.*, σ.111. Ο Σουρμελής, *ό.π.*, σ.53, με απίστευτη προκατάληψη, γράφει ότι αναγκάστηκε να συνάψει μάχη και τράπηκε πρώτος σε φυγή!

³⁴¹ Μακρυγιάννης, *ό.π.*, σσ.243-244· Τρικούπης, *ό.π.*, σσ.298-299· Σπηλιάδης, *ό.π.*, σσ.426-427· Κουτσονίκας, *ό.π.*, σ.171· Παπαδόπουλος, *Ανασκευή, ό.π.*, σσ.37-39· Παπαδόπουλος, *Πρόδρομος, ό.π.*, σ.117· Γούδας, *ό.π.*, σσ.198-200· Hertzberg, *ό.π.*, σσ.71-72· Osten, *ό.π.*, σ.199· Gervinus, *ό.π.*, σ.365· Μέντελσον, *ό.π.*, σσ.124-125· Υέμενιζ, *ό.π.*, σσ.80-81, που τοποθετεί όμως εσφαλμένα τα συμβάντα στο τέλος του 1824· Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.298-301· Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ.216· Άννινος, *Η απολογία, ό.π.*, σσ.20-24, 61-64, υποσημ.1· Άννινος, «Το χάνι της Γραβιάς», *ό.π.*, σσ.81-82· Βασίλειος Σφυρόερας, «Απατηλές διαπραγματεύσεις (καπάκια) του Ανδρούτσου με τους Τούρκους», στο *Ιστορία*

Μάλιστα, προκειμένου να αυξήσει τις πιθανότητες να πετύχει το σκοπό του, ο Οδυσσέας επινόησε το εξής ευφυές στρατήγημα: έγραψε ο ίδιος ψεύτικες επιστολές προς τον εαυτό του, δήθεν προερχόμενες από τους Αλβανούς οπλαρχηγούς του τουρκικού στρατού, όπου δήλωναν πως ήταν έτοιμοι για αυτομόληση, και φρόντισε να πέσουν στα χέρια του Τούρκου πασά, έτσι ώστε να γίνει πιο υποχωρητικός και να συνάψει την ποθούμενη ανακωχή υπό ευνοϊκότερους όρους.³⁴² Του αποδίδεται και ένα άλλο τέχνασμα, που έβαλε σε εφαρμογή ο Ανδρούτσος, για να φοβίσει τους Τούρκους και να συναινέσουν στην υπογραφή ανακωχής: έγραψε στον εαυτό του προερχόμενη τάχα από τη Διοίκηση επιστολή, την οποία φρόντισε να παραλάβει μπροστά στους συνομιλητές του και με θεατρικό τρόπο κρυφογελώντας ανακουφισμένος να υποκινήσει την περιέργειά τους, ώστε να υποχρεωθεί, κατόπιν πιέσεων, δήθεν χάριν φιλοτιμίας, να τους αποκαλύψει το περιεχόμενο, σύμφωνα με το οποίο υπήρχε η ρητή διαβεβαίωση ότι «εντός ολίγου αφικνούμεθα επίκουροι αυτόσε υπέρ τοις είκοσι χιλιάδας, κομίζοντας τροφάς πολλές και πολεμοφόδια μεθ' ιππέων και τηλεβόλων και ελπίζομεν εις τον Θεόν ουδείς των εχθρών να διαφύγη ημάς».³⁴³ Η ανακωχή κατόπιν των άτυχων για τα ελληνικά όπλα αψιμαχιών θεωρήθηκε μεγάλη επιτυχία.³⁴⁴

Ο ίδιος σε γράμμα του προς τους Δυοβουνιώτη και Διαμαντή, στις 22 Νοεμβρίου, δήλωνε περιχαρής ότι «με τουφέκι και περισσότερο με ψευτιές» έστειλε τους Τούρκους «κατά διαβόλου», ενώ και ο Δημήτριος Υψηλάντης σε επιστολή του προς τον Νικηταρά, στις 27 Νοεμβρίου, χαιρέτιζε με ανακούφιση τις απάτες του γερο-Πυριόβολου σε βάρος του εχθρού. Ταυτόχρονα, του δόθηκε η άδεια να κάνει αιτήσεις υπέρ του λαού μέσω αναφοράς. Τη χρονική αυτή στιγμή έκρινε ο Ανδρούτσος ως κατάλληλη ευκαιρία, για να καταλάβει τον Καραμπαμπά, προσπαθώντας να εισέλθει στο φρούριο με τους σωματοφύλακές του, δήθεν συνοδεύοντας τους αιχμαλώτους που απελευθέρωσε, αλλά δεν το κατόρθωσε, καθώς οι φρουροί, λιγότερο εύπιστοι από όσο έλπιζε, τον υποπτεύθηκαν και δεν τον δέχθηκαν, έχοντας πληροφορίες από κάποιον κάτοικο των Θηβών που τον κατασκόπευε. Και ενώ η απάτη της ανακωχής άρχισε να αποκαλύπτεται, ήταν πια αργά για τον Κιοσέ Μεχμέτ, καθότι ο στρατός του είχε ουσιαστικά διαλυθεί.³⁴⁵

Για τους ίδιους τους οπλαρχηγούς η πολιτική των ψευτοπροσκυνημένων ήταν το τελευταίο όπλο στα χέρια τους, για να διατηρήσουν τα αρματολίκια τους και να σώσουν τις επαρχίες από την καταστροφή, μέχρι να αναδιοργανωθούν και να

του *Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σ.265· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σσ.97-98· Σιμόπουλος, *ό.π.*, τ.Β', σ.408· Κώστας, *ό.π.*, σ.234· Βασιλείου, *ό.π.*, σ.17· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σσ.244-245. Βλ. και Οικονόμου, *ό.π.*, σσ.236-238, όπου δημοσιεύεται και η έγγραφη αναφορά του Ανδρούτσου προς τον Μέγα Βεζίρη και Σερασκέρη Μεχμέτ πασά Χαζιρετλερή από την Ιερουσαλήμ, με ημερομηνία 15 Νοεμβρίου 1822. Ο Σουρμελής, *ό.π.*, σ.54, αναγκασμένος να παραδεχτεί αυτή την επιτυχία του Οδυσσέα, την αποδίδει στη ραδιουργία του. Ο Παπαρρηγόπουλος, *ό.π.*, σ.187, παρουσιάζει το υποκριτικό προσκύνημα του Οδυσσέα στον Μεχμέτ πασά σαν να ήταν αληθινό. Ο Νικόλας Κοκίδης, «Ο Οδυσσεύς Ανδρούτσος και η δολοφονία αυτού επί της Ακροπόλεως των Αθηνών», *Ελληνική Επιθεώρηση*, τ.ΛΓ' (1939-1940), αριθ.385, σσ.12,18,34, ισχυρίζεται πως το ρόλο του διαμεσολαβητή για την αρχική προσέγγισή του με του Τούρκους ανέθεσε ο Οδυσσέας στον πιστό του σύντροφο Τουρκαλβανό Μουσταφά, -και όχι στον Γεωργαντά- διαφοροποίηση που δεν μπορούμε να παραβλέψουμε τη στιγμή που τα ιστορούμενα από το συγγραφέα του άρθρου βασίζονται σε πληροφορίες που άντλησε από τον παππού του Κοσμά Κοκίδη, αγωνιστή του '21, ο οποίος ήταν αυτόπτης και αυτήκοος μάρτυρας των περιστατικών αυτών.

³⁴² Σάθας, *ό.π.*, φύλ.ΝΖ', σσ.260-261· Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, σσ.33-34.

³⁴³ Κοκίδης, *ό.π.*, σ.18.

³⁴⁴ Waddington, *ό.π.*, σσ.84-85.

³⁴⁵ Τρικούπης, *ό.π.*, σσ.299-301· Σπηλιάδης, *ό.π.*, σ.428· Οικονόμου, *ό.π.*, σ.239· Παπαδόπουλος, *Ανασκευή*, *ό.π.*, σσ.40-41· Άννινος, *Η απολογία*, *ό.π.*, σ.20· Γούδας, *ό.π.*, σ.200· Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.301-302· Σφυρόερας, *ό.π.*, σ.266· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σσ.98-100· Σιμόπουλος, *ό.π.*, σσ.408-409.

ανασυντάξουν τις δυνάμεις τους για την επόμενη σύγκρουση υπό ευνοϊκότερες περιστάσεις. Η πολιτική σκοπιμότητα κάποιες φορές το συγχωρούσε. Όμως είναι δύσκολο να δοθεί απόλυτη απάντηση στο ερώτημα, αν πρέπει να θεωρηθούν μια ειδική μορφή του φαινομένου της τουρκολατρίας. Είναι απαραίτητη η εξέταση των ειδικών όρων και της χρονικής στιγμής που «μπαίνει το καπάκι», της προσωπικότητας του οπλαρχηγού και των λόγων που τον σπρώχνουν να «βάλει καπάκι». Σίγουρα προκαλούσε σύγχυση στις άλλες μη προσκυνημένες περιοχές και απογοήτευση, θέτοντας σε κίνδυνο τον αγώνα, ενώ καθιστούσε ύποπτους ως καιροσκόπους τους προσκυνημένους καπετάνιους.³⁴⁶ Τι θα γινόταν η Επανάσταση αν όλοι σκέφτονταν κατά αυτόν τον τρόπο; Επιπλέον, η Επανάσταση είχε σκοπό να καταργήσει το αρματολίκι, και κατά συνέπεια ο αγώνας στο αρματολίκι έπρεπε να υπηρετεί την Επανάσταση και όχι η Επανάσταση το αρματολίκι! Πέρα από αυτό, την ασφαλιστική δικλείδα για το πότε θα «μπει καπάκι», την κρατούσαν οι Τούρκοι, που έτσι, τις περισσότερες φορές, διευκόλυναν τον αγώνα τους, συγκεντρώνοντας τις δυνάμεις τους σε μια περιοχή, ενώ παράλληλα οι οπλαρχηγοί έδιναν λαβή στους πολιτικάντηδες να τους προσάπτουν τουρκοφροσύνη, τη στιγμή που οι ίδιοι τους έσπρωχναν προς τα εκεί, για να τους έχουν υποχείριά τους και να τους εξοντώσουν.³⁴⁷ Εντούτοις, ο πατριωτισμός δεν είναι μια έννοια απολύτως ανεξάρτητη τόπου και χρόνου, υπολογίσιμη «από τους χημικούς της ιστορικής ανάλυσης», αλλά έχει σε μεγάλο βαθμό το στοιχείο της υποκειμενικότητας και, επομένως, άπειρους τρόπους έκφρασης, ενώ η μορφή της προδοσίας ενέχει σχεδόν πάντα δόλο από την πλευρά του κατήγορου.³⁴⁸

Καθώς η Επανάσταση στερεωνόταν, η κοινωνική και πολιτική οργάνωση των κατακτημένων περιοχών αναδομούνταν, ενσωματώνοντας στην οπτική τους τα εθνικά προτάγματα του πολέμου της ανεξαρτησίας, που προκαλούσαν πρωτόγνωρες εντάσεις στους πληθυσμούς και τις ελίτ του οθωμανικού συστήματος κατάκτησης και κυριαρχίας, αφού συχνά οι αλλαγές που επέφεραν δεν ανταποκρίνονταν στις επιδιώξεις, ή ακόμη και αντιστρατεύονται τα συμφέροντα, βάσει των οποίων οι άνθρωποι ενεπλάκησαν σ' αυτήν. Κάποιες φορές μάλιστα, οι καταστάσεις είχαν απρόβλεπτες εξελίξεις, επειδή τα ενοποιητικά πολιτικά προτάγματα αντιτίθονταν στην έως τότε εμπειρία και στις παραδοσιακά αποδεκτές δομές, καθιστώντας ασύμβατα τα κληρονομημένα προνόμια προς τη νέα νομιμότητα του κεντρικού πολιτικού σχεδιασμού που έτεινε να εγκαθιδρυθεί, ενώ έθετε υπό αίρεση κατοχυρωμένα δίκαια ενός ολόκληρου κόσμου, του οποίου οι ιδιαιτερότητες ποινικοποιούνταν και, όταν τολμούσε να αντιδράσει, καταδικάζονταν και διασύρονταν. Όμως, αυτό που ονομάζουμε Διοίκηση ήταν μια πολιτική εξουσία εν προβάσει και οι όποιες αξιολογήσεις συμπεριφορών και πρακτικών εκ των υστέρων και με βάση το αποτέλεσμα που παρήγαγε η διαδικασία συγκρότησης του ελληνικού κράτους περικλείουν υψηλό κίνδυνο σφάλματος. Η έννοια της προδοσίας είναι στενά συνυφασμένη με την έννοια της πατρίδας, η οποία έχει πάντα χωροχρονικές αναφορές, δηλαδή εκφράζει συγκεκριμένες ιστορικοκοινωνικές πραγματικότητες, που μεταβάλλονται, μεταλλάσσοντας και το δικό της περιεχόμενο. Αλλά κατά την Επανάσταση οι ρυθμοί τροποποίησης του περιεχομένου της έννοιας «πατρίδα» ήταν σαφώς ταχύτεροι από αυτούς του κόσμου της κοινωνικής εμπειρίας, βάσει της οποίας οι άνθρωποι διαμορφώνουν την ταυτότητά τους και το συνειδησιακό τους υπόβαθρο, έτσι ώστε εγείρονταν αμφιβολίες για τις πλέον αυτονόητες ως τότε παραδοχές

³⁴⁶ Βακαλόπουλος, *Τα ελληνικά στρατεύματα, ό.π.*, σσ.104-105· Νίκος Κοταρίδης, *Παραδοσιακή Επανάσταση και Εικοσιένα*, Αθήνα, Πλέθρον, 1993, σ.140, υποσημ.38, σσ.172,176-178,223-225, 239.

³⁴⁷ Ροδάκης, *ό.π.*, σσ.251-256,278-281.

³⁴⁸ Πιπινέλης, *ό.π.*, σ.109.

σύστασης και λειτουργίας των τοπικών κοινωνιών και απαξιώνονταν κοινωνικές και πολιτικές πρακτικές καθ' όλα νόμιμες και θεμιτές μέχρι προσφάτως, γιατί πλέον τα πάντα νοηματοδοτούνταν αναφορικά με τις αρχές της καινούριας συγκυρίας, που ήταν η ρήξη με το παλιό, ο πόλεμος με τον εχθρό του έθνους. Άρα η συνύπαρξη με τον Τούρκο βάσει μηχανισμών ρύθμισης και αναδίπλωσης, καταγραφόταν ως προδοτική στο πλαίσιο του νεωτερικού κώδικα αξιολόγησης, εφόσον νομιμοποιούσε τη λογική της κατάκτησης.³⁴⁹ Τελικά, η επανάσταση σήμαινε διαφορετικά πράγματα για διαφορετικές περιφέρειες και διαφορετικές ομάδες ανθρώπων,³⁵⁰ γεγονός καταλυτικής σημασίας για την εξέλιξη του Αγώνα και τις ατομικές επιλογές των πρωταγωνιστών του.

Την ίδια περίοδο στην Πελοπόννησο περίμενε τον Δράμαλη ολική καταστροφή, ενώ ο θάνατος του Χουρσίτ –αυτοκτονία με δηλητήριο– ολοκλήρωσε τη διάλυση του στρατού του Κιοσέ.³⁵¹ Όμως, οι εχθροί του Ανδρούτσου, οι καλαμαράδες, άρχισαν καινούρια συκοφαντική εκστρατεία, δυσφημιστική προπαγάνδα που κορυφώθηκε τους επόμενους μήνες, όπως αποκαλύπτεται από επιστολή του Εκτελεστικού προς τους Υδραίους, στις 21 Νοεμβρίου καταγγέλλοντας τους «φθοροποιούς του σκοπούς». Ο Κωλέττης άδραξε την ευκαιρία και προσπάθησε να τον απομονώσει από τους Υδραίους, με τους οποίους ο «γερο-Πυριόβολος» ήταν σε συνεχή επαφή, προτρέποντάς τους να τον νουθετήσουν, όπως και έπραξαν καλή τη πίστει, σε επιστολή τους στις 22 Νοεμβρίου, ώστε «να μην μάθη η Ευρώπη ότι οι Έλληνες και ο ίδιος ο Οδυσσεύς, του οποίου το όνομα τόσον εκεί διεφημίσθη, εδειλίασαν εις το τέλος του αγώνος των»! Ο Γκούρας και οι έφοροι των Αθηνών Π. Σκουζές, Ι. Πάλλης, Ι. Βλάχος, Θ. Λογοθέτης και Π. Χασιώτης τούς απάντησαν με γράμμα τους την επομένη για τους σκοπούς της ψεύτικης ανακωχής. Όμως, ο «πολυειδώς δράσας εις την αυλή του Αλή πασά, την σχολήν πάσης λυκοφιλίας» Κωλέττης σε επιστολή του προς τους Υδραίους, στις 21 Δεκεμβρίου, προδίκαιζε την τελεσίδικη προγραφή του «αντιδιοικητού Οδυσσέως», «τούτου του εχθρού της πατρίδος», που «απειθής εις της Διοικήσεως τους λαοσώους σκοπούς εκηρύχθη μόνος του αρχιστράτηγος της Ανατολικής Ελλάδος και Ευβοίας». Δυστυχώς, για τους μικρόψυχους αντιπάλους του η σωτήρια παρέμβασή του τον καθιστούσε επικίνδυνο.³⁵² Πρέπει να τονισθεί ότι για τον Ανδρούτσο, που είχε δηλώσει σε στενό του συνεργάτη πως επιζητούσε «ν' αποκτήσει υπόληψιν εις την Ευρώπην»,³⁵³ η πιθανότητα δημιουργίας αρνητικών εντυπώσεων εις βάρος του στο εξωτερικό ήταν άκρως ενοχλητική, γιατί, όπως φανερώνει και η δημόσια συναίνεση των ηγετικών στοιχείων της αγωνιζόμενης Ελλάδας προς τον ευρωπαϊκό προσανατολισμό της –αν

³⁴⁹ Νίκος Ροτζώκος, *Επανάσταση και Εμφύλιος στο Εικοσιένα*, Αθήνα, Πλέθρον, 1997, σσ.9-16,33,65,85,128-129,134-136,199-205· Νίκος Θεοτοκάς - Νίκος Κοταρίδης, *Η οικονομία της βίας. Παραδοσιακές και νεωτερικές εξουσίες στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2005, σσ.15-16,23-24,30-39· Κοταρίδης, *ό.π.*, σσ.97-99,106,107,137,141-147,154,164,191-192,235-237.

³⁵⁰ Stathis Kalyvas, «Nikos Theotokas and Nikos Kotaridis, The Economy of Violence: Traditional and Modern Authority in Nineteenth Century Greece», *Historiein*, τ.8 (2008), σ.175.

³⁵¹ Βουρνάς, *ό.π.*, σ.121. Ο Σούτσος, *ό.π.*, σ.234, γράφει πως ο Χουρσίτ αυτοκτόνησε, για να αποφύγει την οργή του Σουλτάνου, μετά τόσες ταπεινωτικές αποτυχίες.

³⁵² Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.302-308· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σσ.101-105· Σφυρόερας, *ό.π.*, σ.267· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.246. Βλ. και *Αθηναϊκόν Αρχείον*, *ό.π.*, σ.52. Πάντως, ο ίδιος ο Οδυσσεύς αργότερα, τον Απρίλιο του 1824, στη συνέλευση που συγκλήθηκε με δική του κυρίως πρωτοβουλία στα Σάλαωνα, συνυπέγραψε και το άρθρο ζ', σύμφωνα με το οποίο «κανείς στρατιωτικός να μη βάλη τα λεγόμενα καπάκια». Βλ. Σπηλιάδης, *ό.π.*, τ.Β', σ.76. Ο Finlay, *ό.π.*, σσ.405-406, προκατειλημμένος εναντίον του Ανδρούτσου, λέει πως ο Οδυσσεύς φοβήθηκε μήπως ο Μεχμέτ πασάς εκμεταλλευτεί τη νίκη του και προωθηθεί ως την Αττική, οπότε θα θέτονταν σε κίνδυνο η αρχιστρατηγία του. «Είναι παράξενο», γράφει, «να βλέπει κανείς με ποιες συμπτώσεις δύο άνθρωποι τόσο διεφθαρμένοι και ηθικά ανάξιοι, όπως ο Κολοκοτρώνης και ο Οδυσσεύς, έγιναν οι λατρεμένοι ήρωες των Ελλήνων».

³⁵³ *Αρχείον Μαυροκορδάτου*, *ό.π.*, τ.Ε', τχ.Ι, σ.333.

και συνήθως καιροσκοπική-, η απήχηση της Ευρώπης στην επαναστατημένη χώρα ήταν μεγάλη.³⁵⁴

Στα τέλη Δεκεμβρίου του 1822, όταν οι εχθροί έμαθαν ότι μετέβησαν ελληνικά στρατεύματα στο Δραγαμέστιο και πως πλησίαζε ο Οδυσσέας με πολλούς στρατιώτες, -6.000, σύμφωνα με τη φήμη που ο ίδιος φρόντισε να διαδοθεί- φοβούμενοι και μόνο στο άκουσμα του ονόματός του, έφυγαν από το Μεσολόγγι για το Βραχώρι πανικόβλητοι, εγκαταλείποντας κανόνια και πολεμοφόδια, καθώς και τις βαριές αποσκευές τους, που περιήλθαν στα χέρια των Ελλήνων, ενώ, διαβαίνοντας εσπευσμένα τον φουσκωμένο Αχελώο, πνίγηκαν πάνω από 2.000 στρατιώτες.³⁵⁵ Μάλιστα, για ακόμη μια φορά ο Οδυσσέας επιστράτευσε την ευφυΐα του και έγραψε στον Μαυροκορδάτο πως φθάνει στο Μεσολόγγι με 10.000 άνδρες, ώστε να αναγκάσει τον Ομέρ Βρυώνη να λύσει την πολιορκία, αφού με επιτηδειότητα φρόντισε να πέσει στα χέρια του η επιστολή.³⁵⁶ Ο ίδιος ο Μαυροκορδάτος σε γράμμα του προς τον Οδυσσέα, με ημερομηνία 30 Δεκεμβρίου 1822, εξέφρασε τη χαρά που προξένησε η φήμη της έλευσής του προς βοήθεια της πολύπαθης πόλης.³⁵⁷

Ύστερα από τη λύση της πολιορκίας του Μεσολογγίου και ενώ πήγαιναν στο Άστρος, οι Ζαΐμης, Λόντος και Ανδρούτσος έφτασαν στις 8 Ιανουαρίου στο στρατόπεδο της Ακράτας, όταν έμαθαν τα γεγονότα, ότι δηλαδή εκεί οι Έλληνες πολιορκούσαν Οθωμανούς ιππείς που, υπό τον Δελή Αχμέτ, αποφάσισαν να πορευθούν πεζοί μέσω Βοστίτσας στην Πάτρα, περίπου 3.500 άνδρες, ό,τι είχε απομείνει από τον περίφημο στρατό του Δράμαλη -πλην 1.000 στρατιωτών και των πασάδων που πήγαν στην Πάτρα με πλοία. Οι Τούρκοι, που λιμοκτονούσαν είχαν απελπιστεί και, αφού έφαγαν τα άλογά τους, άρχισαν να υιοθετούν κανιβαλικές συμπεριφορές. Ζητούσαν συνθήκη με μονό όρο την ασφάλεια της ζωής τους. Τότε ο Οδυσσέας άρχισε ιδιαίτερες συνεννοήσεις μαζί τους, με την άδεια των άλλων οπλαρχηγών, αλλά κατηγορήθηκε ότι από ζηλοτυπία προς τους Πελοποννήσιους, συμβούλευσε τους Τούρκους να μην παραδοθούν σ' αυτούς, και τη νύχτα πήρε μαζί του στη Λιβαδειά δύο από αυτούς, από τους οποίους τον ένα, ονόματι Ιουσούφ Μπέη, ελευθέρωσε με λύτρα και τον άλλο, ονόματι Ταχμάζη, τον σκότωσε. Τελικά, 1.000

³⁵⁴ Ιωάννης Κολιόπουλος, *Λυτικά της Εδέμ*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2010, σσ.82-83.

³⁵⁵ Παλαιών Πατρών Γερμανός, *ό.π.*, σ.164· Τρικούπης, *ό.π.*, σ.314· Σπηλιάδης, *ό.π.*, τ.Α', σ.457· Οικονόμου, *ό.π.*, σ.239· Παπαδόπουλος, *Πρόδρομος*, *ό.π.*, σσ.117-118· Παπαδόπουλος, *Τα κατά Γ. Βαρνακιώτην*, *ό.π.*, σ.163· Παπαδόπουλος, *Ανασκευή*, *ό.π.*, σσ.41-42· Γούδας, *ό.π.*, σ.193· Γαζής, *ό.π.*, σ.109· Βακαλόπουλος, *Ιστορία της ελληνικής επαναστάσεως*, *ό.π.*, σ.219· Βασίλειος Σφυρόερας, «Πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σ.275· Φωτιάδης, *ό.π.*, σ.292· Hertzberg, *ό.π.*, σ.85· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.247. Ο Δεληγιάννης, *ό.π.*, σσ.84-85,95-96,107-108,110-111, αποδίδει σε προτροπή του Οδυσσέα, τον οποίο ονομάζει αιμοβόρο, τη δολοφονία του Κρεββατά, βάσει ενός σχεδίου συνωμοσίας που χαλκεύτηκε στο στρατόπεδο της Κορίνθου, σύμφωνα με το οποίο έπρεπε η «συμμορία» του να δολοφονήσει όλους τους προύχοντες της Πελοποννήσου, για να μπορέσει απρόσκοπτα να εγκαθιδρύσει το «Γκοβέρνο μιλιτάρε», και τον παρουσιάζει ως δόλιο και επίβουλο, που αδιαφορούσε για την πολιορκία του Μεσολογγίου και δεν έκανε έναν αντιπερισπασμό, έχοντας καπάκι με τους Τούρκους, ενώ οι πληροφορίες που δίνει ο Σπηλιάδης, για επικείμενη έλευση του Ανδρούτσου που φόβισε τους Τούρκους, χαρακτηρίζονται ως «ονειροπολήματα», «ληρήματα» και «παραμύθια της χαλιμάς», καθώς, σύμφωνα με τον Δεληγιάννη, ο Οδυσσέας ήταν τότε προσκυνημένος. Για το «Γκοβέρνο μιλιτάρε» κάνει λόγο και ο Παναγιώτης Παπατσώνης, *Απομνημονεύματα από των χρόνων της Τουρκοκρατίας μέχρι της βασιλείας Γεωργίου Α'*, Εν Αθήναις, Εθνικόν Τυπογραφείον, 1960, σ.66. Βλ. και Βακαλόπουλος, *Νέα ελληνική ιστορία*, *ό.π.*, σ.183· Ο Κόκκινος, *ό.π.*, τ.Στ', σσ.194-197, ισχυρίζεται πειστικά ότι ο Δεληγιάννης παραμορφώνει ή και αποσιωπά την αλήθεια, ενώ κάποιες φορές ψευδεται συνειδητά, για να αυξήσει τις κατηγορίες εναντίον του Κολοκοτρώνη.

³⁵⁶ Σάθας, *ό.π.*, σ.261· Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, σσ.37-38· Κανδηλώρος, *ό.π.*, σ.667· Κώστας, *ό.π.*, σ.235.

³⁵⁷ Βλ. *Αρχείον Μαυροκορδάτου*, *ό.π.*, τ.Ε', τχ.ΙΙ, σ.299.

διασώθηκαν, όταν στις 12 Φεβρουαρίου έφτασαν οκτώ τουρκικά πλοία και τους παρέλαβαν, ενώ οι υπόλοιποι είτε πέθαναν από την πείνα και τον τύφο είτε αιχμαλωτίστηκαν.³⁵⁸ Για τους μπέηδες που πήρε κρυφά μαζί του ο Ανδρούτσος υπάρχει και μια διαφορετική πληροφορία: ότι τους πήγε πρώτα στην Τριπολιτσά και μετά στην Εθνοσυνέλευση του Άστρους,³⁵⁹ αλλά είναι μάλλον απίθανο ο πάντα προσεκτικός και πανούργος μαθητής του Αλή πασά να έδρασε κατά τρόπο που θα έδινε αφορμή να τον στιγματίσουν, δικαιολογημένα, οι εχθροί του για ιδιοτέλεια.

³⁵⁸ Τρικoupης, *ό.π.*, τ.Γ', σσ.32, 321· Σπηλιάδης, *ό.π.*, σ.465· Οικονόμου, *ό.π.*, σ.288· Κουτσοníκας, *ό.π.*, σ.173· Δεληγιάννης, *ό.π.*, σσ.113-114· Osten, *ό.π.*, σ.202. Κανδηλώρος, *ό.π.*, σ.667· Φωτιάδης, *ό.π.*, σ.295· Κώστας, *ό.π.*, σ.235· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.247. Ο Κόκκινος, *ό.π.*, σ.197, επισημαίνει τη δυσμενή διάθεση του Δεληγιάννη απέναντι στο Ρουμελιώτη στρατηγό κατά τη μάχη της Ακράτας. Βλ. Παλαιών Πατρών Γερμανός, *ό.π.*, σσ.260-262, τα σχόλια του Γ. Παπούλα για το ρόλο του Οδυσσέα στις διαπραγματεύσεις με τους Τούρκους πολιορκημένους στην Άκρατα και τη σύναψη μυστικής συμφωνίας απόσπασής τους με καταβολή λύτρων.

³⁵⁹ Φωτάκος, *ό.π.*, σσ.453-456· Παπαδόπουλος, *Ανασκευή, ό.π.*, σσ.42-43· Άννινος, *Η απολογία, ό.π.*, σ.65.

Γ. Συνέλευση στο Άστρος

«Η επανάσταση της νέας Ελλάδας δεν είναι ένα από τα πιο ωραία θεάματα που δόθηκαν προς ενατένιση στον άνθρωπο; Όλα τα θαύματα του αρχαίου ηρωισμού, όλες οι αφσιώσεις των πιο υπέροχων μαρτύρων δεν ανακαινίζονται κάθε μέρα εμπρός στα μάτια της Ευρώπης;»³⁶⁰

Την περίοδο αυτή, που οι Έλληνες κέρδιζαν τη συμπάθεια της Ευρώπης με τις νίκες τους³⁶¹ και ο φιλελληνικός ενθουσιασμός έγινε «θρησκεία της νεότητας και του γήρατος»,³⁶² αναφάνηκε ο κίνδυνος της εσωστρέφειας, καθώς «τα πολιτικά πάθη οξύνθηκαν».³⁶³ Επειδή η Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου είχε ορίσει τη θητεία τόσο του Βουλευτικού όσο και του Εκτελεστικού ενιαύσια και έπαιρνε τέλος στις 15 Ιανουαρίου του 1823, έπρεπε να γίνουν εκλογές μέσα στον Δεκέμβριο. Σύμφωνα με την εγκύκλιο του Βουλευτικού η ψηφοφορία θα ήταν ελεύθερη και καθολική. Όμως αυτό που ακολούθησε μόνο ως παρωδία εκλογών μπορεί να περιγραφεί. Ο Ανδρούτσος φτάνοντας στην Τριπολιτσά, για να ανταμώσει τον Κολοκοτρώνη, έμαθε ότι εκείνος είχε πάει στη Δημητσάνα, για να ειρηνεύσει τα πνεύματα, καθώς είχαν έρθει σε ρήξη τα δύο κόμματα της περιοχής. Εκεί έφτασε λοιπόν ο Οδυσσέας στις 13 Φεβρουαρίου και συζήτησαν για την επικείμενη Εθνοσυνέλευση. Έπειτα κατευθύνθηκαν στην Τριπολιτσά, όπου ο Δημήτριος Μωραΐτης, παλιός φίλος του Ανδρούτσου και κουμπάρος του Πάνου, τους έκανε το τραπέζι στο σπίτι της αδερφής του Ελένης Παπαδάκη. Τότε, αφού αναχώρησαν οι άλλοι καλεσμένοι και έμειναν μόνο φίλοι και συγγενείς, ο Οδυσσέας προέτρεψε τον Κολοκοτρώνη να σκοτώσουν τους κοτζαμπάσηδες όσο ήταν ακόμη καιρός, αλλά ο Γέρος του Μοριά αρνήθηκε να μαγαρίσει τα χέρια του με αυτούς.³⁶⁴ Χρησιμοποιώντας ως απεσταλμένο τους τον Οδυσσέα πολλοί οπλαρχηγοί της Στερεάς Ελλάδας, ζητούσαν τη συγκατάθεση του Κολοκοτρώνη, ώστε να βγάλουν από τη μέση «μερικούς καλαμαράδες», επειδή η έντονη ανάμειξή τους στα πολιτικά ενοχλούσε τους στρατιωτικούς, που ένιωθαν να εκτοπίζονται, αλλά εκείνος δε συναίνεσε ποτέ.³⁶⁵ Για την επικείμενη έλευση του Ανδρούτσου είχε γράψει στον Κολοκοτρώνη ο Μάρκος Μπότσαρης ήδη από τις 3 Ιανουαρίου, ενώ ο Ζαΐμης στις 20 Φεβρουαρίου του έγραφε πως ο Οδυσσέας θα τον ενημέρωνε για τα φρονήματά του, προιδαίζοντάς τον πως «η ελευθερία της πατρίδος δεν κατορθούται ειμή δια της ευνομίας».³⁶⁶ Ο Αναγνωσταράς εκμυστηρεύτηκε στον Σπηλιάδη πως μια παρόμοια πρόταση «ξεπαστρέματος» των κοτζαμπάσηδων έκανε κι εκείνος την ίδια περίοδο, καθώς πίστευε ότι «αν οι Τουρκογέροντες δεν λείψουν

³⁶⁰ Lamartine, «Le dernier chant du Pèlerinage d' Harold». Βλ. Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ.177.

³⁶¹ Βλ. χαρακτηριστικά Ηλίας Μυκονιάτης, «The Greek War of Independence on the London Stage, 1821-1833», *Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Θ.)*, τ. ΙΗ' (1979, περίοδος Α'), 331-343, όπου παρουσιάζεται η επίδραση του Αγώνα των Ελλήνων στην καλλιτεχνική-θεατρική ζωή της Βρετανικής πρωτεύουσας, ενώ στη σ.335, αναφέρεται πως ακόμη και σε μια διαφημιστική αφίσα ενός σχετικού θεατρικού έργου οι Έλληνες αποκαλούνταν "Brave People" (γενναίος λαός) και υπενθυμίζονταν στους Λονδρέζους ότι «η Ελλάδα πολεμάει για την Ελευθερία» (Greece is fighting for LIBERTY).

³⁶² Α. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της ελληνικής επαναστάσεως*, *ό.π.*, σ.256.

³⁶³ Κ. Βακαλόπουλος, *Νεοελληνική Ιστορία*, *ό.π.*, σ.130. Βλ. και William Miller, *A History of the Greek People 1821-1921*, London, Methuen & Co. LTD, 1922, σσ.13-14, για το παράξενο κράμα ηρωισμού και ταπεινής συμπεριφοράς των Ελλήνων αρχηγών -οφειλόμενο στις αντιζηλιές τους- καθώς και τον φιλελληνισμό από τον οποίο διαπνέονταν πολίτες και πολιτικοί στην Αγγλία εκείνη την περίοδο.

³⁶⁴ Φωτιάκος, *ό.π.*, σσ.459-461· Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.197-199· Φωτιάδης, *ό.π.*, σσ.303-304· Σταματοπούλου, *ό.π.*, τ.Α', σ.308· Κανδηλώρος, *ό.π.*, σ.667· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.248· Κώστας, *ό.π.*, σ.235. Ο Μαραβελέας, *ό.π.*, σσ.306-308, γράφει ότι η αρχική αντίθεση μεταξύ των δύο μερίδων, τότε «είχε πάρει επικίνδυνη εξέλιξη».

³⁶⁵ Κωνσταντίνος Διαμαντόπουλος ή Διαμαντάκος, *Απομνημονεύματα ή Αληθή γεγονότα του 1821, μη αναφερόμενα εν ταις ελληνικαίς ιστορίαις*, Αθήνα, Ι. Ν. Πρωτόπουλος, 1883, σσ.31-32.

³⁶⁶ Οικονόμου, *ό.π.*, σ.291. Επιπλέον, αναφέρει με νόημα το θάνατο του άρρωστου Κανακάρη στις 14 Ιανουαρίου από υπερβολική δόση tartaro emetico. Τον κούραρε ο Κωλέττης! Βλ. Αυτόθι, σ.290.

από τη μέση η πατρίδα θα χαθή», αλλά ο Κολοκοτρώνης αρνήθηκε.³⁶⁷

Στις 23 Φεβρουαρίου του 1823 έγινε στην Αθήνα ο γάμος του Γκούρα με την Ασήμω του Αναγνώστη Λιδωρίκη, με κουμπάρο τον Ανδρούτσο. Η Ασήμω ήταν μια νταρντάνα γυναίκα, πολύ όμορφη, που την παρονόμαζαν «Νταλιάνα» από ένα μακρύ τουφέκι, το νταλιάνι. Μετά το γάμο ο Γκούρας εγκατέστησε την όμορφη γυναίκα του στο Ερέχθειο, το οποίο επέλεξε για σπίτι του. Στα τέλη του 1823 έφερε και ο Οδυσσέας τη μητέρα και τη σύζυγό του στη φρούριο. Η Νταλιάνα άρχισε να φέρεται περιφρονητικά στις Ανδρούτσαινες, μάνα και σύζυγο του Ανδρούτσου. Αλλά και η μητέρα του Οδυσσέα καταφρονούσε την Γκούραινα, λέγοντας: «Την γυναίκα του υπηρέτου μου δεν ημπορώ να έχω ομοίαν μου».³⁶⁸ Εντωμεταξύ, ο Σαρρής, που, δραπετευόντας από τη φυλακή, είχε επιστρέψει ήδη από τα Χριστούγεννα του '22 στην Αθήνα, απέκτησε μεγάλη δημοτικότητα, επειδή εμπόδιζε τους στρατιώτες του Γκούρα να κακοποιούν τους Αθηναίους. Ο Γκούρας, θεωρώντας τον εμπόδιο στα σχέδιά του, αποφάσισε να τον εξοντώσει. Έτσι, στις 23 Ιουνίου του 1823 οι στρατιώτες του Γκούρα συνέλαβαν τον Σαρρή στο επαρχείο, όπου είχε σπεύσει, για να σωθεί μετά από στημένο σε βάρος του επεισόδιο στην αγορά της Αθήνας. Δεμένο τον ανέβασαν στην Ακρόπολη, όπου, αφού τον θανάτωσαν φρικτά, διαμελίζοντας το σώμα του, άρχισαν να ρίχνουν τα κομμάτια του από την Ακρόπολη, φωνάζοντας στους εμβρόντητους Αθηναίους: «Θέλετε πόδι, θέλετε πλευρό; Πάρτε!».³⁶⁹

Η Νταλιάνα στο ίδιο διάστημα συνέχισε να ενσταλάζει στην ψυχή του άντρα της μίσος κατά του αρχηγού και ευεργέτη του. Φίλοι του Οδυσσέα από την Αθήνα του έγραψαν για τη μεταστροφή του Γκούρα και τότε πρότεινε στον Μακρυγιάννη να πάει στην Αθήνα και ραδιουργώντας εναντίον του Γκούρα να του πάρει το κάστρο, αλλά εκείνος αρνήθηκε. Κατόπιν ο Οδυσσέας προσπάθησε να στρέψει τους Αθηναίους εναντίον του Γκούρα, αλλά, αποτυγχάνοντας, αποφάσισε να πάρει τις γυναίκες στη «Μαύρη Τρύπα», στο άντρο του Παρνασσού, για να μην τα χαλάσει με τον Γκούρα, αφού, όταν έστειλε τον Στάθη Κατσικογιάννη, ο Γκούρας του γύρισε τα μυαλά και ενίσχυσε τη θέση του, παντρεύοντάς τον με την κουνιάδα του και φέρνοντάς τον μέσα στο φρούριο. Οι προύχοντες των Αθηνών, υποδαυλίζοντας την αντιζηλία, έγραψαν τελικά στις 7 Δεκεμβρίου του 1823 στον Ανδρούτσο, κολακεύοντάς τον και παρακαλώντας τον να τους κάνει την τιμή δήθεν να μείνει η οικογένειά του στην Αθήνα, και εκείνος ενέδωσε.³⁷⁰ Πάντως, ήδη το καλοκαίρι του 1822, ο Κασομούλης, πηγαίνοντας να βρει τον Οδυσσέα στην Αθήνα, συνάντησε τον αδερφό του Στάθη, Μίνο Κατσικογιάννη, ο οποίος μεμόφταν τον Οδυσσέα, πως «εδόθη εις άλλας φροντίδας και ότι καταχράσθη την εμπιστοσύνην του έθνους»,³⁷¹ ενώ όταν αργότερα συνάντησε τον Γεώργιο Μωραΐτη, αρχηγό στο στρατόπεδο της Ζαγοράς, αυτός κατηγορήσε τους Κατσικογιανναίους ως άπιστους στον Οδυσσέα.³⁷² Παράλληλα, οι Μαυροκορδάτος και Κωλέττης, για να διαφθείρουν τον Γκούρα, του υποσχέθηκαν την αρχιστρατηγία της Ανατολικής Ελλάδας, χρησιμοποιώντας ως όργανό τους τον κουνιάδο του Αναστάσιο Λοιδωρίκη.³⁷³

³⁶⁷ Σπηλιάδης, *ό.π.*, σ.472, υποσημ.201· Βαλέτας, *ό.π.*, σσ.64-65· Ροδάκης, *ό.π.*, σσ.303-304.

³⁶⁸ Σουρμελής, *ό.π.*, σσ.54-56· Άννινος, *Η απολογία, ό.π.*, σσ.36-37· Σταματόπουλος, *ό.π.*, τ.Β', σσ.182-183· Λάππας, *ό.π.*, σ.117· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.255.

³⁶⁹ Σουρμελής, *ό.π.*, σσ.65-66, όπου όμως ως υπεύθυνο του δράματος παρουσιάζει τον Οδυσσέα, γιατί διέβαλε αλλήλους. Διαφωνεί ο Σταματόπουλος, *ό.π.*, σ. 126.

³⁷⁰ Σουρμελής, *ό.π.*, σσ.67-68· Μακρυγιάννης, *ό.π.*, σσ.249-250· Άννινος, «Το χάνι της Γραβιάς», *ό.π.*, σσ.90-91· Άννινος, *Η απολογία, ό.π.*, σσ.37-38· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σσ.183-184.

³⁷¹ Κασομούλης, *ό.π.*, σ.358.

³⁷² Αυτόθι, σ.362.

³⁷³ Παπαδόπουλος, *Πρόδρομος, ό.π.*, σ.126. Βλ. και Παπαδόπουλος, *Ανασκευή, ό.π.*, σ.49, για τον ύπουλο ρόλο του Λοιδωρίκη.

Όταν συνήλθε η Β΄ Εθνοσυνέλευση στο Άστρος, την άνοιξη του 1823, είχαν διαμορφωθεί δύο εχθρικές, αντιπολιτευόμενες η μία την άλλη, μερίδες: «των στρατιωτικών» με σαράντα πληρεξούσιους και 800 στρατιώτες και επικεφαλής τον Κολοκοτρώνη στην Πελοπόννησο και τον Ανδρούτσο στην Ανατολική Ελλάδα, οι οποίοι, έχοντας πάντα και την υποστήριξη του Υψηλάντη, επιθυμούσαν να επιβάλουν δική τους κυβέρνηση, και «των πολιτικών» με εκατόν πενήντα πληρεξούσιους και 6.000 στρατιώτες. Εγκαταστάθηκαν σε διαφορετικές τοποθεσίες, που τις χώριζε το ρεύμα του Τάνου, οι μεν στα Μελιγγίτικα, οι δε στα Αγιαννίτικα καλύβια, και έμοιαζαν περισσότερο με αντιμαχόμενα στρατόπεδα παρά με τμήματα συνέλευσης,³⁷⁴ με «στίφος, διαιρεθέν εις δύο εχθρικά στρατόπεδα», που επιδίωκαν την κατάληψη της εξουσίας, ενώ η ανάδειξη των πληρεξουσίων ήταν φανερά προϊόν «καλλονοθείας».³⁷⁵ Ο περίφημος όρκος των αντιπροσώπων να συσκέπτονται «εν ειλικρινεία καθαρά και αδελφική αγάπη αδιαφορούντες περί των προσωπικών συμφερόντων» τους, φροντίζοντας «περί μόνου του κοινού της Ελλάδος συμφέροντος», ελάχιστα εφαρμόστηκε.³⁷⁶

Σύντομα η αδυναμία της δεύτερης Εθνοσυνέλευσης έγινε ακόμη πιο φανερή και επιζήμια από αυτήν της πρώτης.³⁷⁷ Οι αρχιστρατηγίες του Κολοκοτρώνη και του Ανδρούτσου καταργήθηκαν στην πρώτη συνεδρίαση, όπως και οι τοπικές διοικήσεις στη δεύτερη συνεδρίαση, ενώ, αφού διαβάστηκε η αναφορά των αδερφών Ζαφειρόπουλων, αποδοκιμάστηκαν, με ψήφισμα διαμαρτυρίας, κάποιες πράξεις του Κολοκοτρώνη και των συντρόφων του, που -συσκεπτόμενος με τους Οδυσσέα, Υψηλάντη, Νέγρη και κάποιους άλλους, οι οποίοι απέτυχαν να αναγνωριστούν πληρεξούσιοι και βουλευτές και να αναδειχθούν σε άλλες υψηλές θέσεις, όπως προσδοκούσαν, και ήταν επομένως δυσαρεστημένοι- θέλησε υπό την παρακίνηση του Ανδρούτσου, μαζί με τους στρατιώτες του να κινηθεί εναντίον των προκρίτων και να διαλύσει την Εθνοσυνέλευση. Όμως, ο Υψηλάντης κατόρθωσε να τους συγκρατήσει, παρ' όλες τις εις βάρος του συκοφαντίες από την αντίπαλη παράταξη. Οι αποφάσεις της Εθνοσυνέλευσης δεν ικανοποίησαν το λαό και τους αγωνιστές και, όταν αποφασίστηκε η εκποίηση των εθνικών κτημάτων, ξεσηκώθηκε σφοδρή αγανάκτηση σε όλη την επαναστατημένη χώρα, ώστε τελικά καταργήθηκε το ψήφισμα με τροπολογία, επιτρέποντας τον πλειστηριασμό μονάχα των φθαρτών κτημάτων. Επιπλέον, οι πολίτες έφριξαν για τις καταχρήσεις που είχαν συντελεστεί, ειδικά μόλις έγινε γνωστό πως στο δημόσιο ταμείο υπήρχαν μόνο 80 γρόσια. Στο χωριό Σιλήμνα, μια ώρα έξω από την Τριπολιτσά, έγινε συνέλευση περί του πρακτέου της μερίδας των στρατιωτικών, στην οποία συμμετείχαν οι Κολοκοτρώνης, Υψηλάντης, Ανδρούτσος, Νικηταράς, Πλαπούτας, Μούρτζινος, και οι κοτζαμπάσηδες και πολιτικοί Νέγρης, Φωτήλας, Σισίνης, Περρούκας και Γ. Καραμάνος.³⁷⁸

³⁷⁴ Τρικούπης, *ό.π.*, σ.48· Οικονόμου, *ό.π.*, σ.292· Δεληγιάννης, *ό.π.*, σσ.121-122,124-125· Μεταξάς, *ό.π.*, σσ.70-71· Φραντζής, *ό.π.*, σσ.268-270· Γενναίος Κολοκοτρώνης, *ό.π.*, σσ.88-89· Μέντελσον, *ό.π.*, σ.134· Gervinus, *ό.π.*, σσ.502-503· Αννινός, *Η απολογία, ό.π.*, σσ.33-34· Πιπινέλης, *ό.π.*, σ.165· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.249· Μαραβελέας, *ό.π.*, σσ.309-312. Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, *ό.π.*, σσ.265-266, με τη γνωστή φιλανθία του, μιλάει για δύο κόμματα που τα ονομάζει «των Προεστών» και «του Κολοκοτρώνη», στο οποίο εντάσσονταν οι Οδυσσέας, Νικηταράς, Πλαπούτας και Μούρτζινος. Βλ. και Φωτάκος, *ό.π.*, σσ.470-472, όπου σημειώνεται με πικρία ότι ενώ στην αρχή της επανάστασης οι Έλληνες πολεμούσαν για την ελευθερία περιφρονώντας το θάνατο, μετά «κάθε ένας ήθελε να άρχη». Τη φιλαρχία των προεστών της εποχής καυτηριάζει και ο Βερναρδάκης, *ό.π.*, σσ.28-29.

³⁷⁵ Δραγούμης, *ό.π.*, σ.37.

³⁷⁶ Α. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της ελληνικής επανάστασης, ό.π.*, σσ.170-171.

³⁷⁷ Woodhouse, *ό.π.*, σ.135· Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ.231.

³⁷⁸ Δεληγιάννης, *ό.π.*, σσ.125-127· Κουτσονίκας, *ό.π.*, σ.175· Αιτιάν, *ό.π.*, σ.196· Neroulos, *ό.π.*, σσ.456-457· Φωτιάδης, *ό.π.*, σσ.305-306· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σ.129· Ροδάκης, *ό.π.*, σ.305· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.250· Παπανικολάου, *ό.π.*, σσ.217-219. Βλ. και Φωτάκος, *ό.π.*, σσ.473-478, όπου

Ωστόσο, η Εθνοσυνέλευση συνέχισε και περάτωσε το έργο της, ενώ ο Ανδρούτσος εξακολουθούσε να προτείνει την εξόντωση των πολιτικών, των οποίων τις ραδιουργίες φοβόταν, και μετά την υπογραφή των ψηφισμάτων από τους στρατιωτικούς.³⁷⁹ Χαρακτηριστικά, ο πάντοτε φιλόποτος Οδυσσέας, είπε στον Ψύλλα, με τον οποίο συγκατοικούσαν στην ίδια οικία κατά την ολιγοήμερη παραμονή του στην Τρίπολη και είχαν γνωριστεί πια καλά: «Σεις θέλετε, καθώς έχετε την δύναμιν του κονδυλίου να λάβετε εις χείρας και την δύναμιν της σπάθης και να μας καταβάλετε ημάς! Αλλά συλλογίσθητε καλώς ότι, εάν ημείς θέλωμεν, δύνασθε προαχθήτε εις το στρατιωτικόν στάδιον· άλλως σας κάμνομεν μίαν ώραν αρχύτερα να χαθήτε».³⁸⁰ Πάντως, «με τη νέα συνταγματική ρύθμιση ο χειρισμός της εξωτερικής πολιτικής αφέθηκε στο Εκτελεστικό, αλλά ουσιαστικά την ασκούσε ο γενικός γραμματέας Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος».³⁸¹ Μέσα στο πλαίσιο των μηχανοραφιών στη συνεδρίαση της 6^{ης} Απριλίου η Εθνοσυνέλευση, σε μια προσπάθεια διάσπασης των ενωμένων στρατιωτικών και προσεταιρισμού του Ανδρούτσου, αποφάσισε να προσθέσει στη δωδεκαμελή επιτροπή, που συγκροτήθηκε στις 4 Απριλίου για την κατάρτιση του νέου προϋπολογισμού και στην οποία ήδη συμμετείχαν έξι στρατιωτικοί, άλλους τέσσερις, μεταξύ των οποίων και τον Οδυσσέα, παρά τη μικρή εκτίμηση που υπήρχε στο πρόσωπό του.³⁸² Ίσως η πράξη αυτή επιτάχυνε το διάβημα του Κολοκοτρώνη, ο οποίος κατόπιν κατηγορήθηκε από τους συντρόφους του για συμβιβασμό, όταν με τη μεσολάβηση του αρχιερέα Τριπόλεως Δανιήλ συμπεθέριασε με τους Δεληγιανναίους, παίρνοντας ταυτόχρονα τη θέση του αντιπροέδρου του Εκτελεστικού. Ο Οδυσσέας, ο Πάνος Κολοκοτρώνης και άλλοι τον κάλεσαν να διαχωρίσει τη θέση του από τους κοτζαμπάσηδες, και ο Ανδρούτσος του έγραψε υπενθυμίζοντάς του μια συμβουλή που του είχε δώσει στο Ναύπλιο: ότι ο Αλή πασάς, όποτε σκόπευε να καταστρέψει κάποιον, τον έκαμνε πρώτα συμπέθερο. Στα τέλη Μαΐου οι συνωμότες της Σιλήμνας, έχοντας αποφασίσει να ανατρέψουν το καθεστώς και να προσκαλέσουν νέα Εθνοσυνέλευση, πραγματικά αντιπροσωπευτική, διόρισαν εφόρους για την είσπραξη των φόρων και έστειλαν προκηρύξεις στο λαό, προτρέποντάς τον σε ανταρσία.³⁸³

Καθώς είχαν στρέψει οι Έλληνες όλη τους την προσοχή στην Εθνοσυνέλευση του Άστρους, δεν είχαν οργανώσει έγκαιρα την άμυνά τους και ο Περκόφτσαλης, όταν είδε πως ο Οδυσσέας δεν πραγματοποίησε όσα είχε υποσχεθεί με την ψευτο-ανακωχή, ενώ είχε περάσει η προθεσμία, εισέβαλε τον Μάιο στη Στερεά Ελλάδα με 6.000 άνδρες, που σύντομα ενισχύθηκαν με άλλες 4.000 στρατιώτες υπό τον Σελήη πασά. Η Ανατολική Ελλάδα ερήμωσε μπροστά στην προέλαση των Τούρκων, που, αφού έκαψαν το μοναστήρι της Ιερουσαλήμ στις 7 Ιουνίου, περνώντας στις 10

υποστηρίζεται πως οι αναφορές κατά του Κολοκοτρώνη και των συντρόφων του που έφτασαν στην Εθνοσυνέλευση ήταν προϊόντα συκοφαντίας, εφευρήματα της τουρκοπολιτικής των κοτζαμπάσηδων. Βλ. επίσης Σπηλιάδης, *ό.π.*, σσ.474-475,484-486, όπου όμως ως νουνεχής, που συγκρατεί τον Οδυσσέα και τους άλλους από το να σκοτώσουν τους ολιγαρχικούς, παρουσιάζεται ο Κολοκοτρώνης, παρόλο που δεχόταν απειλές από τα Αγιαννίτικα καλύβια. Το ίδιο υποστηρίζουν οι Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.213, 245, Ροτζώκος, *ό.π.*, σ.59, και Μαραβελέας, *ό.π.*, σ.313.

³⁷⁹ Μαραβελέας, *ό.π.*, σ.315. Ο Σούτσος, *ό.π.*, σσ.268-271, παραθέτει ομιλία του Οδυσσέα στο στρατό.

³⁸⁰ Γεώργιος Ψύλλας, *Απομνημονεύματα του βίου μου*, Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, 1974, σσ.104-105.

³⁸¹ Γεωργής, *ό.π.*, σσ.126-127.

³⁸² Κόκκινος, *ό.π.*, σ.217.

³⁸³ Σπηλιάδης, *ό.π.*, σσ.486-487· Δεληγιάνης, *ό.π.*, σσ.127-132· Φωτιάδης, *ό.π.*, σσ.310-311· Σταματόπουλος, *ό.π.*, τ.Α', σσ.308-311· Βουρνάς, *ό.π.*, σ.126· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.250· Μαραβελέας, *ό.π.*, σσ.345-346· Ροδάκης, *ό.π.*, σ.306. Όπως υποστηρίζει ο Περραιβός, *ό.π.*, σ.153, ο Οδυσσέας μαζί με τους Κοντογιάννη, Σαφάκα, Σκαλτσοδήμο και άλλους αξιωματικούς τού ζήτησαν να αναλάβει το Υπουργείο του Πολέμου εκ μέρους των όπλων της Στερεάς Ελλάδας, για να πάντουν οι συκοφαντίες και οι καταφρονήσεις.

Ιουνίου από το Ζεμενό, συνέχισαν και έκαψαν την Αράχοβα, το Καστρί, βρήκαν αντίσταση στο Χρυσό, κατευθύνθηκαν στις 12 του μηνός και πυρπόλησαν τη Δεσφίνα και τους Γύρους, καταστρέφοντας καθετί στο δρόμο τους, ενώ οι κάτοικοι κατέφυγαν, για να σωθούν, στην Πελοπόννησο, στα νησιά του Αιγαίου και στις κορυφές των βουνών. Ο Ανδρούτσος εντωμεταξύ, επιβλέποντας τις κινήσεις των εχθρών μόλις εισήλθαν στη Φωκίδα, αφού ζήτησε από τους Αθηναίους να του πληρώσουν 500 μισθούς για ένα μήνα, εκστράτευσε στη Βοιωτία και τους καταδίωκε παντού, όλο τον Ιούνιο και τον Ιούλιο, ειδικά μετά την πυρπόληση του μοναστηριού του Οσίου Λουκά, χωρίς να τους αφήνει να αναπαυθούν, όπως ο Φάβιος τον Αννίβα, καταπονώντας τους με αιφνιδιαστικές επιθέσεις, διεξάγοντας μικρές αλλά νικηφόρες αψιμαχίες ή δρώντας με επιτυχία στα νώτα τους, αρπάζοντας τις εφοδιοπομπές τους και περιμένοντας τις ενισχύσεις από την Πελοπόννησο.³⁸⁴

Ταυτόχρονα, σε γράμμα του προς τον Υψηλάντη, τον Ιούνιο του 1823, έγραφε: «Εγώ κρατώ πάντα ανταπόκρισιν με τους Τούρκους με σκοπόν πατριωτικόν», ελπίζοντας, όπως εξηγούσε, να τους νικήσει σε κάποια ευνοϊκή περίσταση, αλλά οι ιθύνοντες αυτά «τα τερτίπια» του «τα λεν προδοσιές».³⁸⁵ Πράγματι, η ευκαιρία δόθηκε στον ευφυή στρατηγό: στα περάσματα του Ελικώνα και του Παρνασσού το ανατολικό τμήμα του τουρκικού στρατεύματος είχε σημαντικές απώλειες, κοντά στην Κάπραινα ή Καπούρνα, στη Χαιρώνεια, όταν στις 7 Ιουλίου του επιτέθηκε ο Οδυσσέας, στα χέρια του οποίου περιήλθαν πλούσια λάφυρα.³⁸⁶ Οι ξένοι παρακολουθούσαν πλέον με έντονο ενδιαφέρον τις νίκες και τις θυσίες των Ελλήνων. «Κανέννας λαός δεν αισθάνεται ζωηρότερη συμπάθεια από μας για τα δεινά που υποφέρουν οι συμπατριώτες σας, κανέννας δεν απευθύνει στο Θεό πιο θερμές και ειλικρινείς παρακλήσεις για την επιτυχία των σκοπών τους», έγραφε ο Τζέφερσον στις 31 Οκτωβρίου σε μακροσκελή απαντητική επιστολή του προς τον Κοραή, ο οποίος με το γράμμα του της 10^{ης} Ιουλίου είχε προσπαθήσει –μάταια– να τον κάνει να πάρει δημόσια θέση υπέρ του αγώνα των Ελλήνων για την ελευθερία.³⁸⁷

³⁸⁴ Rouverville, *ό.π.*, σσ.218-219· Hertzberg, *ό.π.*, σσ.102-104· Osten, *ό.π.*, σσ.256-257· Gervinus, *ό.π.*, σσ.512-513· Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.376-378· Ιωάννης Γιαννόπουλος, «Επιχειρήσεις των Τούρκων στην Ανατολική Στερεά. Πυρπολήσεις, καταστροφές και ερημώσεις στη Λοκρίδα, Φωκίδα και Βοιωτία» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σσ.290-291· Σταματόπουλος, *ό.π.*, τ.Β', σσ.130-131. Βλ. και Κασομούλης, *ό.π.*, τ.Γ', σ.271, υποσημ.2, όπου ο Βλαχογιάννης υποστηρίζει πως η εύκολη καταφυγή του απόλεμου λαού της Ανατολικής Ελλάδας στα νησιά αυτά ήταν η κυριότερη αιτία ματαίωσης των πολεμικών σχεδίων του Ανδρούτσου. Ο Waddington, *ό.π.*, σσ.85-86, αναφερόμενος στην εισβολή του Περκόφτσαλη, υποστηρίζει πως η καταστροφή του μοναστηριού του Οσίου Λουκά αποτράπηκε ύστερα από παρέμβαση των Αλβανών στρατιωτών, που το θεωρούσαν ιερό τόπο και άσυλο, όπως δήλωσαν σε σημείωμα που άφησαν οι ίδιοι πάνω στην κεντρική πύλη του!

³⁸⁵ Βλ. *Αθηναϊκόν Αρχείον*, *ό.π.*, σ.59.

³⁸⁶ Τρικούπης, *ό.π.*, σσ.55-56· Σηπλιάδης, *ό.π.*, σσ.505-506· Οικονόμου, *ό.π.*, σσ.300-301· Κόκκινος, *ό.π.*, σ.383· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σσ.131-132· Φωτιάδης, *ό.π.*, σσ.341-342· Ιωάννης Γιαννόπουλος, «Ο Αγώνας στην Εύβοια και την Ανατολική Στερεά. Νίκη του Ανδρούτσου στην Καπούρνα. Νίκη των Ελλήνων στα Αδριαλά της Εύβοιας και ήττα στο Δερβένη του Μαντουδίου. Άλλες μάχες. Πολιορκία της Χαλκίδος από τον Ανδρούτσο» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σ.301· Μέντελσον, *ό.π.*, σ.136· Hertzberg, *ό.π.*, σ.104· Neroulos, *ό.π.*, σ.462· Waddington, *ό.π.*, σ.87· Dakin, *Η ενοποίηση*, *ό.π.*, σ.83· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σσ.250-251· Κώστας, *ό.π.*, σ.235. Βλ. *Α.Ε.Π.*, *ό.π.*, τ.Β', σ.546. Η Ginouvier, *ό.π.*, σ.126, μνημονεύοντας τη μάχη στη Χαιρώνεια, αναφέρει πως βρήκαν το θάνατο 400 Τούρκοι. Ο Παναγιώτης Αραβαντινός, *ό.π.*, σ.376, σημειώνει εσφαλμένα ότι στις 5 Ιουνίου στη Χαιρώνεια ο τουρκικός στρατός κατατροπώθηκε από τον Οδυσσέα, αλλά τότε βρισκόταν ακόμη στον Μοριά. Ο Soultos, *ό.π.*, σσ.289-290, πάλι γράφει 16 προς 17 Ιουνίου. Βλ. και Δεληγιάννης, *ό.π.*, σσ.135-136, όπου όμως η δράση του χαρακτηρίζεται με μεγάλη ευκολία ανώφελη.

³⁸⁷ Λάζος, *ό.π.*, σσ.92-99.

Δ. Διασπαστικές ενέργειες του Αρείου Πάγου στην Εύβοια

«Ο άρχων της Ευβοίας άρχει της Ελλάδος», κατά το ρητό του Φιλίππου της Μακεδονίας.³⁸⁸

Εντωμεταξύ, η Εύβοια, η οποία είχε αποχωριστεί διοικητικώς από την Ανατολική Στερεά Ελλάδα με το υπ' αριθμόν 2275 θέσπισμα του Εκτελεστικού της 27^{ης} Νοεμβρίου του 1822,³⁸⁹ είχε γίνει επί ένα χρόνο, μέχρι τον Αύγουστο του 1823, θέατρο ανεκδιήγητων ταλαιπωριών των κατοίκων, λόγω της διαμάχης μεταξύ του Ανδρούτσου και του εκλεκτού του Αρείου Πάγου Διαμαντή, καθώς οι στρατιώτες και των δύο, όταν έμπαιναν στις δήθεν περιοχές των αντιπάλων τους, έκλεβαν και ξυλοκοπούσαν τους χωρικούς, ενώ βίαζαν γυναίκες και κορίτσια. Ο Άρειος Πάγος επιδίωκε να μείνει οπληρηγός μόνο ο Διαμαντής, που ήταν τυφλό όργανό του. Ο Κριεζώτης ωστόσο δεν έφυγε, ενώ για μικρό διάστημα είχε βρεθεί στο Αλιβέρι και ο Οδυσσέας, που είχε πάει για να βοηθήσει τον αγώνα, αλλά, καθώς οι συνεχείς μάχες δεν απέφεραν κανένα αποτέλεσμα, απομακρύνθηκε.³⁹⁰ Σε μια επιστολή του ο αρεοπαγίτης Γρηγόριος Κωνσταντάς, με ημερομηνία 21 Αυγούστου 1822, και μια άλλη ο Διαμαντής και οι αρεοπαγίτες, με ημερομηνία 20 Σεπτεμβρίου 1822, που είχαν παραλήπτη και οι δύο τον Κωλέττη, κατηγορούσαν τον Οδυσσέα για καταχρήσεις και ως υπεύθυνο των ταραχών.³⁹¹ Ωστόσο, το φθινόπωρο του 1822, ο Κασομούλης μετέφερε στον Διαμαντή πρόταση του Οδυσσέα για συμβιβασμό, αλλά ήρθε ο διορισμός του Διαμαντή για την αρχηγία της Εύβοιας και «τότες η πίττα δεν άφηνεν να συνδιαλλαγούν»,³⁹² ενώ υπεύθυνος για τις αθλιότητες που συνέβαιναν ήταν και ο Θεόκλητος Φαρμακίδης, γιατί «ερέθισε απ' εδώ απ' εκεί τον Διαμαντήν».³⁹³ Επιπλέον, ο Διαμαντής σε αναφορά του της 26^{ης} Μαΐου αποκαλούσε τον Οδυσσέα «εχθρόν του γένους», το οποίο έγινε βεβαίως γνωστό.³⁹⁴

Έτσι, δυστυχώς, τα πράγματα στην Εύβοια παρέμεναν άσχημα εξαιτίας των ακατάλληλων ανθρώπων που είχαν διοριστεί ως αρχηγοί. Υποστηρίχτηκε μάλιστα ότι ο Ανδρούτσος υπέβλεπε την από τις 30 Απριλίου του 1823 επισήμως δοθείσα αρχηγία του Διαμαντή και οι ντόπιοι οπληρηγοί τον αντιμάχονταν λόγω δικών του ραδιουργιών, ενώ το στρατόπεδο του Διαμαντή στα Βρυσάκια, αν και σχεδόν διαλυμένο, ήταν το μοναδικό που εξακολουθούσε να υφίσταται και πολιορκούσε τη Χαλκίδα. Ο Οδυσσέας ωστόσο, έχοντας συλλάβει τη στρατηγική έμπνευση να μεταφέρει τον αγώνα της Ανατολικής Ελλάδας στην Εύβοια, όπου βρισκόταν πλέον ο Περκόφτσαλης, μετέβηκε από την Αταλάντη στο Ταλαντονήσι και ήρθε σε επαφή με τον Νικηταρά. Αποφάσισε να επιβιβάσει σε πλοία το σώμα του, για να μεταβεί στα Βρυσάκια και να αποκλείσει τους Τούρκους που έρχονταν από τη Στερεά, γι' αυτό έγραψε σχετικά στον Νικηταρά, αλλά έφτασε αργά, αφού εκείνοι είχαν ήδη περάσει, και αναγκάστηκε να επιστρέψει άπρακτος στην Αταλάντη, αφού διέσωσε τις οικογένειες που είχαν καταφύγει στο Ταλαντονήσι.³⁹⁵

³⁸⁸ Rouqueville, *ό.π.*, σ.275.

³⁸⁹ Βισβίτζης, *ό.π.*, σ.42.

³⁹⁰ Κουτσονίκας, *ό.π.*, σ.75· Α. Βακαλόπουλος, *Τα ελληνικά στρατεύματα, ό.π.*, σ.180· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σσ.107-120. Για τις βιαιοπραγίες και τις ραδιουργίες που συντελέστηκαν στην Εύβοια αυτή την περίοδο βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, «Η δράσις των εξ Ολύμπου Μακεδόνων αγωνιστών εν Ευβοία και Θεσσαλία κατά το 1822 και 1823», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον*, Θεσσαλονίκη, Μαρινέλης, 1939, σσ.81-90.

³⁹¹ Κόκκινος, *ό.π.*, τ.Ε', σσ.277-278. Βλ. και Α.Ε.Π., *ό.π.*, τ.Α', σσ.501-502, την επιστολή των Αρεοπαγιτών προς τη Διοίκηση, με ημερομηνία 25 Οκτωβρίου 1822, όπου διαβάλλουν τον Οδυσσέα για πολλοστή φορά.

³⁹² Κασομούλης, *ό.π.*, τ.Α', σ.363.

³⁹³ Αυτόθι, σ.364.

³⁹⁴ Σπηλιάδης, *ό.π.*, σ.492· Οικονόμου, *ό.π.*, σ.300.

³⁹⁵ Κόκκινος, *ό.π.*, τ.Στ', σσ.388-389· Τρικούπης, *ό.π.*, σ.57· Hertzberg, *ό.π.*, σσ.104-105· Gervinus,

Στο διάστημα αυτό, ο Κωλέττης, που ήδη από τον Μάιο του 1823 είχε διοριστεί Έπαρχος Εύβοιας, επιδίωξε να κάνει το στρατηγό, παρόλο που δε διέθετε στρατιωτικά προσόντα, ώστε με την πρώτη επίθεση των Τούρκων τα παράτησε και έφυγε. Όταν, αρχές Ιουνίου, έφθασε ο τουρκικός στόλος στην Κάρυστο, διασκορπίστηκε το στρατόπεδο. Λίγες μέρες μετά ο Οδυσσέας έδωσε εντολή στον υπό την οδηγία του Σταύρο Νικολάου να πιάσει τα στενά της Παγώνας, για να αντικρούσει τον Περκόφτσαλη, που κινούνταν στην Εύβοια, κατόπιν προσκλήσεως του Ομέρ μπέη, ενώ ο ίδιος θα τους χτυπούσε από τα νότια αποβιβαζόμενος στα Βρυσάκια. Στη μάχη που διεξήχθη, σύμφωνα με το σχέδιο, στις 22 Ιουλίου, και ενώ έκλινε υπέρ των Ελλήνων, ο Μήτρος Τριανταφυλλίνας αποτρέποντας τον Διαμαντή Νικολάου να στείλει εφόδια και ο Βασίλειος Μπούσγος διαδίδοντας ότι έρχεται πλήθος Τούρκων, συντέλεσαν, από ζηλοτυπία προς τον Σταύρο Νικολάου, στη διάλυση του στρατοπέδου τη νύχτα και έγιναν αιτία να ματαιωθεί το εγχείρημα. Έτσι, όλο το νησί πέρασε στα χέρια των Τούρκων. Πνέοντας τον όλεθρο ο Οδυσσέας σκότωσε τον προεστό του Ταλαντίου Αλέξανδρο Μιχαήλ, θεωρώντας τον υπεύθυνο για τη λιποταξία των οπλαρχηγών και την αποτυχία των πολεμικών του ενεργειών και ο οποίος είχε συν τοις άλλοις γράψει κάποτε σε φίλο του που βρισκόταν κοντά στην κυβέρνηση ότι «εάν ο Οδυσσεύς δεν φονευθή, η επανάστασις δεν θα προοδεύση».³⁹⁶ Ακόμη ο Αλέξανδρος Μιχαήλ ήταν ένας εξ αυτών που δυσφημούσαν τον Οδυσσέα ως ανάξιο και φοβητσιάρη αρχηγό στο Ταλαντονήσι, όταν ο Κασομούλης το επισκέφθηκε, το φθινόπωρο του 1822.³⁹⁷ Ενδεικτικό της εντάσεως των παθών είναι το γεγονός ότι η αντιδικία για την αρχηγία στην Εύβοια δε μειώθηκε ούτε τις στιγμές της κρίσης: οι πρόκριτοι της Λίμνης Ευβοίας δε δίστασαν να γράψουν στον Διαμαντή στις 18 Ιουλίου του 1823, ότι η είδηση της άφιξης του Οδυσσέα τους έκανε να δειλιάσουν «περισσότερον παρ' αυτού ή παρά των εχθρών»!³⁹⁸ Κι όμως εκείνος έγραφε με φανερή αγωνία την επομένη στον Κωλέττη να φροντίσει να σταλούν καράβια.³⁹⁹ Οι εκκλήσεις του έπεσαν στο κενό. Όπως επεσήμανε σε επιστολή του με ημερομηνία 20 Αυγούστου 1823 ο Εμμανουήλ Ξάνθος στον Δημήτριο Αλεξάκη, «ο Διαμαντής, επειδή ήτον εις διχόνοιαν με τον Οδυσσέα, βαλθείς εις υποψίαν παρά του της Ευρίπου επάρχου Κωλέττη, ότι ο Οδυσσεύς θέλει τον κτυπήσει, άφησε τας θέσεις του και έφυγε με τα στρατεύματά του, και ούτω οι Τούρκοι ανεμποδίστως εκυρίευσαν τα χωρία της Ευρίπου σχεδόν όλα, λεηλατήσαντες και καύσαντες πολλά και θανατώσαντες και αιχμαλωτίσαντες υπέρ τας 1.500 ψυχάς».⁴⁰⁰

ό.π., σ.513· Γιαννόπουλος, ό.π., σ.301· Σταματόπουλος, ό.π., σ.133· Σπηλιάδης, ό.π., σ.453. Στην αντιπαλότητα μεταξύ Οδυσσέα-Διαμαντή θέλησε να μεσολαβήσει ο Δυοβουνιώτης, όπως φανερώνει επιστολή του της 20ης Ιουλίου 1823 προς τον Κωλέττη. Βλ. *Αρχείο Κωλέττη*, ό.π., σσ.270-271.

³⁹⁶ Τρικoupης, ό.π., σ.58· Οικονόμου, ό.π., σσ.300-301· Σπηλιάδης, ό.π., σσ.491-492,513-514· Κόκκινος, ό.π., σσ.390-391· Σταματόπουλος, ό.π., σσ.133-135· Γιαννόπουλος, ό.π., σ.301. Βλ. *Α.Ε.Π.*, τ.ΙΑ', σ.91, το γράμμα του Ανδρούτσου προς τον Νικηταρά, με ημερομηνία 29 Ιουλίου, για τα γεγονότα εκείνης της περιόδου στην Εύβοια. Βλ. και Δεληγιάννης, ό.π., σ.144, όπου θεωρείται πρόφαση της δολοφονίας ότι ο συγκεκριμένος προεστός συντέλεσε και λιποτάκτησαν οι Μπούσγος και Μήτρος της Τριανταφυλλίνας και διαλύθηκε το στρατόπεδο, ενώ ως πραγματική αιτία αναφέρεται η ακόρεστη επιθυμία του Ανδρούτσου για εκδίκηση. Ο Σουρμελής, ό.π., σ.121, περιγράφει τη δολοφονία του Μιχαήλ για να δείξει τι «τέρας» ήταν ο Οδυσσέας, ενώ ο Άννινος, *Η απολογία*, ό.π., σσ.28-29, τονίζει τα θηριώδη ήθη της εποχής. Βλ. επίσης Παπαδόπουλος, *Ανασκευή*, ό.π., σσ.44-47, όπου όμως ο Σταύρος Νικολάου ονομάζεται Σταύρος Βασιλείου. Ομοίως και στο γράμμα του Οδυσσέα προς τον συγκεκριμένο οπλαρχηγό με ημερομηνία 6 Σεπτεμβρίου 1823. Βλ. *Αρχείο Κωλέττη*, ό.π., σ.276.

³⁹⁷ Κασομούλης, ό.π., σ.362.

³⁹⁸ *Αρχείο Κωλέττη*, ό.π., σ.266.

³⁹⁹ Αυτόθι, σσ.267-268.

⁴⁰⁰ *Ιστορικό Αρχείο Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου*, στη σειρά *Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας*, επιμ. Ε. Πρωτοψάλτη, τ.Ε', τχ.ΙΙΙ, Εν Αθήναις, Ακαδημία Αθηνών, 1968, σσ.433-434.

Μετά την αναχώρηση των εχθρών από την Ανατολική Ελλάδα, ο Ανδρούτσος σε συμφωνία με την κοινότητα των Ψαρών και επιδιώκοντας την κυρίευση της Χαλκίδας, μετέβη στη Σαλαμίνα, όπου βρισκόταν τότε η κυβέρνηση, προκειμένου να πάρει την έγκρισή της για δράση. Πράγματι, η Διοίκηση διέταξε κατά τα μέσα Σεπτεμβρίου να γίνει εκστρατεία στην Εύβοια υπό τον Οδυσσέα, τον οποίο διόρισε στις 14 Σεπτεμβρίου «προσωρινόν αρχηγόν των αρμάτων της Εύβοιας» με τη φαινομενικά σύμφωνη γνώμη του Κωλέττη, που όμως ραδιουργούσε πάλι, μη μπορώντας να νικήσει το πάθος του εναντίον του Οδυσσέα ούτε σε ώρες κινδύνου.⁴⁰¹ Έτσι, αποστάλθηκαν δύο αναφορές του Κωλέττη προς το Εκτελεστικό για την αρχηγία των αρμάτων στην Εύβοια: μία ψεύτικη στις 13 Αυγούστου του 1823, σταλμένη για να πείσει στα χέρια του Οδυσσέα και να τον αποκοιμίσει, και μια δεύτερη, στην οποία εξόρκιζε το Εκτελεστικό να μη λάβει υπόψη του την προηγούμενη αναφορά του, αποκαλύπτοντας τους σκοπούς που επιδίωκε να πετύχει γράφοντάς την, αποκαλώντας τον Ανδρούτσο «φονέα», «δόλιον», «απάνθρωπον».⁴⁰² Μάλιστα, σε επιστολή του προς τον Μαυροκορδάτου, με ημερομηνία 5 Οκτωβρίου 1823, του εξηγούσε το τέχνασμά του.⁴⁰³ Κι ενώ ο Αδάμ Δούκας και ο Ιωάννης Σκανδαλίδης σε επιστολές τους προς τον Κωλέττη, με ημερομηνίες 26 και 27 Σεπτεμβρίου αντίστοιχα, χαιρετούσαν με αισιοδοξία το διορισμό του Οδυσσέα,⁴⁰⁴ όποιοι γνώριζαν καλύτερα την ιδιοσυγκρασία του επάρχου, όπως ο Αναγνώστης Μοναρχίδης, κατανοούσαν πως «εσείς μυστικώς κάτι διάολον οργανίζετε», όπως του έγραφε χαρακτηριστικά στις 10 Σεπτεμβρίου και αφού είχε δει ιδίως όμμασι την αναφορά του Κωλέττη της 13^{ης} Αυγούστου, σπείδοντας ωστόσο να του υπενθυμίσει πως ο Ανδρούτσος «εστάθη πάντα ενάντιος της Διοικήσεως» και «σκοτώνει αδιακόπως τους αθώους ομογενείς».⁴⁰⁵ Τόση καχυποψία υπήρχε, ώστε ο φίλος του Κωλέττη Κωνσταντίνος Σακελλίωνος, με επιστολή του της 4^{ης} Οκτωβρίου, επιχείρησε να του βάλει μέχρι και ιδέες για απόπειρα δολοφονίας εις βάρος του από τον Οδυσσέα, θεωρώντας βέβαιο πως ο Ανδρούτσος πήγαινε στην Εύβοια για να του πάρει τη θέση.⁴⁰⁶

Φτάνοντας στο νησί ο Ανδρούτσος τον Νοέμβριο του 1823, εξανάγκασε τον Ομέρ πασά να κλειστεί για δεύτερη φορά στη Χαλκίδα.⁴⁰⁷ Αρχές του 1824 βρήκε τη Χαλκίδα αποκλεισμένη και την πείνα να θερίζει τους Τούρκους. Όλη η υπόλοιπη Εύβοια εκτός από την Κάρυστο και τη Χαλκίδα ήταν στα χέρια του Οδυσσέα, του οποίου οι δυνάμεις ανέρχονταν σε 3.000-4.000 άνδρες.⁴⁰⁸ Όμως, η αδιαφορία της Διοίκησης και η δολιότητα του Κωλέττη έφεραν αντίθετο από το προσδοκώμενο

⁴⁰¹ Τρικούπης, *ό.π.*, σ.65· Σπηλιάδης, *ό.π.*, σ.514· Οικονόμου, *ό.π.*, σ.301· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σσ.161-163· Παπαδόπουλος, *Ανασκευή, ό.π.*, σ.47· Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.397-398,402. Για την πρόταση διορισμού του Οδυσσέα ως αρχηγού των στρατευμάτων της Εύβοιας από το Εκτελεστικό βλ. *Α.Ε.Π.*, τ.Γ', σ.204. Ο Waddington, *ό.π.*, σ.88, γράφει πως αρχές Νοεμβρίου (γρηγοριανό ημερολόγιο) ο Οδυσσέας επέστρεψε στην Αθήνα και αμέσως άρχισε επιθετικές επιχειρήσεις εναντίον της Εύβοιας.

⁴⁰² Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.399-401. Ο Άννινος, *Η απολογία, ό.π.*, σσ.39-42, υποσημ.1, αγνοεί τη δεύτερη επιστολή του Κωλέττη και με έκπληξη παρουσιάζει την πρώτη, ως έκφραση γνήσιου πατριωτισμού.

⁴⁰³ *Αρχείο Μαυροκορδάτου, ό.π.*, σ.536· Κόκκινος, *ό.π.*, τ.Ζ', σσ.148-149.

⁴⁰⁴ *Αρχείο Κωλέττη, ό.π.*, σσ.282-283,284.

⁴⁰⁵ Αυτόθι, σσ.279-280.

⁴⁰⁶ Αυτόθι, σσ.285-286.

⁴⁰⁷ Τρικούπης, *ό.π.*, σσ.77-78· Σπηλιάδης, *ό.π.*, τ.Β', σ.71· Finlay, *ό.π.*, τ.Β', σ.12· Pouqueville, *ό.π.*, σ.275· Κόκκινος, *ό.π.*, τ.Στ', σσ.403-404· Γιαννόπουλος, *ό.π.*, σ.302· Βουρνάς, *ό.π.*, σ.134· Dakin, *Ο αγώνας, ό.π.*, σ.133. Βλ. και Ιωάννης Ιάκωβος Μάγερ, *Ελληνικά Χρονικά Μεσολογγίου (1824-1826)*, Αθήνα 1958, αρ.φύλ.5 (16/1/1824).

⁴⁰⁸ Conte Pietro Gamba, *Το χρονικό του τελευταίου ταξιδιού του λόρδου Μπάιρον στην Ελλάδα 1823-1824*, Αθήνα, Ολκός, 2010, σ.162· Leake, *An Historical Outline, ό.π.*, σσ.105-106· Παπαδόπουλος, *Ανασκευή, ό.π.*, σσ.48-49· Κόκκινος, *ό.π.*, σ.404· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σ.163· Βασιλείου, *ό.π.*, σσ.18-21. Βλ. και *Ελληνικά Χρονικά, ό.π.*, αρ.φύλ.18 (1/3/1824).

αποτελεσμα. Σε επιστολή του από την Αίγινα, αρχές Μαρτίου του 1824, ο Ιωάννης Λογοθέτης έγραφε στον Κωλέττη για τον Ανδρούτσο ότι είναι τύραννος και πως ο σκοπός του είναι να γίνει βασιλιάς της Ανατολικής και κατόπιν και της Δυτικής Στερεάς, αφού πάρει την Εύβοια, και συμβούλευε «δια την αγάπην του Θεού, να μην περάσει η Εύριπος εις τας χείρας του». ⁴⁰⁹ Έτσι, όταν στις αρχές Απριλίου ο Οδυσσεάς ζήτησε 25 καράβια από τις Σπέτσες και την Ύδρα για τον αποκλεισμό, δεν πήρε απόκριση και τα Ψαριανά πλοία που ήταν εκεί επέστρεψαν στα Ψαρά, γιατί κατέβαινε τουρκικός στόλος. Καθώς στο αίτημά του, όπως άλλωστε και στην επιστολή του της 20^{ης} Απριλίου, όπου ζητούσε ενισχύσεις και έκρουε τον κώδωνα του κινδύνου για την απειλή που διέτρεχαν εκείνη τη χρονιά «τα Ψαρά ιδιαιτέρως από τους Τούρκους», η Διοίκηση κώφευσε, δίνοντας την εντύπωση πως «προτιμά να μείνη η Εύβοια στους Τούρκους», παρά «να κατασταθή επί μάλλον εις αυτήν ισχυρός ο Οδυσσεύς», αναγκάστηκε να λύσει την πολιορκία. Πότε άλλωστε η Διοίκηση υπήρξε άδολος αρωγός των πολεμικών του εξορμήσεων; Την 23^η Απριλίου ο τουρκικός στόλος εμφανίστηκε στα νερά της Σκοπέλου, φέρνοντας 5.000 γενίτσαρους, οπότε ο στρατός του Ανδρούτσου έσπευσε να περάσει στις ακτές της Στερεάς. ⁴¹⁰ Ένα ακόμη ειδεχθές έγκλημα θα διαπράττονταν σε βάρος του επαναστατημένου λαού της Ελλάδας με τη συνενοχή της εκμαυλισμένης Διοίκησης, που κόπτονταν κατά τα άλλα για το καλό της πατρίδας.

⁴⁰⁹ *Αρχείο Κωλέττη*, ό.π., σσ.365-367.

⁴¹⁰ Τρικούπης, ό.π., σ.108· Σπηλιάδης, ό.π., σσ.71-73· Παπαδόπουλος, *Πρόδρομος*, ό.π., σσ.118,126-127· Παπαδόπουλος, *Ανασκευή*, ό.π., σσ.50-52· Hertzberg, ό.π., σ.158· Παπαμιχαλόπουλος, ό.π., σ.39· Κόκκινος, ό.π., σσ.405-406, τ.Ζ', σσ.326-327· Σταματόπουλος, ό.π., σσ.163-166· Παπαγιώργης, ό.π., σ.251· Ελένη Κούκκου, «Πολιορκία της Χαλκίδος από τον Ανδρούτσο και διάλυσή της», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σσ.338-340. Βλ. επίσης και Ελένη Κούκκου, «Διάλυση της πολιορκίας της Καρύστου», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σσ.340-341. Η κατάκτηση της Ελλάδας θα ήταν τότε συμπληρωμένη, λέει αναφερόμενος στην Εύβοια ο Rouqueville, ό.π., σ.275. Ο Σουρμελής, ό.π., σσ.72-73, αποδίδει την αποτυχία στην ανικανότητά του Οδυσσεά. Ο Κανδηλώρος, ό.π., σ.667, γράφει απλώς: «ένθα απέτυχε». Ο Osten, ό.π., σ.313, αν και κάνει λόγο για την προτροπή του Οδυσσεά να σταλεί ο στόλος στα Ψαρά, δεν τονίζει τη σημασία που θα είχε για τον Αγώνα, αν είχε εισακουστεί η πρότασή του.

Ε. Έλευση του λόρδου Μπάιρον και συνέλευση στα Σάλωνα

«Eternal Spirit of the chainless Mind!
Brightest in dungeons, Liberty! thou art,
For there thy habitation is the heart,
The heart which love of the alone can bind».⁴¹¹

Μερικούς μήνες νωρίτερα, στις 3 Αυγούστου του 1823, έφτασε στην Ελλάδα ο λόρδος Μπάιρον μαζί με λίγους φίλους του, στους οποίους συμπεριλαμβάνονταν και ο Τρελόνη, προσκαλεσμένος του λόρδου, και μια μικρή ακολουθία από υπηρέτες.⁴¹² Αναζητώντας τροφή για τη φαντασία του και επιδιώκοντας την ψυχική του αναβάπτιση και την ηθική του ανάνηψη, μακριά από τη σιχαμερή αίσθηση της φθοράς που ένιωθε να τον καταπνίγει, ο λόρδος ήρθε στην Ελλάδα, για να καταθέσει την ψυχή του, τη ζωή του, την περιουσία του.⁴¹³ Για τον ποιητή ανοιγόταν μπροστά του το θέαμα ενός λαού, ο οποίος ξοφλούσε «με τον υπέροχο αγώνα του από το τρομερότερο προς τους προγόνους χρέος», και που κατόρθωνε να υπάρχει «σ' ένα σήμερα πλημμυρισμένο από παρελθόν κι' από μέλλον».⁴¹⁴ Προτιμώντας να γνωρίσει ανθρώπους και καταστάσεις, πριν να εμπλακεί ενεργά στην ελληνική υπόθεση, ο Μπάιρον έμεινε στα Μεταξάτα της Κεφαλονιάς συγκεντρώνοντας πληροφορίες, που μάλλον αποκαρδιωτικές θα μπορούσαν να θεωρηθούν: ο διχασμός, οι αμοιβαίες συκοφαντίες και το φατριαστικό πνεύμα δηλητηρίαζαν καθημερινά την πολιτική ζωή της χώρας, ενώ η αποδιοργάνωση επικρατούσε παντού. Ωστόσο, ο απλός λαός διαπνέονταν από αγνές προθέσεις και έδειχνε ηρωική αποφασιστικότητα να μην υποκύψει ποτέ ξανά στον τουρκικό ζυγό.⁴¹⁵ Όλοι σχεδόν οι Έλληνες ιθύνοντες, στρατιωτικοί και πολιτικοί, προσπάθησαν να προσεταιριστούν το λόρδο, ανάμεσά τους και ο Ανδρούτσος, ο οποίος του έγραψε ότι η Ελλάδα όλη θα καταστρεφόταν, αν δεν πήγαινε εκείνος στο ανατολικό τμήμα.⁴¹⁶ Ο λόρδος Μπάιρον επέλεξε να πάει στο Μεσολόγγι, όπου τον έλεγχο είχε ο Μαυροκορδάτος, ενώ ο Τρελόνη, αφού πρώτα περιόδευσε μαζί με τον Μπράουν στον Μοριά, για να βολιδοσκοπήσει την κατάσταση κατά την επιθυμία του Μπάιρον, πήγε ύστερα στην Αθήνα και προσκολλήθηκε στον Οδυσσέα, τον οποίο περιστοιχίζαν επίσης ο Σοφιανόπουλος και ο Νέγρης, άλλοτε ορκισμένος εχθρός του.⁴¹⁷ Μήπως η προώθηση του Τρελόνη στην Αθήνα γινόταν στα πλαίσια ειδικής αποστολής και ήταν μια ακόμη προσπάθεια της αγγλικής διπλωματίας να ελέγχει όλες τις ηγετικές μορφές του ελληνικού Αγώνα;⁴¹⁸

⁴¹¹ (Αιώνιο Πνεύμα του αδέσμευτου Νου!

Λαμπρότατη, ω Ελευθερία, είσαι σε ειρκτές,
γιατί κατοικία σου εκεί μέσα είναι η καρδιά,

η καρδιά, που μόνο η αγάπη για σένα μπορεί να δέσει). Baron George Gordon Byron Byron, *The Poetical Works of Lord Byron: Complete in one Volume*, Λονδίνο, John Murray, 1847, σ.138, από το "The Prisoner of Chillon" («Ο δεσμώτης του Σιγόν»). Βλ. και Κανελλόπουλος, *ό.π.*, σσ.193-194.

⁴¹² Οικονόμου, *ό.π.*, τ.Β', σ.11· Ξένος, «Αναμνήσεις...», *ό.π.*, σσ.246-247· Conte Pietro Gamba, *ό.π.*, σ.24· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.166· Δέσποινα Κατηφόρη, «Ο λόρδος Βύρων και ο Stanhope στη Στερεά Ελλάδα», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σ.336.

⁴¹³ Ο Μπάιρον ερχόταν στην Ελλάδα, για να βαφτιστεί στο εξαγιστήριο πυρ του ωραιότερου πολέμου, -του πολέμου για την Ελλάδα, τη μεγαλύτερη Ιδέα των αιώνων- ν' αγωνιστεί με νου, καρδιά, σπαθί, για την Ανάστασή της, υποστηρίζει ο Φώτης Πολίτης, «Ο Βύρων», *Ελληνική Δημιουργία*, τ.Ζ' (1951), τχ.77, σσ.607-609.

⁴¹⁴ Αυτόθι, σ.609.

⁴¹⁵ Conte Pietro Gamba, *ό.π.*, σσ.32-46.

⁴¹⁶ Μέντελσον, *ό.π.*, σ.141· Σιμόπουλος, *ό.π.*, τ.Γ', σ.83· Mendelsshon-Bartholdy Karl, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, Κατερίνη, Μάτι, 2006, σσ.288-291.

⁴¹⁷ Trelwany, *Με τον Βύρωνα*, *ό.π.*, σσ.250-251· Κανελλόπουλος, *ό.π.*, σ.356· Ξένος, *ό.π.*, σσ.251-255. Βλ. Σιμόπουλος, *ό.π.*, σσ.306-309. Για τη συμφιλίωση Οδυσσέα-Νέγρη βλ. Soutsos, *ό.π.*, σσ.271-274.

⁴¹⁸ Σιμόπουλος, *ό.π.*, σ.309.

Ο Ανδρούτσος, αποβλέποντας στην προσωπική του ανάδειξη πάντα, κατάφερε να γοητεύσει και να πάρει με το μέρος του τον Τρελόνη, που εκτός από φιλέλληνας ήταν και μια φλογερή προσωπικότητα με περιπετειώδες και ανεξάρτητο πνεύμα. Σύντομα ο θαυμασμός του Τρελόνη προς τον Οδυσσέα συντέλεσε στην απόφασή του να παντρευτεί την ετεροθαλή αδερφή του Ανδρούτσου, Ταρσίτσα Καμμένου, μόλις δεκατριών ετών. Στην Αθήνα, όπου όλες οι δημόσιες υποθέσεις αντιμετωπίζονταν ταχύτατα, οργανωμένα, με δυναμισμό και τάξη, δέχτηκε ο Οδυσσέας λίγο αργότερα και τον Στάνχοπ, οπαδό του Μπένθαμ και των θεωριών του περί δημοκρατικής διακυβέρνησης και ουμανιστικής, φιλελεύθερης, προοδευτικής οργάνωσης του κράτους. Ο οξυδερκής ήρωας της Γραβιάς, προκειμένου να ενισχύσει τη θέση του παραμονές του δανείου και να προβληθεί με νέα ακτινοβολία ως υπερασπιστής των λαϊκών ελευθεριών στο εξωτερικό, προσποιήθηκε πως είχε τις ίδιες φιλοπρόοδες αντιλήψεις με τον Άγγλο φιλέλληνα, που αρχικά πήγε για να δει τις αρχαιότητες, αλλά σύντομα ενθουσιάστηκε (όπως καταδεικνύεται από σχετικές αναφορές σε επιστολές του προς τον Μπάιρον, τον Μπάουρινγκ και τον Μπένθαμ) με τον Ανδρούτσο –στο πρόσωπο του οποίου πίστεψε πως βρήκε τον Ουάσιγκτον ή τον Μπολιβάρ της Ελλάδας–, ενώ προδιατέθηκε κατά του Μαυροκορδάτου, με εισήγηση του οποίου ο Μπάιρον αρνούνταν να δοθούν στον Οδυσσέα εφόδια από αυτά που είχε στείλει το Φιλελληνικό Κομιτάτο του Λονδίνου.⁴¹⁹

Ο Ανδρούτσος εσκεμμένα σαγήνευσε τον Στάνχοπ, καθώς διέβλεπε πως έτσι του ανοίγονταν προοπτικές προσωπικής επικράτησης.⁴²⁰ Όμως, η σθεναρή διοίκηση και η αυξημένη ασφάλεια στην επικράτειά του, χωρίς έκτροπα, αποτελούσαν αδιαμφισβήτητες πραγματικότητες.⁴²¹ Πολύ γρήγορα ο συγκρατημένος συνταγματάρχης μετεξελίχθηκε σε ένθερμο υποστηρικτή του, διαπιστώνοντας τις δεινές στρατιωτικές και διπλωματικές του ικανότητες. Η επιστολή-αναφορά της 15^{ης} Νοεμβρίου προς τον Μεχμέτ πασά αποστάλθηκε, κατόπιν παρότρυνσης του Στάνχοπ, και προς τους πρέσβεις των ευρωπαϊκών δυνάμεων στην Πόλη και στον Σουλτάνο, ώστε να πληροφορηθεί για ό,τι φοβερό έπραξαν στην Εύβοια ο Περκόφτσαλης και οι γενίτσαροι, αν και ο Σουλτάνος είχε επικηρύξει το κεφάλι του Οδυσσέα. Άμεσα, αλλά ευφυή διατύπωση κινούσε κατ' αυτόν τον τρόπο τις υποψίες του Σουλτάνου σε

⁴¹⁹ Τρικούπης, *ό.π.*, σσ.122-123· Οικονόμου, *ό.π.*, σ.11· Σπηλιάδης, *ό.π.*, σσ.73-74, σ.75, υποσημ.28· Σκανδάμης, *ό.π.*, σ.119· Άννινος, *Η απολογία*, *ό.π.*, σσ.84-85· Άννινος, «Το χάνι της Γραβιάς», *ό.π.*, σ.84· Κόκκινος, *ό.π.*, τ.Ζ', σσ.142-147· Φωτιάδης, *ό.π.*, σ.369· Σιμόπουλος, *ό.π.*, σσ.111,113,201,228-231,236-238,296,300-304· Κατηφόρη, *ό.π.*, σ.337· Douglas Dakin, *British and American Philhellenes during the War of Greek Independence, 1821-1833*, Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1955, σ.53· Dakin, *Ο αγώνας*, *ό.π.*, σ.147· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σσ.257-258· Hertzberg, *ό.π.*, σσ.154-155· Osten, *ό.π.*, σ.309· Gervinus, *ό.π.*, τ.Β', σσ.28-29· Μέντελσον, *ό.π.*, σ.151· Mendelssohn-Bartholdy, *ό.π.*, σ.314· Edward Trelawny, *Recollections of the Last Days of Shelley and Byron*, Λονδίνο, Edward Moxon, 1858, σσ.217-218· Leicester Stanhope, *Greece in 1823 and 1824; being a Series of Letters and other Documents on the Greek Revolution whitten during a visit to that country*, Λονδίνο, Gilbert & Piper, 1825, σσ.125,130,134-136,183,197-198,297· William Parry, *The Last Days of Lord Byron: with his Lordship's opinions on various subjects, particulary on the state and prospects of Greece. By William Parry, major of Lord Byron's Brigade, commanding officer of Artillery and engineer in the service of the Greeks*, Λονδίνο, A. and W. Galignani, 1825, σσ.84-86· Julius Millingen, *Memoirs of the Affairs in Greece; Containing an Account of the Military and Political Events, which occurred in 1823 and following years, With various Anecdotes relating to Lord Byron and An Account of his last Illness and Death, by Julius Millingen, Surgeon of the Byron Brigade at Mesolonghi, and to the Greek Army in Western Greece, Peloponnesus etc.*, Λονδίνο, John Rodwell, 1831, σσ.235-236· Clogg, *That Greece*, *ό.π.*, σσ.176,189,239-240. Αναφορικά με το θαυμασμό του Τρελόνη προς τον Ανδρούτσο βλ. και Landor, *ό.π.*, σ.154, που βάζει τον Τρελόνη να λέει στην Ταρσίτσα πως είναι η αδελφή του γενναιότερου από όλους τους ανθρώπους.

⁴²⁰ Waddington, *ό.π.*, σ.82, υποσημ.

⁴²¹ Αυτόθι, σσ.77,93. Βλ. και Humphreys, *ό.π.*, σσ.208-210.

βάρος της Αγγλίας, γράφοντας ότι οι ραγιάδες ήταν αποφασισμένοι να γίνουν υπήκοοι άλλου βασιλείου, αν δε διορθωνόταν η κατάσταση. Έτσι έλπιζε να στραφεί ο Σουλτάνος σε πολιτικές ενέργειες και να χαλαρώσει ο πόλεμος, ενώ δεν αποκλειόταν να παρθούν και μέτρα εναντίον των Περκόφτσαλη και Μεχμέτ, στρατηγών του Χουρσίτ, αφού παρουσιάζονταν ως υπεύθυνοι των ακραίων αντιδράσεων του πληθυσμού, αλλά και του ίδιου του Χουρσίτ, στου οποίου την απληστία, την ανικανότητα και την απανθρωπιά απέδιδε ο Ανδρούτσος την επανάσταση των Ελλήνων. Επιπλέον, διασφάλιζε τη Ρούμελη από πιθανά ξεσπάσματα της εκδικητικής μανίας των Τούρκων και καθιστούσε αναξιόπιστο κάθε μελλοντικό αίτημα για ενίσχυση του Μεχμέτ πασά. Πράγματι, η αναφορά πέτυχε το σκοπό της: οι Περκόφτσαλης και Μεχμέτ πασάς ανακλήθηκαν ως ανάξιοι κι ο Χουρσίτ πασάς αυτοκτόνησε, προκειμένου να αποφύγει την ατίμωση του αποκεφαλισμού του.⁴²²

Εντωμεταξύ, οι Σοφιανόπουλος και Νάκος φρόντισαν να δώσουν αρνητικές πληροφορίες στον Άγγλο φιλέλληνα για τη Διοίκηση, εξέλιξη που επισήμανε ο έπαρχος της Αίγινας, Ιωάννης Λογοθέτης, σε αναφορά του για τον Στάνχοπ προς τη Διοίκηση, με ημερομηνία 17 Μαρτίου.⁴²³ Για τον προσεταιρισμό του Στάνχοπ επιστρατεύτηκε ο ευρωσπουδασμένος και γλωσσομαθής γιατρός Σοφιανόπουλος, σκηνοθετώντας κάποια περιστατικά ικανά να προκαλέσουν θετική εντύπωση στον συνταγματάρχη και να διασφαλίσουν την παραμονή του στην Αθήνα. Για αυτό το λόγο ο Οδυσσέας κατά τη διάρκεια γεύματος που παρέθεσε στον Στάνχοπ ζήτησε από τον Σοφιανόπουλο και τον επίσης ευρωσπουδασμένο Ψύλλα, που είχε αναλάβει και τη διεύθυνση της υπό έκδοση εφημερίδας, να κάνουν το κατά δύναμιν, «ώστε ο Άγγλος αυτός να πεισθή να μείνη» μαζί του στην Αθήνα.⁴²⁴ Μάλιστα, παρουσία του Στάνχοπ έγιναν οι συνελεύσεις και οι εκλογές των Αθηναίων για τη Δημογεροντία στις 21 και 23 Φεβρουαρίου του 1824, ενώ συστάθηκε και δικαστήριο, όλα με μέλη άτομα της εμπιστοσύνης του Ανδρούτσου.⁴²⁵ Αργότερα βέβαια, ο Γκούρας τους αντικατέστησε με πρόσωπα έμπιστα στον ίδιο, ενισχύοντας περισσότερο τη θέση του και προκαλώντας τη δυσφορία και το φθόνο του Οδυσσέα.⁴²⁶

Ο Οδυσσέας από τις αρχές του 1824, –ήδη στις 16 Ιανουαρίου είχε στείλει μια επιστολή στον Μπάιρον⁴²⁷– αλλά με αποκορύφωση την άνοιξη, κατέβαλε μεγάλες προσπάθειες να συγκληθεί στα Σάλωνα συνδιάσκεψη των αντιμαχόμενων μερίδων, στην οποία φιλοδοξούσαν να διαδραματίσουν ηγετικό ρόλο, και να επιτευχθεί μια ένωση των δυνάμεων Ανατολικής και Δυτικής Ελλάδας ο ίδιος, ο Γκούρας και ο Νέγρης,⁴²⁸ –ο οποίος από θανάσιμος εχθρός του είχε πετύχει τη συγνώμη του και είχε προσηλωθεί με ζήλο στο ρόλο του συμβουλάτορά του μετά τα γεγονότα της Σιλήμνας–⁴²⁹. Η αφοσίωση του Ανδρούτσου στην κεντρική κυβέρνηση είχε μεγάλη σημασία και όταν ένα μήνα μετά, στις 11 Φεβρουαρίου, έφτασε ο Φίνλεϊ με δεύτερη επιστολή, προσκαλώντας τόσο τον Μπάιρον όσο και τον Μαυροκορδάτο στη συνέλευση, κρίθηκε σκόπιμο η πρότασή του να μελετηθεί σοβαρά, καθώς η

⁴²² Γούδας, *ό.π.*, σσ.190-192. Βλ. και Inalcik, *ό.π.*, σσ.118-119, 122, για τις οθωμανικές πολιτειακές αντιλήψεις και την ιερή υποχρέωση του μονάρχη να προστατεύει τους υπηκόους του από τις καταχρήσεις των αντιπροσώπων της εξουσίας και ιδίως από την επιβολή της παράνομης φορολογίας.

⁴²³ Βλ. *Αθηναϊκόν Αρχείον*, *ό.π.*, σσ.66-68.

⁴²⁴ Ψύλλας, *ό.π.*, σσ.115-116· Σιμόπουλος, *ό.π.*, σ.231.

⁴²⁵ Σουρμελής, *ό.π.*, σσ.73-74· Stanhope, *ό.π.*, σ.126· Άννινος, *Η απολογία*, *ό.π.*, σσ.38-39· Κόκκινος, *ό.π.*, σ.143· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σσ.168-169· Clogg, *That Greece*, *ό.π.*, σσ.190-191. Ο Gervinus, *ό.π.*, σ.29, προσθέτει ότι ενώπιον του Στάνχοπ «ανεγνώσκοντο εκθέσεις νοσοκομείων, τα οποία ουδαμού υπήρχον»!

⁴²⁶ Σουρμελής, *ό.π.*, σσ.75-78.

⁴²⁷ Conte Pietro Gamba, *ό.π.*, σσ.122-123· Κανελλόπουλος, *ό.π.*, σ.110.

⁴²⁸ Κόκκινος, *ό.π.*, σ.142.

⁴²⁹ Τρικούπης, *ό.π.*, σσ.121-122.

προσωπική του αξία, ο ζήλος και η ενεργητικότητα με την οποία υπηρέτησε την υπόθεση της επανάστασης από την έναρξή της σε συνδυασμό με την αδιαμφισβήτητη από όλους ευφυΐα του, καθιστούσαν πρωταγωνιστικό το ρόλο του στις εξελίξεις. Επιπλέον, σύμφωνα με τις πληροφορίες που συγκέντρωσε ο Μπάιρον, αν και κατηγορούσαν τον Ανδρούτσο ως φιλόδοξο, δεν του απέδιδαν φιλαργυρία.⁴³⁰

Με επιστολές από τους Στάνχοπ, Τρελόνη και Οδυσσέα, που προέτρεπαν επίστευση της συνάντησης στα Σάλωνα, κατέφθασε από την Αθήνα στο Μεσολόγγι ο Χάμφρεϊ, τη νύχτα της 18^{ης} Μαρτίου και, παίρνοντας θετικές απαντητικές επιστολές, έφυγε μαζί με τον Φίνλεϊ λίγο αργότερα.⁴³¹ Παρ' όλη την εκτίμηση που έτρεφε ο πάντα φλεγόμενος από την επιθυμία ένδοξης δράσης στον αγώνα των Ελλήνων Μπάιρον στον «πρίγκιπα», –αν και ο Στάνχοπ τον παρουσίαζε στον Μπάιρον ως δημιουργήμα μελετημένης δικτυώσεως και έντεχνης αξιοποίησης πλαστών εντυπώσεων, ώστε να προβάλλεται ως αναντικατάστατος– δε συμεριζόταν το σύνολο των απόψεων του Μαυροκορδάτου, ενώ, καθώς διαπίστωνε μεροληπτικές κρίσεις εκ μέρους του, άρχισε, όσο περνούσε ο καιρός, να μην επιθυμεί τις νυχτερινές του επισκέψεις. Έτσι, δε φαίνεται να υιοθέτησε την αντιπάθεια του Μαυροκορδάτου για τον Ανδρούτσο, ίσως και επειδή ο Αλή πασάς –του οποίου η προσωπικότητα είχε εντυπωσιάσει το λόρδο στα 1809– τον είχε περιβάλλει άλλοτε με στοργή.⁴³² Επιπροσθέτως, στο βιεννέζικο ανακτοβούλιο, όπως αποκαλύπτει υπόμνημα του Γεντς, καταστρώνονταν σχέδια για υποστήριξη της αρχής της νομιμότητας μέσω των Κολοκοτρώνη και Ανδρούτσο, ως αντίπαλο δέος στους Κουντουριώτη και Μαυροκορδάτο, που ενίσχυε η αγγλική κυβέρνηση.⁴³³ Ως προς τον Οδυσσέα, «η αυστριακή διπλωματία εθεώρει αυτόν τον “προσιτώτατον” πάντων, αν επρόκειτο να γείνη διαπραγματεύσεις μετά των επαναστατών περί καταπαύσεως του πολέμου».⁴³⁴

Παράλληλα, ο Ανδρούτσος, γνωρίζοντας πώς να χρησιμοποιεί όλα τα μέσα για την επίτευξη των στόχων του, είχε γράψει από τον Απρίλιο του 1823 στον Νεόφυτο Βάμβα και τον Αδαμάντιο Κοραή, διεκτραγωδώντας τους την κακή κατάσταση της Ελλάδας, λόγω της επικράτησης των ιδιοτελών παθών και των φατριών, και τους καλούσε να έρθουν στην Ελλάδα, για να συντελέσουν με τις συνετές συμβουλές τους και τη σοφία τους στην αναγέννηση και την ανεξαρτησία του έθνους, αλλά μόλις αυτή την περίοδο έστειλε τις επιστολές. Έχοντας υπόψη του ότι ο Κοραής είχε γι' αυτόν την πλέον αγαθή γνώμη, επιδίωκε με την παρουσία του δίπλα του να δημιουργήσει την ευνοϊκότερη εικόνα για τον εαυτό του ή να πετύχει μέσω επιστολών τού σοφού γέροντα την προπαγάνδισή της προσωπικής του αξίας, όπως και έγινε. Ο Κοραής σε επιστολή του της 17^{ης} Ιουνίου του 1824 από το Παρίσι παρουσίασε τον Οδυσσέα ως πρότυπο πατριωτικής αρετής, παρακινώντας με συγκινητικά λόγια τους υπόλοιπους στρατιωτικούς να τον μιμηθούν.⁴³⁵ Άραγε ήταν

⁴³⁰ Conte Pietro Gamba, *ό.π.*, σσ.162-163· Κόκκινος, *ό.π.*, σ.140· Σιμόπουλος, *ό.π.*, σσ.161,309-310· Douglas Dakin, “The Formation of Greek State, 1821-1833”, στο Richard Clogg (επιμ.), *The Struggle for Greek Independence*, Λονδίνο, Macmillan, 1973, σ.168. Για την εν λόγω επιστολή του Οδυσσέα προς τον Μαυροκορδάτο βλ. *Ιστορικών Αρχείων Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου*, στη σειρά *Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας*, επιμ. Ε. Πρωτοψάλτη, τ.Ε', τχ.ΙV, Εν Αθήναις, Ακαδημία Αθηνών, 1974, σσ. 204-206.

⁴³¹ Stanhope, *ό.π.*, σσ.120,127· Conte Pietro Gamba, *ό.π.*, σσ.181-183· Dakin, *Ο αγώνας*, *ό.π.*, σσ.152-154· Dakin, *British*, *ό.π.*, σσ.68-70· Humphreys, *ό.π.*, σ.217· Osten, *ό.π.*, σσ.309-310· Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.160-161· Σιμόπουλος, *ό.π.*, σ.310· Κανελλόπουλος, *ό.π.*, σ.409· Ξένος, *Η Ηρωΐς*, *ό.π.*, σσ.97-98.

⁴³² Κανελλόπουλος, *ό.π.*, σσ.413-414.

⁴³³ Mendelsshon-Bartholdy, *ό.π.*, σ.378.

⁴³⁴ Gervinus, *ό.π.*, τ.Α', σ.337.

⁴³⁵ Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.141-142. Βλ. για τις επιστολές αντίστοιχα: Ανώνυμος, *ό.π.*, σσ.487-488, *Ελληνικά Χρονικά*, *ό.π.*, αρ.φύλ.22 (15/3/1824), Γεώργιος Ψύλλας, *Εφημερίς των Αθηνών*, Αθήνα, Σπανός, 1981, αρ.φύλ.15 (22/10/1824).

δυνατόν να γνωρίζει ο Ανδρούτσος για τη σχέση του Κοραή με τον Μπένθαμ, –σχέση προσωπική όσο και θεωρητική, καθότι ο γηραιός Έλληνας σοφός αντλούσε επιχειρήματα από τα έργα του Άγγλου ωφελμιστή στοχαστή, προκειμένου να εμπλουτίσει και να θεμελιώσει τις πολιτικές του θέσεις⁴³⁶– ή μήπως ο Στάνχοπ είχε φροντίσει να τον ενημερώσει κατάλληλα; Ή απλώς ήταν μια σύμπτωση, μιας και επέλεξε να συσχετίσει το όνομά του με τις μεγάλες πνευματικές φυσιογνωμίες της εποχής του; Όπως και αν έχει, ο Βάμβας αποποιήθηκε την πρόσκληση, με επιστολή του της 15^{ης} Απριλίου του 1824, προφασιζόμενος το ακατάλληλο της χρονικής συγκυρίας,⁴³⁷ γεγονός που, όπως ήταν επόμενο, επικρίθηκε δριμύτατα, ακόμη και μέσα από τις στήλες των «Ελληνικών Χρονικών».⁴³⁸

Μια διαφορετική επιστολή, προς τον Αναστάσιο Λόντο αυτή τη φορά, έγραψε στα μέσα Φεβρουαρίου ο Ανδρούτσος, όταν τα πάθη που πυροδότησαν τους εμφύλιους είχαν κορυφωθεί. Μόλις ύστερα από τρεις βδομάδες ξέσπασε και επίσημα ο Α΄ εμφύλιος.⁴³⁹ Ο Λόντος, ενοχλημένος που ο Οδυσσέας δε θέλησε να πάρει θέση υπέρ του καινούριου Εκτελεστικού και να στείλει στο Κρανίδι κάποιους από τους παραστάτες που επηρέαζε από τη Ρούμελη, την Εύβοια ή την Αθήνα, ιδίως τη στιγμή που με την έγκριση της Διοίκησης ήταν ο μόνος από τους στρατιωτικούς που ακουγόταν το όνομά του σε πόλεμο και έγραφαν γι' αυτόν οι εφημερίδες της Ευρώπης, προέτρεψε γύρω στα τέλη Δεκεμβρίου του 1823, να του τρίξουν τα δόντια οι Ψαριανοί, με τα πλοία των οποίων πολιορκούσε τη Χαλκίδα εκείνη την εποχή. Αυτό συνέστησε διακριτικά σε επιστολή του προς τους προκρίτους των Ψαρών ο Θεοδώρητος Βρεσθένης.⁴⁴⁰ Αλλά ο Ανδρούτσος, όταν το πληροφορήθηκε εξ ακοής, δεν έδωσε σημασία, πιστεύοντας ότι οι παραστάτες όφειλαν να ενεργούν κατά χρέος, όπως ορκίστηκαν, και όχι ανάλογα με τα συμφέροντα της κάθε πατρίδας. Στα μέσα Φεβρουαρίου σε μια επιστολή που έγραψε ο Λόντος στον Ζαχαρίτσα από το Κρανίδι αναφέρθηκε στον Οδυσσέα υποτιμητικά και εκείνος αποφάσισε να απαντήσει αυθημερόν προσβεβλημένος.⁴⁴¹ Σ' αυτό το γράμμα, που εξακολουθεί μέχρι σήμερα να προβληματίζει τόσο λόγω του περιεχομένου του όσο και λόγω της αφορμής που συντέλεσε στην εκδήλωση αυτής της καυστικής πικρίας και της γεμάτης ειρωνείας αγανάκτησης του Οδυσσέα απέναντι στον παραλήπτη, ο Ανδρούτσος, με αξιοθαύμαστη ευφυΐα, βρήκε την ευκαιρία να υπερασπιστεί την προσφορά του πατέρα του και του ίδιου στον Αγώνα, αντιδιαστέλλοντάς την με τη στάση του Λόντου, που, αν και νέος 22 ετών, ήταν κιόλας βουλευτής και έχαιρε υπόληψης, μολοντί υποστήριζε πως ήταν δυνατόν να διοικηθεί η πατρίδα και χωρίς ομόνοια και παρόλο που περιφρονούσε τη Διοίκηση του έθνους και κατακρατούσε τα εθνικά εισοδήματα, ενώ παράλληλα έσπερνε ζιζάνια σε Μοριά και Ρούμελη. Πιθανολογώντας πως υπήρχαν δύο είδη διαβόλων, αυτοί που συμβουλεύουν για το καλό και εκείνοι που σπρώχνουν στο κακό, άφηγε στην κρίση του αρχοντόπουλου να αποφασίσει τι λογής διάβολος είχε καταλάβει τον Οδυσσέα, που επέλεξε να περάσει όλη του τη ζωή στους λόγγους και τα δάση σκοτώνοντας Τούρκους, επιθυμώντας ενάρετους διοικητές και λαχταρώντας ανεξαρτησία για την Ελλάδα.⁴⁴²

Αρχές Μαρτίου συνέβη και ένα σοβαρό επεισόδιο, που δεν έχει διαλευκανθεί πλήρως ακόμη, σε βάρος του Ανδρούτσου και των συντρόφων του πάνω σε ένα

⁴³⁶ Πασχάλης Κιτρομηλίδης, «Ο Κοραής μελετητής του Bentham. Έρευνα στη βιβλιοθήκη της Χίου», *Μνήμων*, τ.1' (1985), σσ.308-314.

⁴³⁷ *Ελληνικά Χρονικά*, ό.π., αρ.φύλ.36 (3/5/1824).

⁴³⁸ Αυτόθι, αρ.φύλ.37 (7/5/1824).

⁴³⁹ Στις 9 Μαρτίου 1824. Βλ. Σταματόπουλος, ό.π., τ.Α΄, σ.362, υποσημ.19.

⁴⁴⁰ Μιχάλης Περάνθης, *Ο Δαίμονας. Οδυσσέας Ανδρούτσος*, Αθήνα, Εστία, 1974, τ.Β΄, σ.428.

⁴⁴¹ Αυτόθι, σσ.441-442.

⁴⁴² Άννινος, ό.π., σσ.13-16.

αγγλικό πολεμικό πλοίο, το “Hind”, που ήταν αραγμένο στον Πειραιά. Συγκεκριμένα, όταν ο Οδυσσέας αποδέχτηκε την πρόσκληση σε δείπνο του κυβερνήτη του πολεμικού, λόρδου Churchill, ο οποίος θέλησε έτσι να ανταποδώσει τις περιποιήσεις του Ανδρούτσου κατά την παραμονή του στην Αθήνα, ξαφνικά, λίγο μετά το γεύμα και ενώ σερβίρονταν καφές, το πλοίο σήκωσε άγκυρα, για να σαλπάρει. Οι Έλληνες, δικαιολογημένα, φοβήθηκαν προδοσία, δηλαδή σύλληψη και παράδοσή τους στους Τούρκους. Παρά τις επίμονες διαμαρτυρίες τους να τους αποβιβάσουν στη στεριά, όλοι οι άνδρες του πληρώματος αδιαφορούσαν. Τότε ο Γκούρας έκοψε τα σκοινιά του πηδαλίου, ελπίζοντας να ρίξει το καράβι στην ακτή, και, αντιδρώντας με ταχύτητα, οι τριάντα άνοπλοι στρατιώτες που είχε φέρει μαζί του ο Οδυσσέας, πήδηξαν στις βάρκες με τον αρχηγό τους, τον Γκούρα, τον Τρελόνη, το γιατρό Tindall και τον Hastings και βγήκαν στη στεριά. Το επεισόδιο περιέγραψε ένας από τους τρεις Άγγλους που συνόδευαν τον Ανδρούτσο –μάλλον ο Hastings– σε αναφορά του προς τον πλοίαρχο Clifford, διοικητή της αγγλικής μοίρας στην Ανατολή. Ο Οδυσσέας ζήτησε να μη δοθεί συνέχεια.⁴⁴³ Ο συνταγματάρχης Στάνχοπ σε επιστολή του της 8^{ης} Μαρτίου προς τον Μπάιρον, όπου του ζητούσε να αποστείλει εφόδια και μηχανικούς στον Ανδρούτσο, στην Αθήνα, περιέγραψε και «το ατυχές συμβάν», όπως χαρακτήρισε τα διαδραματιζόμενα πάνω στο πλοίο “Hind”, αναφέροντάς του πως ο ίδιος ο Οδυσσέας ανέλαβε να γράψει στον διοικητή της αγγλικής μοίρας, για να δοθεί τέλος στην υπόθεση.⁴⁴⁴ Όμως το συμβάν έγινε για τον Μαυροκορδάτο δυνατό επιχείρημα για τη ματαιώση της συμμετοχής του λόρδου Μπάιρον στο συνέδριο των Σαλώνων, υποστηρίζοντας πως ο ποιητής διέτρεχε σοβαρό κίνδυνο αιχμαλωσίας ή και αντιποίνων εκδίκησης από τον Ανδρούτσο για την προσβολή.⁴⁴⁵

Πάντως, φαίνεται πως υπήρχε σχέδιο δολοφονίας του Μαυροκορδάτου, μόλις ερχόταν από το Μεσολόγγι, εμπνευστής του οποίου ήταν ο Νέγρης σε συνεργασία με τον Οδυσσέα και σε συνεννόηση με τον έπαρχο των Σαλώνων Διονύσιο Πεταλά, το οποίο κοινοποίησαν στον Κωνσταντίνο Πεταλά, ξάδερφο του Διονυσίου και φίλο του Μαυροκορδάτου, αλλά εκείνος, ενώ υποκρίθηκε πως ήταν σύμφωνος, προσπαθώντας ταυτόχρονα να πείσει τους συνωμότες να αναβάλουν την πραγματοποίηση της ιδέας τους σε αρμοδιότερο καιρό, παράλληλα ειδοποίησε τον Μαυροκορδάτο για τον κίνδυνο.⁴⁴⁶ Η κυβέρνηση, σε μια πράξη απελπισίας, πρότεινε στον Μπάιρον να εγκατασταθεί στο Ναύπλιο ή ν’ αναλάβει Γενικός Διοικητής της Στερεάς. Μη θέλοντας να ανοίξει κι άλλο μέτωπο, αν και μπορούσε να εναντιωθεί στη σύγκληση της συνέλευσης –παρόλο που υπήρχε το προηγούμενο του Μαυροκορδάτου στη Δυτική Στερεά, που κανείς δε βρέθηκε να χαρακτηρίσει παράνομο– προτιμούσε μέσω του Μαυροκορδάτου να ματαιώσει τη μετάβαση του Μπάιρον εκεί ή να μειώσει τη σημασία της συνέλευσης. Αλλά με τη σύμπραξη του λόρδου και του Στάνχοπ, η κυκλωτική πολιτική επιχείρηση του Ανδρούτσου φαινόταν να πετυχαίνει. Τα σχέδια αυτά ωστόσο ναυάγησαν, καθώς ο θάνατος του Μπάιρον έδωσε στον Μαυροκορδάτο τη δικαιολογία που χρειαζόταν, για να αρνηθεί να παρευρεθεί, μια και η όλη ιδέα μιας

⁴⁴³ Σιμόπουλος, *ό.π.*, σσ.232-233· Σταματόπουλος, *ό.π.*, τ.Β΄, σ.193· Σάθας, *ό.π.*, φύλ. NH΄, σ.299· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.261. Για την ανώνυμη επιστολή-αναφορά προς τον πλοίαρχο Clifford, βλ. Stanhope, *ό.π.*, σσ.295-297.

⁴⁴⁴ Stanhope, *ό.π.*, σσ.128-129. Για την επιστολή του ίδιου του Οδυσσέα προς τον πλοίαρχο Clifford, με ημερομηνία 4 Μαρτίου 1824, καθώς και για μια επιστολή του Hastings προς τον Οδυσσέα με ημερομηνία 3 Μαρτίου 1824, αναφορικά με το επεισόδιο, όπου τον συμβούλευε να προβεί σε μια επίσημη έγγραφη διαμαρτυρία προς τον Διοικητή της αγγλικής μοίρας, ενώ ο ίδιος αναλάμβανε να δημοσιεύσει την επιστολή αυτή στις αγγλικές εφημερίδες μαζί με μια δική του αναφορά για το περιστατικό, βλ. Γεώργιος Ζήσιος, «Συμβάν ανέκδοτον», *Εστία*, τ.Θ΄ (1880), φύλ.115, σσ.81-83.

⁴⁴⁵ Σιμόπουλος, *ό.π.*, σ.234.

⁴⁴⁶ Σπηλιδάδης, *ό.π.*, σσ.74-75. Με λιγότερες λεπτομέρειες αναφέρεται σ’ αυτό το σχέδιο και ο Κόκκινος, *ό.π.*, σ.142.

συνέλευσης στα Σάλωνα του ήταν απωθητική, όπως άλλωστε και στα μέλη του Εκτελεστικού, που έβλεπαν πίσω από αυτές τις πολιτικές δραστηριότητες το δολοπλόκο χέρι του Νέγρη. Όταν το σώμα συγκεντρώθηκε στις 8 Απριλίου, δεν ήταν παρά μια αναβίωση του Αρείου Πάγου, που τερμάτισε είκοσι μέρες μετά ήσυχα τις εργασίες του, αφού κατάρτισε πολεμικά σχέδια για την άμυνα της Ελλάδας και τακτοποίησε τα εσωτερικά ζητήματα του τόπου. Γινόταν άλλωστε φανερό πως σύντομα θα έφτανε το δάνειο από το Λονδίνο, που θα ισχυροποιούσε την κυβέρνηση, την οποία οι Ανδρούτσος και Νέγρης ένιωσαν την ανάγκη να κολακεύσουν.⁴⁴⁷ Παρ' όλα αυτά, η εφημερίδα «Ελληνικά Χρονικά», ουσιαστικά όργανο της Διοίκησης και ειδικότερα του Μαυροκορδάτου, στο φύλλο της 23^{ης} Απριλίου μεμφόταν τη συνέλευση των Σαλώνων για το αντικυβερνητικό της πνεύμα και τον Νέγρη για την κενοδοξία του.⁴⁴⁸ Ο ίδιος ο Μαυροκορδάτος νωρίτερα είχε φροντίσει με επιστολή του της 25^{ης} Μαρτίου, να θέσει σε ετοιμότητα και τον Κωλέττη γράφοντάς του ευθέως για τη συνέλευση στα Σάλωνα: «επειδή το βλέπω ως πρόξενον ταραχών και διχονοιών, σας ειδοποιώ να λάβετε τα αναγκαία μέτρα».⁴⁴⁹

Ο θάνατος του Μπαίρον είχε εξαιρετική βαρύτητα στα κυριαρχικά σχέδια του Οδυσσέα, που έγινε το κέντρο της προσοχής και «του εσχάτου σπουδαρχίδου» και φαινόταν πως ο Κολοκοτρώνης ήταν το μόνο πρόσωπο με το οποίο συνδεόταν με φιλία ή και συμμαχία. Έπρεπε επομένως να επιστρατεύσει κάθε τέχνασμα και κάθε πανουργία και να είναι δύσπιστος και αμείλικτος, ειδικά απέναντι στους εχθρούς του και τα όργανα της κυβέρνησης που καιροφυλακτούσαν, δηλαδή τον μνησικάκο Κωλέττη, το δάσκαλο «του ψεύδους, του δόλου και της απάτης».⁴⁵⁰ Μετά την αποτυχία ουσιαστικά της συνέλευσης στα Σάλωνα και προσπαθώντας να βρει στήριγμα, ο Ανδρούτσος έγραψε και προς τον βαθύπλουτο ομογενή Ιωάννη Βαρβάκη, ο οποίος, μνημένος στη Φιλική Εταιρεία, αφού απέκτησε κολοσσιαία περιουσία εμπορευόμενος χαβιάρι προερχόμενο από τα ψάρια της Κασπίας, αποφάσισε στα 1824 να έρθει στην Ελλάδα, παρά τα ογδόντα του χρόνια, για να βοηθήσει από κοντά τον Αγώνα που ήδη ενίσχυε οικονομικά. Ο Βαρβάκης όμως δεν πρόλαβε να φτάσει στην πατρίδα του, τα Ψαρά, καθώς η καταστροφή της τον πρόλαβε, ενώ βρισκόταν στη Βιέννη, και ο Οδυσσέας δεν κατάφερε να πάρει τη χρηματική βοήθεια που έλπιζε, γιατί ο άμπλουτος Ψαριανός ασθένησε βαριά, κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του προς την Ύδρα στα τέλη Νοεμβρίου και πέθανε στα μέσα Ιανουαρίου, αφήνοντας με τη διαθήκη του μεγάλο μέρος της περιουσίας του στην Ελλάδα και σε κοινωφελή ιδρύματα.⁴⁵¹

⁴⁴⁷ Τρικούπης, *ό.π.*, σ.123· Οικονόμου, *ό.π.*, σ.11· Trelwany, *Με τον Βύρωνα*, *ό.π.*, σσ.251,269,270,274· Hertzberg, *ό.π.*, σ.157· Osten, *ό.π.*, σσ.311-312· Gervinus, *ό.π.*, τ.Β', σ.30· Ξένος, «Αναμνήσεις...», *ό.π.*, σσ.255-257· Άννινος, *Η απολογία*, *ό.π.*, σ.42· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σσ.170-172,175-177· Σιμόπουλος, *ό.π.*, σσ.162-163,196,238,243-247,250-253,316· Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.157-158,192-195· Δέσποινα Κατηφόρη, «Η συνέλευση στα Σάλωνα», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σ.337· Dakin, *Η ενοποίηση*, *ό.π.*, σσ.85-86· Φωτιάδης, *ό.π.*, σ.370· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.252· Ροδάκης, *ό.π.*, σ.315· Βασιλείου, *ό.π.*, σσ.26-27· Dakin, *Ο αγώνας*, *ό.π.*, σσ.154-155· Dakin, *British*, *ό.π.*, σσ.71-73.

⁴⁴⁸ Βλ. *Ελληνικά Χρονικά*, *ό.π.*, αρ.φύλ.33 (23/4/1824).

⁴⁴⁹ *Αρχείο Κωλέττη*, *ό.π.*, σ.353.

⁴⁵⁰ Στέφανος Ξένος, «Οδυσσεύς Ανδρούτσος», *Ακρόπολις*, έτος Θ', αρ.φύλ.2171 (27/5/1888). «Ο Ανδρούτσος δεν αναγνώριζε παρά μόνον αυτόν (τον Κολοκοτρώνη)», γράφει ο Διονύσιος Κόκκινος, «Θεόδωρος Κολοκοτρώνης. Σχεδιάγραμμα», *Ελληνική Δημιουργία*, τ.Ε' (1950), τχ.51, σ.458.

⁴⁵¹ Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.412-415.

Κεφάλαιο 5^ο: Απομονώνεται και σύρεται στην προδοσία

Α. Στην Πελοπόννησο. Περιθωριοποίηση και νέες δολοφονικές απόπειρες

«Οι εμφύλιες συγκρούσεις έφεραν μεγάλες κι αμέτρητες συμφορές στις πολιτείες, συμφορές που γίνονται και θα γίνονται πάντα όσο δεν αλλάζει η φύση του ανθρώπου».⁴⁵²

Με τα δάνεια άρχισε η εξαγορά συνειδήσεων, επαληθεύοντας τη ρήση του Σοφοκλή ότι το χρήμα «πανουργίας δ' ἔδειξεν ἀνθρώποις ἔχειν καὶ παντός ἔργου δυσσέβειαν εἰδένα»,⁴⁵³ και ο στρατός του επαναστατημένου λαού μετατράπηκε σε μισθοφορικό.⁴⁵⁴ Σαν το δόρυ του Αχιλλέα, που θεράπευε τις πληγές που το ίδιο προκαλούσε,⁴⁵⁵ λειτούργησαν μάλλον οι αγγλικές λίρες. Παράλληλα, οι Άγγλοι Επίτροποι του δανείου, συνειδητοποιώντας τις αυταρχικές εξουσίες που τους είχαν παραχωρηθεί, άρχισαν να ασκούν πιέσεις στην Ελληνική Κυβέρνηση για μια συνετή διοίκηση, όπως βέβαια οι ίδιοι την εννοούσαν. Έτσι, ο αιθεροβάμων συνταγματάρχης Στάνχοπ ζήτησε με επιστολή του στο Εκτελεστικό να στείλουν αντιπροσώπους με πλήρη εξουσιοδότηση να συνδιαλλαχθούν, ενώ ταυτόχρονα συμβούλευσε να διευρύνουν την κυβέρνηση, ώστε να αντιπροσωπεύονται όλα τα συμφέροντα, προτείνοντας, ανάμεσα στ' άλλα, τη συμμετοχή του Οδυσσέα στο Εκτελεστικό. Όμως σύντομα, καθώς ο συνταγματάρχης ξεπέρασε τα όρια των οδηγιών που είχε από τον υπουργό των Εξωτερικών της χώρας του, υπονομεύοντας την νεότευκτη αγγλική πολιτική απέναντι στην Ελληνική Επανάσταση, ανακλήθηκε στην Αγγλία, κι ο Ανδρούτσος έχασε και αυτό το πολιτικό στήριγμα.⁴⁵⁶

Καθημερινά έφταναν πληροφορίες πως ο καινούριος Ρούμελη Βαλεσής, Δερβίς πασάς, ετοιμαζόταν να κατέβει στην Ανατολική Ελλάδα με 30.000 στρατό, τη στιγμή που οι στρατιωτικοί της Ανατολικής Στερεάς ήταν συγκεντρωμένοι στη Χαλκίδα και οι Πελοποννήσιοι τρώγονταν με την κυβέρνηση του Κρανιδίου. Η ομόνοια πρόβαλλε ως αδήριτη ανάγκη στη συγκεκριμένη συγκυρία, και αυτήν θέλησε να εμπνεύσει ο Οδυσσέας, σε επιστολή του της 18^{ης} Απριλίου από τη Βελίτσα προς τους Κολοκοτρώνη, Πλαπούτα και Νικηταρά, κάνοντας έκκληση στη φιλοπατρία τους. «Έχετε γνώσιν και καταλαμβάνετε ότι πολεμούντες ο Γιάννης με τον Κώστα, δεν κατορθώνουν παρά να κερδίξη ο κοινός εχθρός», τους έγραφε με την απλότητα που χαρακτήριζε τον πατριώτη στρατηγό.⁴⁵⁷ Μάταια. Στα μέσα Μαΐου και ενώ ο Τρελόνη, ύστερα από οξύτατη αντιπαράθεση με τον Μαυροκορδάτο, κατάφερε να αποσπάσει τα μισά ορειβατικά πυροβόλα και άλλα εφόδια που έστειλε το βρετανικό Κομιτάτο και να τα οδηγήσει στο στρατόπεδο του Οδυσσέα, ο Ανδρούτσος κατέβηκε στο Άργος, όπου παρουσιάστηκε ως πολιτικός –βουλευτής Ταλαντίου– με το καλαμάρι στο ζωνάρι κι έλεγε: «Εγώ εις το εξής είμαι πολιτικός»,⁴⁵⁸ για να ζητήσει οικονομική ενίσχυση, την εποχή που τρεις πασάδες κατηφόριζαν στη Ρούμελη, αλλά δεν πήρε καμιά απάντηση. Την περίοδο αυτή, καθώς οι διορισμοί που είχαν γίνει στο

⁴⁵² Θουκυδίδης, *Ιστορία* (Γ', 82, 2), Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1986.

⁴⁵³ Σοφοκλής, *Αντιγόνη*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1992, στιχ.300-301.

⁴⁵⁴ Ροδάκης, *ό.π.*, σ.242.

⁴⁵⁵ *Ελληνική Μυθολογία*, Ι. Θ. Κακριδής (επιμ.), Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1986, τ.Ε', Τρωικός Πόλεμος, σ.26.

⁴⁵⁶ Osten, *ό.π.*, σσ.312,315· Stanhope, *ό.π.*, σ.202· Κόκκινος, *ό.π.*, σ.198· Σιμόπουλος, *ό.π.*, τ.Α', σ.34, τ.Γ', σσ.192,255-260,268-269· Dakin, *British*, *ό.π.*, σ.77. Για τη βρετανική πολιτική απέναντι στο ελληνικό ζήτημα βλ. Ελευθέριος Πρεβελάκης, «Η Επανάσταση του 1821 και η Βρετανική πολιτική», στο *Αφιέρωμα εις τα 150 χρόνια από της επαναστάσεως του 1821*, Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1971, σσ.203-218.

⁴⁵⁷ Περάνθης, *ό.π.*, τ.Γ', σσ.28-29.

⁴⁵⁸ Μακρυγιάννης, *ό.π.*, σ.265· Clogg, *That Greece*, *ό.π.*, σ.230. Βλ. και Δέσποινα Κατηφόρη, «Εμφάνιση του Οδυσσέα Ανδρούτσου στο Άργος σαν ειρηνοποιού», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σ.333.

Εκτελεστικό δεν ικανοποίησαν τους οπλαρχηγούς και τους προύχοντες του Μοριά, υπήρχε μεγάλη ένταση. Εκεί βρισκόταν και ο Καραϊσκάκης, που διεκδικούσε την αρχηγία των όπλων των Αγράφων και αντιμετώπιζε την ίδια καχυποψία από τη Διοίκηση όπως και ο Ανδρούτσος, και με τον οποίο συνδέθηκαν στενά. Αποφάσισαν να ενεργούν συντονισμένα και να βοηθούνται αμοιβαία σε κάθε περίπτωση. Επίσης, ύστερα από έκκληση του Κολοκοτρώνη, ο Οδυσσέας προσπάθησε να μεσολαβήσει για την επίτευξη συμβιβασμού του Γέρου του Μοριά –που πολιορκούσε τότε την Τριπολιτσά– με την κυβέρνηση, αλλά ανεπιτυχώς. Ζήτησε να γίνει φρούραρχος του Ναυπλίου και προσπάθησε να φανεί χρήσιμος στον πρόεδρο του Εκτελεστικού, αλλά τελικά του διεμήνυσαν ότι ήταν καλύτερα να απομακρυνθεί από την Αργολίδα.⁴⁵⁹

Η Διοίκηση, της οποίας δραστήριο μέλος ήταν ο Κωλέττης, θέλοντας να τον καταστρέψει, προσπάθησε να προσεταιριστεί και να μεταβάλει σε εχθρό του το πρωτοπαλίκαρό του, τον Γκούρα, και μετά από σειρά κολακευτικών επιστολών της, τελικά στις 25 Μαΐου τον ονόμασε «των νόμων υπερασπιστήν και πρόμαχον της ασφαλείας των ελληνικών λαών», ενώ, κατόπιν προσωπικών επαφών, στα τέλη Ιουνίου τον διόρισε και επίσημα φρούραρχο της Ακρόπολης Αθηνών, αποστέλλοντάς του το δίπλωμα της φρουραρχίας.⁴⁶⁰ Ο Σοφιανόπουλος «δωροδοκηθείς παρά της κυβερνήσεως» μετέστρεψε τον Γκούρα, που αποφάσισε να «καταλάβη υπέρ αυτού την ακρόπολιν των Αθηνών».⁴⁶¹ Ο Ανδρούτσος, προβλέποντας την απιστία, σε γράμμα του στον Γκούρα από το Άργος, στις 21 Μαΐου συμβούλευε να προσέξει να μην τον γελάσουν για «το άλογο του Κρόκου», δηλαδή το φρούριο των Αθηνών.⁴⁶² Ωστόσο, ο Γκίκας Καρακατσάνης είχε γράψει προς τους προκρίτους των Σπετσών στις 4 Οκτωβρίου του 1823 ότι το Εκτελεστικό αμέλησε να παραλάβει το φρούριο των Αθηνών, όπως είχε τότε προτείνει ο Οδυσσέας, που μετά άλλαξε γνώμη!⁴⁶³ Νωρίτερα, ο Αναστάσιος Λόντος σε επιστολή του από τη Σαλαμίνα προς τον Μαυροκορδάτο, με ημερομηνία 18 Σεπτεμβρίου 1823, επιστούσε την προσοχή της Διοίκησης στο θέμα αυτό, γράφοντας επί λέξει: «Ο Οδυσσεύς ευρίσκεται εδώ, φέρεται ευπειθής εις την Διοίκησιν και προβάλλει να μας δώση τας Αθήνας, και αν αυτό γένη και δεν βουρλισθή το Εκτελεστικόν, θέλει ξεχειμάσωμεν εκείσε».⁴⁶⁴ Αξίζει να επισημανθεί πως η κυβέρνηση Κουντουριώτη, που επέλεγε στην παρούσα συγκυρία να πλήξει τον Οδυσσέα, τον είχε χρησιμοποιήσει λίγο πριν, αποστέλλοντάς τον στο Ναύπλιο, για να εμποδίσει την παράδοση των Τούρκων αιχμαλώτων στους Γάλλους, που αυθαίρετα –και αντιδρώντας στην αγγλική επιρροή– είχαν στείλει ένα κουβέρτο κι ένα μπρίκι, για να τους παραλάβουν, αλλά ο Ανδρούτσος κατάφερε να ματαιώσει το εγχείρημα.⁴⁶⁵

⁴⁵⁹ Σπηλιάδης, *ό.π.*, σσ. 242-243· Δημήτριος Αινιάν, *Η βιογραφία του στρατηγού Γεωργίου Καραϊσκάκη*, Θεσσαλονίκη, Αγροτικές Συνεταιριστικές Εκδόσεις, 1977, σ.16· Δεληγιάννης, *ό.π.*, σ.185· Humphreys, *ό.π.*, σσ.227-232,259-260· Αινιάν, *Απομνημονεύματα*, *ό.π.*, σ.50· Γεώργιος Γαζής, *Κώδιξ της Βιογραφίας*, Ιωάννινα, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, 1971, σ.246· Κόκκινος, *ό.π.*, τ.Ζ', σ.256, τ.Η', σσ.118,129· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σσ.178-181· Σιμόπουλος, *ό.π.*, τ.Γ', σσ.318-322· Osten, *ό.π.*, σσ.324-325· Hertzberg, *ό.π.*, σ.158· Ροδάκης, *ό.π.*, σ.318· Dakin, *Η ενοποίηση*, *ό.π.*, σ.86· Φωτιάδης, *ό.π.*, τ.Γ', σ.44· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.253. Για την αρνητική εικόνα που είχαν για τον Οδυσσέα βλ. *Αρχείο Κωλέττη*, *ό.π.*, σσ.460-462, όσα έγραφε ο Σπυρίδωνος στον Κωλέττη στις 14 Μαΐου του 1824.

⁴⁶⁰ Σπηλιάδης, *ό.π.*, σσ.91-92· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σσ.185-188· Κόκκινος, *ό.π.*, τ.Η', σσ.155-164· Ροδάκης, *ό.π.*, σ.327· Κώστας, *ό.π.*, σ.237.

⁴⁶¹ Gervinus, *ό.π.*, σ.31· Hertzberg, *ό.π.*, σσ.158-159.

⁴⁶² Βλ. *Αθηναϊκόν Αρχείον*, *ό.π.*, σ.74· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σ.185· Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.159-160.

⁴⁶³ Άννινος, *Η απολογία*, *ό.π.*, σσ.43-44.

⁴⁶⁴ *Αρχείον Μαυροκορδάτου*, *ό.π.*, τ.Ε', τχ.ΙΙΙ, σ.485.

⁴⁶⁵ Σταματόπουλος, *ό.π.*, τ.Α', σ.392, τ. Β', σσ.179-180.

Ο Κωλέττης, μέλος του Εκτελεστικού τώρα, όχι μόνο δεν τον ενίσχυσε, όταν το ζήτησε στις 7 Ιουλίου, αλλά προσπάθησε και να τον βγάλει από τη μέση. Τρεις δολοφονικές απόπειρες έγιναν αρχές Ιουλίου εναντίον του Οδυσσέα στο Ναύπλιο, η μία ενώ ήταν στο σπίτι του Νικηταρά, αλλά η κυβέρνηση δε διέταξε το φρούραρχο της Ακροναυπλίας, Μήτρο Τριανταφυλλίνα, να διερευνήσει το συμβάν. Έφυγε λοιπόν για το Άργος και, καταλαβαίνοντας ότι «τα αγγλικά χρήματα ενίκησαν και ότι θα νικήσουν», συμβούλευσε πως μια λύση απέμενε: ο συμβιβασμός.⁴⁶⁶ Όλοι άλλωστε αντιλαμβάνονταν πως θα νομιμοποιούνταν οι παρανομίες «δια της βίας των λιρών, καθώς και εγένετο κατόπιν».⁴⁶⁷ Στις 15 Ιουλίου, σε επιστολή του προς τη Διοίκηση και με αφορμή την έκφραση ευχαριστιών για τις προαγωγές και τα διπλώματα, με τα οποία η Διοίκηση τίμησε τους συναγωνιστές του, κατόπιν δικής του υπόδειξης, ο Ανδρούτσος ζητούσε να αξιωθεί διαταγής ν' αγωνιστεί «προς εκτέλεσιν του χρέους» του απέναντι στην πατρίδα. Υπέγραφε –μία από τις ελάχιστες φορές– ως «ο πατριώτης, Οδυσσεύς Ανδρίτζου»,⁴⁶⁸ ίσως ευελπιστώντας να εγείρει το πατριωτικό τους φιλότιμο. Αγνοήθηκε προκλητικά. Απογοητευμένος επέστρεψε στη Ρούμελι, στο στρατόπεδό του στην Αγόριανη, αποφασίζοντας να εκστρατεύσει χωρίς διαταγή της κυβέρνησης, παρόλο που εκείνη, επιδιώκοντας να τον απομονώσει, προσπαθούσε να εξαγοράσει τους στρατιώτες του. Ο εκεί διορισμένος από την κυβέρνηση ταμίας, Ιωάννης Μελάς, του έδωσε 25.000 γρόσια, για να μπορέσει να αντιμετωπίσει τους Τούρκους, αλλά ο Κωλέττης, όταν το έμαθε, μήνυσε στον Μελά ότι, αν επαναλάμβανε παρόμοια χρηματοδότηση, θα αποβαλλόταν από την υπηρεσία, και ότι θα χρεώνονταν στον ίδιο προσωπικά τα χρήματα που είχε ήδη δώσει. Ο Οδυσσέας, για να μην ζημιωθεί ο άνθρωπος, του τα επέστρεψε.⁴⁶⁹ Μνημονεύεται μάλιστα και μια στιχομυθία μεταξύ Μελά και Ανδρούτσου, στην οποία ο Οδυσσέας, προοικονομώντας υποσυνείδητα τη δική του απελπισμένη πορεία, υπενθυμίζει την πικρή μοίρα του Θεμιστοκλή, που βρήκε καταφύγιο στους Πέρσες, τους εχθρούς, για να αποφύγει το θάνατο από τους φθονερούς Αθηναίους!⁴⁷⁰

⁴⁶⁶ Σπηλιάδης, *ό.π.*, σσ.243-244· Παπαδόπουλος, *Ανασκευή, ό.π.*, σσ.64-65· Trelawny, *Recollections, ό.π.*, σ.243· Stanhope, *ό.π.*, σσ.429-430,441-444· Υέμενιζ, *ό.π.*, σσ.83-84· Hertzberg, *ό.π.*, σ.159· Osten, *ό.π.*, σ.325· Gervinus, *ό.π.*, σ.31· Σούτσος, *ό.π.*, σ.57· Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, σ.40· Σταματόπουλος, *ό.π.*, τ.Α', σσ.389-392, τ.Β', σσ.190-192· Φωτιάδης, *ό.π.*, τ.Β', σσ.385-386· Ροδάκης, *ό.π.*, σσ.264,341· Βασιλείου, *ό.π.*, σ.30· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.253· Βαλέτας, *ό.π.*, σ.60· Κώστας, *ό.π.*, σ.241· Αννινος, «Το χάνι της Γραβιάς», *ό.π.*, σ.88. Βλ. και Αννινος, *Η απολογία, ό.π.*, σσ.45-47, όπου δημοσιεύεται και επιστολή του Ανδρούτσου με ημερομηνία 13 Ιουλίου 1823 προς τους πρόκριτους των Σπετσών, πλείστη παραπόνων για την κυβέρνηση που κόφει στις αλλεπάλληλες αιτήσεις του για βοήθεια, ώστε να υπερασπιστεί την πατρίδα, ενώ στις σσ.49-51, υπάρχει και η σχετικά με τις δολοφονικές επιθέσεις εναντίον του επιστολή του Οδυσσέα προς τον Στάνχοπ. Βλ. και Trelawny, *Με τον Βύρωνα και τον Ανδρούτσο, Θεσσαλονίκη, Θύραθεν, 2010*, σσ.275,345-346.

⁴⁶⁷ Παπατσώνης, *ό.π.*, σ.78. Ο Landor, *ό.π.*, σ.172, παρουσιάζει τον Οδυσσέα να μέμφεται το αγγλικό χρυσάφι, γιατί είχε ήδη διαφθείρει πολλούς γενναίους συμπατριώτες του. Πραγματικά, όλα αυτά, όσο κι αν μας προκαλούν εντύπωση, θα πρέπει να τα εντάξουμε μέσα στο πλαίσιο και το κλίμα της εποχής, για να τα κατανοήσουμε σωστά. Ήταν τέτοια η ένταση των παθών και καθημερινά εξακοντίζονταν αμοιβαία τέτοιοι φραστικοί μύδροι μεταξύ των αντίπαλων παρατάξεων για χρηματισμό και ύποπτες συναλλαγές, ώστε η εφημερίδα «Φίλος του Νόμου», αρ.φύλ.32 (4/7/1824), κατηγορούσε την ίδια περίοδο τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη ως προδότη συνεννοούμενο με τον πασά της Κρήτης και καλούσε ούτε λίγο ούτε πολύ όλους τους Μανιάτες να τον λιθοβολήσουν. Βλ. Σπηλιάδης, *ό.π.*, σ.95.

⁴⁶⁸ Περάνθη, *ό.π.*, σ.108.

⁴⁶⁹ Σπηλιάδης, *ό.π.*, σ.243· Παπαδόπουλος, *Ανασκευή, ό.π.*, σσ.66-68· Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, σ.41· Κόκκινος, *ό.π.*, τ.Η', σ.351· Σταματόπουλος, *ό.π.*, τ.Β', σσ.194-195· Αννινος, *Η απολογία, ό.π.*, σ.48· Dakin, *British, ό.π.*, σ.82· Clogg, *That Greece, ό.π.*, σ.239· Ροδάκης, *ό.π.*, σσ.340-341· Φωτιάδης, *ό.π.*, σ.128. Ο Dakin, *Ο αγώνας, ό.π.*, σσ.161-162, γράφει πως ο Ανδρούτσος απέσπασε τα χρήματα αυτά από τον Μελά, χωρίς να προσθέτει ότι του τα επέστρεψε μετά την άρνηση της κυβέρνησης να τον χρηματοδοτήσει. Ομοίως και ο Humphreys, *ό.π.*, σ.263.

⁴⁷⁰ Παπαδόπουλος, *Πρόδρομος, ό.π.*, σσ.127-129.

Τώρα, μέσα στην έξαψη της εμφύλιας διαμάχης, ο κατατρεγμός έγινε πιο άγριος. Ο Μελάς πληροφόρησε την κυβέρνηση ότι στις 23 Αυγούστου ο Ανδρούτσος μαζί με τον Δυοβουνιώτη μίλησε με τους Τούρκους και οι άλλοι οπλαρχηγοί δυσαρεστήθηκαν εναντίον του, αν και υποστήριζε πως απέβλεπε στο να τους απατήσει για το καλό του τόπου. Είχαν προηγηθεί, στις αρχές Αυγούστου, επαφές του Οδυσσέα με τον Δυοβουνιώτη και ήταν σύμφωνος μ' αυτόν και ο Καραϊσκάκης εναντίον της κυβέρνησης, η οποία αποφάσισε να στείλει Σουλιώτες να τον αντικαταστήσουν, τον Γιώργο Δράκο στο Ταλάντι και τον Κίτσο Τζαβέλα στη Λιβαδειά, ελπίζοντας να μειώσει μ' αυτόν τον τρόπο την επιρροή του. Όταν μήνες μετά, τον Δεκέμβριο, οι κάτοικοι της Λιβαδειάς, έμαθαν ότι επρόκειτο να διοριστεί ο Κίτσος Τζαβέλας οπλαρχηγός τους, έστειλαν αναφορά στην κυβέρνηση, παρακαλώντας να παραμείνει ο Ανδρούτσος στη θέση του, αλλά δεν εισακούστηκαν. Ο Οδυσσέας, ενοχλημένος ύστερα από αυτές τις ενέργειες και για να μη βάλει χέρι στ' άρματα, αποφάσισε να τραβηχτεί στη σπηλιά του, τη Μαύρη Τρύπα, μαζί με τον Τρελόνη, μέχρι ν' αλλάξουν τα πράγματα.⁴⁷¹

Στον δρόμο όμως, κοντά στο χωριό Κούμαρος, ένας μαντατοφόρος του έδωσε ένα γράμμα του Καραϊσκάκη, που του έγραφε: «Εις τα σπήλαια πηγαίνουν οι αρκούδες και μένουν και ουχί το λιοντάρι, ο υιός του Ανδρούτσου». Και συνέχιζε: «το πρώτο τουφέκι δικό σου, το δεύτερο δικό μου». Ο Καραϊσκάκης όμως άλλαξε γνώμη και διέλυσε τη φιλία του με τον Οδυσσέα, μη θέλοντας να δυσαρεστήσει τη Διοίκηση. Είχε διαδοθεί ότι ο Ανδρούτσος συνεννοείται με τους εχθρούς και στην αρχή, λόγω της μεταξύ τους φιλίας, θεωρήθηκε συμμετοχος και ο Καραϊσκάκης. Γιατί, ενώ είχε απαγορευθεί η ανταπόκριση με τους Τούρκους, ο Οδυσσέας όχι μόνο δε διέκοψε, αλλά συναντήθηκε μαζί τους προσωπικώς, και έτσι κατέστη ύποπτος.⁴⁷² Κατά μια μαρτυρία, συμφώνησε χωρίς καμιά προηγούμενη συνεννόηση ή άδεια από την ελληνική κυβέρνηση, με τον Ομέρ της Καρύστου να μην πολεμήσουν ο ένας τον άλλο κατά τη διάρκεια του Αγώνα των Ελλήνων, και, αν στεφόταν με επιτυχία, υποσχόταν ο Οδυσσέας ασφαλή μετάβαση των Τούρκων της περιοχής με την περιουσία τους και τα όπλα τους σε όποιον τόπο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας επιθυμούσαν. Αν πάλι πετύχαινε να σβήσει την επανάσταση ο Σουλτάνος, υποσχόταν ο Ομέρ στον Ανδρούτσο προστασία των μερών εκείνων από τη σφαγή και τη λεηλασία από άλλους Τούρκους.⁴⁷³

Τον Αύγουστο πάντως ο Οδυσσέας έστειλε τον Τρελόνη στον Μοριά, για να διερευνήσει το έδαφος και να αρχίσει διαπραγματεύσεις με τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, ελπίζοντας πως θα μπορούσε να διαμορφώσει μια συμμαχία που θα έριχνε τουλάχιστον τον Κωλέττη, αν όχι και την κυβέρνηση. Ο Τρελόνη επιστρέφοντας τον συμβούλευσε να τηρήσει στάση αναμονής, ωστόσο έρθουν καλύτερες μέρες, καθώς σχημάτισε την εντύπωση πως προς το παρόν η προοπτική ήταν μάλλον ζοφερή για τον Οδυσσέα. Όμως ένας άνθρωπος της δράσης, όπως ο

⁴⁷¹ Σπηλιάδης, *ό.π.*, σσ.244-247· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σσ.204-206,208-210· Απόστολος Βακαλόπουλος, «Σκοτεινές σελίδες της επανάστασης του 1821. Ανταρσία, σύλληψη και θανάτωση του Οδυσσέα Ανδρούτσου (3 Ιουνίου 1825) και απόπειρα δολοφονίας του γαμπρού του Ed. Trelawny (αρχές Ιουνίου 1825)», *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ.*, Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1985, σ.63. Για την αναφορά των κατοίκων της επαρχίας Λιβαδειάς στην κυβέρνηση σε σχέση με τον διορισμό του Κίτσου Τζαβέλα βλ. *Α.Ε.Π.*, *ό.π.*, τ.Ζ', σσ.65-66. Για μια περιγραφή της σπηλιάς του Οδυσσέα βλ. Trelawny, *Recollections*, *ό.π.*, σσ.245-247· Αντώνιος Γεωργαντάς, «Το Σπήλαιον του Οδυσσέα», *Παρνασσός*, τ.Ε' (1881), σ.422· Αννινός, *Η απολογία*, *ό.π.*, σσ.86-89, Ξένος, *ό.π.*, σσ.237-240· Παράρτημα Γ' της παρούσης εργασίας.

⁴⁷² Αινιάν, *Η βιογραφία* *ό.π.*, σ.17· Αινιάν, *Απομνημονεύματα*, *ό.π.*, σ.51· Γεωργαντάς, *ό.π.*, σσ.151-152· Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.359-360· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σσ.210-211· Φωτιάδης, *ό.π.*, σ.129· Βασιλείου, *ό.π.*, σσ.34,39· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.184.

⁴⁷³ Ζαμπέλιος, *Τραγωδία-Οδυσσεύς Ανδρούτσου*, *ό.π.*, σσ.329-330.

Ανδρούτσος, δεν μπορούσε να καθίσει ήσυχα και να περιμένει. «Ένα ελάφι που εξακολουθεί να αγωνίζεται», έλεγε, «το φοβούνται περισσότερο από ένα λιοντάρι που έχει αποκλειστεί στη φωλιά του». Έφυγε λοιπόν από το λημέρι του, εμπιστευόμενος την οικογένειά του στη φροντίδα του Τρελόνη, και προσπάθησε να αλλάξει υπέρ του τα πράγματα. Τον Νοέμβριο του 1824 οι Κολοκοτρώνης, Νοταράς και Κανέλλος Δεληγιάννης, μαζί με τους Μοραΐτες προύχοντες Ζαΐμη, Λόντο και Σισίνη προκάλεσαν ανοιχτά την κυβέρνηση. Αρνήθηκαν να δεχτούν τους κυβερνητικούς υπαλλήλους στις επαρχίες τους και κράτησαν τις τοπικές προσόδους για τον εαυτό τους. Καταβλήθηκε προσπάθεια να αποσπάσουν την υποστήριξη των Πετρόμπεη, Ανδρούτσου και Γκούρα, αλλά οι Πετρόμπεη και Οδυσσεάς τήρησαν ουδέτερη στάση, ενώ τον Γκούρα τον κέρδισε τελικά ο Κωλέττης.⁴⁷⁴

Εντούτοις, στις 3 Δεκεμβρίου του 1824 τρεις χιλιάδες Ρουμελιώτες με τους Καραϊσκάκη, Τζαβέλα, Βέικο, Γιολδάση, Δράκο, Ίσκο, Περραιβό, Βαλτινό και άλλους πέρασαν στο Αίγιο από τα Σάλωνα, κι ήταν σύμφωνοι να ενωθούν με τους αντάρτες, όπως φαίνεται από την αλληλογραφία του Οδυσσεά με Λόντο και Καραϊσκάκη, αλλά και άλλων. Όμως, όταν έμαθαν ότι ο Γκούρας πήγε με την Κυβέρνηση και μπήκε στην Κορινθία, πέρασαν κι αυτοί στη Βοστίτσα και πήγαν με τα ρουμελιώτικα στρατεύματα να χτυπήσουν τους αντεπαναστάτες. Το γεγονός τάραξε τον Ανδρούτσο, ο οποίος είτε λόγω της απιστίας των συντρόφων του είτε εξαιτίας άλλων περισπασμών, δεν κατέβηκε στον Μοριά, όπως σχεδίαζε.⁴⁷⁵ Λίγο πριν εκπνεύσει το έτος έγραψε στον Τουρτούρη, το θείο του Κωλέττη, ζητώντας του να μεσολαβήσει, ώστε να πάψει ο ανιψιός του να τον κατατρέχει, πληροφορώντας τον ότι έβαλε να τον «πιστολίσουν τρεις ακόλουθες φορές» στο Ναύπλιο, και παρακαλώντας τον να συμβουλέψει τον ανιψιό του «να απέχη από τέτοια πράγματα, ως βλαβερά εις την ψυχήν, τιμήν και λοιπά του έθνους συμφέροντα».⁴⁷⁶ Σε μια άλλη επιστολή του προς τον οπλαρχηγό Παγώνα από το χωριό Σούρπη, με ημερομηνία 30 Ιανουαρίου 1825, διαφαινόταν η αγωνία του για την πορεία των πραγμάτων, καθώς προέτρεπε τον Παγώνα να του γράφει, όπως έλεγε «ό,τι μανθάνης από αυτού».⁴⁷⁷

Αρχές Φεβρουαρίου ο Τρελόνη, έχοντας ακούσει φήμες ότι ο Οδυσσεάς έκανε καπάκι με τους Τούρκους, ξεκίνησε με έναν οδηγό προς αναζήτησή του και τον βρήκε στη Λιβαδειά, όπου τον άκουσε να δικαιολογεί την πράξη του λέγοντάς του πως το έκανε, για να συνετίσει την κυβέρνηση, που επιδίωκε την ανατροπή του. Μαζί κατευθύνθηκαν στη Θήβα και μετά στα Τάλαντα, όπου στρατοπέδευσε σε μια καταστραμμένη εκκλησία πάνω από την πόλη. Εκεί η περίπολος του Ανδρούτσου έφερε σε λίγο δύο Άγγλους, περιηγητές, όπως τουλάχιστον ισχυρίστηκαν οι ίδιοι, τους οποίους ένα αγγλικό μπρίκι είχε αποβιβάσει το πρωί στον Όρμο της Εύβοιας. Σ' έναν από αυτούς, τον ταγματάρχη Bacon (Μπέικον) εκμυστηρεύτηκε ο Τρελόνη τους κινδύνους που διέτρεχε ο Οδυσσεάς, ζητώντας τη συνδρομή του, ώστε να μεταβεί σε ασφαλές μέρος, επιβιβαζόμενος στο μπρίκι, σχέδιο με το οποίο παραδόξως συμφώνησε και ο Ανδρούτσος. Ο Τρελόνη γύρισε στη σπηλιά, ενώ το μπρίκι

⁴⁷⁴ Trelawny, *Recollections*, ό.π., σ.248· Trelawny, *Με τον Βύρωνα*, ό.π., σσ.276-280· Ξένος, ό.π., σσ.219-221· Dakin, *Ο αγώνας*, ό.π., σσ.165-167· Dakin, *British*, ό.π., σσ.88-90· Σιμόπουλος, ό.π., σσ.327-328· Παπαγιώργης, ό.π., σ.259. Ο Landor, ό.π., σσ.174-191, παρουσιάζει τον Τρελόνη να αναλύει στον Ανδρούτσο την ευρωπαϊκή πολιτική σκηνή και την κυνική συμπεριφορά των ηγετών της, που στόχευαν μόνο στην εδραίωση και επέκταση της εξουσίας τους, αδιαφορώντας για τα δίκαια και την ελευθερία των λαών ή την ανεξαρτησία των εθνών, και ο Οδυσσεάς του εμπιστεύεται τη σπηλιά.

⁴⁷⁵ Κόκκινος, ό.π., σσ.289-290· Σταματόπουλος, ό.π., τ.Α', σσ.445-446, τ.Β', σ.173. Βλ. Ελένη Κούκκου, «Αναζήτηση συμμάχων στη Στερεά Ελλάδα από την κυβέρνηση», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σσ.335-336, όπου αιτία της μη καθόδου του Ανδρούτσου στην Πελοπόννησο θεωρείται η επίθεση των Τούρκων στο Ζητούνη (Λαμία).

⁴⁷⁶ Περάνθη, ό.π., σσ.214-215.

⁴⁷⁷ Βασιλείου, ό.π., σσ.42-43.

απέπλευσε πριν προλάβει να φτάσει ο Οδυσσέας στην ακτή.⁴⁷⁸ Για τον Κάλαμο της Κεφαλονιάς, που είχε οριστεί απαραβίαστο άσυλο των επαναστατών ήδη από τον Μάρτιο του 1823,⁴⁷⁹ ετοιμαζόταν να φύγει ο Ανδρούτσος ανικανοποίητος, εκεί όπου είχαν καταφύγει οι Νικηταράς, Ζαΐμης και Λόντος, αλλά ο Άγγλος αρμοστής δεν του έδωσε άδεια. Ωστόσο, έγραψε σ' αυτούς, εξηγώντας τους το σχέδιό του για την κατάληψη του φρουρίου του Καραμπαμπά και την απελευθέρωση της Εύβοιας, δυσπιστώντας στις προθέσεις των άλλων οπλαρχηγών, ακόμη και του Γκούρα.⁴⁸⁰

⁴⁷⁸ Trelawny, *Recollections*, ό.π., σ.234· Ξένος, ό.π., σσ.221-231· Trelawny, *Με τον Βύρωνα*, ό.π., σσ.281-287· Dakin, *Ο αγώνας*, ό.π., σσ.168-169· Dakin, *British*, ό.π., σ.91· Παπαγιώργης, ό.π., σσ.260-261.

⁴⁷⁹ Βλ. Κόκκινος, ό.π., τ.Στ', σ.70.

⁴⁸⁰ Σπηλιάδης, ό.π., σσ.388-389· Οικονόμου, ό.π., σσ.105-106· Σταματόπουλος, ό.π., τ.Β', σσ.209-210· Παπαγιώργης, ό.π., σσ.262-263.

Β.Εξώθηση στη σύμπραξη με τους Τούρκους

«Όποιος πρόφτανε να κάνει κακό πριν από άλλον, ήταν άξιος επαίνου, καθώς κι εκείνος που παρακινούσε στο κακό όποιον δεν είχε σκεφτεί να το κάνει».⁴⁸¹

Βρισκόμενος πια σε δύσκολη οικονομική κατάσταση, ο Οδυσσέας είχε αρχίσει από τον Νοέμβριο του 1824 αλληλογραφία με τους Αθηναίους προκρίτους, χρησιμοποιώντας ως ταχυδρόμο το γραμματικό του Γεωργαντά, ζητώντας να του επιστρέψουν τα χρήματα που τους είχε δανείσει παλιότερα, 15.000 γρόσια, –είχε στα χέρια του χρεωστικό ομόλογο υπογραμμένο στις 22 Οκτωβρίου του 1822 από τριανταπέντε πλούχιοντες των Αθηνών– και επιπροσθέτως απαιτούσε την απελευθέρωση του Τούρκου χειρούργου του, που βρισκόταν εκεί. Οι Αθηναίοι όμως, καταγγέλλοντάς τον ως προδότη με επιστολή τους στις 20 Ιανουαρίου του 1825 στον Γκούρα και με αναφορά τους στις 24 Ιανουαρίου προς τη Διοίκηση, αρνήθηκαν να εξοφλήσουν το χρέος τους και τον παρέπεμψαν στην κυβέρνηση. Εκείνος, εξοργισμένος πια, στα μέσα Φεβρουαρίου, από την κοροϊδία και απειλώντας ότι θα κάψει τις ελιές και τα σπαρτά τους, αν δεν υπάκουαν, κατέφυγε σε έναν αντιπερισπασμό, για να τους φοβηρίσει, και, αφού έγραψε στους Δερβινοχωρίτες, θέλοντας να τους καθησυχάσει και να τους κρατήσει ουδέτερους, έφτασε αρχές Μαρτίου ως τον Κάλαμο, οπότε οι Αθηναίοι απευθύνθηκαν στη Διοίκηση για προστασία.⁴⁸² Μάλιστα, σε αναφορές τους οι Στάθης Κατσκογιάννης και Μιχαήλ Σούτσος –έπαρχος Αθηνών– στις 3 και 8 Μαρτίου αντίστοιχα, έκαναν μνεία για τις επιδρομές των ανδρών του Ανδρούτσου και των Τούρκων στην Αττική.⁴⁸³ Όμως από τις επιστολές του γέρου Πανουργιά προς το γιο του Νάκο και τον Γκούρα καθώς και του Νάκου προς τον πατέρα του –επιστολή πλήρους ασέβειας– και τον Γκούρα, δεν επιβεβαιώνονται οι καταγγελίες των Αθηναίων.⁴⁸⁴ Η έχθρα μεταξύ Οδυσσέα και Αθηναίων αποδόθηκε εν μέρει και στη βίαη συμπεριφορά του πρώτου.⁴⁸⁵ Όμως, αν λάβουμε υπόψη μας ότι οι ψιθυρισμοί εναντίον του Ανδρούτσου είχαν αρχίσει από τον Ιανουάριο και κλιμακώθηκαν ως τον Μάρτιο,⁴⁸⁶ σε συνδυασμό με την ψυχολογική κατάσταση του Οδυσσέα, λόγω της αδυσώπητης εναντίον του καταδίωξης, καθώς και την εκρηκτική του ιδιοσυγκρασία, ήταν επόμενο να οδηγηθεί σε μια τόσο ακραία αντίδραση.⁴⁸⁷ Βρισκόταν πια επί ξυρού ακμής!

⁴⁸¹ Θουκυδίδης, *Ιστορίαι* (Γ', 82, 5).

⁴⁸² Παπαδόπουλος, *Πρόδρομος*, ό.π., σσ.131-132· Τρικoupης, ό.π., σ.210· Κουτσονίκας, ό.π., σ.217· Σπηλιάδης, ό.π., σ.388· Οικονόμου, ό.π., σ.106· Γούδας, ό.π., σσ.200-202. Άννινος, «Το χάνι της Γραβιάς», ό.π., σ.92· Σταματόπουλος, ό.π., σσ.196-202· Φωτιάδης, ό.π., σσ.128-129· Παπαγιώργης, ό.π., σ.263· Ροδάκης, ό.π., σ.339· Hertzberg, ό.π., σ.199· Millingen, ό.π., σσ.237-238. Βλ. και Σουρμελής, ό.π., σσ.106-111, όπου δημοσιεύεται και η αλληλογραφία Ανδρούτσου–Αθηναίων προκρίτων. Βλ. επίσης *Α.Ε.Π.* ό.π., τ.Ζ', σσ.141-142, για την αναφορά των κατοίκων Αθηνών στη Διοίκηση, αιτώντας προστασία.

⁴⁸³ Βλ. *Αθηναϊκόν Αρχείον*, ό.π., σσ.275,278. Ο Σταματόπουλος, ό.π., σ.188, επισημαίνει ότι ο Μιχαήλ Σούτσος ήταν Φαναριώτης φίλος των Κουντουριωταίων.

⁴⁸⁴ Κόκκινος, ό.π., τ.Η', σσ.351-356. Για τις επιστολές αυτές βλ. Άννινος, *Η απολογία*, ό.π., σσ.56-58, υποσημ.1.

⁴⁸⁵ Άννινος, *Η απολογία*, ό.π., σσ. 48,66-69.

⁴⁸⁶ Βλ. Ψύλλας, ό.π., αρ.φύλ.22 (21/1/1825), 38 (24/1/1825), 42 (18/2/1825) και 44 (25/2/1825).

⁴⁸⁷ Εκτός από το χαρακτήρα «οι προσωπικοί παράγοντες που καθορίζουν την πολιτική συμπεριφορά σχετίζονται με τη σε δεδομένη χρονική στιγμή ψυχολογική κατάσταση του ατόμου, που διαμορφώνεται από εξειδικευμένα ερεθίσματα» επισημαίνουν οι William F. Stone –Paul E. Schaffner, *Πολιτική Ψυχολογία*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2002, σ.84. Ως χαρακτήρας ορίζεται το σύνολο των σταθερών ιδιοτήτων της προσωπικότητας ενός ατόμου, των στάσεων, των τυπικών τρόπων επίλυσης προβλημάτων, των συνθηκών, των ικανοτήτων και δεξιοτήτων, της κοσμοαντίληψης και της συναισθηματικής εγρήγορσης.

Ο Ανδρούτσος, γνωρίζοντας ότι οι εχθροί του τον είχαν προγράψει, προσπάθησε μάταια να σωθεί, απευθυνόμενος σε δύο παλιότερους ισχυρούς φίλους του: τον Ιγνάτιο Ουγγαροβλαχίας, μέσω του Τουρτούρη, παλιού θαυμαστή και φίλου του Οδυσσέα και θείου του Κωλέττη, που ωστόσο κώφευε στις κατευναστικές συμβουλές του θείου του, και τον Στάνχοπ, ο οποίος όμως είχε πλέον ανακληθεί και δεν είχε πια καμιά δύναμη.⁴⁸⁸ Η απαντητική επιστολή του Ιγνατίου, τον Δεκέμβριο του 1824,⁴⁸⁹ αν και δε δημιουργούσε σοβαρές ελπίδες για αλλαγή της μοίρας που του επιφύλασσαν «οι εξυφαίνοντες» την εναντίον του συνομοσία, περιείχε εντούτοις κάποιες τιμητικές αναφορές, δροσοσταλίδες παρηγοριάς στην πληγωμένη του περηφάνια. «Τα σπήλαια είναι δια τα άγρια θηρία και δια τους ληστές και όχι δι' επισήμους στρατηγούς του γένους, οίος εσύ, με τόσας προς την πατρίδα εκδουλεύσεις», του έλεγε. Έγραψε, τον διαβεβαίωνε, «προς τον κ. Κουντουριώτην, δια να σας συμβιβάση με τον Κωλέττην, και να εξαλείψη τας υποψίας σου», γιατί δυσκολευόταν να πιστέψει πως η Διοίκηση βρισκόταν πίσω από τις εναντίον του δολοφονικές επιθέσεις, και μάλιστα ότι τις χρηματοδοτούσε, «—Είναι τα τάλλαρα τόσα πολλά δια να ρίπτονται κατά τοιούτον τρόπον;»— και ανέμενε από τον Ανδρούτσο να φανεί άξιος του ονόματός του, «επειδή», όπως του τόνιζε, «έχεις και την ηλικίαν ακμάζουσαν και υπόληψιν συστημένην και ημπορείς να είσαι ωφέλιμος περισσότερο από κάθε άλλον...».⁴⁹⁰

Εντωμεταξύ, στις αρχές Φεβρουαρίου ο γερο-Πανουργιάς βάφτισε το παιδί του Οδυσσέα και στεφάνωσε την αδερφή του Ταρσίτσα με τον Τρελόνη στο σπήλαιο του Παρνασσού. Μετά την τέλεση των μυστηρίων ο Ανδρούτσος επέστρεψε στα Σάλωνα, όπου προέτρεψε τους προκρίτους να γράψουν στην κυβέρνηση να τον αμνηστεύσει, γιατί υπήρχε τάχα φόβος να προβεί σε καμιά απονενομημένη ενέργεια συνεργασίας με τους Τούρκους και να βλάψει την πατρίδα. Η κυβέρνηση όμως δε φρόντισε να αποτρέψει τον κίνδυνο. Καθώς ο Ανδρούτσος δεν κατάφερε να γίνει ρυθμιστής της κατάστασης στην περίοδο των εμφυλίων και είδε τον Γκούρα, το άλλοτε πρωτοπαλικάρό του, να τον υπερφαλαγγίζει, διορισμένο στη θέση του από την κυβέρνηση Κουντουριώτη, ποντάρισε τα πάντα στους Τούρκους. Έβαλε λοιπόν σε ενέργεια ένα πονηρό σχέδιο, για να καταλάβει το κάστρο του Καραμπάμπα. Ήρθε σε συνεννόηση με τον Ομέρ πασά και του ζήτησε να δεχτεί 300 δικούς του για ασφάλεια στο κάστρο, με σκοπό μόλις έβρισκαν ευκαιρία, να σκοτώναν τους εχθρούς και να άνοιγαν τις πόρτες, για να το καταλάμβανε και να έδειχνε μ' αυτό τον τρόπο την αξία του, ώστε να ακολουθούσε η δικαίωση. Όμως ο Ομέρ πασάς το υποπετεύθηκε και δε δέχτηκε την πρόταση. Αντί γι' αυτό έδωσε 400 ντελήδες (καβαλάρηδες) να συντροφεύουν τον Οδυσσέα κι έναν πανούργο μπέη να τον επιβλέπει.⁴⁹¹

⁴⁸⁸ Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.358-359.

⁴⁸⁹ *Ιγνάτιος Μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας (1766-1828)*, στη σειρά *Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας*, επιμ. Ε. Πρωτοψάλτη, τ.Δ', τχ.Ι, Εν Αθήναις, Ακαδημία Αθηνών, 1959, σ.251.

⁴⁹⁰ Περάνθης, *ό.π.*, σσ.242-243. Βλ. και *Ιγνάτιος Μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας (1766-1828)*, στη σειρά *Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας*, επιμ. Ε. Πρωτοψάλτη, τ.Δ', τχ.ΙΙ, Εν Αθήναις, Ακαδημία Αθηνών, 1961, σσ.209-210, την επιστολή του Γεωργίου Κουντουριώτη προς τον Ιγνάτιο στις 23 Φεβρουαρίου του 1825, όπου αναφερόμενος στον «ανάξιον Οδυσσέα» χαρακτηρίζει ως «ψεύδος ότι τον ετυφέκισαν και συκοφαντία αναισχυντος ότι εκηρύχθη βραβείον δια να δολοφονηθή».

⁴⁹¹ Παπαδόπουλος, *Πρόδρομος, ό.π.*, σσ.129-130· Σπηλιάδης, *ό.π.*, σσ.387-389· Οικονόμου, *ό.π.*, σσ.105-106· Παπαδόπουλος, *Ανασκευή, ό.π.*, σσ.69-70· Γεωργαντάς, *ό.π.*, σ.152· Κουτσονίκας, *ό.π.*, σ.218· Stanhope, *ό.π.*, σ.485· James Emerson, "Journal of a Residence among the Greeks in 1825", στο *A Picture of Greece in 1825; as exhibited in the personal Naratives of James Emerson, Esq., Count Pecchio and W. H. Humphreys, Esq.*, Λονδίνο, Henry Colburn, 1826, τ.Α', σσ.110-114· Hertzberg, *ό.π.*, σσ.198-199· Osten, *ό.π.*, σ.381· Gervinus, *ό.π.*, σ.63· Neroulos, *ό.π.*, σσ.527-528· Σούτσος, *ό.π.*, σ.57· Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, σ.41· Ξένος, *ό.π.*, σ.211· Φωτιάδης, *ό.π.*, σσ.130-134· Κανδηλώρος,

Κάποιοι ιστορικοί, προσπαθώντας να εμβαθύνουν στις αιτίες που οδήγησαν σ' αυτή τη μεταστροφή του Ανδρούτσου, υποστήριξαν πως έγινε αρνητής του έθνους, γιατί είχε σαν κανόνα της πολιτικής του το συμφέρον, ενώ όλα τα άλλα –το φρούριο της Αθήνας, η αντιζηλία με τον Γκούρα, οι αποτυχίες στην Εύβοια, ο παραμερισμός από την κυβέρνηση– ήταν ασήμαντα γεγονότα, που οφείλονταν στο χαρακτήρα του.⁴⁹² Νωρίτερα όμως, σε μια επιστολή-αναφορά προς τη Διοίκηση, με ημερομηνία 5 Φεβρουαρίου 1825, την οποία υπέγραψαν είκοσι έξι από τους σημαντικότερους καπετάνιους, (Καραϊσκάκης, Γκούρας, Τζαβέλας, Μακρυγιάννης, Κριεζώτης, Δυοβουνιώτης, Πανουργιάς, Σκαλτσάς, κ.ά.), μια διαμαρτυρία των οπλαρχηγών που, θέλοντας να προασπίσουν την ενότητα και τη συνεργασία των αρμάτων για το καλό του Αγώνα και, αγανακτισμένοι από τις ραδιουργίες του Μαυροκορδάτου, «επειδή», όπως έλεγαν, «η διχόνοια και το μίσος επροχώρησε πολύ αναμεταξύ μας και εγνωρίσαμε ότι προέρχεται από τον κ. Μαυροκορδάτο», ζητούσαν «να μείνη έξι μήνας χωρίς υπούργημα πολιτικό ή πολεμικό», «διότι να ενεργούμε εις την πατρίδα και αυτός και ημείς είναι αδύνατο».⁴⁹³ Μια παρόμοιου περιεχομένου επιστολή σημαντικών οπλαρχηγών, με ημερομηνία πάλι 5 Φεβρουαρίου 1825, στάλθηκε και στον Κουντουριώτη.⁴⁹⁴ Έστω και αν υπάρχουν μόνο ψήγματα αντικειμενικότητας στις επιστολές αυτές, πώς θα χαρακτηριζόταν βάσει αυτών ο Μαυροκορδάτος;

Ακόμη αξίζει στο σημείο αυτό να υπενθυμίσουμε πως ύστερα από πολλές παρασκευιακές ενέργειες του Μαυροκορδάτου, τελικά, στις 24 Ιουλίου του 1825, έγινε μια αναφορά προς την αγγλική κυβέρνηση, που την υπέγραψαν αρκετοί οπλαρχηγοί και με την οποία έθεταν «την ιεράν παρακαταθήκην της ελευθερίας, εθνικής ανεξαρτησίας και πολιτικής υπάρξεως του ελληνικού έθνους υπό την απόλυτη υπεράσπισιν της Μεγάλης Βρετανίας»,⁴⁹⁵ αναφορά που χαρακτηρίστηκε σε επιστολή του υπουργού του Δικαίου Ιωάννη Θεοτόκη «συμφωνητικό της πουλημένης Ελλάδας», ο οποίος παύτηκε και φυλακίστηκε απλώς γιατί θεωρήθηκε ως ο μεταφραστής στα ελληνικά ενός υποτιμητικού για την αναφορά υπομνήματος, γραμμένου από τον Γάλλο φιλέλληνα Jourdain.⁴⁹⁶ Ήταν αρνητής του έθνους ο Μαυροκορδάτος; Οι έννοιες έχουν διαχρονικό νόημα; «Αν θεωρήσουμε μια καθορισμένη γλώσσα, βλέπουμε ότι οι λέξεις από τις οποίες συντίθεται, τροποποιούνται αρκετά αργά μέσα στο πέρασμα των αιώνων, όμως αλλάζουν ασταμάτητα οι εικόνες που αντανακλούν ή το νόημα που συνδέουμε με αυτές»,⁴⁹⁷ ενώ «αι περί προσώπων κρίσεις τότε μόνον ομολογούνται δίκαιαι, ότε γίνονται κατά τας παραδεδαγμένας αρχάς, ουχί των χρόνων καθ' ους ζώμεν, αλλά καθ' ους ήκμασαν οι κρινόμενοι».⁴⁹⁸ Μοιάζει δίκαιο επίσης να αναρωτιέται κανείς αν άνδρες όπως ο Οδυσσεάς, «πρωταθληταί του υπέρ της Εθνικής ανεξαρτησίας ιερού αγώνος ήσαν αντάρται, προδόται και Τουρκολάτραι, τίνες ήσαν οι αληθείς και γνήσιοι Έλληνες, οι

ό.π., σ.667· Κόκκινος, ό.π., σσ.359-360· Σταματόπουλος, ό.π., σσ.212-214· Σιμόπουλος, ό.π., τ.Δ', σ.334· Παπαγιώργης, ό.π., σ.260· Παλαμάς, ό.π., σ.399· Κώστας, ό.π., σ.238. Ο Ξένος, *Η Ηρωΐς*, ό.π., σ.262, κάνει το σφάλμα να θεωρεί ότι ο Οδυσσεάς συνθηκολόγησε με τον Ομέρ Βρυώνη, τον «βασανιστή του Διάκου», προφανώς έχοντας μπερδευτεί από τη συνωνυμία! Ο Mendelsshon-Bartholdy, ό.π., σ.314, σημειώνει ότι «η προδοσία απέτυχε».

⁴⁹² Τρικούπης, ό.π., σ.209· Σουρμελής, ό.π., σσ.105-106.

⁴⁹³ Βαλέτας, ό.π., σσ.34-35.

⁴⁹⁴ Βλ. *Ιστορικών Αρχείων Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου*, στη σειρά *Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας*, επιμ. Ε. Πρωτοψάλτη, τ.Ε', τχ. V, Εν Αθήναις, Ακαδημία Αθηνών, 1978, σ.61.

⁴⁹⁵ Γιάννης Κορδάτος, *Οι επεμβάσεις των Άγγλων στην Ελλάδα*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1977, σσ.30-31.

⁴⁹⁶ Βισβίτζης, ό.π., σ.97, υποσημ.1. Ο Παπαδόπουλος, *Τα κατά Γ. Βαρνακιώτην*, ό.π., σ.201, γράφει ότι «ο Μαυροκορδάτος κινούμενος από το αίσθημα της ιδιοτελείας και φιλαρχίας, δια μυρίων αντενεργειών και δολοπλοκιών, περιέστειλε την ορμήν του Ελληνισμού».

⁴⁹⁷ Gustave Le Bon, *Ψυχολογία των μαζών*, Θεσσαλονίκη, Ζήτρος, 1996, σ.95.

⁴⁹⁸ Δραγούμης, ό.π., σ.8.

κινήσαντες την επανάστασιν»;⁴⁹⁹

Σύμφωνα ωστόσο με μια εκδοχή, όταν ο Οδυσσέας είδε πως δεν μπορούσε να συστήσει στρατιωτική κυβέρνηση, όπως επιθυμούσε, πήρε τον Θεόδωρο Νέγρη, άσπονδο εχθρό του Μαυροκορδάτου, της αγγλικής πολιτικής και των κοτζαμπάσηδων, και πήγε στην Αταλάντη, όπου κατόπιν συσκέψεως μαζί του, πρότεινε στον Σουλτάνο με τη μεσιτεία του πατριάρχη Γρηγορίου, φίλου του Νέγρη, να αναγνωρισθεί ο Οδυσσέας Ηγεμόνας όλης της Ρούμελης και να διορισθεί ένας καπετάνιος σε κάθε επαρχία, ώστε να έχει ο Ανδρούτσος όλη την πολιτική, στρατιωτική, δικαστική, φορολογική και εκτελεστική εξουσία, καταβάλλοντας στον Σουλτάνο ετήσιο φόρο υποτέλειας. Η πρόταση έγινε δεκτή από το Ντιβάνι με τον όρο να συνεκστρατεύσει ο Οδυσσέας με τους Τούρκους εναντίον της Πελοποννήσου. Τα φιρμάνια στάλθηκαν στον Ομέρ πασά της Ευβοίας, ο οποίος τον προσκάλεσε να ενδυσθεί επισήμως το καφτάνι του Ηγεμόνα και να αναγνωρισθεί από τους μπέηδες και αγάδες του τόπου, υποσχόμενος να του παραχωρήσει το φρούριο του Καραμπάμπα. Αλλά Αλβανός που είχε παλιότερα, επί Αλή, ευεργετηθεί από τον Ανδρούτσο τον ειδοποίησε πως υπήρχε μυστικό φιρμάνι που διάτασσε να τον δολοφονήσουν.⁵⁰⁰ Όμως, υποστηρίχτηκε ότι η επιστολή με τη διαταγή εκτέλεσης του Οδυσσέα από τους Τούρκους έπεσε στα χέρια του Γκούρα, που τον ενημέρωσε για την «ανταμοιβή» που του επιφυλασσόταν.⁵⁰¹ Παρόμοιες πληροφορίες δημοσίευσε και η εκδιδόμενη στην Ύδρα εφημερίδα της εποχής «Φίλος του Νόμου».⁵⁰²

Ό,τι από τα δύο κι αν ίσχυε, ακόμη και στα μάτια του πιο απαίδευτου παρατηρητή ορθώνεται βασανιστικό το ερώτημα που θέτει αμείλικτα η κοινή λογική: γιατί ο Σουλτάνος από όλους τους καπετάνιους επικήρυξε μονάχα το κεφάλι του Οδυσσέα και επιδίωκε το χαμό ενός –υποτίθεται– προδότη του έθνους των Ελλήνων; Χωρίς περιστροφές ο Ανδρούτσος κατηγορήθηκε ως καιροσκόπος, για τον οποίο όλα τα γεγονότα της ταραγμένης εκείνης εποχής δεν ήταν παρά ευκαιρίες, για να «ψαρεύει σε θολά νερά» τη στρατιωτική χωροδεσποτεία όλης της Ανατολικής Στερεάς, αδιαφορώντας αν θα ήταν υποτελής του Σουλτάνου, της Προσωρινής Διοίκησης του υπό σύσταση ελληνικού κράτους, κάποιου άλλου ή όλων αυτών μαζί.⁵⁰³ «Ο Οδυσσέας, μονολιθικός, πεισματάρης, ευέξαπτος, εκδικητικός, θυσίασε στον παλιό αρματολό το λαϊκό ηγέτη της Επανάστασης» και δεν κατάφερε να εξελιχθεί και να απαντήσει στις νέες προκλήσεις.⁵⁰⁴ Εντούτοις, υποστηρίχτηκε

⁴⁹⁹ Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σσ.318-319, (στον επίλογο της βιογραφίας του Μαυροκορδάτου). Επίσης, ο Παπαδόπουλος, *Πρόδρομος, ό.π.*, σσ.123-135, ανασκευάζει την επιχειρηματολογία του Τρικούπη, ενώ στη σ.125 υπενθυμίζει ορθώς ότι ο Τρικούπης είχε παντρευτεί την Κατίγκω, την αδερφή του Μαυροκορδάτου. Πόσο αντικειμενικός κατάφερε να είναι τελικά απέναντι στις ενέργειες του κουνιάδου του είναι προς διερεύνηση. Πάντως, ο ίδιος, *Τα κατά Γ. Βαρνακιώτην, ό.π.*, σ.202, λέει ότι ο Τρικούπης γράφει «χαριζόμενος εις φιλίαν ή συγγένειαν, ή υποκεκρυμμένα συμφέροντα».

⁵⁰⁰ Καλεβράς, *ό.π.*, σσ.19-21, όπου επίσης αναφέρει ότι ο Οδυσσέας, προφασισζόμενος πως ήθελε να εξαπατήσει τους Τούρκους, κατέφυγε με την πρώτη ευκαιρία στο ελληνικό στρατόπεδο, ζητώντας συγγνώμη, ενώ ο Γκούρας τον έστειλε στην Αθήνα, για να τον προστατέψει από την οργή των στρατιωτών, επειδή τον θεωρούσαν προδότη. Τα φιρμάνια που αποκάλυπταν την αλήθεια στάλθηκαν στην ελληνική κυβέρνηση στο Ναύπλιο, καθώς και πλήρη αναφορά μαζί με αίτηση αμνηστίας, αλλά οι Κωλέττης και Μαυροκορδάτος αποφάσισαν το θάνατό του αντί αμνηστίας. Σημειωτέον ότι ο Καλεβράς ήταν γραμματέας του Γκούρα, αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων, όπως και ο ίδιος σημειώνει. Αντικειμενικός και ειλικρινής όμως ήταν;

⁵⁰¹ Neroulios, *ό.π.*, σ.528.

⁵⁰² Άννινος, *Η απολογία, ό.π.*, σ.79. Ο Κουτσονίκας, *ό.π.*, σ.218, υποστηρίζει πως τον Οδυσσέα ειδοποίησαν φίλοι του Αλβανοί, όταν οι πολιορκημένοι στο χωριό Λιβανάτες Οθωμανοί «έλαβον υποψίαν μήπως ήτο συνεννοημένος μετά των Ελλήνων και ήθελε να αποσκιρτήσει διο και εσκέφθησαν να τον φονεύσωσι».

⁵⁰³ Clogg, *That Greece, ό.π.*, σ.104· Παπανικολάου, *ό.π.*, σ.260.

⁵⁰⁴ Βαλέτας, *ό.π.*, σσ.67-68.

πειστικά πως ο άξιος αποστροφής ήταν ο ραδιούργος που τον έσπρωξε σ' αυτήν την περιπέτεια, ενώ ο ήρωας ήταν άξιος ελέους. «Μη αφεθείς να γίνη άγγελος, έγινε κατ' ανάγκην διάβολος και αφ' ου του απεκλείσθη ο ουρανός απανταχόθεν, μη δυνάμενος να οκλάση κατά γης κύπτων τον αυχένα υπό τον ζυγόν των νάνων ο γίγας, ερρίφθη εις τον Άδην ως Εωσφόρος».⁵⁰⁵

Ο Κωλέττης, που τον ονόμασαν «ως την μεγαλειέραν επιδημίαν, την μεγαλειέραν πανώλην, τον μεγαλιερον λοιμόν όστις ποτέ ενέσκηψε εις την Ελλάδα»,⁵⁰⁶ ο οποίος στόχευε πάντα στην εξουσία και με τη μακιαβελική διαίρεση οδήγησε πολλές φορές τη δύστυχη πατρίδα στο χείλος της αβύσσου,⁵⁰⁷ βρήκε την ευκαιρία να εξοντώσει τον άνθρωπο που φθονούσε και εχθρευόταν. Εκμεταλλευόμενος την παθολογική φιλοχρηματία του Γκούρα,⁵⁰⁸ του οποίου «η άκρα του φιλαργυρία έσβειεν εκ της καρδιάς του πάσαν συναίσθησιν τιμής»,⁵⁰⁹ – χαρακτηριστική της θηριώδους ασυνειδησίας του, όταν επρόκειτο για χρήματα ήταν η φράση: «χρυσού λαλούντος, άπας άπρακτος λόγος», που είχε πει ο ίδιος ο Γκούρας⁵¹⁰– τον διόρισε στις 20 Φεβρουαρίου αρχιστράτηγο της Ανατολικής Ελλάδας και τον πρόσταξε να πάει και να χτυπήσει τον Οδυσσέα.⁵¹¹ Η αρχή “do ut des” θριάμβευσε. Οι πολιτικοί «εκμεταλλεύτηκαν σατανικά τις αντιζηλιές και τις φιλοδοξίες των λαϊκών καπετάνιων. Τους προσεταιρίστηκαν και τους γύρισαν ενάντια στους πρωτολάτες. Ο Γκούρας, ένα κοπέλι του Ανδρούτσου, έφαγε το μεγαλύτερο άνδρα της επανάστασης».⁵¹²

Παίρνοντας τα αργύρια του Ιούδα ο υπερφίαλος Γκούρας, που είχε πια απεμπολήσει την τιμή του, ξεκίνησε να χτυπήσει τον αλλοτινό του αρχηγό και φίλο, τον άνθρωπο που τον ανέδειξε.⁵¹³ Ο Οδυσσέας δεν πίστευε ότι θα έστελναν εναντίον του τόση δύναμη και ιδίως με αρχηγό τον Γκούρα, «το παιδί του», όπως τον αποκαλούσε. Μη θέλοντας να χυθεί αδελφικό αίμα άρχισε να υποχωρεί από τη

⁵⁰⁵ Βερναρδάκης, *ό.π.*, σσ.43-44.

⁵⁰⁶ *Ακρόπολις, ό.π.*, αρ. φύλ.2171 (27/5/1888)· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σ.162,υποσημ.4.

⁵⁰⁷ Δεληγιάννης, *ό.π.*, τ.Γ', σσ.96-97. Βλ. και Emerson, *ό.π.*, σ.85, όπου τον χαρακτηρίζει «πανούργο, άπληστο και επικίνδυνα φιλόδοξο». Πανούργο και ιδιοτελή τον χαρακτηρίζει και ο Πρώσος εθελοντής υπολοχαγός Karl Martin Schrebian, ενώ κι ο Jourdain τον παρουσιάζει με μελανά χρώματα, όπως αναφέρει ο Σιμόπουλος, *ό.π.*, τ.Β', σσ.44-45, 65. Ο Δραγούμης, *ό.π.*, σ.229, επισημαίνει ότι ακόμη και ο Γκιζώ, που πλέκει εγκώμια στον Κωλέττη, ομολογεί κάτι αντίστοιχο, ενώ λέει, ανάμεσα στ' άλλα, ότι “les hommes de désordre sont ses amis”, περιγράφοντας τους ανθρώπους με τους οποίους συγγρωτιζόταν.

⁵⁰⁸ Μακρυγιάννης, *ό.π.*, σ.233· Κώστας, *ό.π.*, σ.239· Ζαμπέλιος, *Τραγωδία-Οδυσσεύς Ανδρούτσου, ό.π.*, σ.332. Βλ. και Κασομούλης, *ό.π.*, τ.Β', σ.222, και το σχόλιο του Βλαχογιάννη, Αυτόθι, σ.222,υποσημ.2.

⁵⁰⁹ Περραιβός, *ό.π.*, σσ.183-184.

⁵¹⁰ Δεληγιάννης, *ό.π.*, τ.Β', σσ.210-211.

⁵¹¹ Σπηλιάδης, *ό.π.*, σ.242· Οικονόμου, *ό.π.*, σ.50· Σουρμελής, *ό.π.*, σ.109· Σκανδάμης, *ό.π.*, σ.120· Αγαπητός, *ό.π.*, σ.75· Φωτάκος, *ό.π.*, τ.Β', σ.217· Κανδηλώρος, *ό.π.*, σ.667· Κόκκινος, *ό.π.*, σ.357· Βακαλόπουλος, «Σκοτεινές σελίδες...», *ό.π.*, σ.64. Βλ. και Κασομούλης, *ό.π.*, σσ.232-233, όπου γράφει πως στάλθηκε να τον συλλάβει «ο Γκούρας, το πλάσμα του». Ο Βλαχογιάννης σχολιάζοντας μια πληροφορία που δίνει ο Κασομούλης, *ό.π.*, τ.Α', σ.312, για τον Φιλικό Κανούση και το ρόλο του στην καταστροφή της Νάουσας, γράφει μεταξύ άλλων στην υποσημ.6, πως ο Ν. Κανούσης είχε υπηρετήσει ως «γραμματέας του Γκούρα και σα σύμβουλος του βοήθησε στην καταστροφή του Ανδρούτσου». Βλ. επίσης Μακρυγιάννης, *ό.π.*, σ.293, όπου γράφει ότι ο Οδυσσέας δεν είχε άλλο καταφύγιο, γι' αυτό πήγε στους Τούρκους και έγινε «με το στανιό Τούρκος να γλιτώσει». Ο Αλή πασάς, ωστόσο, είχε προβλέψει την αχαριστία του Γκούρα, κατά τον Landor, *ό.π.*, σσ.202-203.

⁵¹² Βαλέτας, *ό.π.*, σ.37.

⁵¹³ 800.000 γρόσια πήρε ο Γκούρας για ένα στρατό που αριθμούσε –στη φαντασία του μόνο– 6.000 στρατιώτες, όπως αναφέρει ο Περάνθης, *ό.π.*, σ.297. Ωστόσο, ο Απόστολος Βακαλόπουλος, «Παράδοση του Ανδρούτσου στον Γκούρα. Φυλάκισή του στην Ακρόπολη», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σ.375, αντιτείνει πως η κυβέρνηση έδωσε στον Γκούρα μόνο 140.000 γρόσια.

Χαιρώνεια, όπου είχε στρατοπεδεύσει με 600 χριστιανούς και 400 Τούρκους, αφήνοντας διάφορες οχυρές θέσεις. Προσπάθησε να έρθει σε επαφή με τους διώκτες του, στους οποίους είχαν προστεθεί και άλλα κυβερνητικά στρατεύματα υπό τους Κριεζώτη, Ρούκη, Βάσο και άλλους οπλαρχηγούς, αλλά ο Γκούρας αρνούνταν, ενώ κομπορρημονούσε στις αναφορές του προς τη Διοίκηση για φανταστικές επιτυχίες του. Επί 35 μέρες δεν είχε πέσει τουφεκιά. Ο Ανδρούτσος, υποχωρώντας, έφτασε στις Λιβανάτες, την πατρική γη. Οι Έλληνες εκείνων των μερών φώναζαν ότι έπρεπε να συγχωρεθεί ο Οδυσσέας, ενώ ο γερο-Δυοβουνιώτης υποσχόταν, αν του δινόταν η άδεια, να μεσολαβήσει, ώστε να τον συμβιβάσει με τη Διοίκηση, γιατί, «αδίκως καταδιώκεται», καθώς έλεγε, «δεν έχει κακούς σκοπούς».⁵¹⁴ Μάλλον «ήταν μια πράξη απελπισίας που έφτανε στα όρια της προδοσίας».⁵¹⁵

Κάθε αντικειμενικός παρατηρητής καταλάβαινε ότι η πιθανότητα διάπραξης προδοσίας από μέρος του Ανδρούτσου αποκλειόταν, ίσως όχι τόσο για λόγους ηθικής ευαισθησίας, αλλά περισσότερο από επίγνωση της μηδαμινής αξιοπιστίας της φιλίας των Τούρκων και της φρικώδους αγριότητας της κυβέρνησής τους.⁵¹⁶ Άλλωστε «τι ονομάζεται προδοσία; Προδοσία ονομάζεται, όταν τις παραδόση στρατόν, όπλα, πλοία, φρουράν, φρούριον, πολεμοφόδια, πολίτας, πόλεις, έγγραφα, όταν μεταδώση απόκρυφα συνθήματα ή λεπτομερείας προς τον εχθρόν, δι' ων ούτος να διαφωτισθή και νικήση ή πορθήση, αιχμαλωτίση ή φέρη την ελάχιστην ζημίαν και βλάβην εις τους προδοθέντας. Τίνας λοιπόν επρόδωσεν ο Οδυσσεύς, ποία τούτων διέπραξεν ο Οδυσσεύς;»⁵¹⁷ Ακόμη και βάσει του σύγχρονου νομικού και συνταγματικού πλαισίου το έννομο αγαθό που προστατεύουν οι διατάξεις περί εσχάτης προδοσίας δεν αφορά την εσωτερική υπόσταση ή ύπαρξη του Κράτους, γιατί μια τέτοια ερμηνεία δεν θεωρείται ικανοποιητική, αλλά ούτε μια οποιαδήποτε κρατική εξουσία, επειδή μια παρόμοια αντίληψη θα ήταν ανεπαρκής, καθώς η εξουσία αυτή οφείλει να είναι νόμιμη, με την έννοια πως στηρίζεται στη λαϊκή κυριαρχία και λόγω ακριβώς της ιδιαίτερης αξίας που έχει για την ολότητα ο συγκεκριμένος τρόπος οργάνωσης της πολιτείας αντλεί τη νομιμότητα και το κύρος της η εξουσία.⁵¹⁸ Κατά τη διάρκεια του Αγώνα η πολιτειακή οργάνωση βρισκόταν σε πρωτόλειο στάδιο, η δημιουργία κρατικής οντότητας αποτελούσε απλώς τον διακαή πόθο του αγωνιζόμενου ελληνικού έθνους, ενώ όλα ήταν υπό διαμόρφωση και τόσο αίολα, ώστε ήταν εξαιρετικά δύσκολο να καθοριστεί η έννοια της προδοσίας εν γένει, πόσο δε να επιβληθούν αυστηρές ποινές κατόπιν δίκης σε ηρωικές φυσιογνωμίες, όπως ο Οδυσσέας, τη στιγμή που τα πάθη, ο αριθισμός και η ραδιουργία έθεταν συχνά σε αμφισβήτηση τις ενέργειες αντιπαρατιθέμενων φατριών που νέμονταν εκ περιτροπής την εξουσία και ωθούσαν τους πιο αξιόλογους πολιτικούς και στρατιωτικούς ηγέτες των Ελλήνων σε ακραίες συμπεριφορές.

⁵¹⁴ Τρικούπης, *ό.π.*, σ.210· Σπηλιάδης, *ό.π.*, σ.390· Οικονόμου, *ό.π.*, σ.107· Γεωργαντάς, *ό.π.*, σσ.152-153· Mendelsshon-Bartholdy, *ό.π.*, σ.314· Hertzberg, *ό.π.*, σ.199· Ζαμπέλιος, *Τραγωδία-Οδυσσεύς Ανδρούτσου*, *ό.π.*, σ.333· Άννινος, «Το χάνι της Γραβιάς», *ό.π.*, σ.92· Άννινος, *Η απολογία*, *ό.π.*, σσ.69-75· Κόκκινος, *ό.π.*, σ.360· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σ.214· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.263· Φωτιάδης, *ό.π.*, σ.134. Ο Σουρμελής, *ό.π.*, σ.112, ερμηνεύει την αποφυγή συμπλοκών από τον Οδυσσέα βάσει της, υποτιθέμενης, δειλίας του! Επιπλέον, δημοσιεύει άκριτα τις επιστολές του Γκούρα προς τη Διοίκηση, με την πεποίθηση πως ό,τι γράφει ο Γκούρας είναι ακριβές. Βλ. Αυτόθι, σσ.112-118. Βλ. και *Αθηναϊκόν Αρχείον*, *ό.π.*, σσ.280-281, όπου δημοσιεύεται επιστολή του Γκούρα στον Μελά, ώστε να εξασφαλιστούν τα αναγκαία εφόδια της εκστρατείας.

⁵¹⁵ Απόστολος Βακαλόπουλος, «Πλαστή προσχώρηση του Ανδρούτσου στους Τούρκους», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σ.375.

⁵¹⁶ Waddington, *ό.π.*, σ.81.

⁵¹⁷ *Ακρόπολις*, *ό.π.*, αρ. φύλ.2171 (27/5/1888).

⁵¹⁸ Διονύσιος Σπινέλης, *Η εσχάτη προδοσία. Ανάμεσα στο παρελθόν και στο μέλλον*, Αθήνα, Σάκκουλα, 1979, σσ.4-6,10,14,19-20.

Γ.Παράδοση στον Γκούρα

«Όταν έκαναν όρκους για κάποια συμφιλίωση, τους κρατούσαν τόσο μόνο όσο δεν είχαν τη δύναμη να τους καταπατήσουν,... Αιτία όλων αυτών ήταν η φιλαρχία, που έχει ρίζα την πλεονεξία και τη φιλοχρηματία, που έσπραχναν τις φατρίες ν' αγωνίζονται με λύσσα.... Προσποιούνταν έτσι ότι υπηρετούσαν την πολιτεία, ενώ πραγματικά ήθελαν να ικανοποιήσουν προσωπικά συμφέροντα και αγωνίζονταν με κάθε τρόπο να νικήσουν τους αντιπάλους τους».⁵¹⁹

Στις 29 Μαρτίου, μέρα της Λαμπρής, ο Οδυσσέας έκανε πάλι προτάσεις για συνάντηση, έχοντας κατά νου την εξόντωση των Τούρκων που τον συνόδευαν, αλλά και να χτυπήσουν το κάστρο του Καράμπαμπα με όλη τη δύναμη που είχε συγκεντρωθεί εκεί. Ο Γκούρας όχι μόνο δε δέχθηκε τη συνάντηση, αλλά διάλεξε τη μέρα αυτή να αρχίσει την επίθεση, μόλις έφτασαν δώδεκα καράβια, για ν' αποκλείσουν την από θάλασσα διαφυγή του Ανδρούτσου. Η μάχη συνεχίστηκε επί αρκετές ημέρες, ο αδερφός του Γιαννάκης αναγκάστηκε να παραδοθεί από έλλειψη τροφίμων, όταν πολιορκήθηκε μαζί με 70 στρατιώτες στο μοναστήρι Βελιβού, αλλά αποστάλθηκε πίσω στον Οδυσσέα ως μεσολαβητής, αφού πριν συμφώνησε με τον Γκούρα να τεθεί υπό τις οδηγίες του με 120 στρατιώτες. Πριν από τη μάχη στο μοναστήρι ο Οδυσσέας είχε γράψει στους Αμπάζπασα και Μουστάμπεη, που βρισκόταν στο Ζητούνι, ότι ήταν καιρός να εισβάλουν στην Ανατολική Ελλάδα, αλλά μετά τη μάχη άρχισαν να τον αποχωρίζονται οι φίλοι του, όταν τον είδαν να συντάσσεται με τους Τούρκους. Η θέση του Ανδρούτσου έγινε τότε ακόμη πιο δυσχερής. Ήρθε σε συνεννόηση με τον Κριεζώτη, που του διαβίβασε την υπόσχεση του Γκούρα ότι θα του εξασφάλιζε αμνηστία. Ο Οδυσσέας ζήτησε μόνο να σταματήσει ο κατατρεγμός του και να τον αφήσουν να αποσυρθεί στη σπηλιά του, κάτι που του υποσχέθηκε ο Κριεζώτης εκ μέρους του Γκούρα, κι αυτός έδωσε πίστη στο λόγο του παλιού του πρωτοπαλίκαρου. Οι Τούρκοι του Ζητουνίου πέρασαν τον Σπερχειό στις 5 Απριλίου, αλλά αναχαιτίστηκαν από τους Έλληνες, που τους αντιμετώπισαν και τους νίκησαν στη Δαύλεια και στο Τουρκοχώρι, στις 7 και στις 11 Απριλίου αντίστοιχα.⁵²⁰ Εκείνη την κρίσιμη στιγμή της σύγκρουσης ο Οδυσσέας φάνηκε πως ντράπηκε και ένιωσε το σφάλμα του, γιατί είχε πατριωτικό φιλότιμο.⁵²¹ Η πανθομολογούμενη ευφυΐα του και η πάνδημη αναγνώριση των ιδιαίτερων ικανοτήτων του δεν αναιρεί εντούτοις το γεγονός πως προσπαθώντας να εξαπατήσει τους πάντες, εξαπάτησε τον εαυτό του και νικήθηκε εύκολα, καθώς προσπάθησε να προάγει τα προσωπικά του συμφέροντα μέσω της επανάστασης και όχι την εθνική υπόθεση. Ωστόσο, πρέπει να καταλογιστούν ευθύνες στην κυβέρνηση, που κάτω από την επιρροή του Κωλέττη, ουσιαστικά τον έσπρωξε στην προδοσία.⁵²²

Στις 7 Απριλίου ο Ανδρούτσος πήρε τους άνδρες του τη νύχτα και, λέγοντας ότι σκόπευε να παρατηρήσει ορισμένες θέσεις, για να ξεγελάσει τους ντελήδες, έφτασε στο κυβερνητικό στρατόπεδο, όπου όλοι τον υποδέχτηκαν με ξεχωριστή χαρά και ιδιαίτερα ο δόλιος Γκούρας, που άνοιξε την αγκαλιά του και τον σταυροφίλησε. Το φιλί του Ισκαριώτη. Επειδή ο Οδυσσέας ήθελε να σιγουρευτεί για τους όρους της

⁵¹⁹ Θουκυδίδης, *ό.π.*, (Γ', 82, 7).

⁵²⁰ Σπηλιάδης, *ό.π.*, σσ.388,391· Μακρυγιάννης, *ό.π.*, σ.293· Γεωργαντάς, *ό.π.*, σ.153· Σουρμελής, *ό.π.*, σσ.115-117· Ζαμπέλιος, *Τραγωδία-Οδυσσεύς Ανδρούτσου*, *ό.π.*, σσ.333-334· Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, σ.41· Γούδας, *ό.π.*, σ.203· Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.360-363· Φωτιάδης, *ό.π.*, σσ.134-136· Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ.64· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σσ.264-265· Κώστας, *ό.π.*, σ.238. Αναφερόμενοι στα γεγονότα οι Τρικούπης, *ό.π.*, σσ.211-213, και Οικονόμου, *ό.π.*, σσ.107-108, κάνουν το λάθος να ταυτίζουν τη Μαύρη Τρύπα με το Κωρύκιον Άνδρον, όπως κι ο Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, σσ.26-29.

⁵²¹ Ροδάκης, *ό.π.*, σ.344. Ο Άννινος, *Η απολογία*, *ό.π.*, σσ.53-55, 59-65, 75-82, θεωρεί προδοσία, έστω και με ελαφρυντικά, την προσέλευση του Οδυσσέα στους Τούρκους και την αλληλογραφία με τους Τούρκους πασάδες, αλλά υποστηρίζει πως πολλές πληροφορίες σε βάρος του ήταν συκοφαντίες.

⁵²² Finlay, *ό.π.*, σσ.93-94.

συμφωνίας, έβαλε τους καπεταναίους να ορκιστούν στο ευαγγέλιο του Προφήτη Ηλία στην Αταλάντη. Ο Γκούρας ανενδοίαστα ορκίστηκε στο κεφάλι του.⁵²³ Λίγο πριν, στις 1 Απριλίου, ο Δημήτριος Υψηλάντης, «η ευγενέστερη ομολογουμένως και ιπποτικότερη φυσιογνωμία του Αγώνα»,⁵²⁴ που από όλους τους πρωταγωνιστές του έχει χαρακτηριστεί ως έντιμος άνθρωπος, πρόσθεσε ακόμη μία πράξη εντιμότητας στην καλή του φήμη: από τα Μέγαρα που βρισκόταν χορήγησε στον Γεωργάκη Παγώνα, κατά πάσα πιθανότητα κατόπιν αίτησής του, μια άδεια «ελευθέρας διόδου» για τον Ανδρούτσο και μια συνοδεία έντεκα ενόπλων με προορισμό τη Σαλαμίνα, κάνοντας χρήση της δύναμης που του έδινε ο ηχηρός τίτλος του στρατάρχη της Ανατολικής Ελλάδας. Όμως η απόσταση που έπρεπε να καλύψει ο Παγώνας, λαμβανομένων υπόψη και των Τούρκων που καιροφυλακτούσαν ενδιάμεσα και τους οποίους έπρεπε να αποφύγει, δεν του έδωσαν τη δυνατότητα να φτάσει έγκαιρα! Έτσι η «άδεια του στρατάρχη Δημητρίου Υψηλάντη ελευθέρας διόδου» έμεινε στα χέρια του Γεωργάκη Παγώνα,⁵²⁵ θλιβερό αναμνηστικό μιας υπέροχης φιλίας, καθώς, όπως όλοι γνώριζαν, ο Υψηλάντης θεωρούσε πολύ πιστούς του φίλους τους Κολοκοτρώνη, Νικηταρά και Οδυσσέα και όταν πολεμούσε μαζί τους «ήτον όλος χαρά και θάρρος διότι είχε την νίκη βεβαίαν».⁵²⁶

Στο στρατόπεδο της Αταλάντης έμεινε ελεύθερος και όταν κατάλαβε ότι ο Γκούρας δεν είχε σκοπό να χτυπήσουν τους Τούρκους, όπως ο Ανδρούτσος του έλεγε, άφησε τους άνδρες του να φύγουν, γιατί δεν είχε να τους πληρώσει, γεγονός μείζονος σημασίας, εφόσον η δύναμη κάθε οπλαρχηγού εξαρτιόταν λιγότερο από τον τίτλο του αξιώματός του και περισσότερο από τον αριθμό των παλικαριών, επειδή χωρίς αυτούς έμενε ανυπεράσπιστος στη διάθεση και τον οίκτο των συναδέρφων του,⁵²⁷ και οι στρατιώτες ακολουθούσαν τον καπετάνιο τους, για όσο διάστημα τους πλήρωνε.⁵²⁸ Μετά ζήτησε την τήρηση της συμφωνίας: να τον αφήσουν να πάει στη σπηλιά του, κάτι στο οποίο ο Γκούρας δεν έφερε αντίρρηση, καθώς είχε την εντύπωση, που η νοσηρή του φαντασία έτρεφε, πως εκεί είχε κρυμμένους ο Οδυσσέας αμύθητους θησαυρούς, τους οποίους ήθελε να αρπάξει. Γι' αυτό του έδωσε δέκα δικούς του ανθρώπους συνοδεία, δήθεν για ασφάλεια, αλλά με σκοπό να πάρουν το θησαυρό. Ο Αντώνιος Γεωργαντάς παρακίνησε τον Ανδρούτσο να επωφεληθεί κάθε δυνατής περιστασης και να το σκάσει, αλλά ο Οδυσσέας, δοθείσης της ευκαιρίας, δεν το έπραξε.⁵²⁹

⁵²³ Κουτσονίκας, *ό.π.*, σ.218· Σουρμελής, *ό.π.*, σ.116· Παπαδόπουλος, *Ανασκευή, ό.π.*, σσ.70-71· Κασομούλης, *ό.π.*, τ.Β', σσ.263-264· Αγαπητός, *ό.π.*, σ.75· Σκανδάμης, *ό.π.*, σ.120· Ζαμπέλιος, *Τραγωδία-Οδυσσεύς Ανδρούτσου, ό.π.*, σσ.334-335· Άννινος, *Η απολογία, ό.π.*, σσ.83-84· Hertzberg, *ό.π.*, σ.200· Osten, *ό.π.*, σ.392· Gervinus, *ό.π.*, σ.64· Neroulos, *ό.π.*, σ.528· Κόκκινος, *ό.π.*, σ.363· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σ.215· Ροδάκης, *ό.π.*, σ.341. Βλ. Ψύλλας, *ό.π.*, αρ.φύλ.55 (14/4/1825). *Αθηναϊκόν Αρχεϊόν, ό.π.*, σ.18. Βλ. και Ξένος, *ό.π.*, σ.262. Ο Dakin, *Ο αγώνας, ό.π.*, σ.169, κάνει λάθος στην ημερομηνία παράδοσης του Οδυσσέα στον Γκούρα κατά ένα μήνα. Ο Σάθας, *ό.π.*, φύλ.ΝΗ', σ.299, υπενθυμίζει στο σημείο αυτό το περιστατικό διάσωσης του Γκούρα από τον Οδυσσέα, όταν είχε καταδικαστεί από τον πασά της Εύβοιας, στοχεύοντας να αυξήσει την αποστροφή που προκαλεί η μετέπειτα διαγωγή του απέναντι στον ευεργέτη του. Ο Παπαρρηγόπουλος, *ό.π.*, τ.Κ', σ.77, θέλοντας να μειώσει τον Οδυσσέα, λέει ότι ο Γκούρας «τον κατατρόπωσε και τον ανάγκασε να παραδοθεί».

⁵²⁴ Βακαλόπουλος, *Νέα ελληνική ιστορία, ό.π.*, σ.163. Βλ. και Φιλήμων, *ό.π.*, τ.Γ', σ.392.

⁵²⁵ Βασιλείου, *ό.π.*, σσ.50-54.

⁵²⁶ Φώτιος Χρυσανθόπουλος, *Βίοι Πελοποννησίων ανδρών και των έξωθεν εις την Πελοπόννησον ελθόντων κληρικών, στρατιωτικών και πολιτικών, των αγωνισαμένων τον αγώνα της επαναστάσεως*, Εν Αθήναις, Π. Σακελλαρίου, 1888, σ.259.

⁵²⁷ Βακαλόπουλος, *Τα ελληνικά στρατεύματα, ό.π.*, σσ.123-125· Κόκκινος, *ό.π.*, σ.364· Άννινος, *Η απολογία, ό.π.*, σ.84· Φωτιάδης, *ό.π.*, σ.136· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σ.221.

⁵²⁸ Swan, *ό.π.*, τ.Β', σ.23.

⁵²⁹ Γεωργαντάς, *ό.π.*, σσ.153-154· Κόκκινος, *ό.π.*, σ.364· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σ.221· Φωτιάδης, *ό.π.*, σ.136. Ο Thiersch, *ό.π.*, σ.45, θεωρεί αλήθεια ότι ο Οδυσσέας είχε θησαυρούς στη σπηλιά του.

Φθάνοντας στη σπηλιά φανερώθηκαν οι κρυφοί στόχοι τους. Έτσι, δεν επέτρεψαν στον Οδυσσέα ν' ανέβει, αλλά, σύμφωνα με τις διαταγές του Γκούρα, ο επικεφαλής της συνοδείας Παπακώστας Τζαμάλας με μερικούς άλλους επιχείρησαν να την καταλάβουν. Όμως ο Τρελόνη, ο γαμπρός του Οδυσσέα από την αδερφή του Ταρσίτσα, τον οποίο μια ομάδα Ελλήνων είχε πυροβολήσει ανεπιτυχώς, λίγες μέρες πριν, δεν τους άφησε και οι άνδρες της φρουράς, τους οποίους προσπάθησαν να δωροδοκήσουν χωρίς αποτέλεσμα, φοβέριζαν. Μετά την αποτυχία κατάληψης της σπηλιάς, της οποίας η θέση καθιστούσε ανέφικτη κάθε παρόμοια προσπάθεια, και ενώ ο Τρελόνη πρόσφερε μια αμοιβή 5.000 δολαρίων σε όποιον βοηθούσε τον Ανδρούτσο να δραπετεύσει, ο Τζαμάλας οδήγησε τον Οδυσσέα στη μονή του Οσίου Σεραφείμ, τη λεγόμενη της Δομπούς, στον Ελικώνα. Ο Γκούρας ούτε λόγο είχε ούτε όρκους κρατούσε.⁵³⁰ Ταυτόχρονα, η Κυβέρνηση, ανυπομονώντας να καταλάβει τη σπηλιά, καθότι η φήμη για τους θησαυρούς του Οδυσσέα είχε γίνει έμμονη ιδέα, έστειλε έγγραφο στον Τρελόνη, διατάσσοντάς τον να την παραδώσει. Αλλά ο Τρελόνη, καταφεύγοντας σε παραδοξολογίες και επικαλούμενος την αγγλική του υπηκοότητα, την ουδετερότητα της Αγγλίας και την προστασία που του παρείχε το σύνταγμα της πατρίδας του ως προς το απαραβίαστο του οικογενειακού του ασύλου, δηλαδή την κατοικία του, στάθηκε αμετάπειστος στην άρνησή του, αποστέλλοντας προς τη Διοίκηση χειρόγραφο απάντηση, γραμμένη στα ελληνικά μάλλον από τον ίδιο, όπως μπορεί να υποθέσει κανείς από την ανεπαρκή γνώση της γλώσσας.⁵³¹

Για δεύτερη φορά προσπάθησε ο Γεωργαντάς να αποσπάσει τον Οδυσσέα από τα χέρια του Γκούρα, σε συνεννόηση με τους μπουλουξήδες Γιάννη Παππά και Ζαφείρη και τη συναίνεση των πατέρων της μονής, αλλά πάλι το λιοντάρι της Ρούμελης αρνήθηκε. Όσο καιρό φυλασσόταν ο Ανδρούτσος στη μονή της Δομπούς, οι Ρουμελιώτες και Σουλιώτες οπλαρχηγοί που βρίσκονταν στην Πελοπόννησο, μαθαίνοντας τη στενή πολιορκία του Μεσολογγίου, εκστράτευσαν, για να το βοηθήσουν, αλλά φθάνοντας στη Βοιωτία πληροφορήθηκαν τη φυλάκιση του Οδυσσέα από τον Γκούρα, στον οποίο έθεσαν με πολλή επιμονή, ειδικά οι Κώστας Μπότσαρης και Γιώργος Καραϊσκάκης, το αίτημα της απελευθέρωσής του, καθώς, συν τοις άλλοις, ανησυχούσαν μη λειτουργήσει στο μέλλον σαν παράδειγμα. Τότε, πιθανόν επειδή ο Γκούρας φοβήθηκε, μήπως επιτεθούν, για να του τον αποσπάσουν, –όπως φαίνεται και από τις επιστολές του της 30^{ης} Απριλίου και της 25^{ης} Μαΐου προς την κυβέρνηση, όπου εξηγεί τους λόγους των κινήσεών του– έδωσε εντολή και οδήγησαν τον Οδυσσέα στην Αθήνα, όπου, αρχικά αφέθηκε να κυκλοφορεί ελεύθερος, αλλά, καθώς τον προπηλάκιζαν –άνθρωποι πιθανώς βαλτοί από τον Μαιμούρη– κρίθηκε επικίνδυνος, με τη δικαιολογία ότι διασαλευόταν η τάξη και, αφού τον αλυσόδεσαν και του έβαλαν βαριές μπάλες στα πόδια, τον φυλάκισαν στον περιβόητο Γουλά, τον 26 μέτρων ύψους ενετικό πύργο δυτικά από το ναό της Απτέρου Νίκης.⁵³²

⁵³⁰ Παπαδόπουλος, *Ανασκευή*, ό.π., σσ.71-74· Σπηλιάδης, ό.π., σ.392· Αγαπητός, ό.π., σ.75· Hertzberg, ό.π., σ.200· Osten, ό.π., σ.392· Trelawny, *Recollections*, ό.π., σ.263· Trelawny, *Με τον Βύρωνα*, ό.π., σσ.288-290· Ξένος, «Αναμνήσεις...», ό.π., σσ.216-218, 231-232· Αννινος, *Η απολογία*, ό.π., σ.90· Κόκκινος, ό.π., σ.364· Φωτιάδης, ό.π., σσ.136-137· Σταματόπουλος, ό.π., σ.221· Κώστας, ό.π., σ.239· Dakin, *Ο αγώνας*, ό.π., σ.169· Dakin, *British*, ό.π., σσ.91-92. Βλ. και Ψύλλας, ό.π., αρ.φύλ.58 (24/4/1825). Ο Gervinus, ό.π., σ.64, διηγούμενος τα γεγονότα, επίσης εσφαλμένα, ονομάζει το σπήλαιο του Οδυσσέα «Κωρύκιον».

⁵³¹ Σιμόπουλος, ό.π., τ.Γ', σ.335.

⁵³² Τρικούπης, ό.π., σ.212· Σπηλιάδης, ό.π., σσ.392-393· Κουτσονίκας, ό.π., σ.218· Αινιάν, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σ.53· Αινιάν, *Η βιογραφία* ό.π., σ.20· Αννινος, *Η απολογία*, ό.π., σσ.91-94· Φωτιάδης, ό.π., σσ.137-138· Λάμπας, ό.π., σ.118· Βακαλόπουλος, «Σκοτεινές σελίδες...», ό.π., σσ.65-66· Σούτσος, ό.π., σ.58· Γούδας, ό.π., σ.203· Dakin, *Η ενοποίηση*, ό.π., σ.86· Παπαγιώργης, ό.π., σ.265· Ξένος, *Η Ηρωΐς*, ό.π., σσ.260-261· Γεωργαντάς, ό.π., σσ.155-156, όπου μάλιστα αναφέρει ότι ο

Πάντως, η υπόληψη που έχαιρε από το λαό και το στρατό είχε ολοκληρωτικά καταστραφεί και, για όσο διάστημα έμεινε ελεύθερος, στο δρόμο οι γυναίκες τον έφτυναν στο πρόσωπο, ενώ το πλήθος σχεδόν λιθοβολούσε τον μεγάλο ήρωα της Γραβιάς,⁵³³ διότι, όπως είναι γνωστό, «το κύρος χάνεται πάντα με την αποτυχία. Τον ήρωα που η μάζα επευφημούσε την προηγούμενη μέρα, τον προπηλακίζει την επόμενη, αν τον έχει πλήξει η μοίρα».⁵³⁴ Φυλακισμένος σ' αυτή την πόλη που άλλοτε του είχε αποδώσει τόσες τιμές, *persona non grata* πλέον, ένιωθε το κουράγιο του να τον εγκαταλείπει.⁵³⁵ Μια μικρή ελπίδα υπέφωσκε ακόμη. Ο φιλέλληνας Pecchio, που συνόδευσε την τελευταία δόση του πρώτου αγγλικού δανείου στην Ελλάδα, ζήτησε να τον επισκεφθεί στο δεσμοτήριό του, αλλά του το αρνήθηκαν.⁵³⁶ Η φύλαξη ανατέθηκε στον Γιάννη Μαμούρη, που καταγόταν από το ίδιο χωριό με τον Γκούρα, τη Δρέμισα ή Ντρέμισα της Φωκίδας, και ήταν ξάδερφος ή κατ' άλλους, ανιψιός του Γκούρα. Σ' αυτό το θηρίο, το τσιράκι του, ανέθεσε ο Γκούρας, όχι τυχαία, τη φρούρηση του Οδυσσέα, του μέχρι πρότινος ένδοξου αρχηγού του, τη στιγμή που οι κακουργίες του διδύμου Γκούρα-Μαμούρη άφηναν εποχή,⁵³⁷ καθώς δρούσαν ως άλλοι Περιφήτες και Κερκύωνες στην Αττική.⁵³⁸

Η κοινή γνώμη και ιδιαίτερα οι στρατιωτικοί εξέφρασαν διαμαρτυρίες για την τύχη του Ανδρούτσου, γνωρίζοντας την κτηνωδία του Γκούρα. Βέβαια, δε ζητούσαν να αφηθεί ελεύθερος, αλλά να τον περάσουν από «Κριτήριο» δίκαιο. Αλλά «αφού το παν ήταν οπλοκρατία και ισχυροκρατία, πως εδύναντο να υπάρξωσι δικαστήρια».⁵³⁹ Πάντως, η κυβέρνηση, καθώς και πολλοί κυβερνητικοί συμφωνούσαν με την άποψη αυτή, αναγκάστηκε να διατάξει τη μεταφορά του στο Ναύπλιο, αλλά ο Τριανταφυλλίνας, με τους Γκούρα και Κωλέττη από πίσω του, αδιαφόρησε. Στις 22 Απριλίου το Υπουργείο επανέλαβε τη διαταγή για τη μεταφορά του στον Ακροκόρινθο, όμως ο Τριανταφυλλίνας την αγνόησε πάλι. Τότε ο Γκούρας τον απέστειλε στο Ναύπλιο, για να αποσπάσει διαταγή εξόντωσης του Οδυσσέα, επειδή φοβόταν πως αν περνούσε από δίκη θα τους ξεσκέπαζε και θα έρχονταν σε πολύ δύσκολη θέση τόσο ο ίδιος όσο και ο Κωλέττης. Ο πονηρός όμως Κωλέττης δεν έβαζε την υπογραφή του. Τελικά, έδωσε ένα γράμμα όπου έγραφε: «ο κοιμιστής θέλει ειπεί προφορικά τα δέοντα».⁵⁴⁰ Πολλοί, δικαιολογημένα, θεώρησαν ότι ο θάνατος του Ανδρούτσου «εγένετο κατά προτροπήν του Ιωάννη Κωλέττου προς εκδίκησιν του φόνου τον οποίον επέφερε εις τον Αλέξιον Νούτσον και Χρήστον Παλάσκα αδίκως

Καραϊσκάκης, όταν έμαθε για τη φυλάκιση του Οδυσσέα, οδεύοντας προς τον Όσιο Λουκά, στο θυμό του έβριζε τον Γκούρα «παλιόβλαχο». Τα ίδια γράφουν οι Σταματόπουλος, *ό.π.*, σσ.221-224, Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.366-367, και Κώστας, *ό.π.*, σ.240. Ο Γαζής, *Λεξικόν, ό.π.*, σσ.33-34, τονίζει πως τόσο ήταν ο Καραϊσκάκης αφοσιωμένος στον Οδυσσέα, ώστε τον «ελάτρευε σχεδόν ως Θεόν».

⁵³³ Mendelsshon-Bartholdy, *ό.π.*, σ.314· Osten, *ό.π.*, σ.392· Hertzberg, *ό.π.*, σ.200· Μέντελσον, *ό.π.*, σ.151.

⁵³⁴ Μάλιστα, η ένταση της αντίδρασης είναι ανάλογη του προηγούμενου κύρους. Le Bon, *ό.π.*, σ.124.

⁵³⁵ Yémeniz, *ό.π.*, σ.87. Ο Miller, *The Ottoman Empire, ό.π.*, σ.91, γράφει: «Ο πρώην κύριος της Αθήνας σύρθηκε πάνω στην Ακρόπολη εν μέσω της απέχθειας των Αθηναίων».

⁵³⁶ Giuseppe Pecchio, "A Visit of Greece in the Spring of 1825", στο *A Picture of Greece in 1825; as exhibited in the personal Naratives of James Emerson, Esq., Count Pecchio and W. H. Humphreys, Esq.*, Λονδίνο, Henry Colburn, 1826, τ.Β', σ.124.

⁵³⁷ Μακρυγιάννης, *ό.π.*, σσ.229-230· Κώστας, *ό.π.*, σ.240. Ο Γεωργαντάς, «Βίος του Ιωάννου Γκούρα», *ό.π.*, σ.578, μας πληροφορεί πως στον Μαμούρη άφησε όλη την περιουσία του ο Γκούρας σε χειρόγραφο διαθήκη που βρέθηκε μετά το θάνατό του, υποχρεώνοντάς τον συνάμα να υπογράφεται ως «Ιωάννης του Γκούρα».

⁵³⁸ *Ελληνική Μυθολογία, ό.π.*, τ.Γ', Οι Ήρωες, σσ.42-43.

⁵³⁹ Γράφει ο δρμύς κατηγορος του Ανδρούτσου Σουρμελής, *ό.π.*, σ.97. Αξίζει να επισημανθεί ότι το τελευταίο χρονολογικώς έγγραφο του Κριτηρίου Αθηνών είναι μια αναφορά στη Διοίκηση με ημερομηνία 1 Μαΐου 1825. Βλ. Βισβίτζη, *ό.π.*, σ.147.

⁵⁴⁰ Γεωργαντάς, *ό.π.*, σσ.156-157· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σ.224· Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ.66.

κατά την Δρακοσπηλιά της Οίτης». ⁵⁴¹ Ωστόσο, υποστηρίχτηκε επίσης –όχι αβάσιμα– πως αίτιος πρέπει να θεωρείται ο Μαυροκορδάτος, ο οποίος είχε φροντίσει να διατυπωθεί η δοθείσα στους «αντάρτες» αμνηστία με τέτοιο τρόπο, ώστε στο υπ' αριθμό 7592 ψήφισμα της 18^{ης} Μαΐου, που ο ίδιος συνέταξε και υπέγραψε, κόλαζε δια της εξαιρέσεως «του εγκλήματος της φανεράς προδοσίας» ουσιαστικά τον Οδυσσέα και τον Βαρνακιώτη, ⁵⁴² «οι οποίοι διωκόμενοι εβιάσθησαν να προσφύγωσιν εις τους Τούρκους», ενώ εκείνος, καταδιώκοντας τους ικανούς και αμαυρώνοντας υπολήψεις, προωθούσε «τον σκοπόν του». ⁵⁴³

Πραγματικά, κάποιες φορές χρειάζεται η υπομονή του Ιώβ, για να ανακαλύψει κανείς μέσα από τα έγγραφα την αλήθεια, που είναι βυθισμένη σε τόση διαστροφή και τόσα τεχνάσματα. ⁵⁴⁴ Ο Γκούρας παίρνοντας το γράμμα και ακούγοντας τις προφορικές εντολές του Κωλέττη, έγραψε στον Μαμούρη και έδωσε το γράμμα στον Γεωργαντά να το σφραγίσει. Εκείνος έριξε μια γρήγορη ματιά σ' αυτά που έγραφε συνθηματικά στον Μαμούρη: «να φροντίσεις να πουλήσης το λάδι, διότι αν μείνη απούλητο η τιμή του θα ελαττωθή μεγάλως και θα χαθή...». ⁵⁴⁵ Έτσι, στέλνοντας την επιστολή με τον Ανδρέα Ζαγκανά, έδωσε την εντολή να σκοτώσουν τον φυλακισμένο στο Γουλά, τον ευεργέτη του. Δυστυχώς, ο Γκούρας, του οποίου τη γενναιότητα και το θάρρος κανείς δεν αμφισβήτησε, ήταν ένας παραδόπιστος χωρίς καμιά ηθική αναστολή, λήσταρχος και πλιατσικολόγος, όπως απέδειξε με τη διαγωγή του τόσο στην Αττική όσο και στην Πελοπόννησο κατά την κάθοδό του κατά των αντικυβερνητικών, όταν φέρθηκε στον κόσμο χειρότερα και από τους Τούρκους. Αποδείχτηκε αχάριστος, αλλά κυρίως άτιμος, αθετώντας το λόγο του, και επίορκος, γιατί ορκίστηκε στον Προφήτη Ηλία για την τήρηση της συμφωνίας με τον Οδυσσέα. ⁵⁴⁶ «Το συμφέρον νίκησε την ευγνωμοσύνη». ⁵⁴⁷ «Το ήθος, που είναι το κύριο γνώρισμα της ευγενικής ψυχής, κατάντησε καταγέλαστο κι εξαφανίστηκε». ⁵⁴⁸

⁵⁴¹ Κουτσονίκας, *ό.π.*, σ.218.

⁵⁴² Σπηλιάδης, *ό.π.*, σσ.311-313· Οικονόμου, *ό.π.*, σσ.65-66.

⁵⁴³ Σπηλιάδης, *ό.π.*, σ.313.

⁵⁴⁴ Φιλήμων, *ό.π.*, τ.Α', σ. κα'.

⁵⁴⁵ Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ.66· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σ.224· Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.266· Κώστας, *ό.π.*, σ.241.

⁵⁴⁶ Γεωργαντάς, *ό.π.*, σ.157· Σάθας, *ό.π.*, σ.300· Γαζής, *ό.π.*, σ.110.

⁵⁴⁷ Finlay, *ό.π.*, σ.94.

⁵⁴⁸ Θουκυδίδης, *ό.π.*, (Γ', 82, 2).

Κεφάλαιο 6^ο: Δολοφονείται και καθίσταται αθάνατος

«και άλλοι, αλίτηροι! χτυπώντας
πέφτουνε στον αδελφό,
και παινεύονται, θαρρώντας
πως εχτύπησαν εχθρό.»⁵⁴⁹

⁵⁴⁹ Διονύσιος Σολωμός, *Έργα. Ποιήματα και πεζά*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2007, σ.132. (Από το ποίημα «Εις το θάνατο του Λόρδ Μπάιρον», γραμμένο στα 1825). Πόση πίκρα ένωθε κάθε αληθινός πατριώτης σε τέτοιο ηθικό ξεπεσμό εκφράζουν άριστα οι στίχοι του εθνικού μας ποιητή.

Α. Δολοφονία του Οδυσσέα

«Σήμερον ετελείωσε τον δρόμον της ζωής του ο Οδυσσεύς Ανδρούτσου».⁵⁵⁰

Ήταν περασμένα μεσάνυχτα της 4^{ης} προς την 5^η Ιουνίου του 1825,⁵⁵¹ όταν ο Κώστας Καλατζής από τη Λιβαδειά, που είχε βάρδια στον Γουλά, είδε να πλησιάζουν τέσσερις αρματωμένοι άντρες, ένας που κρατούσε λαδοφάναρο και ένας άλλος στάθηκε πιο μακριά. Ήταν οι Τριανταφυλλίνας, Παπακώστας Τζαμάλας, Μαμούρης και Μπαλαούλιας από τα Σάλωνα. Όπως αποκαλύφθηκε αργότερα, αυτός που καθόταν παραπέρα ήταν ο Θεοχάρης από το Λιδωρίκι. Σαν πήγαν κοντά του, ο Μαμούρης του είπε να πάει να κοιμηθεί. Επειδή υποψιάστηκε ότι κάτι κακό θα συνέβαινε από τη βραδινή τους επίσκεψη, έκανε πως απομακρύνθηκε, αλλά σε λίγο γύρισε και μέσα στο σκοτάδι κρύφτηκε πίσω από μια κολώνα και αφουγκράστηκε. Η πόρτα της φυλακής έτριξε κι ο Μπαλαούλιας έμεινε σκοπός. Αφού μπήκαν μέσα, σύρθηκαν οι αλυσίδες με τις οποίες ήταν δεμένος ο Οδυσσέας, καθώς προσπάθησε να σηκωθεί και ακούστηκε η φωνή του να τους λέει: «Ορέ, ξέρω καλά ποιος σας έστειλε εσάς εδώ και γιατί ήρθατε τέτοια ώρα εδώ μέσα. Δε με λύνετε τ' όνα μ' χέρι να σας δείξω ποιος είμαι και πως με λένε. Αυτές εδώ τις σαπιοκοιλίες δε τις συνερίζομαι, μα συ ρε Γιάννη γιατί;» Αυτά ήταν τα τελευταία λόγια του Ανδρούτσου. Ακολούθησαν βογκητά και μουγκρίσματα, καθώς πάλευε. Κάποια στιγμή ο Τριανταφυλλίνας τον έπιασε από το λαιμό να τον πνίξει. Ο Ανδρούτσος του έπιασε τα δύο δάχτυλα με τα δόντια και του τα έκοψε και εκείνος του έκοψε τα χείλη σαν δαχτυλίδι. Με την κραυγή του Τριανταφυλλίνα έτρεξε ο Μπαλαούλιας και τον χτύπησε με το τσεκούρι στο σβέρκο. Τον πλημύρισαν αίματα. Τότε χίμηξαν πάνω του και οι πέντε να τον πνίξουν, αλλά εκείνος, συγκεντρώνοντας τις δυνάμεις του, κατάφερε να τους απωθήσει. Ο Τζαμάλας βρήκε ευκαιρία και τον κλώτσησε στα αχамνά, ενώ ο Μπαλαούλιας με τον Μαμούρη του έπιασαν τα χέρια και του τα γύρισαν και ο Θεοχάρης του έσφιξε τα πόδια. Τότε ο Τριανταφυλλίνας τον άρπαξε από τα γεννητικά όργανα και τα έσφιξε με όλη του τη δύναμη. Ο Οδυσσέας σωριάστηκε λιπόθυμος, οπότε, εκμεταλλευόμενοι την ευκαιρία οι ελεεινοί δήμιοί του, όρμησαν και τον έπνιξαν. Ο Θεοχάρης τον σκύλευε, παίρνοντας του το δαχτυλίδι-σφραγίδα, που το έδειξε αργότερα στον άλλοτε γραμματικό του Οδυσσέα, Γεωργαντά, στον οποίο και δηγήθηκε τα περιστατικά της άγριας δολοφονίας.⁵⁵² Οι στρατιωτικοί

⁵⁵⁰ Ψύλλας, *ό.π.*, αρ.φύλ.66-67 (5/6/1825).

⁵⁵¹ Σπηλιάδης, *ό.π.*, σ.393· Οικονόμου, *ό.π.*, σσ.107-108· Αγαπητός, *ό.π.*, σ.75· Ζαμπέλιος, *Τραγωδίαι-Οδυσσεύς Ανδρούτσου, ό.π.*, σ.335· *Αθηναϊκόν Αρχείον, ό.π.*, σ.18· Αννινος, «Το χάνι της Γραβιάς», *ό.π.*, σ.93· Αννινος, *Η απολογία, ό.π.*, σσ.98-101· Κόκκινος, *ό.π.*, σ.368· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σ.225· Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ.67· Κώστας, *ό.π.*, σ.240· Παλαμάς, *ό.π.*, σ.400. Ο Μιχαηλίδης, *ό.π.*, σ.125, χαρακτηρίζει απρόσμενο και συνταρακτικό γεγονός τη «μυστηριώδη δολοφονία του Οδυσσέα». Ο Thiersch, *ό.π.*, σ.45, κάνει επίσης λόγο για μυστηριώδη θάνατο του Οδυσσέα, θεωρώντας πιθανόν να βασανίστηκε πριν, για να μαρτυρήσει που είχε κρύψει τους θησαυρούς του, αλλά κάνει λάθος κατά ένα ολόκληρο έτος, τοποθετώντας το τραγικό συμβάν στα 1824, στη ροή αφήγησης των γεγονότων του '24, όπως και ο Woodhouse, *ό.π.*, σ.143. Ο Hertzberg, *ό.π.*, τ.Γ', σ.17, αναφέρει την 5^η Μαΐου ως ημερομηνία της δολοφονίας. Ο Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, σ.42, προσδιορίζει εσφαλμένα τη δολοφονία του Οδυσσέα στις 6 Ιουνίου, ο Βουρνάς, *ό.π.*, σ.141, στις 26 Ιουνίου/8 Ιουλίου, ο Τσιβανόπουλος, *ό.π.*, σ.124, στις 8 Ιουλίου, οι Τρικούπης, *ό.π.*, σ.212, και Βασιλάς, *ό.π.*, τχ.47, σ.240, στις 5 Ιουλίου, ο Gervinus, *ό.π.*, σ.64, στις 15 Ιουλίου, ενώ οι Finlay, *ό.π.*, σ.94, Παπαρηγόπουλος, *ό.π.*, σ.77, Mendelsshon-Bartholdy, *ό.π.*, σ.315, Ροδάκης, *ό.π.*, σ.344, και Miller, *ό.π.*, σ.91, στις 16 Ιουλίου. Ο Γούδας, *ό.π.*, σ.203, αντλώντας από τον Τρικούπη, λέει 5 Ιουλίου. Ο Κανδηλώρος, *ό.π.*, σ.667, γράφει: «αρχομένου του Ιουλίου». Ο Clogg, *That Greece, ό.π.*, σσ.240-241, παρουσιάζει ως θετική εξέλιξη για την τιμή της Ελλάδας τη δολοφονία του Ανδρούτσου, με απόκλιση μηνών όμως από το συμβάν, «κάποια μέρα του Οκτωβρίου». Τον ίδιο μήνα δίνει κι ο συνήθως ακριβής Σιμόπουλος, *ό.π.*, σ.305!

⁵⁵² Γεωργαντάς, *ό.π.*, σσ.157,160· Αγαπητός, *ό.π.*, σ.76· Σούτσος, *ό.π.*, σ.58· Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.369-370· Φωτιάδης, *ό.π.*, σσ.140-143· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σσ.225-227· Κώστας, *ό.π.*, σ.241· Ξένος, *ό.π.*,

Μαμούρης, Παπακώστας, Κριεζώτης, και Βάσος βρέθηκαν από απλοί κλεφτοκαπεταναίοι προ της επανάστασης να κατέχουν «χιλιάδες στρέμματα εύφορης γης» κατόπιν,⁵⁵³ μάλλον λόγω της εμπλοκής τους σε παρόμοιες υποθέσεις.

Ο Μαμούρης και οι άνανδροι σύντροφοί του κατέφυγαν σ' ένα ανόητο τέχνασμα, για να σκεπάσουν το ανοσιούργημά τους: αφού έλυσαν τις αλυσίδες και τις μπάλες, ανέβασαν το άψυχο σώμα του Οδυσσέα στον πύργο και το έδεσαν με ένα σκοινί, το οποίο πρώτα είχαν φθείρει χτυπώντας το σε πέτρες, ώστε να μοιάζει ότι κόπηκε, επειδή δεν άντεξε το βάρος του Ανδρούτσου, καθώς τάχα αυτός προσπάθησε να δραπετεύσει. Έπειτα πέταξαν το πτώμα του κάτω από τον πύργο, για να δοθεί η εντύπωση ότι σκοτώθηκε από την πτώση. Την άλλη μέρα φώναξαν ένα γιατρό για νεκροψία, αλλά, επειδή η έκθεσή του δεν τους άρεσε, την έσκισαν και κάλεσαν τον Ιταλό γιατρό Καίσαρα Βιτάλη, που συνέταξε μια ψεύτικη-ιατρική έκθεση σύμφωνη με τις επιθυμίες των εγκληματιών, την οποία και κοινοποίησαν. Ωστόσο, το κατατσακισμένο κορμί του ήρωα της Γραβιάς, με ολοφάνερα τα σημάδια του βασανισμού του, δεν άφησε σχεδόν κανέναν να πιστέψει το παραμύθι περί προσπάθειας δραπέτευσης,⁵⁵⁴ που χαρακτηρίστηκε «γελοία και παρ' ουδενός πιστευθείσαν δικαιολογίαν των»,⁵⁵⁵ ενώ η όλη απόπειρα συγκάλυψης θεωρήθηκε ως «ελεεινά σκηνοθετημένη»,⁵⁵⁶ καθώς ήταν εμφανές ότι «δια άνομων χειρών επνίγη».⁵⁵⁷ Ακόμη και ο εχθρικά διακείμενος προς τον Οδυσσέα Δεληγιάννης, φανερώνοντας τα συναισθήματά του γι' αυτόν, ομολογούσε τη συμμετοχή του Γκούρα στη δολοφονία: «Αλλ' ο Θεός είναι δίκαιος, καθότι μετ' ολίγον καιρόν είπετο να ανταμειφθή και αυτός με τα επίχειρα της δολιότητος και των κακουργημάτων του από τον Γκούραν εις την Ακρόπολιν των Αθηνών».⁵⁵⁸ Ήδη από εκείνη την εποχή διατυπώθηκε η άποψη ότι ο Οδυσσέας θανατώθηκε με κυβερνητική εντολή, επειδή «τον έτρεμαν ακόμα και φυλακισμένο και δεν κατόρθωσαν να τον καταδικάσουν από έλλειψη πειστικών αποδείξεων».⁵⁵⁹ Μάλιστα, η ιατροδικαστική έκθεση που συνέταξε ο Ιταλός Βιτάλης – που δεν μπορεί να θεωρηθεί νεκροψία, καθώς περιορίστηκε στην εξωτερική παρατήρηση και τίποτε άλλο – είναι πιθανώς η μοναδική στον κόσμο, όπου εκτός από τα αίτια του θανάτου «πιστοποιείται και το ποιόν του θανόντος»!⁵⁶⁰

σσ.266-269. Ο Landor, *ό.π.*, σ.201, αναφέρει ότι τον Οδυσσέα στραγγάλισαν στον ύπνο του κακούργου και μαχαιροβγάλτες, βαλτοί από τον Γκούρα, τον οποίο πριν γέμισαν με χρυσάφι όσοι επιθυμούσαν την αστάθεια στην Ελλάδα. Βλ. *Καιροί*, έτος Θ', αρ.φύλ.2611, (25/12/1898), και Παράρτημα Δ' της παρούσης εργασίας, όπου παρατίθεται η αφήγηση του Κωνσταντίνου Καλατζή για τη δολοφονία.

⁵⁵³ Γιωργής Κατσούλης, «Η διαχείριση των δημοσιονομικών πόρων και των εξωτερικών δανείων κατά την Επανάσταση της Ανεξαρτησίας (1821)», στο *Η επανάσταση του Εικοσιένα. Επιστημονικό συμπόσιο, 21-23 Μάρτη 1981*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1985, σ.180.

⁵⁵⁴ Παπαδόπουλος, *Ανασκενή, ό.π.*, σσ.74-75· Mendelsshon-Bartholdy, *ό.π.*, σ.315· Παπαδόπουλος, *Πρόδρομος, ό.π.*, σ.135· Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, σ.43· Αγαπητός, *ό.π.*, σ.76· Ζαμπέλιος, *Τραγωδία-Οδυσσεύς Ανδρούτσου, ό.π.*, σ.335· Μέντελσον, *ό.π.*, σ.151· Hertzberg, *ό.π.*, σ.17· Gervinus, *ό.π.*, σ.64· Άννινος, *Η απολογία, ό.π.*, σσ.101-104· Άννινος, «Το χάνι της Γραβιάς», *ό.π.*, σ.93· Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.367-368· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σσ.235-240· Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ.67· Φωτιάδης, *ό.π.*, σσ.144-145· Σούτσος, *ό.π.*, σ.58· Ξένος, «Αναμνήσεις...», *ό.π.*, σ.235· Παλαμάς, *ό.π.*, σ.400· Ξένος, *Η Ηρωΐς, ό.π.*, σσ.269-270.

⁵⁵⁵ Οικονόμου, *ό.π.*, σ.108.

⁵⁵⁶ Παπανικολάου, *ό.π.*, σ.261.

⁵⁵⁷ Βαλαωρίτης, *ό.π.*, σ.450.

⁵⁵⁸ Δεληγιάννης, *ό.π.*, σ.144. Βλ. και Σουρμελής, *ό.π.*, σσ.118-119, όπου με χαιρεκακία γράφει: «έλαβε τελευταία της ζωής του αξίαν ων έπραξε». Ειρήσθω εν παρόδω, πως όσα αναφέρει στις σσ.120-121, για τις υποτιθέμενες έξεις του Οδυσσέα, ξεπερνούν κατά πολύ τα όρια της ευπρέπειας!

⁵⁵⁹ Emerson, *ό.π.*, σσ.256-257. Ο Osten, *ό.π.*, σ.392, υποστηρίζει πως τον γκρέμισαν από τον Ενετικό πύργο και πέφτοντας «αμέσως εξέπνευσε». Πάντως, ο Σκανδάμης, *ό.π.*, σσ.120-121, πίστεψε το παραμύθι περί απόπειρας δραπέτευσης, ενώ ο Παπαρρηγόπουλος, *ό.π.*, σ.77, απλώς δεν το διαψεύδει.

⁵⁶⁰ Παπαγιώργης, *ό.π.*, σ.266. Ο Καίσαρας Βιτάλης ήταν πεθερός του Γεωργίου Ψύλλα, όπως μας πληροφορεί ο Σουρμελής, *ό.π.*, σ.11, υποσημ.α. Για την ιατρική εξέταση και τις ευθύνες αλλά και την

Κατά μια τελείως διαφορετική εκδοχή για τη δολοφονία του Ανδρούτσου, ο Γκούρας έριξε ένα σκοινί στο παράθυρο της φυλακής του Οδυσσέα, για να τον κάνει να πιστέψει πως επρόκειτο για μια οργανωμένη προσπάθεια φίλων του, ώστε να δραπετευθεί, και, όταν εκείνος κρεμάστηκε από το σκοινί, ο Γκούρας το έκοψε, με αποτέλεσμα να σκοτωθεί πέφτοντας.⁵⁶¹ Ωστόσο, η θεωρία αυτή είναι προφανώς εσφαλμένη, καθώς ο Γκούρας απουσίαζε από την Αθήνα εκείνες τις μέρες, ίσως και σκόπιμα. Ένα είναι βέβαιο: όλη αυτή την ιστορία καλύπτουν σκοτάδια, αλλά δύσκολα γίνεται πιστευτό πως αυτός που πολεμούσε επί τέσσερα χρόνια τους Τούρκους με τόση τιμή, επέτρεψε στον εαυτό του να παίξει το ρόλο του προδότη της πατρίδας του!⁵⁶² Τον έθαψαν στην εκκλησία του Αγίου Δημητρίου δυτικά της Ακρόπολης. Οι επίσημες αναφορές, όπως του Γενικού Γραμματέα των Αθηνών – απουσία του Έπαρχου– Δημήτριου Βύα προς τον υπουργό των Εσωτερικών, η επιστολή του Γκούρα προς την κυβέρνηση με ημερομηνία 11 Ιουνίου και του Μαμούρη προς τον Γκούρα με ημερομηνία 25 Ιουνίου, καθώς και τα σχετικά δημοσιεύματα της «Εφημερίδας των Αθηνών», μάλλον φανέρωναν αμηχανία και ενοχή για την ανομία που είχε διαπραχθεί. Η στυγερή δολοφονία άφησε το στίγμα της στους υπαίτιους.⁵⁶³ Σε μια απέλπιδα επιχείρηση άμβλυσης των αρνητικών εντυπώσεων τυπώθηκε τότε από το τυπογραφείο της Διοικήσεως στο Ναύπλιο ένα τετράφυλλο· η αναφορά του Επαρχείου των Αθηνών που ανήγγειλε το θάνατο του Ανδρούτσου, με την έκθεση του γιατρού Βιτάλη στα ιταλικά, «για την καλύτερη βεβαίωση του ψεύδους των συνθηκών του θανάτου του ήρωος της Γραβιάς».⁵⁶⁴

Έτσι έμεινε στη μνήμη ο Οδυσσέας: ως ο ήρωας της Γραβιάς. Ενδεικτικό του μεγέθους με το οποίο καταγράφηκε στην εθνική συνείδηση το επίτευγμα που επιτελέστηκε στο χάνι της Γραβιάς είναι το ποίημα του Αλέξανδρου Σούτσου για τον «Μακεδόνα αγωνιστή του '21», όπου ο ποιητής, θέλοντας να τονίσει τη συνεισφορά του στην απελευθέρωση της πατρίδας, βάζει στα χείλη του πολέμαρχου τους στίχους:

«Και λέγει: “Έλαβα πληγές, αυτήν στο Δραγατσάνι

Και τούτες στην Αράχοβα και στις Γραβιάς το Χάνι.”...»⁵⁶⁵

Και όπως ορθά παρατηρεί ο Ιωάννης Συκουτρής: «Ο ηρωικός άνθρωπος δεν υφίσταται τον θάνατον. Δι’ αυτόν και ο θάνατος ακόμη δεν είναι πάσχειν, είναι πράττειν. Είναι η τελευταία πράξις, με την οποίαν επισφραγίζει όλην του την ζωήν. Εκούσιος ή ακούσιος ο θάνατος του ήρωος είναι πάντοτε μία έκρηξις ηφαιστείου. Να, έτσι ξαφνικά σπα το δοχείον της ζωής του, συντρίβεται και συντρίβει όλα γύρω του, φλέγεται και φλέγει, φωτίζεται και φωτίζει –και τρομάζουν οι δειλοί και ταπεινοί και φθονεροί. Οργή Κυρίου».⁵⁶⁶

υποκρισία της τότε ελληνικής κυβέρνησης βλ. Ιωάννης Βλαχογιάννης, *Ιστορικά Ζητήματα. Οδυσσεύς Ανδρούτσος*, Αθήνα, Εστία, 1895.

⁵⁶¹ Swan, *ό.π.*, σ.84. Ο Yémeniz, *ό.π.*, σ.88, υποστηρίζει ότι τον Οδυσσέα τον έπνιξε ο Γκούρας κατά τη διάρκεια του ύπνου του. Το ίδιο και ο άγνωστος συγγραφέας του έμμετρου έργου «Χρονικό του Μεγάλου Σηκωμού του Γένους», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, τ.ΙΖ' (1973), σ.90.

⁵⁶² Neroulos, *ό.π.*, σ.528. Ωστόσο ο Miller, *ό.π.*, σ.91, φαίνεται να υιοθετεί τα περί προδοσίας.

⁵⁶³ Γεωργαντάς, *ό.π.*, σ.160· Τρικούπης, *ό.π.*, σ.212· Σπηλιάδης, *ό.π.*, σσ.393-394· Σούτσος, *ό.π.*, σ.59· Αννινός, *Η απολογία*, *ό.π.*, σσ.104-105· Λάμπας, *ό.π.*, σσ.119-121· Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.368,371· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σσ.228-234· Ξένος, *Η Ηρώϊς*, *ό.π.*, σ.272. Για την αναφορά του Δημήτριου Βύα μεταφρασμένη στα αγγλικά και την ιατρική έκθεση του Βιτάλη γραμμένη στα ιταλικά βλέπε: Swan, *ό.π.*, σσ.95-99.

⁵⁶⁴ Ιωάννης Μαζαράκης-Αινιάν, «Τα ελληνικά τυπογραφεία του αγώνος (1821-1827)», *Νέα Εστία*, Αφιέρωμα στο Εικοσιένα (1970), σ.280.

⁵⁶⁵ Απόστολος Βακαλόπουλος, «Η μορφή του Μακεδόνα αγωνιστή του 1821 εμπνέει τον ποιητή Αλέξ. Σούτσο και έμμεσα το ζωγράφο Θεόδωρο Βρυζάκη», *Μακεδονικά*, τ.ΙΗ' (1978), σσ.36-42.

⁵⁶⁶ Βασιλάς, *ό.π.*, τχ.47, σ.247.

Το χτύπημα από το οποίο έπεσε ο Οδυσσέας, «που ήταν από τους πρώτους που υπάκουσε στη φωνή της πατρίδας του»,⁵⁶⁷ «παρέλυσε το βραχίονα της ελευθερίας».⁵⁶⁸ Από την αρχαία Ελλάδα έρχεται η απάντηση, για να δώσει τις σωστές διαστάσεις στο έγκλημα: «Άρα, φεῦ σου, ὦ Ἑλλάς, ὅποτε οἱ νῦν τεθνηκότες ἱκανοὶ ἦσαν ζῶντες νικᾶν μαχόμενοι πάντας τοὺς βαρβάρους».⁵⁶⁹

⁵⁶⁷ Waddington, *ό.π.*, σ.79.

⁵⁶⁸ Landor, *ό.π.*, σ.203.

⁵⁶⁹ Ξενοφών, *Αγησίλαος* (Ζ', 5-6), Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, 1988.

Β.Απόπειρα δολοφονίας του Τρελόνι

“Spare me! Oh spare! –I will confess.

They

Tempted me with a thousand crowns, and I

And my companion forthwith murdered him”.⁵⁷⁰

Ο Τρελόνι κατηγορήθηκε από την κυβέρνηση ότι είχε ύποπτες σχέσεις με τους Τούρκους. Σύντομα ακολούθησε απόπειρα δολοφονίας του με πρωταγωνιστές δύο Άγγλους, τον Φέντον και τον Ουαϊτκόμ. Ο Φέντον ήταν ένας αδίστακτος, διεφθαρμένος Σκοτσέζος, που συμφώνησε με την κυβέρνηση να αρπάξει τη σπηλιά από τον Τρελόνι με κάθε τρόπο, έναντι χρηματικής αμοιβής, και σ’ αυτήν την αξιοκατάκριτη πράξη ενέπλεξε και έναν αφελή και ασταθή νέο, τον Ουαϊτκόμ, γόνο καλής αγγλικής οικογένειας. Αφού πέτυχε να κερδίσει την εμπιστοσύνη του Τρελόνι, μπήκε στη σπηλιά μαζί με τον Ουαϊτκόμ και, όταν μια μέρα, αρχές Ιουνίου, οι τρεις τους έκαναν εξάσκηση στη σκοποβολή, προέτρεψε τον νεαρό Άγγλο, τον οποίο πριν είχε μεθύσει, να πυροβολήσει από πίσω τον Τρελόνι, που, αν και τον πέτυχαν και οι δύο σφαίρες, –η μία βγήκε από το στόμα του καταστρέφοντας κάμποσα δόντια και η άλλη σφηνώθηκε στην σπονδυλική του στήλη, όπου παρέμεινε για πάντα– λόγω της ρωμαλέας του κράσης και του υγιεινού κλίματος, έγινε ανέλπιστα καλά σε λίγους μήνες. Τον Φέντον, που πάνω του βρέθηκαν κατόπιν όλες οι επιστολές των μελών της κυβέρνησης σχετικά με το προμελετημένο αποτρόπαιο έγκλημα, πυροβόλησε και σκότωσε επί τόπου ο Κάμερον, ένας Ούγγρος, από τη σωματοφυλακή του Τρελόνι, ενώ τον μετανωμένο Ουαϊτκόμ ελευθέρωσε πέντε βδομάδες αργότερα μεγαλύτερα ο ίδιος ο Τρελόνι, καθώς αντιλήφθηκε πως ήταν περισσότερο θύμα παρά θύτης σ’ αυτήν την υπόθεση. Τον Αύγουστο του 1825, όταν ο Δρ. Howe συνάντησε στην Ύδρα αυτόν το νέο, παρουσίαζε μια αξιοθρήνητη εικόνα από τις τύψεις και την εξαθλίωση.⁵⁷¹

Luce clarior, η συμμετοχή της κυβέρνησης στη δολοφονία του Οδυσσέα καταφαίνεται και απ’ τη συναίνεσή της στο σχέδιο δολοφονίας του Τρελόνι από τον Φέντον.⁵⁷² Αρκετό καιρό έπειτα έγινε γνωστό πως ο Φέντον πληρωνόταν από τον Μαυροκορδάτο και είχε τοποθετηθεί ως κατάσκοπος του Τρελόνι, ενώ του είχε προσφερθεί και αμοιβή από τον Μαυροκορδάτο, προκειμένου να σκοτώσει τον Οδυσσέα και να καταλάβει το οχυρό. Επιπροσθέτως, αποκαλύφθηκε πως σ’ αυτήν τη

⁵⁷⁰ («Έλεος! Άσε με! Ομολογώ!

Αυτοί

Μ’ έβαλαν στον πειρασμό, χίλιες κορώνες δίνοντας, κι εγώ

Με το σύντροφό μου μαζί τον ξεκάναμε». Shelley). Trelawny, *Με τον Βύρωνα*, ό.π., σ.291.

⁵⁷¹ Trelawny, *Recollections*, ό.π., σσ.265-269· Trelawny, *Με τον Βύρωνα*, ό.π., σσ.291-299· Ξένος, «Αναμνήσεις...», ό.π., σσ.281-289· Τρικούπης, ό.π., σσ.212-213· Σπηλιιάδης, ό.π., σσ.394-395· Οικονόμου, ό.π., σ.108· Mendelsshon-Bartholdy, ό.π., σ.315· Μέντελσον, ό.π., σ.152· Άννινος, *Η απολογία*, ό.π., σσ.90-91· Hertzberg, ό.π., σ.17· Swan, ό.π., σσ.100-102,171-173· Landor, ό.π., σσ.201-202· Clogg, *That Greece*, ό.π., σ.240· Dakin, *Ο αγώνας*, ό.π., σσ.169-170· Σταματόπουλος, ό.π., σσ.241-243· Βακαλόπουλος, «Σκοτεινές σελίδες...», ό.π., σσ.67-70· Παπαγιώργης, ό.π., σ.262· Ξένος, *Η Ηρωΐς*, ό.π., σσ.273-279. Βλ. και Dakin, *British*, ό.π., σσ.91-93, όπου τονίζεται η σύλληψη του Χάμφρεϊ από την ελληνική κυβέρνηση, βάσει του ψευδή ισχυρισμού ότι έφυγε από το στρατόπεδο χωρίς άδεια, όταν ξεκίνησε για το Ναύπλιο, για να βρει το γιατρό και φίλο του Δρ. Τίνταλ, (Dr. Tindall) προκειμένου να παρασχεθεί ιατρική περίθαλψη στον Τρελόνι. Ο Γεωργαντάς, «Το Σπήλαιον...», ό.π., σ.425, γράφει πως ο Φέντον περιβόλησε άθελά του τον Τρελόνι, σηματοδοτώντας ένα άγριο πτηνό, ενώ δεν παραλείπει να αναφερθεί και στις φήμες για διαφθορά του νεαρού Άγγλου από τους εχθρούς του Οδυσσέα, προκειμένου να εκτελέσει την άτιμη πράξη. Βλ. και Finlay, ό.π., σ.95, όπου προφητεύει πικρόχολα ότι «όσο θα διαρκέσει η μνήμη της ελληνικής επαναστάσεως ο Ανδρούτσος θα είναι καταραμένος» και ο Βουρνάς σε υποσημείωσή του σχολιάζει πόσο διαψεύτηκε η προφητεία.

⁵⁷² Gervinus, ό.π., σσ.64-65· Ροδάκης, ό.π., σ.345.

συνωμοσία ο George Jarvis ήταν ο μεσολαβητής από την προσωπική του αλληλογραφία –που είδαν ο Howe και ο Γκόρντον και πέρασε ύστερα στην κατοχή του Φίνλεϊ– με τον Φέντον και τον Μαυροκορδάτο. Επρόκειτο για μια επιχείρηση τυχοδιωκτών, που ανακάλυψαν ευκαιρία εύκολου πλουτισμού με το έγκλημα σε μια χώρα που είχαν έρθει, υποτίθεται, για να θυσιάσουν τη ζωή τους για την ελευθερία της! Ο Τρελόνι, με τη μεσολάβηση προς την ελληνική κυβέρνηση του πλοιάρχου Χάμιλτον –που τον ειδοποίησε μέσω επιστολής ο φίλος και συμπατριώτης του Χάμφρεϊ, με τον οποίο κατάφερε ο Τρελόνι να επικοινωνήσει– βγήκε ανενόχλητος από τη σπηλιά μαζί με την Ταρσίτσα και, αφού πρώτα τον Ιούλιο επισκέφθηκε τον Χάμιλτον στη Σμύρνη, τον Σεπτέμβριο του 1825 έφτασε στην Κεφαλονιά, όπου έμεινε ως τον Απρίλιο του 1826, οπότε και πήγε στη Ζάκυνθο. Τον Ιούνιο του 1828 επέστρεψε στην Αγγλία, αφού προηγουμένως είχε χωρίσει με την Ταρσίτσα, με την οποία απέκτησε μια κόρη, που όμως πέθανε λίγους μήνες μετά τη γέννησή της. Οι άνθρωποι του Οδυσσέα και η οικογένειά του αφέθηκαν ελεύθεροι από την κυβέρνηση, που πήρε στην κατοχή της τη σπηλιά στις 3 Σεπτεμβρίου, αλλά θησαυρός δε βρέθηκε.⁵⁷³ Είναι ενδιαφέρον ωστόσο πως η Ανδρούτσαινα παραδεχόταν την ύπαρξη θησαυρού σε αναφορά της προς τον Όθωνα το 1837, συμπληρώνοντας ότι η ίδια αγνοούσε την τοποθεσία όπου την είχε θάψει ο Οδυσσέας.⁵⁷⁴ Η σπηλιά του Οδυσσέα πέρασε αργότερα στα χέρια του Ρούκη.⁵⁷⁵

⁵⁷³ Trelawny, *Με τον Βύρωνα*, ό.π., σσ.300,302-304· Τρικούπης, ό.π., σ.213· Σπηλιάδης, ό.π., σσ.394-395· Οικονόμου, ό.π., σ.108· Hertzberg, ό.π., σ.17· Humphreys, ό.π., σσ.280-282,332-333· Swan, ό.π., σσ.185-186· Dakin, *Ο αγώνας*, ό.π., σ.170· Άννινος, *Η απολογία*, ό.π., σ.91· Βακαλόπουλος, «Σκοτεινές σελίδες...», ό.π., σσ.70-71· Παπαγιώργης, ό.π., σ.262· Dakin, *British*, ό.π., σσ.93-94. Βλ. επίσης Σιμόπουλος, ό.π., τ.Β', σ.164, τ.Γ', σσ.305,329-342, όπου δημοσιεύεται η μεταξύ των Jarvis-Φέντον-Μαυροκορδάτου αλληλογραφία.

⁵⁷⁴ Σιμόπουλος, ό.π., τ.Γ', σσ.341-342.

⁵⁷⁵ Κασομούλης, ό.π., τ.Δ', σ.27.

Γ.Μετά τη δολοφονία

— «Δεν ἔς το εἶπα ἴγω Δυσσέα μου, δεν σ' το εἶπα ἴγω παιδί μου,
Με τη βουλή μην πιάνεσαι με τους Καλαμαράδες!
Κάνουν τον Γκούρα Κεχαγιά, και το Νικόλα πρώτο;»⁵⁷⁶

«Ἄλλ' ἔστι Δίκης ὀφθαλμός». Δεκαπέντε μήνες μετά τη δολοφονία του Οδυσσέα, ο αθεράπευτα μέγαστος Γκούρας, που ωστόσο όλο αυτό το διάστημα κατατρυχόταν από τύψεις, στις 30 Σεπτεμβρίου του 1826, καθώς επιθεωρούσε τους σκοπούς στην Ακρόπολη, δέχτηκε ένα βόλι στο κεφάλι και βρήκε ακαριαίο θάνατο. Τρεις μήνες μετά τον ακολούθησε και η γυναίκα του, την οποία πλάκωσε και σκότωσε, μαζί με άλλα έντεκα συγγενικά της άτομα, ενώ κοιμόντουσαν, η σκεπή του Ερεχθείου, που κατέρρευσε ύστερα από βομβαρδισμό.⁵⁷⁷ Ο Αλάστωρ, ο δαίμονας της εκδίκησης και των συμφορών,⁵⁷⁸ ολοκλήρωσε το έργο του. Ο θύτης βρήκε τραγικό θάνατο στον ίδιο τόπο όπου και το θύμα του, ο ευεργετούμενος πλήρωσε με τη μεγίστη των ποινών την αχαριστία του στον ίδιο χώρο, όπου οδήγησε στο θάνατο τον ευεργέτη του. Ο κύκλος έκλεισε. Μαζί με όλα τα τέκνα του Αδάμ θα κριθεί στη μεγάλη κοιλάδα του Ιωσαφάθ. Δίκαιη τιμωρία, είπαν οι Αθηναίοι, για το διαπραχθέν ανοσιούργημα εναντίον του ήρωα στον οποίο η πατρίδα όφειλε τη σωτηρία της.⁵⁷⁹

Κατά μία πληροφορία κάποιος στρατιώτης παλιότερα του Οδυσσέα και κατόπιν του Γκούρα, ονόματι Χορμοβήτης, που ήταν στην Ακρόπολη την τραγική νύχτα της δολοφονίας του Ανδρούτσου, ομολόγησε στον Τρελόνη πως πυροβόλησε και σκότωσε τον Γκούρα, για να εκδικηθεί το θάνατο του Οδυσσέα.⁵⁸⁰ Πάντως, είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί πως οι χωρικοί της Αττικής, όταν το καλοκαίρι του 1826 είδαν την εμπροσθοφυλακή του Κιουταχή στους λοφίσκους μεταξύ Πάρνηθας και Εύβοιας, έτρεξαν απηυδισμένοι να τους υποδεχτούν ως απελευθερωτές! «Τόσον ολίγον είχε κατορθώσει ο Γκούρας από της δολοφονίας του Οδυσσέως να καταστή δημοφιλής».⁵⁸¹ Στις 30 Οκτωβρίου του 1826 βρήκε το θάνατο και ο αδερφός του Οδυσσέα, Γιαννάκης Καμμένος, όταν στάλθηκε από το στρατόπεδο του Καραϊσκάκη επικεφαλής 180 στρατιωτών στη Ζαγορά και δέχτηκε αιφνιδιαστική επίθεση από τους Τούρκους.⁵⁸²

⁵⁷⁶ Σπυρίδων Ζαμπέλιος, *Άσματα δημοτικά της Ελλάδος, εκδοθέντα μετά μελέτης ιστορικής περι μεσαιωνικού Ελληνισμού*, Κέρκυρα, Ερμής, 1852. [Φωτοτυπική επανέκδοση, Αθήνα 1978], σ.58.

⁵⁷⁷ Περραιβός, *ό.π.*, σ.211· Σάθας, *ό.π.*, σ.300· Ζαμπέλιος, *Τραγωδία-Οδυσσεύς Ανδρούτσου, ό.π.*, σσ.322,336· Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, σ.44· Αννινος, «Το χάνι της Γραβιάς», *ό.π.*, σ.94· Αννινος, *Η απολογία, ό.π.*, σσ.110-111· Osten, *ό.π.*, τ.Β', σ.108· Σπυρίδων Παναγιωτόπουλος, «Η γυναίκα του Γκούρα. (Χρονικό)», *Ελληνική Δημιουργία*, τ.Γ' (1949), τχ.27, σσ.420-421. Ο Γεώργιος Ζώρας, «Άγνωστον ιταλικόν Χρονικόν της Ελληνικής Επαναστάσεως», *Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών*, (Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Α.), τ.ΙΖ' (1966-1967, περίοδος Β'), σ.607, υποσημ.71, κάνει το λάθος να τοποθετεί το θάνατο του Γκούρα ένα χρόνο αργότερα, στα 1827. Ο Miller, *ό.π.*, σ. 94, συμπληρώνει ότι υπήρχε φημάνι, που εξασφάλισε ο Stratford Canning, το οποίο απαγόρευε το βομβαρδισμό αρχαίων μνημείων, αλλά το κακό έγινε παρ' όλα αυτά.

⁵⁷⁸ Liddell & Scott, *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, Αθήνα. Επικαιρότητα, 1998, τ.Α', σ.101.

⁵⁷⁹ Yémeniz, *ό.π.*, σ.88.

⁵⁸⁰ Ξένος, *ό.π.*, σ.271. Βλ. και Αντωνιάδης, *Οδυσσεύς Ανδρούτσος, ό.π.*, σσ.72-104, όπου ο Γκούρας ξεψυχώντας ομολογεί τη συνενοχή του στο φόνο του Οδυσσέα, καθώς τέτοια είχε «προσταγή σκληρή». Βλ. επίσης Γαζής, *ό.π.*, σσ.110-111, την απολογία του Γκούρα από τον Άδη για το φόνο του ευεργέτη του, όπου δικαιολογεί την πράξη του παρουσιάζοντας τον εαυτό του υπερασπιστή των νόμων της πατρίδας του και διάκτη των εχθρών της. Για τον Γκούρα αναλυτικότερα βλ. Γεωργαντάς, «Βίος του Ιωάννου Γκούρα», *ό.π.*, σσ.570-581· Κόκκινος, *ό.π.*, τ.Γ', σσ.204-205· Γαζής, *ό.π.*, σ.41.

⁵⁸¹ Mendelsshon-Bartholdy, *ό.π.*, σ.429· Hertzberg, *ό.π.*, σ.96· Clogg, *That Greece, ό.π.*, σ.292· Σουρμελής, *ό.π.*, σ.143· Βακαλόπουλος, *Τα ελληνικά στρατεύματα, ό.π.*, σ.181· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σ.128.

⁵⁸² Τρικούπης, *ό.π.*, τ.Δ', σ.94· Κουτσονίκας, *ό.π.*, σ.253· Αινιάν, *Η βιογραφία ό.π.*, σ.53· Αινιάν, *Απομνημονεύματα, ό.π.*, σ.85.

Δ. Τιμές και αναγνώριση μετά θάνατον

«Τιμή σ' εκείνους όπου στην ζωή των
ώρισαν και φυλάγουν Θερμοπύλες.

... , ... , ... , ...

Και περισσότερη τιμή τους πρέπει
Όταν προβλέπουν (και πολλοί προβλέπουν)
Πως ο Εφιάλτης θα φανεί στο τέλος
Κ' οι Μήδοι επί τέλους θα διαβούνε».⁵⁸³

Μετά θάνατον πολλοί από τους διακηρυγμένους εχθρούς του Οδυσσέα, που τον είχαν λαιμοκόψει υπό το πρίσμα του εμπαιχτούς φατριασμού, τον ανακήρυξαν μέγα πατριώτη και αξιοθαύμαστο για την ευφυΐα του στρατάρχη, αναιρώντας τους δικούς τους παλιότερους ισχυρισμούς και κακίζοντας τους στυγερούς δολοφόνους, όπως έκανε ο ποιητής Αλέξανδρος Σούτσος και ο συγγραφέας Στέφανος Ξένος, που τον παρέβαλλε με τον Γαριβάλδη της Ιταλίας.⁵⁸⁴ Οι αναντικατάστατες υπηρεσίες του προς την πατρίδα «διέγραψαν τα ίχνη των σφαλμάτων του από τη μνήμη του ελληνικού έθνους».⁵⁸⁵ Επί Καποδίστρια απονεμήθηκε στην οικογένεια του Οδυσσέα σύνταξη 47 φοινίκων, αλλά για σαράντα χρόνια η δυναστεία του Όθωνα αρνούσαν να αποδώσει στο νεκρό τις δέουσες τιμές επίσημης ταφής, ενώ ποτέ δε συναίνεσε να δοθεί στη λιμοκτονούσα σύζυγό του μισθός έστω φαλαγγίτη υπολοχαγού, παρόλο που αγόρασε τα όπλα του έναντι ιδιαίτερας υψηλής τιμής και παρόλο που ο βασιλιάς Λουδοβίκος, έσπευσε να θέσει υπό τη βασιλική του αιγίδα τον ανήλικο μοναχογιό του δολοφονημένου στρατηγού, Λεωνίδα, τον οποίο πήρε στο Μόναχο της Βαυαρίας, μεριμνώντας για την εκπαίδευσή του. Δυστυχώς, βέβαια, το παιδί πέθανε στα 1836, σε ηλικία μόλις δώδεκα ετών και ο Λουδοβίκος ανήγειρε μεγαλοπρεπή μαρμάρينو τάφο με επιτάφια επιγραφή και ποίημα του γνωστού φιλέλληνα Θειρσίου. Αλλά η δυναστεία του Γεωργίου Α', εγκαινίασε μια διαφορετική στάση διατάσσοντας να ενταφιασθούν τα οστά του Ανδρούτσου με τιμές αντιστράτηγου στο πρώτο κοιμητήριο Αθηνών και να τελεστεί μνημόσυνο στο μητροπολιτικό ναό των Αθηνών, που πραγματοποιήθηκε στις 21 Φεβρουαρίου του 1865, ενώ παράλληλα φρόντισε να δοθεί και ανάλογη σύνταξη στη χήρα του, 200 δραχμές το μήνα, κατόπιν εισήγησης του Επαμεινώνδα Δεληγιώργη και του Δημήτριου Καλλιφρονά.⁵⁸⁶ Οι εφημερίδες της εποχής, «Αυγή», «Εθνοφύλαξ» και «Ελπίς», δημοσίευσαν εγκωμιαστικές αναφορές για τον νεκρό ήρωα, με την ευκαιρία τέλεσης του μνημόσυνου, εξάιροντας την προσφορά του στον Αγώνα με την ανδρεία και την οξυδέρκειά του,⁵⁸⁷ ενώ υπήρξε και περιγραφή της τελετής, καθότι ως τότε «δεν είχαν αποδοθή αι ανήκουσαι τιμαί εις τα οστά του μακαρίτου Ανδρούτσου».⁵⁸⁸

Η κατά το 1872 Επιτροπή των Εκδουλεύσεων απέκλεισε το χαρακτηρισμό της προδοσίας για τη συμπεριφορά του Οδυσσέα Ανδρούτσου και παραδέχθηκε ότι αναγκάστηκε να συνθηκολογήσει με τους εχθρούς λόγω του πείσματός του και της αδυσώπητης καταδίωξης και περιφρονησεώς του από τους πολιτικούς του

⁵⁸³ Κωνσταντίνος Καβάφης, *Ποιήματα*, Θεσσαλονίκη, Μπαρμπουνάκης, 1988, σ.87.

⁵⁸⁴ Σάθας, *ό.π.*, σ.300· Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, σ.44· Ξένος, «Αναμνήσεις...», *ό.π.*, σ.236.

⁵⁸⁵ Yémeniz, *ό.π.*, σ.65.

⁵⁸⁶ Σάθας, *ό.π.*, φύλ.ΝΣΤ', σσ.225-226· Γούδας, *ό.π.*, σ.204· Κασομούλης, *ό.π.*, τ.Α', σ.81, υποσημ.1· Παπαμιχαλόπουλος, *ό.π.*, σσ.45-47· Ζαμπέλιος, *Τραγωδία-Οδυσσεύς Ανδρούτσου*, *ό.π.*, σ.337· Άννινος, «Το χάνι της Γραβιάς», *ό.π.*, σ.96· Ξένος, *ό.π.*, σσ.211-212· Άννινος, *Η απολογία*, *ό.π.*, σσ.96-97,106-107· Σταματόπουλος, *ό.π.*, σσ.246-248· Κώστας, *ό.π.*, σ.244. Ο Κόκκινος, *ό.π.*, τ.Η', σ.372, σφάλει στο σημείο αυτό, υποστηρίζοντας πως ο Όθωνας φρόντισε για την ανακομιδή των λειψάνων του Οδυσσέα σε τιμητικό τάφο. Βλ. και *Α.Ε.Π.*, *ό.π.*, τ.Ε', σσ.56,134,172-175. Για την αγγελία τέλεσης του μνημόσυνου βλ. *Εθνοφύλαξ*, έτος Γ', αρ.φύλ.697 (20/2/1865).

⁵⁸⁷ Άννινος, *Η απολογία*, *ό.π.*, σσ.107-109.

⁵⁸⁸ Βλ. *Αυγή*, έτος Η', αρ.φύλ.1381 (22/2/1865).

αντιπάλους, ενώ η ίδια Επιτροπή δε δίστασε να κατατάξει τον Οδυσσέα στην εξαιρετη τάξη των μεγάλων ανδρών της Παλιγγενεσίας, «συμφώνως προς το καθολικόν λαϊκόν αίσθημα».⁵⁸⁹ Στις 29 Μαΐου του 1888 στήθηκε το άγαλμά του στη Γραβιά, λαξευμένο από τον Αθηναίο γλύπτη Γεώργιο Μπονόνο, το οποίο έγινε «δια πανελληνίων εράνων προς απαθανάτισιν περικλεούς ανδραγαθήματος»,⁵⁹⁰ «παρά τοις μεγίστοις κινδύνους» «υπέρ τοις των άλλων σωτηρίας και ελευθερίας και ευμαρείας»,⁵⁹¹ ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄ έκανε τα αποκαλυπτήρια του μνημείου,⁵⁹² σε επίσημη τελετή, στην οποία παραβρέθηκε όλη η βασιλική οικογένεια της Ελλάδας, για να αποδώσει μαζί με το Έθνος το φόρο τιμής και ευγνωμοσύνης στον μεγάλο αγωνιστή της ελευθερίας μας, ενώ ο Αχιλλέας Παράσχος εκφώνησε ποίημα κι ο Κωνσταντίνος Παπαμιχαλόπουλος πανηγυρικό.⁵⁹³

Ωστόσο, η ιστορική παραγνώριση του Ανδρούτσου και η εναντίον του εχθρότητα δεν κόπασε ούτε αργότερα. Ο άλλοτε γραμματικός του Αντώνιος Γεωργαντάς αισθάνθηκε την ανάγκη να υπερασπιστεί τη μνήμη του με άρθρο του στην εφημερίδα «Νέα Ελλάς» ήδη τον Σεπτέμβριο του 1880, όπου, ανάμεσα στα άλλα, επιδίωξε να βάλει τέλος στη φημολογία περί καταστροφής του Λέοντα της Χαιρώνειας από τον Οδυσσέα με πυρίτιδα κατά την προσπάθεια ανεύρεσης θησαυρού.⁵⁹⁴ Στο θέμα αυτό επανήρθε αρθρογράφος με το ψευδώνυμο Φαίαξ στην εφημερίδα «Εστία» τον Νοέμβριο του 1894, ελπίζοντας να αποκαθάρει τον άδικο ρύπο κατά του Ανδρούτσου, διευκρινίζοντας ότι ο βανδαλισμός που του αποδιδόταν αποτελούσε ένα ακόμη αποκύημα της νοσηρής φαντασίας των και πέραν του τάφου διωκτών του, καθώς «η δια πυρίτιδος ανατίναξις συντρίβει, θρυμματίζει, αποσπά σχίζας μικράς από των λίθων και του μαρμάρου, και δεν αποχωρίζει μόνον εις τους αρμούς αυτού τα τεμάχια ενός αγάλματος».⁵⁹⁵ Παρ' όλα αυτά, ο Βλαχογιάννης στα 1932 επανέλαβε με άρθρο του από το βήμα της εφημερίδας «Πρωία» τις κατηγορίες σε βάρος του Οδυσσέα, θεωρώντας τον υπεύθυνο για το διαμελισμό του Λέοντα της Χαιρώνειας, παραθέτοντας επί τη ευκαιρία και τη διήγηση του περιηγητή Μυτε στα 1842, σύμφωνα με την οποία το αρχαίο μνημείο έπεσε στα χέρια του Ανδρούτσου ακέραιο και εκείνος το ξέθαψε και το θρυμματίσει –ίσως με μπαρούτι– ευελπιστώντας μάταια να βρει μέσα κάποιο θησαυρό, ενώ αφοριστικά πρόσθετε: «Τέτοια ήταν τα χρόνια εκείνα ... τέτοιοι και οι άνθρωποι».⁵⁹⁶

Όμως, η ελληνική κοινωνία δε λησμόνησε «το τραγικό τέλος του περιωρισμένου και παρηγκωνισμένου ήρωος της Γραβιάς» ούτε τις οφειλές της απέναντι στον πολύτιμο γιο του Ανδρούτσου. Στις 2 Ιουνίου του 1891, με παρέμβαση-επιστολή του στον διευθυντή της «Εφημερίδος» ένας πολίτης των Αθηνών διαμαρτυρήθηκε έντονα για την προσπάθεια απαξίωσης κάθε έργου του Οδυσσέα, με αφορμή την παραπεταμένη και περιφρονημένη επιγραφή του, η οποία είχε εντοιχιστεί στον προμαχώνα που έχτισε κατά το 1822, για να προασπίζει την πηγή του ύδατος που είχε τότε ανακαλυφθεί. Αδιάψευστος μάρτυρας τής και μετά θάνατον καταδρομής του Ανδρούτσου και της αβελτηρίας και αδιαφορίας της

⁵⁸⁹ Κανδηλώρος, *ό.π.*, σ.667· Κώστας, *ό.π.*, σ.244.

⁵⁹⁰ Παπαμιχαλόπουλος, *Λόγος πανηγυρικός*, *ό.π.*, σ.9.

⁵⁹¹ Αυτόθι, σ.8.

⁵⁹² Ζαλοκώστας, *ό.π.*, σ.98.

⁵⁹³ Σκανδάμης, *ό.π.*, σ.121· Τσιβανόπουλος, *ό.π.*, σ.124· Άννινος, «Το χάνι της Γραβιάς», *ό.π.*, σ.96· Άννινος, *Η απολογία*, *ό.π.*, σ.110. Για όλο το κείμενο του πανηγυρικού βλ. Παπαμιχαλόπουλος, *Λόγος πανηγυρικός*, *ό.π.*

⁵⁹⁴ Αντώνιος Γεωργαντάς, «Συμβολή εις τα κατά Λέοντα της Χαιρώνειας», *Νέα Ελλάς*, έτος Α΄, αρ.φύλ.85 (25/9/1880).

⁵⁹⁵ Φαίαξ, «Βοιωτικά Εντυπώσεις: Χαιρώνεια», *Εστία*, έτος Β΄, αρ.φύλ.268 (30/11/1894).

⁵⁹⁶ Γιάννης Βλαχογιάννης, «Ο Ανδρούτσος και το Λιοντάρι», *Πρωία*, έτος Ζ΄, αρ.φύλ.2206 (14/2/1932).

νεότερης Ελλάδας προς τους πρωτουργούς της ανεξαρτησίας της, αλλά και ένδειξη μικροπρέπειας των εχθρών του, η γκρεμισμένη εν λόγω επιγραφή, μετά την καταστροφή του προμαχώνα από το γενικό έφορο αρχαιοτήτων, κινδύνευε με ολοσχερή αφανισμό. Ζητούσε λοιπόν την υπό του κατεπείγοντος της απόδοσης δικαιοσύνης αναστήλωσή της «ως συμβόλου τελειωτικής επανορθώσεως».⁵⁹⁷

Χρειάστηκε ωστόσο να περάσουν πολλά χρόνια ακόμη, για να υπάρξει πραγματική δικαίωση της προσφοράς του Οδυσσέα στον Αγώνα, χωρίς υπερβολές και με τη νηφαλιότητα που προσδίδει η απόσταση του χρόνου στην αποτίμηση κάθε ιστορικής προσωπικότητας. Μόλις στα 1967, τον Ιούλιο μήνα, οργανώθηκαν στην Πρέβεζα τελετές επί τη ευκαιρία της μετακομιδής των λειψάνων του Οδυσσέα Ανδρούτσου και των αποκαλυπτηρίων του ανδριάντα του, ως μια προσπάθεια των Ελλήνων να αποκατασταθεί ο ήρωας στη συνείδηση των συμπατριωτών του και να αναστηλωθεί η κλονισμένη του τιμή.⁵⁹⁸ Η βίαιη δολοφονία του και η κατακρήμνισή του από τον Πύργο της Ακρόπολης θεωρήθηκαν ικανά για την εξιλέωση του ήρωα για τα τυχόν ανομήματά του και συντέλεσαν στην αποθέωσή του.⁵⁹⁹ Αναθρεμμένος σ' ένα περιβάλλον με έντονες αρβανίτικες επιρροές ήταν πάντα ανάμεσα σε δύο πολιτιστικές παραδόσεις, ανάμεσα στις αντιλήψεις και τις νοοτροπίες δύο κόσμων, φύση δισυπόστατη, γεγονός που δημιουργούσε και στον ίδιο προβλήματα συντονισμού και προσαρμογής στα νέα δεδομένα που τότε διαμορφώνονταν στον ελλαδικό χώρο. Οι ισορροπίες ήταν λεπτές και οι επιλογές σχεδόν πάντα δύσκολες. Και ενώ οι ιστορικοί δεν είναι δικαστές, για να αθώνουν ή να καταδικάζουν, δεν ήταν λίγοι εκείνοι που ένιωσαν πως όφειλαν να αποδείξουν την εγκυρότητα της άποψής τους για την ενοχή ή μη του Ανδρούτσου.⁶⁰⁰ Οι γνώμες διχάζονταν. Ήταν ήρωας; Ήταν προδότης; Ήταν ίσως ένας ήρωας που πιάστηκε να προδώσει, όταν πολεμήθηκε άδικα και ύπουλα από τους έχοντες τότε τα ηνία της πατρίδας στα χέρια τους; Ή μήπως ήταν ένας καθ' ἑξιν ιδιοτελής πολέμαρχος, που με την ευφυΐα του συντέλεσε στην πραγματοποίηση στρατηγικών επιτυχιών που μόνο το επίχρυσμα του ηρωισμού είχαν; Ήταν Οδυσσέας! Λεωνίδα και Εφιάλτης μαζί· ήρωας και αντιήρωας στις δικές του Θερμοπύλες. Όπως υπαινίσσεται ο μεγάλος Αλεξανδρινός μας ποιητής –κατεξοχήν εσωτερικός στους συμβολισμούς και τις αναφορές του– τις περισσότερες φορές είναι ο εαυτός μας που μας προδίδει, οι προσωπικές μας αδυναμίες που αναφαινονται, όταν υποχωρούν οι αρχές και τα ιδεώδη μας, και παίρνουν την εκτρωματική μορφή του Εφιάλτη. Τραγική ειρωνεία ή ειρωνεία της μοίρας.⁶⁰¹ Τιμή στον Λεωνίδα. Όνειδος στον Εφιάλτη. Και στον Οδυσσέα; Ευγνωμοσύνη για τη θυσία, αλλά κατόπιν κατανόησης των γεγονότων και των περιστάσεων, ώστε η ευγνωμοσύνη να μην είναι προϊόν μυθοπλασίας, παρά αποτέλεσμα περίσκεψης και ενσυναίσθησης.

⁵⁹⁷ Ι.Ο.ΒΛ., «Μία επιγραφή και εις "Εφορος», *Εφημερίς*, έτος Γ', αρ.φύλ.155 (4/6/1891).

⁵⁹⁸ Τάσος Γριτσόπουλος, «Οδυσσεύς Ανδρούτσος», *Μνημοσύνη*, τ.Α' (1967), σ.312.

⁵⁹⁹ Αυτόθι, σ.313.

⁶⁰⁰ Βλ. χαρακτηριστικά Άννινος, *Η απολογία*, ό.π., και Βλαχογιάννης, *Ιστορικά Ζητήματα*. ό.π.

⁶⁰¹ *Καθημερινή*, Επτά Ημέρες, «Αφιέρωμα: Κωνσταντίνος Καβάφης, ο ποιητής του μείζονος Ελληνισμού». (11/1/1998).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ποιος ήταν τελικά ο Οδυσσέας; Η πρώτη απάντηση που έρχεται στο μυαλό μοιάζει απλοϊκή, αλλά και αυτονόητη: ο γιος του Ανδρούτσου. Κι' όμως αυτή την αυτονόητη απάντηση παρέβλεψαν επί της ουσίας στο σύνολό τους οι ερευνητές που καταπιιάστηκαν με τη μελέτη του βίου του, περιοριζόμενοι σε σύντομες αναφορές έκτασης μιας-δυο παραγράφων –και σπάνια μιας-δυο σελίδων– στο λιοντάρι της κλεφτουριάς, τον πατέρα του Οδυσσέα, και μάλιστα σε εποχές που ήταν υπερτιμημένος ο ρόλος της κληρονομικότητας για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του ατόμου. Παρόλο που τα πορίσματα των νεώτερων ερευνών της ψυχολογίας στις θεωρίες προσωπικότητας εμφανίζουν την κληρονομικότητα ως έναν από τους παράγοντες που συντελούν στη συγκρότηση της ιδιαιτερότητας του καθένα μας, στην παρούσα εργασία κρίθηκε αναγκαίο να αφιερωθεί όλο το πρώτο κεφάλαιο στον ήρωα πατέρα του Οδυσσέα, γιατί αυτή η κληρονομιά, όχι μόνο με τη βιολογική σημασία, αλλά και με την έννοια του χρέους, ήταν βαρύ φορτίο για το γιο, που η παράδοση τον ήθελε μοναχογιό, αλλά οι πηγές, όπως δείξαμε, αφήνουν ανοιχτό το ενδεχόμενο να είχε αδέρφια από τον πατέρα του. Από τους πρωτοπόρους στον αγώνα της ελευθερίας, κλέφτης αλλά όχι αρματολός, όπως θεωρήσαμε απαραίτητο να διευκρινίσουμε, τεκμηριώνοντας τον ισχυρισμό μας με έγγραφα που ανακάλυψαν και ανέσυραν στο φως αξιόλογοι επιστήμονες με δημοσιευμένα άρθρα τους, αρκετά από τα οποία έμεναν ωστόσο αναξιοποίητα, παρουσιάσαμε τη λαμπρή πορεία του πατέρα Ανδρούτσου που τον κατέστησε σε διεθνές επίπεδο θρύλο, χωρίς να παραλείπουμε να επισημαίνουμε τις υπερβολές και να διορθώνουμε τα λάθη, όπου ήταν δυνατό, μέσω της συνεχούς αντιπαραβολής των πηγών. Ορφανός από τα πρώτα παιδικά του χρόνια, έχοντας πίσω του αυτή τη σκιά «του φωτός» ξεκίνησε τη ζωή του ο Οδυσσέας· θα έπρεπε να παλέψει, ελπίζοντας να φανεί ισάξιάς της ή και να την ξεπεράσει.

Στα εφηβικά χρόνια της ζωής του Οδυσσέα εστίασαμε το ενδιαφέρον μας στο περιβάλλον της αυλής του Αλή πασά, προσπαθώντας να αποσαφηνίσουμε και την ηλικία κατά την οποία μετοίκησε στα Γιάννενα, καθότι αυτή θεωρείται κρίσιμος παράγοντας για το βαθμό επιρρέπειας ενός ατόμου σε πρότυπα συμπεριφοράς, και επομένως στοιχείο ικανό να μας βοηθήσει να ερμηνεύσουμε την κατοπινή του εξέλιξη αλλά και τις αντιφάσεις που επεσήμαναν στην προσωπικότητά του, όσοι τον γνώρισαν: ένα κράμα κακίας (φιλύποπτος, φιλέκδικος και σκληρός προς τους εχθρούς του, απειθής, φιλάργυρος, φίλαρχος και ιδιοτελής) και αρετής (ευφυής, προνοητικός, σοβαρός, γενναίος, μεθοδικός και φιλομαθής). Η χρήση των αρχείων του Αλή πασά μας βοήθησε να θέσουμε ως έτος *terminus post quem* το 1817 για το διορισμό του Οδυσσέα στο αρματολίκι της Λιβαδειάς και να εντοπίσουμε έγγραφο που υποδηλώνει συμμετοχή του στις προετοιμασίες του Αλή για αντίσταση κατά του Σουλτάνου, ενώ μεμονωμένα άρθρα και σχετικές μελέτες για το σατράπη των Ιωαννίνων συμπλήρωσαν ελλείψεις και κενά στην κατανόηση των γεγονότων. Το άρθρο του Κριαρά για το Οδοιπορικό του Pierre Lebrun ανά την Ελλάδα αποδείχτηκε πολύ χρήσιμο στην αντικειμενική περιγραφή της εικόνας του Οδυσσέα και της εντύπωσης που προκαλούσε. Η εσωτερική σύγκρουση ανάμεσα στην κληροδοτημένη από τον πατέρα αρετή και τον εθισμό στη φαυλότητα από το περιβάλλον του Αλή φάνηκε να βρίσκει τη λύση της στο χάνι της Γραβιάς, όπου δε διστάσαμε να χρησιμοποιήσουμε και τη λογοτεχνία, για να τονίσουμε πως καταγράφηκε στη συλλογική μνήμη το πολυθρύλητο ανδραγάθημα που συντελέστηκε εκεί. Αλλά και σε όλη την εργασία, συνολικά, η λογοτεχνία αντιμετωπίστηκε ως αρωγός στην προσπάθειά μας για την ανεύρεση της αλήθειας –όχι φυσικά ως μαρτυρία με αποδεικτική αξία, αλλά ως κιβωτός διαφύλαξης του συναισθηματικού πλούτου του έθνους από τις εμπειρίες του.

Μετά τις πρώτες νίκες και τη δόξα ακολούθησε ο φθόνος. Οι ραδιουργίες – ειδικά σχετικά με την Εύβοια– και ο κατατρεγμός του Οδυσσέα από τον Άρειο Πάγο και κάποια μέλη της Διοίκησης αναδείχτηκαν μέσα από έγγραφα που εντοπίστηκαν είτε στα αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, είτε στα αρχεία των Κωλέττη, Μαυροκορδάτου και Ιγνατίου Ουγγροβλαχίας, των οποίων η χρήση αποδείχτηκε ανεκτίμητη για την τεκμηρίωση των ισχυρισμών μας περί δολοπλοκιών σε βάρος του αετού της Ρούμελης και του εναντίον του ασίγαστου μίσους. Σημαντικές υπηρεσίες πρόσφεραν δημοσιευμένα άρθρα, διάσπαρτα σε ποικίλα περιοδικά ανθρωπιστικών επιστημών, των οποίων η ανεύρεση, αν και χρονοβόρα, αποδείχτηκε πολλαπλά ωφέλιμη για την εργασία μας, γιατί άλλοτε ενίσχυσαν την αξιοπιστία μιας πληροφορίας και άλλοτε έδωσαν μια διαφορετική διάσταση στην έως τότε επικρατούσα εικόνα, όπως το άρθρο της Κίτσου για τον Αλέξη Νούτσο, όπου ως πιθανός λόγος δολοφονίας του παρουσιάζεται η αρπαγή της περιουσίας του, αν όχι από τον ίδιο τον Οδυσσέα, τουλάχιστον από τους στρατιώτες του, το άρθρο του Βασιλά για τον Ανδρέα Κονεμένο, προστατευόμενο του Νούτσου, που επαληθεύει κάποιες γενικότερες πληροφορίες, αλλά και το άρθρο του Κοκίδη για τον Οδυσσέα και τη δολοφονία του, που καταδεικνύει για ακόμη μια φορά την ευφυΐα και τον στρατηγικό του νου, ενώ προσθέτει και χρήσιμα στοιχεία για τη σύναψη ανακωχής μετά την ήττα στο Δαδί. Για τα περίφημα «καπάκια» και την κατανόηση των επιλογών συγκεκριμένων προσώπων και των γεγονότων αυτής της περιόδου άκρως χρήσιμες και διαφωτιστικές ήταν οι μελέτες του Κοταρίδη, του Ροτζώκου και των Θεοτοκά-Κοταρίδη, –έργα που δυστυχώς δεν είχαν αξιοποιηθεί καταλλήλως μέχρι πρόσφατα– σχετικά με την παραδοσιακή οργάνωση της κοινωνίας στα πλαίσια του οθωμανικού συστήματος κατάκτησης και τις ανατροπές που επέφερε η αναδόμησή της βάσει των ενοποιητικών πολιτικών προταγμάτων του εθνικού κράτους.

Μικρές ψηφίδες, που ολοκλήρωσαν την εικόνα ή έδωσαν το γενικό πλαίσιο της εποχής προερχόμενες από μεγάλο αριθμό απομνημονευμάτων, χρονικών ταξιδιωτικών, μελετών, αλλά και άρθρων γενικών για την επανάσταση και το νόημα του 1821, τολμήσαμε να τις χρησιμοποιήσουμε ως συνδετικό υλικό, για να δώσουμε μια όσο το δυνατόν πιο συνεκτική μορφή στην παρουσίαση της τραγικής πορείας του Οδυσσέα από τη δόξα προς τον όλεθρο. Βρήκαν τη θέση τους στην αφήγηση, γράμματα και επίσημες αναφορές του ίδιου και συναγωνιστών του, στρατιωτικών και πολιτικών προσώπων, προκειμένου να καταδειχθούν οι αγωνίες τους και να αποκωδικοποιηθεί η αινιγματική τους συμπεριφορά, αλλά και τα κίνητρα τους. Στο μικρό βιβλίο του Βασιλείου, που βρισκόταν στην αφάνεια, με επιστολές του Οδυσσέα προς τον καπετάνιο της Θήβας Γεωργάκη Παγώνα αλλά και ένα αποκαλυπτικό έγγραφο από τον Υψηλάντη, που αποσκοπούσε στη σωτηρία του φίλου του, έστω την τελευταία στιγμή, καθώς και στο άρθρο του Ζήσιου υπό τον ομιχλώδη τίτλο «Συμβάν ανέκδοτον», που προσθέτει στοιχεία για το επεισόδιο πάνω στο αγγλικό πλοίο “Hind” –την προσπάθεια απαγωγής του Οδυσσέα– και αποτελεί μια από τις λίγες μαρτυρίες γι’ αυτή την υπόθεση, φτάσαμε μόνο με την υπομονή σε συνδυασμό και με την καλή τύχη. Προσπαθώντας να αξιοποιήσουμε και την πιο μικρή πληροφορία κάθε υποσημείωσης όλων των έργων, την αντιπαραβάλλαμε με όλες τις σχετικές, ακόμη και αυτές που βρήκαμε σε θεατρικά έργα και φυσικά σε εφημερίδες της εποχής. Ακολουθώντας τον Οδυσσέα στη δική του Οδύσσεια, αναρωτηθήκαμε για την έννοια της πατρίδας, της προδοσίας και της τιμής, και πιστεύουμε πως δείξαμε ποιο ήταν το σφάλμα όλων των ιθυνόντων των χρόνων εκείνων γενικά, και κυρίως ειδικά ως προς τον Οδυσσέα. Λησμόνησαν δυστυχώς το πάντα επίκαιρο απόφθεγμα του Ξενοφώντα (Αγησίλαος, Ζ΄, 6-7): «Εί δὲ τούς ἄμαρτάνοντας, ἔφη, ἡμῶν αὐτῶν ἀφανιοῦμεν, ὄρᾱν χρῆ μὴ οὐδ’ ἔξομεν μεθ’ ὅτου τῶν βαρβάρων κρατήσομεν».

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η επιστήμη της ιστορίας ως οραματισμός του μέλλοντος

«Γνώμες, καρδιές, όσοι Έλληνες,
 ό,τι είστε, μην ξεχνάτε,
 δεν είστε από τα χέρια σας
 μονάχα, όχι. Χρωστάτε
 και σε όσους ήρθαν, πέρασαν,
 θα 'ρθούνε, θα περάσουν.
 Κριτές, θα μας δικάσουν
 οι αγέννητοι, οι νεκροί».

Κωστής Παλαμάς⁶⁰²

Τον Νοέμβριο του 1821, ο Άγγλος ποιητής Shelley, ενθουσιασμένος από το ξέσπασμα της Ελληνικής Επανάστασης και με πηγή έμπνευσης την τραγωδία «Πέρσαι» του Αισχύλου, έγραψε στο Preface του αφιερωμένου στον Μαυροκορδάτο έργου του “Hellas”:

«We are all Greeks. Our laws, our literature, our religion, our arts, have their root in Greece».

(Είμαστε όλοι Έλληνες. Οι νόμοι μας, η λογοτεχνία μας, η θρησκεία μας, οι τέχνες μας, έχουν τις ρίζες τους στην Ελλάδα).⁶⁰³

Όποιος έχει διαβάσει αυτές τις λέξεις νιώθει δραματικά υπερήφανος. Υπερήφανος για την καταγωγή. Δραματικά υπερήφανος για το χρέος: Πως θα αξιωθούμε ως έθνος ανάλογης τιμητικής αναφοράς και στο μέλλον;

Ο Κικέρωνας είχε πει: «historia magistra vitae» (η ιστορία είναι ο δάσκαλος της ζωής).⁶⁰⁴ Είναι γενικώς αποδεκτό πως μελετώντας την ιστορία μαθαίνεις να κατανοείς το παρόν και τολμάς να ονειρεύεσαι έναν καλύτερο κόσμο, με λιγότερα λάθη, πιο ελεύθερο και φωτεινό.⁶⁰⁵ Ειδικότερα, ο βίος του Οδυσσέα Ανδρούτσου, ένας αέναος αγώνας υπέρ της ελευθερίας, εσωτερικής και εξωτερικής,⁶⁰⁶ γεμάτος πάθη και λάθη, φωτεινά διαστήματα και σκοτεινές στιγμές, με «πολλές εναλλαγές επιτυχιών και αντιξοοτήτων»,⁶⁰⁷ προσφέρεται ιδανικά για μελέτη σε κάθε αναζητητή της αλήθειας εκείνης που συντελεί στη διαμόρφωση ενός ανθρώπου όχι απλώς κατόχου περισσότερων γνώσεων, αλλά περισσότερο γνωστικού. Όμως αρκεί αυτό;

⁶⁰² Θεμιστοκλής Αθανασιάδης-Νόβας, «Το Ελληνικό Μεγαλείο του Παλαμά», *Ελληνική Δημιουργία*, τ.Γ' (1949), τχ.27, σ.436.

⁶⁰³ Percy Bysshe Shelley, *The Major Works*, Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 2003, σ.549. Percy Bysshe Shelley, *Ελλάς (1821): λυρικό δράμα*, (μετάφραση: Ραΐζης Μάριος Βύρων), Αθήνα, Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, 1990, σσ.13,77,81. Το “Hellas” του Shelley ήταν η κυριότερη πηγή έμπνευσης του «Υμνου» του Σολωμού, όπως απέδειξε προ τριακονταετίας ο φιλόλογος Εμμανουήλ Φραγκίσκος. Βλ. Εμμανουήλ Φραγκίσκος, «Ο Σολωμικός «Υμνος» και το λυρικό δράμα «Ελλάς» του Π. Μπ. Σέλλεϋ (1822)», *Ο Εραμιστής*, Νεοελληνικός Διαφωτισμός: Αφιέρωμα στον Κ.Θ. Δημαρά, έτος ΙΒ' (1980), 627-667.

⁶⁰⁴ Janet Coleman, *Ιστορία της Πολιτικής Σκέψης*, Αθήνα Κριτική, 2006, τ.Β', σ.489.

⁶⁰⁵ Ιωάννης Κολιόπουλος, «Η Ιστορία και οι χρήσεις της», *Η αποδόμηση του εθνικού κράτους και της Ιστορίας του*, Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 2007, σσ.11-21. «Η ιστορία δεν έχει σκοπό να κρίνει, έχει σκοπό να καταλαβαίνει και, όταν μπορεί, να συνάγει από τα περασμένα προβλέψεις για τα μελλοντικά» σημειώνει πολύ σωστά ο Κ. Θ. Δημαράς, «Περί Φαναριωτών», *Αρχαίον Θράκης*, τ.ΛΔ' (1969), σ.138.

⁶⁰⁶ Ο Yémeniz, *ό.π.*, σ.64, γράφει χαρακτηριστικά πως «σε όλη τη διάρκεια της περιπετειώδους καριέρας του αυτός ο πολεμιστής δε σταμάτησε να αγωνίζεται με το ένα χέρι τους εχθρούς της Ελλάδας και με το άλλο αυτούς που προέρχονταν από την ίδια του την προσωπικότητα».

⁶⁰⁷ Ο Yémeniz, *ό.π.*, σ.64, συνεχίζει λέγοντας ότι «χάθηκε, πέφτοντας θύμα αυτού του διπλού αγώνα».

Στις 29 Σεπτεμβρίου του 1807, ο Αδαμάντιος Κοραΐς, σε επιστολή του από το Παρίσι, αντιγράφοντας κατά λέξη ένα απόσπασμα αναφερόμενο στην Ήπειρο και τους κατοίκους της, από το έργο του Rulhière «Ιστορία της αναρχίας στην Πολωνία», που μόλις είχε εκδοθεί και θεωρήθηκε άξιο να παραβληθεί με το έργο του Θουκυδίδη και του Τάκιτου, έγραφε στο φίλο του στη Βιέννη Αλέξανδρο Βασιλείου: «Μετά δύο χιλιάδας ετών ευρίσκονται ακόμη εις αυτήν αι αυταί κλίσεις, η αυτή ευψυχία. Και δύναμαι να σημειώσω τώρα ότι και αι καθεξής διηγήσεις θέλουν βεβαιώσαι περισσότερο ότι ...[...]...μετά τοσούτους αιώνας και τόσας αναστατώσεις, εφύλαξε πάσα χώρα την ιδίαν αυτής φύσιν αμετάβλητον», θεωρώντας πως το συγκεκριμένο χωρίο ομολογούσε μια σημαντική αλήθεια για την πατρίδα του, που νικούσε το χρόνο και πρόβαλε ελεύθερη ύστερα από κάθε αιχμαλωσία.⁶⁰⁸ Με αυτή την πεποίθηση, που τότε είχε μόλις αρχίσει να κερδίζει έδαφος απέναντι στην εθελοδοουλία και να εδραιώνεται σιγά-σιγά σε πλατύτερα στρώματα του πληθυσμού, σε πείσμα κάθε υλικής δυσκολίας και με το όραμα να κυματίζει στα εκστατικά μάτια ενός ολόκληρου λαού, ξεκίνησε μια μεθυστική καταιγίδα που σάρωσε ζωές και κοινότητες, μετουσιώνοντας με πόνο και θυσίες ένα όνειρο σε πραγματικότητα: την ελεύθερη Ελλάδα.

Το ελληνικό έθνος στην ανά τους αιώνες ματωμένη του πορεία⁶⁰⁹ –το τίμημα της δόξας και της τιμής– μοιάζει να οδεύει για ακόμη μια φορά προς ένα μοιραίο τρίστρατο· κι η Σφίγγα περιμένει να θέσει αμείλικτα το αίνιγμά της, του οποίου η λύση παραμένει πάντα ίδια! Αλλά, για να γκρεμιστεί το τερατόμορφο θηρίο, χωρίς κανείς να χάσει το φως του, χωρίς κανείς να θελήσει να αυτοτυφλωθεί, οι πρόγονοι πρέπει να γίνουν σεβαστοί και η ομόνοια να πρυτανεύσει. Ένας λαός που γνωρίζει την ιστορία του κινδυνεύει ελάχιστα να επαναλάβει τα λάθη του, γιατί μαθαίνει από αυτά. Ας συλλογιστούμε πως στους άνυδρους καιρούς τα δέντρα βαθαίνουν τις ρίζες τους, φτάνουν σε αρχέγονα υπόγεια ύδατα και επιβιώνουν! Σε μια εποχή λοιπόν σαν τη σημερινή, που «καταντά το αύριο πια σαν αύριο να μη μοιάζει»,⁶¹⁰ η μελέτη της ιστορίας και η γνώση της, ως το απαύγασμα μιας κοπιώδους προσπάθειας, οφείλουν όσο ποτέ άλλοτε να δίνουν προοπτική στην κοινωνία που βυθίζεται όλο και περισσότερο στην απελπισία και το φόβο. Γιατί αν ένας μπορεί πολλά, όλοι μπορούν τα πάντα. Αρκεί να θελήσουν.

Έτσι, στο παραπάνω ερώτημα η απάντηση, δοσμένη από τα νιάτα,⁶¹¹ έρχεται μέσα από τα βάθη των αιώνων, λακωνική και δυναμική, αγέρωχη και ελπιδοφόρα, τραγούδι και υπόσχεση μαζί:

«Άμμες δε γ' ἔσσομεθα πολλῶ κάρῶνες».

⁶⁰⁸ Αδαμάντιος Κοραΐς, *Αλληλογραφία*, Αθήνα, Εστία, 1966, τ.Β' (1799-1809), σ.414.

⁶⁰⁹ Ο Ιωάννης Θεοδωρακόπουλος, «Το 1821 και τα σύγχρονα προβλήματα του Ελληνισμού», *Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών*, (Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Α.), τ.ΙΖ' (1966-1967, περίοδος Β'), σ.205, υποστηρίζει ότι οι Έλληνες οφείλουν την επιβίωσή τους μέσα στην ιστορία σε δύο παράγοντες, τους οποίους θεωρεί αλληλένδετους: στους αγώνες και τις θυσίες τους για την ελευθερία και στην πνευματική τους υπεροχή. Την ίδια άποψη εκφράζει και ο Στυλιανός Πουλόπουλος, «Η Επανάσταση του 1821 και η Επιβίωση του έθνους των Ελλήνων», *Ελληνική Δημοσυργία*, τ.ΙΑ' (1953), τχ.123, σ.348, τονίζοντας πως «τα ιδανικά της Ελληνικής Παιδείας ήταν και παραμένουν ο Άνθρωπος και η λατρεία του».

⁶¹⁰ Καβάφης, *ό.π.*, σ.14.

⁶¹¹ Για την έννοια της νεανικότητας, ως έμπρακτης αγωνιστικής στάσης αυτών που παραμένουν «θέσει» νέοι απέναντι στη διαβρωτική επίδραση του συμβιβασμού, σε αντιδιαστολή με την έννοια της νεότητας, ως βιολογικό στάδιο όλων των «φύσει» νέων βλ. Φώτος Πολίτης, «Νέους έχουμε. Όχι όμως νιάτα» στο Νικόλαος Πολίτης (επιμ.), *Επιλογή κριτικών άρθρων*, Αθήνα 1991, τ.Δ', σσ.210-211.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α΄

ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΝΔΡΟΥΤΣΑΪΚΟ ΚΥΚΛΟ

Άσμα του καπετάν Ανδρίτσου, πατρός του στρατηγού Οδυσσέως, και των αδελφών αυτού

Τα' Ανδρίτσου η μάνα χαίρεται, τ' Ανδρίτσου καμαρόνει,
 Οπ' έχ' υιούς αρματολούς, και καπιταναρέους.
 Ανδρίτσο τον παρέμορφο, τον πολυξακουσμένον·
 Τον Μουτσανά, τον σταυραϊτό, τον Χρήστο τον λεβέντην.
 Ανδρίτσο πού ξεχειμάσες, τον 'φτεινό χειμώνα;
 _«'Σ την Πρέβεζα 'ξεχείμασα, κ' εις το καράβ' εμπήκα,
 'Σ το Δίστομο 'ξεκάμψησα, κ' επήρα δέκα σκλάβους.
 Επήρα τον Παππαθωμά, και τον Παπαγεωργάκη.
 Και την Αγγέλω του παππά, την αρραβωνιασμένη».
 _«Παρακαλώσε Μουτσανά, και καπετάν Ανδρίτσο·
 Να μη με πάτ' από χωριό, μήτ' από βιλαέτι·
 Τ' εμένα με γνωρίζουνε, π' είμ' αρραβωνιασμένη»·
 Την πήραν και την πήγανε, ζ' του πεθερού το σπήτι.
 _«Γι' αναίβ' απάν' Αγγέλω μου, ζ' του πεθερού το σπήτι».
 _«Κομμάτια να με κάμετε, δεν αναβαίν' απάνω!»⁶¹²

Έτερον τραγούδι του οπλαρχηγού Ανδρίτσου

'Ελαχ' ημέρα βροχερή, και νύχτα χιονισμένη,
 Π' ευρέθ' Ανδρίτσος ζ' τα νησιά, 'πάνω 'ς ταις μέσα λίμναις.
 Κι' ο Μουτσανάς μεσ' 'ς ταις Ροιαίς, μ' όλα τα παληκάρια.
 _Πολλά τα έτ' Χαλίλαγα, _Καλώς τον καπετάνιο!
 Ψωμί μη θέλουν τα παιδιά, κι' αρνιά τα παληκάρια;
 _Ψωμί δεν θέλουν τα παιδιά, κι' αρνιά τα παληκάρια,
 Μόν' θέλουν το κεφάλι σου, να το 'πάγουν τ' Ανδρίτσου.
 _Παρακαλώ σε Μουτσανά, και καπετάν Ανδρίτσο,
 Να μου χαρίσης τη ζωή, ακόμ' αυτήν την ώρα,
 Και γω να γράψω μια γραφή, πικρή φαρμακωμένη·
 Να στείλω ζ' τον πατέρα μου, να στείλω ζ' τον μπαμπά μου,
 Να στείλη την εξαγορά, χρυσάφι ζυγιασμένο.⁶¹³

Του Ανδρίκου

Τ' Ανδρίκ' η μάνα θλίβεται, τ' Ανδρίκ' η μάνα κλαίει.
 Προς τα βουνά συχνογερνά, και όλα τα μαλώνει·
 «Αγράφων άγρια βουνά, Αγράφων κορφοβούνια,
 τι κάμεταν τον υιόκαν μου, τον καπετάν Ανδρίκον;
 Πού είναι και δεν φαίνεται τούτο το καλοκαίρι;
 Στον Άσπρον δεν ακούσθηκεν, ουδέ στο Καρπενήσι.
 Ανάθεμά σας, γέροντες, κι εσένα Καραγεώργη·
 Εσείς τον υιόν μου διώξεταν, τον πρώτον τον λεβέντην.
 Ποτάμια λιγοστέψετε, γυρίσετε οπίσω,
 Δρόμον τ' Ανδρίκ' ανοίξετε, να' ρθεί στο Καρπενήσι».⁶¹⁴

⁶¹² Α. Ιατρίδης, *Συλλογή Δημοτικών Ασμάτων, παλαιών και νέων*, Εν Αθήναις, Δ. Μαυρομαμάτης, 1859, σ.3.

⁶¹³ Αυτόθι, σσ.52-53.

⁶¹⁴ Fauriel, *ό.π.*, τ.Α΄, σ.126.

Οι Ανδρουτσαίοι

Στη Λιάκουρη, στη Λειβαδιά, στη Κιόνα του Σαλώνου
 Και στα Βαρδούσια τα ψηλά πῶχουν ταις καταβότραις,
 Εσώσανε την κλεφτουριά τους μαύρους Ανδρουτσαίους,
 Τον Δρόσο τον περήφανο, το Γιώργο Μωραΐτη
 Το Γιάν' από τους Ξυλικούς και τον Βλαχοθανάση,
 Ποῦταν μπαϊράκια στα βουνά και φλάμπουρα στους κάμπους,
 Κι' ανάμεσ' απ' τον ταϊφά πανώρια κυπαρίσσια.
 Βουνά μου μη χιονήσετε, κάμποι μη παχυνιστήτε,
 Και σεις χελιδονάκια μου να ζήτε μη λαλείτε·
 Μόν' πέστε της Ανδρουτσαίνας της μικροπαντρεμμένης
 Να μην αλλάξει τη λαμπρή και τα φλωριά μη βάλι,
 Και να μην πλέξει τα μαλλιά, στην εκκλησιά μην πάγη,
 Τι Ανδρούτσος αποκλείστηκε στο μέγα μοναστήρι·
 _Φέρνουν τόπ' απ' την Έγριπο, μπόμπαις απ' την Αθήνα,
 Να ρίξουν να σκορπίσουνε το μέγα μοναστήρι·
 Κι' ο Ανδρούτσος έτρωγ' κ' έπινε κ' έστριφτε το μουστάκι.⁶¹⁵

Οι Ανδρουτσαίοι

Ποιος τούπε και ποιος τ' άκουσε εδώ στον ξένο τόπο,
 Που να μαλλώνουν τα βουνά, να κλαίνε τα καῦμένα.
 Κ' η Λιάκουρα της Λειβαδιάς κ' η Κιόνα των Σαλώνων,
 Και τα Βουρδούσια τα ψηλά λένε της Καταβόθρα·
 «Μωρέ βουνί, κακό βουνί, π..... Καταβόθρα
 Που έσωσε την κλεφτουριά, τους μαύρους Ανδρουτσαίους,
 Τον Γιάν' από τους Ξυλικούς, τον Γιώργο Μωραΐτη,
 Τον Δρόσο τον περήφανο με τον Βλαχοθανάση,
 Ποῦταν μπαϊράκι στα βουνά και φλάμπουρο στους κάμπους,
 Σιγουρέψανε τα βουνά, σιγούραψαν κ' οι κάμποι,
 Σιγούρεψε κ' η Λειβαδιά με τ'άμορφα κορίτσια».⁶¹⁶

Ο Ανδρούτσος

Ο Ανδρούτσος εκατέβηκε μες του Σκορδά το χάνι,
 Τα παλληκάρια τον ρωτούν, γυρίζουν και του λένε·
 «Ανδρούτσο μ' τείσαι κίτρινος και στέκεις μαραμένος;»
 «Μουχτάρ πασάς μ' επλάκωσε στον Νέπαχτο στον κάμπο,
 Πέντε πολέμους έκαμε απ' την αυγ' ως το βράδυ,
 Πέντε παιδιά μου σκότωσαν και τον Βλαχοθανάση,
 Πέντε πλευρά μου τασάκισαν και την δεξιά μου πλάτη.
 Τώρα μας έρχονται κοντά πέντ', έξ οκτώ χιλιάδες.
 Φτιάστε ταμπούρια δυνατά και πολεμάτ' αντρεία,
 Να πιάσω Τούρκους ζωντάνους κι' αυτό τον Μιτσομπόνο».⁶¹⁷

⁶¹⁵ Arnoldus Passow, *Τραγούδια Ρωμαίικα ή Popularia Carmina Graeciae Recentioris*, Lipsiae, In Aedibus B. G. Teubneri, 1860, σσ.27-28.

⁶¹⁶ Αυτόθι, σ.28.

⁶¹⁷ Αυτόθι, σ.29.

Άσμα περί του Τσαρλαμπά και των περιπετειών του Ανδρούτσου

Ανάρια ανάρια τα ῥιχναν οι κλέφτες τα τουφέκια.
 Γιατί ἔναι οι μαύροι λιγοςτοί, γιατί ἔναι οι μαύροι λίγοι,
 Κἄν δεκαφτά κἄν δεκοχτώ κἄν ἔκοσιδυό νομάτοι.
 Και ο Μαυροδήμος ἔλειπε με δεκοχτώ νομάτους
 Πάει να βαφτίση ἓνα παιδί να πιάση μια κουμπάρα,
 Για να την ἔχη γύρισμα ο Μαυροκαπετάνιος.
 Οντά ῥχεται απ' την Λιβαδιά οντά ῥχεται απ' την Φήβα
 Και πάει κατά τα Κούντουρα και πάει κατά τη Βίλια
 Και θε να βρη τους φίλους του τον Μήτηρο τον Μιχάλη.
 Και κάνει τον κατήφορο και πάει κατά το Ταλάντι
 Πάη να βρη την κλεφτουριά τον καπετάν Ανδρούτσο.
 Να ἔπαν κατά την Πρέβεζα να ἔπαν κατά τον Βάλτο
 Να ἔπαν να ξεχειμάσουνε τον φετεινό χειμώνα.
 Ανδρούτσο πού ξεχειμάσες τον περσινό χειμώνα;
 Στην Πρέβεζα ξεχειμάσα ἔστου Τσαρλαμπά τα σπήτια.
 Κ' ἐπήγαν κ' αποκλείστηκαν στην ἄκρη ἀπὸ τον λόγγο.
 Μουχτάρ Πασάς τους πλάκωσε με δεκοχτώ χιλιάδαις
 Και Ανδρούτσος εχουχούτησε σαν ἄξιο παλληκάρι.
 Δεν σε φοβούμαι, Μουχτάρ Πασά, στον νουν μου δεν σε βάνω,
 Ἐχω τ' ασκέρι διαλεκτό, τ' ασκέρι διαλεμένο
 Ἐγὼ Τούρκους δεν σκιάζομαι Κονιάρους δεν φοβάμαι
 Ἐχω τους ταρακλίτσιδαις με τα σπαθιά στα χέρια.
 Σαν ἔκαμαν κ' ἐχύθηκαν ἔστον Ἐπαχτο τους πάνε.
 Πιάνουν τριακόσους ζωντανούς τριακόσους σκοτωμένους
 Πέφτουν τα τόπια σαν βροχή η μπόμπαις ἔσαν χαλάζι
 Και αὐτά τα λιανοτούφεκα ἔσαν ἄμμος της θαλάσσης.
 Και Ανδρούτσος ἔτρωγ' ἔπινε και στρίφτει το μουστάκι.
 Μουστάκι μου καραμπογιά και φρύδια μου γραμμένα
 Να ἔξερα ποιος θα σας χαρή και ποιος θα σας γλεντήση.
 Και κάνει τον κατήφορο ἔστην Πρέβεζα πηγαίνει.
 Του στέλνει ο Τσαρλαμπάς ἓνα χαρτί κ' ἓνα κομμάτι γράμμα
 Να ῥθῆς Ανδρούτσο ἔστο σπήτι μου να ῥθῆς να ξεχειμάσης
 Και να σε κάμω και γαμπρό να σου δώσω την ἀδελφή μου.⁶¹⁸

Τ' Ανδρούτσου

-Ανδρούτσο μ', πού ξεχειμάσες το φετεινό χειμώνα.
 Που ἔταν τα χιόνια τα πολλά και τα βαριά χαλάζια;
 -Στην Πρέβεζα ξεχειμάσα, στα φράγκικα καράβια
 κι εἶχα συντρόφους διαλεχτούς κι ὄλο Ξηρομερίτες.⁶¹⁹

⁶¹⁸ Δημοτική Ανθολογία, *Πανδώρα*, τ.Ε' (1855), φυλλ.114.σ.432.

⁶¹⁹ Θανάσης Παπαθανασόπουλος, «Δημοτικά τραγούδια της Ρούμελης», *Λαογραφία*, τ.Κ' (1962), σ.248.

Του Ανδρούτσου

Βουνά να μην χιονίσητε, κάμποι μην παχιστείτε,
 και σεις κορίτσια του Δαδιού στα μαύρα να 'νδυθείτε,
 τι τον Ανδρίτσον κλείσανε στο μέγα μοναστήρι.
 Φέρνουν τα τόπια από Έγριπο, μπατούτ' απ' την Αθήνα,
 να ρίξουν να χαλάσουνε το μέγα μοναστήρι.
 Εξήντα μέρες πολεμούν, Τούρκοι δέκα χιλιάδες,
 κι Ανδρίτσος επολέμαγε, και ο Τελήτ Αχμέτης λέγει,
 χίλια φλωριά βενετικά μπεχτσίσσι θέλα δώσει,
 όποιος του πάρ' ένα κεφάλ' από τ' Ανδρούτσου.
 Τούρκοι γιρούσ' εκάμανε να πάρουν τον Ανδρούτσον.
 Και Ανδρούτσος φωνή εφώναξε, στα παλικάρια λέγει·
 «Παιδιά μ' να είστε έτοιμοι, στους Τούρκους να ριχθείτε.
 Τώρα να δείτε μια φοράν τ' Ανδρίτσου το τουφέκι».
 Και τα σπαθιά εβγάνανε, γερούσι προς τους Τούρκους,
 εσκότωσαν, ελιάνισαν, Τούρκους ως δυο χιλιάδες,
 και την νύχτα εβγήκανε, προτού να ξημερώσει.
 Τα παλικάρια μέτρησε, του λείψανε οι πέντε,
 γράφει γραφή κι επιστολή. και στέλλει εις τον βεζίρ.
 «Τα παλικάρια να μας στείλει, 'τι 'νι φλωρί αρματωμένα,
 να μην γυρίσω βράδυ, και έρθω μες το τσαντήρι».
 Οι Τούρκοι εφοβήθηκαν, στο μοναστήρι εκλείστηκαν,
 και το πορνό σηκώθηκαν, στον Δίστομον να πάγουν.
 Και Ανδρίτσος τους καρτέρησε στ' αμπέλια, από το μετερίζι·
 καλή φωτιά τους έδωσε, βάρησε εξακόσιους.
 Οι Τούρκοι εφοβήθηκαν, στην Έγριπο εκλεισθήκαν·
 γράφει βιζίρης μπογιουρτί και στέλνει του Ανδρίτσου,
 μπενίσι χρυσό του έστειλα, να πάρ' τ' αρματολίκι·
 Αρματολίκι Λιβαδιάς και όλου του Σαλώνου.⁶²⁰

Θρηνώδημα της μητρός του Ανδρίτσου

Τίνος μανούλα θλίβεται, τίνος μανούλα κλαίει,
 Τ' Ανδρίτσου μάνα θλίβεται, τ' Ανδρίτσου καμαρώνει,
 ν' υπό έχει γιους αρματολούς και γιους καπταναραίους.
 Με τα βουνά ν-εμάλωνε και με τους κάμπους λέγει·
 «Βουνά να μην χιονίσητε, κάμποι, μην παχισθείτε,
 κι εσείς πολιά της άνοιξης, το Μάη να μην λαλείτε,
 κι εσείς κορίτσια του Δαδιού, να λεροφοριθείτε·
 ν-ειπίετε της Ανδρίτσαινας την Πασχαλιά μη αλλάξει,
 ο Ανδρίτσος αποκλείσθηκε στο μέγα μοναστήρι».
 Φέρνουν τόπια απ' τον Έγριπο, τόπια απ' το μέγα θυάκη,
 να ρίξουν, να χαλάσωνε το μέγα μοναστήρι.
 Και ο Ανδρίτσος ν-έτρωγε, και έπινε, και σήκωνε γιομάτες,
 και τον τσαούση φώναξεν και τον τσαούση κράζει·
 «Τσαούση, μοίρασ' το ψωμί, και κάμε το ταΐμνια
 και άνοιξε τες αυλόπορτες, και κάμετε γιρούσι,
 με τα σπαθιά στα χέρια».⁶²¹

⁶²⁰ Fauriel, ό.π., τ.Β', σσ.42-43.

⁶²¹ Αυτόθι, σ.49.

Του ήρωος Ανδρίτσου

Τινός μανούλα θλίβεται, τινός μανούλα κλαίει·
του Ανδρίτσου μάνα θλίβεται, του Ανδρίτσου μάνα κλαίγει,
που έχει υιούς αρματολούς και υιούς καπεταναίους.
Με τα βουνά εμάλωνε, και με τους κάμπους λέγει·
«Βουνά να μη χιονίσετε, κάμποι να μην μπαχνιασθείτε,
και σεις κοράσια του Δαδιού, εις τα μαύρα να ντυθείτε,
ότι τον Ανδρίτσο εκλείσανε εις το μέγα μοναστήρι».
Και ο Ανδρίτσος τους εφώναξε και Ανδρίτσος τους φωνάζει·
«Τούρκοι να είσθε έτοιμοι, το βράδυ που θα φύγω».
Τότε ο βεζίρης έστρεψε και των Τούρκων του λέγει·
«Χίλια φλωρία βενέτικα μπαξίσι θε να δώσω,
οποιός κλέπτου κεφάλι από σας μπορέσει να μου φέρει».
Ο Ανδρίτσος έτρωγε κι έπινε εις το μέγα μοναστήρι,
και εις τα παλικάρια έλεγε, και εις τα παλικάρια λέγει·
«Φάτε και πιείτε βρε παιδιά, να πιούμε και να χαρούμε,
και ετοιμάσθε τα τουφέκια σας, τροχάτε τα σπαθιά σας,
γιουρούσι θε να κάμομε εις τους παλιο-κονάρους».
Τα παλικάρια τραγουδούν και Ανδρίτσος πίνει γιομάτα,
και ο τσαούσης ετοιμάζεται και εις τα παλικάρια λέγει·
«Παιδιά μου να είσθε έτοιμοι φουσέκια να σας δώσω».
Και τα φουσέκια πήρανε, στις τσάντες τους τα βάνουν,
και τα σπαθιά τους έβγαναν, γιουρούσι εις τους Τούρκους κάνουν,
ελιάνισαν εχάλασαν υπέρ τις δυο χιλιάδες.
Και πριν [...] δυο ώρες να ξημερώσει,
τα παλικάρια ετήραξε και ελείπαν δυο νομάτοι,
και του βεζίρη έγγραψε να στείλει παλικάρια.
Και οι Τούρκοι εφοβήθησαν και κίνησαν να φύγουν.
Και ο Ανδρίτσος τους εκαρτέρωσε πλησίον εις τ' αμπέλια·
σκλαβώνουν Τούρκους εκατό, και πεντακόσιους εσκοτώσαν,
και ο Ανδρίτσος τους εφώναξε, και ο Ανδρίτσος τους λέγει·
«Μουσαρελέ να στείλετε του καπετάν Ανδρίτσου,
δια να ορίζει τα Λιβάδια και όλα τα χωριά τους».
Και ο βεζίρης του έστειλε μπουγιουρτί, ομοίως και μπενίσι,
δια να ορίζει τα Λιβάδια και όλο το Ταλάντι.⁶²²

Του Ανδρούτσου

«Βουνά μου μη χιονίσετε, κάμποι μη παχιστήτε
και σεις χελιδονάκια μου, να ζήτε μη λαλήτε·
μόν' πέστε της Ανδρούτσαινας της μικροπαντεμένης,
να μην αλλάξη τη Λαμπρή και τα φλουριά μη βάλη
και να μην πλέξη τα μαλλιά, στην εκκλησιά μην πάη·
κι' Ανδρούτσος αποκλείστηκε στο μέγα μοναστήρι.
Φέρνουν τόπι' από τον Έγριπο, μπόμπες απ' την Αθήνα,
να ρίξουν, να χαλάσουνε το μέγα μοναστήρι.
Κ' Ανδρούτσος επολέμαγε μ' εξήντα παλληκάρια.

⁶²² Αυτόθι, σ.23.

Βεζύρης τούς εφώναξε, Βεζύρης τούς φωνάζει:
 -Χίλια φλωριά βενέτικα μπακσήσι θε να δώσω
 όποιος τ' Ανδρούτσου ήθελε να πάρη το κεφάλι.
 -Τώρα να 'δήτε μια φορά τ' Ανδρούτσου το τουφέκι.
 Και τα σπαθιά τα βγάλανε, γιουρούσι μες τους Τούρκους.
 Εσκότωσαν, ελιάνησαν Τούρκους ως δυο χιλιάδες
 και με τη νύχτα βγήκανε, προτού να ξημερώση.
 Τα παλληκάρια μέτρησε και τούλειψαν οι πέντε.
 Γράφει γραφή κ' επιστολή και στέλνει στο Βεζύρη.
 -Τα παλληκάρια στείλε μου φλωριά αρματωμένα,
 να μη γυρίσω το βραδύ κ' έρτω μες το τσαντήρι.
 Γράφ' ο Βεζύρης μπουγιουντί και στέλνει στον Ανδρούτσο.
 Χρυσό μπακσήσι τούστειλε να πάρ' αρματολίκι,
 Αρματολίκι Λειβαδιάς και όλου του Σαλώνου.⁶²³

Καπιτάν Ανδρίτσο, πατήρ του Οδυσσέως

Να' μουν πουλί να πέταγα, να πήγαινα το ψήλος,
 δια να άκουα τον πόλεμον, πώς πολεμά Ανδρίτσα,
 Ανδρίτσα και Μουχτάρ πασάς, με δώδεκα χιλιάδας.
 Ανδρίτσα πάει και κλείστηκε μες τον παλαιόν τον πύργον.
 Μουχτάρ πασάς τον φώνεσε από τον μετερίζα:
 «Έβγα, Ανδρίτσο, με το καλό, έβγα να προσκυνήσεις
 διατί θα σε πιάσω ζωντανό, και θέλω σε εντροπιάσω'.
 «Ποιος είναι αυτός οπού εφώναξε από την μετερίζα,
 που θα με πιάσει ζωντανό και θέλει να με εντροπιάσει;
 Τώρα να δει τον πόλεμον, πώς πολεμούν οι κλέπτες».
 Φορά ο Ανδρίτσος το σπαθί, και εβγήκε από τον πύργον,
 εξήντα Τούρκους έκοψε και τρεις μπουλουπασιάδες
 και πάλι πίσω εγύρισε, σαν άξιος παλικάρι.
 Μουχτάρ πασάς εθαύμασε σε τέτοιο παλικάρι·
 «Χαλάλι Ανδρίτσο το ψωμί και αυτό τα' αρματολίκι».⁶²⁴

Τώρα τ' αργά, τ' αργούτσικα, τώρα το βράδυ βράδυ
 περιβολούν (;) οι γ' όμορφες, απ' το βουνό δρωμένες
 κι ούλες πεινούν, κι ούλες διψούν κι ούλες παντρειά χαλεύουν.
 Και μια κοντή μελαχρινή, μιας χήρας δυχατέρα,
 μουϊδέ πεινεί, μουϊδέ διψεί, μουϊδέ παντρειά χαλεύει,
 ούλο περικαλιότανε το βράδυ και το τάχυ:
 -Ν'ήταν ο μάης χινόπωρος κι ο θεριστής χειμώνας,
 να ρίξει χιόνια στα βουνά, ψιλή βροχή στους κάμπους
 να κρουσταλλιάσει η θάλασσα, να μείνουν τα καράβια,
 να μην περάσει η κλεφτουριά κι ο Αντρούτσος καπετάνιος...
 Κι ο Αντρούτσος πέρα πέρασε, πέρα κατ' τη Λαμία,
 και γιόμισεν η Λειβαδιά, Ταλάντι και Λαμία.
 Κι ο καπετάνιος πέρασε με δικοχτώ χιλιάδες.
 -Βάστα καϋμένη Λειβαδιά, Ταλάντι και Λαμία,
 κι εσύ καϋμένο Σάλωνα με τα ψηλά σαράϊα,

⁶²³ Passow, ό.π., σσ.29-30.

⁶²⁴ Fauriel, ό.π., σ.64.

πὸχεις τις δάφνες τις πολλές και τα στενά σουκάκια,
 πὸχεις τα κρύα τα νερά και τᾶμορφα κορίτσια.
 Τρεις περδικούλες κάθονται στη ράχη στη Φουντάνα,
 η μια τηράει τη Λειβαδιά κι ἄλλη το Ζητούνι,
 η τρίτη η καλύτερη μοιρολογάει και λέει:
 -Βάστα καϋμένη Λειβαδιά, Μώλο και Μπουντουνίτσα,
 θε να περάσει η κλεφτουριά κι ο Αντρούτσος καπετάνιος.
 Εγές ήταν στον Αρμυρό, σήμερα στο Ζητούνι,
 την Κυριακή τᾶπόγεμα μέσ' το Δαδί κονεύει.⁶²⁵

Ανδρούτσο μ' για δε φαίνεσαι τούτο το καλοκαίρι,
 να βγης ψηλά στη Λιάκουρα, ψηλά στα κορφοβούνια,
 να στείλης τα μπουλούκια σου σ' ούλα τα βιλαέτια,
 τον Καλόγερο στα Σάλωνα, Καλιακούδ' στο Λιδωρίκι;
 Μ' ουδ' είναι, μ' ουδέ φαίνεται, μ' ουδέ χαρτί τους στέλνει.
 Κύριέ μου, τι να γίνηκεν ο καπετάν Ανδρούτσος;
 Όλος ο κόσμος καρτερεί κι η μάνα του παντέχει.⁶²⁶

Ρίμα Λάμπρου Κατσώνη

Γέροντες, νέοι και παιδιά,
 αφογκραστείτε από καρδιά,
 ο καθένας δια να μάθει
 για τον πόλεμο οπ' οστάθη.
 Ο βασιλέας των Τούρκων
 έκαμε ορισμόν φρικτόν
 κράζει τον καπιτάν πασά,
 δίνει φερμάνια φοβερά.
 «Και τον Λάμπρο θέλω σκλάβο,
 να τον πάρεις δίχως ἄλλο».
 Ότ' ο σκύλος αρχινεί
 με προθυμία του μιλεί·
 «Αν εγώ δεν τον επάρω,
 το κεφάλι μου να χάσω».
 Στας εικοστρείς του Απριλιού,
 ημέρα ήταν τ' α-Γιωργιού
 αρμάδα έξω βιγαίνει,
 στο Τζιπέλαγον πηγαίνει.
 Και ένας Χιώτης το σκυλί
 πάγει και βάνει τη βουλή·
 «Αν πας μέσα στη Τζία,
 τότε παίρνεις μ' ευκολία».
 Και μια βαρκούλα πάγει στην Τζια
 και του Μαγκιόρου μολογά
 και του δίδει τα μαντάτα,
 πως σε πλάκωσε η αρμάδα.

Και ο Λάμπρος τότε αρχινεί,

⁶²⁵ Σταμέλος, *Το λιοντάρι*, ό.π., σσ.72-73.

⁶²⁶ Αυτόθι, σσ.180-181.

σαν παλικάρ' πάγει να τους βρει·
 δεν στέκει να προσμένει,
 μόν' απάνω τους πηγαίνει.
 Αφήνει Ανδρούτσος, Αρβανιτιά
 για να φυλάγηται η Τζια·
 τρακόσους Αρβανίτες,
 θαυμαστούς Μακιδονίτες.
 Και τη Δευτέρα την αυγή,
 βλέπει αρμάδα φοβερή·
 Ευθύς ζυγώνουν τα σκυλιά,
 δίχως να ρίξουν τα γωνιά.
 «Μάγινα, Μαγκιόρο, τα πανιά».
 «Δεν τα μαγνάρω, βρε σκυλιά·
 προς ημάς ανδρειωμένος
 και εις την Πόλη ξαϊκουσμένος.
 Θα τρέξει αίμα περισσό,
 κι εγώ να μην παραδοθώ,
 θάλασσα θα κοκκινίσει
 και κουφάρια να γιομίσει».
 Και μες τη Μπέλα Βιέννα,
 θρήνος έγινε,
 Και το αίμα των Τουρκών,
 μέσα χύθηκε.
 Ω καημένη Μπέλα Βιέννα,
 από τα μπούνια τρέχει αίμα,
 Ο Μιχάλης και ο Πασκάλης,
 όσον να τους πεις, δεν σφάλλεις.
 Ο Μαγκιόρος με μπατάλες
 πολεμά με караβέλες.
 Δώδεκα 'λιντζερίνοι
 και έβαλαν την βουλήν
 να εβγάλον τον Μαγκιόρον
 από το καμαρίν',
 και μες στην κάμαρά του,
 όλους τους έσφαξε,
 και τσ' άλλους τους συνδρόφους
 στο φόντο τσ' έριξε.
 «Αβάντι, παλικάρια, Μοραΐτες μου
 άξιοι και αντρειωμένοι Μακιδονίτες μου».
 Μέσα στη Μπέλα Βιέννα
 τράκος γίνεται,
 το αίμα των Τουρκών
 ποτάμι χύνεται.⁶²⁷

Η ναυμαχία Λάμπρου Κατσώνη και εκστρατεία

Τους χίλιους εφτακόσιους τους ενενήντα δύο,
 οπού κατέβη ο Λάμπρος με τον ορισμόν

⁶²⁷ Fauriel, ό.π., σσ.40-42.

τον πόλεμον να κάμει όλων των Τουρκών.
 Από το Τριέστι εβγήκεν, στην Πάργαν έραξε
 μηνά των Ηπειρωτών, και όλους έκραξε.
 Τον Κύρκον και Πασχάλη μαγιόρους έκαμε
 και μέσα στα καράβια μαζί τους έβανε.
 Στέλνει την Μπέλα Βιέννα εις τον Σάλωνα
 να ασκώσει τον Ανδρούτσο, τον Μακέδονα,
 στην Τζια να τότε φέρει με τ' ασκέρι του,
 και όλα τα παλικάρια, τα πλιο άξιά του.
 Ύστερα τους Ψαριώτες, και αυτούς έκραξε,
 γιατί τους Ηπειρώτες στην Τζίαν άφησε.
 Συν τους Μακεδονίτες εδιόρισε,
 να του τήνε φυλάττουν και καλά κρατούν,
 και αυτός με τους νησιώτες πάγει να πολεμούν.
 Στις εικοσιτρείς ήτον τ' Απριλιού,
 ημέρα του Αγίου Γεωργίου,
 που η τούρκικ' αρμάδα φθάνει,
 κι αυτός τον πόλεμον πιάνει.
 Από το πρωί ως το βράδυ
 ο πόλεμος δεν παύει
 την καπετάνα έκαμε,
 κάτω να μαϊνάρει.⁶²⁸

Του Ανδρίτζου

Κλαίνε τα μαύρα τα βουνά, παρηγοριά δεν έχουν.
 Δεν κλαίνε για το ψήλωμα, δεν κλαίνε για τα χιόνια·
 η κλεφτουριά τ' αρνήθηκε και ροβολάει στους κάμπους.
 Η Γκιώνα λέει της Λιάκουρας κ' η Λιάκουρα της Γκιώνας:
 «Βουνί μ', που 'σαι ψηλότερα και πιο ψηλά αγναντεύεις,
 πού να 'ναι, τι να γίνηκαν οι κλέφτες οι Ανδριτζαίοι;
 Σαν πού να ψένουν τα σφαχτά, να ρίχνουν στο σημάδι,
 σαν ποια βουνά στολίζουνε με τούρκικα κεφάλια;
 -Τι να σου πω. Μωρέ βουνί, τι να σου πω βουνάκι,
 τη λεβεντιά τη χαίρονται οι ψωριασμένοι κάμποι.
 Στους κάμπους ψένουν τα σφαχτά και ρίχνουν το σημάδι,
 τους κάμπους τους στολίζουνε με τούρκικα κεφάλια».
 Κ' η Λιάκουρα σαν τ' άκουσε βαριά της κακοφάνη.
 Τηράει ζερβά, τηράει δεξιά, τηράει κατά τη Σκάλα.
 “Βρε κάμπε αρρωστιάρικε, βρε κάμπε μαραζιάρη,
 με τη δική μου λεβεντιά να στολιστής γυρεύεις:
 Για βγάλε τα στολίδια μου, δω μου τη λεβεντιά μου,
 μη λιώσω ούλα τα χιόνια μου και θάλασσα σε κάμω”. ».⁶²⁹

Του Διάκου

(24 Απριλίου 1821)

⁶²⁸ Αυτόθι, σ.60.

⁶²⁹ Νικόλαος Πολίτης, *Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού*, Αθήνα, Βαγιονάκη-Γρηγοροπούλου, 1958, σ. 65.

Τρία πουλάκια κάθονταν ψηλά στη Χαλκουμάτα,
 το να τηράει τη Λιβαδιά και τ' άλλο το Ζητούνι,
 το τρίτο το καλύτερο μοιρολογάει και λέει:
 «Πολλή μαυρίλα πλάκωσε, μαύρη σαν καλιακούδα.
 Μην ο Καλύβας έρχεται, μην ο Λεβεντογιάννης;
 Νούδ' ο Καλύβας έρχεται, νούδ' ο Λεβεντογιάννης,
 Ομέρ Βρυόνης πλάκωσε με δεκοχτώ χιλιάδες».

Ο Διάκος σαν τ' αγρίκησε, πολύ του κακοφάνη.
 Ψιλή φωνή νεσήκωσε, τον πρώτο του φωνάζει:
 «Τον ταϊφά μου σύναξε, μάσε τα παλληκάρια,
 δωσ' τους μπαρούτη περισσή και βόλια με τις χούφτες,
 γλήγορα και να πιάσουμε κάτω την Αλαμάνα,
 που' ναι ταμπούρια δυνατά κι όμορφα μετερίζια».
 Παίρνουνε τ' αλαφρά σπαθιά και τα βαριά τουφέκια,
 Στην Αλαμάνα φτάνουνε και πιάνουν τα ταμπούρια.
 «Καρδιά, παιδιά μου, φώναξε, παιδιά, μη φοβηθήτε,
 σταθήτε αντρεία σαν Έλληνες και σα Γραικοί σταθήτε».

Ψιλή βροχούλα νέπιασε κι ένα κομμάτι αντάρρα,
 τρία γιουρούσια νέκαμαν τα τρία αράδα αράδα.
 Έμεινε ο Διάκος στη φωτιά με δεκοχτώ λεβέντες.
 Τρεις ώρες επολέμαε με δεκοχτώ χιλιάδες.
 Βούλωσαν τα κουμπούρια του κι ανάψαν τα τουφέκια,
 κι ο Διάκος εξεσπάθωσε και στη φωτιά χουμάει,
 ΄ξήντα ταμπούρια χάλασε κι εφτά μπουλουκμπασίδες.
 Και το σπαθί του κόπηκε ανάμεσα απ' τη χούφτα
 και ζωντανό τον έπιασαν και στον πασά τον πάνουν,
 χίλιοι τον παν από μπροστά και χίλιοι από κατόπι.

Κι ο Ομέρ Βρυόνης μυστικά στο δρόμο τον ερώτα;
 «Γίνεσαι Τούρκος, Διάκο μου, την πίστη σου ν' αλλάξεις,
 να προσκυνήσης στο τζαμί, την εκκλησιά ν' αφήσης;»
 Κ' εκείνος τ' αποκρίθηκε και στρίφτει το μουστάκι:
 «Πάτε κ' εσείς κ' η πίστη σας μουρτάτες, να χαθήτε!
 Εγώ Γραικός γεννήθηκα, Γραικός θε ν' αποθάνω.
 Α θέλετε χίλια φλωριά και χίλιους μαχμουτιέδες,
 μόνον εφτά μερών ζωή θέλω να μου χαρίστε,
 όσο να φτάση ο Οδυσσεύς και ο Θανάσης Βάγιας».

Σαν τ' άκουσε ο Χαλίλ μπεης, αφρίζει και φωνάζει:
 «Χίλια πουγγιά σας δίνω 'γω κι ακόμα πεντακόσια,
 το Διάκο να χαλάσετε, το φοβερό τον κλέφτη,
 γιατί θα σβήση την Τουρκιά κι' όλο μας το ντοβλέτι».
 Το Διάκο τότε παίρνουνε και στο σουβλί τον βάζουν,
 ολόρτο τον εστήσανε κι αυτός χαμογελούσε,
 την πίσση τους τούς ύβριζε, τους έλεγε μουρτάτες.
 «Σκυλιά, κι' α με σουβλίσετε, ένας γραικός εχάθη.
 Ας είν' ο Οδυσσεύς καλά κι ο καπετάν Νικήτας,

που θα σας σβήσουν την Τουρκιά κι όλο σας το ντοβλέτι». ⁶³⁰

Του Διάκου

Τρία πουλάκια κάθονταν ψηλά στην Αλαμάννα,
το 'να τηράει την Λιβαδιά, το άλλο κατού Ζητούνι,
το τρίτο το καλύτερο μοιρολογά και λέγει·
«Μας πλάκωσε μνια συγνιφιά και μια μεγάλη αντάρα,
μην είν' Καλύβας που έρχεται, μήνα και Μπακογιάννης;
Και ουδέ Καλύβας έρχεται και ουδέ και Μπακογένιας,
μόν' έρχεται ο Μερ πασιάς με φοβερό ασκέρη».
«Ας έρχεται ο κερατάς, ας έρχεται ο χαΐνης,
ν' ιδεί πώς πολεμά η κλεφτοριά, πως πολεμά ο Διάκος,
πώς παίζει ο Διάκος το σπαθί, πώς παίζει το ντουφέκι».
Σαν πιάσανε τον πόλεμον απ' το πρωί 'ς το βράδυ·
σαράντα δυο εσκότωσεν ο Διάκος από το ταμπούρι,
πιάνουν τον Διάκον ζωντανόν, στον Μερ πασιά τον πάνε.
Ψιλή φωνή σαν έβγαλε, ψιλή φωνή σαν βάνει,
«Πού είσαι, Δεσσέα μου, αδελφέ και αγαπημένε Γκούρα,
το αίμα μου ν' εκδικήσετε, από το Μερ-πεη Βεργιόνε».
Διάκε μου, σε κλαίν' η Λιβαδιά, σε κλαίν' και ο κόσμος όλος,
Σε κλαίει και η μαύρη η Σάλωνα και ο μαύρος Δυοβενιώτης. ⁶³¹

Ο θάνατος του Διάκου

Πολλή μαυρίλα πλάκωσε, μαύρη σαν καλιακούδα·
καν ο Καλύβας έρχεται, καν ο Λεβεντοϊάννης;
Ούδ' ο Καλύβας έρχεται, ούδ' ο Λεβεντοϊάννης·
Ομέρ Βριόνης πλάκωσε με δεκαοχτώ χιλιάδες.
Ο Διάκος σαν τ' αγροίκησε, πολύ του κακοφάνη,
ψιλήν φωνήν εσήκωσε, τον πρώτον του φωνάζει·
«Το στράταυμά μου σύναξε, μάσε τα παλικάρια,
δωσ' τους μπαρούτην περισσήν, και βόλια με τες φούχτες
γλήγορα· και να πιάσομεν κάτω την Αλαμάναν,
όπου ταμπόρια δυνατά έχει και μετερίζια».
Επήραν τ' αλαφρά σπαθιά, και τα βαρειά τουφέκια,
στην Αλαμάναν έφθασαν, κι έπιασαν τα ταμπόρια.
«Καρδιά, παιδιά μου», φώναξε, «παιδιά μη φοβηθείτε·
ανδρεία ωσάν Έλληνες, ωσάν Γραικοί σταθείτε».
Σαν άναψεν ο πόλεμος και οι φωτιές επήραν,
εκείνοι εφοβήθηκαν, και σκόρπισαν στους λόγκους.
Έμειν' ο Διάκος στην φωτιάν με δεκοχτώ λεβέντες.
Τρεις ώρες επολέμαε με δεκοχτώ χιλιάδες,
σχίσθηκε το τουφέκι του και γίνηκε κομμάτια,
και το σπαθί του έσυρε και στην φωτιάν εμβήκε.
Έκοψε Τούρκους άπειρους, κι εφτά μπουλουκμπασήδες
πλην το σπαθί του έσπασεν απάνω 'πό την χούφταν,
κι έπεσ' ο Διάκος ζωντανός εις των εχθρών τα χέρια.
Χίλιοι τον επήραν απ' εμπρός και δυο χιλιάδες πίσω,
κι Ομέρ Βριόνης μυστικά στον δρόμο τον ερώτα·

⁶³⁰ Αυτόθι, σσ.22-24.

⁶³¹ Fauriel, ό.π., σ.47.

«Γίνεσαι Τούρκος, Διάκο μου, την πίστιν σου ν' αλλάξεις,
να προσκυνάς εις το τζαμί, την εκκλησιάν ν' αφήσεις;»
Κι εκείνος τ' απεκρίθηκε, και με θυμόν τον λέγει·
«Πάτε κι εσείς κι η πίστις σας, μουρτάτες, να χαθείτε·
εγώ Γραικός γεννήθηκα, Γραικός θέλ' απεθάνω.
Αν θέλετε χίλια φλωριά και χίλιους μαχμουτιέδες,
μόνον πέντ' έξι ημερών ζωήν να μου χαρίστε,
όσον να φθάσ' ο Οδυσσεύς και ο Θανάσης Βάιας».
Σαν τ' άκουσ' ο Αλή-μπεης, με δάκρυα φωνάζει·
«Χίλια πουγγιά σας δίνω 'γω, κι ακόμα πεντακόσια,
τον Διάκον να χαλάσετε, τον φοβερόν τον κλέφτην,
ότι θα σβήσει την Τουρκιάν και όλον το Δεβλέτι».
Τον Διάκον τότε πήρανε και στο σουβλί τον βάλαν,
ολόρθον τον εστήσανε, κι αυτός χαμογελούσε,
την πίστιν τους τούς ύβριζε, τους έλεγε μουρτάτες.
«Εμέν' αν εσουβλίσετε, ένας Γραικός εχάθη·
ας είν' καλά ο Οδυσσεύς κι ο καπιτάν Νικήτας,
αυτοί θα κάψουν την Τουρκιάν κι όλον σας το Δεβλέτι».⁶³²

Αλέξης Νούτσος

Επρασινίσαν τα κλαριά κ' ελάλησε κι' ο κούκος,
κι' Αλέξης δεν εφάνηκε να βγη προς το Ζαγόρι,
να βάλ' τους Τούρκους ομπροστά και τους Ρωμηούς που 'πίσω,
και τον Κασίμη στο πλευρό, ν' ανάφτη το τσιμπούκι.
_«Εσείς πουλιά αχ 'τα Γιάννινα, κι' αηδόνι αχ το Ζαγόρι,
εσείς δουλειά δεν έχετε τούτο το καλοκαίρι;
δεν πάτε προς τη Λεβαδειά, τη μαύρη την Αθήνα,
να ιδήτε και να μάθετε για αυτόν τον Κυρ' Αλέξη;»
_«Εψές, προψές τον είδαμε στο χάνι της Βεντίτσας,
μαύρα πουλιά τον έτρωγαν, κι' άσπρα τον τρο(γ)υρίζαν»,
κ' ένα πουλί, μαύρο πουλί, κάθεσαι και τον κλαίει·
«να του ήξερε η μάνα σου, και η κουρεμαδιά σου,
μην άλλαζαν τημ Πασκαλιά και τα φλωργιά μη βάναν».⁶³³

Ο θάνατος του Οδυσσέως Ανδρούτσου

Ποιος θε ν' ακούση κλάυματα, δάκρυα και μυρολόγια;
Διαβάτ' από την Λειβαδιά, και σύρτε ς' τη Βελίτσα,
Κ' εκεί ν' ακούστε κλάυματα, δάκρυα και μυρολόγια
Ν' ακούστε την Ανδρούτζενα την μάνα του Δυσσέα,
Πώς σκούζει, πως μυρολογά, και 'σαν τρυγόνι κλαίει!
Σαν περδικούλα θλίβεται, κι' ωσάν παππί μαδιέται,
Σαν του κοράκου τα φτερά μαυρίζει η φορεσιά της!
_«Δεν 'ς το είπα 'γω Δυσσέα μου, δεν σ' το είπα 'γω παιδί μου,
Με τη βουλή μην πιάνεσαι με τους Καλαμαράδες!
Κάνουν τον Γκούρα Κεχαγιά, και το Νικόλα πρώτο;»⁶³⁴

⁶³² Faugier, *ό.π.*, τ.Α', σσ.221-222.

⁶³³ Δημήτρης Σταμέλος, *Το Εικοσιένα και το δημοτικό μας τραγούδι*, Αθήνα, Gutenberg, 1989, σ.50.

⁶³⁴ Ζαμπέλιος, *Άσματα δημοτικά*, *ό.π.*, σ.58.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β΄

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΚΑΙ ΕΓΓΡΑΦΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ⁶³⁵

«Τω υψηλωτάτω δεβλετλού, ιανετλού, [1018]
μερχαμετλού βεζύρ Αλιπασιά εφέντουμ προσκυνητός: -εις Ιωά(ννινα).

Υψηλώτατε, δεβλετλού, ιανετλού, μερχαμετλού βεζύρ Αλιπασιά εφέντημ, την υψηλώτητά σου σκλαβικώς προσκυνώ και το χρησό σου μέστι καταφιλώ, τον θεόν περικαλώ δια την πολυχρόνιον ζωήν σας και δια να αυξάνη και να πλιθαίνη το δεβλέτι σας, αμήν, αμήν, αμήν.

Και με το σκλαβικόν μου αρζοχάλι σου κάνω ηφαντέν, έλαβον το υψηλόν σου μπογοιορδή και καθώς με επρόσταξες επείγα εις τον κυρ Γιαννάκη Φίλου και επείγα και τον άνθρωπον οπού είχα εις το χαίτι μου δια να συνάξομεν και τα ειδίσματα εις όποιον τα έχη και να σου τα στίλωμεν κατά την υψηλήν σου προσταγήν.

Έγραψε και ο κυρ Γιαννάκης του Σαντήκη Μαρίτζανη και δεν ηθέλισεν να έρθη μέσα, επροφασήσθικεν ότι πώς καρτερή προσταγήν από την υψηλώτι σου. Εγώ τον άνθρωπον οπού έχω εις το χαίρι πρόσταξέ με να σου τον στίλω αυτού ή να τον δώσο του κυρ Γιαννάκη. Τα ειδίσματα όλα τα έχη ο Σαντήκ Ματίτζανης, άσπρα του και άρματά του· λάβε και το γράμμα του Σαντήκι οπού μου το έστειλεν ο καπετάν Αγγελοίς στοματικά και πρόσταξέ με δια τον προεστόν της Λύμνος και γυνέκες οπού επάρθησαν σκλάβι τι να τους κάμω να τους σκοτώσο ή να σου τους στίλω αυτούθεν και εις όλα, εφέντημ, πρόσταξέ με. Ταύτα και οι χρόνοι σου είησαν μπάμπολοι και υπερδεδοξασμένοι παρά θεού, αμήν.

1817 Οκτομβρίου: 15. Λιβαδειά σκλαβικώς: του οτζικιού σας παντοτεινώς και χαήρ ντουαντζή σας δησέος σκλάβος». ⁶³⁶

«Τω τιμίω κυρ καπετάν Οδυσέα Λειβαδιάς, ευτυχώς [1284]
εις Λειβαδιά.

Ηγαπημένε μου, ediké μου καπετάν Οδισέα, σε χαιρετώ και με τον χερετισμόν μου σου φανερώνω ήρθα εδώ εις Θήβα και δεν ημπόρησα να κάμωμε με τους Θηβέους δια να μου δώσουν το πετέλη, δηλ: άσπρα, παρά θέλουν να μου δώσουν πράμματα· δια τούτο σου δίνω την είδησιν οπού να έχης τους ανθρώπους έτιμους έως να μου έρθη το χαμπέρι από τον αφέντη μας, οπού του στέλνω, και κάμε τεπίχη τους Μαμαλέους, οπού ευρίσκοντε εις το Ταλάντι δια να είναι και αυτή έτοιμοι, διάτί ο αφέντης μας όλο το σόη αυτουπόν γράφη δια να έρθουν να βοηθήσουν, και η αφεντιά σου κάμε καθώς σου γράφω. Ταύτα και υγίαινε από θεού, αμήν.

1820: Μαρτίου: 18: Θήβα:

Ακόμα σας δίνω την είδισιν ότι εδώ η Θηβέοι έχουν βαριά κεφάλια και δεν ημπόρισα να κάμω δουλιά δια να πάρω άσπρα, όμως χωρίς άλλο να ευγάλης δύο κόλια, το ένα να ερθή κατά το μέρος τα Ελτζίσα και το άλλο κατά το μέρος της Τροπένας, και να πάρην και ένα σκλάβον, οπούθεν τύχε· και εγώ μισεύω δια Εύριπον, μαλήστα οπού στέλω και το φερμάνη του αφεντός μας, οπού έχουν δια τρις χιλιάδεςκαι πεντακόσια έως να μου ερθή και το χαμπέρι από τον αφέντι μας, και η αφεντιά σου να κάμης σφύξυ καθώ σου γράφω.

ο ζουχα σεχης γραφο και σε χερετο». ⁶³⁷

⁶³⁵ Τα έγγραφα παρατίθενται σε μονοτονικό. Κατά τα άλλα διατηρείται η ορθογραφία κι η στίξη τους.

⁶³⁶ Αρχείο Αλή Πασά, ό.π., τ.Β΄, σσ.894-895.

⁶³⁷ ό.π., τ.Γ΄, σσ.414-415.

«Ηγαπημένοι μου Γαλαξειδιώτες,

Ήταν φαίνεται από τον Θεόν γραμμένο ν'αδράξουμε τα άρματα μίαν ημέρα και να χυθούμε καταπάνου στους τυράννους μας, πού τόσα χρόνια ανελεήμονα μας τυραγνεύουν. Τι την θέλομεν, βρε αδέρφια, αυτήν την πολυπικραμένη ζωή, να ζούμε αποκάτω στη σκλαβιά και το σπαθί των Τούρκων ν' ακονιέται στα κεφάλια μας; Δεν τηράτε πού τίποτε δεν μας απόμεινε; Αι εκκλησΐαις μας γενήκανε τζαμιά και αχούρια των Τούρκων· κανένας δεν μπορεί να πη πως τάχα έχει τίποτε ιδικό του, γιατί το ταχύ βρίσκεται φτωχός, σα διακονιάρης στη στράτα. Αι φαμελιαίς μας και τα παιδιά μας είναι στα χέρια και τη διάκρισι των Τούρκων. Τίποτε, αδέρφια, δεν μας έμεινε, δεν είναι πρόποντας να σταυρώσωμε τα χέρια και να τηράμε τον ουρανό· ο Θεός μας έδωσε χέρια, γνώσι και νου· ας ρωτήσωμε την καρδιά μας και ό,τι μας απαντυχαΐνη ας το βάλωμε γρήγορα σε πράξιν, και ας είμεθα, αδέρφια, βέβαιοι πώς ο Χριστός μας, ο πολυαγαπημένος, θα βάλη το χέρι επάνω μας. Ό,τι θα κάμωμε, πρόποντας είναι να το κάμωμε μίαν ώρα αρχήτερα, γιατί ύστερα θα χτυπάμε τα κεφάλια μας. Τώρα η Τουρκία είναι μπερδευμένη σε πολέμους, και δεν έχει ασκέρια να στείλη καταπάνου μας. Ας ωφεληθούμεν από την περιστάσιν οπού ο Θεός, ακούοντας τα δίκαια παράπονά μας, μας έστειλε δια ελόγου μας· μία ώρα πρόποντας είναι να ξεσπάση αυτό το μαράζι, οπού μας τρώγει την καρδιά. Στ' άρματα, αδέρφια! ή να ξεσκλαβωθούμεν, ή όλοι να πεθάνωμε· και βέβαια καλλίτερο θάνατο δεν μπορεί να προτιμήση κάθε Χριστιανός και Έλληνας.

Εγώ, καθώς το γνωρίζετε καλώτατα, αγαπητοί μου Γαλαξειδιώτες, ημπορώ να ζήσω βασιλικά, με πλούτια, τιμαίς και δόξαις. Οι Τούρκοι, ό,τι και αν ζητήσω μου το δίνουνε παρακαλώντας, γιατί το σπαθί του Οδυσσέως δεν χωρατεύει· έπειτα κοντά στα άλλα ενθυμούνται τον πατέρα μου, που τους εξημάτισε. Μα σας λέγω την πάσα αλήθεια, αδέρφια, δεν θέλω εγώ μονάχα να καλοπερνάω, και το γένος μου να βογκάη στη σκλαβιά· μου καΐεται η καρδιά μου σαν βλέπω και συλλογούμαι πώς ακόμα οι Τούρκοι μας τυραγνεύουν.

Από τον Μωριά μου στείλανε γράμματα πώς είναι τα πάντα έτοιμα· εγώ είμαι στο ποδάρι με τα παλληκάρια μου, μα θέλω πρώτα να είμαι βέβαιος το πώς θα με ακολουθήσετε και σεις. Αν εσεΐς κάμετε την αρχήν από την μια μεριά και εγώ από την άλλη, θα σηκωθή όλη η Ρούμελη, γιατί ο κόσμος φοβάται· μα σαν ιδή ελόγου σας, που έχετε τα καράβια και ξέρετε καλλίτερα τα πράγματα, το πώς σηκώνετε μπαεράκι, θε να ξεθαρρέψη και θα τελειώση καλλίτερα το πράγμα.

Περιμένω απόκρισιν με τον ίδιο που φέρνει το γράμμα μου. Τη μπαρούτη και τα βόλια τα έλαβα και τα εμοΐρασα· να με οικονομήσετε και στουρνάρια και αν σας περισσεύη και άλλη μπαρούτη, να μου στείλετε, γιατί θα την δώσω και στους Πατρατζικιώταις.

Του Πανουριά τα λόγια μη τα πολυακούτε· είναι φοβιτσάρης· μα σαν το σηκώσουμε εμείς, αλλέως δεν μπορεί να φτειάση, πάρεξ να έλθη με το μέρος μας.

Αύριο το βράδυ να έλθη ένας στο μοναστήρι και θα εύρη τον Γκούρα για να μιλήση, σαν να ήμουνα εγώ ο ίδιος. Τον Γκούρα να τον αγαπάτε· είναι παιδί δικό μου, καλό παλληκάρι.

Χαιρετίσματα σε όλους τους φίλους πέρα πέρα.

Σας χαιρετώ και σας γλυκοφιλώ.

22 Μαρτίου 1821.

Ο αγαπητός σας

Οδυσσεύς Ανδρούτσος». ⁶³⁸

⁶³⁸ «Ανέκδοτες επιστολές», Πανδώρα, ό.π., τ.15, φύλ.348, σσ.288-289.

«Κατά πολλά ηγαπημένε μου και αδελφέ Μπούσγο, σε χαιρετώ και τα μάτια σου φιλώ. Με το αδελφικόν μου σου φανερώνω. Λοιπόν μάθε, ότι και εγώ ήλθα απόψε εδώ εις Χάνι της Γραβιάς, και εσύ, ευθύς οπού λάβης το παρόν, να μάσης τους συντρόφους, όσους και αν ήναι, ένας να μη λείψη, και αύριον αυγή κίνα και έλα εδώ να ανταμωθώμεν. Πάρε και τον Θανάση Τζούτζον και άλλον κανένα προσεστόν. Σε προσμένω χωρίς άλλο, και θεόθεν υγίαινε.

1821

3 μαγιού Γραβιά

αδελφός σου

ΔΥΣΣΕΟΣ ΑΝΔΡΙΤΣΟΥ

Του κατά πολλά ηγαπητού μοι Καπετάν Βασίλη Μπούζγου
Της ώρας. Δοθήτω». ⁶³⁹

«Γενναίε Οδυσσεύ!

Εν ω ήλιπζον ως από της φήμης σου της προτέρας, να προσφέρης τον εαυτόν σου προθυμώτατον και πιστότατον συναγωνιστήν της ελευθερίας, μανθάνω, και με λύπην μου απερίγραπτον, ότι δεν πολεμείς και τώρα με την ιδίαν και σταθεράν εμπιστοσύνην τους τυράννους και τους διώκτας της εθνικής ελευθερίας μας· ακούω, πως συ ο Οδυσσεύς εκατήντησες να κλεισθής εις μοναστήριον, παραιτούμενος από τα χρέη σου εκείνα, όσα ζητεί την σήμεραν από σε η πατρίς. Εγώ δεν στοχάζομαι αυτά κυρίως αληθινά, επειδή αλλέως οποίον τάχα πρέπει να σ' ονομάσω; Ημπορεί να ήναι η ψυχή σου τόσον διεφθαρμένη και απάνθρωπος, και τόσον μάλιστα αναισθητος εις την αληθινήν σου δόξαν και τα χριστιανικά χρέη σου, ώστε να προτιμάς τους τυράννους των ομογενών σου, να αγαπάς τους Τούρκους παρά τους ομόπιστούς σου, και να θέλης να σύρης εναντίον σου και εναντίον όλης της γενεάς σου την οργήν του ουρανού βασιλέως, το μίσος όλου του γένους και ανεξάλειπτον όνειδος και καταφρόνησιν εκ μέρους όλων των Ελλήνων και όλων των εθνών; Ποία τάχα υποσχέσεις του εχθρού, ή ποία πλούτη του κόσμου ήμπορούν να διαφθείρωσι μίαν ελληνικήν ψυχήν, ώστε εν ω η πατρίς πολεμεί με την απόφασιν ή να αναλάβη την ελευθερίαν της, ή να χαθή, εσύ να πολεμάς την πατρίδα, στεκόμενος αδιάφορος;

Δεν πιστεύω! Και την αμφιβολίαν μου αυτήν ανάγκη ν' αποσβύσης, γενναίε Οδυσσεύ, με τους υπέρ του έθνους αγώνας σου. Άλλο δε σε ζητώ και τούτο είναι η τιμή σου: έξελθε από το μοναστήριον και πολέμησον πιστά τους εχθρούς των μοναστηριών και θρησκείας μας, τους βιαίους αρπακτήρας των δικαιωμάτων μας και τους μικρούς με ένα λόγον τυράννους του έθνους μας. Είναι καιρός αγώνων, εποχή κατορθωμάτων και στιγμή υπομονής Θεμιστοκλέους. Έξελθε Οδυσσεύ· και, εάν ήσαι Έλλην αληθής και πιστός Χριστιανός, περιζώσε με αφοβίαν την ρομφαίαν σου, και τότε μόνον να την ξεζωσθής, όταν η τυραννία κατατροπωθή και στηριχθή η ελευθερία της Ελλάδας. Εις τους πολεμούντας θέλουσι δοθή όλα τα πλούτη και αι τιμαί. Εάν ζήσης, η ζωή σου θέλει είναι η πλέον ενδόξος· αν δε πληρώσης το χρέος σου το φυσικόν μαχόμενος υπέρ πατρίδος, ο θάνατός σου θέλει μακαρίζεται εις όλους τους αιώνας.

Φάνου λοιπόν, πατριώτα, άλλος Οδυσσεύς, κατά των νέων Τρωαδιτών, ωδήγει με την εμπειρίαν και την φρόνησίν σου το σώμα σου το στρατιωτικόν και προτίμησε να συνδοξάζεσαι με την Ελλάδα, με τους Αληθώς προγόνους και απογόνους Έλληνας, και ζων και αποθανών.

Από Τρικόρφων **την 8 Ιουλίου 1821.**

Δημήτριος Υψηλάντης
Πληρεξούσιος του Γενικού Επιτρόπου». ⁶⁴⁰

⁶³⁹ Φιλήμων, ό.π., τ.Γ', σ.440, υποσημ. β.

⁶⁴⁰ Αυτόθι, σσ.440-441, υποσημ. α.

«Γενναίε Χρήστε Μπαλάσκα.

Εις τας μεγάλας περιστάσεις φαίνονται οι μεγάλοι και ευεργέται της πατρίδος των άνδρες. Ο Λεωνίδας έδειξεν οποίος ήτον, όταν ήλθεν εις τας Θερμοπύλας αι πολλαί εκείναι μυριάδες των Περσών και εφοβέριζον, να χυθούν και να καταπνίξουν την Ελλάδα. Ο Μιλτιάδης απέδειξεν εις τον Μαραθώνα, οποίος ήτον και ο Θεμιστοκλής εις την Σαλαμίνα. Τώρα εγύρισε πάλιν ο καιρός, δια να φανούν και της σημερινής Ελλάδος οι μεγάλοι άνδρες. Ναι! Η ευλογημένη αύτη γη, όσον και αν εφθάρη από την τυραννίαν, δεν έχασε το φυσικόν της χάρισμα και αναγεννά μεγάλους άνδρας.

Γενναίε Παλάσκα, δεν με λανθάνει η ανδρεία σου, ο πατριωτισμός και τα κατορθώματά σου. Ηξεύρω, πόσους ηλευθέρωσες ομογενείς από την τυραννικήν αιχμαλωσίαν και μαχαίραν, και ποία φρονήματα έχεις· ηξεύρω δε, και ποία ημπορείς να κατορθώσεις και πόσας δυσκολίας απαντάς δια την άλογον φιλαυτίαν μερικών. Έσο όμως γενναίος και προθυμοποιού να κατανικήσης κάθε καταλαλιάν με τα υπέρ πατρίδος κατορθώματά σου. Υπερχάρην μάλιστα μαθών και την αδελφικήν φιλίαν, η οποία σε συνδέει με τον γενναίον Οδυσσέα.

Ακολούθει λοιπόν να αγωνίζεσαι ως πατριώτης Έλλην, εις το οποίον εισήλθες λαμπρόν στάδιον. Υπόμενε, οικονόμει, συμβούλευε και ωδήγει γνωρίζων ότι σιμά της ηρωικής ευχαριστήσεως, την οποίαν απολαμβάνεις από την αγαθήν συνείδησίν σου, και εγώ είμαι βοηθός σου, δίκαιος εκτιμητής των αρετών σου και κήρυξ πανταχού των κατορθωμάτων σου.

Χαροποιεί με συνεχώς με τα γράμματά σου.

Ευχόμενος δε να υγιαίνης, να νικάς και να έλθη ογλίγωρος η λαμπρά ημέρα της ανταποδόσεως των κοινωφελεστάτων έργων σου, μένω.

Τρίκορφα **τη 27 Ιουλίου 1821.**

Δημήτριος Υψηλάντης

Πληρεξούσιος του Γενικού Επιτρόπου». ⁶⁴¹

«Την λαμπρότητά σας αδελφικώς ασπάζομαι. (Δημήτριε Υψηλάντη).

Εις τας 24 του τρέχοντος Αυγούστου σας έγραψα τον πόλεμον, όπου έγινε εις τας 23 του τρέχοντος. Τώρα δε σας γράφω τον εις τας 25 του τρέχοντος πόλεμον. Ο περιβόητος Μπαϊράμ πασάς, πέρνοντας το ασκέρι του όλο, το οποίον συμποσούται από 4.000 στράτευμα ήλθε κατεπάνω μας και εις τας έξη ώρας της ημέρας συνεκροτήθη ο πόλεμος και βάσταξε το τουφέκι έως τας οκτώ. Επιαστήκαμε χέρια με χέρια και σπαθιά με σπαθιά. Λοιπόν τι στόμα να διηγηθή πώς; Ποία χείρα δύναται να περιγράψει την ανδραγαθίαν και τον θρήνον όπου έκαμαν οι ανδρείοι Έλληνες; Βέβαια ουδείς. Εκυνηγούσαν ξεσπαθώνοντες και μεθύνοντες από τον πόλεμον ωσάν γίγαντες τους Τούρκους, εθέριζον χωρίς να εμποδισθή το σπαθί τους τελείως. Οι Έλληνες από την ορμήν τους με τα δόντια έτρωγαν τους Τούρκους, όπου τέλος πάντων έτρεχε το αίμα ποταμηδόν, από την ώραν οπού ήρχισεν ο πόλεμος έως το πουρνό, και ανίσως οι Έλληνες δεν έπιπτον εις τα λάφυρα και δεν ενύκτωνε, δεν ήθελε μείνει βέβαια ούτε ρουθούνι από τους Τούρκους και ήθελε πιάσωμεν τον ίδιον Μπαϊράμ πασάν ζωντανόν. Μόλον τούτο δεν είναι μικρά πράγματα εκείνα όπου έπαθον. Με μέτρον εσκοτώθηκαν 700 και αιχμάλωτοι επιάστησαν ζωντανοί 221. Τους επήραμε και τζίπχανέδες φορτώματα εννέα και άλλα τριάντα έκαμαν οι ίδιοι. Άλογα επήραμε 370 εσκοτώθηκαν και υπέρ τα 700. Αμάξια είχαν 1.000 με παξιμάδια, κριθάρι και άλλα είδη. Έκαμαν από αυτά οι Τούρκοι 600. Τα δε 400 τα επήραμε και όλων των αμαξών τα βόδια και βουβάλια. Τους επήραμε και 8 κανόνια, το μπουγασή μπαϊράκι. Τους επήραμε και όλα τα επίλοιπα. Ομοίως τους επήραμε και τα τουμπελέκια.

⁶⁴¹ Αυτόθι, σσ.483-484, υποσημ. α.

Δεν δύναται χέρι να περιγράψη όσα τους εκάμαμε. Τούτο μόνον σου λέγω όπου τέτοιος πόλεμος δεν είχε γένει από εμάς. Εσκοτώθηκαν δικοί μας εις τον τόπον άνθρωποι 3. Μας ελαβώθη και ο καπετάν Αντώνης –ο Κοντοσόπουλος, ο λεγόμενος και Γεράντωνος– ολίγον εις το πόδι και αν δεν ελαβώνετο ήθελε γίνει μεγαλύτερος θρήνος, επειδή και έπεσαν οι άνθρωποι οι ιδικοί μας εις αυτόν. Άφησε όμως τον αδελφόν του νέον και άξιον εις το ποδάρι του. Ελάβωσαν ακόμη και άλλους Τούρκους. Ουδέ πόσοι ελαβώθησαν φεύγοντες και πόσοι εσκοτώθησαν δεν ηξεύρομεν. Οπού αν και οι ιδικοί μας ήθελαν τους επήγαιναν κυνηγώντας έως εις το Ζητούνι, και αυτοί οπού έμειναν, σας λέγω ότι, εις τον πόλεμον δεν ήθελαν εβγή δια τον θρήνον οπού έγινε. Εκόπη πλέον η ελπίς των αυτόθι πασάδων οπού προσμένουν μιντάνι και εμείς έχομεν σκοπόν να τους βάλωμεν μέσα εις το Ζητούνι και αν είναι θέλημα του Θεού, ξολοθρεύοντας τούτους θέλομεν κινήσει κατ' ευθείαν δια τα αυτόθι και άμποτες τούτο γίνη.

1821 Αυγούστου 27.

Οδυσεύς Ανδρίτσου».⁶⁴²

«Φιλογενέστατε Καπετάν Αλέξανδρε και αρχηγέ του Ελληνικού στόλου της Ευρύπου, αδερφικώς ασπαζόμενος προσκυνώ.

Εις το γράμμα του Καπετάν Αγγελή είδον τους αδελφικούς ασπασμούς και έχαρην δια την θεοφύλακτον υγείαν σου, και το γενναίον σου φέρσιμον, και τους θριάμβους, όπου αυτού κάμνεις, και είθε, θεία συνάρσει, να εξακοντίζονται τα άρματά μας, εναντίον των τυράννων· προς τούτοις ψυχραίνομαι δια την αλλεπάλληλον διχόνοιαν των αυτόσε Καπεταναίων και καταλαβαίνω, όπου τρόπον τινά ετούτοι εις την υπόθεσιν δεν εμβήκαν, αλλ' ήρχισαν να μοιράζουν και να κληρονομούν βιλαέτια, αυτά όπου είνε ενάντια εις την υπόθεσίν μας, όπου περισσότερο δεν γίνεται· από εκείνο, όμως όπου κατάλαβα, τέτοιοι ρεζουλτάνιδες, και τέτοια γυρεύουν· είναι όμως μάθημα για τους ζουρλούς· εγώ ούτε αδελφια ζητώ, ούτε μητέρα, ούτε συγγενείς αχρήστους, αλλά ζητώ ανθρώπους φιλογενείς, όπου να θυσιάζουν και ψυχή και υπάρχοντα δια το γένος και με μεγάλην μου μεταμέλειαν έστειλα ευθύς τον δικόν μου Καπετάν Αγγελή αυτού, ο οποίος μου εχρησίμειεν ωσάν αδελφός, ηξεύροντας ότι θέλει κάμη δούλευσιν με ζιναέτη και μοι φαίνεται έτσι έγεινε, όπου κουσούρι δεν έκαμεν εις τόσους πολέμους και στρατηγήματα, όπου έτυχε.

Παρ' ελπίδα αγροικώ να μη συμφωνούν μερικοί ρεζιλιδες: -εξάδελφός μου και λοιποί άλλοι μουκιουούφηδες-, τους οποίους ξέρω όνομα προς όνομα, και απορώ, όπου εν ω η φιλογενεία σου είναι πληρεξούσιος εις τα αυτόθι δεν τους δίδει νιζάμι δηλαδή να τους βάλη εις την Καδίναν να ψοφήσουν· τους ατάκτους κατά τον Απόστολον Παύλον «παιδεύετε τους ατάκτους ίνα μη υπεραίρωνται».

Ιδού, όπου γράφω και εγώ των ιδίων, όπου δεν είνε άξιοι να υπερασπισθούν το στρατιωτικόν επάγγελμα, να υπάγουν να κάμουν τα πρώτα τους ζιανέτια και όχι να επαγγέλλονται στρατηγοί, και να αφανίζουν τους Χριστιανούς με το κακόν τους παράδειγμα, όπου αυτό δεν το δέχεται το γένος. Μα του Θεού το όνομα, ή γράφω των Ευριπαίων και τους βάλουν το τουφέκι αυτών των ρεζιλιδων ή μόνος μου αφήνω τους εχθρούς και έρχομαι και τουςκαι μήτε το γένος θα χαθή δια τοιούτους ρεζιλιδες καπεταναίους. Λοιπόν ή τους δίδεις νιζάμι ο ίδιος ή μου γράφεις και κάμνω το χρέος μου εγώ. Τον αδελφόν μου καπετάν Μήκον, όπου τον εσήκωσα, μου έτυχεν αναγκαίος και εις ταύτην την περίστασιν και του εσκοτώθη και ένας αδελφός του, το οποίον τον εμπόδισε πολύ περισσότερο δια να σταθή μαζί μου· μετ' ολίγας ημέρας όλως θέλω τον στείλη αφεύκτως, και με δυνάμεις εις ταυτόσε· δια τα εδώ μάθετε, ότι μερικοί Τούρκοι, όπου έμειναν εις Λειβαδειάν τους έχομεν κλεισμένους, τους δε

⁶⁴² Κόκκινος, ό.π., τ.Γ', σσ.205-206.

άλλους, όπου περιφέρονται κατά την Θήβαν και δια να μαζεύουν ιστιράδες, τους έχομε λύση σκοτόνοντας· και θεία συνάρσει ελπίζομεν και μεγαλείτερα πράγματα εντός ολίγου. Ιδεάζετέ μας περί θαλάσσης· και δια ξηράς όλα ετούτα τα μέρη εκινήθησαν και πηγαίνουν υπερθαύμαστα.

Ταύτα και με όλην την αδελφικήν αγάπην μένω.

Ο παμπόθητός σας φίλος και εις τους ορισμούς σας και ως αδελφός·

Οδυσσεύς Ανδρίτσος.

Ο Μήκος Κατσικογιάννης αδελφικώς σας προσκυνεί». ⁶⁴³

«Αρεοπαγίται προσκυνώ.

Κατά την προσταγήν σας δεν έλειψα αμέσως αφ' ου έλαβα το έξοχον γράμμα σας και ερρίχθηκα εις το εδώθε μέρος. Εμποδίσθηκα όμως έξω εξ' αιτίας του καιρού οπού δεν επέρασαν όλοι οι άνθρωποι και τους προσμένω κατ' αυτάς· αν όμως είναι καμμία ανάγκη, γράψετε μου δια να προφθάσω αμέσως χωρίς αργοπορίαν, και είμαι έτοιμος εις την προσταγήν σας. Μένω.

1822, Φεβρουαρίου 15. Ορδί Καπανδρίτι.

Οδυσσεύς Ανδρίτσου». ⁶⁴⁴

Αριθ. 176.

«Προσωρινή Διοίκησις της Ελλάδος

Ο Πρόεδρος του εκτελεστικού προς τον Μινίστρον των Εσωτερικών.

Ο Μινίστρος των Εσωτερικών να γράψη εν γράμμα περιποιητικόν προς τον κ. Αλέξιον Νούτσου, και να παρενείρη ότι η Διοίκησις γνωρίζουσα την αξιότητά του, με ευχαρίστησιν θέλει τον δεχθή εδώ, το οποίον αν δεν ειμπορή να κάμη τώρα, καλόν ήτον να δώση προς το Μινιστέριον των εσωτερικών μίαν ιδέαν γενικήν περί της στάσεως των εν τη Δυτική Ελλάδι πραγμάτων και περί του τρόπου της διευθετήσεως των εκεί υποθέσεων, τόσον στρατιωτικών όσον και πολιτικών.

Εν Κορίνθω, **τη 28 Φεβρουαρίου 1822.** Αλ.Μαυροκορδάτος, Πρόεδρος

Αναγνώστης Παππά Γιαννόπουλος, Ιωάννης Λογοθέτης.

Ο Αρχιγραμματεύς της Επικρατείας, Μινίστρος των εξωτερικών υποθέσεων, Πρόεδρος του συμβουλίου των Μινιστρων, Θ. Νέγρης». ⁶⁴⁵

«Προς τον Σεβάσμιον Άρειον Πάγον.

Σας ειδοποιώ με την παρούσαν μου ότι ο υψηλότατος πρίγκηψ Δημήτριος Υψηλάντης έφθασεν εδώ και συμποσούνται σχεδόν τώρα όλοι υπέρ τους χιλίους. Ως λέγουν προσμένονται ακόμη και είναι έτοιμοι υπέρ τας τρεις χιλιάδας. Και ημείς με στενοχωρίαν πολλήν απόψε απεράσαμεν από ψωμί και μπερικιάτβερσιν από τα μοναστήρια, όπου δεν τους αφήσαμεν ούτε την ζωοτροφίαν τους. Λοιπόν ετούτοι έχουν να γίνουν υπέρ τας τέσσαρας χιλιάδας –εξόλους από τα ιδικά μας στρατεύματα- και πρέπει να πάρετε μέτρα δια ζαϊρέδες. Το Σάλωνα μόνον δια διακόσια κιλά έδосεν και τας φλυαρίας οπού λέγουν είναι παραπάνω. Και το αίτιο είναι ο Αναστάσης ο αεροπαγίτης οπού τα κάμει δια να μη δόση και αυτός εκείνο οπού τον διωρίσατε. Δια τούτο ή πάρτε τον μαζί σας, ή γράψετε του να τραβήση χέρι από αυτά και να υπάγη να κυττάξη την δουλειάν του οσπιτίου του, διότι ως μέρος και αυτός του αρείου πάγου προστάζει. Και ως φαίνεται έγιναν δύο άρειοι πάγοι. Και αν μείνουν και άλλοι ωσάν αυτόν, ημπορούν να γίνουν και άλλοι και ότι δεν είναι καλόν να γίνωνται ούτως τα πράγματα, το γνωρίζετε. Δια τούτο δεν λέγω περισσότερα.

⁶⁴³ Κριεζής, ό.π., σσ.27-28.

⁶⁴⁴ Τρικούπης, ό.π., τ.Β', σ.148.

⁶⁴⁵ Α.Ε.Π., ό.π., τ.Α', σ.357.

Δια ψωμί μουτουλάκι να κάμετε κυβέρνησιν, ότι γνωρίζετε πολλά καλά οπού αυτή η εκστρατεία είναι η μόνη οπού προσμένει ανόρθωσιν το γένος και πρέπει με μεγάλην προσοχήν να σταθώμεν δια να μη λάβη κανένα παραμικρόν εμπόδιον και τότες μας χαλά όλο το παν. Ταύτα και μένω με όλον το σέβας.

1822 Μαρτίου 16, εν Διστόμω.

εις τους ορισμούς σας
Οδυσσεύς Ανδρίτσου». ⁶⁴⁶

«Σεβαστέ άρειε πάγε.

Την ίδιαν ώραν να προφθάσετε ψωμί ή αλεύρι πολύ και σφαχτά δύο τρεις χιλιάδες και τζιπχανέν. Και πέρα είναι φωτιές. Να στείλετε, αν είν' ασκέρι, να το στείλετε. Τι κάθεστε; Ή κάμετε κουμάντο ή το ασκέρι έχει απόφασιν να ριχτή εις εσάς. Έχω τόσες ημέρες οπού σας γράφω τόσα γράμματα και τίποτε δεν κάμετε. Μην κάθεστε και μας δίνετε ευχές, ότι πέρνομε τον κόσμον εις τον λαιμόν μας. Αυτού στέλλω και τον Λάμπαν και σας λέγει στοματικώς. Γράψετε και των πέρα καπεταναίων τι κάμνουν. Οι Τούρκοι επλάκωσαν όλοι εδώ και εκείθεν είναι άδειος ο τόπος. Κονταχτζίδες και γιατρούς όθεν είναι να τους μάσετε. Ότι το στράτευμα είναι χωρίς κονταχτζίδες και εχάλασαν τα τουφέκια τους. Τον Κούρταλη να φέρετε. Δεν ημπορώ πλέον άλλα να σας γράφω.

1822 Απριλίου 4, Αγιαμαρίνα.

Οδυσσεύς Ανδρίτσου

Νικήτας Σταματελόπουλος.

Υ.Γ. Εκατό τζαπιά και εκατό φτυάρια, όθεν τα μπιτίσετε, μπιτίσετέ τα και στείλετέ τα ότι μας είναι πολλά αναγκαία.

Τα καράβια τα τρικεριώτικα και λιμνιώτικα όλο πορδές είναι. Επροχθές ευθύς που ακούσαν τα κανόνια ευθύς ετράβηξαν έξω. Δια τούτο αμέσως να στείλετε να μας έλθη το καράβι του καπετάν Αλέξανδρου και αν κάμη χρεία ας υπάγη ένα από ετούτα». ⁶⁴⁷

«Αδελφέ Καπετάν Αλέξανδρε, Αρχηγέ της Ευρίπου,αδελφικώς σε ασπάζομαι.

Άμα λάβης το αδελφικόν μου γράμμα σε παρακαλώ μαζί με τον ταϊφά σου, όπου άμα λάβης το γράμμα μου αμέσως να σηκωθής να έλθης, ότι οι εχθροί μας έχουν περικυκλώση και δεν ειμπορούμε κεφάλι να σηκώσωμεν.

Έχομεν τρία πλοία, τα οποία ως άνανδροι άνοιξαν το πέλαγος, όπου είδον την πλησμονήν των Τούρκων και δεν θέλουν να ζυγώσουν να ρίμουν ένα κανόνι δια να σκορπίσουν οι Τούρκοι. Λοιπόν και αυθίς σας παρακαλώ να σηκωθής να έλθης και άμα φθάσης να έλθω μόνος μου να δώσω των παλληκαρίων όσα χρήματα θελήσουν και τότες να ρίψετε κανόνια. Απρίλιος του 1822.

Οδυσσεύς Ανδρίτσος». ⁶⁴⁸

«Στρατηγέ Οδυσσεύ.

Ελάβομεν το γράμμα σου όπου εύρομεν περικλεισμένον το δίπλωμα της χιλιαρχίας, είδομεν ότι παραιτείσαι από της πατρίδος την δούλευσιν και θέλεις να ησυχάσης εις τον οίκον σου, σου ευχόμεθα κατευόδιον.

Οι Αρεοπαγίται:

Αταλάντης, Νεόφυτος πρόεδρος, Άνθιμος Γαζής, Δρόσος Μανσόλας, Ιωάν.

Ειρηναίος, Κ. Τασσίικας, Κ. Ιωάννου, Αναγν. Κονδύλης». ⁶⁴⁹

⁶⁴⁶ Κόκκινος, ό.π., τ.Δ', σσ.255-256.

⁶⁴⁷ Αυτόθι, σ.259.

⁶⁴⁸ Κριεζής, ό.π., σ.91.

⁶⁴⁹ Σταματόπουλος, ό.π., τ.Β', σ.62.

«Γενναίε στρατηγέ Νικήτα.

Ο κύριος Οδυσσεύς μας έστειλε το δίπλωμα της χιλιαρχίας με το οποίο η πατρίς τον ετίμησεν και από την σήμερον παραιτείται από την δούλευσιν της πατρίδος. Ιδού ο άρειος πάγος τιμά με το αξίωμα της πεντακοσιαρχίας τους κυρίους Σταμούλην Χοντρόν, Δημήτριον Τριανταφύλλου και Γιάννην Λάμπαν και τους διορίζει ν' αναλάβουν την διοίκησιν του στρατεύματος και ν' ακούσουν τας διαταγάς σου και του χιλιάρχου Δυοβουνιώτη έως δευτέρας μας διαταγής.

Λάβε λοιπόν φροντίδα να οδηγήσης κατά το παρόν μετά του χιλιάρχου Δυοβουνιώτη. Γράφομεν προς τούτοις των καπεταναίων Ποριώτη και Αιγινήτη να ενωθούν με το στράτευμά σου και ν' ακούσουν τας διαταγάς σου.

Εξακολουθεί την οδοιπορίαν σου και συναπαντήσας τον εχθρόν πολέμα, χτύπα και νικά. Εν Λιθάδα **17 Απριλίου 1822**. Οι Αρεοπαγίται:

Αταλάντης, Νεόφυτος πρόεδρος, Άνθιμος Γαζής, Δρόσος Μανσόλας, Ιωάν. Ειρηναίος, Κ. Τασσίκας, Κ. Ιωάννου, Αναγν. Κονδύλης». ⁶⁵⁰

«Χιλίαρχε κύριε Χ. Μπαλάσκα.

Ο ερχομός σου εις Κόρινθον είναι εις αρμοδίαν περίστασιν. Ειδοποιούμεν την υπερτάτην Βουλήν ότι ο χιλίαρχος Οδυσσεύς αποβάλλων το αξίωμα αυτό, παραιτείται από της πατρίδος την δούλευσιν και να στείλη εσέ όσον τάχιστα. Ιδού σοι γράφομεν και αμέσως και σε παρακαλούμεν τρέξον να αναδεχθής την διοίκησιν εκείνου του στρατεύματος. Έρρωσο.

Τη 18 Απριλίου 1822 εν Λιθάδα. Οι Αρεοπαγίται:

Αταλάντης, Νεόφυτος πρόεδρος, Άνθιμος Γαζής, Δρόσος Μανσόλας, Ιωάν. Ειρηναίος, Κ. Τασσίκας, Κ. Ιωάννου, Αναγν. Κονδύλης». ⁶⁵¹

«Γενναιότατε στρατηγέ κύριε Νικήτα.

Και προχθές εγράψαμεν εις την γενναιότητά σας και μέχρι της σήμερον ουδεμίαν απόκρισιν ελάβομεν και σήμερον πάλιν δεν παραλείπομεν να σε φανερώσωμεν την όσην λύπην δοκιμάζομεν μη ηξεύροντες την κατάστασιν των στρατευμάτων μας και δια τούτο στέλλομεν εξεπίτηδες τον παρόντα άνθρωπον δια να μας ιδεάση η γενναιότης σου περί πάντων, δια να ηξεύρωμεν και ημείς να κάμωμεν την πρέπουσαν φροντίδα των ζωοτροφιών. Αδελφέ, σε ορκίζομεν εις το όνομα της γλυκυτάτης ημών πατρίδος να σταθής γενναίος και πιστός υιός αυτής, όπου να βάλης τα στρατεύματα της Ρούμελης εις ευταξίαν, να μετρήσης αυτά ομού και τα ιδικά σας, δια να ηξεύρωμεν την καθημερινήν των τροφήν δια να μη τους λείπη, και επειδή ο κύριος Οδυσσεύς παρητήθη της χιλιαρχίας εδιωρίσαμεν αυτού τον κύριον Δημήτριον Τριανταφύλλου, κύριον Ιωάννην Λάμπαν και κύριον Σταμούλην δια να λάβουν την επιστασίαν του στρατεύματος της Λειβαδιάς, τους οποίους ας ομιλήση και η γενναιότης σας. Έπρεπε να στείλωμεν δύο ανθρώπους μας αυτού δια να διευθετήσουν τα πράγματα, πλην κατά τυχόν, δι' επιταγής της υπερτάτης βουλής εστάλησαν εις άλλα μέρη οι συνάδελφοί μας και εμείναμεν μόνον τρεις και δια τούτο επιτρέπομεν όλην την επιστασίαν των στρατευμάτων αυτού εις την γενναιότητά σου, δια να μας δώσης σωστήν πληροφορίαν περί των παρόντων και υπέρ των μελλόντων σκοπών. Σας ευχόμεθα υγείαν και νίκας λαμπράς.

Την 22 Απριλίου 1822 εκ Λιθάδος της Ευβοίας. Οι Αρεοπαγίται:

Αταλάντης, Νεόφυτος πρόεδρος, Άνθιμος Γαζής, Δρόσος Μανσόλας, Ιωάν. Ειρηναίος, Κ. Τασσίκας, Κ. Ιωάννου, Αναγν. Κονδύλης». ⁶⁵²

⁶⁵⁰ Κόκκινος, ό.π., σ.264.

⁶⁵¹ Λάμπας, «Ο Ανδρούτσος και ο Άρειος Πάγος», ό.π., σ.867.

⁶⁵² Κόκκινος, ό.π., σσ.264-265.

«Σεβαστή Βουλή,

Δεν ηξεύρομεν γράμματα πολλά δια να σας καθορίσωμεν πόσο μεγάλη είναι η ανάγκη για να βγάλετε στρατεύματα εδώ εις ετούτα τα μέρη. Η ανάγκη είναι τέτοια, οπού εάν δεν βγάλετε, το Γένος θα είναι σε μεγάλον κίνδυνον. Εμείς θα πολεμήσωμεν έως να αποθάνωμεν, μα και αυτού ύστερα δεν ηξεύρομεν τι θα πάθετε από τους άπιστους Τούρκους. Εμείς κάμνομεν το χρέος μας και σας δίδομεν την είδησιν, και να είμεθα έξω από την αμαρτίαν. Λοιπόν δια το όνομα του Θεού και της Πατρίδος, μην παίρνετε τα πράγματα σαν μετέωρα, διατί θα χαθούμεν και να είμεθα της αμαρτίας. Το παρόν μας θέλει το φυλάζωμεν δια μάρτυρα ότι σας εδώκαμεν την είδησιν δια την ανάγκην της πατρίδος. Εμάθαμεν από άνθρωπον πιστόν οπού ήρθεν από την Λάρισσαν, ότι εκεί ήλθαν ως τρεις χιλιάδες στρατεύματα και ότι προσμένουν και τον Χουρσίτ-Πασσά, και ότι έχουν σκοπόν να κατέβουν εις το Ζητούνι, και ακόμη όλω ένα κατεβαίνουν, και ας πάρωμεν μέτρα. Τώρα βρίσκονται εις το Ζητούνι, και εις την Πάτραν (δηλαδή την Υπάτη, το Πατρατζίκι) ως οκτώ χιλιάδες, και τρεις οπού θα έλθουν από την Λάρισσαν, γίνονται ένδεκα. Σας ασπαζόμεθα πατριωτικώς.

Εις τας 23 Απριλίου 1822.

Γιάννης Δυοβουνιώτης
(Τ.Σ.)
Γιάννης Γούρας
(Τ.Σ.)
Οδυσσέος Ανδρίτσου
(Τ.Σ.)
Βασίλης Μπούζουγλος
(Τ.Σ.)
Νικήτας Σταματελλόπουλος
(Τ.Σ.)
Αντώνης Κοντοσόπουλος
(Τ.Σ.)

Παρακαλούμεν να έχομεν την απόκρισίν σας, δια να λάβωμεν μέτρα». ⁶⁵³

«Γενναιότατε κύριε Νικήτα Σταματελόπουλε.

Ελάβομεν το από Βελίτσαν γράμμα σου, εν ω είδομεν να μας γράφης ότι καθώς ηκούσθη η παραίτησις του Οδυσσέως, το στράτευμα όλον εσκορπίσθη τόσον το ιδικόν του, όσο και το Μωραϊτικόν. Αυτό το γράμμα σου μας εκίνησεν εις θαυμασμόν, πλην πάλιν συνήλθομεν συλλογισθέντες ότι οι γενναίοι άνδρες είναι φυσικά απλοϊκοί και ευεξαπάτητοι και αφού συναρπασθώσιν, ή απατηθώσι μίαν φοράν, επιμένουσι δια παντός εις την αυτήν απάτην, εάν δεν προλάβη μια φιλική συμβουλή να την αναιρέση. Δια τούτο εκρίναμεν εύλογον ν' αποκριθώμεν και να σε συμβουλεύσωμεν πατρικώς τα συμφέροντα, όντες βέβαιοι ότι γράφομεν εις άνδρα γενναίον και τιμώτατον και ότι θέλει κρατήσει μυστικά τα όσα του γράφομεν.

⁶⁵³ Α.Ε.Π., ό.π., σ.214.

Κύριε, η παραίτησις του Οδυσσέως προήλθεν από λόγου του. Ο ίδιος μας έγγραψεν ότι παραιτείται, διότι θέλει να τραβηχθή εις το σπίτι του και να διορίσωμεν άλλον εις την οδηγίαν του στρατεύματος. Το στράτευμα δεν είναι ιδικόν του, αλλά είναι του Γένους. Δεν εσκορπίσθη δια την παραίτησίν του, αλλά δια την συμφοράν όπου τον ηκολούθησεν εις την Αγίαν Μαρίναν. Μάλιστα το στράτευμα είναι αγανακτισμένον εναντίον του και αποδίδει την αιτίαν της συμφοράς εκείνης εις την άτολμον στρατηγίαν του, καθώς εκ συμφώνου και το Μωραϊτικόν στράτευμα. Η προαίρεσις του Οδυσσέως ίσως είναι καλή και επιθυμεί να ωφελήση το Γένος του, αλλά η κακή τύχη τον κατατρέχει και εναντιούται εις τα στρατηγήματά του. Το δε ελάττωμά του είναι οπού χάνει την ευκαιρίαν των πράξεων και την ακμή του καιρού εις το να κομπασάρη ατελεύτητα, να μην επιχειρή εις τίποτε και ύστερον μετανοεί ανωφέλευτα. Ίσως αυτή η συνείδησις τέλος πάντων τον έτυψε και δια τούτο απεφάσισε να παραιτηθή και από το αξίωμά του και από τον πόλεμον, γνωρίζοντας το ελάττωμά του, δια το οποίον εστάθησαν πάντοτε όχι μόνον ανωφελή, αλλά και ολέθρια τα στρατηγήματά του εις Λειβαδιάν, εις Θήβας, εις Αθήνας, εις Εύριπον και τώρα κακή τύχη εναντίον του Ζητούνιου. Όθεν η παραίτησίς του, αν δεν είναι καθ' υπόκρισιν, θέλει γίνει ωφελιμοτάτη και εις αυτόν τον ίδιον και εις το Ελληνικόν Γένος. Λοιπόν, αδελφέ γενναϊότατε, σε συμβουλεύομεν ν' αγαπάς μεν τον Οδυσσέα, περισσότερον όμως ν' αγαπάς το συμφέρον του Γένους και της πατρίδος και να έχης πάντοτε προ οφθαλμού τούτο το απαραίτητον ιερόν χρέος σου. Ημείς σε βλέπομεν τόσον ενθουσιασμένον εις την φιλίαν του Οδυσσέως, όπου ελησμόνησες πως είσαι στρατηγός των Πελοποννησιακών στρατευμάτων και γράφεις ότι εσκορπίσθη και το Μωραϊτικόν στράτευμα εκ της παραιτήσεως του Οδυσσέως, ωσάν να ήτο αυτός στρατηγός του και η γενναϊότης σου ο σημαιοφόρος. Η φιλία του γενναίου και φιλογενούς ανδρός πρέπει να έχη τα όριά της. Η γενναϊότης σου, αφού τιμάς την φιλίαν του Οδυσσέως, πρέπει να αναλάβης τα γενναία φρονήματά σου, να φροντίσης να φυλάξης την καλήν υπόληψίν σου και τον έπαινον των παρελθόντων κατορθωμάτων. Συλλογίσου ότι ήλθες τόσην μακράν οδόν και δοκιμάζεις τόσας ταλαιπωρίας, όχι δια να φιλιωθής με τον Οδυσσέα, αλλά δια να κατατροπώσης τους εχθρούς, εις τούτον τον ιερόν αγώνα οπού επεχειρίσθημεν και να δοξασθής με λαμπράς νίκας και εις την Ανατολικήν Ελλάδα καθώς και εις την Πελοπόννησον.

Αυτά που σου γράφομεν, δεν τα γράφομεν ημείς, αλλά η πατρίς και το Γένος. Και ως φιλόπατρις και φιλογενής οπού είσαι πρέπει να τα ακούσης με σέβας και να ενεργήσης με ζήλον. Όθεν αδελφέ πάσχισε να συνάξης και να εμψυχώσης το διασκορπισμένον στράτευμα. Τούτο είναι χρέος άξιον στρατηγού. Εισακουσθήτι, ενωθήτι με τους άλλους στρατηγούς. Και ο Θεός θέλει ευοδώση τα κινήματά σας και θέλει μας βοηθήση δια να εξαλείψωμεν την εκ της ήττης αδοξίαν όπου εδοκιμάσαμεν.

Εν Λιθάδα, **26 Απριλίου 1822.**

Οι Αρεοπαγίται:

Αταλάντης, Νεόφυτος πρόεδρος, Άνθιμος Γαζής, Δρόσος Μανσόλας, Ιωάν. Ειρηναίος, Κ. Τασσίικας, Κ. Ιωάννου, Αναγν. Κονδύλης». ⁶⁵⁴

«Σεβασμιώτατοι άρχοντες Αρεοπαγίται!

Εδιάβασα το γράμμα σας και είδα τα όσα με γράφετε· εγώ το γένος μου το τιμώ και το αγαπώ και δια την ελευθερίαν του καθ' ημέραν θυσιάζομαι· τιμώ και σέβομαι τον Άρειον Πάγον και κάθε καλήν διοίκησιν του έθνους μου· λέγω όμως την

⁶⁵⁴ Κόκκινος, ό.π., σσ.265-266.

αλήθειαν, ως ελεύθερος Έλληνας και καλός πατριώτης. Ο Άρειος Πάγος δεν εφέρθη καθώς έπρεπεν εις τας περιστάσεις μας· πρώτον δεν έπρεπε να δίδη πολεμικάς προσταγάς, ωσάν να ήτον διωρισμένος στρατηγός επάνω μας· ημείς οπού επολεμούσαμεν, οπού εβλέπαμεν τας δυνάμεις των εχθρών και την κατάστασιν του στρατεύματός μας, εκρίναμεν εύλογον να το τραβήξωμεν δια να μη χαθή· ο Άρειος Πάγος δεν έπρεπε να εναντιωθή εις τούτο και να προξενήση τόσην ταραχήν και παράπονα· αν το τράβηγμα του στρατεύματος έγινε κακά, την κρίσιν δεν έπρεπε να την κάμνη ο Άρειος Πάγος, αλλά η διοίκησης του έθνους ημπορούσε να διορίση άλλους στρατηγούς και να εξετάσωσι, και να κρίνωσι το πράγμα· η δουλειά του Αρείου Πάγου ήτον και είναι, όσον αφορά τα πολεμικά, να προνοή τας ζωοτροφίας και τα εφόδια· δεύτερον, όταν ο Οδυσσεύς έστειλε την παραίτησίν του ο Άρειος Πάγος έπρεπε να δείξη πολιτικόν, και να στοχασθή τας περιστάσεις, και να ειρηνεύση το πράγμα, αν είχε και άδικον ο Οδυσσεύς, και όχι να αρπάξη την παραίτησίν του και να τον θεατρίζη εις τον κόσμον, ωσάν ένοχον· εγώ εδούλευσα και εις τας Ευρωπαϊκάς Διοικήσεις, πουθενά όμως δεν είδα ν' ανακατώνονται εις τα πολεμικά με τέτοιον τρόπον οι πολιτικοί, και να καταδικάζουν έτζι τους αξιωματικούς· πλην περισσότερον δεν έπρεπε να φερθήτε η ευγενεία σας έτζι εις τας παρούσας περιστάσεις του γένους, όπου χρειάζεται εσωτερικήν ειρήνην και όχι φατρίας και ταραχάς· ηξεύρω, ότι το στράτευμα είναι του γένους, η οδηγία όμως του στρατεύματος είναι του Αρχηγού, και όταν μένη χωρίς αρχηγόν, σκορπίζει, καθώς και ένα καράβι, όταν μένη χωρίς καραβοκύρην, τζακίζεται και πνίγεται· το πλέον λυπηρόν, άρχοντες, είναι, οπού αντί τώρα καν να ζητήτε ως φρόνιμοι διόρθωσιν του κακού, εσείς ζητείτε να το γαγγραινάρετε· εγώ και αν έχω γενναία φρονήματα, και ως φίλος και ως φιλογενής, και αν έχω καμμίαν υπόληψιν εις το γένος μου, αφήσατέ με παρακαλώ τα γενναία μου φρονήματα και της φιλίας και της φιλογενείας και να χαίρωμαι την μικράν ταύτην υπόληψιν· μένω δε μ' όλον τον ανήκον σέβας.

Εκ Βελίτζης, **27 Απριλίου 1822.**

Ο πατριώτης
Νικήτας Σταματελόπουλος». ⁶⁵⁵

«Σεβασμιώτατοι Αρεοπαγίται!

Έως τώρα θέλει σας έγινε γνωστόν το τραγικόν και απάνθρωπον σφάξιμον των κυρίων Αλεξίου και Παλάσκα. Τα πράγματα εις ποίαν κατάστασιν εκατήντησαν τα βλέπετε. Τώρα τι ποιητέον; Ημείς μόλις διεσώθημεν εις την Ταρτάναν. Δεν έχομεν είδησιν τι έκαμαν οι λοιποί καπεταναίοι περί αυτής της δυστυχεστάτης τραγωδίας. Δι' ο σας παρακαλούμεν, αν το στοχάζεσθε εύλογον και ασφαλές, στείλετέ μας το λαντζόνι του κυρίου Ντουντούση αρματωμένον να έλθωμεν δια να συσκεφθώμεν περί τούτου του μεγίστου κινδύνου ότι πάσχει το παν, και αμέσως να έχωμεν απόκρισίν σας. Μένοντες με την απόκρισίν σας και υποσημειούμεθα.

1822 Μαΐου 28, Άσπρα Σπίτια.

Ιωάννης Φίλωνας αρεοπαγίτης.

Οι έφοροι Λειβαδιάς:

Ιωαννούλης Νάκος, Γ. Λιανοσταφίδας, Γιαννάκος Σαλωνίτογλου, Ανδρ. Ξάνθης, Αθαν. Οικονόμου, Ευστ. Γεωργαντάς, Ιωσήφ ιεροδιάκονος, Αθαν. Τζουτζός, Αναγν. Λαζαρής». ⁶⁵⁶

⁶⁵⁵ Αυτόθι, σ.267.

⁶⁵⁶ Αυτόθι, σσ.273-274.

«Γενναιότατε Πεντακοσίρχε, κύριε Ιωάννη Γκούρα.

Ως στενός συγγενής του αδίκως φονευθέντος κυρίου Αλεξίου επρόστρεξα με κλαυθμούς εις την υπερτάτην διοίκησιν δια τον φόνον οπού έκαμεν ο προδότης Οδυσσεύς εις δύο αθώα υποκείμενα, τα οποία πόσον ωφέλιμα μας ήσαν το εννοείς πολλά καλά η γενναιότης σου. Η υπερτάτη Διοίκησις με έδωκε γράμματα προς άπαντας τους χιλιάρχους, τους πεντακοσιάρχους και λοιπούς αξιωματικούς, μ' επαράγγειλε και άλλα δια στόματος, ωμίλησα με τους άρχοντας Λεβαδείας και ήλθα επίτηδες εις Σάλωνα να σε ανταμώσω. Διο αν είσαι καλός στρατιώτης, ευπειθής εις την Διοίκησιν και αγαπάς να ωφελήσης και τον εαυτό σου, την ιδίαν ώραν οπού θα λάβης το παρόν μου να έλθης να ομιλήσωμεν όσα εύρωμεν εύλογον, παίρνοντας μαζί σου ή τον πεντακοσίρχον Αντώνην ή τον πεντακοσίρχον Βασίλην Μπούσγον, με μυστικόν όμως τρόπον οπού ημπορεί να γίνη, και πάρε μέτρα καλά. Έρρωσο.

Εκ Σαλώνων **31 Μαΐου 1822.** Ο αδελφός σου
Πέτρος Βατεβάλης». ⁶⁵⁷

Νούμ. 152.

Προσωρινή Διοίκησις της Ελλάδος
Ο Πρόεδρος του Βουλευτικού

Προς τον Εκλαμπρότατον Πρόεδρον του Εκτελεστικού.

Εν τη σημερινή συνελεύσει της βουλευτικής Επιτροπής ανεγνώσθησαν γράμματα των εν τη Ανατολική Ελλάδι στρατηγού Νικήτα Σταματελόπουλου και Καπετάνων Πανουργιά, Γιαννάκη και Γεώργη Δυοβουνιώτων και Γκούρα, κατά την 17 και 19 τρέχοντος μηνός σημειωμένα, δι' ων προσκλαίονται δια την καταδρομήν του Οδυσσέως, απαιτούντες την διόρθωσιν παρά της Διοικήσεως· η βουλευτική Επιτροπή βλέπει αργά τα μη πρόσφορα μέτρα οπού έλαβεν η Διοίκησις εις την θεραπείαν των διατρεχόντων μεταξύ του Αρείου Πάγου και του ρηθέντος· επειδή όμως και τα γινόμενα ουκ απογίνονται, πρέπει να κάμη την ανάγκην φιλοτιμίαν, να οικονομήση το πράγμα εις τρόπον, ότι και ο χαρακτήρ της Διοικήσεως οπωσούν να μη εξυτελισθή, και οι Καπητάνοι να πληροφορηθούν, ότι τούτο το φρικτόν έγκλημα, καίτοι μη μνησικακούσης της Διοικήσεως, πρέπει να εξαλειφθή από τας ιδέας των ανθρώπων με νέα επίσημα ανδραγαθήματα του Οδυσσέως εναντίον των εχθρών, δια να εξιλεώση και το θείον. Αν το Εκτελεστικόν εγκρίνη τον τρόπον τούτον, ας σπεύση να δώση ανυπερθέτως τας αναγκαίας διαταγάς εις τον Μινίστρον του Πολέμου, δια να κάμη την ανάλογον απάντησιν, δηλαδή, ότι η Διοίκησις, καίτοι έπρεπε δια να σκυθρωπάξη δια το τόλμημα του Οδυσσέως, συγκατανεύει εις τας αιτήσεις των ρηθέντων Καπητάνων, και συγκατανεύει εις τας αιτήσεις των ρηθέντων Καπητάνων, και συγκαταβαίνουσα, συγχωρεί τον Οδυσσέα, επ' ελπίδι ότι θέλει σφραγίσει ως ανωτέρω ταύτην την συγχώρησίν του με τας πραγματικάς αποδείξεις νέων επισήμων ανδραγαθημάτων. Το αντίγραφον τούτο να σταλή προς τους Αρεοπαγίτας επιταττομένους να προσφέρωνται εις το εξής πολιτικώτερον, εκλέγοντες πάντοτε το μη χείρον κακόν εις τοιαύτα αντίπτοντα μαθόντες εκ των πραγμάτων πόσον είναι επιζήμιον, όταν μία κεντρική Διοίκησις ορμά μη καλώς εσκεμμένη, εκ τοιαύτας μάλιστα δεινάς περιστάσεσιν.

Εν Άργει, **τη κδ' Ιουνίου, αωκβ'.**

Ο Πρόεδρος

Δημήτριος Υψηλάντης.

Προσυπογράφεται ο Πρώτος γραμματεύς του Βουλευτικού

Ιω. Σκανδαλίδης. ⁶⁵⁸

⁶⁵⁷ Αυτόθι, σ.276.

⁶⁵⁸ Α.Ε.Π., ό.π., σ.126.

Πράξις αφορισμού του Οδυσσέως Ανδρούτσου.

«Πανιερώτατοι και θεοφιλέστατοι μητροπολίται και επίσκοποι, ευλαβεστάτοι ιερείς, πανοσιώτατοι ιερομόναχοι, ευγενέστατοι άρχοντες, γενναιότατοι στρατάρχει, ανδρείοι στρατιώται, όσοι ενδύθητε τα όπλα και χύνετε το αίμα σας δια την ελευθεριάν και σωτηριάν του γένους των ευσεβών, και απαξάπαντες ευλογημένοι χριστιανοί, είητε κατ' άμφω υγαιίνοντες.

Δεν σας λανθάνουν, αγαπητοί, του πρώην χιλιάρχου Οδυσσέως Ανδρίτζου όσα ποτέ ανοσιουργήματα, μαιοφονίας, αρπαγάς, απειθείας και τοιαύτα έτερα έπραξεν, εναντία του πολιτεύματος της πατρίδος και της σωτηρίας των ομογενών, δια τα οποία, καίτοι ην άξιος μυρίων θανάτων, μ' όλα ταύτα η ευσπλαχνία της Διοικήσεως και της ιεράς ημών θρησκείας τα φιλόανθρωπα παραγγέλματα, ου θελούσης τον θάνατον του αμαρτωλού άχρι τέλους ως το επιστρέψαι και ζην αυτόν, όλα ταύτα αναχαιτίζον την εκδικητικήν χειρά της πατρίδος, δίδοντες αυτώ καιρόν μετανοίας και επιστροφής.

Αλλά τέλος πάντων έφθασεν ο άνθρωπος εις το επάπειρον της κακίας· ετυφώθη ο άνθρωπος, εξεμάνη και ηγριώθη. Έθετο βουλήν πονηράν κατά της πατρίδος και του έθνους του. Διανοήθη ίνα θέση υπεράνω του Υψίστου τον θρόνον, ως άλλος νέος Σατάν πονηρός. Και τίνι τρόπω; Με την μάχαιραν και φόνους. Τα οποία συγχωρηθέντα εις μόνους τους εχθρούς, αυτός μετεχειρίσθη κατά των ομοφύλων. Καθώς και προλαβόντως ετόλμησεν ο θεομισής και μισάνθρωπος και αχάριστος να μολύνη την δεξιάν αυτου εις το αθών αίμα των καλών προμάχων της πατρίδος Αλεξίου Νούτζου και του χιλιάρχου Χρίστου Παλάσκα.

Έργον φρικώδες και παράνομον! Έργον το οποίον αποδεικνύει τον τολμητιάν τούτον όχι μόνον φονέα αλλά και προδότην της πατρίδος.

Όθεν δια του παρόντος συμβουλευόμεν και εντελλόμεθα πατρικώς, ως επέχοντες τύπον του αρχιποίμενος Κυρίου ημών Ιησού Χριστου, ίνα τον ρηθέντα κακεργάτην και φιλοτύραννον και αιμοχαρή Οδυσσέα γνωρίζητε πάντες ως βδέλυγμα μυσαρών και ακάθαρτον και αγγείον σατανικόν. Και καθώς ο Θεός εγκατέλιπεν αυτόν, ούτω και σεις πάντες, καθό χριστιανοί, τέκνα της Ελλάδος γνήσια, μαχόμενα δια την σωτηριάν του να εγκαταλείπετε μόνον και να μη συγκοινωνήσατε με τας αμαρτίας αυτου, ίνα εύρη μόνον η οργή του Θεού και μη επέλθη και εφ' υμάς. Επειδή σεις βέβαια εστέ αθώοι άχρι της σήμεραν και αμέτοχοι των όσων έπραξεν ο πονηρός και επίβουλος της πατρίδος ούτος Οδυσσεύς Ανδρίτζου.

Τον οποίον εν ονόματι Κυρίου Σαβαώθ με όλους εκείνους όσοι ποτέ ήθελαν φανή βοηθοί από τώρα και ύστερα εις τα επιβλαβή φρονήματα του κακοποιού τούτου, συνεργούντες αυτώ αμέσως ή εμμέσως, και μη απομακρυνόμενοι απ' αυτου του ακαθάρτου, του καταφρονητου της θρησκείας, του παραβάτου των νόμων, του εχθρου της πατρίδος, τούτους πάντας μετ' αυτου έχομεν αφωρισμένους, κατηραμένους, ασυγχωρήτους και αλύτους μετά θάνατον και τυμπανιαίους. Αι πέτραι και ο σίδηρος λυθείσαν, αυτοί δε μηδαμώς. Κληρονομήσειαν την λέπραν του Γιεζή και την αγχόνην του προδότου Ιούδα. Στένοντες είησαν και τρέμοντες επί της Γης ως ο Κάιν. Σχισθείσα η Γη καταπίοι αυτους. Προκοπήν ούτε αυτοί ούτε τα τέκνα αυτών μη ίδοιεν πώποτε εφ' οίς εργάζονται. Έστωσαν έρημα και εξουθένημα και βδελύγματα ενώπιον Θεού και ανθρώπων, ως εθνοκατάρατοι. Η Γη μη δότω αυτοίς καρπούς τροφής, αλλ' ακάνθας και τριβόλους. Γενηθήτωσαν τοις εχθροίς αυτών υποχείριοι και θύματα ελεεινά και αυτοί και τα τέκνα αυτών. Είη δε και η οργή του Θεού επί τας κεφαλάς αυτών και αι αραιί πάντων των απ' αιώνος αγίων και θεοφόρων πατέρων της Εκκλησίας. Μενέτωσαν δε και έξω της Χριστου Εκκλησίας ως εθνικοί και μηδείς των ιερέων εκκλησιάση ή αγιάση τινά αυτών ή θανόντνα αξιώση ταφής,

αλλ' ἔστω ἀταφος ὁ τοιοῦτος, τροφή των κυνῶν και λοιπῶν θηρίων, ἕως οὐ επιστραφῶσι και μετανοήσωσι.

Ὅσοι δε παραιτήσωσιν αὐτὸν μονώτατον και συνεργήσωσιν εἰς ὄλεθρον αὐτοῦ και αφανισμόν, τούτους πάντας ἔχομεν ευλογημένους παρά Πατρός, Υἱοῦ και Αγίου Πνεύματος, ὡς συνεργούς των καλῶν και της Ὁρθοδοξίας υπερμάχους την οποίαν οἱ τοιοῦτοι λυμεῶνες καταδιώκουν και επικατάραι.

Οὕτω λοιπόν ποιήσατε αποστρεφόμενοι τὸ κακόν και προσκολλώμενοι εἰς τὸ αγαθόν, ἵνα ἡ χάρις του Θεοῦ συν τη παρ' ἡμῶν ευχή και ευλογία εἴη μετὰ πάντων υμῶν.

Την δ' Ἰουνίου ,αοκβ', εν Ἀργεῖ.

Ὁ Μινίστρος της Θρησκείας». ⁶⁵⁹

«Ἄρειος Πάγος τη Ὑπερτάτη Βουλῇ των Ἑλλήνων ευ πράττειν.

Και με ἄλλον μας ιδεάσαμεν την Ὑπερτάτην Διοίκησιν περί του κινήματος του Χουρσίτ-Πασσά δια τα ἐδῶ μέρη· σήμερον μας γράφουν ὅτι τα στρατεύματά του ἐφθασαν εἰς Ζητούνι και Λιανικλάδι. Ὁ Ὀδυσσεύς, Γκούρας και Νικήτας ἐδιάδωσαν εἰς τον λαόν, ὅτι οἱ εχθροὶ εἶναι περισσότεροι ἀπὸ τριάντα χιλιάδες και ἡμεῖς δεν εἴμεθα ἱκανοὶ να τους βαστάξωμεν, ἀλλὰ πρέπει να ασφαλίσετε τας φαμηλιαῖς σας εἰς τας κορυφάς του Παρνασσού, και ἡμεῖς ἔπειτα ὅπως ἰδούμεν θέλομεν ακολουθήσει. Και ἀπὸ αὐτὰ τα κινήματα φανερόνεται ὁ σκοπὸς οὗ ἐχουν δια να αφήσουν τὸ ἀπέραςμα εἰς τους εχθρούς.

Ἡ πληροφορία οὗ ἔχομεν δια τας δυνάμεις του Χουρσίτ-Πασσά δεν εἶναι περισσότεραι ἀπὸ πέντε ἢ ἕξ χιλιάδες, χῶρια ἀπὸ ὅσους ἦτον εἰς Ζητούνι και Παντραντσίκι ἀπὸ την ἀρχήν· οἱ καλοὶ μας καπετάνοι ὁμως τους μεγαλώνουν τόσον, μάλιστα ἡμέραν με την ἡμέραν ἀφίνουν και τα ἐδῶ ευρισκόμενα Πελοποννησιακά στρατεύματα και σκορπούν, προφασιζόμενοι ὅτι δεν ἔχουν θροφάς, ἐνῶ ἐπὶ Θεῷ μάρτυρι ἔχομεν ὅχι μόνον δι' αὐτούς, ἀλλὰ και δια πολλὰ περισσότερους.

Δια τούτο, δια τους οἰκτιρμούς του Θεοῦ, ὅσον τάχιστα να προφθάσουν τα Πελοποννησιακά στρατεύματα δια ξηράς και δια θαλάσσης, ἐπειδὴ τώρα και τα εχθρικά πλοία ἐτραβήχθησαν πίσω και ἀπερνούν χωρὶς υποψίαν.

Προς τούτοις ἐμάθομεν ὅτι ὁ Ὀδυσσεύς ἐστεῖλεν ἕναν ἀπὸ τους Τούρκους οὗ εἶχεν μαζί του, και ἐπήγεν εἰς Ζητούνι και ἀγροικήθη με τους πασσάδες, δια να τους αφήση τὸ ἀπέραςμα, και ἀπὸ τα κινήματα οὗ ὅλω ἕνα ακολουθοῦν φαίνεται ἀληθέστατον, και δια ὄνομα του Θεοῦ προφθάσετε. **Τη 22 Ἰουνίου 1822**, Σάλωνα. Ἀρεοπαγίται: Ὁ Ταλαντίου Νεόφυτος, Πρόεδρος, Δημήτριος Σταματογιάννη, Ἰωάννης Εἰρηναῖος, Δημήτριος Νικολαΐδης. Κ. Τασσίκα.» ⁶⁶⁰

«Ὑπερτάτη ἐθνική βουλή προσκυνούμεν.

Πρωμερών ἐμάθαμεν τὸ στάλσημον του ἀλέξη νούτζου και χρήστου Μπαλάσκα εἰς λυβαδιά και οὗ αὐτὸ τὸ κίνημα ἐτάραξεν τον ὁδησέα και ἐχάσαμεν και τους δύο, ἱερηστάσεις μας δεν μας ἔδωσαν καιρόν οὗ να σας φανερόσωμεν πρωτῆτερα, τώρα ὁμως ἠκούσαμεν και δια τον στρατηγόν θεοδοράκη κολοκοτρώνη τὸ τη τον ἀκολούθησεν και πολλή μας ἐλύπησεν τὸ λοιπῶν παρακαλούμεν οὗ με ὅτι τρόπων ἐγνωρίζεται να τὸ διορθώσητε οὗ να μην του γενεῖ αὐτὸ τὸ ἀδικόν, και ξαναπαρακαλούμεν εἰς τὸ ἐξῆς οὗ να μην γίνονται παρόμοια εἰς τους πολεμικούς ὅτι ὅλους μας ἐγγίζεται. με κακὴν γνώμην σήμερον ἀναχωρεῖ ἀπὸ ἐδῶ ὁ στρατηγός κύριος γιατράκος δια τα αὐτόθεν δια να πάρη τα διορισμένα στρατεύματα να μας τα φέρη ἐδόθεν προς βοήθειάν μας μίαν ὄραν πρωτῆτερα ἐπιδῆς και ἡ πατρῆς μας ευρήσκετε εἰς κίνδυνον καθὼς θέλεται πληροφορηθῆ και ἀπὸ τον ἴδιον δια ζώσης του φωνῆς και με ὅλον τὸ σέβας μένωμεν. εἰς τους ὀρισμούς σας

⁶⁵⁹ ὅπ., τ.ΙΔ', σσ.253-254.

⁶⁶⁰ ὅ.π., τ.Α', σ.126.

1822 Ιουλίου 5 μακρήν όρος Γεωργάκης Νικολού». ⁶⁶¹

«Την ευγένειάν σας κύριοι πρόκριτοι της νήσου Ύδρας.

Περιχαρώς έλαβον το γράμμα σας. Αμέτρως εχάρην την θεοφύλακτον υγειάν σας. Είδον και τα εν αυτώ. Και ημείς μαζί με τον καπετάν Νικήταν με αυτήν την απόφασιν εκινήσαμεν, στοχαζόμενοι ότι να τους βαστήσουν αυτοί εμπρός εις τα δερβένια και να τους σφαλίσωμεν ημείς, και από όπισθεν να τους δίναμεν του διαβόλου, όπου να μη γλύτωνε ρουθούνι. Πλην εις μάτην. Ερχόμενοι έως Δερβένια, εμάθαμεν ότι απέρασαν. Και ούτως εγώ δια να μην αφίσω τα πόστα αδύνατα, εγύρισα οπίσω, ο δε καπετάν Νικήτας απέρασε δια τα εμπρός. Ημείς εδώ είμαστε καλά δυναμωμένοι και αν έλθουν οι εχθροί αναλόγως με την δύναμίν μας, ημπορούμεν να τους βαστήσωμεν. Ημείς ημπορούμεν να γίνωμεν εις το πόστον εις τα Βασιλικά έως χίλιοι πεντακόσιοι. Αν έλθουν οι εχθροί τρεις και τέσσαρες χιλιάδες ή και πέντε, ημπορούμεν. Μάλιστα οπού οι Τούρκοι έχουν τα άρματα τετρακοσίους χρόνους εις χείρας των και οι ειδικοί μας Έλληνες τους έρχεται παράξενον να πιάσουν άρματα εις χείρας τους και έχουν δίκαιον, επειδή και ποτέ τους δεν τα είχαν πιάσει.

Ο Χουρσίτ ευρίσκεται εις Ζητούνι και λέγουν ότι προσμένει και τον Σκόνδρα, πλην όχι βεβαίως, αλλά με λόγια. Κανέν άλλο νεώτερον απ' εδώ δεν έχομεν να σας γράψωμεν. Από αυτού παρακαλώ τα γράμματά σας ιζίκι να μη μου τα κάμετε. Εγώ δε μένω μ' όλο το σέβας.

1822 Ιουλίου 13, Κούκουρα.

Εις τους ορισμούς σας
Οδυσσεύς Ανδρίτσου
Μ. Κατσικογιάννης». ⁶⁶²

«Προς τον χιλίαρχον Οδυσσέα Ανδρούτσο.

Ευχαριστήτην άκρως δια τας ανδραγαθίας σου κατά των εχθρών. Επαινώ τον ζήλον σου και γενναιότητά σου. Εξακολούθει καθώς και έως τώρα και η πατρις θέλει ανταμείψει.

Τη 30 Αυγούστου 1822.

Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος». ⁶⁶³

«Προς τον Αντιπρόεδρον του Εκτελεστικού (Αθ. Κανακάρην).

Και προλαβόντος σας έγγραφα, ότι δεν έπαυσαν οι κατά της Διοικήσεως οργανισμοί, και σας εφανέρωσα πόθεν πηγάζουν αι υποψίαι μου. Χθες δια της επιστροφής του γραμματοκομιστού του καπετάν Μάρκου Μπότζαρη έλαβον και άλλας αποδείξεις της υποψίας μου, μάλιστα από μίαν εγκύκλιον διαλαμβάνουσαν επί προσχήματι παρατηρήσεων όσα τείνοντα προς κατάργησιν της καθεστώσης Διοικήσεως. Αύτη στέλλεται από τον Οδυσσέα προς τον καπετάν Μάρκον. Συμπεραίνω λοιπόν, ότι εστάλη και εις άλλους· ο καλός πατριώτης κ. Μάρκος έμεινε πάντοτε μαζί μου, και αν τα του Σουλίου αληθεύουσι, θέλει μ' ακολουθήσει εις Πελοπόννησον, όπου τον στοχάζομαι χρήσιμον, και αναγκαίον μάλιστα, όταν μείνη κοντά εις την Διοίκησιν. Δεν ημπορώ να στείλω τώρα αντίγραφον των παρατηρήσεων, δια να μην αργοπορήσω τον ξεκινημόν του γραμματοκομιστού.

Τη 6 Σεπτεμβρίου 1822.

Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος». ⁶⁶⁴

⁶⁶¹ Φυσεντζίδης, ό.π., σ. 138.

⁶⁶² Κόκκινος, ό.π., σ.327.

⁶⁶³ Αρχείον Μαυροκορδάτου, ό.π., τ.Ε', τχ. II, σ.206.

⁶⁶⁴ Αυτόθι, σ.354.

«Τη υπερτάτη διοίκησει των Ελλήνων.

Αναφερόμεθα εις τα προλαβόντα ημίν γράμματα, σημειωμένα τη 29^η του παρελθόντος μηνός, εν οίς εγράφομεν ότι το εν Αθήναις συνεστάν συνέδριον αφού κατήγγησε τον άρειον πάγον και εκηρύχθη παρά των Λειβαδιτών και τινών Αθηναίων αρχιστράτηγος πάσης της Ελλάδος και της Θεσσαλίας ο εθνοκατάρατος Δυσσέας, έγγραψε και διάφορα γράμματα, των οποίων περιεκλείσαμεν αντίγραφα προλαβόντες. Έγραψε προς τούτοις και εις τον αρχηγόν κύριον Διαμαντήν, νομίζων να διασειση και τούτον εις τους αποδιωχθέντας εντεύθεν καπετανίσκους, αλλ' έλαβε τας ανοήτοτάτας αυτώ αποκρίσεις. Τέλος εστάλη και ο υπασπιστής του κυρίου Δημητρίου Υψηλάντη Σάλας, δια να συγχύση την εδώ ησυχίαν, αλλ' απεβλήθη και αυτός άπρακτος.

Γνωστοποιούμεν εις την υπερτάτην διοίκησιν ότι ο Χουρσίτης εις Λάρισσαν συνήθροισε περίπου των 6 χιλιάδων Αλβανών, των οποίων σκοπός είναι δια Σάλωνα και εκείθεν δια Πελοπόννησον. Διο ας λάβη τα αναγκαία μέτρα δια τον Κορινθιακόν κόλπον.

Οι εν Νευρουπόλει εχθροί περί τας 4 χιλιάδας εκταθέντες εις διάφορα χωρία της Λεβαδείας και τα εγκαταλειφθέντα κατακαύσαντες ήλθον και μέχρι Ταλαντίου την παρελθούσαν Παρασκευήν, το οποίον και κατέκαυσαν. Ταύτα βλέπων ο κύριος Διαμαντής, επειδή ήταν εις Λίμνην και λαβών τριακοσίους στρατιώτας, μετέβη εις Ταλάντι, αλλ' οι εχθροί βάλλοντες πυρ εις Ταλάντι, έφυγαν και ούτως επέστρεψεν άπρακτος ο κύριος Διαμαντής. Ημείς δε εγράψαμεν εις όλας τας εφορείας δια να στείλουν ανά δύο εφόρους μετά των λογαριασμών των εσόδων και των εξόδων εκάστης επαρχίας δια να τους θεωρήσωμεν, αλλ' εκ της αργοπορίας είναι δήλον ότι δεν έρχονται. Ημείς καταγινόμεθα να καταστρώσωμεν τους λογαριασμούς τους οποίους αφού τελειώσωμεν, μεταβαίνομεν εις τα αυτού.

Εκ Ξηροχωρίου, **τη 13 Οκτωβρίου 1822.**

Οι Αρεοπαγίται:

Αταλάντης, Νεόφυτος πρόεδρος, Άνθιμος Γαζής, Δρόσος Μανσόλας,
Κ. Τασσίκας, Κ. Ιωάννου, Κ. Σακελίωνος».⁶⁶⁵

«Την ευγένειάν σας, κύριοι πρόκριτοι της νήσου Ύδρας.

Το από της 8 του παρόντος μηνός γράμμα σας έλαβον, εχάρην αμέτρως τα της θεοφυλάκτου μοι αγαθής υγείας σας, είδον και τα εν αυτώ σημειωθέντα και ότι τι Ναύπλιον το προσέχετε καλά. Προς τούτοις είδον να μοι γράφετε και δια το καράβι οπού είχεν τους Αλβανούς, ότι έπεσεν εις Μεσολόγγι· αυτό είναι βεβαιοτάτον και ως παλαιόν χαμπέρι δεν σας το έγγραψα. Ομοίως και του Σουλίου και Βαρνακιώτη και Ανδρέα Ίσκου. Όμως, ως λέγουν οι άλλοι καπιταναίοι Τζόγκας και λοιποί, να έπιασαν τον Βαρνακιώτην. Δεν ηξεύρομεν αν είναι βέβαιοι.

Εδώ έπιασα και κάμποσους τζασίτηδες, ο ένας είναι Εβραίος Ζακύνθιος, και προ πολλού έγινε Τούρκος, και τώρα έγινε Χριστιανός και ήλθεν εδώ σταλμένος από τους Τούρκους και εμαρτύρησε ότι έχει και άλλους είκοσι συντρόφους ακόμη, να περιφερθούν εις τα μέρη μας, και να τους δώση χέρι να σκοτώσουν καπεταναίους, και άλλαις πολλαίς προδοσίαις ακόμη εμαρτύρησαν. Δια τούτο σας δίδω την είδησιν οπού να προσέχετε και δια τους άλλους συντρόφους του οι οποίοι είναι διεσπαρμένοι εις τα μέρη μας. Ο δε άλλος είναι Ιωαννίτης, το ίδιον και αυτός από τότε Τούρκος καμωμένος. Όμως αυτός δεν ηθέλησε να μαρτυρήση τίποτες. Έπιασα και ένα παπά, και άλλους δύο οπού επήγαιναν γράμματα από Εύριπον εις Ζητούνι και ο παπάς

⁶⁶⁵ Κόκκινος, *ό.π.*, τ.Ε', σσ.290-291.

εγύριζεν από το Ζητούνι. Τα γράμματα όμως ήταν τούρκικα γραμμένα και δεν είχαμεν άνθρωπον δια να τα εξηγήση καλά. Όμως λάβετε μίαν εξήγησιν από ένα γράμμα του Χουρσίτη του μεγάλου και θέλετε πληροφορηθή τα γράμματα αμέσως τα έστειλα εις τους Μωραΐτας και τους έγγραφα και όλα τα διατρέχοντα, και ότι είναι ανάγκη μεγάλη να εβγάλουν έξω στρατεύματα τόσον εις την Δυτικήν Ελλάδα όσον και εις την Ανατολικήν, και όχι αυτοί να κάθονται να κυττάζουν τα ιντερέσσα τους και τα ζεύκια τους και οι Τούρκοι να εμβάνουν ζαϊρέδες εις το Ναύπλιον, και τα εδώ Δερβένια να τα έχουν άδεια, και οι Ρουμελιώται να σκοτώνονται, να καίονται, να αφανίζονται καθ' όλα, ως σας είναι γνωστά.

Λοιπόν τώρα, ως γνωρίζετε, η Ρούμελη έχει ανάγκην από βοήθειας. Μάλιστα και από εφόδια του πολέμου, οπού όσα ηθέλησαν να φέρουν του γένους, όλα εις αυτούς τα εσώρευσαν, και αυτοί τελείως δεν ηθέλησαν να μας δώσουν και ημάς από αυτά, οπού οι τόποι μας έχουν μεγάλην ανάγκην, και μάλιστα εφέτος θέλομεν έχει ιζιγέτι και από ψωμί ότι οι τούρκοι εισεχώρησαν εις τους κάμπους μας και κανείς δεν αποκοτά να υπάγη να σπείρη. Τώρα σας παρακαλώ οπού να μη εξεγνοιάσθησαν και ακαρτερούν τον κονκρέσον –ότι τάχα έως τότε μένει τίποτες να ελευθερώσουν οι Βασιλείς, αν ημείς το αμελήσωμεν– αλλά να εβγάλουν δυνάμεις έξω, και ανίσως και δεν εβγάλουν εις την Ανατολικήν Ελλάδα, ας μείνη όμως εις την Δυτικήν Ελλάδα όσον τάχος να προφθάσουν μία δύναμις αρκετή. Ότι ακόμη έγγραψαν οι πασάδες και ο Ουμέρης όλων των βιλαετιών και καπιτανέων οπού να δώσουν ράγι, και να είναι ως και πρότερον και καλλιώτερα, και ότι αυτοί με την Ρούμελην δεν έχουν τίποτες, αλλά να τους αφήσουν να απεράσουν εις Μωρέαν. Και αυτοί πολεμούν με πλάνον να τους γελάσουν, όσον να χαλάσουν τον Μωρέαν και έπειτα εμάς. Όμως ενδέχεται από πολλήν στενοχωρίαν να γελασθούν και να κάμουν αυτό το ράγι. Δια τούτο είναι μεγάλη ανάγκη να προφθάση μία δύναμις εκείνου του μέρους της Δυτικής Ελλάδος. Πολύ περισσότερα ανάγκη έχει εκείνο το μέρος και από μερικά καράβια δια να εμποδίση την είσοδον των τούρκων εις τον Μωρέαν και εμνηχώση και τους Έλληνας. Ξαναπαρακαλώ οπού, ως άνωθεν σας γράφω, να γράψετε και η ευγένειά σας και να παρακινήσετε τους Μωραΐτας οπού να μην το βαρέσουν και ετούτο εις τον κωφόν και τότες αλοίμονον.

Εγώ εξεκίνησα απ' εδώ με οκτακοσίους Αθηναίους μαζί και τους έστειλα εις το επάνω ορδί της Λιβαδιάς, οπού εκεί εις Τουρκοχώρι ευρίσκονται οι εχθροί τέσσεροι πασάδες, και τρεις εις Νευρόπολιν με τον χαζνατάρην του Χουρσουτή, και εγώ επειδή ευρίσκωμαι εις την φροντίδα των αναγκαιοτάτων της κούλιας και διόρθωσιν ζαϊρέδων και κάθε άλλου είδος του κάστρου, έμεινα και επαράγγειλα ότι ευθύς οπού ιδούν ανάγκην να μου γράψουν δια να πάρω και τους επιλοίπους στρατιώτας να υπάγω εκεί. Άλλο νέον δεν έχω και μένω.

1822 Οκτωβρίου 14 εξ Αθηνών.

Εις τους ορισμούς σας
Οδυσσεύς Ανδρίτσου». ⁶⁶⁶

«Αθηνών Διόνυσος επιβεβαιοί:

Κοινή ψήφω και γνώμη του καπητάν Οδυσσέως, των Εφορών και όλων των επαρχιωτών, εκλέγεται και ονομάζεται φρούραρχος της ακροπόλεως των Αθηνών ο γενναιότατος χιλίαρχος καπητάν Ιωάννης Γκούρας, δια να επιστατή εις την φύλαξιν και διοίκησιν τόσον της ακροπόλεως, όσον και της όλης πόλεως και επαρχίας, ομού μετά των Εφόρων, επαγρυπνών και εις την λοιπήν αρμονίαν και ευταξίαν αυτής από κακοποιούς ανθρώπους.

⁶⁶⁶ Αυτόθι, σσ.292-293.

Και ούτως εδόθη το παρόν εις χείρας του, εσφραγισμένου τη σφραγίδι της κοινότητος, του καπητάν Οδυσσέως, και υπογεγραμμένον παρά των Εφόρων και λοιπών πατριωτών. Εν Αθήναις, **τη 22 Οκτωβρίου 1822.** (Τ.Σ.)

Οδυσσεύς Ανδρίτσου,	Νικόλαος Νάκου,	Σιμεών Ηγούμενος,
Χ. Ζαχαρίτσας,		Δαμασκηνός Πετράκης,
Θ. Λογοθέτου,		Νικόλαος Ζαχαρίτας,
Παλαιολόγος Μπενιζέλος,		Άγγελος Γέροντας,
Παναγής Σκουζές,		Παλαιολόγος Πανταζής,
Ιωάννης Βλάχου,		Παναγιώτης Ματουκάς,
Ιωάννης Πάλης,		Δημητράκης Ξάνθης,
Αναγνώστης Μπήγιου,		Νικολάς Δανιήλ,
Χ. Σπύρος Μενιδίου,		Σταύρος Πατούσας,
Αναγνώστης Τσουρκατιώτης,		Σπύρος Χατσή Μπερνάρδος,
Γιάννης Πανταζής Χασιώτης,		Χ. Σπ. Χαλκοκονδύλης,
Δημήτρης Βουζίκης,		Νικολής Κοπίδης,
Σπυρίδων Παλαιολόγος,		Αναγνώστης Ξηροτάγαρος,
Νικόλαος Καρκατσάνης,		Χ. Μιχαήλ Λιανοσκαφίδας,
Νικολής Πιρής,		Σπυρίδων Μπενιζέλος,
Χρήστος Ταβάνης,		Χ. Σπύρος Γκικάκη,
Στάμος Μπουλίτσας,		Χαρίτος Χτενάς,
Σπύρος Παναγιωτάκης,		Χ. Νικόλαος Σαΐτας,
Χ. Αναγνώστης Μενιδιάτης,		Αντώνης Καλοπαναγιώτη,
Σιμεών Γαλάκης,		Σιδέρης Αργύρης,
Σωτήρης Μπυρσής,		Παναγής Γελαδάκης,
Δημητράκης Τυρόπουλος,		Μήτρος Πάλης». ⁶⁶⁷

«Τη υπερτάτη Διοικήσει των Ελλήνων.

Τη εγνωστοποιήσαμεν πολλάκις και με άλλα γράμματά μας τα διατρέξαντα ενταύθα μετά των πρώην καπηταναίων και του αρχηγού Διαμαντή· ήδη δε ειδοποιούμεν ότι οι κακόβουλοι εκείνοι, οι τε Έφοροι και Καπητάνοι, κατέφυγον προς τον Οδυσσέα· αυτός δε, δια τους ολεθρίους σκοπούς του, τους οποίους εγκολπώθη, και όλοι ομού μελετούν κακά, και δοκιμάζουν οι καπητανίσκοι εκείνοι να διαβώσιν εις την νήσον και να βάλωσιν εις πράξιν όσα στοχάζονται· μάλιστα απέρασαν και μερικοί στρατιώται αυτών εις το μέρος της Καρύστου. Δι' αυτήν την αιτίαν ο αρχηγός Διαμαντής παραταττόμενος εις τον εχθρόν φροντίζει να ματαιώση τους σκοπούς του άλλου εχθρού, κατά δυστυχίαν ομογενούς· βιάζεται λοιπόν να έχη διπλούς τους στρατιώτας αφ' όσους εχρειάζετο. Πλην από το άλλο μέρος τα ελεύθερα χωρία τούτα δια τας απείρους καταχρήσεις των φυγάδων Καπηταναίων και Εφόρων εξασπρίσθησαν και αδυνατούν να βαστάξουν τόσον φορτίον. Δι' αυτά, και δια να ματαιωθούν οι σκοποί εκείνων και να βλάψωμεν περισσότερο τους εχθρούς, εκρίναμεν εύλογον να στείλη μερικούς στρατιώτας εναντίον της Καρύστου. Ο Αρχηγός edίσταζε να το ακολουθήση επειδή η υπερτάτη Διοίκησις εις το ύστερον γράμμα της τον ωνόμαζεν αρχηγόν της Ευβοίας, εκτός της της Καρύστου πολιορκίας· αλλά τέλος πάντων έκλινε, και κατ' αυτάς ξεκινούν οι στρατιώται. Πιστεύομεν ότι η υπερτάτη Διοίκησις εννοούσα τον καλόν σκοπόν τούτον και την καλήν ελπιζομένην έκβασιν, όχι μόνον δεν θέλει δυσареστηθή, αλλά θέλει το εγκρίνει και θέλει το επικυρώσει με τα αναγκαία γράμματα, ιδούσα προς τούτας ότι η πτώσις της Καρύστου θέλει είναι της Ευρίπου άφευκτος άλωσις.

⁶⁶⁷ Α.Ε.Π., ό.π., σσ.541-542.

Αι Αθήναι, Θήβαι και Λεβαδεία επάτησαν τον όρκον τους και απειθούν εις την Διοίκησιν και εποτίσθησαν τα νάματα του Οδυσσέως. Ο Σάλωνας και αι λοιπαί επαρχίαι της Ανατολικής Ελλάδος μένουν πισταί εις τον όρκον τους και πείθονται εις την Διοίκησιν· δι' αυτό τούτο ο Οδυσσεύς και οι οπαδοί του εμπορούντες να συντρέξουν εις αυτήν την κριτικήν περίστασιν, μακρόθεν θεωρούσι και χαίρονται εις των Σαλώνων τα βάσανα, καθότι ο εχθρός βλέπων την ολιγότητα των κατά Σάλωνα Ελλήνων, εσύναξεν υπέρ τας δέκα χιλιάδες και ώρμησεν εναντίον των· αλλ' εκείνοι οι καλοί πατριώται, ελθόντες εις απελπισίαν, αντεστάθησαν γενναίως, και μετά πολλάς αλλεπελλήλους δοκιμάς του εχθρού τον έτρεψαν εις φυγήν με φθοράν του σχεδόν πεντακοσίων φονευμένων, και τώρα μένουν αντιπαραταττόμενοι οι μεν ημέτεροι εις τα χαρακώματά των, οι δ' εχθροί εις τον κάμπον της Γραβιάς. Εδοκίμασεν ο εχθρός να απεράση και από το μέρος Ζεμενού, πλην και εκεί απεκρούσθη.

Ο Χουρσίτ διατρίβει εις Λάρισαν, και όσον δύναται κάμνει ετοιμασίας, πολλά ολίγους όμως ευρίσκει.

Τη 25 Οκτωβρίου 1822, εκ Ξηροχωρίου.

Οι Αρεοπαγίται

Ταλαντίου Νεόφυτος, Πρόεδρος,	Κ. Τασσικά,
Ανθιμος Γαζής,	Κωνστ. Σακελλίωνος,
Δρόσος Μανσόλας,	Κωνσταντίνος Ιωάννου». ⁶⁶⁸

«Υψηλότατε Βεζύρη και Σερασκέρη Μεχμέτ πασά Χαζιρετλερή.

Χρέος είναι απαραίτητον εις όλους τους ανθρώπους να φυλάττουν τας εντολάς του Θεού, και να υπερασπίζονται την ανθρωπότητα, διότι είναι το πλέον ωραιότερον πλάσμα του Θεού, καθώς εις το τεβράτι το λέγει ο χαζρίτ Μουσάς· ποιήσωμεν άνθρωπον κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν, όπου το είπεν ο ίδιος ο Θεός· δια τούτο, Υψηλότατε, έπρεπε να έχωμεν φιλανθρωπίαν και να στοχαζώμεθα ότι είμεθα και ημείς το ίδιον πλάσμα, και όσον δυνάμεθα, να φυλάττωμεν τα προστάγματα του Θεού και τα χρέη του ανθρώπου, και ουχί να γινώμεθα τύραννοι της ίδιας ανθρωπότητος. Δεν αμφιβάλλω, ότι ενθυμείσθε τα μεταξύ ημών συμφωνητικά διατρεχούσης συνθήκης· εγώ ενώ εκαταγινόμεν περιφερόμενος δια την κοινήν και αμοιβαίαν ωφέλειαν της ανθρωπότητος, ως το ηξέυρετε, ο πασάς της Ευβοίας έκαμε μυρίας καταχρήσεις, καταπατών τας συνθήκας, δια να αρπαζη και γδύνη και να σκλαβώνη εις τα χωρία, όπου είναι ράγι μπουγιουρτιά, και να κατασφάζη τους πτωχούς και αδύνατους, τα οποία υπέφερα δια να μη φανώ επίορκος και άπιστος και καταπατητής της ιεράς συνθήκης· μ' όλα ταύτα, ενώ εκαταγινόμεν εις το αίσιον πέρας του έργου μου και ετοιμαζόμεν να έβγω εις τα μέρη αυτά, να ανταμωθώμεν, να ξαναομιλήσωμεν, να σκεφθώμεν και να δώσωμεν ένα αίσιον και αμοιβαίον καράρι, αρρώστησα βαρέως εις Αθήνας· έξαφνα και παρ' ελπίδα ακούω και βλέπω ο Μπερκόφτσαλης Ιουσουφ πασάς εις τα σύνορα να σφάζη και ν' αρπάζη, να καίη και να σκλαβώνη. Πράγμα τη αληθεία φρικτόν, όπου και τα άγρια θηρία δεν το κάνουν εις τα αδύνατα μέρη, και με αυτό δεν δίδει ο Πασάς αυτός κανένα τέλος, παρά απελπισίαν και τουφέκι· δεν δουλεύει έτζι τον Βασιλέα του· με συντακάτι (;), ότι από τα μεγάλα ζουλούμια και από τας τυραννίας έγεινεν εις αυτό το χάλι το πράγμα. Ο λαός, όπου εσήκωσε τα άρματα, τους έκαμαν οι μεγάλοι και ανυποφοροι κουντουμιέδες τόσα μέρη μουκαττά, παρσίματα και ρουσφέτια, τα έξοδα τα μεγάλα, όπου επερνούσαν από τον ένα καζά εις τον άλλον, και το συχνοάλλαγμα των Μανσουπίων τα αβαρέζια, τα ρουσφέτια και οι συχνοί κουντουμιέδες· απέθανεν ένας;

⁶⁶⁸ Αυτόθι, σσ.501-502.

Του έπαιρναν το βιος του και ας είχε και δέκα παιδιά· ανυπόφοροι μπουρμπασιέρηδες, όπου ένας έδιδεν εν αρτζιχάλι χωρίς ακριβήν εξέτασιν του Βαλή· ένας μπουρμπασίρης εδιωρίζετο, πέντε, οκτώ και δέκα χιλιάδες γρόσια χιασμέτ μπουρμπανσιριέ αδίκως και παραλόγως, και αν είχε και ολίγην κατάστασιν χιασμέτ εις τον ζαρζανέ κουλουμετλή. Ένας βαλής της Ευριπού, εάν έκαμνε μόνον αυτός υπομονή! πλην τρεις και τέσσαρες ήρχοντο τον χρόνο ντελιμπάσιδες και γιουμουρτά τζετισίν έξοδα με όλους τους ντελίδες· του χουσμμέτ πέντε έξη χιλιάδες γρόσια, του τουφεκτοσήμπαση κλίτσε τσιτησί, πέντε έξη χιλιάδες γρόσια χουσμμέτ μπουρμπασιριέ επί προφάσει· εβάλλετο ένα καινούριο κεραμίδι εις την εκκλησίαν σας; Είκοσι χιλιάδες γρόσια εις τον χαζενέ και καθεξής. Όλοι οι γεντικλίδες τους με τέτοιους τρόπους εκατάγδυναν τους πτωχούς· καθώς ο Κιορ Ιουσούφ πασάς έστειλε να μη βόσκουν τα πρόβατα εις τόπον, όπου απερνούν τα γουρούνια, και επήρεν είκοσι χιλιάδες γρόσια μόνον εις Λεβαδείαν· πράγμα ανήκουστον να έχη γίνει εις άλλο μέρος. Έπειτα βοϊβοδάδα, κατήδες μέχρι του παραμικρού, τυραννία και αρπαγή· αφήνω πλέον αν είχε τινάς κορίτσι εύμορφον ή παιδί, του το έπαιρναν, καθώς άλογα, μουλάρια και όσα άλλα τους ήρσαν· ντέφι, ρέσμια, ναστρί, αποφάσεις, έγκρι βελιμουσασεμίν, τα ηξεύρεις ο ίδιος πολύ καλά. Προστάζει το δοβλέτι τον Χασάν πασάν Καρβέλαν, τον τότε κασάπην, να υπάγη δια τον Αλή πασάν· ερήμωσε τους καζάδες, παίρνοντας λουφέδες, παξιμάδια και άλογα, καθώς και άχυρα, βαρίντζαις με τα καΐκια από αυτά χίλια πουγγία έξοδα ο κάθε καζάς έκαμνε δια να του τα υπαγουν εις Ιωάννινα, όπου έδιδαν μόνον κερά εις το κάθε άλογον από εκατόν γρόσια· δια να φθάση έως εκεί, ερήμωσε τους μενζελχανέδες και επήρε τα άλογα μαζί του, εκτός εκείνα των καζάδων. Αυτά υποφέρονται, πασά Χαζιλετλερή; Τα προστάζει ο νόμος και ο Μωάμεθ; Τα κάμνουν εις κανένα άλλο βασίλειον, όπου διοικείται από νόμους; Ο βασιλεύς Σουλτάνος δεν τα ηξεύρει βέβαια αυτά, και αν είναι βασιλεύς, δεν τα δέχεται· μα ο κατά καιρόν βεζύρης της Βούλλας και οι ρεντσάλιδές τους, δια να μην μάθη τα κακά, τους έκαμαν φερμάνια, δια να μην ημπορή κανένας να πηγαίνει εις την πόλιν να φανερώση την αλήθειαν και τα τυραννικά τους αρπάγματα, χωρίς άρζι του πασά, όστις ήτον ο ίδιος τύραννός τους· ποίος λοιπόν ετολμούσε να υπάγη να τα φανερώση; Η αφεντιά σου είσαι ένας βεζύρης με φερσίματα σαντικαπέ προς τον βασιλέα, και ο πολιτικός σου τρόπος ήθελε κατορθώσει μεγάλα πράγματα προς αμοιβαίαν ωφέλειαν και ησυχίαν της ανθρωπότητας· όχι όμως τώρα ποτέ με το τυραννικόν φέρσιμον του Μπερκόφτσαλη, επειδή και απεφάσισεν ο λαός να χαθή με τα άρματα εις τας χείρας δια τα δικά του, μα όχι με αυτόν να ξαναομιλήσουν φιλιαν. Τώρα ιδού πού σου τα γράφω όλα αυτά και σε ορκίζω εις το αχάκ διβάνι του Θεού, ως εκ μέρους του φουκαρά το ίδιον αυτό γράμμα να το στείλης εις τον βασιλέα, δια να ιδή και βεβαιωθή την κατάστασιν της βασιλείας του, και τα τι ετραβούσαν και τραβούν οι φουκαράδες υπήκοοί του· και αυτά εστάθησαν τα αίτια της αποστασίας, η οποία δεν έγεινε δι' άλλο, παρά δια να λείψουν αυτά τα τυραννικά καμώματα και ζήσουν υπό νόμους βασιλικούς, καθώς ζουν τα λοιπά έθνη, όχι να έρχεται το κέφι ενός νε εβγάζη την πιστόλα χωρίς αιτίαν και να σηκώνη την ζωήν ενός μπένι ατέμ· άλλος να στέλλεται εις μίαν δουλείαν και να γίνεται ένας τύραννος και να στέκη εις το κέφι του το παν, και ο νόμος, το σεραέτι να μην ακούεται. Αυτά αλλού δεν γίνονται, παρά μόνον εις τους υπηκόους της Βασιλείας, τους Τούρκους, Ρωμαίους και λοιπούς. Η δε Υψηλότης σου αυτάς και μυρίας άλλας καταχρήσεις δεν ημπορείς να τας αρνηθής, αγκαλά και δεν τας έκαμες βέβαια, αλλά εστάθης εις το χουσμμέτι εκείνων, οπού τας έκαμαν, χώρια όπου βλέπεις εκείνους, οπού τας εξακολουθούν.

Τώρα λοιπόν όλα αυτά έφεραν και τον κόσμο εις τελείαν απόφασιν, οπού ή ν' αποθάνουν με τ' άρματα εις τας χείρας εντίμως υπέρ της νομίμου ελευθερίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους, ή να προστρέξουν εις τας αγκάλας μιας βασιλείας, οπού να τους δεχθή δια υπηκόους και να ζήσουν με νόμους βασιλικούς, και όχι με το κέφι του ενός και του άλλου και την αυτοθέλητον τυραννίαν του. Αυτά ζητά ο λαός και στέλνει και την ιδίαν κόπιαν εις τον Βασιλέα· με χέρι των νομίμων των βασιλέων Ελτζήδων· λοιπόν σου γράφω, οπού να τα στείλης και να μας έλθη η θέλησις εις αυτά της Βασιλείας του, ότι πλέον ο λαός από το φέρσιμον Μπερκόφτσαλη δεν δίδει πίστιν εις άλλου απόφασιν παρά του ιδίου, και υγίαιν θεόθεν.

Την 15 Νοεμβρίου 1822. Ρούσαλημ.

Οδυσεύς Ανδρίτσου». ⁶⁶⁹

(Άλλη εκδοχή της ίδιας επιστολής)

«Προς τον Υψηλότατο Βεζύρη και Σερασκέρη Μεχμέτ πασά Χαζιρετλερή.

Όλοι οι κάτοικοι του Σαντσακιού της Ευρίπου και εγώ μαζί τους αποφασίζομεν και σου γράφομεν, επειδή και μας ερωτάς την αιτίαν όπου εσηκώσαμεν τα άρματα. Τα μεγάλα ζουλούμια οπού έκαμαν χωρία να έχη ραντσά το κραταιόν ντοβλέτι! και ιδού οπού σου το φανερώνω. Τα μεγάλα ζουλούμια των Βεζυράδων, Βοϊβοντάδων, Κατίδων και Μπουλουμπασιδών όπου έκλεισαν το χάτι κιτάπι Σας του Μωάμεθ και είχαν ο καθένας από ένα κιτάπι εις τον κόρφον του· και όποιο κορίτσι ή παιδί του άρεζεν, έστελναν και το έπερναν ζόρλαν για μουσά· όποιοςπραματευτής εκαζαντούσε γρόσια εις κανένα μέρος, του έκοφταν το κεφάλι και τα έπαιρναν· όποιος είχε κανένα χωράφι καλόν ή χωρίον τον εσκότωναν και του το έπαιρναν· όποιος μπερμπάντης εμεθούσεν εις το παζάρι εσκότωνε τον καλήτερον χωρίς να του γίνη καμμιά μικρά παιδεία, όπου το κιτάπι του Μωάμεθ δεν το συγχωρεί, αλλά γράφει «καν κανινά» (ήτοι αίμα αντί αίματος) ιρτζι ιρτζινά, μάλι μαλινά, και δια άλλα πράγματα τέτοια καλά όπου λέγει το κιτάπι του Μωάμεθ· αυτουनों όμως δεν τους ήρεσε και το πέταξαν πέρα· και έφτιασαν ο καθένας το δικό του κιτάπι και κάνει με αυτό και με το σπαθί του εις αυτά όλα· ηξεύρομεν πολλά όπου ο σεφκετλής Βασιλεύς δεν έχει ριντσά μήτε είδησιν εις αυτά τα πράγματα όπου γίνονται· και του εγράψαμεν αρτζουχάλια πολλαίς φοραίς και εις τα χέρια του Βασιλέως κανένα δεν επήγε, επειδή και αυτοί οι ζουλουμκιάριδες είχαν όλα τα καπιά της πόλεως πιασμένα, και κάθε αρτζουχάλι όπου από ημάς επήγαινε εις το κραταιόν ντοβλέτι το εκρατούσαν αυτοί και έφιαναν άλλα ειδικά τους κατά πώς ήθελαν, και μη εισακούοντας εις τον Βασιλλέα όλα τα αυτά κακά, μας στενοχώρησαν και εσηκώσαμεν τα άρματα, και ή να σηκώσωμεν όλα αυτά τα ζουλούμια ή ν' αποθάνωμεν όλοι. Τώρα η υψηλότητά Σου αν είναι ορισμός Σου γράψε ένα αρτζουχάλι εις τον Βασιλέα όπου να σηκώση από όλους τους Χριστιανούς όλα αυτά τα ζουλούμια με χάτι χουμαγιούν και ν' ανοίξη το κιτάπι του Μωάμεθ· και τότε ημείς, θέλει ησυχάσει ο καθείς εις το σπίτι του και θα κυτάξη τη δουλειά του, και θα ήμεθα χίλιας φοραίς καλύτερα από τα πρώτα· δια δε το καπετανλήκι το ειδικόν μου, ο πατέρας μου από τον πατέρα του το ηύρε, με κλεψιά και με ζορμπαλήκι, χωρίς καμμίαν απόδειξιν· και εγώ ελπίζω εις τον μεγαλοδύναμον Θεόν απ' εδώ και εμπρός να το έχω χίλιας φοραίς καλλίτερα από τον πατέρα μου όπου να το έχω με απόδειξιν. Ταύτα λαμβάνω την τιμήν να σε ξαναπροσκυνήσω.

Την 15 Νοεμβρίου 1822. Ρούσαλημ.

Οδυσεύς Ανδρίτσου». ⁶⁷⁰

⁶⁶⁹ Άννινος, *Η απολογία*, ό.π., σσ.61-64.

⁶⁷⁰ Οικονόμου, ό.π., τ.Α', σσ.237-238.

«Προς τους ευγενεστάτους προκρίτους της νήσου Ύδρας.

Ο Οδυσσεύς διευθύνει προς την Διοίκησιν το περικλειόμενον έγγραφον, από το οποίον βλέπετε τους φθοροποιούς του σκοπούς, τους οποίους ήρχισε να βάλη εις πράξιν. Έκαμεν ανακωχήν ο κακόβουλος εικοσιμίαν ημερών με τον εχθρόν, καθώς φημίζεται και είναι ανάγκη να προλάβωμεν το κακόν· επειδή δε ο άνθρωπος αυτός δεικνύει κλίσιν ιδιαιτέραν προς την ευγένειάν σας, καλόν ήθελεν είσθε να γράψετε προς αυτόν ταχέως μίαν επιστολήν, εις την οποίαν να τον ενθυμίζετε τα ιερά πατριωτικά χρέη, να τον δίδετε να καταλάβη οία δόξα επίκειται εις τους αληθείς σήμερον πραγματικώς δεικνυομένους πατριώτας, τα πάντα θυσιάζοντας, και αυτήν καταφρούντας την ζωήν και το τέλος και τον δίδετε ελπίδα περί της τύχης της Ελλάδος, και ανάγκη περί των προσωπικότερων αφορώντων αυτόν, και τέλος παρακινούντες εις τα κοινωφελή καθ' ους τρόπους κρίνετε εύλογον. Τούτο αναγκαίον θεωρεί η Διοίκησις και ως αναγκαίον δεν πρέπει να αμεληθή.

Εν Ερμιόνη **τη 21 Νοεμβρίου 1822**. Αθανάσιος Κανακάρης, αντιπρόεδρος,
Ιωάννης Ορλάνδος.

Βλέπετε εις το περικλειόμενον έγγραφον τον κατεργάρον παραπονούμενον, ότι γράψας δεν έλαβεν απόκρισιν της Διοικήσεως. Το Μινιστέριον του πολέμου απήντησεν εν καιρώ. Αυτός όμως ουδέ Μινιστέριον αναγνωρίζει, ουδέ τάξιν θέλει, ουδέ ευνομίαν αγαπά. Καλόν είναι και περί τούτου να παρενείρετε τα ανάλογα εις την επιστολήν σας». ⁶⁷¹

«Γενναιότατε Αρχηγέ κύριε Οδυσσεύ Ανδρούτσου.

Ελάβαμεν την φιλικήν επιστολήν σας της 9^{ης} του παρόντος και άλλην σας ελάβομεν προτήτερα. Τα καράβια μας, φίλε, εξέπλευσαν έως από την πρώτην του ενεστώτος κατά την Δυτικήν Ελλάδα. Άμα οπου έφθασαν κατά το Μεσολόγγιον, ηφάνισαν με πόλεμον ένα μπρίκι τούρκικον, το οποίον κατέφυγεν εις την Ιθάκην, ανάξιον όμως δια να ταξειδεύση πλέον. Προς τούτοις εκστράτευσαν δια την Δυτικήν Ελλάδα 4.000 Πελοποννήσιοι. Όθεν η Δυτική Ελλάς όλη ανεψυχώθη και οι εκεί ευρισκόμενοι Τούρκοι ενεκρώθησαν και ευρίσκονται εις άκραν απελπισίαν. Τα εις εκείνα τα νερά καράβια μας είναι επτά, και τέσσαρα Σπετζιώτικα, ομού ένδεκα όλα από τα καλύτερα και πολλά καλά εφωπλισμένα. Το Ναύπλιον πνέει τα ολοίσθια. Το χαροποιότερον όμως και αξιώτερον της πατριωτικής περιέργειας σας είναι ότι ετελείωσε το κογκρέσσον των βασιλέων της Ευρώπης, οι οποίοι όλοι συμφώνως απεφάσισαν να κατασταθή η Ελλάς με τας νήσους του Αιγαίου πελάγους εν πριγκηπάτον ανεξάρτητον, διοικούμενον με ιδίους νόμους και υπό την υπεράσπισιν των βασιλέων όλων. Τούτο εμάθομεν από Αυστριακόν πλοίον ερχόμενον από Ζάκυνθον, όθεν λείπει ημέρας επτά· την δε ημέραν του εκείθεν μισευμού των έφθασεν εκεί εμπορική σκούνα Αγγλική λείπουσα από Αγκώνων ημέρας πέντε, και αναγγείλασα την ευρημένην είδησιν, την οποίαν έλαβον και τα καράβια μας εις την Δυτικήν Ελλάδα από εν τραμπάκολον Αυστριακόν· την γράφουσι δε και από Τζερίγον, ως φερμένην εκεί από την Βενετίαν και Κεφαλληνίαν.

Ανάμεσα σε τόσας χαροποιάς αγγελίας, εις άκρον λυπούμεθα ότι να εκάματε κάποιαν ανακωχήν με τους εχθρούς, το οποίον διστάζομεν ακόμη να πιστεψώμεν, αν και μας το βεβαιοί σχεδόν η επιστολή σας. Δια τον Θεόν! Γενναιότατε αδελφέ, τώρα είναι ο καιρός δια να φανή πλέον παρά ποτέ η σταθερότης, η απόφασις και ο πατριωτισμός των Ελλήνων, και πλέον παρά ποτέ να λάμψη η δόξα εκείνων, οίτινες ως την Γενναιότητά σας, εστάθησαν οι πρώτοι υπέρμαχοι της Ελλάδος.

⁶⁷¹ Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.303-304.

Γράψατε παντού δια να συνάξετε στρατεύματα. Καταπολεμήσατε τους εχθρούς, ώστε, εάν είναι δυνατόν, να μην μάθη η Ευρώπη ότι οι Έλληνες και ο ίδιος ο Οδυσσεύς, του οποίου το όνομα τόσο εκεί διεφημίσθη, εδειλίασαν εις το τέλος του αγώνος των. Ας μείνωσι μόνον του Βαρνακιώτη και των ομοίων του τα ονόματα σκεπασμένα από αιώνιον επονειδισμόν. Το δε όνομα του Οδυσσέως, το οποίον ημείς αυτοί εις κάθε περίστασιν ευφημίσαμεν και θέλομεν ευφημίσει, μη γένοιτο ποτέ να αμαυρωθή εις το παραμικρόν. Δράμετε, νικάτε, εκδικηθήτε λαμπρώς κατά των εχθρών δια την στενοχωρίαν εις την οποίαν σας έφεραν αι περιστάσεις και έρρωσθε.

Από Ύδρας **τη 22 Νοεμβρίου 1822.**

Οι πρόκριτοι της νήσου Ύδρας.

Τα καράβια μας εφύλαττον μόνον καιρόν αρμόδιον δια να έμβωσιν εις τον Κορινθιακόν κόλπον· ελπίζομεν δε να προεμβήκαν, και ογλήγορα ν' ακούσωμεν και τα εκεί καλά αποτελέσματα των αγώνων τους».⁶⁷²

«Ευγενέστατοι κύριοι πρόκριτοι Ύδρας.

Ελάβομεν σήμερον τα δια μέσου Σαλαμίνοσ χαροποιά γράμματά σας, δια τα οποία και εχύσαμε δάκρυα χαράς, ευχαριστήσαντες τον πανάγαθον Θεόν οπού δεν εγκαταλείπει μέχρι τέλος το πλάσμα του. Και είσθε να ακούσωμεν εντός ολίγου και να ιδώμεν και ολόκληρον το τέλος της ανεξαρτησίας μας. Ημείς, αδελφοί, και εξ αρχής δεν εμείναμεν οπίσω εις το στάδιον τούτο της Ελληνικής δόξης, και μέχρι τέλος θέλομεν μείνει πιστοί της πίστεως και πατρίδος. Ο γενναιότατος Οδυσσεύς έκαμε μίαν οικονομικήν πραγματείαν με τους Τούρκους, και ένα μεν αυτά τα στρατηγήματα του καπιτ. Οδυσσέως, άλλο δε και η στενοχωρία αυτών εξ αιτίας της ελλείψεως των ζωοτροφιών και του χειμώνος, τους έκαμαν και πάνε κατά διαβόλου, καθώς πληροφορείσθε από το εσώκλειστον γράμμα και της Γενναιότητός του, -γράμμα του Ανδρούτσου προς τους εις τας Αθήνας πληροφορούν τούτους περί των γενομένων,- ομού και τας λοιπάς χαροποιάς ειδήσεις περί του Χουρσίτη και λοιπών, αίτινες είναι και βεβαιόταται. Σας ιδεάζομεν και περί της πανώλης οπού ακολουθεί εις Ταλαντονήσι, καθώς περί τούτου μας έγγραψε και ο ίδιος καπιτ. Οδυσσεύς. Το προς την Γενναιότητά του γράμμα σας το εστείλαμεν αμέσως.

Παρακαλούμεν να μας ιδεάζετε πάντοτε ό,τι νέας ειδήσεις λαμβάνετε· και εν τοσούτω σας ασπαζόμεθα τον αδελφικόν ασπασμόν.

Εν Αθήναις **τη 23 Νοεμβρίου 1822.**

Γιάννης Γκούρας, Θ. Λογοθέτου, Παναγής Σκουζές, Ιωάννης Πάλλης, Ιωάννης Π. Βλάχος, Πανταζής Χασιώτης».⁶⁷³

«Αδελφέ του ήλιου, εξάδελφε της σελήνης, χαμερπές και ουτιδανόν ανθρωπάριον Θεόδωρε Νέγρη.

Δεν λείπω να βάλω πρώτον κατά πρόσωπον τα καμώματά σου, και έπειτα να τα διακηρύξω εις το γένος των Ελλήνων, και ιδού κάμνω την αρχήν.

Εσύ είσαι εκείνος όπου αφάνισες το γένος όσον εδυνήθης, εσύ μ' όλας σου τας τεχνουργίας έκαμες να κατατρέξη ο εις τον άλλον. Εξεύρω, αυθεντεύσας εσύ, όχι μόνον εξήτησες τοςάκις να σηκώσης την ζώνη του οσίου και αγαθού Υψηλάντη, παρά και όλων των αξίων ανδρών του γένους, εσύ εξήτησες να χάσης διόλου το όνομα τούτου του σεβασμίου (?) και αυτό το απέδειξες από το κρέμισμα της σημαίας του, τας καταφρονήσεις των εδικών του και του ιδίου και από αναξίους όπου έκραξες και τους έδωσες υποσχέσεις, και άλλους έστειλες εις υπουργήματα δια να έβγουν από

⁶⁷² Αυτόθι, σσ.304-305.

⁶⁷³ Αυτόθι, σσ.305-306.

παράδες. Ο ίδιος είσαι εκείνος όπου εγώ σε γνωρίζω από την Πόλιν, όταν εξητούσες να μάθης την αιτία και πόθεν πηγάζει η υπόθεσις της ελευθερίας. Ενθυμείσαι πολλά καλά όπου ήθελε να σου σηκωθή η ζωή σου η βρωμερά εκείνη, και σου εχαρίσθη με τους όρκους σου, εστάθης εσύ ο αίτιος της αλώσεως του φρουρίου της Κορίνθου, δια να πάρης τα χίλια γρόσια, εσύ έγινες η αιτία να σύρη η δουλειά του Ναυπλίου οπίσω· εσύ είχες φορέσει καβάδι δια να πας εις την Φράντζια και ο τύραννος σ' έστειλε τάζοντάς σε αυθεντίαν, δια να προδώσης το γένος σου· εσύ, εάν το ενθυμάσαι οποιόν δόλιον οργανισμόν έκαμες του Αρείου Πάγου και πόσην χαμερπή ψυχήν έδειξες δια την πατρίδα, τα τζιράκια σου, οι ψευδοσυνήγοροι λέγω, θέλουν να βαστούν τυραννικώς την εξουσίαν όπου δεν έχουν. Πρόεδρος αυτού ο Ταλαντίας, ο κούφος και φυσιματίας, εις τι δεν ηξεύρω· αυτός κατά την εκεί του παλαιού συνέλευσιν ήτον του δικαστικού πρόεδρος δια πενήντα ημέρας και αυτός και δικανικώς και πολιτικώς υπογράφεται, προστάζει, αρπάζει ως ο Αληπασάς τα ξένα μανσουπια, χωρίς να στοχασθή ο ανόητος πού της Αθήνας, Λιβαδείας, Θηβών, Σαλώνου και λοιπών επαρχιών οι διωρισμένοι αρεοπαγίται, παρά φέρνει τον Διαμαντή όπου η Εύριπος δεν τον θέλει και έχει εκείνους όπου έως τώρα αντιπολεμούν τους εχθρούς, καθώς εκ δικαιώματος της εκλογής η γραφή της μεγαλειότης σας τον κάμετε και στρατηγόν, με ποίον δίκαιον, με ποίαν νομοθεσίαν δεν ηξεύρω. Ο τόπος έχει το δικαίωμα της εκλογής ή με το κιτάπι σου; Αγκαλά αυτοί παίρνουν.....το χακίμι και το παράδειγμα από σένα, όπου χωρίς πρόεδρον, χωρίς το σώμα της Βουλής, κάνετε τον βεκίλ μινίστρον, αποφασίζετε, προβιβάζετε, πράγματα όλα ευτελή και βιαστικά, τάχα οι Έλληνες είναι τόσον Μπογδάνοι και Βλάχοι και δεν παρατηρούν το κάθε κάμωμά σας. Κομπάζεις τον Θάνον με την αντιπροεδρίαν, λέγοντάς του ότι εσύ είσαι εκείνος όπου δεν αρπάζεις, τρώγων το επιόνι σου, έχων την παλλακίδαν σου, μ' όλον τούτο από το άλλο μέρος τον λέγεις ισχυρογνώμονα, κούφον, ανόητον, μία χαλιμά. Εγέλασες και τον καλόν Μπουτούρη με μίαν αντιπροεδρίαν παιδαριώδη, ο επίτροπος του επιτρόπου, έμασες και κάτι αμαλικ, όπου εκαταπατούσεν και ετζάκιζεν τας αγίας εικόνας, άθεον ως εσένα, και μας τους έχεις αυτού γράφων καθημερινώς κάποια αλαζονικά και ογκώδη γράμματα, οπού όχι γελούν εις γέλωτα τους ξένους αλλά και εις μέστια. (?)

Νέγρη, οπού θέλει ειπεί μαυροπρόσωπε, αν είσαι καλός, διατί δεν πηγαίνεις εις Τριπολιτζάν, όπου το κέντρον, ο πρόεδρος και η σεβαστή γερουσία, παρά κάθεσαι εις μίαν εξορίαν όπου να τεχνεύεσαι τας πανουργίας σου, να γράφης ψευδολογίας, ο καιρός σου και τα ψεύματά σου έπαυσαν, έχεις τον οργανισμόν του γένους και τα δύο έγγραφα συμφωνητικά και όλα τα άλλα, ετοιμάσου να δώσης εις κάθε πράξιν λογαριασμόν και απόδειξιν, και μ' αυτά τα ψευδοφαναριώτικα σου δεν μας ξεγελάς, ότι ο Κωλέττης είναι Βλαχορουμάνος και η πατρίδα του δεν τον γνωρίζει δι' άλλο ει μη ιατρόν, και όταν ήλθεν, ήτον δια τα τέλη του Αληπασά σταλμένος και μεν είναι η ζωή του και αι πράξεις του γνωσταί, πώς όμως εγελάστηκαν οι Μοραΐται, απορώ.

Νέγρη, ενθυμάσαι όταν έκανες μουσαβερέν, ή κάμωμεν να χαθή το όνομα του Υψηλάντη, να προβιβάσωμεν ολίγον τον Μαυροκορδάτον, τώρα μεταχειριζόμεθα τους Μοραΐτας και έπειτα, όταν λάβωμεν την ισχύν, αλλάζομεν τους καπεταναίους, μένουν και τα πολιτικά και τα στρατιωτικά ειδικά μας, χωρίς να στοχασθής ότι οι Έλληνες με το σάρωμα θέλει σας κυνηγήσουν, και να δοξάσουν τους ενάρετους και εκείνους οπού εφάνησαν πατριώται.

Νέγρη, το τέρας της φύσεως, ανδράποδον των χριστιανών και συνάμα των Ελλήνων, τουρκολάτρη, εσύ εμπόδιζες κάθε καλόν του γένους με κάθε μηχανήν, δια να προχωρούν οι Τούρκοι. Τι εστοχάσθης τους Έλληνας; Βλάχους; Μωρέ δεν εντρέπεσαι με τα γράμματά σου πάσης ξηροκαμπίας οπού γράφεις, δεν έρχεσαι εις αίσθησιν, μα ο άγιος Θεός γνωρίζει τους σκοπούς σου· και δια να σε κάμη παίγνιον,

σου εσήκωσεν το κριτικόν, και εσύ εστοχάσθης ότι είσαι αλήθεια ο αδελφός του ηλίου και της σελήνης αξάδελφος. Τον Υψηλάντη εκατηγορούσες ότι εγράφετο πληρεξούσιος, εσύ τόσα κολοκύθια τα σέρνεις. Σε αφήνω με αυτά και όταν σμίξωμεν εις την συνέλευσιν, θέλει σε τα ειπώ καλύτερα εις όλους τους αδελφούς και μ' επιτηδειότητα, ότι ψευδοδιπλωματικήν φαναριώτικην, φαναρί-τακημί, δεν εδιδάχθην, ούτε γράμματα από τον πατέρα μου, σπαθί και τουφέκι και αλήθεια να λέγω και τα παλαιά σου κακά (που) τα ηξεύρουν πολλοί, και σχεδόν όλοι οι πατριώται, έχουν να γίνουν φανερά εις τους Έλληνας.

Κύριος οίδε τι ψεύματα έχεις γράψει εις την Ευρώπην καθώς και άλλοτε, τα οποία η θεία δίκη θέλει μας τα φανερώσει. Υγίαине δια να λάβη ο κόσμος από εσένα τον προδότην το χάκι του.

1822 Δεκεμβρίου 18.

Ο πατριώτης
Οδυσσεύς Ανδρουτζος
Αρχιστρατηγος Ελλάδος». ⁶⁷⁴

«Προς τους πανευγενεστάτους προκρίτους της νήσου Ύδρας.
Εν Ερμιόνη **τη 21 Δεκεμβρίου 1822.**

Πανευγενέστατοι.

Τα φρονήματα του αντιδιοικητού Οδυσσέως τα γνωρίζετε πολλά καλά. Τα μέτρα τα οποία έλαβεν η νόμιμος μας Διοίκησης δια να προφυλάξη την νήσον Εύβοιαν αμόλυντον από τα ολέθρια φρονήματα τούτου του εχθρού της πατρίδος, και αυτά σας είναι γνωστότατα. Ο Οδυσσεύς όμως απειθής εις της Διοικήσεως τους λαοσώους σκοπούς εκηρύχθη μόνος του αρχιστράτηγος της Ανατολικής Ελλάδος και Ευβοίας, και δια τούτο με ολίγην ευχαρίστησιν βλέπει τους στρατηγούς Διαμαντήν και Τάσον αρχηγούς των αρμάτων της Ευβοίας, ως μη συμφρονούντας με τους ολεθρίους του σκοπούς. Δια τούτο απεφάσισε να κάμη απόβασιν με στρατεύματα δια να τους κτυπήση και εξώση, πράγμα το οποίον δεν θέλει το απολαύσει, όμως θέλει προξενήσει όλεθρον εις τους δυστυχείς κατοίκους ταύτης της νήσου. Δια να κάμη την απόβασίν του εναύλωσεν ένα καράβι της νήσου σας, καθώς από τα προς το Μινιστέριον τούτο γράμματα, σταλέντα σας δια της υπερτάτης Διοικήσεως θέλει βεβαιωθήτε.

Ευγενεστάτοι, αν επιθυμήτε την σωτηρίαν και ησυχίαν της νήσου Ευβοίας, πρέπει να φροντίσετε με κάθε τρόπον να εμποδισθή το πλοίον τούτο, καθώς και ηΥπερτάτη Διοίκησης σας γράφει και ευσεβάστωσ ειμί.

Ο Μινίστρος των εσωτερικών και προσωρινός του πολέμου
Ιωάννης Κωλέττης». ⁶⁷⁵

Επιστολή του Στρατηγού Οδυσσέως προς τον κύριον Αδαμάντιον Κοραήν.

«Σεβάσμιε Πατριώτα!

Τον πλειότερον καιρόν της ζωής σου απέρασας εξωρισμένος από την φιλάτην πατρίδα, μην υποφέρων να την βλέπης δουλωμένην υπό τον βαρβαρότατον των Τούρκων ζυγόν. Ανεχώρησας εις τα πολιτισμένα έθνη, όχι δια να τρυφάς, αλλά να κανονίζης τα πάθη σου, και να συλλέγης, ως μέλισσα, τας ουσιωδεστέρας διδασκαλίας προς ανόρθωσιν της δυστυχούς Ελλάδος. Οι κόποι σου δεν εματαιώθησαν· αφ' ης στιγμής συ άρχισας να περιγράφης εις την γλώσσαν μας τα καλά, όσα η παιδεία προξενεί εις τον κόσμον, άρχισαν και οι ομογενείς να υψώνωσι

⁶⁷⁴ *Αρχείον Μαυροκορδάτου, ό.π., τχ. I, σσ.351-353.*

⁶⁷⁵ *Κόκκινος, ό.π., σ.307.*

τον νουν των εις μαθήματα υψηλότερα, και να γνωρίζωσι την πολιτικήν των κατάστασιν. Ενί λόγω τα φιλελεύθερα των Ελλήνων φρονήματα άρχισαν μεν προ χρόνων να εξυπνώσιν, αλλά τα πανταχού διαδοθέντα προλεγόμενα και αι σημερινά των εκδόσεών σου ενέσπειραν εις των Ελλήνων τας ψυχάς σπέρματα μεγαλοσύνης και προγονικής αρετής.

Οι πεπαιδευμένοι του έθνους όλοι σχεδόν ομοφώνως μας επικυρώνουν τας ειρημένας αληθείας· αλλά το μέγα τούτο της Ελλάδος κίνημα είναι απόδειξις αναντίρρητος, ότι και οι τόσων χρόνων φιλοσοφικοί σου αγώνες συνέτρεξαν και αυτοί το επιβάλλον αυτών μέρος, και όλοι σχεδόν οι λαοί της Ελλάδος αγωνίζονται ήδη δια την αυτονομίαν και ανεξαρτησίαν των· πράγματα και τα δύο, ως τα ηξεύρεις, τα πλέον ουσιώδη, αλλά και τα πλέον δύσκολα ως προς ημάς. Επειδή η βαρβαρότης και η Τουρκική κακοήθεια είναι εισέτι πολλή εις ημάς, εξ αιτίας της πολυχρονίου συναναστροφής μας με τους τυράννους. Της παιδείας αι ρίζαι είναι ακόμη και ολίγαι και αδύνατοι, και η επανάστασις πριν λάβη τέλος, εγέννησε την φιλαρχίαν και φιλοπλουτίαν.

Το φίλαρχον και φιλόπλουτον τούτο θέλον να εμποδίση το έθνος, εις σύλλογον ήλθεν εις Επίδauρον και Άστρος. Και εις την πρώτην περίστασιν και εις την δευτέραν πάντοτε υπερίσχυσαν η ιδιοτέλεια και αι φατρίαί. Όλα ταύτα, πατριώτα, ήτον ενδεχόμενον να συμβώσιν· αλλά εις τα μέλλοντα βλέποντες πολλοί των ομογενών είπαν δημοσίως, ότι νέοι όντες εις το στάδιον της πολιτικής επιστήμης ανάγκη να προστρέξωμεν εν πρώτοις εις τους ομογενείς μας τους οπωσούν πρακτικούς και ειδημόνας της ανθρωπίνου καρδιάς, με τους οποίους συμβουλευόμενοι και δια γραμμάτων και δια στόματος, ημπορούμεν να διατρέξωμεν ολιγώτερον εσφαλμένως το μέγα και άγνωστον ως προς ημάς στάδιον.

Αι τωριναί όμως προς την Ελλάδα συμβουλαί πρέπει να διαφέρωσι πολύ από τας πρότερον γραφείσας εις τα βιβλία· επειδή εκείναι αν και ευθύς δεν εννοούντο ούτε εις πράξιν εβάλλοντο, η πρόοδος όμως του χρόνου ήτο μέγας διδάσκαλος. Τώρα δε επειδή βιαζόμεθα από την αδυσώπητον ανάγκην του να εξολοθρευθώμεν, ή να υπάρξωμεν ως έθνος, και έθνος ανεξάρτητον και αυτόνομον, πρέπει και αι συμβουλαί να ήναι προσηρμοσμένοι εις τας περιστάσεις, και οι σύμβουλοι μ' αρκετήν πολιτικήν σύνεσιν και αρετήν, δια να τελεσφορήσωσιν αι συμβουλαί των. Αλλ' επειδή άλλο το ιδείν άλλο το ακούσαι, και η όρασις ορθότερα της ακοής, είναι ουσιωδέστερον οι σύμβουλοι να βλέπωσιν οφθαλμοφανώς τα πράγματα, και ούτω δύνανται απαισίτως και ορθώς να οδηγήσωσιν εις τα καλά το έθνος.

Όθεν και τας συμβουλάς σου επιθυμώ ομού με πολλούς άλλους, και την παρουσία σου εις την Ελλάδα θεωρώ αναγκαιοτάτην. Αφ' ου ηγωνίσθης τόσους χρόνους να διδάσκησιν μακρόθεν τους δυστυχείς σου ομογενείς, δεν είναι πλέον δίκαιον σήμερα να έλθης και συ να συντρέξης εις την ανεξαρτησίαν και αυτονομίαν της Ελλάδος προσωπικώς; Αν συγγράψης εις τους ολίγους σου χρόνους τα υψηλότερα πράγματα, και η Ελλάς πέση, τις η ωφέλεια; Αν όλοι οι μετά ταύτα αιώνες στεφανώσωσι τους κόπους σου με τους λαμπροτέρους επαίνους, και η Ελλάς μείνη πάλιν υπό ζυγόν, ποία πλέον δόξα; Αν συ, εις ολίγα λόγια, απαθανατισθής συγγράφων, και η πατρίς σου παραδοθή εις τας χείρας του αγρίου τυράννου, ή εις την διάκρισιν των ανθρωπίνων παθών, τι εκέρδισας;

Η Ελλάς έχει ανάγκην σου και όλων των πεπαιδευμένων ομογενών. Λοιπόν συμπαραλαβών όσους δυνηθής μαζί σου, ελθέ να συναγωνισθής με τους αδελφούς σου τον δικαιοτάτον και νομιμώτατον παρ' όλους τους ποτέ αγώνας του κόσμου. Ο αγών μας είναι υπέρ της χριστιανικής πίστεως, και υπέρ των ανθρωπίνων δικαίων. Πολλοί των φιλανθρώπων της φωτισμένης Ευρώπης έτρεξαν, και ακαταπαύστως έρχονται, και συναγωνίζονται με ημάς. Ελπίζομεν μαζί σου να έλθωσι και όσοι

αλλογενείς σεβόμενοι των εθνών την μεγαλειότητα, είναι πληροφορημένοι, ότι με την σοφίαν των δύνανται να συντρέξωσιν εις την βελτίωσιν ενός έθνους τυραννουμένου τόσους αιώνας, έχοντας όμως προ οφθαλμών όλας τας Σωκρατικές σκληραγωγίας, και την σωτηρίαν ενός έθνους εγγύς να γενή θύμα των παθών.

Εν Αστρει, **την 20 Απριλίου 1823.**

Ο υιός σου
Οδυσσεύς Ανδρίτζου». ⁶⁷⁶

Επιστολή Οδυσσέα Ανδρούτσου προς τον Νεόφυτον Βάμβαν.

«Σεβάσμιε πατριώτα.

Εις τας απροσδοκίτους μεταβολάς των εθνών μας παραγγέλλουν οι οπαδοί του ορθού λόγου, ότι η μεγαλυτέρα προσοχή χρειάζεται εις τους λειτουργούς της θρησκείας, εις τους νομοθέτας, και εις τους εξ επαγγέλματος, διδασκάλους της πολιτικής επιστήμης, και κυρίως της Ηθικής. Κανείς να αρνηθή δεν ημπορεί, ότι το αδύνατον και πτωχόν ελληνικόν έθνος ευρίσκεται εις διάστημα δύο χρόνων, όχι εις απροσδόκητον μεταβολήν, αλλά και εις απίστευτον επανάστασιν. Είναι δε εκτός πάσης αμφισβητήσεως, ότι εξ αιτίας της κακίστης ηθικής καταστάσεώς του υστερείτο και εν καιρώ της τυραννίας άξιων λειτουργών της θρησκείας, και ανδρών πεπαιδευμένων εις την πολιτικήν και την Ηθικήν επιστήμην. Εάν δε και ανεβλάστανε πούποτε τις, και ως από Θεού επέμπετο εις την τυραννουμένην Ελλάδα, εύκολον ήτον οι σύμμαχοι και διδάσκαλοι των τυράννων να καταμαράνουν την προθυμίαν αυτού με παντός είδους συκοφαντίας και απανθρώπους καταδρομάς. Το χειρότερον όμως απόλα, ότι αφού οι δυστυχείς Έλληνες αποφάσισαν ή να αποχωρισθούν από τους Ασεβείς, ή να γίνουν θυσία εις την λύσαν του τυράννου, εφάνισαν υπό διάφορα προσχήματα δουλάρια, με φρονήματα ανδραποδώδη, και εκετάτρεξαν λόγω τε και έργω τους ολίγους μείναντες υπερασπιστάς του καλού εις την Γραικίαν. Εκ τούτου λοιπόν, ότι απεκτήσαμεν με την χύσιν τόσου αθώου αίματος, και με τας κακουχίας, και ανηκούστους στερήσεις των πλέον ουσιωδών εις τους αγώνας μας, το εχάσαμεν, και οπισθοδρομήσαμεν ατίμως, ενώ τα τρόπαιά μας έπρεπε να εμψυχώσουν τους απανταχού ευρισκομένους ομογενείς, και από τας αλύσσους της δουλείας να λύσουν τους πάσχοντας ομοθρήσκους.

Τοιαύτας παρατηρήσεις να σε αναφέρω, φαίνεται περιττόν, ενώ εστάθης αυτόπτης θεωρός των τοιούτων δυστυχημάτων, και αντάμα εκλαύσαμεν την τύχην της πατρίδος μας. Εις άλλους θέλω περιγράψει πόσα κακά πάσχομεν δια την έλλειψιν ελληνοσωτηρίων διδασκαλιών· προς εσέ δε λέγω ότι η ελληνική παιδεία έλλειψε διόλου από την αγωνιζομένην Ελλάδα. Φρονήματα γενναία, και πάθη φιλελεύθερα, ποίος να τα διδάξη εις την αθλίαν νεολαίαν των Ελλήνων; Γνώσεις πολιτικής επιστήμης τις να μεταδώση εις τους απαιδευτούς και πάντη ανιδέους ημάς. Και εις ένα λόγον, τις με ηθικήν διδασκαλίαν θα ανορθώση τα ήθη των πολιτών, θα εξαλείψη τα πολυχρόνια ίχνη της δουλείας μας, θα διδάξη εις την άπειρον νεολαίαν τα καθήκοντα;

Τα ασφαλέστερα της Ελλάδος αποκτήματα είναι αι Αθήναι. Ο ζήλος και η φρόνησις των αληθινών πατριωτών εφοδίασαν αυτάς μ' όσα αι περιστάσεις εσυγχώρησαν μέσα. Όθεν ιδού η αρμοδιωτέρα θέσις, συμπολίτα, να διδάξης των Ελλήνων τα τέκνα, την αρετήν, την φιλοπατρίαν, και την σοφίαν των προγόνων μας. Ιδού έθνος διψασμένον δια να ποτίσης με των πατριωτικών σου διδασκαλιών τα νάματα. Το ανατολικόν μέρος της έξω Ελλάδος παρακινηθέν από τα χρέη του προς την πατρίδα, σε προσκαλεί Διδάσκαλον εις τας Αθήνας, και σε παρακαλεί εξ

⁶⁷⁶ *Ελληνικά Χρονικά, ό.π., αρ.φύλ.22, (15/3/1824).*

ονόματος των πτωχών της παιδιών να μην καταφρονήσης την πρότασίν της, αλλά να ενθυμήθης όσα και γράφοντας και δια στόματος εκήρυξες τρανώτατα. Ενθυμήθητι τον μέγαν Σωκράτην συκοφαντούμενον, αλλά διδάσκοντα την πατρίδα του, ποτιζόμενον με φαρμάκι, αλλά φωτίζοντα την νεολαίαν των Αθηνών. Ενθυμήθητι τον Δημοσθένη αντιπολεμούμενον από τους πονηρούς δημαγωγούς, και διδάσκοντα την πατρίδα του. Ενθυμήθητι και τον Φωκίωνα αυτόν, μαρτυρήσαντα δια την αλήθειαν και σωτηρίαν των Ελλήνων εις το κέντρον αυτής του της Πατρίδος. Ενθυμήθητι τέλος πάντων αυτόν τον Διδάσκαλον της αγάπης και της υπομονής όστις εδίδαξε τους ανθρώπους όλους εις τον Σταυρόν την αληθινήν σοφίαν, και την ελευθερίαν της Πατρίδος.

«Δοῦλος οὐκ ἔστι μείζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ, οὐδέ μαθητὴς μείζων τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ». Όσα, διδάσκαλε, μας εδίδαξες προσωπικώς, εκείνα και σε γράφομεν. Σε σημειώνω όμως, ότι το «Θλίψεις ἔξετε ἐν τῷ κόσμῳ» είναι της ευαγγελικῆς ηθικῆς του Χριστοῦ παράγγελμα, αχώριστον από τον κοινωνικόν βίον, το οποίον και ως χριστιανός, και ως ιερωμένος, και ως διδάσκαλος καλώς γνωρίζετε. Ημεῖς κατ' ἀνάγκην θλιβόμεθα, και η σεβασμιότης σου, ως ομογενῆς, πρέπει και να συνθλίβεσαι και να συναγωνίζεσαι μαζί μας. Συνθήκας να σε προβάλω είναι και άδικον, και ανοίκειον. Αρκεί να σε ειπώ, ότι αι Αθήναι είναι καθέδρα των πατριωτικῶν σου διδασκαλιῶν διωρισμένη, και ημεῖς συνεργοί των ορθῶν σου σκοπῶν. Τα Ιωνικά Νισία είναι πλήρη σοφῶν, εν ειρήνῃ διάγοντα. Όθεν μήτε θλίψεις και αγώνας αὐτοῦ απαντάς, μήτε οι εγκάτοικοι έχουν την ἀνάγκην οπού ημεῖς έχομεν δια παιδείαν, εις τας παρούσας μάλιστα δεινάς περιστάσεις. Η φωνή μου είναι επιθύμησα όλων των αληθινῶν πατριωτῶν, και εγώ επρόλαβα να σε προσκαλέσω. Μην λησμονήσης, ότι όταν εκστρατούσαμεν ἔξω εις την δυστυχῆ Ελλάδα μαζί, σου είπα πολλάκις ότι μη δυνάμενος εν ευκολία δια την αμάθειάν μου να γνωρίζω τα μέσα των Ανθρώπων, εσυμπέρανα, ότι καθεῖς όστις φορεῖ Τουρκικά φορέματα είναι και Περσιάνος· και μόνος σου εμαρτύρησες ότι είναι ἀνάξιον ἀνδρός Ἕλληνος ελευθερου να είναι φορτωμένος με τυράννων φορέματα. Τα έργα όμως πρέπει να διακρίνουν τοιούτους τυραννοφορεμένους, και όχι τα φορέματα. Αλλ' όταν συλλογίζομαι ότι ο φίλος Βάμβας, φεύγων, του ουδενός Πέρσου διωκόμενος, από την Ελλάδα, και από τους αγώνας της, κατέφυγεν εις τας Ιωνικάς Νήσους, απορώ, και έρχομαι να πιστεύσω, ότι τῶντι είναι Πέρσης. Διότι, το στάδιον, όπου υπέρ της χριστιανικῆς Πίστεως και της Ελληνικῆς αυτονομίας πρέπει να τρέξωμεν είναι οι τόποι όπου ο εχθρός συχνάζει, και γίνεται το θέατρον του πολέμου. Εκεί βλέπεις τους ομογενεῖς πεινασμένους, ψειριασμένους, πληγωμένους, αιχμαλωτιζομένους, θυσιαζομένους υπέρ της Πίστεως και της Πατρίδος, εκεί και η βοήθεια της δεξιᾶς σου, η παρηγορία των λόγων σου είναι αναγκαίαι. Τα δε Ιωνικά Νησία είναι καταφύγια των γυναικοπαίδων, άσυλα της Ειρήνης και ησυχίας. Όθεν, φίλε, δια να με εκβάλῃς από τοιαύτην ἀπάτην, ἀνάγκη να υπακούσης εις την φωνήν της πατρίδος, εις αὐτήν μάλιστα την εποχήν, ενώ όλοι οι φιλελεύθεροι λαοί της Ευρώπης τρέχουν πανταχόθεν να συναγωνισθούν υπέρ της σωτηρίας μας, και αίμα μη ελληνικόν ποτίζει τα χώματα των προγόνων μας.

Εν Ἄστρει, **την 20 Απριλίου 1823.** Ο αδελφός
Οδυσσεύς Ανδρίτσου». ⁶⁷⁷

⁶⁷⁷ Ανώνυμος, ό.π., σσ.487-488.

«Υψηλότατε πρίγκηψ! (Δημήτριά Υψηλάντη)

Τα γράμματά μου την σήμερα δεν πέμπονται παρά εις όσους φρονούν καλά δια την σωτηρίαν της πατρίδος. Πρέπει λοιπόν να λείψουν από το γένος μας τα κρυφά, και σαν αληθινοί πατριώται να κηρύττωμεν την αλήθειαν εις όλους χωρίς κανένα φόβον. Εκείνοι όμως όπου λυσιιάζουν δια αξιώματα ας γράφουν διπλωματικά, ας λέγουν κρυφά και ας προσπαθή να γελά ο ένας τον άλλον. Αυτοί είναι σαν πανούκλα εις την Ελλάδα, και πρέπει ο λαός να χωρισθή απ' αυτούς και να τους κάμη κουντουμάτζα δια να μην μολευθούμεν όλοι μας και χαθούμεν. Έως την σήμερα δεν σου έγγραψα, μήδε τώρα είχα σκοπόν να σου γράψω, πλην το γράμμα όπου μου έστειλες εις τας τρεις του τρέχοντος με βιάζει να σου είπω, ότι οι Τούρκοι κοντεύουν να αφανίσουν όλα ταύτα τα μέρη τα λεγόμενα ελεύθερα, αφού επέρασαν από το πυρ και το σίδηρον τα υποκείμενα εις αυτούς εμπροσθινά. Εγώ, αφού εφωδίασα το φρούριον των Αθηνών μ' ό,τι εδυνήθην, εκστρατεύω με τας ολίγας στρατιωτικές δυνάμεις, όχι να αντιπαραταχθώ εις τους εχθρούς, αλλά να τους απατήσω με τας υποσχέσεις, έως ότου νε γλυτώσουν μερικά αδύνατα παιδιά και γυναίκες και να συνάξουν τινά από τα εις αλώνια ευρισκόμενα γεννήματα.

Πρίγκηπα, ιδού σας περικλείω τα ίσα των γραμμάτων, όπου σήμερα έλαβα από τους Τούρκους και Ρωμαίους Ζητούνιου, Πατρατζικίου και Λαρίσσης, σου τα στέλνω όχι να τα κρύψης, αλλά να τα κάμης φανερά εις όλους και να πληροφορήσης τον κόσμον, ότι εγώ κρατώ πάντα ανταπόκρισιν με τους Τούρκους με σκοπόν πατριωτικόν, οπού με τούτον τον τρόπον να εμπορέσωμεν καμμίαν φοράν να τους φέρωμεν εις καμμίαν τοποθεσίαν οπού να τους χάσωμεν· αλλά ταύτα μου τα τερτίπια οι κοτζαπασίδες και οι νέοι Γενεραλαίοι της μεγάλης επικρατείας της Ελλάδος τα λεν προδοσιές. Εγώ με τας προκηρύξεις μου και με την διαγωγήν μου πληροφορώ το έθνος, ότι πρέπει να έχωμεν διοίκησιν, αλλά να λείψουν οι κακοδιοικηταί, εκείνοι όπου τρυπώνουν και μιλούν κρυφά και κάνουν φατρίες δια να λάβουν οφίκια θα χαλάσουν την πατρίδα καθώς ως τώρα την έδωκαν του διαβόλου.

Πρίγκηπα, εγώ έτσι γράφω και σε παρακαλώ να δώσης έξω κόπιαν του γράμματός μου· έτσι πρέπει να γράφης και συ και μην ετρούπωσες αυτού και κοιμάσαι. Ενθυμήσου ότι η φαμίλια σου επρωτοκήρυξε τον πόλεμον του Σουλτάνου, και έβαλε την Ελλάδα εις τιοαύτην κίνησιν.

Είσαι λοιπόν εις χρέος και σε προτεστάρω εμπροσθεν όλου του λαού της Ελλάδος ευθύς να κάμης προκηρύξεις ειδικάς σου και να τας διαδώσεις καθ' όλην την Ελλάδα οπού να εμπυχωθή όλον το έθνος, να γνωρίση εις ποίον κίνδυνον ευρίσκεται και να αναλάβη τα άρματα δια να υπερασπισθή πίστιν και πατρίδα· εγώ το ξαναλέγω, έτσι γράφω, και έτσι πρέπει να γράφη και κάθε καλός πατριώτης· αν δεν σου αρέση μη μου γράφης, δια να κάμω και εγώ το ίδιον.

Ιούνιος του 1823.

Οδυσσεύς Ανδρίτζου». ⁶⁷⁸

⁶⁷⁸ Σάθας, ό.π., φυλ.ΝΖ',σ.259.

«Φιλογενέστατοι Πρόκριτοι της νήσου Σπετσών.

Και με άλλο μου προς υμάς έγγραφον τα διατρέξαντα και ήδη τα έως νυν. Κατά την 7 του ήδη Ιουλίου τρέχοντος σφοδρά εγένετο παρ' ημών με τους εν Λεβαδεία εχθρούς, τω όντι περιφανής και ούτως: Το ήμισυ σχεδόν εχθρικών στρατεύμα, ον στρατοπεδευμένον εν τη της Χαιρωνείας πεδιάδι κατά τας όχθας του κηφισού ποταμού, διέμεινεν· ημείς βλέποντες το τοιούτον και κυριευθέντες οι Έλληνες από τον ενόντα ενθουσιασμόν, αμέσως ετρέξαμεν μετά μεγάλης σπουδής κατ' αυτών, εσυγκροτήσαμεν δια νυκτός, ως η ώρα έκτη, μίαν μάχην μαχιμώτατην ώστε φονευμένους εχθρούς και πληγωμένους ελάβομεν αρκετούς, καμήλους σχεδόν εκατόν και αλογομούλαρα πολλά και μέρος των εφοδίων· είτα δε διεσκορπίσθησαν τήδε κακείθεν, και έως ώρας δεν είναι βέβαια είδησις αν ενώθησαν με το άλλο, το εν Καλάμω της Λεβαδείας, εχθρικών στρατόπεδον. Και τέλος έμεινεν η κοινώς ποθούμενη νίκη εις τους Έλληνας, εξ ων εις μόνος επληγώθη.

Τίς άρα ευαίσθητος και καλοκάγαθος ψυχή δεν ήθελε δικαίως και απαθώς διασαλπίζει εις τας ακοάς εκείνων, οίτινες αναιρούν τα δίκαια της Ανατολικής Ελλάδος, τα όσα κατά καιρόν ανδραγαθήματά της; ή δεν ήθελε διηγηθή δακρυρροούσα προς άπαντας τας όσας καταχρήσεις εδοκίμασεν από των απίστων Οθωμανών; Ωσαύτως και τον τέλειον ήδη αφανισμόν της; ή ήθελε κρύψει την μεγάλην αδιαφορίαν των Πελοποννησίων; Τω όντι ουδεμία.

Η Πελοπόννησος, αδελφοί μου, δεν έχει λόγον δικαιολογήματος τινος ήδη και μηδεμίας προφάσεως διόλου, μήτε ημπορεί να αρνηθή την όσην τιμήν έλαβεν από τας Αιγαιοπελαγικάς άπαντας νήσους, Δυτικήν και Ανατολικήν Ελλάδα, καθότι μεγαλειτέρα τιμή πάντων είναι όπου την ε γνώρισαν άπασαι ως γενικόν κέντρον απάσης της Ελλάδος. Αφήνω να λέγω τας όσας βοηθείας αυτοθελήτως επρόσφερον αυτή και τίνες απέβλεπον εις την τιμήν και υπόληψιν αυτής.

Αλλ' αυτή η σκληρά και υπερήφανος, καταγινόμενη εις την μέθοδον της αισχροκερδείας και της αρπαγής και εις τους βαθμούς της δόξης, πριχού το Ελληνικόν γένος να λάβη την ανεξαρτησίαν του εντελώς και παντός άλλου είδους ατοπήματα, δεν δίδει ακρόασιν τελείως εις τας φωνάς αυτών· αλλ' ούτε αι ήδη δειναί περαστάσεις της Ανατολικής Ελλάδος κατεμαλάκωσαν την καρδίαν της Πελοποννήσου, μήτε αι συνεχείς τέλος πάντων μετά δακρύων παρακλήσεις αυτής δια την ενταύθα εξαποστολήν εν τάχει της πελοποννησιακής βοηθείας εις απάντησιν του εχθρού εμετέβαλον την δόλιαν διάθεσιν αυτής. Είπα δεινάς περιστάσεις, διότι ο Καραϊσκάκης και Μήτσος Κοντογιάννης, καθώς και άλλοι, κάμνοντες ανακωχήν αρμάτων, ησύχαζον, δίδοντες έτι και τα όσα χαρακτηρίζουν τον ραγιάν. Και όντα εκείνα τα μέρη ούτως, ο εχθρός ήδη στρατοπεδεύει εντός αυτής. Και οι ειρημένοι όμως, στερημένοι της πελοποννησιακής βοηθείας, ποιούν τοιαύτας. Δια να μη νομίσετε ότι εκφράζομαι τοιούτους λόγους δια τινος πάθους, αφήνω την φιλογενειάν σας να κάμετε κρίσιν ορθήν επάνω εις τα πράγματα δια να πληροφορηθήτε μόνοι σας. Πόσον διάστημα καιρού διέτρεξεν αφ' ης έδωκεν υπόσχεσιν η Πελοπόννησος δια την Ανατολικήν Ελλάδα εξαποστολήν των στρατευμάτων; πολύ βέβαια, καθότι η προθεσμία της διπλή και τρίδιπλος έγεινε! Σας παρακαλώ ειπέτε μου αν η παρούσα περίστασις συγχωρή να γένη διπλή και τρίδιπλος η προθεσμία· όχι μόνον, αλλ' ούτε τροφάς μας προφθάνουν, όπου καταλιμοκτονούμεν εδώ, καταπολεμούντες μόνοι μας τον εχθρόν δια ξηράς και δια θαλάσσης. κ.τ.λ.

Εν τη Μονή της Ιερουσαλήμ, **τη 13 Ιουλίου 1823.**

Στους ορισμούς σας
Οδυσσεύς Ανδρίτσου». ⁶⁷⁹

⁶⁷⁹ Άννινος, ό.π., σσ.45-47.

Αριθ. 281. «Προσωρινή Διοίκησης της Ελλάδος.
Το Βουλευτικόν σώμα.

Προς τον γενναιότατον στρατηγόν κύριον Οδυσσέα Ανδρούτσου.

Από το γράμμα σας προς το Υπουργείον του Πολέμου εκ μονυδρίου της Δομπού, σημειωμένον τη 28 Ιουνίου, εμάθομεν με ευχαρίστησίν μας την ποθητήν ανάρρωσιν σας από της χαλεπώτατης νόσου και εδοξάσαμεν τον Θεόν, ότι έγινεν αβλαβής· ουκ ολίγον όμως μας έθλιψεν ο διασκορπισμός του λαού και ο εμπρησμός των χωρίων παρά των εχθρών. Τι να κάμη όμως τινάς εις τα πράγματα, τα οποία δεν δύναται να διορθώση; Χρεία υπομονής και προσοχή και αγών εις το να φυλάξωμεν τα λοιπά.

Από την σημείωσίν σας περί του φρουρίου Αθηνών έγνωμεν την καλήν κατάστασιν και οχύρωσιν εκείνου, και από εν πρόγραμμά σας σημειωμένον τη 7 Ιουλίου προς τον έπαρχον Αθηνών, το οποίον δια του κυρίου Χ' Ζαχαρίτσα ελάβομεν, πληροφόρηθημεν την κατά των εχθρών εκείνην, και εχάρημεν πέμψαντες δόξαν εις Θεόν, του οποίου η ευλογία με την ευχήν της Πατρίδος να σας ενδυναμώνη να τους κατατροπώνητε προς στερέωσιν της πίστεώς μας και τιμήν του γένους μας, το οποίον δι' ημών των νομίμων παραστατών του σας γνωρίζει μυρίας χάριτας και σας ετοιμάζει εν καιρώ τας πρεπούσας δόξας και αμοιβάς. Όλα τα αιτήματά σας ανεφέρθησαν εις το Σεβ. Εκτελεστικόν, δια να γίνη δυνατή η προμήθεια.

Εν τοσούτω ελπίζομεν κατά τας τελευταίας ειδήσεις προ της παραλαβής της παρούσης μας, να είναι εφθασμένον και το Σεβ. Εκτελεστικόν εις τα Μέγαρα, και εκείθεν να δράμη στρατιωτική βοήθεια προς υπεράσπισιν αυτών των μερών, καθότι εκ μέρους του Βουλευτικού εδόθησαν, ως δεν αγνοείτε, προς το Εκτελεστικόν όλοι οι πόροι και τα μέσα δια να γίνη η κατά ξηράν και θάλασσαν εκστρατεία. Έρρωσθε, χαροποιούντες μας συνεχώς με νέας νίκας κατά των εχθρών.

Τη 28 Ιουλίου 1823 εν Τριπολιτσά.

Ο Επιτροπικός
Πανούτσος Νοταράς

Ο α' Γραμματεύς
Ιω. Σκανδαλίδης». ⁶⁸⁰

«Γέρο Νικήτα.

Έλαβα τα γράμματά σου και είδον τα όσα μου έγγραφες. Αδελφέ, εγώ όσον να υπάγω εκεί να κάμω δισπάрко, ο καπ. Διαμαντής εχαλάσθη και οι Τούρκοι είχαν απεράσει από το Δερβένι. Οι άνθρωποι του Διαμαντή την πρώτην ημέραν οπού ήτον μόνοι τους επολέμησαν ολίγον· την δευτέραν ημέραν οπού ήλθεν ο καπ. Διαμαντής δεν εστάθησαν να ρίξουν ούτε εν τουφέκι. Εγώ, βλέποντας το προχώρημα των Τούρκων, εγύρισα με τα καράβια δια να γλυτώσω τες ψυχές, διότι εκείνα οπού έγιναν εκεί είναι περιττόν να σας τα γράψω. Και ο Θεός βοηθός. Εγώ ήλθον εδώ με μια δεκαριά συντρόφους και εστάλθηκα δια να συνάξω τίποτες γέννημα από τες δεκατιές εις κανένα μέρος. Η αφεντιά σου απ' αυτού κάθε είδησιν οπού έχεις να μου γράφης. Εγώ κατά το παρόν εστάθηκα εδώ, επειδή ηξεύρεις ότι ο Μητζοκοντογιάννης κάνει τα συνηθισμένα του με τους Τούρκους και κοντά εις αυτόν εγύρισε και ο Δυοβουνιώτης και θα να έβγω κατά την Γραβιάν να ανταμωθώ με τον Πανουγριάν, δια να ημπορέσωμεν να τον γυρίσωμεν απ' αυτό το άτακτον φέρσιμον οπού έκαμε. Και θεόθεν υγιαίνοιτε.

Βελίτζα τη 29 Ιουλίου 1823.

Ο αδελφός σου
Δυσσέως Ανδρίτζου». ⁶⁸¹

⁶⁸⁰ Α.Ε.Π., ό.π., τ.Β', σ.546.

⁶⁸¹ ό.π., τ.ΙΑ', σ.91.

«Προς τον εκλαμπρότατον πρόεδρον του Εκτελεστικού.

Από τας τρεις έως τώρα αναφοράς μου εβεβαιώθητε τα αίτια τα οποία επροξένησαν την πτώσιν της Ευρίπου, και την απόφασιν την οποίαν είχαν να κάμω πάλιν εις Εύβοιαν έφοδον. Ταύτην την έκαμα εις τας τέσσαρας του τρέχοντος εις τα Ελληνικά με τετρακοσίους στρατιώτας, οίτινες μετά δύο ημέρας μόλις είδον δύο εχθρούς, ευθύς ετράπησαν εις φυγήν και δεν εξητούσαν άλλο παρά να εμβαρκαρισθούν και να αναχωρήσουν.

Εις τας δέκα του παρόντος επειδή οι εχθροί ετραβήχθησαν από τα Ξηροχώρι και από όλα τα παράλια, ευθύς απεφάσισε και διέβην εδώ εις Ωρεούς. Έδωσα είδησιν εις όλους τους κατοίκους και εις όλους τους στρατιώτας ευρισκομένους εις Σκιάθον, Τρίκκερι, Σκόπελον και Σκύρον δια να έλθωσι να ενωθώμεν, να κάμωμεν εν σώμα δυνατόν και να φροντίσωμεν να πιάσωμεν πάλι τα Τριβούνια. Οι στρατιώται όμως και οι κάτοικοι οίτινες έρχονται δεν φροντίζουν άλλο παρά να αρπάξουν γελάδια, βόδια, γεννήματα, σταφύλια, σύκα, χαλκώματα και άλλα –από τα οποία επειδή οι εχθροί δεν τα επήραν πλουτεί ο τόπος και τα οποία είναι ικανά δια τον παρόντα χειμώνα να θρέψουν ένα δυνατόν στρατόπεδον– και να φύγουν.

Τοιαύτα κινήματα, και όσον ηδυνήθην να γνωρίσω τον σκοπόν των αχρείων καπεταναίων και στρατιωτών του Ολύμπου, δεν μοι έδωσαν να καταλάβω άλλο παρά το ότι αυτοί εις το να κτυπήσουν Τούρκον είναι δειλότατοι και ασυμφωνότατοι, και εις το να γίνουν λησταί, να λαφυραγωγήσουν όπου δεν είναι Τούρκοι, και να δείρουν και ξεγυμνώσουν τους χριστιανούς, είναι εμπειρότατοι και αξιώτατοι. Έως τώρα δεν είδα στράτευμα μήτα ασυμφωνότατον, μήτε αναξιώτατον, μήτε αισχροκερδέστατον, μήτε αδικώτατον και αρπακτικώτατον από το στράτευμα των Ολυμπίων. Το έθνος δεν ελπίζω ποτέ να ιδή καμμίαν ωφέλειαν από αυτούς.

Είναι ίσως καλύτεροι οι θαλασσινοί; Τριάντα μίστικα και σκαμπαβίαι ψαριανά περιπλέουν ενταύθα, και δεν εστάθη τρόπος ποτέ να ημπορέσω να τα μεταχειρισθώ εις κανένα καλόν πράγμα. Όλοι είναι δοσμένοι εις τη αρπαγήν. Όλοι δεν ονειρεύονται άλλο παρά λάφυρα.

Ένας αισθαντικός άνθρωπος το να ευρίσκεται εις το μέσον τοιούτων απανθρώπων ανθρώπων τυραννείται περισσότερο από του να ευρίσκετο εις τον Τάρταρον της κολάσεως. Ήλιζον με το εν Τρικκέροις στρατόπεδον κάτι να κάμω, αλλά και αυτοί δεν διαφέρουν των άλλων. Τα χωρία της Μαγνησίας επροσκύνησαν όλα. Το Τρίκκερι ομοίως, με συμφωνίαν όμως να μην έλθουν Τούρκοι. Όλοι οι καπετάνιοι επήραν τα κόλια τους, εκτός του Γάτσου, Καρατάσσου και Γούλα, οίτινες εσυμφώνησαν ν' αλλάξουν μερικούς μπέηδες αιχμαλώτους με τους υιούς των και γυναίκας των. Και αυτών όμως ο σκοπός δεν κλίνει εις άλλο παρά εις το να πάρουν τα ψωμιά τους. Φοβούμαι και υποπτεύω μήπως ενωθέντες με τους εχθρούς μας πολεμήσουν και αυτοί, πράγμα το οποίον φροντίζω να το εμποδίσω, αν δυνηθώ.

Η κατάστασίς μου η πολιτική και πολεμική είναι πολλά αξιοθρήνητος. Τα κανόνια και άλλα εφόδια εθνικά δεν ήξευρα που να τα ασφαλίσω εις την ξηράν. Μου τα έκαναν λάφυρα. Εις την θάλασσαν πάλιν ελαφυραγωγούντο. Μ' όλον τούτο απεφάσισα και τα έβαλα εις τα δύο ψαριανά καράβια σταλθέντα ενταύθα παρά της βουλής των Ψαρών δια προσταγής της Διοικήσεως, τα μόνα τα οποία έδειξαν πατριωτισμόν και χαρακτήρα, επειδή οι καπετάνιοι των είναι πατριώται και τίμιοι. Ο κύριος Αδάμ Δούκας θέλει δι' όλα σας πληροφορήσει στοματικώς και καλύτερα και σαφέστερα. Οι εχθροί από τον Εύριπον δεν επήραν παρά μόνον όσα ψιλικά πράγματα εύρον και αλογομούλαρα. Τα δε βοϊδογελάδια, πρόβατα και γεννήματα δεν τα επείραξαν.

Από τα χωρία άλλα μεν καθόλου έκαυσαν, άλλα εν μέρει και πολλά διόλου. Τα καλαμπόκια είναι πλουσιώτατα, οι ελαίες και τα σταφύλια ομοίως. Το να κυριευθή η Εύβοια είναι ευκολώτατον, όταν όμως έχη τινάς δύο χιλιάδας στρατιώτας με ένα καλόν αρχηγόν, τους οποίους η Εύβοια μολονότι χαλασμένη, δύναται να τους θρέψη. Η Εύβοια είναι πολλά αναγκαία εις το έθνος.

Δια τούτο η Διοίκησις δεν πρέπει να παραβλέψη τόσον σημαντικήν αναγκαίαν υπόθεσιν. Ο Οδυσσεύς αρκετά πολεμοφόδια έχει εις Αθήνας, στρατιώτας αρκετούς δύναται να συνάξη, οι κάτοικοι της Ευβοίας τον θέλουν. Όθεν καλόν ήθελεν ήτον να διορισθή αυτός αρχηγός των αρμάτων της Ευρίπου και να τω δοθή προσταγή να εκστρατεύση με όσους δυνηθή στρατιώτας εις τη Εύβοιαν.

Αν αυτόν δεν εγκρίνη η Διοίκησις, στοχάζομαι ότι δεν συμφέρει να έλθη άλλος, παρά ο στρατηγός Νικήτας με Πελοποννήσιους στρατιώτας. Εγώ δια να δυνηθώ να βαστάξω στρατόπεδον, να το θρέψω και να πληρώσω τους μισθούς των στρατιωτών, έχω γνώμην από τα γεννήματα να αφήσω το ήμισυ εις τους κατοίκους, και το ήμισυ να τα κάμω εθνικά. Από δε τα κρασιά και λάδια να πάρω τα δύο τρίτα και περιμένο περί τούτου διαταγήν της Διοικήσεως. Εγώ επειδή η τύχη μου εστάθη τοιαύτη, απεφάσισα ή να ιδώ την Εύβοιαν ελευθέραν ή να χαθώ. Η υπερτάτη Διοίκησις ας ευκολύνη τους σκοπούς μου και να με ενδυναμώση με ον τρόπον εγκρίνει τόσον με πολεμοφόδια, όσον και με στρατιώτας, δια να δυνηθώ ποτέ να εξοστρακίσω και παιδεύσω τους Ολύμπιους, οι οποίοι αν δεν παύσουν από του να κάμνουν όσα κάμνουν επειδή το κέντρο τους το έχουν εις Σκιάθον και Σκόπελον, πρέπει να πολιορκηθούν από πλοία Ψαριανά και να πιασθούν και παιδευτούν αναλόγως. Τα Ψαριανά πλοία όταν λάβουν την άδειαν να τους κάμουν λάφυρα με όλην τους την προθυμίαν και τους πολιορκούν και τους πιάνουν και τους βάνουν να αισθανθούν ότι το έθνος μας έχει Διοίκησιν. Και με όλον το σέβας ειμί.

Τη 13 Αυγούστου 1823, εν Ωρεοίς.

Ιωάννης Κωλέττης». ⁶⁸²

Πρότασις περί αμέσου αποστολής στρατιωτικών και ναυτικών ενισχύσεων εις Εύβοιαν και διορισμού του Οδυσσεώς Ανδρούτσου ως αρχηγού των εκεί στρατευμάτων.

Αριθ. 2966.

«Προσωρινή Διοίκησις της Ελλάδος

Το Εκτελεστικόν Σώμα

Προς το Σεβαστόν Βουλευτικόν Σώμα.

Δια να λυτρωθή η Εύβοια από τας χείρας του βαρβάρου, εκρίθη εύλογον το να προσκαλεσθούν εις το χρέος τούτο αι τρεις νήσοι, Ύδρας, Σπετζών και Ψαρών, δια να συγκροτήσουν την δια ξηράς και δια θαλάσσης ικανήν δύναμιν, ήτις να ενεργήση τα εικότα. Εισέτι όμως απόκρισις δεν ελήφθη, ενώ και ο έπαρχος και οι Ευβοείς εξήτησαν και ζητούν ανυπομόνως την αιγίδα της Διοικήσεως, δια να μεταβούν εις τα ίδια, να συνάξουν τα εισοδήματά των, να καλλιεργήσουν τα κτήματά των και να συντελέσουν εις την τάχιστην ελευθερίαν της νήσου των από την τυραννίαν, ζητούν δε δια της εγκλείστου αναφοράς των 4 του υπερμεσούντος την θαλάσσιαν δύναμιν της νήσου Ψαρών και δια ξηράς τον στρατηγόν Οδυσσεά Ανδρούτζου, δια να συγκροτήσουν τον αποκλεισμόν και την πολιορκίαν των εχθρών. Αλλά ζητούν όσον τάχους την τοιαύτην βοήθειαν, δια να προφθάσουν να κατορθώσουν τα μελετώμενα και ούτω να εξαρκέσουν εις την εκπλήρωσιν των χρεών των. Η Εύβοια είναι το προπύργιον της παραπλεύρου Ανατολικής Ελλάδος και της Πελοποννήσου και η Διοίκησις οφείλει να λάβη τα πλέον δραστήρια μέσα υπέρ αυτής.

⁶⁸² Κόκκινος, *ό.π.*, τ.Στ', σσ.398-401.

Τούτου ένεκα το Εκτελεστικόν εγκρίνει τον στρατηγόν Οδυσσέα προσωρινόν αρχηγόν των αρμάτων της Ευβοίας και τον προσωρινόν αποκλεισμόν αυτής παρά των Ψαριανών πλοίων, δια να μη παραμεληθούν τα δίκαια των πολιτών ώστε να ληφθή η απόφασις από μέρος των νήσων. Και καθυποβάλλει την γνώμην του εις την επίκρισιν του Σ. Βουλευτικού Σώματος.

Εν Σαλαμίνι **τη 16 Σεπτεμβρίου 1823.**

Ο Πρόεδρος
Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης
Σωτήριος Χαραλάμπης, Α. Μεταξάς.

Εις απουσίαν του
Γ. Γραμματέως
Ν. Σπηλιάδης». ⁶⁸³

«Αδελφέ (Α. Μαυροκορδάτε, εις Ύδραν).

Κατά τας 13 του προπαρελθόντος Αυγούστου, στοχαζόμενος ότι ακόμη ήσουν Γενικός Γραμματεύς ή Πρόεδρος του Βουλευτικού, σ' έγγραφα με άνθρωπόν μου πιστόν ένα ανώνυμον γραμματιδίον μου. Με αυτό σου εφάνέρωνα ότι είχον προβάλει εις ένα μου γράμμα οπου έγγραφα της Διοικήσεως να σταθή αρχηγός των αρμάτων της Ευρίπου ο στρατηγός Οδυσσεύς και ότι τούτο το έκαμον όχι δι' άλλο παρά διατί ήξευρα ότι η προς την Διοίκησιν αναφορά μου αυτή έπρεπε αναμφιβόλως να πέση εις χείρας του Οδυσσεώς και δι' άλλα αίτια, τα οποία στοματικώς, αν ποτέ ανταμωθώμεν, θέλω σοι ειπή. Σοι έλεγα όμως, την προς την Διοίκησιν αναφοράν μου ταύτην να την στοχασθής ως τίποτε και να ενεργήσης να μη σταλή αυτός. Τα ίδια έγγραφα και προς άλλους φίλους μου, αλλ' ακόμη μήτε ο άνθρωπός μου επέστρεψε, μήτε απόκρισίν σας καμμίαν έλαβον και υποπτεύω μήπως εχάθη και ο άνθρωπός μου και τα γράμματα παρέπεσαν. Χθες με απορίαν μου άκραν λαμβάνω διαταγήν της Διοικήσεως διορίζουσιν αρχηγόν των αρμάτων της Ευρίπου τον Οδυσσέα. Μανθάνω προς τούτοις ότι ησυχάζεις εις Ύδραν· με ετάραξε και το ένα και το άλλο. Γνωρίζετε ποία θέλει είναι η τύχη της σημαντικής ταύτης νήσου· επειδή εγώ έχω σκοπόν να παραιτηθώ και να έλθω να ησυχάσω μαζί σου και μαζί με τον αδελφόν μας και πιστόν φίλον κύριον Ορλάνδον. Αν εις την πολιορκίαν της Καρύστου διορισθή ο καπετάν Βάσσιος Μαυροβουνιώτης και ο καπετάν Γεωργάκης Χαλκιώτης αρχηγοί, και της εκτελεστικής μου δυνάμεως διορισθή αρχηγός ο καπετάν Ράδος και οικονομηθώσι και άλλα μερικά πράγματα, τότε επειδή εις κάθε περίστασιν ημπορώ να αντενεργήσω και να εμποδίσω μέλλοντα κακά και να ενεργήσω ίσως όσα ωμιλήσαμεν εις Τριπολιτζάν, κάθημαι, αν τουναντίον, αναχωρώ και έρχομαι αυτού. Αν συ δύνασαι να ενεργήσης να τελειωθώσι ταύτα μου τα προβλήματα, τα οποία έκαμα προς την Διοίκησιν δι' αναφοράς μου, θέλεις κάμει ένα καλόν έργον. Φανέρωσέ μου με τον ίδιον διατί ησυχάζεις αυτού και τι κάμνεις και ποίας ειδήσεις έχεις από την Ευρώπην και διατί ήλθεν ένας Άγγλος εις την Διοίκησιν. Εγώ είχα πολλά να σου γράψω αποβλέποντα την Εύβοιαν· δεν έχω καιρόν όμως μήτε νουν, αλλά σ' ασπάζομαι αδελφικώς και είμαι

Τη 5 Οκτωβρίου 1823».

εν Ωραιούς
Επιθυμώ να μάθω και τι κάμει ο Νέγρης. ⁶⁸⁴

Φίλος σου
Ιωάννης Κωλέττης

⁶⁸³ Α.Ε.Π., ό.π., τ.Γ', σ.204.

⁶⁸⁴ Αρχείον Μαυροκορδάτου, ό.π., τχ.ΙΙΙ, σ.536· Κόκκινος, ό.π., τ.Ζ', σ.149.

Αριθ. 463.

«Προσωρινή Διοίκησης της Ελλάδος
Το Βουλευτικόν Σώμα
Προς το Σεβαστόν Εκτελεστικόν Σώμα.

Από το εσώκλειστον έγγραφον της Βουλής της νήσου Ψαρρών πληροφορείται το Σεβ. Εκτελεστικόν ότι η νήσος αύτη, κατά την διαταγήν της Διοικήσεως, πέμπει πλοία δια να μεταφέρωσι τους στρατιώτας του στρατηγού Οδυσσέως και φυλάξωσι την πολιορκίαν της Ευβοίας. Το Σεβ. Εκτελεστικόν λοιπόν ας διευθύνη και ει τι άλλο αναγκαιοί εις την υπόθεσιν της Ευβοίας.

Τη 11 Νοεμβρίου 1823 εν Άργει.

Ο Επιτροπικός
Πανούτσος Νοταράς

Ο α΄ Γραμματεὺς
Ιω. Σκανδαλίδης». ⁶⁸⁵

«Γενναιότατε στρατηγέ Οδυσσεύ!

Δεν ελπίζομεν να σας λανθάνη η μεγάλη χαρά την οποία εδοκίμασεν αυτή η πόλις, όταν έλαβε την τιμήν να δεχθή την ευγενή οικογένειάν σας, και εκ του εναντίου λύπη εγκάρδιος εκυρίευσεν όλους ημάς, ότε ηκούσαμεν, ότι εμηνύσατε ν' αναχωρήση απ' εδώ. Ημείς λοιπόν εκρίναμεν χρέος μας να σας γράψωμεν από μέρους όλης της πατρίδος, ζητούντες αυτήν την χάριν από την γενναιότητά σου, να μη μας στερήσετε την ευγενή οικογένειάν σας, την οποίαν ο λαός των Αθηνών την έχει δια καύχημά του, και εμψύχωσιν εις τας παρούσας περιστάσεις· περισσότερον δεν θέλομεν να σας βαρύνωμεν με τας παρακλήσεις μας· η γενναιότης σου λοιπόν γνωρίζων το ειλικρινές του ζητήματός μας είμεθα ευέλπιδες, ότι θέλετε νεύση εις το να μας κάμετε και αυτήν την χάριν εις την πατρίδα μας, ήτις σας είνε ευγνώμων και δια τόσας άλλας.

Τη 7 Δεκεμβρίου 1823.

Οι Πρόκριτοι Αθηνών». ⁶⁸⁶

«Κύριε Αναστάσιε Λόντε.

Εσύ έχεις πολλαίς δουλειαίς και καθώς ακούω καταγίνεσαι ημέραν και νύκτα. – Δια τούτο δεν έπρεπε να σε εμποδίσω με τούτο το γράμμα, και μάλιστα οπού μαζί σου δεν έχω ανταπόκρισιν, όντας άλλη η ιδική μου δουλειά και άλλη η ιδική σου. Μολοντούτο, επειδή είδα εις ενός σου φίλου γράμμα ν' αναφέρης το όνομά μου, βιασμένος είμαι να σου κάνω πέντε εξ αράδαις. Και αν έχουν κανένα καλό μέσα, άκουσέ το, ειδημή κάψε ταις.

Λέγεις του φίλου σου: –Αν γράψης σ' εκείνον τον διάβολον τον Οδυσσέα, γράψε του από μέρους μου να εβγάλη μερικούς διαβόλους από μέσα του. Του το λέγω μπέσα-με-μπέσα, και τότε θέλει γίνει χρήσιμος εις την πατρίδα, και θέλει λάβει αξίως το όνομα το οποίον φέρει. –Κύριε, καθώς λέτε σεις οι διαβασμένοι, δυό λογίων διάβολοι εμβαίνουν μέσα εις τους ανθρώπους. Πρώτης λογής, ως έλεγεν ο φιλόσοφος που απέθανε εδώ κάτω, είναι ο διάβολος που κάθε καλός άνθρωπος έχει μέσα του, ο διάβολος που ερμηνεύει και δείχνει τον καλόν δρόμον και εμποδίζει τον δαιμονισμένον από του να πράξη το κακόν. Η θρησκεία μας μάς διδάσκει να πιστεύωμεν ότι κατά θείαν παραχώρησιν μπαίνει πολλαίς φοραίς ο διάβολος σ' έναν άνθρωπον και τον ερμηνεύει να κάνη όλα τα κακά, και αυτός είναι ο δεύτερος διάβολος. Τώρα εγώ είμαι σε απορίαν, ποίος διάβολος σε σένα κατοικεί, ο πρώτος ή ο δεύτερος; Όσον δια του λόγου μου, να ξεύρης ότι αφίνω εσένα να μου πης ποίον από

⁶⁸⁵ Α.Ε.Π., ό.π., τ.Β', σ.635.

⁶⁸⁶ Σουρμελής, ό.π., σ.68.

τους δύο διαβόλους έχω μέσα μου. Ο πατέρας μου εν καιρώ Τουρκίας εγύριζε μέσα εις τα βουνά και εσκοτώνε Τούρκους· έτρεχεν εις τους κάμπους και εις τα όρη, και εθανάτωνε Τούρκους· ενυκτέρευεν εις τα δάση, εκρύπτετο εις τα ποτάμια, εσκοτώνε Τούρκους· όσαις φοραίς ευρέθη εις τα βάθη της θαλάσσης, Τούρκους έπνιγε. Και εις ολιγολογίαν, αφού ερήμωσε πολλαίς επαρχίαις των τυράννων, ως αληθινός δαιμονισμένος υπέρ της Πατρίδος, εμαρτύρησεν εις αυτήν την καθέδραν του τυράννου μας. Τι λογής διάβολον είχε μέσα του, του πρώτου είδους, ή του δευτέρου, εγώ δεν μπορώ να το αποφασίσω και στέκει σε σένα να το γνωρίσης. «Εγώ δε, χωρίς προσωπικώς να γνωρίζω από ποίον δαίμονα εσύρετο ο πατέρας μου, ήρχισα από παιδί ορφανό να γυρεύω τα χνάρια του ιδίου του διαβόλου. Τον περισσότερον καιρόν της ζωής μου πού τον επέρασα; Τον επέρασα σκοτώνοντας Τούρκους, κυνηγώντας τυράννους. Τον επέρασα εις τα σπήλαια και εις τα βουνά. Τα καρτέρια των δρόμων, οι λόγγοι και τα άγρια θηρία είναι μάρτυρες ότι δυσκόλως έφευγεν ο Τούρκος από τα χέρια μου, αν εξύγωνε καμμιά πενηνταριά οργυιαίς. Εγώ εσυναναστρεφόμεουν με αυτούς τους τυράννους και ήμουν καλά πληρωμένος, δια να σέβωμαι τους ομογενείς των· αλλά κινούμενος από τον διάβολόν μου, Τούρκους εσκοτώνα. Οι κρημνοί, τα ποτάμια, οι πάγοι, τα χιόνια και τα δάση ήσαν τα αγαπητά μου κατοικητήρια, το τουρκικόν αίμα το προσφάγι μου. Εσηκώθη η Επανάστασις, και ευθύς, συρόμενος από τον διάβολόν μου, ελάτρευσα τους αρχηγούς της, την φωνήν της άκουσα εις τα φυλλοκάρδια μου, εσεβάστηκα την απόφασίν της και έτρεξα με όλους τους αρματωλούς της Ελλάδος να σκοτώσω Τούρκους. Μολονότι εκέρδιζα εν καιρώ Τουρκίας, ο διάβολός μου μού αφήρεσεν αυτήν την κλίσιν, αφού εσηκώσαμεν τάρματα.

Και τι να πολυλογώ; Τόσον με εφώτισεν ο διάβολός μου, ώστε να γεμίσω ψείρας, να λιμάξω ψωμί, να κοιτώμαι εις τα νερά, εις τα χιόνια και εις την λάσπην, να δοκιμάζω κάθε στρατιωτικήν αχαριστίαν, να πίνω φαρμάκια από εχθρούς και φίλους, να κυνηγώμαι ως κατάδικος από αυτούς τους συγγενείς και τους φίλους της δικαιοσύνης, να επιθυμώ συνελεύσεις εθνικάς, να αγαπώ δικαίους διοικητάς, να είμαι λάτρις των εναρέτων και φίλος των σοφών, να διψώ την αυτονομίαν και ανεξαρτησίαν της Ελλάδος, επιθυμώντας μόνον και μόνον Έλληνας να διοικούν και να βασιλεύουν εις τους Έλληνας. Εκ τούτων όλων, δάσκαλε, ημπορείς να συμπεράνης ποίος διάβολος ευρίσκεται μέσα μου.

Είναι ο διάβολος εκείνος όπου έκαμε τον Σωκράτην να πή το φαρμάκι δια τας ειλικρινείς εις την πατρίδα του εκδουλεύσεις, ή πάλιν είναι ο δαίμονας, όστις έκαμε τους ομογενείς μας να παραδώσουν την πατρίδα εις τους Μακεδόνας, εις τους Ρωμαίους και έπειτα εις τους Τούρκους; Εγώ για λόγου μου νομίζω ότι εσύ έχεις μέσα σου τον διάβολον όπου είχε και ο Σωκράτης, που ξέρεις γράμματα και διαβάξεις τον Ξενοφώντα και τον Πλάτωνα. Είσαι νέος έως 22 χρονών, και μολοντούτο είσαι βουλευτής. Χαίρεσαι υπόληψιν, μολονότι λες πως και χωρίς ομόνοια δύναται η πατρίς να κυβερνηθή με τα γράμματα και με τον Ξενοφώντα στο χέρι. Σχίζεις την διοίκησιν του Έθνους, διαφεντεύεις τους συγγενείς σου, οπού κατακρατούν τα εθνικά εισοδήματα, σπείρεις ζιζάνια εις Μωριάν και Ρούμελην· αναιβάζεις και καταιβάζεις από τα αξιώματα όποιον θέλεις. Τέλος πάντων δίνεις καλόν παράδειγμα εις την επαρχίαν σου, της χρηστοθήειας, της εγκρατείας, της αφιλοκερδείας, της δικαιοσύνης. Ερμηνεύεις τους συγγενείς σου ως μαθητάς του Σωκράτους, να μην αδικούν εις την ζωήν, εις την τιμήν, εις την ιδιοκτησίαν όλους τους συνεπαρχιώτας των. Εις ολίγα λόγια ερευνώντας και εγώ από το μέρος μου τίνες αι πράξεις του πατρός σου και αι ανδραγαθίαι του αδελφού σου, το φέρσιμον των προυχόντων συγγενών σου, ενθυμουμένος την διάλυσιν της Εθνικής Συνελεύσεως εξ αιτίας σου, την προσκόλλησιν σου εις ξένην Αυλήν και όχι εις την απελευθέρωσιν της Ελλάδος,

συμπεραίνω, δάσκαλε, μπέσα-με μπέσα, ότι εσύ έχεις μέσα σου τον δαίμονα του Σωκράτους. Κύτταξε όμως καλά, ότι κάθε Έλληνας έχει μέσα του δώδεκα λεγεώνας διαβόλων. Και έπαρε τα μέτρα σου, διότι, ως λέγει η παροιμία, ένας διάβολος σκοτώνει τον άλλον. Κύτταξε καλά, διότι ή κοντεύει να χαθή η Πατρίς, ή θα πέση εις κανένα χειρότερον ζυγόν από εκείνον όπου βαστούσαν οι πατέρες μας. Κύτταξε καλά μην τύχη και.....

Εξ Αθηνών **τη 14 Φεβρουαρίου 1824.**

Οδυσσεύς Ανδρίτσου».⁶⁸⁷

«Εκλαμπρότατε κύριε (Μαυροκορδάτε),

Την επιστολήν σου σημειωμένην την 9^{ην} Φεβρουαρίου εις απάντησιν του από τας 27 του παρελθόντος εδικού μου έλαβα, του οποίου σου γράμματος δεν ημπόρεσα να καταλάβω την έννοιαν και εις τούτο με συγχωρείς. Στοχάζομαι να γνωρίζης καλά την προς το γράφειν αδυναμίαν μου και δια τούτο σε παρακαλώ, οπού όποτε μου ξαναγράψης, να μου γράψης μ' έναν τρόπον οπού να ξέρης ότι εγώ καταλαβαίνω, δια να μπορώ να εννοώ μόνος μου, το τι μου γράφετε, όπου να μπορώ μόνος μου πάλιν να σου αποκρίνομαι χωρίς να βάνω αλλουνούς να μου εξηγούν το γράμμα καθώς θέλουν και να σου λέγουν ό,τι θέλουν και να γράφω κι' εγώ εκείνα οπού θέλω, και όχι να γράφουν ό,τι θέλουν εκείνοι, οπού βάνω και γράφουν. Μόνον μέσα εις αυτό το γράμμα ένα ολίγον τι εκατάλαβα που να μου φράφης δια τον Νέγρη· κάτι έλεγε, μόνον εγώ δεν εκατάλαβα τίποτε, επειδή τις και του Νέγρη το γράμμα, από το οποίον μου λέγεις να πληροφορηθώ, δεν το είδα· επήγε εις τα Σάλωνα, οπού είναι ο Νέγρης· από εκεί μου γράφει ο Νέγρης ότι τον παρακαλείτε να έρθη εις τον Έπαχτον. Η εκλαμπρότης σας εις το γράμμα σου γράφεις, εις τον Έπαχτον δεν έρχεσαι και πολιορκία δεν συσταίνεται, αλλά θα εκστρατεύσετε δια την Αρτρν. Το οποίον τούτο δεν ημπορώ να καταλάβω· κατά λάθος ο Νέγρης μου γράφει, ότι τον προσκαλείτε εις τον Έπαχτον ή εμένα μου επαρεξήγησαν το γράμμα, όπου η εκλαμπρότης σας μου εγράφετε; Τώρα δεν ηξεύρω μήπως μου τ'όγραψε δια χωρατά ο Νέγρης ετούτο, οπού από τες ανκαταστασίες του Μορέως και αυτός θέλει να πάη εις τον Έπαχτον στους Τούρκους. Τη αληθεία εις αυτήνον τον τρόπον κ' εγώ δεν ημπόρεσα να καταλάβω τίποτε.

Εγώ οπού επρόγραφα και μπροτήτερα και εις τον καιρόν οπού ήσουνα στην Ύδρα και ήλθε και ο Λέλης και ωμιλήσαμεν και πάλιν εγύρισε πίσω μαζί με τον Κωλέττην. Οι ομιλίες με αυτά τα πρόσωπα, οπού ο ένας με τον άλλον επαραγγείλαμεν, μου φαίνεται να ήταν δια την ένωσιν των διηρημένων μερών της Ρούμελης. Και εις τούτο απορώ, πώς δεν εκτελέσθη ή οι άνθρωποι αυτοί δεν σου το είπαν ή εγώ ελησμόνησα· μα πάλιν δεν ημπορεί να ελησμόνησα, γιατί ενθυμούμαι καλά οπού σας έγραφα δις και τρις εις την Ύδρα, ομοίως και εις το Μισολόγγι και η εκλαμπρότης σου επήρες το βάρος να καταπέισης την Δυτικήν Ελλάδα και να τους σηκώσης τα σχίσματα, οπού αυτού ευρίσκονταν, ομοίως κ' εγώ από δώθεν και να ενωθούμεν ούλοι με κοινήν γνώμην τόσον πολιτικών ωσάν και πολεμικών, να γενούμεν εν σώμα και να κρίνωμεν με κοινήν φωνήν μερικούς καλοπατριώτας Μοραΐτας τα δίκαια του έθνους και να φωνάξωμεν τα άδικα, οπού προς την Ρούμελην και νησία κάμνουν. Τώρα εγώ από τούτο το μέρος λείπω από την υπόσχεσίν μου, ομοίως και η Εκλαμπρόρης σου από αυτού.

⁶⁸⁷ Άννινος, ό.π., σσ.13-16.

Ο δε κυριος Κωλέττης και ως προκομμένος και ως έλεγεν ότι είναι καλοθελητής της Ελλάδος και θα γένη συνεργός εις αυτό το πράγμα, ήρθε να ομιλήση τόσον με την εκλαμπρότητά σου ωσάν και με τους αδελφούς προκρίτους της Ύδρας και πάλιν να επιστρέψη πίσω και να με πληροφορήση τα τρέχοντα και να κινηθούμεν μαζί μ' αυτόν εις τον αγώνα της Ευβοίας. Βλέπω, ότι, τα όσα υποσχέθηκε, τα αναίρεσε και παρ' ελπίδα μανθάνω, ότι επήγε και γίνηκεν εκτελεστής. Εις αυτήν δεν ημπορώ να καταλάβω κι εγώ πώς τρέχουν τα πράγματα, να γλέπω τους προκομμένους του έθνους μας οπού ελπίζομεν να μας ορμηνεύουν και να μας συμβουλεύουν από τα καλά φρονήματα, όπου εις την Ευρώπη εμάθανε, και αν έχωμεν και κανένα σφάλμα, με την καλήν ερμηνείαν αυτουώνε να τα διορθώσωμεν. Τώρα βλέποντας οπού αυτουούς οπού έχομεν την ελπίδα, οπού να εβγάλουν από ημάς την ιδέαν του τιτλομανισμού βλέπομεν αυτοί να λυσσάνε ως σκύλοι μανιασμένοι δια βαθμούς και αξιώματα. Εμείς τώρα τι να προσμένωμεν να ιδούμεν, οπού εκείνοι οπού θα μας οδηγήσουν εις το καλόν, μας φέρνουν σε τέτοιον δρόμον;

Αδελφέ πατριώτα! Εσύ από αυτού παρακίνησε τον Λορδ Μπιρόν, και όσους άλλους καταλαβαίνεις οπού ημπορούν να σκεφθόμεν δια το καλόν της πατρίδος και πάρε τους και έλα στα Σάλωνα, κι' εγώ από δώθεν κάμνω το ίδιο, να ενωθόμεν όλοι μαζί στα Σάλωνα δια το καλόν της πατρίδος, ότι η άνοιξις έφθασε και οι Τούρκοι έρχονται και εμείς γκεζεράμεν και χάφτομεν μυίγες.

Ζητώ συμπέθειαν οπού σου γράφω εις αυτόν τον τρόπον βλέπω τον κίνδυνον της πατρίδος και την εδικήν μας αμέλειαν και τιτλομανίαν και γράφω ούτω.

Την **24 Φεβρουαρίου 1824**
εξ Αθηνών

Εις τους ορισμούς σας
Οδυσσεύς Αντρίτζου». ⁶⁸⁸

«Πρίγκηψ. (Υψηλάντη).

Τα συχνά γράμματά μου και η ζωηρότης των παρατηρήσεών μου σας είναι ίσως δυσάρεστα, αλλά το καθήκον μου προς την πατρίδα και ο σεβασμός μου προς την οικογένειάν σας με αναγκάζουν προς τούτο, έως ότου λάβω σχετικής επιστολάς σας. Αι σχέσεις τας οποίας είχαν οι ενταύθα φίλοι μας επί τίνας μήνας μετά του Μαυροκορδάτου απέβλεπαν αποκλειστικώς εις την ανακάλυψιν των σχεδίων του και την πρόληψιν του κακού, το οποίον αι μηχανορραφίαι του θα επεσώρευαν επί του έθνους. Ο σκοπός των, και τον οποίον εξακολουθούν πάντοτε να έχουν προ οφθαλμών, είναι όπως αποστερήσουν τον Μαυροκορδάτον των μέσων, δια των οποίων θα επραγματοποιούσε τας βλέψεις του, πράγμα το οποίον η υμετέρα υψηλότης δεν θα εδέχετο να γίνη, αλλά θα ήρκειτο να γράψη και να ομιλήση εναντίον αυτού.

Τώρα αφού επείσαμεν τους Άγγλους να εγκαταλείψουν το Μεσολόγγι και έλθουν εδώ, αφού κρυφά εξεσηκώσαμεν και εξερεθίσαμεν εναντίον του Μαυροκορδάτου τα ίδια αυτού όργανα και αφού καταρρίψαμεν αυτόν εις την άβυσσον, εις την οποίαν επιθυμούσε να ρίψη την χώραν μας και τους υπερασπιστάς της αναφέρομεν εις υμάς τα περιστατικά. Αυτά γράφουν ο Οδυσσεύς και ο Γκούρας εναντίον των φίλων του Μαυροκορδάτου των ευρισκομένων εις το Κρανίδι, και αυτά γράφει ο Οδυσσεύς εναντίον του ίδιου του Μαυροκορδάτου με τον συνήθη του σαρκασμόν. Προσεχώς θα σας ανακοινώσω παν ό,τι οι Άγγλοι θα γράψουν κατά του Μαυροκορδάτου.

Κατά την μαρτυρίαν του συνταγματάρχου Στάνχοπ, οι Άγγλοι ήσαν κατ' αρχάς σύμφωνοι με τους εις το Κρανίδι, διότι είχαν εξαπατηθή υπό του Μαυροκορδάτου,

⁶⁸⁸ *Αρχείον Μαυροκορδάτου, ό.π., τχ.ΙV, σσ. 204-206.*

αλλά πεισθέντες έπειτα ότι ο Μαυροκορδάτος και οι εις το Κρανίδι αντί να ζητούν την ανεξαρτησίαν της Ελλάδος προβαίνουν χωρίς την συγκατάθεσιν του λαού εις την πρόσκλησιν βασιλέως και ζητούν την προστασίαν ξένων δυνάμεων, εγκατέλειψαν το κόμμα του Μαυροκορδάτου και των μετ' αυτού και ήδη επαινούν την στάσιν των εις την Τριπολιτσάν, μετά των οποίων επιθυμούν ν' αρχίσουν αλληλογραφίαν, διότι βλέπουν ότι αυτοί εξητούσαν μόνον εθνικήν συνέλευσιν και παύσιν των φατριασμών. Ο Μαυροκορδάτος είχε τόσον επηρεάσει τους Άγγλους εναντίον του Οδυσσέως, του Νικήτα και του Κολοκοτρώνη, ώστε δεν υπέφεραν ούτε καν ν' ακούσουν τα ονόματά των, αλλ' αι συνομιλία του συνταγματάρχου Στάνχοπ μετά του Οδυσσέως, αν και ήσαν βραχύταται, καθώς και η γνωριμία αυτού μετά του Γκούρα και άλλων προσώπων με αγαθά αισθήματα, τον έκαμαν να δεχθή ότι η πτώσις του Μαυροκορδάτου, η είσοδος του Δ. Υψηλάντου εις την εθνικήν κυβέρνησιν και η ενίσχυσις της κυβέρνησης ταύτης με τον Πλαπούταν και τον Γκούραν είναι τα μόνα μέσα δια να εξασφαλισθή η ανεξαρτησία της Ελλάδος και να σταθεροποιηθούν οι νόμοι δια της τελείας παύσεως του εμφυλίου πολέμου και των εσωτερικών διαταραχών.

Προς το παρόν εθεωρήθη αναγκαίον να γίνη ενέργεια προς δημοσίευσιν προκηρύξεων υπό του νομοθετικού σώματος δια να προσκληθή ο λόρδος Μπάυρον εις την Τριπολιτσάν, δια ν' αποκηρυχθούν οι εις το Κρανίδι και δια να κληθούν ο Γκούρας και ο Πλαπούτας να καταλάβουν έδρας εις την κυβέρνησιν προς συγκρότησιν του εκτελεστικού, και να αποσταλή σώμα εκ χιλίων ανδρών από την Πελοπόννησον με τα αναγκαία εφόδια προς κατάληψιν θέσεως. Χωρίς να χρονοτριβώμεν ανωφέλως επί του ζητήματος τούτου, ενώ η Στερεά Ελλάς είναι απησχολημένη προς την υπεράσπισιν εαυτής εναντίον του εχθρού και ενώ οι Πελοποννήσιοι σκέπτονται μόνον να διαμοιραστούν τα έσοδα μεταξύ των –ο υπαινιγμός είναι δια τους κοτζαμπάσηδες– ελπίζομεν ότι θα επιτύχωμεν εις τα σχέδιά μας. Διατελώ με όλον το προσήκον σέβας.

Αθήναι **25 Φεβρουαρίου 1824.**

Παναγιώτης Σοφιανόπουλος». ⁶⁸⁹

«Προς τον πλοίαρχο Clifford, διοικητή της αγγλικής μοίρας στην Ανατολή.

Κύριε Αρχιναύαρχε.

Με λ' ύπην μοα σας παρρησιάζω τα παράπονά μου περί του φερσίματος ενός σας αξιωματικού, και ελπίζω αναμφιβόλως να ελκύσω εις τούτο την προσοχήν σας, δικαίως παρ' αυτού παραγνωρισμένην. Πληροφορημένος τους σκοπούς της Αγγλικής Διοικήσεως να φυλάττη μίαν στενήν ουδετερότητα εις τον μεταξύ ημών και του τούρκου πόλεμον, με φαίνεται ότι αποβάλλετε δημοσίως κάθε φέρσιμον των αξιωματικών το οποίον αποβλέπει να ολιγοστεύση την εμπιστοσύνη, ήτις πρέπει να ειρίσκειται μεταξύ εις τους Άγγλους και Έλληνας. Την 28 Φεβρουαρίου έφθασε εις τον λιμένα Δράκον η Κορβέττα της αυτού Βρεττανικής Μεγαλειότητος Μεχ Τλινθ. Την άλλην ημέραν ο Καπιτάνος με πολλούς αξιωματικούς του ήλθεν εις την πόλιν να παρατηρήση τας αρχαιότητας. Τους υπεδέχθη με το χρεοστούμενον εις τον βαμθόν τους σέβας και τους ευκόλυνα κάθε πράγμα δια να παρατηρήσουν. Ο καπιτάνος με προσκαλεί να έλθω εις το πλοίον του την ερχόμενην ημέραν, και πλήρης από σέβας, και έχοντας πίστιν εις την τιμήν του Αγγλικού έθνους ήλθον εις το κάλεσμα. Αλλ' αιφνιδίως βλέπομεν ότι το πλοίον κάμνει πανία, και ημείς ανεχωρούσαμεν, χωρίς να θέλωμεν, από τον λιμένα. Έκθαμβος δια το ανέλπιστον τούτο συμβεβηκός, οι Στρατιώται μου, οίτινες μ' εσυντρόφευον, με δίκαιον λόγον ταραχθέντες δι' αυτό το

⁶⁸⁹ Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.201-203.

κάμωμα, ετοιμάζοντο να με υπερασπισθούν, και ολίγον έλειψε να ακολουθήσουν φόνοι. Ίσως αν εις αυτήν την στιγμήν εγώ δεν επήδουν εις μίαν βάρκαν ταχύτατα, ευρεθείσαν εις τα πλευρά της Κορβέττας, ίσως, λέγω, αυτή η σκηνή δεν ετελείωνε χωρίς χύσιν αίματος. Όσον ερευνώ αυτήν την υπόθεσιν, τόσον περισσοτέρας απορίας ευρίσκω, και δεν ηξεύρω τι λογής να εξηγήσω το φέρσιμον του Καπιτάνου: διότι αν ο σκοπός του ήτον αθώς, πώς να μη με ειδοποιήση πριχού να σηκώση πανία; διατί να μη με ευγάλη έξω ευθύς οπού έδειξα κλίσιν και του είπα ότι θέλω να εύγω έξω από το καράβι του; Δεν είναι το ίδιον ως να τον είχαν κ' εγώ κλείσει τον Καπιτάνον εις το φρούριον των Αθηνών, όταν ήλθεν εκεί να παρατηρήση, και εις τοιαύτην περίστασιν δεν ηθέλατε σεις μ' ερωτήσει τον λόγον τοιαύτης ύβρεως; Αναμφιβόλως.

Πρέπει να σας ειδοποιήσω, κύριε Αρχιναύαρχε, ότι η διοίκησης του Σουλτάνου ειδιώρισε βραβείον εις όποιον τους υπάγει την κεφαλήν μου, ομοίως και πολλών άλλων οπλαρχηγών Ελλήνων. Και ότι το περί ου ο λόγος καράβιον, επιστρέφοντας από Σμύρνην ήτον διωρισμένον να μ' αρπάξη μ' όλους μου τους οπαδούς. Η φήμη ην χαίρουν οι αξιωματικού Άγγλοι εις τας πράξεις των ότι ενεργούν φρονίμως και σταθερώς με κάμνει να πιστεύσω ότι πάντοτε εις τα κινήματά τους οδηγούνται από ένα τέλος και σκοπόν καλόν δια λόγου των. Και ποίος άλλος ήτον ο σκοπός τους εις ταύτην την περίστασιν, παρά να μ' αρπάξουν; Εις τρόπον ώστε δύο πράγματα είμεθα βιασμένοι να συμπεράνωμεν· ή ότι ο Καπιτάνος είναι ανάξιος να κατέχη τοιαύτας υψηλάς αξίας και να διοική εν πολεμικόν πλοίον· ή οι σκοποί του απέβλεπον εις το να μ' αρπάξη. Και εις την μίαν και εις την άλλην περίστασιν είμεθα βιασμένοι να στοχαζόμεθα τούτον τον Καπιτάνον με ολιγωτέραν υπόληψιν παρ' ό,τι εσνηθίζαμεν αφθόνως να προσφέρωμεν εις τους αξιωματικούς ενός τοιούτου έθνους. Αλλ' επειδή φοβούμαι, κύριε Αρχιναύαρχε, ότι αυτή η υπόθεσις θέλει εκδοθή δια του τύπου (και ίσως αλλοιωμένη με υπερβολάς) εις τας εφημερίδας των Ευρωπαίων, με φαίνεται ότι είναι ανάγκη να σας δώσω αιτίαν να κηρύξετε οφιτζιαλέντε εις όλον τον κόσμον ότι αυτό το κάμωμα του Καπιτάνου έγινε χωρίς την άδειάν σας και ακόμη ότι το μισείτε και το αποδοκιμάζετε. Έχω την τιμήν να είμαι κύριε Αρχιναύαρχε με την πλέον μεγάλην υπόληψιν δια το υποκείμενόν σας.

Αθήναι 4 Μαρτίου 1824.

Ταπεινότατος δούλος
Οδυσσεύς Ανδρίτσου». ⁶⁹⁰

«Προσωρινή Διοίκησης της Ελλάδος
Το Εκτελεστικόν Σώμα

Εκλαμπρότατε κύριε! (Μαυροκορδάτε)

Ο Στάνχοπ, διευθυνόμενος εδώ, ενέτυχε καθ' οδόν, φαίνεται, κανένα αντιπατριώτην, και μετέβει εις Αθήνας μεταβάλων γνώμην. Άνθρωπός του σταλείς εκείθεν εις Ναύπλιον, και συλληφθείς κατά την Κόρινθον, εκόμιζε πολλά γράμματα προς τους υπενάντιους και τον Ύψηλάντην, διαλαμβάνοντα ότι οδηγήθησαν οι άγγλοι εις τον αληθή δρόμον, και ελπίζονται πολλά δια του Στάνχοπ. Οι υπενάντιοι πάσχουσι να ελκύσωσι τον Μπάϋρων εις το μέρος των· προσπαθήσατε να μας δανείση ούτος και άλλα χρήματα. Εάν θα υπάγετε εις Σάλωνα να ανταμώσετε τον Οδυσσέα, προσέξατε καλά κατά τούτο.

Κρανίδι. Την 4 Μαρτίου 1824». ⁶⁹¹

⁶⁹⁰ Γεώργιος Ζήσιος, «Συμβάν ανέκδοτον», *Εστία*, τ.Θ' (1880), φύλ.115, σσ.81-82. Περάνθης, *ό.π.*, τ.Β', σσ.456-457.

⁶⁹¹ Σπηλιάδης, *ό.π.*, τ.Β', σσ.73-74.

«Προς τον Μπαίρον.

Αθήνα, 6 Μαρτίου 1824.

Αγαπητέ μου Λόρδε Μπαίρον,

Στις 21 Φεβρουαρίου κατέλυσα στη σκηνή του Επάρχου της περιφέρειας του Λεπάντο. Είχε μόλις μια συνομιλία με τη φρουρά της περιοχής, και είτε πως αν η Ευγένειά σου εμφανιζόταν εκεί με μια σημαντική δύναμη, και τα καθυστερούμενα οφειλόμενα ημερομίσθια στους στρατιώτες, συμποσούμενα σε 25.000 δολάρια, μπορούσαν να πληρωθούν, το οχυρό θα παραδιδόταν. Με μεγάλη αγωνία όντως ελπίζω πως η Ευγένειά σου θα προχωρήσει προς τα κει, θα τερματίσει τις διαπραγματεύσεις και θα καταλάβει το μέρος. Αυτή η κατάκτηση σχεδόν θα εξασφαλίσει την ανεξαρτησία της Ελλάδας, και θα συμπίεσει χρονικά τον αγώνα, ίσως για πολλά έτη.

Σε μικρή απόσταση από το Μοναστήρι, μάθαμε, από έναν ανιχνευτή απεσταλμένο νωρίτερα από μένα, ότι μια ομάδα Τούρκων καβαλλάρηδων μας είχε στήσει ενέδρα, αλλά είχαν αναχωρήσει. Αν δεν είχαμε καθυστερήσει για πέντε ώρες, θα είχαμε, κατά πάσα πιθανότητα, πέσει στα χέρια τους.

Αποβιβάστηκαμε, κατά τη διάρκεια μιας θύελλας, σε μια βραχώδη ακτή κοντά στην Κόρινθο. Ήμουν ο τελευταίος που άφησα το πλοίο, και καθώς πατούσα στη στεριά μου είπαν πως οι στρατιώτες του Κολοκοτρώνη είχαν καταδιώξει τους συνταγματικούς από το φρούριο. Έκανα περιστροφή περνώντας τον Ισθμό, το βράδυ, μέσα από τις προφυλακές των συνταγματικών, που τώρα μπλόκαραν το μέρος και έφτασα με ασφάλεια στην αντιπέρα όχθη. Από εκεί επιβιβάστηκαμε το ίδιο βράδυ, αποπλεύσαμε το επόμενο πρωί, και αντιμετώπισαμε, καθ' όλη τη διάρκεια εκείνης της μέρας, κανονιοβολισμό από την Κόρινθο.

Είμαι γοητευμένος με την Αθήνα· την ατμόσφαιρά της· την όμορφη τοποθεσία της· τις αρχαιότητές της· καθετί της· τους πολιτικά χειραφετημένους ανθρώπους της.

Χθες, μια δημόσια συνέλευση έλαβε χώρα, για την εκλογή τριών προσώπων να υπηρετήσουν ως δημογέροντες για την Αθήνα. Τα πρόσωπα προτάθηκαν· τα σχετικά τους προσόντα ερευνήθηκαν προς άγρα ψήφων, και διενεργήθηκε γι' αυτούς ψηφοφορία, και επιλέχθηκαν με καθολική ψηφοφορία. Την ίδια μέρα, μια ακόμη συνάθροιση έλαβε χώρα, για την επιλογή τριών δικαστών. Παρακολούθησα τη συνέλευση συγκροτηθείσα στην πλατεία απέναντι από το λιμάνι. Ο Οδυσσέας, μαζί με άλλους, παραβρέθηκε στην εκλογική διαδικασία. Απέναντι υπήρχε ένα γέρικο δέντρο, που περιβάλλονταν από μια πλατιά έδρα, από την οποία οι δημογέροντες απευθύνονταν στο λαό, εξηγούσαν τους σκοπούς, για τους οποίους συγκεντρώθηκαν, και τους ζήτησαν να ονομάσουν τους δικαστές τους. Μετά μια ελεύθερη αντιπαράθεση απόψεων έλαβε χώρα, διήρκησε επί μακρόν, έγινε συν τω χρόνω όλο και πιο ζοηρή, και επιτέλους, λόγω πολλών διαφωνιών απαιτήθηκε μια ψηφοφορία, και οι δικαστές εκλέχθηκαν.

Είμαι συνεχώς με τον Οδυσσέα. Είναι πνεύμα πολύ δυνατόν, έχει καρδιά αγαθή, είναι δε γενναίος όπως το σπαθί του. Είναι άνθρωπος της δράσεως. Κυβερνά με ισχυρό βραχίονα, είναι δε ο μόνος άνθρωπος στην Ελλάδα, ο οποίος μπορεί να διατηρήσει την τάξη. Εν τούτοις έχει πλήρη εμπιστοσύνη στο λαό. Είναι υπέρ ισχυρής κυβερνήσεως, υπέρ συνταγματικών δικαιωμάτων και υπέρ ισχυρών προσπαθειών κατά του εχθρού. Διατείνεται ότι δεν ανήκει σε καμμία μερίδα, ούτε του Υψηλάντη, ούτε του Κολοκοτρώνη, ούτε του Μαυροκορδάτου, ούτε των προκρίτων, ούτε των καπετανέων, ούτε ξένου βασιλιά. Μιλάει για όλα αυτά απροκάλυπτα. Αγαπά τους καλούς ξένους, ευνοεί τη συγκρότηση μικρού ξένου στρατιωτικού σώματος και υπεραμύνεται της παιδείας. Έχει ιδρύσει εδώ δύο σχολεία και μου επέτρεψε να θέσω το τυπογραφείο σε ενέργεια. Παραπονείται ότι το

τυπογραφείο του Μεσολογγίου –τα «Ελληνικά Χρονικά»– δεν δημοσιεύει άρθρα μη ευχάριστα προς την πολιτική του εκδότη. Επιθυμεί κάθε ευφυής Έλληνας της Ευρώπης να κατέβει στην Ελλάδα, έγραψε και στον Κοραή και τους άλλους προ ενός έτους να έρθουν στη χώρα αυτή για να βοηθήσουν στο σχηματισμό κυβερνήσης και τη δημιουργία νόμων κ.τ.λ. Οι επιστολές εκείνες δεν αποστάλθηκαν εξαιτίας των διχονοιών που επικρατούσαν τότε, αλλά θα τις αποστείλει τώρα κατόπιν της αιτήσεώς μου. Θεωρεί τον Βάμβα πατριώτη δραστήριο, του οποίου οι πράξεις είναι αποτελεσματικές και συμφώνησα να απευθυνεί προς αυτόν και να τον παρακαλέσει θερμά να έρθει. Με ένα λόγο, λαμβανομένης υπόψιν της παιδείας του, των σχεδίων του και του παλαιού του περιβάλλοντος, είναι ένας εξαιρετικός άνθρωπος.

Ο Οδυσσεάς έχει ζωνή επιθυμία να ενώσει τα συμφέροντα της ανατολικής και της δυτικής Ελλάδος και για τον σκοπό αυτό θέλει να συγκαλέσει συνέλευση στα Σάλωνα. Εκλιπαρεί την παρουσία της Ευγένειά σας και του Μαυροκορδάτου, με δύο ή τρία άλλα πρόσωπα, των οποίων την παρουσία θα θεωρήσετε αναγκαία. Για αυτό το σκοπό αναχωρεί εσπευσμένα ο λοχαγός Χάμφρεϋ για το Μεσολόγγι. Εντός εξι ημερών θα είναι εκεί. Εάν δε καταλήξετε σε συμπέρασμα εντός δύο ημερών, θα επιστρέψει εντός δύο εβδομάδων. Την 6^η ώρα αύριο ο Οδυσσεύς αναχωρεί για την Εύβοια. Δύο ημέρες μετά τη λήψη της απάντησης της εξοχότητάς σας και του Μαυροκορδάτου θα βρίσκεται στα Σάλωνα, εάν βέβαια καταλήξετε σε αυτή την απόφαση και ενεργήσετε με την ίδια ταχύτητα, όπως εκείνος. Εάν γίνει η προτεινόμενη συνέλευση, ο Οδυσσεάς θα φέρει μαζί του τον Πανουργιά, τους άρχοντες Θηβών, Λειβαδιάς, Αθηνών, τον Τρελόνη και εμένα. Εκλιπαρώ την εξοχότητά σας καθώς και τον πρόεδρο –τον Μαυροκορδάτο– επειδή αγαπάτε την Ελλάδα και την ιερή της υπόθεση να παρευρεθήτε στα Σάλωνα. Εάν όμως είστε άρρωστος, ή οπωσδήποτε εξησθενημένος, Θεός φυλάξοι, ζητούμε την παρουσία του κόμητα Γκάμπα. Κάθε αναβολή, ακόμη και μιας ημέρας, θα είναι κατά τη γνώμη του Οδυσσεά επιζήμια, διότι οι Τούρκοι θα κινηθούν ταχύτατα. Συγχώρεσε τη μεγάλη βιασύνη μου και πιστεψέ με.

Δικός σου, κ.λ.π.,
L.S.».⁶⁹²

«Γενναίε Οδυσσεύ.

Την 10^η του παρελθόντος Μαρτίου έλαβα την επιστολήν σου γεγραμμένην, καθώς υποσημειώνεις, εις το Άστρος την 20^η Απριλίου 1823, σταλθείσαν όμως την 24^η Φεβρουαρίου 1824. Δια της επιστολής ταύτης με προσκαλείς εκ μέρους της Ανατολικής Ελλάδος Διδάσκαλον εις τας Αθήνας.

Φρονών τα συμφέροντα του έθνους, ήτον ακόλουθον, όταν ίδες ελευθερωμένας τας Αθήνας, να λάβης και την ευγενή φιλοτιμίαν να φροντίσης περί συστάσεως Σχολείου και εν τω μέσω των πολεμικών αγώνων σου· όθεν την πρόσκλησίν σου την στοχάζομαι αληθινόν και ειλικρινές κίνημα των αισθημάτων σου, τιμήν δε μεγίστην εις εμέ· πλην συγχώρεσέ με να φανερώσω τινάς απορίας μου. Απορώ λοιπόν, πώς ενώ το Ανατοκλικόν είναι μέρος της όλης ελευθέρας Ελλάδος, και έχωμεν μίαν και αδιαίρετον Ελληνικήν Διοίκησιν, απορώ, πώς το Ανατολικόν ζητεί δια της γενναιότητός σου διδάσκαλον εις τας Αθήνας, η δε Διοίκησις δεν εξέδωσε καμμίαν διαταγήν αποβλέπουσαν εις σύστασιν των σχολείων, ή τουλάχιστον, δεν εψήφισεν ένα έφορον της παιδείας του έθνους. Άραγε προέρχεται τούτο από καταφρόνησιν της παιδείας; ή δεν στοχάζεται ακόμη αρμόδιον τον καιρόν δια να προσκαλέση τα μάλλον ή ήττον φωτισθέντα τέκνα της κοινής Μητρός, ένεκα δε των εσωτερικών

⁶⁹² Stanhope, *ό.π.*, σσ.124-127· Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.143-145.

ακαταστασιών διασκορπισθέντα εις ξένους τόπους; ότι προέρχεται από καταφρόνησιν της παιδείας, τούτο ποτέ δεν τολμώ να το στοχασθώ· και μη γένοιτο πάποτε να μας ρίψη ο Θεός εις τόσην μωρίαν! μένει λοιπόν να συμπεράνω το δεύτερον, ότι δεν στοχάζεται ακόμη αρμόδιον τον καιρόν· ώστε, ενώ επαινώ και θαυμάζω τον υπέρ της παιδείας ζήλον σου, πρέπει μετά δακρύων να προσμένω τον αρμόδιον καιρόν· μετά δακρύων λέγω, διότι εξεύρω από ποίας αιτίας προέρχεται και τούτο το μέγαν κακόν· ειλικρινώς δε ασπαζόμενός σε, μένω.

Από Κεφαλληνίας **την 15 Απριλίου 1824.**

Ο πατριώτης
Ν. Βάμβας». ⁶⁹³

«Αγαπητοί μου αδελφοί,

Στρατηγοί Κολοκοτρώνη, Πλαπούτα και Νικήτα.

Φιλώ τα μάτια σας και σας φανερώνω ότι από πιστούς μας φίλους ευρισκομένους εις την δούλευσιν του Ρούμελη Βαλεσή πληροφορούμεθα ότι πολυάριθμα στρατεύματα καταβαίνουν εναντίον μας, όχι καθώς άλλοτε διηρημένα εις ένα και δύο σώματα, με διάφορους πασάδες, οι οποίοι έχουν σχέδιον να μας χτυπήσουν συγχρόνως εις όλα τα μέρη, το οποίον νομίζω ορθότερον από όσα έκαμεν ο εχθρός εναντίον μας μέχρι σήμερα. Και με το οποίον δικαίως υποπτεύομαι τον τέλειον αφανισμόν μας, αν προλαβόντες οι αδελφοί πελοποννήσιοι δεν έλθουν να προκαταλάβωμεν τας αναγκαίας θέσεις.

Δεν αμφιβάλλω ότι και καταλαμβάνετε και να προλάβετε θέλετε τον γενικόν κίνδυνον της πατρίδος, δια την οποίαν οι λαοί έχυσαν τόσα αίματα.

Εγώ, αδελφοί, γνωρίζω την αδυναμίαν μου να αντισταθώ μόνος και προλαμβάνω, σας το φανερώνω και σας παρακαλώ να μην αφήσετε να χαθή το έθνος, εφέτος μάλιστα. Διότι αν μόνον ματαιώσωμεν τους σκοπούς του εχθρού, ελπίζω εις τον Θεόν να αποκάμη ο τύραννος πολεμών τους Έλληνας.

Η τύχη μάς έδωσε δυνάμεις τας οποίας αν μεταχειριζόμεθα συστηματικώς, κατά του εχθρού, τα σύνορα της επικρατείας μας ήταν πολύ μακράν. Αλλά τα γενόμενα δεν απογίνονται. Καθώς τώρα μένει να κάμωμεν το χρέος μας, να επιμεληθήτε να προφθάσουν πελοποννησιακά στρατεύματα με τα εφόδια και τας τροφάς των εις την Ρούμελην, πριν εισχωρήση ο εχθρός, δια την κοινήν σωτηρίαν, με την οποίαν είναι δεμένη και η προσωπική σωτηρία μας.

Έχετε γνώσιν και καταλαμβάνετε ότι πολεμούντες ο Γιάννης με τον Κώστα, δεν κατορθώνουν παρά να κερδίζει ο κοινός εχθρός. Οι δε λαοί εξυπνούντες έχουν να σηκωθούν στο ποδάρι και αλίμονον εις τον Γιάννη και εις τον Κώστα. Και η κοινή λοιπόν σωτηρία, και η ιδική μας, προσκαλούν όλους εμάς με μίαν ψυχήν, να τρέξωμεν κατά του κοινού εχθρού, εμείς μάλιστα οι λεγόμενοι στρατιωτικοί, αφήνοντας τους όσοι δεν θέλουν να συμπληρώσουν τα χρέη τους εις το έθνος, το οποίον μας θεωρεί με μάτι περιέργον, κάμνει έπειτα την κρίσιν και δίδει το δίκαιον εις όποιον ανήκει.

Αυτά και ως φίλος και αδελφός σας συμβουλεύω. Και αν δεν εισακουσθώ, λυπούμαι δια την δυστυχίαν της Ελλάδος την οποίαν βλέπω οφθαλμοφανέστατα.

Βελίτσα, **18 Απριλίου 1824.**

Οδυσσεύς Ανδρίτζου». ⁶⁹⁴

«Το Εκτελεστικόν Σώμα.

⁶⁹³ *Ελληνικά Χρονικά, ό.π., αρ.φύλ.36, (3/5/1824).*

⁶⁹⁴ *Περάνθης, ό.π., τ.Γ', σσ.28-29.*

Προς τον Γενναιότατον Στρατηγόν Κύριον Ιωάννην Γκούραν.

Ανεγνώσθη η κατά την 28^{ην} Απριλίου αναφορά σας. Η Διοίκησης επήνεσεν υπερβαλλόντως τα γενναία και πατριωτικά σας φρονήματα, παρετήρησε δε και με ευχαρίστησιν ότι ως από μέρους σας προπαρασκευάζεσθε εις το Αθηναϊκόν σώμα, όπου λαβόντες τα αναγκαία και διαταγάς της Διοικήσεως να παραταχθήτε εις το κατά των εχθρών ένδοξον στάδιον. Η Διοίκησης με μεγάλην σπουδήν ενασχολείται εις γενικής εκστρατείας σχεδόν δια ν' αποστείλη και εις τα λοιπά μέρη της Επικρατείας στρατιωτικήν βοήθειαν και περισσότερον αυτού εις ανατολικήν Ελλάδα, ούσαν προπάντων εγγύτερον κινδύνου ως προς την θέσιν της, το οποίον και εντός ολίγου θέλει φέρει εις πραγματικήν έκβασιν δια τα από Λονδίνου εις Ζάκυνθον φθάσαντα χρήματα, τα οποία δια την απουσίαν του ευγενεστάτου κυρίου Στάνχοπ δεν ήλθαν εις χείρας ενταύθα της Διοικήσεως. Μ' όλον τούτο εν ολίγω έρχονται και τότε θέλουσιν έχει αρκούντως οι στρατιώται όλα τα αναγκαία εις εκστρατείαν, θέλει φροντίσει επομένως η Διοίκησης ν' αποστείλη και τα ζητούμενα τουφέκια, αν και όλα ίσως όχι, και όσα δυνηθή δια να οπλισθώσιν οι πιστοί εις δύναμιν ένοπλοι Αθηναίοι. Σταθήτε γενναίοι και προβλεπτικοί δια την αυτόθι ως από μέρους σας ευταξίαν και ασφάλειαν.

Εκ Μύλων **τη 6^η Μαΐου 1824**. Ο Πρόεδρος

Γεώργιος Κουντουριώτης.

Παναγιώτης Μπότασης, Ιωάννης Κωλέττης». ⁶⁹⁵

«Αδελφέ μου Γκούρα σου φιλώ τα μάτια.

Έλαβα το γράμμα σου και είδα οπού ήλθαν οι σύντροφοι από το Ευριπονήσι αυτού, λοιπόν να σταθούν αυτού όσοι μείνουν και να ιδούμεν τι εκστρατεία έχει να γίνη περί Τούρκων και τότε αποφασίζομεν. Ακόμη και δια τον καπετάν Στάθη –τον Κατσιογιάννην- οπού με γράφεις, ήλθεν εδώ και πάλιν γυρίζει εις τα αυτού. Εγώ και προχθές σου έγγραψα δια μέσου του καπετάν Γιώργη Κίτσου ότι δια του Κρόκου το άλογο ευγήκαν πολλοί μουστερήδες να το αγοράσουν και κύτταξε καλά να μη σε γελάσουν, ότι τώρα τα άλογα μας χρειάζονται και έχουν πέρασιν. Και αν πάλιν θέλεις να το δώκης, να μου δώκης και εμέ χαμπέρι και να έχω απόκρισίν σου. Υγίαине.

1824 Μαΐου 21, Άργος. Ο αδελφός σου

Οδυσσεύς Ανδρίτσου». ⁶⁹⁶

«Εκλαμπρότατε.

Επήγα τέλος πάντων και εις την Ύδραν, εγνωρίσθηκα με όλους τους προκρίτους, με υπεδέχθησαν με όλην την δυνατήν φιλοφρόνησιν και περισσότερον ο ευγενής και καλοκάγαθος αυταδελφός σας κύριος Λάζαρος. Ελυπήθην και λυπούμαι πολλά, διότι αι περιστάσεις δεν με εσυγχώρησαν να διατρίψω όσον έπρεπε και να γνωρισθώ περισσότερον τόσον με την εκλαμπρότητά σας όσον και με την ευγένειάν του. Από το ολίγον όμως ελπίζω να εγνωρίσατε την ψυχήν μου. Εγώ είμαι δούλος των νόμων και φίλος του οσπητίου σας, διότι υπερασπίσθη και υπερασπίζεται τους νόμους. Όθεν εις το εξής επιθυμώ να με γνωρίζετε πιστόν φίλον σας και άνθρωπον του οσπητίου σας.

Χθες ήλθον και οι άνθρωποι μου και έφεραν τας διαταγάς της σεβαστής Διοικήσεως, τας οποίας έλαβα με ευχαρίστησιν, και θέλω κάμει το υπέρ δύναμιν, οπού να βαλθούν εις πράξιν. Αλλ' επειδή η σεβαστή Διοίκησης αποκρινόμενη δια στόματος εις την αναφοράν μου με υποχρέωσε να σταθώ εγώ φρούραρχος των Αθηνών και όταν εκστρατεύσω να αφήσω πιστόν μου άνθρωπον και άξιον δια να φυλάξη αυτήν και να ηξεύρη την φυλακήν του φρουρίου απ' εμέ μόνον, έπρεπε να

⁶⁹⁵ Κόκκινος, *ό.π.*, τ.Η', σ.159.

⁶⁹⁶ Αυτόθι, σ.160.

μου σταλή έγγραφος διαταγή περί τούτου δια να γίνονται αι υποθέσεις της Διοικήσεως τακτικώς, και να μάθουν και οι στρατιώται να πείθονται εις αυτήν και όχι εις τον έναν και άλλον. Τούτο όμως εστάθη λάθος ειδικόν μου, διότι δεν το εσημείωσα με τα άλλα μου προβλήματα, τα οποία έκαμα προς την σεβαστήν Διοίκησιν. Προς τούτοις εγώ αγαπώ να πληροφορηθή όλος ο κόσμος ότι μόνη η εθνική των Ελλήνων Διοίκησις μ' έχει βαλμένον εις την Ακρόπολιν των Αθηνών και όχι άλλος κανείς, και εις μόνην την διαταγήν αυτής πρέπει να πείθωμαι, και όσοι με διαταγήν αυτής έρχονται εδώ, αυτοί μόνοι ημπορούν να εμβαίνουν μέσα. Όθεν παρακαλώ να με σταλή με το κοινόν μας φίλον κύριον Παναγή Πανταζήν το δίπλωμα της φρουραρχίας, ο οποίος έρχεται αυτού και δια υποθέσεις του.

Μένω με όλον το προσήκον σέβας.

Εν Αθήναις **τη 21 Ιουνίου 1824.**

Ιωάννης Γκούρας». ⁶⁹⁷

«Γενναιότατε.

Δεν ημπορώ να σας εκφρασθώ πόσην ευχαρίστησιν μου επροξένησεν ο ενταύθα ερχομός σας, δια του οποίου έλαβον την προσωπικήν γνωριμίαν γενναίου και εναρέτου πατριώτου, του οποίου προ καιρού εσεβόμην την φήμην. Το μόνο οπού μ' ελύπησεν εστάθη η τόσοσν σύντομος διατριβή σας, ενώ εποθούσα δια περισσότερον καιρόν να χαρώ την συναναστροφήν σας. Ημπορείτε εκ τούτου να συμπεράνετε πόσον με εχαροποίησεν η έντιμος χθεσινή επιστολή σας και πόσον επιθυμώ την συνέχειαν της αλληλογραφίας σας συντροφευμένη με τας περιεργότερας ειδήσεις της Στερεάς Ελλάδος. Ο κύριος Παναγής Πανταζής, όστις μ' ενεχείρισε την επιστολήν σας, με εκοινοποίησε την επιθυμίαν σας και τον σκοπόν της αποστολής του εις Ναύπλιον. Γράφω λοιπόν και εγώ προς τον αυταδελφόν μου δια να επιταχύνη την εκπλήρωσιν της αιτήσεώς σας. Δεν αμφιβállω δια την εις τούτο προθυμίαν του διότι ζητείτε νόμιμον πράγμα και διότι τόσοσν αυτός όσον και εγώ θεωρούμεν ως οικείον το ενάρετον υποκείμενόν σας. Εν τοσούτω σας ασπάζομαι εκ ψυχής και μένω.

Ύδρα **την 24 Ιουνίου 1824.**

Φίλος και ειλικρινής πατριώτης
Λάζαρος Κουντουριώτης». ⁶⁹⁸

«Υιέ της Ελλάδος αγαπητέ, και γενναίε της Ελληνικής ελευθερίας,
Υπέρμαχε Οδυσσεύ!

Η επιστολή σου, την οποίαν έλαβα την 7 Ιουνίου του παρόντος έτους, ακατάβρεξε τους γηραλέους οφθαλμούς μου με δάκρυα λύπης και χαράς, χαράς, ότι βλέπω τα τέκνα της Ελλάδος αγωνιζόμενα προθύμως να αναστήσωσι την νεκρωμένην από τους Τούρκους Μητέρα των· λύπης, ότι όλα της τα τέκνα δεν ομοιάζουν τον Οδυσσέα, αλλ' ευρίσκονται τινές μεταξύ σας, μη δυνάμενοι να καταλάβωσιν, ότι αι διχόνια αν δεν φέρωσι πάλιν όπισω τους Τούρκους, δεν θέλουν όμως φέρειν ποτέ την αυτόνομον ελευθερίαν εκείνην, ήτις χρεωστέεται εις τα εκχυθέντα τίμια σας αίματα, και την οποίαν επιθυμεί όλη η Ελλάς. Το μέγα τούτο κακόν εγνώρισες και συ, φίλε, ότι πηγάζει από τα φαρμακερά μαθήματα, τα οποία, όλοι κοινώς εδιδάχθημεν εις σχολείον άνομον, από διδασκάλους άνόμους, τους Τούρκους· αν δεν μας έφθειραν όλους ισομέτρως, όλους όμως σχεδόν μας εμπόδισαν να μάθωμεν το μόνον σωστικόν της Ελευθερίας μάθημα, την δικαιοσύνην.

⁶⁹⁷ Αυτόθι, σσ.161-162.

⁶⁹⁸ Αυτόθι, σσ.162-163.

Ποία λοιπόν η ιατρεία τοσούτου Κακού; να αποθάνη μέγα μέρος της παρούσης γεννεάς, όσοι δεν ημπορούμεν πλέον να απομάθωμεν τα κακά μαθήματα, δια να ελευθερώσωμεν καν την ταλαίπωρον Ελλάδα από το ολέθριόν μας βάρος, αλλ' ουδέ τούτο αρκεί, αν αφήσωμεν τους εξωπίσω μας νέους χωρίς παιδείαν, μέλλουν και αυτοί να λάβωσιν ημάς τους ανοήτους πατέρας των παράδειγμα της διαγωγής των. Είναι λοιπόν χρεία, ως και συ, φίλε, το λέγεις, να παιδευθή το Γένος τα μαθήματα της ελευθερίας, τα οποία δεν είναι άλλα παρά τα μαθήματα της δικαιοσύνης.

Δια τούτο επιθυμείς Διδασκάλους τοιούτων μαθημάτων τους διεσπαρμένους εις την φωτισμένην Ευρώπην ομογενείς λογίους, και τους προσκαλείς να πληρώσουσι και αυτοί το εις την Πατρίδα απαραίτητον αυτών χρέος, καθώς εσείς καθημέραν το πληρώνετε με τους ιερούς αγώνας σας. Ουδ' αυτοί το ημέλησαν· τινές εξ αυτών ευρίσκονται ήδη μεταξύ σας, άλλοι δε εκίνησαν, δια να ενωθώσιν εκτός ολίγου με τους αδελφούς των. Όσοι έμειναν ακόμη, εμποδίσθησαν από διαφόρους ευλόγους αιτίας, και εξαιρέτως από την αδηλότητα τής αυτού μελούσης αυτών καταστάσεως, αδηλότητα, την οποίαν ηύξησαν μάλιστα των Ελλήνων αι διχόνια. Τώρα ακούοντες, ότι επιθυμείτε και την ομόνοιαν, και την παρουσίαν αυτών των διδασκάλων ομονοίας, δεν αμφιβάλω περί της προθυμίας να δείξωσι και αυτοί, ότι είναι τέκνα της Ελλάδος. Πολλοί εξ αυτών δεν ζητούν άλλο από σας, πλην ό,τι ήθελε ζητήσιν και ο ολιγαρκέστατος Σωκράτης, την αναγκαίαν αυτών τροφήν, και την βεβαιότητα, ότι μέλλετε να των ευκολύνετε τα μέσα να διασπείρωσι την παιδείαν δια να μην κατασταθή η διδασχία των “Φωνή βοώντος εν τη ερήμω”. Τοιαύτη βεβαίωσις ήθελε ενεργήσιν πολύ αν εκηρύττετο από αυτήν την κυβέρνησιν. Δεν ημέλησα να γράψω και περί τούτου, και περί άλλων τινών αναγκαίων την 27 Αυγούστου του παρελθόντος έτους προς τον σεβάσμιον Πρόεδρον του Συνεδρίου των Αντιπροσώπων μακράν επιστολήν, της οποίας την απόκρισιν δεν έλαβα ακόμη. Όπως και αν είναι χαίρω, ότι γνωρίζετε όλοι κοινώς την ανάγκην της παιδείας, και την επιθυμείτε ως φύλακα της ελευθερίας. Ναι! φίλε Οδυσσεύ, τα κατορθώματα και σου και των άλλων ομοίων σου, κατέστησαν την νέαν Ελλάδα όχι ολιγότερον θαυμαστήν της Παλαιάς Ελλάδος. Σας έμεινε τώρα να την καταστήσετε και σεβαστήν, στολιζόντες την με την παιδείαν, ήτις έχει να φέρη την δικαιοσύνην και την ακόλουθον της δικαιοσύνης ομόνοιαν, και να αναγκάση τα άλλα Έθνη να σας αφήσωσιν ανενοχλήτους και κυρίους να οργανίσετε την πολιτείαν σας, ως είναι δίκαιον, εσείς μόνοι, επειδή και σεις μόνοι εχύσατε αίματα δι' αυτήν.

Χωρίς την ιερά ταύτην ομόνοιαν, πέστυσσε τον γηραιόν πατέρα σου, υιέ αγαπητέ (επειδή με έκαμες την τιμήν να ονομασθής υιός μου) ότι και εάν παρά τα έως τώρα ηρωικά σας ανδραγαθήματα δείξετε ακόμη ηρωικότερα εις το εξής άλλα, εάν και έως εις αυτήν του τυράννου την καθέδραν προχωρήσωσι τα ανίκητά σας όπλα, μην ελπίζετε την οποίαν επιθυμείτε, και δια την οποίαν αγωνίζεσθε ανεξαρτησίαν. Ω Θεέ, τρέμει και το σώμα μου και η ψυχή μου συλλογιζομένου τα εκ της διχονοίας ενδεχόμενα παθήματα, μετά τόσας θυσίας, μετά τόσους αγώνας, τους οποίους και ο Λεωνίδας και ο Θεμιστοκλής ήθελαν θαυμάσειν, αν επέστρεφαν εις τον κόσμον, ν' αναγκάσετε με την διχονοιάν σας τους ξένους να οργανίσωσι την πολιτείαν σας· εσείς να φυτεύσετε και με τα αίματά σας να ποτίσετε της ελευθερίας το δένδρον, και να έλθωσιν έξωθεν άλλοι να σας διδάξωσι πώς και πότε πρέπει να γεύεσθε τους καρπούς του!!!! Στρατιώται, Στρατηγοί, Νομοθέται, Κυβερνήται, πάσης τάξεως Πολίται, υποφέρετε να πάθη τόσην κατασχώνην η κοινή σας μήτηρ, η Ελλάς; Και ποίαν χάριν έχει να σας χρεωστή, ότι την ελευθερώσετε από τους Τούρκους εάν δεν καταστήσετε και την ελευθερίαν της αυτονόμως ανεξάρτητον με τον ιερόν δεσμόν της ομονοίας; “Αδελφός υπό αδελφού βοηθούμενος, ως πόλις οχυρά και υψηλή, ισχύει δε ώσπερ τεθεμελιωμένον βασιλείον” είναι λόγια του Σοφού Σολομώντος, βεβαιωμένα από την

καθημερινήν πείραν.

Όσα λέγω, φίλε Οδυσσεύ, πεί ομονοίας δεν αποβλέπουν κατ' ευθείαν εσέ. Συ έδειξες με την έως τώρα διαγωγή σου, ότι δεν έχεις χρεία από τοιαύτας παραγγελίας. Ενδέχεται όμως να ευρίσκονται μεταξύ σας τινές, όχι κακοί στρατηγοί, όχι κακοί πολίται, αλλ' άνθρωποι απατημένοι από εχθρών της Ελλάδος ανθρωπίσκων φαρμακεράς συμβουλάς, άνθρωποι νομίζοντες, ότι όστις κρατεί όπλα, είναι και ελεύθερος, είναι και δυνατός, είναι και ασφαλής, δια τούτο μόνον, ότι κρατεί όπλα. Πλάνην μεγάλην πλανώνται οι ταλαίπωροι. Μόνη η δικαιοσύνη φέρει την ελευθερίαν, την δύναμιν, και την ασφάλειαν. Όπλα χωρίς δικαιοσύνην, γίνονται όπλα ληστών, ζώντων εις καθημερινόν κίνδυνον να στερηθώσι την δύναμιν από άλλους ληστάς, ή και να κολασθώσιν ως λησταί από νόμιμον εξουσίαν. Η ανδρεία χωρίς την δικαιοσύνην είναι ευτελές προτέρημα. Η δικαιοσύνη αν εφυλάσσετο απ' όλους ουδέ χρεία όλως είχε της ανδρείας ως έλεγε ο ένδοξος και μέγας Στρατηγός Αγισήλαος “ουδέν ανδρείας χρήζομεν εάν πάντες ώμεν δίκαιοι” και αυτή του Θεού η Παντοδυναμία ήθελε είσθαι χωρίς όφελος δια τους ανθρώπους, αν δεν ήτον ενωμένη με την άπειρον δικαιοσύνην του..... Λανθάνεσαι, φίλε Οδυσσεύ, όταν κρίνεις αναγκαίαν την αυτού παρουσίαν μου, τι ζητείς, και τι ελπίζεις απ' εμέ; εάν ζητείς συμβουλάς, παρ' όσας έγγραφα πολλάκις προς άλλους και γράφω προς σε σήμερα, συμβουλάς όχι της κεφαλής μου, αλλά των σοφών προγόνων μας, άλλας δεν έχω να δώσω. Αυτάς και οι αυτού διατριβόντες λόγιοι ομογενείς είναι ικανώτεροί μου να σας τας ενθυμίζωσιν. Εάν ζητείς πράξεις, ζητείς ν' αυξήσεις την λύπην μου. Αν είχα στρατιωτικήν ηλικίαν, χωρίς αναβολήν ήθελα τρέξειν να γραφθώ Στρατιώτης της Πατρίδος, στρατηγούμενος από τον Οδυσσέα. Αλλά μάθε Στρατηγέ μου, αν ακόμη δεν το έμαθες, ότι από την 27^{ην} του περασμένου Απριλίου άρχισα να τρέχω, με ποδαγρικούς πόδας το 77 έτος της ηλικίας μου, από τοιούτους στρατιώτας είμαι βέβαιος ότι δεν έχεις χρεία. Τα προς την Πατρίδα χρέη μου είναι τόσον βαρύτερα, όσον η Πατρίς μ' επλήρωσε πολύ πλειότερον από ότι ήξιζαν οι μικροί μου κόποι, με την εύνοιάν της, την οποίαν δεν αλλάσσω με τους θησαυρούς όλης της γης. Αλλά δεν έχω πλέον ο ταλαίπωρος άλλο τι να προσφέρω εις αυτήν παρά ευχάς υπέρ της ευδαιμονίας της, και δεήσεις εις όλα της τα τέκνα, τους αδελφούς μου να σέβωνται την Πατρίδα πλέον παρά τους ίδιους των γονείς. Η δέησίς μου είναι αυτού του φιλοπάτριδος Σωκράους παραγγελία, του οποίου τους λόγους γράφω μετά το τέλος της επιστολής ολοκλήρους δια να τους κοινωνήσης και εις Στρατηγούς, και εις Στρατιώτας και πάσης άλλης τάξεως Πολίτας, και να μεταχειρίζεσθε ως ομονοίας σάλπιγγα, όχι μόνον πολέμούντες Τούρκους, αλλά και οσάκις έρχεσθε εις ανάγκην να πολεμήτε τα τυραννικώτερα παρά τους Τούρκους ανθρώπινα πάθη. Ο Θεός των δυνάμεων, υιέ της Ελλάδος Οδυσσεύ, να ευλογήση τα όπλα σας δια να αληθεύση εις μεν εσάς το “εις διώζεται χιλίους” εις δε τους εχθρούς σας το “γεννηθήτω η οδός αυτών σκότος και ολίσθημα, και Άγγελος Κυρίου καταδιώκων αυτούς”.

Εκ Παρισίων, 17 Ιουνίου 1824.

Ο Φίλος και Σου
Και της κοινής Πατρίδος
Α. Κοραής». ⁶⁹⁹

⁶⁹⁹ Ψύλλας, ό.π., αριθ.φύλ.15, (22/10/1824).

«Υπερτάτη Διοίκησις!

Τα διπλώματα με τα οποία η κοινή μήτηρ ετίμησε τους στρατιώτες και συναγωνιστάς μου περιχαρώς και ευχαρίστως εδεξάμην. Αυτά βεβαίως θέλουσι τους υποχρεώσει, χρείας τυχούσης, να θυσιάσωσι την ιδίαν ύπαρξίν των υπέρ της πατρίδος αγωνιζόμενοι...

Λυπούμαι όμως οπού μανθάνω τας εχθρικός εφόδους, καθώς και από το περικλειόμενον οπού σήμερον έλαβον πληροφορείσθε, και εγώ δεν έλαβον σεβαστήν διαταγήν δια να παρευρεθώ εις τους προκειμένους αγώνας προς εκτέλεσιν του χρέους μου.

Θθεν παρακαλώ να αξιωθώ διαταγής, δια να εξέλθω εκεί οπού ήθελε με γνωρίσετε χρήσιμον, την οποίαν και περιμένω, ομού και τον φροντιστήν με τα αναγκαία εφόδια και τροφάς.

Με όλον το ανήκον σέβας μένω εις τας διαταγάς σας.

Τη 15 Ιουλίου, εξ Άργους. Ο πατριώτης
Οδυσσεύς Ανδρίτζου». ⁷⁰⁰

«Εν Βελίτση τη 1 Σεπτεμβρίου 1824.

Κύριε,

Αφότου χωρισθήκαμε στην Άμφισσα, δεν αξιώθηκα επιστολής σας, μολονότι συγχά σας ανέφερα παράπονά μου και των άλλων καπεταναίων, οι οποίοι για παρόμοιες αιτίες βρίσκονται εδώ στη Βελίτσα. Συνήλθαμε, για να εμποδίσουμε την αρπαγή των δικαιωμάτων του λαού. Οι κυβερνήτες μας, αφού έγιναν κάτοχοι του δανείου, δεν συλλογίζονται άλλο παρά να δολοφονήσουν όλους εκείνους, οι οποίοι μιλούν για τα δικαιώματα του ταλαίπωρου λαού της Ελλάδας, για να απαλλαχτούν στο εξής από όλους, όσους φοβούνται, ώστε να τυραννούν έπειτα με πλήρη ελευθερία.

Σας αναφέρω και αυτό, διότι τρεις φορές με πυροβόλησαν την πρώτη φορά στο Ναύπλιο. Σε όλες τις περιστάσεις συνέλαβα τους ενόχους και τους παρουσίασα προσωπικώς στην Κυβέρνηση. Στην πρώτη περίπτωση η Κυβέρνηση είπε ότι θα δικαστούν την επομένη· αλλά τη νύκτα οι δολοφόνοι αφέθηκαν ελεύθεροι. Το πρωί, ενώ καθόμουν στο παράθυρό μου και περίμενα τη δίκη, για δεύτερη φορά με πυροβόλησαν. Αμέσως έτρεξα και συνέλαβα τους κακούργους και τους παρουσίασα πάλι στην Κυβέρνηση, μου αποκρίθηκαν δε ότι την επόμενη θα δικαστούν. Περίμενα, αλλά την επομένη είδα ξαφνικά τους ίδιους να με πυροβολούν για τρίτη φορά. Πάλι τους συνέλαβα και τους παρέδωσα εκ νέου στα χέρια της Κυβέρνησης και έκτοτε αναχώρησα για τον στρατό. Μόλις είχα αναχωρήσει και στο δρόμο λαμβάνω γράμμα από τον Σκώτο λοχαγό Φίνλεϊ, ο οποίος με παρακαλούσε να σπεύσω προς αυτόν, επειδή η ζωή μου και η δική του κινδύνευαν, αφού δε ανταμωθήκαμε, πληροφορήθηκα ότι η Κυβέρνηση έστειλε έναν άνθρωπο, ο οποίος του πρόσφερε δέκα χιλιάδες τάλιρα, για να παραδώσει το σπίτι μου σ' αυτόν τον απεσταλμένο. Ο λοχαγός Φίνλεϊ όμως δεν συναίνεσε σ' αυτή την αισχρή πράξη και έδιωξε από εμπρός του τον απεσταλμένο, φοβερίζοντάς τον ότι, αν τολμούσε να πει για δεύτερη φορά τέτοιες κουβέντες, θα τον χτυπούσε. Εντούτοις, ο τιποτένιος εκείνος δεν έχασε καιρό, αλλά τοποθέτησε στο δρόμο δύο ανθρώπους με οδηγίες να δολοφονήσουν τον λοχαγό Φίνλεϊ, μόλις τον έβλεπαν. Πυροβόλησαν και τον πλήγωσαν, αλλά, καθώς είδε το πιστόλι να προβάλλει, το χτύπησε επιδέξια με το χέρι και έτσι δεν πληγώθηκε βαριά και έσωσε τη ζωή του. Για εμένα είκοσι ή τριάντα άνθρωποι πληρωμένοι από τους αισχρούς κυβερνήτες μας, παραφυλάσσουν να βρουν ευκαιρία να με δολοφονήσουν.

⁷⁰⁰ Περάνθης, ό.π., σσ.107-108.

Σε αυτά χρησιμοποιούν τα χρήματα του δανείου και όχι στις ανάγκες του πολέμου. Σας λέω δε ότι για την ασφάλεια της ζωής μας ως τελευταίο καταφύγιο δεν έχουμε άλλο παρά να προσπέσουμε στο έλεος των Τούρκων, τόσο εμείς, όσο και ο πλέον άτυχος λαός της Ελλάδας, ο οποίος φεύγοντας από ένα ζυγό και βλέποντας ότι θα πέσει σε χειρότερο, προτιμά τον πρώτο από τον δεύτερο. Τις περιστάσεις αυτές θέτοντας υπόψη σας, κύριε, για να εκτιμήσετε την κατάσταση της Ελλάδας, σας υποβάλλω ταπεινά τα σέβη μου.

Ο ταπεινότατος δούλος σας
Οδυσσεύς Ανδρίτσου.

Προς τον Συνταγματάρχη Στάνχοπ
Στο Λονδίνο». ⁷⁰¹

«Κύριοι αδελφοί!

Πολύ παραξενεύομαι με εν γράμμα, το οποίον μου εστείλατε με τον Αντώνη γραμματικόν μου (Γεωργαντάν), και μου γράφετε ότι προσμένετε απόκρισιν από την Διοίκησιν και αμέσως μου φανερώνετε δια την υπόθεσιν των γροσίων. Και τώρα είναι τόσος καιρός πού επέρασε και καμμίαν απόκρισιν σας δεν έλαβα και δεν ηξεύρω το αίτιον. Αδελφοί εγώ αυτά τα γρόσια δεν είναι από αλατζάκια μου, όπου σας ζητώ, αλλά τα έδωσα και αγόρασα πράγμα και με τα ίδια σας τα χέρια το έχετε βάλει εις το Κάστρο, δια να είναι εφωδιασμένον δια χρησίμευσιν εναντίον του εχθρού, καθώς εχρησίμευσε μάλιστα. Λοιπόν στοχασθήτε ότι έχετε δώσει τιμεσουίκι από τα χέρια σας, το οποίον στέκει εις εμέ. Και ή δώσατέ μου τα γρόσια, ή δώσατέ μου το πράγμα οπού είναι εις το Κάστρο, να το πουλήσω να πάρω τα γρόσια μου ότι μου χρειάζονται και εμέ. Και καθώς εχρησίμευσαν εις το φρούριον της επαρχίας σας, ημπορούν να χρησιμεύσουν και αλλού το ίδιο. Και προσμένω απόκρισιν σας περί τούτου. Πολύ απάνθρωπον πράγμα είναι ένας να θέλη να κάμη το καλόν και αντί του μάννα να λαμβάνη χολήν. Υγιαίνετε.

2 Δεκεμβρίου 1824.

Όσιος Λουκάς.
Οδυσσεύς Ανδρίτσου». ⁷⁰²

«Στρατηγέ Οδυσσεύ!

Ελάβομεν το γράμμα σου. Είδομεν να μας λέγης δια το σιτάρι του Κάστρου. Γενναιότατε ηξεύρεις πολύ καλά ότι το σιτάρι αυτό εβάλθη εις το Κάστρον και το Κάστρο είναι της Διοικήσεως και όλου του έθνους. Λοιπόν δι' αυτόν τον λογαριασμόν το δίκαιον απαιτεί να εισακουσθήτε με την Υπερτάτην Διοίκησιν. Η γενναιότης σου ηξεύρεις ότι από αυτό το Κάστρον έξω από βάσανα και μπελάδες κανέν άλλο καλόν δεν απήλαυσαν οι Αθηναίοι. Καθ' ημέραν δεν λείπομεν από του να πληρώνωμεν τόσα έξοδα δια να κάμωμεν την πρέπουσαν υπακοήν και εις την Διοίκησιν και εις τους νόμους. Παρακαλούμεν να μας γράφης συνεχώς χαροποιώντας μας δια την αγαθήν υγείαν σου. Και ημείς δεν θέλομεν λείψει από το φιλικόν χρέος μας.

Οι Πρόκριτοι Αθηνών». ⁷⁰³

⁷⁰¹ Stanhope, *ό.π.*, σσ.441-444.

⁷⁰² Σταματόπουλος, *ό.π.*, σσ.196-197.

⁷⁰³ Αυτόθι, σ.197.

Τη 9 Δεκεμβρίου 1824.

Εν τη σημερινή συνελεύσει του Βουλευτικού, προεδρεύοντος του κυρίου Πανούτζου Νοταρά, ανεγνώσθησαν τα χθεσινά πρακτικά. ... , ...

Ανεγνώσθη αναφορά των κατοίκων της Επαρχίας Λεβαδείας, δια της οποίας παρακαλούσι την Διοίκησιν να μη διορισθή αρχηγός της επαρχίας των ο Κίτσος Τζαβέλας, αλλά να μείνη ως και πρότερον ο στρατηγός Οδυσσεύς αρχηγός της αυτής επαρχίας και επειδή είναι και συμπατριώτης των και έμειναν ευχαριστημένοι απ' αυτόν. Έμεινεν εις σκέψιν. ... , ...

Ο Πρόεδρος του Βουλευτικού
Πανούτζος Νοταράς

Ο Β' Γραμματέυς
Ανδρέας Παπαδόπουλος.⁷⁰⁴

«Γενναιότατε αδελφέ μου (Καραϊσκάκη) αδελφικώς σε ασπάζομαι.

Με το αδελφικόν μου σου φανερώνω ότι εγώ ανταμώθηκα με τους αδελφούς μας Νάκον Πανουργιάν και Γεωργάκη Δυοβουνιώτην και ωμιλήσαμεν στοματικώς τα όσα είχατε αποφασίσει. Λοιπόν έως τώρα δεν έμαθα αυτού οπού απεράσατε τι εκάματε. Δια τούτο σου γράφω οπού να κυττάξης καλά τα όσα έχομεν αποφασίσει και εις τα όσα ορκωθή να μην παραβώμεν τον λόγον μας. Ενθυμήσου τι ωμιλήσαμεν εις το μετόχι εις το Καστρί και εις εκείνα πρέπει να σταθώμεν και να αποθάνωμεν. Μόνον από τον λόγον μας να μην παρέβωμεν. Ότι πλέον ούτε τιμή μας μένει, ούτε υπόληψις, ούτε μας πιστεύει κανείς, ούτε θέλει την φιλίαν μας. Μόνον να κάμωμεν εκείνο που απαιτεί του ονόματός μας και της τιμής μας και να αποθάνωμεν και ημείς μαζί με τους φίλους μας και αδελφούς μας. Δεν σου γράφω περισσότερα και υγίαينه.

Τη 15 Δεκεμβρίου 1824. Σκριπού.

Εγώ, καθώς γράφω και του στρατηγού Λόντου, με εμπόδισε το κίνημα των εχθρών ενώ ήμουν έτοιμος να απεράσω δια τα αυτού. Μόνον αμέσως οπού διορθώσω και τα εδώ και να μοιράσω και ολίγον χαρτζιλίκι των στρατιωτών, απερώ δια τα αυτού, επειδή και δεν ημπορώ να έβγω από τον λόγον μου.

Αδελφός σου
Οδυσσεύς Ανδρίτσου». ⁷⁰⁵

«Αγαπημένε μου ψυχοπατέρα, (Τουρτούρη), σου ασπάζομαι την δεξιάν σου. Εγώ κάθε φορά που ελάμβανα πατρικά σου γράμματα με τα οποία με συμβούλευες ως πατήρ και πρακτικός γέρων εκείνα που εγνώριζες καλά και επαινετά πράγματα, το ένα από τα οποία ήταν η σύστασις του ανεψιού σου Κωλέττη, δεν έλειψα ποτέ, κάθε φοράν που έτυχεν ενκόντρο, οπού να σας αποκριθώ διπλά εις όλα τα γραφόμενα.

Τέλος πάντων απέρασεν αρκετός καιρός, οπού δεν έχω λάβει γράμμα σας. Τούτο με παρακινεί να υποπτεύσω ότι και η αυθεντία σου να έχης μέρος της τωρινής μοναρχίας του άνωθεν ανεψιού σας και ότι τώρα που εγώ έχω χρείαν από σύστασιν με παράτησες.

Ήξευρε λοιπόν, ηγαπημένε μου ψυχοπατέρα, ότι ο ανεψιός σας με κατατρέχει τόσον, ώστε όντας εγώ εις Ναύπλιον, αυτός ενήργησε οπού να με πιστολίσουν τρεις ακόλουθες φορές και, τέλος πάντων, επειδή δεν επέτυχεν. Δεν έλειψε μετέπειτα από το να επιβουλευθή μερικώς εμένα και γενικώς όλην την φαμελιάν μου, προσφέροντας από τα δάνεια οπού ήρθαν εις το γένος 10 χιλ. τάλλαρα δια την παράδοσιν του οσπιτίου μου... Αποτυχών όμως εις τούτου του σκοπού, δεν λείπει και εις το εξής από του να μου επιβουλεύεται παρομοίως και με μυρίους άλλους τρόπους.

⁷⁰⁴ Α.Ε.Π., ό.π., τ.Ζ', σσ.65-66.

⁷⁰⁵ Κόκκινος, ό.π., σσ.289-290.

Αν λοιπόν δεν μοναρχοφρονείς, μη λείψης από του να τον συμβουλένης ως φρόνιμος γέρον να απέχη από τέτοια πράγματα, ως βλαβερά εις την ψυχήν, τιμήν, και λοιπά του έθνους συμφέροντα. Αλλά να αλλάξη φρονήματα και να μην ακούη άλλους, διατί αυτή η στράτα οπού έπιασεν είναι κακή και δεν θέλει τον εβγάλη σε καλόν. Προς τούτοις μη λείψης εις το εξής από του να συμβουλεύεις και εμέ με συχνά γράμματά σου ό,τι γνωρίζεις ωφέλιμον.

Δεκέμβριος 1824.

Με το ανήκον σέβας μένω, ο ψυχογιός σου
Οδυσσεύς Ανδρίτζου». ⁷⁰⁶

«Γενναιότατε στρατηγέ, (Γκούρα),

Μας πληροφορούν καθημερινώς από τα απάνω μέρη ότι ο φίλος Οδυσσεύς αρχίνησε με περισσοτέραν ζέσιν ταις δουλειαίς του, ανταπόκρισαις με τους Τούρκους της Ευρίπου, συνομιλίας με τον Ομερπασά, στρατολογίαν με τελάλην εις την Λιβαδειάν προς 30 γρόσια τον άνθρωπον, ψιθυρίσματα ότι κατεβαίνουν από το Ζητούνι 3.000 Αρβανίταις. Όλα τούτα μας δίδουν μεγάλην υποψίαν, διότι γνωρίζομεν αρκετά τον χαρακτήρα του. Εκρίναμεν λοιπόν εύλογον να ιδεάσωμεν δια τούτο την Διοίκησιν, δίδομεν την είδησιν και εις την γενναιότητά σας και παρακαλούμεν να μας δώσετε ταις αναγκαίαις οδηγίαις επάνω εις αυτήν την υπόθεσιν και ημείς από το άλλο μέρος, όσον ημπορούμεν και καταλαμβάνομεν, παίρνομεν τα μέτρα μας. Εν τοσούτω σας ασπαζόμεθα και μένομεν.

Εν Αθήναις τη **20 Ιανουαρίου 1825.**

Νικόλαος ο Λογοθέτης, Αναστασάκης Λοιδωρικιώτης, Νικόλαος Ζαχαρίτσας, Ιωάννης Πάλλης, Δρ Κ. Βιτάλης, Γεώργιος Ψύλλας, Μιχαήλ Τυρναβίτης, Χ' Μπενάρδος, Ανάργυρος Πετράκης, Σ. Σεραφείμ, Ν. Καρώρης, Παλαιολόγος Μπενιζέλος, Προκόπιος Μπενιζέλος». ⁷⁰⁷

«Προσωρινή Διοίκησις της Ελλάδος.

Το Υπουργείον των Εσωτερικών

Προς το Εκτελεστικόν Σώμα.

Και άλλοτε ανέφερε το Υπουργείον τούτο περί του Επάρχου Αθηνών Κ. Μ. Σούτζου, ότι δεν συμφέρει να ευρίσκεται εις την επαρχίαν εκείνην.

Και δια της παρούσης του αναφέρει και αύθις ότι ο ρηθείς Έπαρχος παρά άλλοτε τώρα προ πάντων δεν θέλει δυνηθή να εκπληροί τα χρέη του εντελώς, διότι δεν θέλει εμπορέσει εις το εξής να ζήση συμφώνως με τους εκεί ευρισκομένους... κατά τας πληροφορίας, τας οποίας έχομεν και παρ' άλλων, κατ' εξαίρετον δε παρά του Στρατηγού Γκούρα.

Το Υπουργείον είναι γνώμης, δια να διοικηται ησύχως και τακτικώς η επαρχία Αθηνών να καθαιρεθή ο Έπαρχος αυτής Μ. Σούτζος και να διορισθή αλλού· αντ' αυτού δε εκεί να διορισθή ο κ. Παναγιώτης Λιδωρίκης, άξιος και τίμιος πατριώτης, όστις εσχάτως κατετρέχθη και παρά του Οδυσσέως, και εδούλευσε μυριοτρόπως το Έθνος και με κίνδυνον της ζωής του.

Την γνώμην του δε ταύτην καθυποβάλλει υπό την επίκρισιν και απόφασιν του Εκτελεστικού Σώματος. Εν Ναυπλίω.

Την 4 Φεβρουαρίου 1825.

Ο Υπουργός των Εσωτερικών

Γρηγόριος Δικαίος

Ο Γενικός Γραμματεύς

Γεώργιος Γλαράκης». ⁷⁰⁸

⁷⁰⁶ Περάνθης, ό.π., σσ.214-215.

⁷⁰⁷ Σταματόπουλος, ό.π., σ.198.

⁷⁰⁸ Αθηναϊκόν Αρχείον, ό.π., σ.267.

«Προς την Α. Εξοχότητα Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο,
Γραμματέα της Επικρατείας.

Για τις επιχειρήσεις του Οδυσσέα μπόρεσα να πληροφορήσω την Α.Ε. ότι έχω στα χέρια μου ένα γράμμα του Τρελόνη από τους αλληλογράφους του στην Αγγλία, πολύ σημαντικό γι' αυτόν. Στην απάντηση που θα μου απευθύνει θα φανούν τα αισθήματά του, υποκριτικά ή φιλικά. Θα πληροφορηθούμε επίσης λεπτομέρειες όταν θα στείλω δύο έμπιστούς μου ανθρώπους, που πρέπει να φθάσουν ακόμα κι ως τη Σπηλιά. Αμφιβάλλω πολύ αν θα επιτεθεί ο Οδυσσέας, αλλά τώρα έχει φθάσει στα έσχατα και δεν αποκλείεται να καλέσει τους Τούρκους. Για τις χρηματικές ενισχύσεις από τον Τρελόνη ή για άλλη μεταγενέστερη βοήθεια θα ξέρουμε αργότερα. Σε λίγο θα σας πληροφορήσω σχετικά, γιατί γνωρίζω την οικογένειά του στην Αγγλία. Έγραψα και έχω το νου μου. Περιμένω διαταγές σας. Ύστερα από την αδιαφορία που έδειξε η κυβέρνηση ελάχιστες ελπίδες μου έμειναν. Σήμερα είναι πιο δύσκολο να κυριευθεί η Σπηλιά από όσο την εποχή που σας το πρότεινα. Αλλά η Σπηλιά είναι στα χέρια μου μόλις αποφασισθεί να ξεκάνουμε τον Οδυσσέα.

Ναύπλιο, 4 Φεβρουαρίου 1825.

George Jarvis». ⁷⁰⁹

«Εκλαμπρότατε (Γ. Κουντουριώτην εις Ναύπλιον).

Γράφοντες προς την Σεβαστήν Διοίκησιν δια τον κύριον Μαυροκορδάτον, να μην ανακατωθή εις τα πολιτικά του έθνους και τα πολεμικά, παρακαλούμεν και ξεχωριστά την Εκλαμπρότητά σας, να ομιλήσετε προς αυτήν περί τούτου και να συνεργήσετε να αποφασισθή το τοιούτον. Η οικογένειά σας και πέρυσι κ' εφέτος, υπερασπιζομένη τους νόμους, υπερασπίσθη την ισότητα και την δικαιοσύνην. Είναι ήδη χρόνοι τέσσαρες, αφ' ου ο κύριος Μαυροκορδάτος ζητεί με τόσην προθυμίαν να ευρίσκεται εις υπουργήματα. Η πατρίς είναι ευγνώμων εις όλους, όσοι με πίστιν και με ειλικρίνειαν την υπηρετούν καθώς και εις την ευγένειάν του.

Παρακινήσατε λοιπόν αυτόν και η Εκλαμπρότης σας να παρατηθή μόνος του από τοιαύτα υπουργήματα. Μάλιστα πολλούς σπουδαίους βλέπομεν ότι αγωνίζονται μυστικώς και ησύχως εις την ευδαιμονίαν του έθνους μας, χωρίς να φέρουν δημόσιον υπόρημα. Πολλοί πάλιν, αφού εδούλευσαν προς καιρόν την πατρίδα ησυχάζουν εις τα ίδια καταγινόμενοι και επιμελούμενοι την δικαιοσύνην και πολιτικήν αρετήν, από τας οποίας έχει την σήμερον τόσην ανάγκην η Ελλάς. Οι σπουδαίοι ως οπαδοί τούτων πρέπει να τους εναγκαλίζονται, και όταν μάλιστα το προβάλλετε και η Εκλαμπρότης σας, οπού εδείξατε τόσην αγάπην του κοινού συμφέροντος ως την σήμερον και εφάνητε ζηλωταί της αγίας δικαιοσύνης τόσον πολύ.

Τη 5 Φεβρουαρίου 1825, Αρκαδία.

Όλοι πρόθυμοι των διαταγών σας

Γιοργάκης δράκος
Κίτζος τζαβέλας
Δήμος σκαλτζάς
γιαννάκης γιολτάσης
καραησκάκις
ανδρέας ίσκου
γιαννάκις σταίκος
Ιω. Γκούρας

κωνσταντίνος πετιμεζάς
βασίλειος πετιμαζάς
στάθης κατζικογιάννης
Μ. Κοντογιάνης
κωνσταντάκις γιολτάσις
γάτζος αγκελάκης
βάσος μαυροβουνιότης
χριστόδουλος ποριώτης». ⁷¹⁰

⁷⁰⁹ Σιμόπουλος, *ό.π.*, τ.Γ', σ.334.

⁷¹⁰ *Αρχείον Μαυροκορδάτου*, *ό.π.*, τχ. V, σ.61.

«Παιδί μου Γκούρα και Νάκο, σας εύχομια πατρικώς.

Ταις περασμέναις ανταμώθηκα με τον Καπετάν Οδυσσέα, με τον οποίον είπαμε πολλά. Όθεν, επειδή εκατάλαβα την γνώμην του, αν δεν τω δοθή διαταγή της Διοικήσεως και να λείψουν τα σκάνδαλα, θα προξενήση μεγάλον κακόν εις το Έθνος μας, διότι αυτός με εκείνους, οπού τον κατάρτρευον, θέλει κριθή και ό,τι αποφασίσετε να τον κάμουν. Ας αφήσωμεν λοιπόν αυτά, αν είσθε παιδιά μου και θέλετε την ευχήν μου, να πασχίσετε με κάθεν τρόπον να τον διορθώσετε εις κάθε του δίκαιον, διότι δεν είναι κανένας μωρός άνθρωπος και να ειπούμεν δεν έχομεν πλέον ανάγκην από αυτόν· όχι! έχει όλον το Έθνος. Μάλιστα ήτο και αυθέντης μας έως χθες. Δια τούτο να κάμετε παντοίους τρόπους να τω δοθή διαταγή και υποσχεθήτε του εις όσα σας επρόβαλε και εγώ αποκρίνομαι. Γκούρα, παιδί μου, επιμελήσου να έλθη από το χέρι σου η ευεργεσία αυτουνού και δεν χάνομαι· εγώ είμαι, κάτι γνωρίζω. Υγιαίνετε.

Τη 8 Φεβρουαρίου 1825, Σάλωνα.

Ο πατήρ σας
Πανουριάς». ⁷¹¹

«Προς τον στρατηγόν Πανουριάν, εις Σάλωνα.

Γέροντα,

Όλη η Ελλάδα, ως και τα μικρά παιδιά έμαθαν ότι συ ενώθηκες με τον Οδυσσέα και εκάματε συμφωνίαν με τους Ζητουνιάτας και Ευριπαίους Τούρκους και γυρεύετε να τους παραδώσετε την πατρίδα αυτήν, όπου ανέστησαν και απόκτησαν οι Έλληνες με τόσον πολύτιμον αίμα. Γέροντα, του Οδυσσέα τα καμώματα είναι γνωστά εις όλον τον κόσμον και σε θαυμάζω πως ακόμη δεν τα έμαθες. Αυτός, γέροντά μου, πρέπει να πάγη μια φορά στον Διάβολον από το Έθνος· και τι ανάγκη ήτο να του βαπτίσης το παιδί και να του στεφανώσης την αδελφή του; Εγώ σου έγγραψα να πας εις την σπηλιά να πάρης τα ενδύματά μας και όχι να μπης εις τα μυαλά του Οδυσσέως. Μου φαίνεται, έχασες τα μυαλά σου, κακορίζικε. Ως τόσον, ή αληθινά ή ψεύτικα είναι αυτά, αν θέλεις να είμαι παιδί σου και αν θέλεις να είσαι Χριστιανός, να σταθής εις τα όριά σου καλά και να μη ανακατωθής με αυτόν τον μιαρόν άνθρωπον, ειδή και θέλεις να είσαι Οδυσσεύς προδότης της πατρίδος και Τουρκολάτρης, ως αυτός, να ηξεύρης μα την ιεράν Πατρίδα, όπου εις εμέ δεν φαίνεται άλλο γλυκύτερον, μάλιστα να έλθω να σε πολεμήσω και τον παγκάκιστον Οδυσσέα μαζί, και θα σε πιάσω να σε δέσω, να σε φέρω εις την Διοίκησιν, ως και δια τους ανάρτας της Πελοποννήσου έκαμε το Έθνος. Και ιδού οπού σου δίδω την είδησιν να κάμης την προετομασίαν σου να με καρτερής· εγώ επίγειον Θεόν άλλον δεν έχω από τους Νόμους του Έθνους, οπού είναι η Διοίκησις, και αυτήν μέλλω να υπερασπισθώ επί ζωής μου, την οποίαν με τόσους αγώνας εστερέωσε το Έθνος. Αυτά οπού σου είπα σου είναι αρκετά και να έχω απόκρισίν σου το συντομότερον με τον επί τούτου άνθρωπον και αυτά να τα φυλάξης πολύ μυστικά.

Πύργος τη 9 Φεβρουαρίου 1825.

Το παιδί σου
ο Νάκος». ⁷¹²

«Κύριοι πρόκριτοι των Αθηνών αδελφικώς σας ασπάζομαι.

⁷¹¹ Άννινος, ό.π., σσ.57-58.

⁷¹² Αυτόθι, σ.57.

Σας έχω στείλη τόσα γράμματα δια να μου στείλετε τα γρόσια μου και του λόγου σας μου δείχνετε την Διοίκησιν. Εγώ της Διοικήσεως γρόσια δεν έδωσα παρά εσάς. Καθώς στέκει εις τα χέρια μου και η ομολογία σας και στέκουν και εις εσάς τα γρόσια μου εις εφόδια του κάστρου. Λοιπόν ιδού οπού σας γράφω και ετούτην την φοράν ακόμη ότι να μου στείλετε τα Γρόσια μου και τον Γιατρόν μου οπού μου βαστάτε ή να ηξεύρετε οπού θα στείλω να σας κάψω ταις ελαιάς και τα σπαρτά, και να μην φαντάζεσθε με την Διοίκησιν, ότι εγώ εις το δίκαιον μου επάνω δεν φοβούμαι ούτε τον Θεόν. Λοιπόν να ηξεύρετε τούτο ότι σεις Γρόσια και Γιατρόν μου δεν κρατείτε, ότι αποφασίζω και χάνω ότι και αν έχω καζαντίση έως τώρα, πλην από αυτά δεν τραβώ χέρι από εσάς και σε πέντε ημέρας προσμένω απόκρισίν σας, ή μου τα στέλετε ή όχι, ει δε πάλιν και σας έχω πάρει τίποτες εθνικά, ή τζερεμέδες ή από του κάστρου σας πράγματα, κάμετε τον λογαριασμόν και βαστάζετε. Σας λέγω τούτο μόνον ότι μην θέλετε δύο τρία άτομα να πάρατε και τον επίλοιπον λαόν της επαρχίας εις τον λεμόν σας. Και υγιένετε.

1825 Φεβρουαρίου 13 Στεβενίκο.

Οδυσσεύς Ανδρίτσου». ⁷¹³

«Φίλε χείρεις.

Λάβε αυτό το Γράμμα το οποίον σου το στέλνω μαζί δια να το δημοσιεύσης εις το πούπουλον δια να έχουν την είδησιν οπού ότι κακόν τους εύρη να το ηξεύρουν από τρία τέσσερα άτομα της επαρχίας σας οπού μου βαστούν τα δικάιά μου και εγώ εις κάθε καιρόν να μην έχω κανένα βάρος, και προσμένω απόκρισιν κατά την διορίαν οπού Γράφω εις το Γράμμα.

Υγίενε.

1825 Φεβρουαρίου 13 Στεβενίκο.

Ο φίλος σου

Οδυσσεύς Ανδρίτσου». ⁷¹⁴

«Στρατηγέ Οδυσσεύ!

Ελάβαμεν το από 13 Φεβρουαρίου γράμμα σου, δια του οποίου ζητείς από την πόλιν ταύτην τα άσπρα Σου, με τα οποία ηγωράσθη σιτάρι εις εφοδίασιν του φρουρίου, και τον Ιατρόν Σου, τα οποία εάν δεν Σου δώσωμεν, μας φοβερίζεις να καύσης τους ελαιώνας και τα σπαρτά μας. Δι' αυτά και πρότερον Σ' εγράψαμεν, και τώρα Σε λέγομεν, ότι το φρούριον είναι της Υπερτάτης ημών Διοικήσεως, και ο Ιατρός ευρίσκεται εις το φρούριον ως Ιατρός φρουρών, και ακολούθως εις δούλευσιν της Διοικήσεως. Όθεν προς την Σεβαστήν Διοίκησιν Σ' επαρακαλέσαμεν και Σε παρακαλούμεν να γράψης, και αυτή ως δικαία και φιλόστοργος Μήτηρ δεν καταδέχεται να Σ' αδικήση. Αλλά και ημείς αυτοί γράφομεν προς αυτήν περί του ζητήματος Σου, και είμεθα ευέλπιδες να εισακουσθώμεν, και εις 20 ημέρας να λάβης το δίκαιόν Σου. Τους ελαιώνας δε και τα σπέρματά μας δεν προσμένομεν να τα ιδώμεν καιόμενα και φθειρόμενα από τον Στρατηγόν Οδυσσέα, αφού δεν έπαθαν τούτο από τους τοςάκις εισβαλόντας εις την γην μας Τούρκους, τους οποίους έως τόρα επολέμησες δια την φύλαξιν και τούτων και πάσης ιδιοκτησίας των Ελλήνων.

Αθήναι 17 Φεβρουαρίου 1825.

Οι Πρόκριτοι Αθηνών». ⁷¹⁵

⁷¹³ Ψύλλας, ό.π., αριθ.φύλ.42, (13/2/1825).

⁷¹⁴ Αυτόθι.

⁷¹⁵ Αυτόθι.

«Προσωρινή Διοίκησης της Ελλάδος.
Το Υπουργείον του Πολέμου.

Προς τον γενναιότατον στρατηγόν κύριον Ιωάννην Γκούραν,
αρχηγόν του στρατοπέδου, του κατά την Ανατολικήν Ελλάδα συγκροτηθέντος.

Η Σεβαστή Διοίκησης δι' επιταγής της υπ' αριθ. 3484 εδιώρισεν όπως συμπεριλάβων τους στρατηγούς Στάθην Κατσκογιάννην και Νικόλαον Γριζιώτην μετά των συν αυτοίς αρχηγών τε και στρατιωτών, μεταβής χωρίς την παραμικράν αναβολήν εις την Ανατολικήν Ελλάδα με όλους τους υπό την άμεσον οδηγίαν σου στρατιώτας, όπου φθάσας θέλεις τοποθετήσῃ τας στρατιωτικὰς σου δυνάμεις ὅθεν γνωρίσης αναγκαίον, προς ἀντίκρουσιν των εχθρών, δια να ματαιώσῃ τους ολεθρίους σκοπούς αυτών των εχθρών, οπού κατά της ελευθέρας Ανατολικῆς Ελλάδος βουλεύονται, επαγρυπνών δια την σωτηρίαν και ασφάλειαν αυτής και λαμβάνων τας τροφὰς και πολεμοφόδια από τον διορισθέντα φροντιστήν της Διοικήσεως.

Εκ του αντιγράφου της διαταγῆς βλέπεις, Γενναιότατε, τα νέα σχέδια των εχθρών και του συμμάχου αυτών δειλού και ἀπίστου Οδυσσέως. Ὅθεν και δεν είναι ἀμφιβολία ὅτι θέλει διπλασιάσῃ εις ταύτην την περίστασιν ὅλας σου τας δυνάμεις και ἐμψυχώσῃ τα γενναία ὅπλα της Διοικήσεως, τα οποία δεν είναι ἡ πρώτη φορά που ἐθριάμβευσαν ἐναντίον των εχθρών, και δια να αισθανθῶν και αυτοί οι ἴδιοι οι εχθροί, ὅτι ο αγορασθεὶς παρ' αυτών κακὸς ἀρχηγὸς δεν ἐστάθη ποτέ ἀνώτερος των γενναίων στρατηγῶν Γκούρα, Κατσκογιάννη και λοιπόν· γυμνώσατε τον ἀχάριστον από τα λαμπρὸν ἔνδυμα της δόξης, οπού με την ἀνδρείαν σας και με την προς την Διοίκησιν και Νόμους πίστιν σας και στρατιωτικὸς ἀγῶνας σας γυμνὸν ὄντα τον ἐνεδύσατε, και φορέσατέ το οι ἴδιοι ομού με τας ἄλλας πολυτίμους στολὰς της ἀνδρείας σας, της πίστεώς σας και της ευκλείας σας και λοιπόν ἀξιολόγων προτερημάτων σας, δια ν' ἀξιοθῆτε πρεπόντως της ἀθανασίας, ως ἔνδοξοι ἡμῶν πρόγονοι.

Περιμένει δε το Υπουργείον τούτο να ιδεάζεται συνεχῶς περί των φρονίμων μέτρων όπου θέλετε λάβῃ εις ταύτην την ἐκστρατείαν, και να ευαγγελίζεται τας ἐπιζομένους συν Θεῷ λαμπράς νίκας και ἀνδραγαθήματά σας, δια να τας κοινοποιῇ εις την Διοίκησιν και εις το Πανελλήνιον. Ἐσο υγαίνων μετ' ευκλείας ἐπὶ εχθρῶν ἀνδριζόμενος.

Ἐν Ναυπλίῳ **τη 21 Φεβρουαρίου 1825.**

Ο Υπουργὸς των πολεμικῶν
Α. Παπαγεωργίου (Ἀναγνωσταράς)». ⁷¹⁶

«**23 Φεβρουαρίου**, Ὑδρα.

Πληροφορούμεθα ἀξιωματικῶς ὅτι περί την 16 ἐν σώμα του στρατοῦ του Οδυσσέως, συνοδευόμενον με Τούσκους του Ομέρ πασά, ἐπήγον εις Κούμην της Ευβοίας, όπου πιάσαντες τέσσαρας των προκρίτων, τους ἔστειλαν εις το φρούριον της Ευρίπου. Ἐκυρίευσαν τας ἀποθήκας ὅλων των ζωοτροφῶν και περί τα τεσσαράκοντα πλοιάρια, εὐρεθέντα συρμένα εις την ξηράν, τα ἐκράτησαν. Ἐπαπειλεὶ δε προσέτι αὐτὸς και τας πλησίον της Ευβοίας κειμένας νήσους, Σκύρον, Σκόπελον και Σκιάθον». ⁷¹⁷

⁷¹⁶ Ἄννινος, ὁ.π., σσ.69-70.

⁷¹⁷ Φίλος του Νόμου, ὁ.π., (23/2/1825).

«Σεβασμιότατε (Μητροπολίτη Ιγνάτιε).

Τέλος πάντων, δια της θείας βοήθειας και της εθνικής δραστηριότητας κατορθώθη το μέγα έργον, ή παντελής παύσις των ταραξιών, και η Διοίκησις άρχισε να τρέχη ανεμποδιστως τον δρόμον της. Παρόμοιαν αγγελίαν έμελλα να σας κοινολογήσω πρώτος εγώ, αλλ' αι πολυειδείς ασχολίαι μου και η καταπολεμήσασά μας εφέτος κινδυνώδης αρρωστία μ' εμπόδισαν από την εκπλήρωσιν της επιθυμίας μου και αντί να γράψω, πρέπει να απαντήσω εις το από ιβ'/κδ' Δεκεμβρίου γράμμα σας, το οποίον ανέγνωσα μετά προσοχής και ευχαριστήσεως, και εις το οποίον ιδού απαντώ τακτικώς.

Και οι θαλάσσιοι Έλληνες και οι της Στερεάς Ελλάδος έκαμαν εφέτος το χρέος των. Διότι οι μεν πρώτοι εθριάμβευσαν δια θαλάσσης και οι δεύτεροι εματαίωσαν κατά πάντα το δια ξηράς σχέδιον του εχθρού, ο οποίος εφέτος δεν αξιώθη μήτε από μακράν να ιδή τον Κορινθιακόν κόλπον. Η Διοίκησις, κατά την παρατήρησιν της Πανιερότητός σου, αισθάνθη πόσον ουσιώδες είναι η εκφύλισις των εχθρών από την καρδίαν της Ελλάδος. Ιδιοφελείς όμως και μικρόνοιες άνθρωποι παρέλυσαν τα σωτήρια σχέδια της Διοικήσεως, την οποίαν ανάγκασαν να προσκαλέση εις Πελοπόννησον τους εν Άμπλιανη και Μαραθώνι νικητάς, και αντί να δαπανηθή ο πολύτιμος χρόνος των Ελλήνων και τα χρήματά των εις την εκπολιόρησιν της Ευρίπου και των Πατρών, εξωδεύθησαν κατά της πολικεφάλου ύδρας της ανταρσίας. Αλλ'ως και ανωτέρω είπον, οι αγώνες της Διοικήσεως εσταφανώθησαν με λαμπρά αποτελέσματα, διότι κατεκρημνίσθησαν οι αντάρται, των οποίων το περισσότερον μέρος φυλάσσεται εις Ύδραν, δια να υπαχθή εις δίκην, οι δε φυγόντες εξ αυτών δεν εμπορούν πλέον να ταράττουν την Πελοπόννησον.

Τα ανωτέρω περιστατικά ανέβαλον μεν την κατά των Πατρών εμβριθή εκστρατείαν, αλλά δεν την εμπόδισαν, και μετ' ολίγον εκστρατεύω μόνος μου, διότι ούτως ηθέλησεν η Διοίκησις, και ελπίζω, με την ευχήν σου και με την ανδρείαν των Ελλήνων μας, να στεφανωθή και τούτο μας το επιχείρημα με ευτυχές αποτέλεσμα, μ' όλον ότι εφέτος ο εχθρός φαίνεται δραστηριότερος από πέρυσι, διότι προ εβδομάδος εφάνη εις το Μοθωκόρωνα ο στόλος της Αιγύπτου και εξεβαρκάρισε στρατεύμα. Αλλά και ο στόλος μας εξέπλευσε, και η Πελοπόννησος γέμει από στρατιώτας, οι οποίοι επιθυμούν να γνωρίσουν και αυτοί τους υπερήφανους Αιγυπτίους, οι οποίοι επιστηρίζονται και εις όσα εφέτως ετομάζονται εις την Αλβανίαν και Ήπειρον. Αλλά περί τούτων ελπίζω να σοι αποκριθώ καλύτερον και πραγματικώτερον από το στρατόπεδον των Πατρών.

Ανέγνωσα με ευχαρίστησιν όσα γράφεις προς τον ανάξιον Οδυσσέα. Το ίδιον έκαμα και εγώ προς τον δεφθαρμένον τούτον ομογενή. Αλλά και λόγοι και γράμματα και πράγματα δεν ωφέλησαν, μήτε ημπορούν να ωφελήσουν εις άνδρα τόσον σκληροτράχηλον. Είναι ψεύδος, ότι τον ετυφέκισαν, και συκοφαντία αναίσχυντος, ότι εκηρύχθη βραβείον δια να δολοφονηθή. Αλλά το αθών αίμα των μακαρίτων Νούτσου και Παλάσκα και τόσων άλλων κοινωφελών πατριωτών τον καταδιώκει, και ίσως ογλήγορα θα ακούσωμεν, ότι επήγε το κεφάλι του εις Κωνσταντινούπολιν, με την οποίαν ετόλμησεν ο ανόητος να συναποκρίνεται.

Υπόληψιν καμμίαν εις την Ελλάδα δεν έχει και κατώρθωσεν, ως ο διδάσκαλός του Αλή πασάς, να μισήται και από τους οικείους του. Κανείς φρόνιμος ομογενής δεν καταδέχεται πλέον να έχη σχέσεις με αυτόν, και ατήνησε να οδηγήται από τυχοδιώκτην τινά Άγγλον, ονόματι Τρελώνην. Η Διοίκησις εδέχθη ως υπογραμμόν το φέρσιμον φιλοστόργου πατρός, αλλ' εξαντλήθη η υπομονή της, και η ασφάλεια των Ελλήνων απαιτεί σφοδρότερα μέτρα. Αρκούν νομίζω τα ανωτέρω περί του αναξίου τούτου ομογενούς, και η Πανιερότης σου δεν θα μας κάμης το άδικον να δώσης περισσοτέραν πίστιν εις τους έξω των πραγμάτων ανθρώπους, οι οποίοι κρίνουν από

ατελή δεδομένα.

Μανθάνομεν και αλλαχόθεν τας ελπίδας των φιλοτούρκων και τα σχέδιά των, και προ πολλού επληροφορήθη η Διοίκησις, ότι η Αγγλία μόνη είναι ικανή και να μας σώση και να μας αφανίση· όθεν έλαβε τα πρέποντα μέτρα, δια να μη δυσαρεστηθή η μεγαλοδύναμός της Διοίκησις. Ευρέθημεν και άλλοτε εις μεγαλύτερους κινδύνους και με ολιγότερα μέσα, και όμως χάρις εις τον Θεόν εθριαμβεύσαμεν. Ελπίζομεν άρα να θριαμβεύσωμεν και εφέτος και να κατασχνθούν και οι εχθροί μας και έπειτα μας εμποδίζουν από το να διαυθεντευθώμεν κατά της υπέρ Τούρκων συμμαχίας των. Μ' όλην όμως την κρίσιμον τούτην θέσιν μας, εθριαμβεύσαμεν πέρυσι και ελπίζομεν εφέτος να κατορθωθή το ίδιο.

Και οι συνδιοικηταί μου και ο αδελφός μου σ' ευχαριστούν και δια τας ευχάς και δια τας συμβουλάς σου, τας οποίας μη μας στερής και εις το εξής, διότι εγώ είμαι

Προθυμότατον τέκνον σου
Γεώργιος Κουντουριώτης

23 Φεβρουαρίου 1825 εν Ναυπλίω».⁷¹⁸

«Τη 26 Φεβρουαρίου.

Εν τη σημερινή συνελεύσει του Βουλευτικού, προεδρεύοντος του κυρίου Πανούτζου Νοταρά, ανεγνώσθησαν τα χθεσινά πρακτικά. ... , ...

Ανεγνώσθη αναφορά των κατοίκων Αθηνών, δια της οποίας παρασταίνουν τας μεγάλας ετοιμασίας των εχθρών και τας ραδιουργίας του κακοβούλου Οδυσσέως, παρακαλούν δε την Διοίκησιν να λάβη πρόνοιαν περί της ασφαλείας της Ανατολικής Ελλάδος και να διορίση τον στρατηγόν Γούραν να περάση εκεί εις ματαιώσιν των εχθρικών σχεδίων. Απεφασίσθη να σταλή μετά προβουλεύματος εις το Εκτελεστικόν δια να επιταχύνη τον μισευμόν του στρατηγού Γούρα εις τας Αθήνας, του οποίου η παρουσία δύναται να ματαιώση και των εχθρών τα κινήματα και του Οδυσσέως τα σχέδια. Εστάλη υπ' αρ. 424. ... , ...

Ο Πρόεδρος του Βουλευτικού Ο Β' Γραμματεύς
Πανούτζος Νοταράς Ανδρέας Παπαδόπουλος.⁷¹⁹

«3 Μαρτίου.

Την απερασμένην νύκτα, εταράχθησαν υπερβολικά τα περίχωρα των Αθηνων, τόσο, ώστε πολλοί από τους κατοίκους των κατέφυγον εδώ συν γυναίξί και τέκνοις. η αιτία ήτον, επειδή έμαθαν ότι ένα σώμα στρατιωτών εληλάτησε τα χωρία οπου ευρίσκονται εις τα σύνορα των Θηβών και της Αττικής. την άλλην ημέραν εβεβαιώθημεν, ότι αυτοί ήτον στρατιώται του Οδυσσέως έως τριακόσιοι οι οποίοι έβαλαν εμπρός όσα ζωντανά και άνδρας ημπορέσαν να πιάσουν· πολλοί στοχάζονται, ότι να μην ήτον μόνον του Οδυσσέως στρατιώται, οι άνω ειρημένοι, αλλά ανακατωμένοι και με Τούρκους, το οποίον είναι ακόμη χειρότερον.

Α Οδυσσεύ, Οδυσσεύ! Πόσον ήτον καλήτερον δια εσέ, δια την Πατρίδα, δια την ανθρωπότητα όλην, ανίσως όταν εις το Χάνι της Γραβιάς πολεμώντας με μίαν φούκταν Στρατιωτών, εναντίον πέντε χιλιάδων πολεμικοτάτων εχθρών, ήθελες πέσης θυσία της ελευθερίας της Πατρίδος. ή πάλιν εις το Δαδί ανακατωμένος ανάμεσα εις χιλιάδας Τούρκων, ήθελες κλείσης τα μάτια σου πληγωμένος από κανένα θανατηφόρον εχθρικών βόλι! κρίμα όμως εις το όνομά σου, εις τους κόπους σου, και εις τας μεγάλας ελπίδαις οπου η Πατρίς, και η χριστιανοσύνη όλη έλαβε δια λόγου σου.

⁷¹⁸ *Ιγνάτιος Ουγγροβλαχίας ό.π.*, τχ.ΙΙ, σσ.209-210.

⁷¹⁹ *Α.Ε.Π.*, ό.π., σσ.141-142.

Τι ημπορεί κανείς να απολογηθή εις τους εχθρούς σου, οπού απαρχής εδυσφήμιζαν το όνομά σου, και παρεξηγούσαν τα καιώματά σου όλα, και τους λόγους σου όλους, όσον καλοί και Πατριωτικοί και αν ήτον. εσύ ο ίδιος σήμεραν επιβεβαιώνεις τους λόγους των με τούτα τα φερσίματά σου.

Χιλιάδες δίκαια και αν είχες δια να είσαι ψυχραμένος εναντίον μερικών υποκειμένων αξιωματικών του Γένους σου, δεν ημπορούσαν να αθώωσουν τούτα τα έργα σου.

Είναι εκατόν φοραίς αξιώτερος συγχωρήσεως και ελέους ο Κολοκοτρώνης και οι οπαδοί του, παρά εσύ, διατί τέλος πάντω όσα έκαμαν μόνοι των, χωρίς να ανακατώσουν την υπόθεσιν με τον εξωτερικόν εχθρόν.

Ποίος όμως ημπορεί να ακούση, χωρίς να ανατριχιάση από οργήν, ποίος ημπορεί να ακούση τον Οδυσσέα κατατρέχοντα μαζί με τους Τούρκους, τους οποίους ο ίδιος ορκώθη έμπροσθεν του Θεού και του Κόσμου, να εξορίση από την Πατρίδα του; ποίος ημπορεί να ακούση χωρίς αγανάκτησιν εκείνον τον άνδρα, τον οποίον έως τώρα επίτροποι των φιλελληνικών Κομητάτων της Ευρώπης εκήρυξαν ως μόνον έξοχον μεταξύ των παληκαρίων και των φρονίμων πατριωτών της Ελλάδος; Είναι γεμάτον το βιβλίον του Κολονέλου Στάνχοπ περί της Ελλάδος, από το καλόν σου όνομα Οδυσσεύ! δεν είναι κανένα φύλλον του ειρημένου βιβλίου οπού να μην αναφέρεται το όνομα σου με έπαινον. πόσον θέλει κοκκινήσει αυτός ο αγαθός άνδρας, όταν του ειπούν ειρωνικώς οι φίλοι του “ιδού ο Ηρώας σου, ιδού ο Βαζινγγτόν σου, ιδού ο Βολιβάρης σου”.

Τι έχεις να απολογηθής; Ημπορείς να προβάλης ταις δέκα πέντε χιλιάδες ψωρό γρόσια, οπού σου χρεωστούν οι Αθηναίοι, και τον Ιατρόν σου οπού σου κρατούν; Α! βέβαια όχι!

Μένει λοιπόν να απολογηθής εις την Πατρίδα με τα έργα σου, απολογίαν εξομολογήσεως και μετανοίας. Ναι! είναι καιρός ακόμη να ανοίξη η Πατρίς τας αγγάλας της, να σε δεχθή, ωσάν ο καλός ο καλός Πατήρ του Ευαγγελίου τον άσωτον υιόν του, να σφάξη τον μόσχον τον σιτευτόν, και να καλέση όλους τους φίλους της εις αυτήν την χαράν της. βέβαια, βεβαιοτάτα χαρά θέλει είναι εις την Πατρίδα όλην, εις τον Χριστιανικόν Κόσμον όλον, και εις αυτόν τον Ουρανόν η μετάνοιά σου». ⁷²⁰

Αθήναι 3 Μαρτίου.

Οι Τούρκοι οπού ήλθον από Ζητούνι εις την Εύριπον, έλαβον μίαν κάποιαν λογοτριβήν με τον Πασάν, και έτζι διακόσιοι Καβαλαραίοι επέρασαν από τας Θήβας, και εμβαρκαρίσθησαν εις Ντομπρέναν δια να επιστρέψουν όθεν ήλθαν· ο Πασάς τους εσύστησεν εις τον Οδυσσέα δια να τους οδηγήση να απεράσουν από εκείνα τα μέρη, όπου δεν ευρίσκονται Έλληνες με άρματα. αυτός τους εφίλευσεν εις την Ντομπρέναν, και ανεχώρησαν πολλά ευχαριστημένοι από λόγου του. ⁷²¹

«Σεβαστή Διοίκησις!

Την ιδίαν στιγμήν έλαβα γραφήν, ότι τριακόσιοι του προδότου Οδυσσέως, με την βαβαλλαρίαν των εν Ευρίπω εχθρών, καθώς και άλλοι πεζοί δια θαλάσσης από το μέρος του Καλάμου, ενωθέντες όλοι ήλθαν εις Κάλαμον, Τζούρκα και Καπανδρίτι και έκαμαν αρκετάς ζημίας. Εγώ την ώραν ταύτην ξεκινών από το μέρος Σκούρτα δια να τους κόψω από πίσω. Ο αντιστράτηγος Πρέβας απέρασε, καθώς σας προέγραφον κατά το μέρος του Διστόμου. Ελπίζω εις την Θείαν Πρόνοιαν και ευχήν της Σεβαστής Διοικήσεως να ματαιωθούν οι σκοποί των ογλήγορα. Έπρεπε τώρα να είναι τελειωμένη η δουλειά του Αντίχριστου Οδυσσέως, αν και τα στρατεύματα, τα οποία

⁷²⁰ Ψύλλας, ό.π., αριθ.φύλ.46, (4/3/1825).

⁷²¹ Αυτόθι.

εμποδίζονται και ακόμη έως τώρα όντα υπό την οδηγίαν μου. Λοιπόν παρακαλώ την Σεβαστήν Διοίκησιν τα υπό την οδηγίαν μου στρατεύματα να προφθάσουν μίαν ώραν αρχύτερα και τζερχανέ και έπειτα ή εκείνον τον Αντίχριστον θα πάρη ο Διάβολος ή εμέ. Γράφω προσέτι και του Στρατηγού Γκούρα να παραλάβη και τον χιλίαρχον Ιωάννην Χοντρόν να έβγουν από το μέρος των Αθηνών, δια να ημπορέσωμεν να τους βάλωμεν εις την μέσην και με το ανήκον σέβας μένω.

Εκ Μεγάρων
Τη 3 Μαρτίου 1825. Ο Στρατηγός
 Στάθης Κατζικογιάννης». ⁷²²

«Προσωρινή Διοίκησις της Ελλάδος
 Προς το Εκτελεστικόν Σώμα Το Επαρχείον Αθηνών.

Ταπεινώς αναφέρω, ότι ένας αδελφός του τουρκόφρονος Οδυσσέως ονόματι Γιαννάκης, και κάποιος Κλίμακας λεγόμενος, άνθρωπος του αυτού, έχοντες υπό την οδηγίαν των περίπου τριακοσίους στρατιώτας Έλληνας και Τούρκους, κατ' αυτάς εμβήκαν εις την Αττικήν, και εκταθέντες έως εις Καπανδρίτι, Τζούρκαν και Λιώσσαν, ανήρπασαν ουκ ολίγα ζωντανά και ανθρώπους, τους οποίους γυμνώσαντες, απέλασαν, εκτός δύο ανθρώπων του Στρατηγού Γκούρα, τους οποίους απέστειλαν εις Δόμπραιναιν προς τον Οδυσσέα.

Εις δε τας Θήβας ευρίσκονται στρατοπεδευμένοι εξακόσιοι, εξ ων οι τριακόσιοι είναι Έλληνες, οι δε λοιποί Τούρκοι, κατά τας εκείθεν ειδήσεις.

Περί τούτων δε απάντων δεν αμφιβάλλει το Επαρχείον, ότι πληροφορείται οσημέραι η Σεβαστή Διοίκησις από τον Στρατηγόν Γκούραν κατ' έκτασιν και πλέον περισταμένως. **Τη 8 Μαρτίου 1825.** Εν Αθήναις

Μένω με βαθύτατον σέβας.
 Ο Έπαρχος Αθηνών Ο Γενικός Γραμματέας
 Μιχαήλ Σούτζος Δημήτριος Βύας». ⁷²³

«Συστατικό γράμμα του Στρατάρχου Δημήτριου Υψηλάντη.

Ο Ανδρίτσος.....απέρχεται ενταύθα μεθ' άλλων ένδεκα εις την Σαλαμίνα· να λάβωσιν τα όπλα και οίκοθεν να μεταβούν για Ελευσίνα.

Προσκαλούνται δια τούτο οι καθ' οδόν ν' αφήσουν αυτών ελευθέραν την δίοδον.

Εκ Μεγάρων
Τη 1 Απριλίου 1825.
 Ο κατά την Ανατολική Ελλάδα Στρατάρχης
 Δημήτριος Υψηλάντης». ⁷²⁴

«Πολύ αγαπητέ μου Καπετάν Οδυσσέα σε χαιρετώ και με τον χαιρετισμόν μου σου φανερώνω. ελάβαμεν τα γράμματά σου και είδαμεν, ότι να ευγούμεν μίαν ώραν μπροστότερα· και ημείς εκάμαμεν χαζερλήκι δια να ευγούμεν. και σήμερα ήρθε ο Γιανούτζαγας Μωραΐτης και μου λέγει αλλοιώτικα χαμπέρια, ότι εχθές εκάματαν ένα ντουφέκι με τους Εχθρούς και εσύ κανένα γράμμα δεν μου έστειλες να μάθωμεν το σίγουρο δια να ερθούμε εις ιμτάτι σου. Τώρα να με γράψης αμέσως, ότι αν είναι αχτιζάς, ευθύς να έρθουμε να σε καταφθάσωμε, ότι ημείς χαζήρι είμασθε. και μίαν ώραν προτήτερα να μας στείλης το χαμπέρι με το καΐκι, και ημείς πάλι όποτε βγούμε, πάλιν ευθύς χαμπέρι σου κάνομε. Μόνον αύριον να μας γράψης αμέσως δια το εχθεσινόν ντουφέκι.

Αμπαζ Πασσά. **1825. Απριλίου α΄.** Ζητούνι». ⁷²⁵

⁷²² Αθηναϊκόν Αρχείον, ό.π., σ.275.

⁷²³ Αυτόθι, σσ.277-278.

⁷²⁴ Βασιλείου, ό.π., σ.51.

⁷²⁵ Ψύλλας, ό.π., αριθ.φύλ.55, (14/4/1825).

«Πολύ αγαπητέ μου αδελφέ, Καπετάν Οδυσσέα, τιμίως σε χαιρετώ και τα μάτια σου φιλώ. και με το αδελφικόν μου σου φανερώνω. έλαβα το γράμμα σου, και είδα να μου γράφης όσον ημπορώ ογλήγορα, και εγώ εχαζιρευθήκα και είμαι χαζήρι. όμως σήμεραν ήλθεν εδώ ο Γενούτζαγας Μωραΐτης και με λέγει αλλιότικα χαμπέρια, ότι εχθές εκάμετε τουφέκι με τους εχθρούς και συ κανένα γράμμα δεν μας έστειλες να μάθωμε το σίγουρο, οπού να έλθουμε εις ιμάτι σου. Και να μας γράψης αμέσως, ευθύς να ελθούμε, αν είναι ιχιζάς, να σε καταφθάσωμε, ότι εμείς χαζήρι είμασθε, και μίαν μπροστήτερα να μας στείλεις το χαμπέρι με τη καΐκι, και εμείς πάλιν όποτε βγούμε, πάλιν ευθύς χαμπάρι σου κάνουμε μόνον αύριο να μας γράψης αμέσως δια το χθεσινόν τουφέκι. ταύτα και υγιαίνε.

1825. Απριλίου 1, Ζητούνι.

Αδελφός σου
Μουστάμπεης Μουσηρλής». ⁷²⁶

Αναφορά του Γκούρα προς τη Διοίκηση.

«Προσωρινή Διοίκησης της Ελλάδος
Προς το Εκτελεστικόν Σώμα.

Την 27 Μαρτίου εδιώρισα τον στρατηγόν Γριζιώτην (Κριεζώτην) να πλησιάση εις μίαν ράχην, μακράν του εχθρικού στρατοπέδου ώραν μίαν, και να κατασκευάση εκεί οχυρώματα, ονομαζομένην ο Προφήτης Ηλίας. Την εσπέραν της 28^{ης} ήλθον και εγώ αυτού, την δε 30^{ην} διετάχθη ο αντιστράτηγος Ρούκης με περίπου 800 να οχυρωθή εις ένα λόφον ευρισκόμενον υπεράνω του μοναστηρίου Βελιβού, κυριευμένου τότε από τους Τουρκοαντάρτας και απέχοντα από το στρατόπεδον του ώραν μισήν. Την αυτήν ημέραν ο Οδυσσεύς ηθέλησε να ομιλήση μαζί μου, του απεκρίθην ότι δεν μου είναι συγχωρημένον από την Διοίκησην να συνομιλώ μόνος χωρίς τους άλλους οπλαρχηγούς. Ήλθε λοιπόν την αυτήν εσπέραν εκεί. Δια νυκτός επολιορκήθη από μέρους ανθρώπων Γριζιώτη και από αυτόν τον ίδιον Ρούκην το μοναστήριον, όντος μέσα του Οδυσσέως με περίπου 100 και με δύο του αδέλφια.

Την 31^{ην} του μηνός η μάχη άρχισεν εις το μοναστήριον. Οι εκεί πολιορκούντες ιδικοί μας βλέποντες αδύνατον την θέσιν των, απεσύρθησαν· και οι μεν περί τον Ρούκην εισήλθον εις τα υπέρ αυτό οχυρώματα, οι δε του Γριζιώτη και τινές του Χαλμούκη επαραμέρισαν.

Αφού οι Τούρκοι εμβήκαν εις το μοναστήριον, απεφάσισαν να εφορμήσουν εις τα οχυρώματα του Ρούκη. Η πρώτη ορμή έγινε με καρδίαν ουχί ευκαταφρόνητον από μέρους των Τούρκων στρατηγούντος αυτούς του Οδυσσέως. Οι ημέτεροι αντέκρουσαν αυτούς με ανδρείαν και η μάχη επροχώρει τακτικά από αμφοτερα τα μέρη. Οι από μέρους του Προφήτου Ηλία με τον Γριζιώτην αναχωρήσαντες προς βοήθειαν των υπέρ το Μοναστήριον ημετέρων, ηθέλησαν πριν εκεί φθάσουν, να δοκιμάσουν ένα βιαίον κίνημα κατά του ιππικού, το οποίον επαρετήρει τα κινήματα του ημετέρου σώματος περί την αυτήν εκκλησίαν τοποθετημένου από το οποίον εγώ δεν απεμακρυνόμην.

Το τολμηρόν τούτο κατά του ιππικού εις ανοικτήν πεδιάδα κίνημα μ' ετρόμαξε κατ' αρχάς, αλλ' εις τέλος ετράπησαν οι ιππείς εις φυγήν, μη υπομείναντες την ορμήν των Ελλήνων, και επλησίασαν εις το γενικόν τους τοποθέτημα εις Λιβανάτες, μακράν της θαλάσσης εν τέταρτον απέχοντες. Εξακολουθήσας έπειτα την οποίαν προέλαβε διαταγήν ο Γριζιώτης εχώρει προς τον Ρούκην, συνοδευόμενος από τον Χαλμούκην.

⁷²⁶ Αυτόθι.

Άμα η τοιαύτη βοήθεια έφθασεν εκεί και ενομίσθη κατ' αρχάς από τους ιδικούς μας τουρκική, το οποίον έφερε εμπόδια πολλά, οι εχθροί γνωρίζαντες το αληθές ετσακίσθησαν, ώρμησαν κατ' αυτών οι περί τον Ρούκην, Γριζιώτην και Χαλμούκην· η φυγή γενική πεζών και ιππέων ατάκτων και διασκορπισμένων, κατερχομένων από βουνά, βράχους και κρημούς σφαζομένων από τους Έλληνας εστάθη απαραδειγμάτιστος και παρ' ολίγον εξηφανίσθη και ο προδότης της Πατρίδος Οδυσσεύς Ανδρίτσου, φεύγων και διωκόμενος από χριστιανούς. Αν εν πυκνότατον δάσος κατάφυτον από σχίνα, δεν υπέκριπτεν αυτούς όλους κρημνιζομένους και φεύγοντας ατίμως, ψυχή δεν εγλύτωνε.

Διασκορπισθέντες οι εχθροί εις τοιούτον τρόπον έφθασαν, όσοι εγλύτωσαν από την θεοκατασκευάστον των Ελλήνων μάχαιραν, εις το γενικόν αυτών στρατόπεδον πληγωμένοι και ξεσχισμένοι και από τον πανικόν φόβον νεκροί άταφοι, μη δυναθέντες να επάρωσι από το Μοναστήριον Βελιβού μήτε τον Γιαννάκην, αδελφόν του προδότη, με τους περί αυτόν 70 στρατιώτας. Έλαβον όμως μεθ' εαυτών τον μέλλοντα να χρησιμεύση σφάγιον εις την οργήν του Σουλτάνου υπεύθυνον Οδυσσέα, και ένα του αθών αδελφόν χρονών 14, δια να τον δεικνύουν τρόπαιον της νίκης των, εναντίον μόνον του από Τούρκους καταγομένου υιού του Ανδρίτσου και μάρτυρα της λαμπρής φθοράς των, όσην εδοκίμασαν μετά μίαν πεισματώδη μάχην 6 ωρών από τα νικηφόρα στρατεύματα της Ελληνικής Διοικήσεως.

Περί το δειλινόν της αυτής λαμπροφόρου ημέρας δια τους Έλληνας και πενθίμου δια τους Τουρκαντάρτας εδιώρισα νέαν πολιορκίαν του αυτού Μοναστηρίου. Δια να υποχρεώσω εν πρώτοις αυτούς να δοκιμάσουν και την ακόλουθον ημέραν την τύχην των και κατά δεύτερον λόγον να βιάσω δια να παραδοθούν οι περί τον Γιαννάκην. Αλλ' εις μάτιν οι εχθροί εδοκίμασαν να τους φέρουν ζωοτροφίας και πολεμοφόδια προς το εσπέρας. Οι Έλληνες τους ετσακισαν και τους επήραν και ταύτα.

Η μάχη εξανάρχισε περί το Μοναστήριον την 1 Απριλίου το πρωί· αλλ' έως το δειλινόν μήτε οι Τούρκοι εδοκίμασαν πλέον να έλθουν εις βοήθειαν των πολιορκημένων, μήτε ο Τουρκοδυσσέας να βοηθήση τον αδελφόν του. Όθεν στενοχωρηθέντες, επαπαδόθησαν εις τας χείρας της Σεβ. Διοικήσεως οι κλεισμένοι οπλαρχηγούντος του Γιαννάκη. Αλλά δια σκοπούς της Πατρίδος εκρίθη καλόν ν' αφήσω τον Γιαννάκην και πολλούς των περί αυτόν να επιστρέψουν εις το τουρκικόν στρατόπεδον. Όθεν παρακαλώ την Σεβ. Διοίκησιν να έλθη αμέσως με διαταγή να στρατολογήση ο ρηθείς χιλίαρχος Γιαννάκης Φιλιππίδης στρατιώτας 120 και να μείνη υπό την οδηγίαν μου, ως τον υπεσχέθην και μ' υπεσχέθη.

Χθες προς το εσπέρας οι περί τον Ρούκην επλησίασαν, έως ένα τέταρτον της ώρας μακράν των εχθρών, στρατοπεδεύσαντες, και αν είχαμεν πτυάρια και αξίνας ηθέλαμεν τους πολιορκήσει, ιππείς όντας, εις αυτό το εις την πεδιάδα στρατόπεδόν τους. Αλλ' έως ταύτην την ώραν μήτε σαλεύουν. Φοβούμαι ότι θα αναχωρήσουν. Τον Οδυσσέα, λυτόν ή δεμένον θα πάρουν μαζί τους, νομίζω. Εδιώρισα τον μεν στρατηγόν Κατσιογιάννην να πιάση τα στενά του χωρίου Μαρτίνου, δια να μην επιστρέψουν εις Εύριπον· τους δε Νάκον Πανουργιάν και Γεωργάκην Δυοβουνιώτην να πιάσουν τα Βασιλικά, δια να μη φύγουν εις Ζητούνιον και αποφύγουν την οργήν των Ελλήνων. Ημείς είμεθα έτοιμοι ν' ακολουθήσωμεν τα ίχνη των. Αλλά ψωμία, φουσέκια και φτυάρια το γληγορώτερον, χωρίς να λείψουν τα σιτηρέσια, αν θέλετε να ιδήτε θαύματα. Αν πάλι επιθυμήτε να μείνουν αι καλλίτεραι της Ελλάδος επαρχίαι υπό την μάχαιραν του Οδυσσέως και την Δεσποτείαν του Σουλτάνου, αι τότε!...

2 Απριλίου 1825, Γαλάντι. Ο στρατηγός Ιωάννης Γκούρας.⁷²⁷

«Προς τον γενναιότατο στρατηγόν Ιωάννην Γκούραν.

⁷²⁷ Κόκκινος, *ό.π.*, σσ.361-363.

Ελήφθη η από 2 του παρόντος αναφορά σου και με ευχαρίστησιν της παρετήρησεν η Διοίκησις τα εν αυτή σημειούμενα. Δεν είναι βέβαια καμμία αμφιβολία ότι η ευχή της Πατρίδος διευθύνει τα ελληνικά πράγματα. Μ' όλον τούτο η Διοίκησις δεν δύναται να μην σας αποδώση τον δίκαιον έπαινον, δια την οποίαν κατά του μααρού κατώρθωσες νίκην.

Ο κακούργος ούτος και αν αποφύγη την από μέρους του Έθνους του δίκαιαν εκδίκησιν, δεν θέλει αργήσσει όμως να λάβη τα επίχειρα της κακίας του από τον Σουλτάνον, ο οποίος αν τους ομοεθνείς του δουλεύοντας με αφοσίωσιν και ωφελούντας αυτόν, αντιβραβεύει συνήθως με τον φόνον, ποία είδη βασάνων και στρεβλώσεων θέλει επιδαψιλεύσει εις αυτόν;

Αλλ' έως να λάβη ούτος τα επίχειρα της προδοσίας του, είναι ανάγκη να γίνη φροντίς, ώστε να μη δυνηθή να βλάβη το έθνος και να καυχηθή ποτέ ότι ημπούρεσε να εκπληρώση την μιανάν ταύτην επιθυμίαν του.

Τούτο δικαίως το ελπίζει η Διοίκησις υπό την φρόνησιν και γενναιότητά σου. Μην αμφιβάλλης δε ότι και η Διοίκησις θέλει σε συντρέξει εις όλα όσα ήθελες λάβει ανάγκην και προς το παρόν σου στέλλεται η ζητουμένη διαταγή στρατολογίας δια τον καπετάν Γιαννάκην Φιλιππίδην. Αι αξίαι και τα πτυάρια διώρισεν η Διοίκησις να κατασκευασθώσι και ακολούθως σας έρχονται. Με τροφάς ικανάς επρομηθεύθη ο φροντιστής Παπά Μελάς, στέλλονται ήδη εις Σάλωνα εξ χιλιάδες κιλιά σιτάρι και δύο κριθάρι, από τα οποία εξοικονομούνται αι ανάγκαι των στρατευμάτων, και ακολούθως η Διοίκησις δεν θέλει λείψει να προμηθεύση εν καιρώ όλα τα αναγκαιούντα εις το στρατόπεδον.

Αγωνίζου λοιπόν με την συνήθη σου γενναιότητα και φρόνησιν και θέλεις έχει την ευγνωμοσύνην όλου του Έθνους, προ πάντων όμως των της ανατολικής Ελλάδος κατοίκων, εις τους οποίους επεκρέματο πάντοτε η μαιφόρος του προδότου Οδυσσέως μάχαιρα.

Εν Ναυπλίω **τη 8 Απριλίου 1825.**

Αναγν. Σπηλιωτάκης, Κ. Μαυρομιχάλης, Ιωάν. Κωλέττης.

Ο Αντιπρόεδρος
Γκίκας Μπότασης». ⁷²⁸

«Τη 27 Απριλίου.

Εν τη σημερινή συνελεύσει του Βουλευτικού, προεδρεύοντος του κυρίου Πανούτζου Νοταρά, ανεγνώσθησαν τα προχθεσινά και χθεσινά πρακτικά. ... , ...

Ανεγνώσθη και άλλο υπ' αρ. 6777, εις το οποίο εκλείεται αναφορά το στρατηγού Ιω. Γούρα, λέγει δε το Εκτελεστικόν ότι ο κύριος Τρελώνης ευρισκόμενος εις την σπηλαιάν του Οδυσσέως δεν ηθέλησεν να παραδεχθή εις αυτήν τους αποσταλέντας από τον στρατηγόν Γούραν ανθρώπους δια να παραλάβωσι τα εκεί ευρισκόμενα πράγματα του Οδυσσέως. Αλλά λέγει ότι πρέπει να σταλώσιν άνθρωποι της Διοικήσεως. Και το Εκτελεστικόν προβάλλει να σταλή ο Βουλευτής κύριος Εμμανουήλ Αντωνιάδης δια να παραλάβη τα όσα είναι εις την σπηλαιάν. Εστάλη απάντησις υπ' αρ. 629 ότι το Βουλευτικόν δεν κρίνει εύλογον να υπάγη ο Βουλευτής κύριος Αντωνιάδης, αλλά το Εκτελεστικόν να διορίση ή κανένα μέλος της Επιτροπής της Ανατολικής Ελλάδος ή μετ' αυτού και άλλον, όποιον εγκρίνει.

Ο Πρόεδροςτου Βουλευτικού Ο Β' Γραμματεύς
Πανούτζος Νοταράς Ανδρέας Παπαδόπουλος. ⁷²⁹

⁷²⁸ Αυτόθι, σ.365.

⁷²⁹ Α.Ε.Π., ό.π., σσ.230-232.

Απάντηση προς τη Διοίκηση του Τρελόνι σχετικά με την παράδοση της Σπηλιάς.

«Εγώ έχω μόνον να αποκριθώ, πως εις την σπηλιάν εις την οποίαν έχω την κατοικίαν μου, ζήσω ωσάν ένας μοναχός με την φαμίλιαν μου και ποτέ αποκάτω εις κανένα διοίκηση, κάμνοντες τίποτες εναντίο· η ουδετερία της γριά Μπρετάνια όντας δεμένα να κρατώ νικοστιτουσιόνε της πατρίδος μου εις τον παρόν πόλεμον με τον υπερθετικό Σουλτάνο και οι Ρωμιοί, και δι' αυτό δεν καταλάβω γιατί θέλετε να σας παραδώσω την κατοικίαν μου».⁷³⁰

«Αθήναι. **5 Ιουνίου.**

Προς τον Συντάκτην.

Η σημερινή αυγή μας εξημέρωσε και τον θάνατον του περιβόητου εις την ιστορίαν Οδυσσέως Ανδρίτσου, ο οποίος ακολούθησε τρόπω τσιώδε.

Αυτός είχε προβλέψη με την φυσικήν του πανουργίαν δύο τριχιαίς, η οποίαις φαίνεται ήτον από τα γαδούρια, οπού ανέβαιναν εις το Κάστρον, παλαιάς κατά κακήν του τύχην και αδύναταις.

Περί τας πέντε ώρας της νυκτός των 4 Ιουνίου, εν ω οι δύο στρατιώται οπού τον εφύλαττον, ήσαν εις το πρωτοϋπνι, κρεμιέται με την μίαν από τα υψηλά του πύργου – Γουλέ–, έχωντας ζωσμένην και την άλλην εις την μέσην του, δια να του χρησιμεύση ακολούθως να κατέβη και από τα τείχη του κάστρου, και να φύγη, όπου αυτός ήξευρε.

Αλλ' η Θεία δίκη προλαμβάνουσα φαίνεται, τους ολέθριους σκοπούς του ανθρώπου τούτου δια την Πατρίδα, ωκονόμησε, προ του να φθάση ακόμη εις τα μέσα του πύργου, κατεβαίνοντας, και σπα η τριχιά εκείνη, και πίπτει ο άθλιος επάνω εις το λιθόστρωτον έδαφος της απτέρου Νίκης, θύμα ελεεινόν της κακοβουλίας και πανουργίας του.

Θέλεις ιδή και αντίγραφον της επισκέψεως, όπου έκαμεν εις το πτώμα ο ιατρός Βιτάλης, προσκαλεσμένος από τον Αντιφρουράρχον, η οποία και εστάλη εις την Διοίκησιν. Τοιαύτην επίσκεψιν έκαμαν και έστειλαν εις την Διοίκησιν και όλα τα εδώ Υπουργεία της Διοικήσεως».⁷³¹

«Σήμερον το πρωϊ ειδοποιηθέντες το συμβεβηκός του Οδυσσέως επήγαμεν εις την Ακρόπολιν όπου εύρομεν το πτώμα του υποκάτω του Γουλά (τόπος εις τον οποίον τον είχαν φυλαγμένον) και ερωτήσαντες ταις Γουάρδιαις ωμολόγησαν ότι χθες εις τας 5 ώρας της νυκτός θέλοντας να κρεμασθή από τον Γουλάν δια να φύγη εκόπη το σχοινί και έπεσεν κάτω και εσκοτώθη και από δώδεκα οργιών πέσιμον του ύψους ετζακίσθη ο δεξιός μηρός του και εσυντρίφθη το μελίγγι του, το σχοινί εκόπη έως εις τας πέντε οργιάς κατεβαίνοντας, επάνω του είχαν και φυσικλίκι και δυο ζωνάρια και ένα κεμέρι αδειανόν, ένα σιλάχι και πιστολόκλιφαν παλαιά, και τέσσαρους παράδες και όπισθεν του είχαν ένα σχοινί κρεμασμένον με το οποίον συμπεραίνουμεν ότι το είχαν δια να κρεμασθή και από το έξω τείχος του κάστρου. Αφ' ου λοιπόν ούτως μας ωμολόγησαν οι Γουάρδιαι, και αφ' ου είδαμε το σώμα του πεσμένον εις τέτοιον τρόπον, και καλεσθείς ο ιατρός της χώρας, και ειπών ότι έπεσεν χωρίς άλλο, εδόθη η άδεια του ενταφιασμού του η ανήκουσα εις το υποκειμένον του, και έστω εις είδησιν του εξόχου υπουργείου. Με το προσήκον σέβας μένομεν.

Τη **5 Ιουνίου 1825.** Ο Γενικός Αστυνόμος Αθηνών

Π. Μοναστηριώτης».⁷³²

⁷³⁰ Σιμόπουλος, *ό.π.*, σ.335.

⁷³¹ Ψύλλας, *ό.π.*, αριθ.φύλ.68, (9/6/1825).

⁷³² Σταματόπουλος, *ό.π.*, σσ.228-229.

«Κατά χρέος αναφέρω, ότι σήμερα πολλά πρωί περί τας 9½ ώρας επροσκαλέσθη από τον Γενναιότατον Αντιφρούραρχον κύριον Ι. Μαμούρην εις την Ακρόπολιν, όπου είδον το πτώμα του Οδυσσέως Ανδρίτζου συνθλασμένον κατά τον δεξιόν μηρόν και κατά το δεξιόν ημικράνιον, κατακείμενον κάτωθεν του Πύργου (Γουλά) της Ακροπόλεως, απέχον της βάσεως του Πύργου τέσσαρα ή πέντε βήματα, δεδεμένον από το ζωνάρι του εν σχοινί αρκετά μακρύ, και εν έτερον μαζωμένον και δεμένον και αυτό από το ζωνάρι του. Από δε την έπαλξιν του Πύργου εκρέματο εν σχοινί κεκομμένον κατά το πρώτον τρίτον του ύψους του Πύργου το από κορυφής προς την βάση. Το δε ύψος του Πύργου είναι περίπου των 18 οργιών, και το σχοινί ήτον κεκομμένον κατά το 6/18. Ηρώτησα τον Αντιφρούραρχον και μοι απεκρίθη, ότι περί την πέμπτην ώραν της νυκτός μία φυλακή ήτις ήτον όχι πολλά μακράν του πύργου, τον έδωκε την είδησιν, ότι ήκουσεν ένα κρότον προς την βάση του Πύργου και ένα μούγγρισμα. Έτρεξε λοιπόν η Γενναιότης του, ως ευρέθη προς το μέρος εκείνο, και εύρε το πτώμα του κατ' αυτόν τον τρόπον κείμενον, ως ήτον και την στιγμήν, καθ' ην επήγα εγώ, το οποίον αφέθη επίτηδες ανέγγικτον. Ηρώτησα τους εις φύλαξιν του στρατιώτας, και μοι είπον, ότι εκοιμήθησαν ο μεν όπισθεν της πόρτας, οι δε εις το αυτό μέρος με τον καταπέσοντα, ως εσυνήθιζαν πάντοτε και δεν εκατάλαβαν πότε εσηκώθη και εκρεμάσθη με το σχοινί δια να φύγη. Τους ηρώτησα, αν είχαν είδησιν περί των σχοινίων και μοι απεκρίθησαν ενόρκως όχι. Εκ των συνθλασθέντων του λοιπόν μελών, ως ερρέθη ανωτέρω, εκ της θέσεως του πτώματός του (διότι ήτον επί του αγκώνος της αριστεράς χειρός του άτε επί της όλης αριστεράς χειρός του, και επί κεφαλής ερρηγμένον) και εκ του κρεμασμένου από την έπαλξιν του Πύργου κεκομμένου εξ αιτίας της παλαιότητας σχοινίου φαίνεται φανερά ότι εκρεμάσθη να φύγη και εκκοπέντος του σχοινίου περί το πέμπτον τρίτον κατέπεσε και εσυνθλάσθη, ως φαίνεται και από το δεύτερον σχοινί το οποίον είχε δια να καταβή και από το τείχος της Ακροπόλεως. Προς την βάση του Πύργου, αντίκρυ της οποίας έκειτο το ρηθέν πτώμα είναι μία εξοχή πετρώδης, πολλά ανώμαλος επί της οποίας έπεσε κατά το δεξιόν πλευρόν με εκείνην την μέγιστην ορμήν κατά τον νόμον των επί της γης πιπτόντων σωμάτων, ώστε εσυνθλάσθησαν τα ρηθέντα μέλη του, και αντικρουσθέν κατά τον αυτόν νόμον απετινάχθη το ρηθέν διάστημα από την ανώμαλον εκείνην εξοχήν την συγκρατούμενην με την πλευράν του Πύργου.

Εκράχθη και ο ιατρός της πολιτείας κύριος Βιτάλης δια να παρατηρήση τας συνθλάσεις του πτώματος, αν εκ του πεσίματος είναι, και έδωκεν την μαρτυρίαν του εγγράφως, την οποίαν περικλείω προς το Έξοχον Υπουργείον. Εδόθη δε παρά του Επάρχου άδεια να ταφή με ιερείς δια το «ο αποθανών δεδικαίωται από της αμαρτίας» κατά τον θείον Απόστολον και ετάφη με πέντε ιερείς σήμερα περί τρίτην ώραν της ημέρας.

Μένω με βαθύτατον σέβας τη **5 Ιουνίου 1825**. Εν Αθήναις
Εις απουσίαν του Επάρχου ο Γενικός Γραμματεύς
Δημήτριος Βύας». ⁷³³

Ιατροδικαστική έκθεσις του ιατρού Κ. Βιτάλη.

«Την δευτέραν ώραν της 17/5 Ιουνίου, προσκληθείς από τον αντιφρούραρχον του φρουρίου της πόλεως ταύτης των Αθηνών να επισκεφθώ εις την Ακρόπολιν το πτώμα του μακαρίτου Οδυσσέως Ανδρούτσου, δεν εδίστασα στιγμήν να δεχθώ την πρόσκλησιν.

⁷³³ Αυτόθι, σσ.229-230.

Εισερχόμενος δια της τελευταίας πύλης της Ακροπόλεως, είδα το πτώμα του Οδυσσέως Ανδρούτσου και εξετάσας αυτό γυμνόν από κεφαλής μέχρι ποδών, παρατήρησα εις την εξωτερικήν επιφάνειαν πλατύ τραύμα κατά τον δεξιόν κρόταφον και επιπλεγμένον κάταγμα του αυτού κροταφικού οστού· ακόμη δε μελανόν τραύμα μετά ρήξεως και εκχυμώσεως του δέρματος εις το πρόσθιον μέρος του μετωπικού οστού. Το δεξιόν βραχιόνιον οστών συντετριμμένον και αι δεξιαί νόθοι πλευραί τεθραυσμένοι. Προς τα κάτω μέρη παρατήρησα εις την άρθρωσιν του δεξιού μηρού μετά της κνήμης εξωτερικόν ρακώδες τραύμα, δια του οποίου εξετοπίσθη η επιγονατίς, και κάταγμα του οστού της κνήμης.

Το ύψος του πύργου, από τον οποίον κατεκρημνίσθη ο Οδυσσεύς είναι 108 ποδών. Τα δε θραύσματα του κροταφικού οστού, επί του οποίου το κάταγμα, προβαλόντα τον εγκέφαλον, επέφεραν αυτοστιγμεί τον θάνατον, άξιον εις κακούργον της πατρίδος.

Και βεβαιώνων όσα εκθέτω ο υπογεγραμμένος δια της ίδιας χειρός μου.

Αθήναι 17 Ιουνίου 1825. Δρ Κ. Βιτάλης». ⁷³⁴

«Γέροντά μου προσκυνώ. (Γκούρα)

Και σου φανερώνω το συμβεβηκός, οπού ακολούθησε εις το Κάστρο εις τας 5 Ιουνίου ξημερώνοντας Παρασκευή. Ηξεύρεις καλά ότι με προσταγήν της Σεβαστής Διοικήσεως επερίλαβα τον Οδυσσέα να τον έχω με φύλαξιν εις το φρούριον, όπου ευρίσκομαι με προσταγήν της και κατά την διαταγήν ακολούθησα πάντοτε. Η Γενναιότης σου με τα γράμματά σου, μου εφανέρωσες ότι όσα ζητήση να του δίδω από το κονάκι σου, και καθώς μου έγγραψες ακολούθησα, σκουτιά, ζαερέ και τα λοιπά, και καθ' ημέραν τον ερωτούσα τι θέλει, και ό,τι μου ζητούσε του τα έδίδα ευθύς· το ηξεύρουν και οι Αθηναίοι όλοι· όμως, γέροντά μου, αυτός από της πανουργίας του δεν ετράβηξε χέρι· όσοι στρατιώται τον εφύλαγαν, όλων έταζε γρόσια, οπού να ημπορέση να φύγη και αυτοί δεν το εδέχθησαν. Και αυτός 'σαν δεν ημπόρεσε έτσι να φύγη, τι εμεταχειρίσθη; Κάμνει τον άρρωστον και μου λέγει: «Οι στρατιώται μου φέρνουν βάρος, μόνον κατέβασέ τους». Εγώ μη γνωρίζοντας την πανουργίαν του, τους εκατέβασα κάτω από τον Γουλάν, και αυτός κάμνει τρόπον και έλαβε δύο τριχιαίς μαζί του και την μίαν την έδωσε από το μπετένι του Γουλά, δια να κατέβη κάτω, και η άλλη ευρέθη σ' το ζωνάρι του, με σκοπό να κρεμαστή από το Κάστρο δια να φύγη. Και η κακή του τύχη εκόπη η τριχιά ένα μπόϊ κάτω και εσκοτώθη. Εγώ είμαι εις μεγάλην απορίαν και λύπην, και η φαμελιά σου είναι απαρηγόρητη. Εγώ τι να κάμω δεν ηξεύρω από την στενοχωρίαν μου.

Τη 25 Ιουνίου 1825, εν Αθήναις.

Ιωάννης Μαμούρης». ⁷³⁵

Συνεδρίασις ΚΑ΄

Την 18 Ιανουαρίου.

... , ... , ...

14. Επαρουσιάσθη και διευθύνθη δια του υπ' αρ. 54 εις την επί των Αναφορών Επιτροπήν η υπ' αρ. 70 καταχωρηθείσα αναφορά του ανηλικού υιού Οδυσσέως.

Εν Ναυπλίω τη 18 Ιανουαρίου 1832.

Ο Πρόεδρος

Δημήτριος Τζαμαδός

Ο Αντιπρόεδρος

Λάμπρος Νάκου. ⁷³⁶

Συνεδρίασις ΜΕ΄

⁷³⁴ Άννινος, ό.π., σσ.105-106.

⁷³⁵ Αυτόθι, σσ.104-105.

⁷³⁶ Α.Ε.Π., ό.π., τ.Ε΄, σ.56.

Την 19 Φεβρουαρίου.

... , ... , ...

6. Ετροπολογήθη κατόπιν η γνώμη της ειρημένης Επιτροπής επί της αναφοράς Λεωνίδα Οδυσσέως, εις τρόπον ώστε το μεν ορφανόν τούτο να λογίζεται ως υιός ενός των πρώτων και ενδόξων αγωνιστών αγωνιστών της Ελλάδος, προς δε την χήραν μητέρα του να γίνη η πρέπουσα περίθαλψις. Εγνωστοποιήθησαν ταύτα προς την Κυβέρνησιν δια της υπ' αρ. 115 πράξεως.

Εν Ναυπλίω **τη 19 Φεβρουαρίου 1832.**

Ο Πρόεδρος
Δημήτριος Τζαμαδός

Ο Αντιπρόεδρος
Λάμπρος Νάκου.⁷³⁷

Συνεδρίασις ΝΗ'

Τη 8 Μαρτίου.

... , ... , ...

5. Ανεγνώσθησαν αι γνωμοδοτήσεις της επί των Αναφορών Επιτροπής επί διαφόρων αναφορών. ... , ...

Επί της υπ' αρ. 179 καταχωρ. Αναφοράς της Ακριβής Τζαρλαμπά, μητρός του Οδυσσέως Ανδρούτζου παρουσιαζούσης την στέρησιν τριών υιών κατά τον αγώνα της πατρίδος και εξαιτουμένης, ως ενδεούς, την αποζημίωσιν όσων εστερήθη κτημάτων εις Πρέβεζαν, εγνωμοδοτεί:

«Επειδή τα κτήματα, περί ων ζητείται αποζημίωσις, ήτον εις επαρχίαν εκτός της Επικρατείας και εκ των μη λαβουσών όπλα, δεν υποχρεούται το Έθνος εις την αποζημίωσιν τούτων. Όσον δε περί της αιτουμένης περιθάλψεως, διευθύνεται εις την πρόνοιαν της Κυβερνήσεως δια να την χορηγή τεσσαράκοντα φοινίκας κατά μήνα».

Ενεκρίθη να δίδεται εις την αναφερομένην μηνιαίον ογδοήκοντα, αντί των τεσσαράκοντα φοινίκων, ή όσων εγκρίνη η Κυβέρνησις, αναλόγως με τας χρείας της. Περί δε των λοιπών θέλει εξετάσει η επί τούτω συστηθησομένη Επιτροπή. Παρεπέμφθη προς την Κυβέρνησιν η αναφορά δια του ιδίου αρ. 154 των εξερχομένων.

Εν Ναυπλίω **τη 8 Μαρτίου 1832.**

Ο Πρόεδρος
Δημήτριος Τζαμαδός

Ο Αντιπρόεδρος
Λάμπρος Νάκου.⁷³⁸

«Μετά τεσσαρακονταετές διάστημα χρόνου, καθ' ο ο Ύψιστος αφήκε την χάριν του, όπως η επιζώσα υποφαινομένη χήρα του αιιδίμου στρατηγού Οδυσσέως Ανδρούτσου αποδώση την θρησκευτικήν τελευτήν εις τα οστά αυτού, ταφέντος εν σιωπή ένεκα του επιγενομένου αυτώ σκληρού θανάτου εν τινι γωνία της Ακροπόλεως των Αθηνών, η υποφαινομένη παρακαλώ πάντας τους ευρισκομένους συναγωνιστάς αυτού και τους λοιπούς κατοίκους των Αθηνών, όσοι ευαρεστούνται, να παρευρεθώσι εις την κηδείαν των οστών και την νεκρώσιμον θρησκευτικήν ακολουθίαν, γενησομένην εν τω ναώ της Μητροπόλεως την 11 τρέχ. μηνός, ημέραν Κυριακήν και ώραν 10 π.μ.

Εν Αθήναις **τη 17 Φεβρουαρίου 1865.**

Ελένη Οδυσσέως Ανδρούτσου».⁷³⁹

⁷³⁷ Αυτόθι, σ.134.

⁷³⁸ Αυτόθι, σσ.172-175.

⁷³⁹ Άννινος, ό.π., σ.107· *Εθνοφύλαξ*, αρ.φύλ.697, (20/2/1865).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ΄

ΠΕΡΙΦΡΑΦΗ ΤΗΣ ΣΠΗΛΙΑΣ ΤΟΥ ΟΔΥΣΣΕΑ

Κοντά στη Λιβαδειά, σε μια απόκρημνη πλαγιά του Παρνασσού, του ψηλότερου βουνού της Ελλάδας, υπάρχει μια σπηλιά, σε υψόμετρο χίλια πόδια πάνω απ' την πεδιάδα. Ο Οδυσσεύς είχε καταφέρει ν' ανέβει ως εκεί και να την μετατρέψει σε οχυρό καταφύγιο για την οικογένεια και τα υπάρχοντά του όσο καιρό θα κρατούσε ο πόλεμος. Δεν μπορούσες να πλησιάσεις στη σπηλιά παρά μόνο με σκάλες μπηγμένες στο βράχο. Η πρώτη τέτοια ανεμόσκαλα, σαράντα πέντε – πενήντα πόδια μήκος, ήταν τοποθετημένη κολλητά στο βράχο και στερεωμένη με σφήνες. Μια δεύτερη στηριζόταν σ' ένα βράχο που προεξείχε, και διασταυρωνόταν με την πρώτη. Υπήρχε και μια τρίτη, ελαφρύτερη και πιο κοντή, που πατούσε κι αυτή σε μια φυσική προεξοχή του κομματιασμένου βράχου. Τούτη η τρίτη ανεμόσκαλα έβγαζε σε μια καταπακτή. Όταν άνοιγαν οι σύρτες και οι αμπάρες της καταπακτής, έβγαινες στο θολωτό δωμάτιο των φρουρών, που στους τοίχους του ήταν ανοιγμένες πολεμίστρες για τα μουσκέτα. Κι από εκεί σ' ένα φαρδύ κι επίπεδο πλάτωμα, ογδόντα πόδια μήκος, που χωριζόταν από τη σπηλιά μ' ένα γερό τοίχο, σαν παραπέτο, ψηλό ως το στήθος· και αυτός είχε επίσης πολεμίστρες με κανόνια. Το ύψος του φυσικού τόξου στο άνοιγμα της σπηλιάς είναι τριάντα πόδια πάνω από το πλάτωμα, κι έτσι το άντρο είναι ιδιαίτερα ευάερο κι ευήλιο, και μάλιστα πολύ ευχάριστο, καθώς η θέα από εκεί είναι μεγαλειώδης. Με σκαλιά ανεβαίνεις σ' ένα ακόμη ψηλότερο επίπεδο συμπαγούς βράχου, όπου μειώνεται σταδιακά το πλάτος και το ύψος της σπηλιάς, ώσπου φτάνεις στο τέρμα της. Δεξιά της μεγάλης σπηλιάς υπάρχει μια μικρότερη, κι από δίπλα κι άλλες πολλές, μικρές σαν δωμάτια, που συνδέονται μεταξύ τους με στοές. Δεν έχουν καθόλου υγρασία, και τότε χρησιμοποιούνταν για αποθήκες και πυριτιδαποθήκες. Μια από αυτές μάλιστα την είχα μετατρέψει σε παρεκκλήσι για έναν γέρο παπά, καλύπτοντας τους τραχείς της τοίχους με ζωηρόχρωμα κρεμαστά υφάσματα, εικόνες και ιερά λείψανα αγίων, που είχαν διασωθεί από τις συλλημένες εκκλησίες ολόγυρα.

Το εσωτερικό τούτου του λαμπρού άντρου, με τις παράπλευρες σπηλιές, τα κλίτη και τη θολωτή οροφή του, μου θύμιζε καθεδρικό ναό, ιδίως όταν τα τραχειά του τοιχώματα απαλύνονταν στο φως του δειλινού ή στο φεγγαρόφωτο. Πάνω από το σπήλαιο πρόβαλλε επιβλητικά ο τεράστιος όγκος του βράχου. Και αυτό που το έκανε τέλειο ήταν το πεντακάθαρο τρεχούμενο νερό του. Από τις αιώνια χιονοσκέπαστες κορυφές έβρισκε το δρόμο του μέσα από υπόγεια περάσματα, και οι σχισμές του βράχου πάνω από τη σπηλιά το φίλτραραν προτού καταλήξει σε μια ευρύχωρη στέρνα, χτισμένη στο πάνω πλάτωμα του άντρου.

Αυτή η σπηλιά ήταν το οχυρό μας, που όταν ανέβαζες την πάνω σκάλα γινόταν απόρθητο, ακόμη και χωρίς φρουρά. Στο εσωτερικό της φτιάξαμε κανονικά σπίτια με σανίδες, και τα εφοδιάσαμε με όλα τα απαραίτητα, και μάλιστα με πολλές πολυτέλειες –χώρια τα τεράστια αποθέματά μας σε όπλα και πυρομαχικά.⁷⁴⁰

⁷⁴⁰ Trelwany, *Με τον Βύρωνα*, ό.π., σσ.277-278.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Δ΄

ΑΦΗΓΗΣΗ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΛΑΤΖΗ ΓΙΑ ΤΗ ΔΟΛΟΦΟΝΙΑ ΤΟΥ ΟΔΥΣΣΕΑ

Αυθεντική περιγραφή, από τον αυτήκοο μάρτυρα της σκηνής της δολοφονίας του Οδυσσέα Κωνσταντίνο Καλατζή, διέσωσε ο δικηγόρος Σπυρίδων Φόρτης, που την απέσπασε κατόπιν θερμών παρακλήσεων από τον γηραιό ταγματάρχη και τη δημοσίευσε στην εφημερίδα «Καιροί», της 25/12/1898. Ήταν η εξής:

«Από καιρόν τον είχαν φυλακίσει εις την μεγάλην της Ακροπόλεως Κούλιαν· του είχαν βάλει εις τα χέρια και τα πόδια σίδερα με μπάλλαις βαρειαίς· τροφήν δεν του έδιδαν τακτικά, ούτε καλήν· ούτε στρώμα. Όταν εγώ τον είδα εις την φυλακήν ήτο ανάλλαγος, λερωμένος, κουρελιασμένος με ένα κοντοκάπι και με τον ιστορικόν του καλογηρόσκουφον λιγδωμένον από λέραν.

»Την νύκτα εκείνην οπού εχάθη, εγώ ήμουν σκοπός εις την πόρτα της Κούλιας, η οποία ήτο κλειδωμένη. Ήτο νύκτα πολύ σκοτεινή δεν έβλεπες το δάκτυλό σου, έπιπτε ψιλή βροχή και ήμην τυλιγμένος με την κάπαν μου· ήσαν περασμένα τα μεσάνυχτα, όταν βλέπω τέσσαρας άνδρας να έρχονται προς την φυλακήν.

»Ο ένας κρατούσε φανάρι, ήσαν αρματωμένοι καλά· ένας άλλος εστάθη ολίγον μακράν και δεν τον είδον καλά ποίος ήτο· αλλ' ως εννόησα ήτο ο επί κεφαλής των· ήτο η έφοδος προς επιθεώρησιν της φυλακής· ήσαν γνωστοί μου ο Τριανταφυλλίνας, ο Τζαμάρας και ο Μαμούρης και ένας στρατιώτης Σουλιώτης, του οποίου δεν ενθυμούμαι τώρα το όνομα· άμα πλησίασαν αμέσως έγινε «αλλαγή» και αντ' εμού έθεσαν σκοπόν τον στρατιώτην εκείνον· εγώ δε διετάχθην αμέσως να υπάγω να κοιμηθώ. Αμέσως απεμακρύνθην εις το σκότος. Αλλ' υποπτευθείς απαίσια δια τον στρατηγόν κρυφά κατεσκόπευον τας κινήσεις των· πλησίασας ικανώς απαρατήρητος ως εκ του ψηλαφητού σκότους ήκουσα τον κρότον των κλειθρών της φυλακής. Την ήνοιζαν και εισήλθον εις τον πύργον οι τρεις, ο δε σκοπός έστεκεν εις την μισανοιχτήν πόρταν της φυλακής. Άμα εισήλθον αυτοί μέσα, ηκούσθη ο κρότος των αλυσίδων των δεσμών του στρατηγού, όστις βεβαίως με την απροσδόκητον ταύτην επίσκεψιν θα εσηκώθη. Τον ήκουσα να λέγη προς αυτούς: «Ωρέ, ξέρω καλά ποιος σας έστειλε σας εδώ και γιατί ήρθατε τέτοια ώρα εδώ μέσα. Δε μ' λύνετε τ'όνα μου χέρι να σας δείξω ποιος είμαι και πώς με λένε; αυταίς εδώ τις σαπιοκοιλιάς δεν τις συνερίζομαι μα συ μωρέ Γιάννη <Μαμούρη> γιατί;».

»Εις ταύτα αμέσως, ως εννόησα εκ της ταραχής η οποία ηκολούθησεν, επετέθησαν κατά του δεσμίου. Ήκουσα το βόγγημα, τους αναστεναγμούς και μούγκρισμα του λεονταργιού εκείνου και η καρδιά μου εραγίζετο. Και μετά ταύτα σιωπή τελεία...

»Μετ' ολίγον είδον τους τέσσαρας να βαδίζωσιν προς το τείχος της Ακροπόλεως το βλέπον προς το μέρος του Μακρυγιάννη με το φανάρι. Εκεί ηκούετο κτύπος όμοιος μ' εκείνον που γίνεται όταν εμπήγουν στύλον εις την γην.

»Κατόπιν τους είδα πάλιν να γυρίζουν εις την Κούλιαν, αφ' όπου επήραν βαρύ τι πράγμα και το επήγαν, μαζί μετά δυσκολίας εις το μέρος όπου ήκουον τον κρότον. Εκεί κάτι έκαμνον ανακατευόμενος, και μετ' ολίγον πάλιν ήκουσα κτύπον πέτρας, η οποία κτυπά επί της άλλης πέτρας. Αμέσως δε μετά τούτο εκείνοι μεν έγιναν άφαντοι, εγώ δε σιγά επήγα εις το κατάλυμά μου. Το πρωί άμα εσηκώθην έμαθον ότι είχε διαδοθή πανταχού, ότι ο Οδυσσεύς δραπετεύσας την νύκτα και θελήσας δια σχοινίου δεδεμένου να καταβή από το τείχος της Ακροπόλεως, κοπέντος του σχοινίου, κατέπεσεν από του ύψους και εφονεύθη.

»Όπως όλος ο κόσμος επήγα και εγώ και είδα τα εξής: Εις το μέρος όπου ήκουον τους κτύπους ήτο μπηγμένο μεγάλο παλούκι, δεμένον δε εις αυτό ακόμη τεμάχιον τριχιάς της οποίας η άκρη εφαινετο ξασμένη. Όταν δε επήγα κάτω είδον το πτώμα του ατυχούς στρατηγού φέρον εις την μέσην δεμένον από έξω από το κοντοκάπι του ένα μακρύ κομμάτι τριχιάς. Το στόμα του ήτο καταματωμένον· το επάνω και το κάτω χείλος του ήταν κομμένα σαν δαχτυλίδι στρογγυλά, σαν να τα χτύπησε κανείς και να τὰ κοψε με το στόμα ντουφεκιού ή μπιστόλας.

»Ο λαιμός του είχε μαυρίλας και σημάδια από νύχια· εστάλη ένας άλλος ιατρός να κάμη νεκροψίαν και έκθεσιν περί του θανάτου του· έμαθα δε ότι, επειδή επιστοποίησεν ότι ο θάνατος προήλθεν εκ βίας, διότι τα σημεία αυτής ήσαν φανερά, έσχισαν την έκθεσιν αυτού και έκαμαν άλλην δια της οποίας εβεβαιούτο ότι του στρατηγού ο θάνατος προήλθεν εκ πτώσεως αυτού από μέρος υψηλού· μετά ταύτα έγινε η κηδεία του πολύ καταφρονημένη και χειρότερα και του τελευταίου καταδίκου· τον έθαψαν σαν σκυλί εις τον ναόν του Αγίου Δημητρίου, προς δυσμάς της Ακροπόλεως».⁷⁴¹

⁷⁴¹ *Καιροί*, έτος Θ', αρ.φύλ.2611, (25/12/1898)· Κάρπος Παπαδόπουλος, *Ανασκευή, ό.π.*, σσ.75-77.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πηγές: Αρχεία, Απομνημονεύματα, Αναμνήσεις και Ημερολόγια

- Αινιάν Δημήτριος, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Τσουκαλάς και Υιός, 1956.
- Αθηναϊκόν Αρχείον, Τόμος τιμητικός επί τη 150ετηρίδι της Επανάστασεως του 1821*, Διαμαντής Κωνσταντίνος (επιμ.), Εν Αθήναις, Δήμος Αθηναίων, 1971.
- Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας (1821-1832)*, Αθήνα, Βουλή των Ελλήνων, 2002, τ.Α΄-Κ΄.
- Αρχείο Αλή Πασά: συλλογής Ι. Χωτζή: Γενναδίου Βιβλιοθήκης της Αμερικάνικης Σχολής Αθηνών*, Αθήνα, Ινστιτούτο Νεοελληνικών ερευνών, Ίδρυμα Εθνικών Ερευνών, 2007.
- Αρχείο Ιωάννη Κωλέττη*, στη σειρά *Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας*, επιμ. Β. Πλαγιανάκου-Μπεκιάρη – Α. Στεργέλλη, τ.Α΄, τχ. Ι, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, 1996.
- Χρυσανθόπουλος Φώτιος ή Φωτάκος, *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα, Εταιρεία Πελοποννησιακών Σπουδών, 1974, τ.Α΄ -Β΄.
- Δεληγιάνης Κανέλλος, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Τσουκαλάς και Υιός, 1957, τ.Α΄ -Γ΄.
- Διαμαντόπουλος Κωνσταντίνος ή Διαμαντάκος, *Απομνημονεύματα ή Αληθή γεγονότα του 1821, μη αναφερόμενα εν ταις ελληνικαίς ιστορίαις*, Αθήνα, Ι. Ν. Πρωτόπουλος, 1883.
- Δραγούμης Νικόλαος, *Ιστορικά Αναμνήσεις*, Αθήνα, Ερμής, 1973, τ.Α΄ -Β΄.
- Emerson James, “Journal of a Residence among the Greeks in 1825”, στο *A Picture of Greece in 1825; as exhibited in the personal Naratives of James Emerson, Esq., Count Pecchio and W. H. Humphreys, Esq.*, Λονδίνο, Henry Colburn, 1826, τ.Α΄, σσ.5-359.
- Gamba Pietro Conte, *Το χρονικό του τελευταίου ταξιδιού του λόρδου Μπάιρον στην Ελλάδα 1823-1824*, Αθήνα, Ολκός, 2010.
- Γεωργαντάς Αντώνιος, *Αναμνήσεις*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Τσουκαλάς και Υιός, 1957.
- Humphreys William, “Journal of a Visit to Greece”, στο *A Picture of Greece in 1825; as exhibited in the personal Naratives of James Emerson, Esq., Count Pecchio and W. H. Humphreys, Esq.*, Λονδίνο, Henry Colburn, 1826, τ.Β΄, σσ.199-338.
- Ιγνάτιος Μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας (1766-1828)*, στη σειρά *Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας*, επιμ. Ε. Πρωτοψάλτη, τ.Δ΄, τχ.Ι, Εν Αθήναις, Ακαδημία Αθηνών, 1959.

Ιγνάτιος Μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας (1766-1828), στη σειρά *Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας*, επιμ. Ε. Πρωτοψάλτη, τ.Δ΄, τχ.ΙΙ, Εν Αθήναις, Ακαδημία Αθηνών, 1961.

Ιστορικόν Αρχείον Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, στη σειρά *Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας*, επιμ. Ε. Πρωτοψάλτη, τ.Ε΄, τχ.Ι, Εν Αθήναις, Ακαδημία Αθηνών, 1963.

Ιστορικόν Αρχείον Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, στη σειρά *Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας*, επιμ. Ε. Πρωτοψάλτη, τ.Ε΄, τχ.ΙΙ, Εν Αθήναις, Ακαδημία Αθηνών, 1965.

Ιστορικόν Αρχείον Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, στη σειρά *Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας*, επιμ. Ε. Πρωτοψάλτη, τ.Ε΄, τχ.ΙΙΙ, Εν Αθήναις, Ακαδημία Αθηνών, 1968.

Ιστορικόν Αρχείον Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, στη σειρά *Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας*, επιμ. Ε. Πρωτοψάλτη, τ.Ε΄, τχ.ΙV, Εν Αθήναις, Ακαδημία Αθηνών, 1974.

Ιστορικόν Αρχείον Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, στη σειρά *Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας*, επιμ. Ε. Πρωτοψάλτη, τ.Ε΄, τχ.V, Εν Αθήναις, Ακαδημία Αθηνών, 1978.

Καποδίστριας Ιωάννης, *Αυτοβιογραφία*, Αθήνα, Γαλαξίας, 1962.

Κασομούλης Νικόλαος, *Ενθυμήματα στρατιωτικά της Επανάστασεως των Ελλήνων 1821-1833*, Αθήνα, Βεργίνα, 2005, τ.Α΄-Ε΄.

Κολοκοτρώνης Γενναίος Θ., *Απομνημονεύματα*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Τσουκαλάς και Υιός, 1959.

Κολοκοτρώνης Θεόδωρος, *Διήγηση συμβάντων της ελληνικής φυλής*, Αθήνα, Πάπυρος, 1997.

Κονόμος Ντίνος, *Ο Γεώργιος Τερτσέτης και τα ευρισκόμενα έργα του*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, 1984.

Κοντάκης Αναγνώστης, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Τσουκαλάς και Υιός, 1957.

Κοραΐς Αδαμάντιος, *Αλληλογραφία*, Αθήνα, Εστία, 1966, τ.Β΄(1799-1809).

Κριεζής Αλέξανδρος, *Απομνημονεύματα (Γκιονάλε δια την ανεξαρτησίαν του Έθνους)*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Τσουκαλάς και Υιός, 1956.

Μακρυγιάννης Ιωάννης, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα, Μέριμγκας, 1975.

Μεταξάς Κωνσταντίνος, *Ιστορικά απομνημονεύματα εκ της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Τσουκαλάς και Υιός, 1957.

Μητροπολίτης Παλαιών Πατρών Γερμανός, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα, Εκδόσεις της Δημόσιας Βιβλιοθήκης της Σχολής Δημητσάνης, 1975.

Millingen Julius, *Memoirs of the Affairs in Greece; Containing an Account of the Military and Political Events, which occurred in 1823 and following years, With various Anecdotes relating to Lord Byron and An Account of his last Illness and*

Death, by Julius Millingen, Surgeon of the Byron Brigade at Mesolonghi, and to the Greek Army in Western Greece, Peloponnesus etc., Λονδίνο, John Rodwell, 1831.

Εάνθος Εμμανουήλ, *Απομνημονεύματα περί Φιλικής Εταιρείας*, Αθήνα, Πάπυρος, 1997.

Ξένος Στέφανος, «Αναμνήσεις της ελληνικής επανάστασεως» στο Έφη Αλτάνη (επιμ.), *Άπαντα για τον Οδυσσέα Ανδρούτσο*, Αθήνα, Μέρμηγκας, 2005, σσ.209-290.

Παπατσώνης Παναγιώτης, *Απομνημονεύματα από των χρόνων της Τουρκοκρατίας μέχρι της βασιλείας Γεωργίου Α΄*, Εν Αθήναις, Εθνικόν Τυπογραφείον, 1960.

Pecchio Giuseppe, “A Visit of Greece in the Spring of 1825”, στο *A Picture of Greece in 1825; as exhibited in the personal Naratives of James Emerson, Esq., Count Pecchio and W. H. Humphreys, Esq.*, Λονδίνο, Henry Colburn, 1826, τ.Β΄, σσ.5-142.

Περραιβός Χριστόφορος, *Απομνημονεύματα*, Θεσσαλονίκη, Αγροτικές Συνεταιριστικές Εκδόσεις, 1977.

Raybaud Maxime, *Memoires sur la Grèce, pour servir à l’Histoire de la guerre de l’Independance*, Παρίσι, Tournachon-Malin Libraire, 1824-1825, τ.Α΄-Β΄.

Σπηλιάδης Νικόλαος, *Απομνημονεύματα ήτοι Ιστορία της Επανάστασεως των Ελλήνων*, Αθήναι, Ινστιτούτο Ανάπτυξης «Χαρίλαος Τρικούπης», 2007, τ.Α΄ -Γ΄.

Stanhope Leicester, *Greece in 1823 and 1824; being a Series of Letters and other Documents on the Greek Revolution whitten during a visit to that country*, Λονδίνο, Gilbert & Piper, 1824.

Swan Charles, *Journal of a Voyage up the Mediterranean; principally among the Islands of the Archipelago and in Asia Minor: including many interesting Particulars relative to the Greek Revolution, especially a journey through Maïna to the camp of Ibrahim Pacha, together with observation on the Antiquities, opinions, and usages of Greece, as they now exist. To which is added, an Essay on the Fanariotes, tranlated from the French of Mark Philip Zallony, a Greek. By the Rev. Charles Swan, late of Catharine Hall, Cambridge, Chaplain to H.M.S Cambrian; author of Sermons on several subjects, and translator of the gesta romanoeum. In two volumes.* Λονδίνο, R. Gilbert, 1826.

Trelawny Edward, *Recollections of the Last Days of Shelley and Byron*, Λονδίνο, Edward Moxon, 1858.

Trelawny Edward John, *Με τον Βύρωνα και τον Ανδρούτσο*, Θεσσαλονίκη, Θύραθεν, 2010.

Ψύλλας Γεώργιος, *Απομνημονεύματα του βίου μου*, Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών-Κέντρο Ερεύνης της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού, 1974.

Voutier Olivier Colonel, *Απομνημονεύματα του Συνταγματάρχου Βουτιέ για τον σύγχρονο πόλεμο των Ελλήνων*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Τσουκαλάς και Υιός, 1957.

Waddington George, *A visit to Greece in 1823 and 1824*, Λονδίνο, William Clover, 1825.

Αυτοτελείς Μελέτες και Δημοσιευμένα Άρθρα

Αβέρωφ Μιχαήλα, *Η γενιά του Μεγάλου Έπους. Γυναίκες του Εικοσιένα*, Αθήνα, Μακρής, 1966.

Αγαπητός Αγαπητός, *Οι ένδοξοι Έλληνες του 1821 ή οι πρωταγωνισταί της Ελλάδος, Εταιρισταί, κατηχηταί, κληρικοί, πολιτικοί, στρατιωτικοί ξηράς και θαλάσσης, δωρηταί, λόγιοι, ευεργέται*, Εν Πάτραις, Α. Αγαπητός, 1877.

Αθανασιάδης-Νόβας Θεμιστοκλής, «Το Ελληνικό Μεγαλείο του Παλαμά», *Ελληνική Δημιουργία*, τ.Γ' (1949), τχ.27, 436-437.

Αινιάν Δημήτριος, *Η βιογραφία του στρατηγού Γεωργίου Καραϊσκάκη*, Θεσσαλονίκη, Αγροτικές Συνεταιριστικές Εκδόσεις, 1977.

Αισχύλος, *Πέρσαι*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1991.

Alexander John, *Brigandage and Public Order in the Morea 1685-1806*, Αθήνα, β.π., 1985.

Αλιμπέρτη Σωτηρία, *Αι ηρωίδες της Ελληνικής Επανάστασης*, Αθήνα, Επιτροπή Κυριών, 1933.

Αλλαμανή Έφη, «Η σύσκεψη της Λευκάδος και προεπαναστατικά γεγονότα στη Δυτική Ελλάδα», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σσ.79-80.

Αλλαμανή Έφη, «Η έναρξη της Επανάστασης στην Ανατολική Στερεά Ελλάδα και οι πρώτες πολεμικές συγκρούσεις», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σ.96.

Αλλαμανή Έφη, «Έναρξη της Επανάστασης στην περιοχή της Λιβαδειάς. Μάχη της Λιβαδειάς και απελευθέρωσή της. Απελευθέρωση του Ταλαντίου», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σσ.98-100.

Αλλαμανή Έφη, «Η μάχη των Βασιλικών» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σσ.153-158.

Ανδρούτσος Οδυσσέας, «Ανέκδοτες επιστολές», *Πανδώρα*, τ.ΙΕ', φυλλ.348 (15 Σεπτεμβρίου 1864), 288-289.

Ανδρούτσος Οδυσσέας, «Στ' άρματα, αδέρφια», στο Τσιρόπουλος (επιμ.), *Το Εικοσιένα: Η κιβωτός του Νέου Ελληνισμού*, Αθήνα, Ευθύνη, 1993, σ.11.

Άννινος Μπάμπης, *Η απολογία του Οδυσσέα Ανδρούτσου*, Αθήνα, Μπάιρον, 1983.

Άννινος Μπάμπης, «Το χάνι της Γραβιάς» στο Έφη Αλτάνη (επιμ.), *Άπαντα για τον Οδυσσέα Ανδρούτσο*, Αθήνα, Μέρμηγκας, 2005, σσ.55-97.

Αντωνιάδης Αντώνιος, *Οδυσσεύς Ανδρούτσος, Τραγωδία*, Εν Αθήναις, Κ. Αντωνιάδης, 1886.

Αντωνιάδης Αντώνιος, *Ο Διάκος και το χάνι της Γραβιάς, Τραγωδία*, Εν Αθήναις, Παρασκευάς Λεωνής, 1893.

Αντωνόπουλος Γ., *Ζαχαριά Μπαρμπιτσιώτη Βιογραφία*, Αθήνα, Τύποις Πολυβιοτεχνικής, 1935.

Ανώνυμος, «Ιστοριογραφία του Αγώνος», *Πανδώρα*, τ.Η' (1858), 486-489.

Ανώνυμος, «Χρονικό του Μεγάλου Σηκωμού του Γένους», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, τ.ΙΖ' (1973).

Αραβαντινός Παναγιώτης, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, Αθήνα, Ρίζος, 1969.

Αραβαντινός Σπυρίδωνας, *Ιστορία του Αλή Πασά του Τεπελενλή*, Αθήνα, Δωδώνη, 2004, τ.Α'-Β'.

Ασδραχάς Σπύρος, «Ο κλέφτης Ανδρούτσος», *Ηπειρωτική Εστία*, τ.Ε' (1956), τχ.49, 443-445.

Βακαλόπουλος Απόστολος, «Η δράσις των εξ Ολύμπου Μακεδόνων αγωνιστών εν Ευβοία και Θεσσαλία κατά το 1822 και 1823», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον*, Θεσσαλονίκη, Μαρινέλης, 1939, σσ.81-90.

Βακαλόπουλος Απόστολος, *Φήμες και διαδόσεις κατά την ελληνική επανάσταση του 1821. (Συμβολή στην ψυχολογία των επαναστατικών όχλων)*, [Ανάτυπο], Θεσσαλονίκη, Μ. Τριανταφύλλου, 1947.

Βακαλόπουλος Απόστολος, «Τα αίτια της Ελληνικής Επαναστάσεως του 1821», στο *Αφιέρωμα εις τα 150 χρόνια από της επαναστάσεως του 1821*, Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1971, σσ.7-26.

Βακαλόπουλος Απόστολος, *Ιστορία της ελληνικής επαναστάσεως του 1821*, Αθήνα, Ο.Ε.Δ.Β., 1971.

Βακαλόπουλος Απόστολος, «Η μορφή του Μακεδόνα αγωνιστή του 1821 εμπνέει τον ποιητή Αλέξ. Σούτσο και έμμεσα το ζωγράφο Θεόδωρο Βρυζάκη», *Μακεδονικά* τ.ΙΗ' (1978), 36-42.

Βακαλόπουλος Απόστολος, «Ο Λάμπρος Κατσώνης και η δράση του κατά το 1788», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΑ', σσ.92-96.

Βακαλόπουλος Απόστολος, «Παράδοση του Ανδρούτσου στον Γκούρα. Φυλάκισή του στην Ακρόπολη», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σ.375.

Βακαλόπουλος Απόστολος, «Πλαστή προσχώρηση του Ανδρούτσου στους Τούρκους», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σ.375.

Βακαλόπουλος Απόστολος, «Σκοτεινές σελίδες της επανάστασης του 1821. Ανταρσία, σύλληψη και θανάτωση του Οδυσσέα Ανδρούτσου (3 Ιουνίου 1825) και απόπειρα δολοφονίας του γαμπρού του Ed. Trelawny (αρχές Ιουνίου 1825)», *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής Α. Π. Θ.*, [Ανάτυπο], Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1985.

Βακαλόπουλος Απόστολος, *Τα ελληνικά στρατεύματα του 1821. Οργάνωση, ηγεσία, τακτική, ήθη, ψυχολογία*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1991.

Βακαλόπουλος Απόστολος, *Νέα ελληνική ιστορία, (1204-1985)*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1992.

Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Νεοελληνική Ιστορία (1204-1940)*, Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη, 1989.

Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Νεότερος Ελληνισμός. Η επώδυνη πορεία 1774-1833*, Θεσσαλονίκη, Αντώνης Σταμούλης, 2010.

Βαλαωρίτης Αριστοτέλης, *Ποιήματα και Πεζά*, Αθήνα, Ίκαρος, 1981, τ.Α΄ -Β΄.

Βαλέτας Γιώργος, *Το προδομένο Εικοσιένα*, Αθήνα, Κορυδαλλός, 1946.

Βασιλάς Ηλίας, «Ο Ανδρούτσος στην Πρέβεζα (1776-1798): μια ανέκδοτη επικήρυξη του από τους Τούρκους», *Ηπειρωτική Εστία*, τ.Ε΄ (1956), τχ.47, 240-246.

Βασιλάς Ηλίας, «Τέσσερα γράμματα του Καπετάν Ανδρούτσου στη γυναίκα του», *Ηπειρωτική Εστία*, τ.Ε΄ (1956), τχ.49, 439-442.

Βασιλάς Ηλίας, «Περί τον Ανδρέαν Κονεμένον», *Ηπειρωτική Εστία*, τ.Η΄ (1959), τχ.81, 12-16.

Βασιλείου Αντώνιος, *Δέκα Ανέκδοτες Επιστολές του Οδυσσέα Ανδρούτσου προς τον Γεωργάκη Παγώνα (καπετάνιο της Θήβας)*, Αθήνα, Αφοί Ρόδη, 1971.

Βερναρδάκης Δημήτριος, *Καποδίστριας και Όθων (Επιστολιμαία Βιβλιοκρισία)*, Αθήνα, Γαλαξίας, 1962.

Βήτας Αχιλλέας, «Οι αρχηγοί του αγώνα και το πνεύμα τους», *Ελληνική Δημιουργία*, τ.Γ΄ (1949), τχ.27, 438-441.

Βισβίλης Ιάκωβος, *Η πολιτική δικαιοσύνη κατά την Ελληνική Επανάστασιν μέχρι του Καποδιστρίου*, Αθήναι, Αριστομένης Παπανικολάου, 1941.

Βλαχογιάννης Ιωάννης, *Ιστορικά Ζητήματα. Οδυσσεύς Ανδρούτσος*, Αθήνα, Εστία, 1895.

Βλαχογιάννης Γιάννης, *Κλέφτες του Μοριά*, Αθήνα, Τύποις Πολυβιοτεχνικής, 1935.

Βλαχογιάννης Ιωάννης, «Γιώργος Ανδρούτσος», *Νέα Εστία*, τ.ΚΗ΄ (1940), 1055.

Βλαχογιάννης Γιάννης, «Το όνομα του Ανδρούτσου και της γυναίκας του», *Νέα Εστία*, τ.ΚΗ΄ (1940), 1218-1219.

Βουρνάς Τάσος, *Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας*, Αθήνα, Αφοί Τολίδη, 1974, τ.Α΄ -Στ΄.

Byron Baron George, Gordon, Byron, *The Poetical Works of Lord Byron: Complete in one Volume*, Λονδίνο, John Murray, 1847.

Clogg Richard, *That Greece Might Still Be Free*, Κέιμπριτζ, Open Book Publishers, 2008.

Coleman Janet, *Ιστορία της Πολιτικής Σκέψης*, Αθήνα, Κριτική, 2006, τ.Α΄ -Β΄.

Χρυσανθόπουλος Φώτιος, *Βίοι Πελοποννησίων ανδρών και των έξωθεν εις την Πελοπόννησον ελθόντων κληρικών, στρατιωτικών και πολιτικών, των αγωνισαμένων τον αγώνα της επαναστάσεως*, Εν Αθήναις, Π. Σακελλαρίου, 1888.

Dakin Douglas, *British and American Philhellenes during the War of Greek Independence, 1821-1833*, Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1955.

Dakin Douglas, "The Formation of Greek State, 1821-1833", στο Richard Clogg, (επιμ.) *The Struggle for Greek Independence*, Λονδίνο, Macmillan, 1973, σσ.156-181.

Dakin Douglas, *Η ενοποίηση της Ελλάδας (1770-1923)*, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1984.

Dakin Douglas, *Ο αγώνας των Ελλήνων για την ανεξαρτησία 1821-1833*, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1999.

Δεληγιάνης Κανέλλος, *Ανασκευή της Ιστορίας Σπυρίδωνος Τρικούπη*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Τσουκαλάς και Υιός, 1957.

Δεσποτόπουλος Αλέξανδρος, «Ο Αγώνας στην Ανατολική Στερεά και στην Εύβοια. Κατάληψη της Λιβαδειάς από τους Τούρκους και ανακατάληψή της από τους Έλληνες» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ΄, σσ.150-151.

Δημαράς Κ. Θ., *Ο Ρωσσοαγγλογάλλος*, Αθήνα 1990.

Δημαράς Κ. Θ., «Περί Φαναριωτών», *Αρχαίον Θράκης*, τ.ΛΔ΄ (1969), 117-140.

Δημοτική Ανθολογία, *Πανδώρα*, τ.Ε΄ (1855), φυλλ.114, 432.

Διαμαντής Κωνσταντίνος, «Θράκες αγωνισταί κατά την επανάστασιν του 1821», *Αρχαίον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσολογικού Θησαυρού*, τ.ΚΘ΄ (1963), τχ. Β΄, 120-142.

Διαμαντούρος Ν., «Ελληνισμός και Ελληνικότητα», στο Δ. Τσαούσης (επιμ.), *Ελληνισμός και Ελληνικότητα*, Αθήνα, Εστία, 1983, σσ.51-58.

Διαμαντούρου Ιωάννα, «Ο Αγώνας στην Ανατολική Στερεά. Η μάχη της Γραβιάς», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ΄, σσ.113-116.

Ελληνική Μυθολογία, Κακριδής Ι. Θ. (επιμ.), Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1986, τ.Α΄ -Ε΄.

Ευριπίδης, *Βάκχαι*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1993.

Fauriel Claude, *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1999, τ.Α΄ -Β΄.

Finlay George, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα, Ο Κόσμος, 1954, τ.Α΄ -Β΄.

Γαζής Γεώργιος, *Λεξικόν της Επανάστασεως και άλλα έργα*, Ιωάννινα, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, 1971.

Γαζής Γεώργιος, *Κώδιξ της Βιογραφίας*, Ιωάννινα, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, 1971.

Gervinus Gottfried Georg, *Ιστορία της Επανάστασεως και Αναγεννήσεως της Ελλάδος*, Εν Αθήναις, Χ. Φιλαδελφείας, 1864-1865, τ.Α΄ -Β΄.

Γεωργαντάς Αντώνιος, «Το Σπήλαιον του Οδυσσέα», *Παρνασσός*, τ.Ε΄ (1881), 420-425.

Γεωργαντάς Αντώνιος, «Βίος του Ιωάννου Γκούρα», *Παρνασσός*, τ.Στ΄ (1882), 570-581.

Γεωργής Γιώργος, *Στις απαρχές της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1995.

Γιαννόπουλος Ιωάννης, «Επιχειρήσεις των Τούρκων στην Ανατολική Στερεά. Πυρπολήσεις, καταστροφές και ερημώσεις στη Λοκρίδα, Φωκίδα και Βοιωτία» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ΄, σσ.290-291.

Γιαννόπουλος Ιωάννης, «Ο Αγώνας στην Εύβοια και την Ανατολική Στερεά. Νίκη του Ανδρούτσου στην Καπούρνα. Νίκη των Ελλήνων στα Αδριαλά της Εύβοιας και ήττα στο Δερβένι του Μαντουδίου. Άλλες μάχες. Πολιορκία της Χαλκίδος από τον Ανδρούτσο» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ΄, σσ.301-302.

Ginouvier J., *Maurogénie ou l' héroïne de la Grèce*, Παρίσι, Chez Delaforest Libraire, 1825, [Επανεκδόσις Ιωάννου Μελετόπουλου (επιμ.), Αθήναι 1976].

Gordon Thomas, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα, Μπάιρον, 1976, τ.Α΄ -Β΄.

Γούδας Αναστάσιος, «Παράλληλοι βίοι. Ανδρούτσοι» στο Έφη Αλτάνη (επιμ.), *Άπαντα για τον Οδυσσέα Ανδρούτσο*, Αθήνα, Μέριμγκα, 2005, σσ.159-207.

Γριτσόπουλος Τάσος, «Οδυσσεύς Ανδρούτσος», *Μνημοσύνη*, τ.Α΄(1967), 312-314.

Hertzberg Friedrich Gustav, *Ιστορία της ελληνικής επανάστασεως*, Εν Αθήναις, Γ. Φέξης, 1916-1917, τ.Α΄ -Δ΄.

Holland Henry, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia & c. During the years 1812-1813*, Λονδίνο, Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown, 1815, τ.Α΄ -Β΄.

Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1998, τ.Α΄ -Ζ΄.

Ιατρίδης Α., *Συλλογή Δημοτικών Ασμάτων, παλαιών και νέων*, Εν Αθήναις, Δ. Μαυρομαμάτης, 1859.

Ιερομόναχος Ευθύμιος, *Χρονικό του Γαλαξειδίου*, Αθήνα, Ακρίτας, 1985.

Inalcik Halil, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η κλασική εποχή 1300-1600*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1995.

Καβάφης Κωνσταντίνος, *Ποιήματα*, Θεσσαλονίκη, Μπαρμπουνάκης, 1988.

Κάλβος Ανδρέας, *Ωδαί*, Αθήνα, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, 1988.

Καλεβράς Παναγιώτης, *Η εν Ελλάδι πολυκέφαλος πολιτική Λερναία Ύδρα*, Αθήνα, Καναριώτης, 1866.

Kalyvas Stathis, «Nikos Theotokas and Nikos Kotaridis, The Economy of Violence: Traditional and Modern Authority in Nineteenth Century Greece», *Historiein*, τ.8 (2008), 174-177.

Καμπούρογλου Δημήτριος Γρ., *Αρματολοί και Κλέφτες*, Εν Αθήναις, Άγκυρα, 1916.

Κανδηλώρος Τάκης, *Ο αρματολισμός της Πελοποννήσου*, Αθήναι, Δεναζά και Σία, 1924.

Κανδηλώρος Τάκης, «Ανδρούτσος Οδυσσεύς», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ.Δ΄, σσ.666-667.

Κανελλόπουλος Π., «Η κιβωτός της ελληνικής αλήθειας», στο Τσιρόπουλος (επιμ.), *Το Εικοσιένα: Η κιβωτός του Νέου Ελληνισμού*, Αθήνα, Ευθύνη, 1993, σσ.91-98.

Κανελλόπουλος Παναγιώτης, *Ιστορία του Ευρωπαϊκού Πνεύματος*, Αθήνα, Λαμπράκης, 2010, τ.Α΄ -ΚΒ΄.

Κατηφόρη Δέσποινα, «Εμφάνιση του Οδυσσέα Ανδρούτσου στο Άργος σαν ειρηνοποιού», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ΄, σ.333.

Κατηφόρη Δέσποινα, «Ο λόρδος Βύρων και ο Stanhope στη Στερεά Ελλάδα» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ΄, σσ.336-337.

Κατηφόρη Δέσποινα, «Η συνέλευση στα Σάλωνα» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ΄, σ.337.

Κατσούλης Γιωργής, «Η διαχείριση των δημοσιονομικών πόρων και των εξωτερικών δανείων κατά την Επανάσταση της Ανεξαρτησίας (1821)», στο *Η επανάσταση του Εικοσιένα. Επιστημονικό συμπόσιο, 21-23 Μάρτη 1981*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1985, σσ.168-183.

- Keegan John, *Η ιστορία του πολέμου*, Αθήνα, Λιβάνη, 1997.
- Κιτρομηλίδης Πασχάλης, «Ο Κοραΐς μελετητής του Bentham. Έρευνα στη βιβλιοθήκη της Χίου», *Μνήμων*, τ.Γ' (1985), 307-318.
- Κίτσου-Πιτούλη Χριστίνα, «Μικρή συμβολή στη μελέτη της ζωής και του έργου του Αλέξη Νούτσου», *Ηπειρωτική Εστία*, τ.ΚΓ' (1974), τχ.271-272, 589-605.
- Κοκίδης Νικόλας, «Ο Οδυσσεύς Ανδρούτσος και η δολοφονία αυτού επί της Ακροπόλεως των Αθηνών», *Ελληνική Επιθεώρηση*, τ.ΛΓ' (1939-1940), αριθ.385, 12,18,34.
- Κόκκινος Διονύσιος, «Θεόδωρος Κολοκοτρώνης. Σχεδιάσμα», *Ελληνική Δημιουργία*, τ.Ε' (1950), τχ.51, 457-460.
- Κόκκινος Διονύσιος, *Η Ελληνική Επανάσταση*, Αθήνα, Μέλισσα, 1956-1960, τ.Α' -ΙΒ'.
- Κοκκολάκης Μιχάλης, *Το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι: χώρος, διοίκηση και πληθυσμός στην τουρκοκρατούμενη Ήπειρο (1820-1913)*, Αθήνα, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, [Διδακτορική Διατριβή], 1993.
- Κολιόπουλος Ιωάννης, «Η Ιστορία και οι χρήσεις της», *Η αποδόμηση του εθνικού κράτους και της Ιστορίας του*, Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 2007, σσ.11-21.
- Κολιόπουλος Ιωάννης, *Δυτικά της Εδέμ*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2010.
- Κόντογλου Φώτης, «Στολή αφθαρσίας», στο Τσιρόπουλος (επιμ.), *Το Εικοσιένα: Η κιβωτός του Νέου Ελληνισμού*, Αθήνα, Ευθύνη, 1993, σσ.112-115.
- Κορδάτος Γιάννης, *Οι επεμβάσεις των Άγγλων στην Ελλάδα*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1977.
- Κορδάτος Γιάννης, *Η κοινωνική σημασία της ελληνικής επανάστασης του 1821*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1991.
- Κοταρίδης Νίκος, *Παραδοσιακή Επανάσταση και Εικοσιένα*, Αθήνα, Πλέθρον, 1993.
- Κούκκου Ελένη, «Πολιορκία της Χαλκίδος από τον Ανδρούτσο και διάλυσή της», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σσ.338-340.
- Κούκκου Ελένη, «Διάλυση της πολιορκίας της Καρύστου», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σσ.340-341.
- Κούκκου Ελένη, «Αναζήτηση συμμάχων στη Στερεά Ελλάδα από την κυβέρνηση», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ', σσ.355-356.
- Κουμανούδης Στέφανος, «Φανέρωσις του εξοχτάτου χιλιάρχου Λάμπρου Κατσώνη», *Πανδώρα*, τ.ΙΕ', φυλλ.349 (1 Οκτωβρίου 1864), 309-312.

Κουτσαλέξης Α., *Διαφέροντα και περίεργα τίνα ιστορήματα*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Τσουκαλάς και Υιός, 1956.

Κουτσονίκας Λάμπρος, *Γενική ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Τσουκαλάς και Υιός, 1956.

Κρέμος Γεώργιος, «Ιστορικά επανορθώματα, Α΄. Αλή Πασάς», *Παρνασσός*, τ.Ζ΄ (1883), 974-975.

Κριαράς Εμμανουήλ, «Ο φιλέλλην ποιητής Pierre Lebrun και το οδοιπορικόν του ανά την Ελλάδα», *Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου*, Έτος Β΄(1940), 107-133.

Κωνσταντινίδης Κ., «Απογραφή των Αθηνών κατά το 1824», *Νέα Εστία*, τ.ΚΣτ΄, τχ.301 (1 Ιουλίου 1939), 899.

Κώστας Αβραάμ, *Ρουμελιώτες αγωνιστές του '21*, Αθήνα, Καραβάκος, 1957.

Λάζος Χρήστος, *Η Αμερική και ο ρόλος της στην επανάσταση του 1821*, Αθήνα, Παπαζήση, 1983.

Λάκων Δημήτριος, *Ο Λάμπρος Κατσώνης*, Αθήνησι, Δ. Μαυρομάτης, 1855.

Landor Walter Savage, *Imaginary Conversations of Literary men and Statesmen*, Λονδίνο, James Duncan, 1829, τ.Α΄ -Δ΄.

Λάππας Τάκης, «Ο Ανδρούτσος και ο Άρειος Πάγος», *Νέα Εστία*, τ.ΚΗ΄ (1940), τχ.326, 865-867.

Λάππας Τάκης, «Ο Καπετάν Ανδρούτσος», *Ελληνική Δημιουργία*, τ.Ε΄ (1950), τχ.51, 428-432.

Λάππας Τάκης, *Οι ήρωες του '21 στα παιδικά τους χρόνια*, Αθήναι, Ατλαντίς-Μ. Πεχλιβανίδης και Σία, 1954, σσ.72-91.

Λάππας Τάκης, *Το κάστρο της Αθήνας στο εικοσιένα*, Αθήναι, Ατλαντίς-Μ. Πεχλιβανίδης και Σία, 1971.

Leake William Martin, *An Historical Outline of the Greek Revolution with a few remarks on the present state of affairs in that country*, Λονδίνο, C. Roworth, Bell-Yard, Temple Bar., 1826.

Leake William Martin, *Travels in Northern Greece*, Λονδίνο, J. Rodwell, 1835.

Le Bon Gustave, *Ψυχολογία των μαζών*, Θεσσαλονίκη, Ζήτρος, 1996.

Λεονταρίτης Γ., «Εθνικισμός και Διεθνισμός: Πολιτική Ιδεολογία», στο Δ. Τσαούσης (επιμ.), *Ελληνισμός και Ελληνικότητα*, Αθήνα, Εστία, 1983, σσ.27-35.

Μαζαράκης-Αινιάν Ιωάννης, «Τα ελληνικά τυπογραφεία του αγώνος (1821-1827)», *Νέα Εστία*, Αφιέρωμα στο Εικοσιένα (1970), 266-285.

Μαλακάσης Μ., «Ιστορικά σελίδες», *Παναθήναια*, τ.Γ΄ (1903), 294-330.

Μαμέλης Γεώργιος, «Η προσφορά των Θρακών εις την Επανάστασιν του 1821», στο *Αφιέρωμα εις τα 150 χρόνια από της επανάστασεως του 1821*, Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1971, σσ.91-114.

Μαραβελέας Γεώργιος, *Η επανάσταση του 1821 σε σαράντα μονογραφίες*, Αθήνα, ΔΕΚ/ΓΕΣ, 1983.

Μελάς Σπύρος, «Οι ποιηταί για το '21», *Ελληνική Δημιουργία*, τ.Γ' (1949), τχ.27, 345-351.

Mendelsshon-Bartholdy Karl, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, Κατερίνη, Μάτι, 2006.

Μέντελσον-Μπαρτόλντι Κάρλ, *Επίτομη Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα, Τεγόπουλος, 2011.

Μέρτζιος Κωνσταντίνος, «Ανέκδοτα ιστορικά στοιχεία περί Αλή Πασσά Τεπελενλή», *Ηπειρωτική Εστία*, τ.Γ' (1954), τχ.21, 5-14, τχ.22, 119-126, τχ.23, 264-272, τχ.24, 344-347.

Miller William, *A History of the Greek People 1821-1921*, London, Methuen & Co. LTD, 1922.

Miller William, *The Ottoman Empire and its Successors, 1801-1827*, Κέιμπριτζ, University Press, 1923.

Μιχαηλίδης Ιάκωβος, *1821. Η Γέννηση ενός έθνους-κράτους*, Αθήνα, Σκάι, 2010, τ.Γ', «Πολιτικές επιλογές και στρατιωτικές επιχειρήσεις. 1821-1827».

Μοσχόπουλος Νικηφόρος, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως κατά τους Τούρκους ιστοριογράφους εν αντιπαραβολή και προς τους Έλληνας ιστορικούς*, Αθήνα, Λεοντιάδης και Υιός, 1960.

Μπαστιάς Κωστής, «Το εικοσιένα», στο Τσιρόπουλος (επιμ.), *Το Εικοσιένα: Η κιβωτός του Νέου Ελληνισμού*, Αθήνα, Ευθύνη, 1993, σσ.137-139.

Μυκονιάτης Ηλίας, «The Greek War of Independence on the London Stage, 1821-1833», *Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Θ.)*, τ. ΙΗ' (1979, περίοδος Α'), 331-343.

Mufit Ahmet, *Αλή Πασάς ο Τεπελενλής (1744-1822)*, Ιωάννινα, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, 1980.

Ξένος Στέφανος, *Η Ηρωϊς της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, 1988, τ.Α' -Β'.

Ξενοφών, *Ελληνικά*, Αθήνα, Δημητράκου, 1988.

Ξενοφών, *Αγησίλαος*, Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, 1988.

Οικονόμου Μάνθος, «Μάνθος Οικονόμου. Ιστορική μονογραφία», *Ηπειρωτική Εστία*, τ.Η' (1959), τχ.88-89, 617-629.

Οικονόμου Μιχαήλ, *Ιστορικά της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, ή ο Ιερός των Ελλήνων Αγών*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Τσουκαλάς και Υιός, 1957, τ.Α΄ -Β΄.

Παλαμάς Κωστής, *Απαντα*, Αθήνα, Γκοβόστης, 1962-1984.

Παναγιωτόπουλος Σπυρίδων, «Η γυναίκα του Γκούρα. (Χρονικό)», *Ελληνική Δημιουργία*, τ.Γ΄ (1949), τχ.27, 420-421.

Παπαθανασόπουλος Θανάσης, «Δημοτικά τραγούδια της Ρούμελης», *Λαογραφία*, τ.Κ΄ (1962), 213-280.

Parry William, *The Last Days of Lord Byron: with his Lordship's opinions on various subjects, particularly on the state and prospects of Greece. By William Parry, major of Lord Byron's Brigade, commanding officer of Artillery and engineer in the service of the Greeks*, Λονδίνο, A. and W. Galignani, 1825.

Παπαγιαννόπουλος Απόστολος, *Ρωσσοαγγλογάλλος. Οι δυνάστες του ελληνικού λαού στην προεπαναστατική Ελλάδα (Μεγάλες Δυνάμεις, Ιερατείο, Φαναριώτες, Κοτζαμπάσηδες)*, Θεσσαλονίκη, Ρέκος, 1981.

Παπαγεωργίου Αλέκος - Βασιλειάδου Ειρήνη, *Ο Εθνικός Ύμνος. Κείμενο-Αισθητική ερμηνεία*, Αθήνα, Εστία, 1965.

Παπαγιώργης Κωστής, *Τα καπάκια*, Αθήνα, Καστανιώτη, 2009.

Παπαδόπουλος Κάρπος, *Ανασκευή των παρά του κυρίου Δ. Σουρμελή αναφερομένων περί του στρατηγού Οδυσσέως Ανδρούτσου, του συνταγματάρχου Κάρολου Φαβιέρου και του ελληνικού τακτικού σώματος*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Τσουκαλάς και Υιός, 1957.

Παπαδόπουλος Κάρπος, *Πρόδρομος του Απανθίσματος του Ελληνικού Αγώνος*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Τσουκαλάς και Υιός, 1957.

Παπαδόπουλος Κάρπος, *Τα κατά Γ. Βαρνακιώτην*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Τσουκαλάς και Υιός, 1957.

Παπαδόπουλος Παν., *Φράγκοι, Ενετοί και Τούρκοι στην Πελοπόννησο 1204-1821*, Αθήνα, Αφοί Νάστου, 1969.

Παπαμιχαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Οδυσσεύς Ανδρούτσος. Ιστορική πραγματεία, αναγνωσθείσα εν τω Φιλολογικώ Συλλόγω Παρνασσώ*, Εν Αθήναις, Παρθενώνας, 1873.

Παπαμιχαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Λόγος Πανηγυρικός επί τοις αποκαλυπτηρίοις του εν Γραβιά μνημείου, εκφωνηθείς τη 29 Μαΐου 1888*, Εν Αθήναις, Παρασκευάς Λεωνής, 1888.

Παπανικολάου Λύσανδρος, «Τα προεπαναστατικά κινήματα (1769-1821)», στο *Η επανάσταση του Εικοσιένα. Επιστημονικό συμπόσιο, 21-23 Μάρτη 1981*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1985, σσ.322-327.

Παπανικολάου Λύσανδρος, *Η καθημερινή ιστορία του Εικοσιένα*, Αθήνα, Καστανιώτη, 2007.

Παπαρρηγόπουλος Κωνσταντίνος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, National Geographic Society, 2009-2010, τ.Α΄ -ΚΔ΄.

Παπαστεργιόπουλος Ηλίας, «Ο διωγμός των αγωνιστών του '21», στο *Η επανάσταση του Εικοσιένα. Επιστημονικό συμπόσιο, 21-23 Μάρτη 1981*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1985, σσ.184-196.

Passow Arnoldus, *Τραγούδια Ρωμαίικα ή Popularia Carmina Graeciae Recentioris*, Λειψία, In Aedibus B. G. Teubneri, 1860.

Περάνθης Μιχάλης, «Οδυσσέας Ανδρούτσος», *Ελληνική δημιουργία*, τ.Ε΄ (1950), τχ.51, 461-462.

Περάνθης Μιχάλης, *Ο Δαίμονας. Οδυσσέας Ανδρούτσος*, Αθήνα, Εστία, 1974, τ.Α΄ -Γ΄.

Πεταλά Αλεξάνδρα, «Αξιωματούχοι στην αυλή του Αλή πασά», *Μνήμων*, τ.Β΄ (1972), 257-273.

Πιπινέλης Τάκης, *Πολιτική ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, Εν Παρισίοις, Αγών, 1927.

Πολίτης Νικόλαος, *Εκλογαί από τα τραγούδια του Ελληνικού λαού*, Αθήνα, Βαγιονάκη-Γρηγοροπούλου, 1958.

Πολίτης Φώτης, «Ο Βύρων», *Ελληνική Δημιουργία*, τ.Ζ΄ (1951), τχ.77, 607-609.

Πολίτης Φώτος, «Νέους έχουμε. Όχι όμως νιάτα» στο Νικόλαος Πολίτης (επιμ.), *Επιλογή κριτικών άρθρων*, Αθήνα 1991, τ.Δ΄, σσ.210-211.

Πουλόπουλος Στυλιανός, «Η Επανάστασις του 1821 και η Επιβίωσις του έθνους των Ελλήνων», *Ελληνική Δημιουργία*, τ.ΙΑ΄ (1953), τχ.123, 347-349.

Rouqueville F. C. H., *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης ήτοι η Ανεξαρτησία της Ελλάδος*, Κατερίνη, Μάτι, 2006, τ.Α΄ -Β΄.

Πρεβελάκης Ελευθέριος, «Η Επανάστασις του 1821 και η Βρετανική πολιτική», στο *Αφιέρωμα εις τα 150 χρόνια από της επανάστασης του 1821*, Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1971, σσ.203-218.

Prokesch von Osten Anton, Graf, *Ιστορία της Επανάστασης των Ελλήνων κατά του Οθωμανικού κράτους εν έτει 1821 και της ιδρύσεως του Ελληνικού Βασιλείου διπλωματικώς εξεταζομένη*, Αθήνησι, Αθηνά, 1868, τ.Α΄ -Β΄.

Πρωτοψάλτης Εμμανουήλ, «Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος και το έργον του κατά την Επανάστασιν του 1821», στο *Αφιέρωμα εις τα 150 χρόνια από της επανάστασης του 1821*, Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1971, σσ.157-201.

Φιλαδελφείας Θ., *Ιστορία των Αθηνών επί Τουρκοκρατίας. Από του 1400 μέχρι του 1800*, Αθήνα, Νότης Καραβίας, 1991, τ.Α΄ -Β΄.

Φιλήμων Ιωάννης, *Ιστορικών Δοκίμιον περί της Ελληνικής Επανάστασης*, Αθήνα, Ελευθέρη Σκέψις, 2003, τ.Α΄ -Δ΄.

Φόρτης Σπυρίδων, *Βιογραφία Αθανασίου Διάκου*, Εν Αθήναις, Νικόλαος Ρουσόπουλος, 1874.

Φραγκίσκος Εμμανουήλ, «Ο Σολωμικός «Ύμνος» και το λυρικό δράμα «Ελλάς» του Π. Μπ. Σέλλεϋ (1822)», *Ο Εραμιστής, Νεοελληνικός Διαφωτισμός: Αφιέρωμα στον Κ.Θ. Δημαρά*, έτος ΙΒ' (1980), 627-667.

Φραγκίστας Χαράλαμπος, «Αι βάσεις των πολιτευμάτων του Αγώνος», στο *Αφιέρωμα εις τα 150 χρόνια από της επανάστασεως του 1821*, Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1971, σσ.27-69.

Φραντζής Αμβρόσιος, *Επιτομή της Ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος, αρχομένη από του έτους 1715 και λήγουσα το 1835, διηρημένη εις τόμους τρεις*, Εν Αθήναις, Βασίλειος Γρηγοριάδης, 1975, τ.Α' -Δ'.

Φυσεντζίδης Νέαρχος, *Ανέκδοτοι αυτόγραφοι επιστολαί των επισημοτέρων Ελλήνων οπλαρχηγών και διάφορα προς αυτούς έγγραφα της διοικήσεως μεθ' ιστορικών σημειώσεων*, Αλεξάνδρεια, Ταχυδρόμος, 1893.

Φωτιάδης Δημήτρης, *Η επανάσταση του Εικοσιένα*, Αθήνα, Μέλισσα, 1971, τ.Α' -Δ'.

Rizos Neroulos Iakobos, *Histoire moderne de la Grèce depuis la chute de l' empire d' Orient*, Γενεύη, Abraham Cherbuliez Libraire, 1828.

Ροδάκης Περικλής, *Κλέφτες και Αρματολοί*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1999, τ.Α' -Β'.

Ροτζώκος Νίκος, *Επανάσταση και Εμφύλιος στο Εικοσιένα*, Αθήνα, Πλέθρον, 1997.

Σάθας Κωνσταντίνος, «Οδυσσεύς Ανδρούτσου», *Χρυσάλλις*, έτος Γ' (1865), τ.Γ', φύλ.ΝΣΤ', 225-230, φύλ.ΝΖ', 257-261, φύλ.ΝΗ', 297-302.

Σάθας Κωνσταντίνος, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς*, Αθήνα, Λιβάνη, 1995, τ.Α' -Δ'.

Salkind Neil, *Θεωρίες της ανθρώπινης ανάπτυξης*, Αθήνα, Πατάκη, 1995.

Σβορώνος Νίκος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1986.

Σγουρδάκης Ιωάννης, *Άριστος οδηγός: Η πείρα περί του τις πταίει και του τι το ιαματικόν φάρμακον της φθισιώσης Ελλάδος*, Εν Αθήναις, Ροδάμανθος, 1876.

Shelley Percy Bysshe, *Ελλάς (1821): λυρικό δράμα*, (μετάφραση: Ραϊζης Μάριος Βύρων), Αθήνα, Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, 1990.

Shelley Percy Bysshe, *The Major Works*, Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 2003.

Σιμόπουλος Κυριάκος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τ.Β' 1700-1800, Αθήνα, Πολιτιστικές Εκδόσεις, 1994.

Σιμόπουλος Κυριάκος, *Πώς είδαν οι ξένοι την Ελλάδα του '21*, Αθήνα, Πολιτιστικές Εκδηλώσεις, 2004, τ.Α' -Ε'.

- Σκανδάμης Ανδρέας, *Δώδεκα μορφές του '21*, Καβάλα, Καπρίνη, 1939.
- Σκαρίμπας Γιάννης, *Το '21 και η αλήθεια*, Αθήναι, Κάκτος, 1975.
- Σολωμός Διονύσιος, *Άπαντα*, Αθήνα, Μπίρη, 1968.
- Σολωμός Διονύσιος, *Έργα. Ποιήματα και πεζά*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2007.
- Σουρμελής Διονύσιος, *Ιστορία των Αθηνών κατά τον υπέρ της ελευθερίας αγώνα, αρχομένη από της επανάστασεως μέχρι της αποκαταστάσεως των πραγμάτων*, Εν Αθήναις, Χ. Τεγόπουλος - Ν. Νίκας, 1853.
- Σούτσος Alexandros, *Histoire de la Révolution Greque*, Paris, Chez Firmin Didot, Libraire, 1829.
- Σούτσος Αλέξανδρος, *Η Τουρκομάχος Ελλάς, ποίημα επικόν εις άσματα δώδεκα*, Αθήναι, Ι. Αγγελόπουλος, 1850.
- Σοφοκλής, *Αντιγόνη*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1992.
- Σπινέλης Διονύσιος, *Η εσχάτη προδοσία. Ανάμεσα στο παρελθόν και στο μέλλον*, Αθήνα, Σάκκουλα, 1979.
- Σφυρόερας Βασίλειος, «Αποχώρηση του Ομέρ Βρυώνη από την Αττική. Δεύτερη πολιορκία της Ακροπόλεως», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ΄, σ.184.
- Σφυρόερας Βασίλειος, «Η συνέλευση των Σαλώνων», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ΄, σσ.195-197.
- Σφυρόερας Βασίλειος, «Πολιορκία της Καρύστου από τον Οδυσσέα Ανδρούτσο. Ανάκλησή του από τον Άρειο Πάγο», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ΄, σ.223.
- Σφυρόερας Βασίλειος, «Επιχειρήσεις του Ανδρούτσου, Νικηταρά, Υψηλάντη και άλλων εναντίον του στρατού του Δράμαλη, στην Υπάτη, Στυλίδα και Αγία Μαρίνα», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ΄, σ.224.
- Σφυρόερας Βασίλειος, «Εκδηλώσεις εχθρότητος του Αρείου Πάγου προς τον Ανδρούτσο», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ΄, σ.225.
- Σφυρόερας Βασίλειος, «Άφιξη των απεσταλμένων της κυβερνήσεως Αλεξίου Νούτσου και Χρήστου Παλάσκα στη Ρούμελη και φόνος τους στη Δρακοσπηλιά. Καθαίρεση του Ανδρούτσου και χορήγηση αμνηστίας» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ΄, σσ.225-226.
- Σφυρόερας Βασίλειος, «Εσωτερικές ανωμαλίες στην Αθήνα. Ο Οδυσσέας Ανδρούτσος αρχιστράτηγος της Ανατολικής Ελλάδος », στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ΄, σσ.262-264.

Σφυρόερας Βασίλειος, «Κάθοδος τουρκικού στρατού υπό τον Κιοσέ Μεχμέτ στην Ανατολική Στερεά Ελλάδα και κατάληψη των Σαλώνων», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ΄, σσ.264-265.

Σφυρόερας Βασίλειος, «Μάχη στο Δαδί και στο Μοναστήρι της Παναγιάς. Ήττα των Ελλήνων», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ΄, σ.265.

Σφυρόερας Βασίλειος, «Απατηλές διαπραγματεύσεις (καπάκια) του Ανδρούτσου με τους Τούρκους», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ΄, σσ.265-267.

Σφυρόερας Βασίλειος, «Πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ.ΙΒ΄, σσ.272-275.

Σταματόπουλος Τάκης, *Χρονικά και Μελέτες*, Αθήνα, Κάλβος, 1977.

Σταματόπουλος Τάκης, *Ο εσωτερικός αγώνας πριν και κατά την επανάσταση του 1821*, Αθήνα, Κάλβος, 1979, τ.Α΄ -Δ΄.

Σταμέλος Δημήτρης, *Το λιοντάρι της Κλεφτουριάς. Ανδρούτσος, ο πατέρας του Οδυσσέα*, Αθήνα, Εστία, 1984.

Σταμέλος Δημήτρης, *Το Εικοσιένα και το δημοτικό μας τραγούδι*, Αθήνα, Gutenberg, 1989.

Stathis Panagiotis, "From Klephts and Armatoloi to Revolutionaries", στο Antonis Anastasopoulos and Elias Kolovos (επιμ.), *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850: Conflict, Transformation, Adaptation*. International Conference in Rethymno, 13-14 December 2003, Ρέθυμνο 2007, σσ.167-179.

Stephanopoli Dimo et Nocolo, *Voyage de Dimo et Nicolo Stephanopoli en Grèce, pendant les années V et VI (1797 et 1798 v.st). D'après deux missions, dont l' une du Gouvernement français, et l' autre du général en chef Buonaparte. Avec figures, plans et vues levés sur les lieux*, Παρίσι, De l' Imprimerie de Guilleminet, an VIII (1800), τ.Α΄ -Β΄.

Stone William F. – Schaffner Paul E., *Πολιτική Ψυχολογία*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2002.

Στρίγκος Λεωνίδα, «Πορεία της επανάστασης. Πάλι για την εξουσία», στο *Η επανάσταση του Εικοσιένα. Επιστημονικό συμπόσιο, 21-23 Μάρτη 1981*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1985, σσ.123-152.

Thiersch Heinrich Wilhelm, *Συνοπτική Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, Εν Αθήναις, Εθνικό Πνεύμα, 1879.

Θεοδωρακόπουλος Ιωάννης, «Το 1821 και τα σύγχρονα προβλήματα του Ελληνισμού», *Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών*, (Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Α.), τ.ΙΖ΄ (1966-1967, περίοδος Β΄), 199-208.

Θεοτοκάς Νίκος - Κοταρίδης Νίκος, *Η οικονομία της βίας. Παραδοσιακές και νεωτερικές εξουσίες στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2005.

Θουκυδίδης, *Ιστορίαι*, Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1986, τ.Α΄ -Β΄.

Θωμόπουλος Σώζων, *Βιβλιογραφία της επανάστασεως του '21, αυτοτελή έργα (1821-1986)*, Αθήνα, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, 1987.

Τρικούπης Σπυρίδωνας, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα, Λιβάνης, 1993, τ.Α΄ -Δ΄.

Τσιβανόπουλος Σωκράτης, *Σκηνογραφίαι αρχαίας και νέας ελληνικής ιστορίας και βίοι επιφανών Ελλήνων επί Τουρκοκρατίας και της Επανάστασεως, κατά το πρόγραμμα του Υπουργείου*, Εν Αθήναις, Φοίνιξ, 1892.

Yémeniz Eugène, *Scènes et récits de guerres de l'indépendance Grèce*, Παρίσι, Michel Lévy Frères, 1859.

Woodhouse C., *Ο πόλεμος της Ανεξαρτησίας*, Αθήνα, Εστία, 1978.

Woodhouse C., "Kapodistrias and the Philiki Etairia, 1814-1821", στο Richard Clogg, (επιμ.) *The Struggle for Greek Independence*, Λονδίνο, Macmillan, 1973, σσ.104-134.

Ζαλοκώστας Γεώργιος, *Έργα*, Αθήνα, Σιδέρη, 1956.

Ζαμπέλιος Ιωάννης, *Τραγωδίαι-Διάκος*, Εν Ζακύνθω, Σ. Ραφτάνης, 1860.

Ζαμπέλιος Ιωάννης, *Τραγωδίαι-Οδυσσεύς Ανδρούτσου*, Εν Ζακύνθω, Σ. Ραφτάνης, 1860.

Ζαμπέλιος Ιωάννης, «Τα Λευκαδικά επί της Ελληνικής Επανάστασεως. (Σημειωματάριον ενός Φιλικού)», *Αρμονία*, τ.Γ΄ (1902), 77-88.

Ζαμπέλιος Σπυρίδων, *Άσματα δημοτικά της Ελλάδος, εκδοθέντα μετά μελέτης ιστορικής περί μεσαιωνικού Ελληνισμού*, Κέρκυρα, Ερμής, 1852. [Φωτοτυπική επανέκδοση, Αθήνα 1978].

Ζέρβας Τάκης, «Ο Αλή πασάς και η εποχή του», *Ήπειρος*, τ.ΙΑ΄(1988), 121-126.

Ζήσιος Γεώργιος, «Συμβάν ανέκδοτον», *Εστία*, τ.Θ΄ (1880), φύλ.115, 81-83.

Ζήσιος Γεώργιος, «Ιστορικά σημειώσεις», *Εβδομάς*, έτος Β΄ (1885), τχ.64 (19 Μαΐου 1885), 235.

Ζώρας Γεώργιος, «Άγνωστον ιταλικόν Χρονικόν της Ελληνικής Επανάστασεως», *Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών*, (Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Α.), τ.ΙΖ΄(1966-1967, περίοδος Β΄), 540-608.

Εφημερίδες

Αυγή, έτος Η΄, αρ.φύλ.1381 (22/2/1865).

Βλαχογιάννης Γιάννης, «Ο Ανδρούτσος και το Λιοντάρι», *Πρωία*, έτος Ζ΄, αρ.φύλ.2206 (14/2/1932).

Βλ. Ι.Ο., «Μία επιγραφή και εις Έφορος», *Εφημερίς*, έτος Γ΄, αρ.φύλ.155 (4/6/1891).

Εθνοφύλαξ, έτος Γ΄, αρ.φύλ.697, (20/2/1865).

Γεωργαντάς Αντώνιος, «Συμβολή εις τα κατά Λέοντα της Χαιρωνείας», *Νέα Ελλάς*, έτος Α΄, αρ.φύλ.85 (25/9/1880).

Καιροί, έτος Θ΄, αρ.φύλ.2611, (25/12/1898).

Καθημερινή, Επτά Ημέρες, «Αφιέρωμα: Κωνσταντίνος Καβάφης, ο ποιητής του μείζονος Ελληνισμού», (11/1/1998).

Μάγερ Ιωάννης Ιάκωβος, *Ελληνικά Χρονικά Μεσολογίου(1824-1826)*, Αθήνα 1958.

Ξένος Στέφανος, «Οδυσσεύς Ανδρούτσος», *Ακρόπολις*, έτος Θ΄, αρ.φύλ.2171, (27/5/1888).

Φαίαξ, «Βοιωτικά Εντυπώσεις: Χαιρώνεια», *Εστία*, έτος Β΄, αρ.φύλ.268 (30/11/1894).

Ψύλλας Γεώργιος, *Εφημερίς των Αθηνών(1824-1826)*, Αθήνα, Σπανός, 1981.

Λεξικά

Liddell & Scott, *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, Αθήνα. Επικαιρότητα, 1998, τ.Α΄.

*La liberté est une chose si précieuse et si sainte, qu' il est toujours amer
d' en voir privés ceux qui ont voulu combattre pour elle.*

Raybaud, ό.π., τ.Α', σ.256.